

શ્રી હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત

શ્રી સંબોધ પ્રકરણ

ભાગ-૩

ભાવાનુવાદકાર

પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી રાજશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

॥ धરણેન્દ્ર-પદ્માવતીસંપૂજિતાય ઐં હ્રીં શ્રીં શ્રી શંભેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥

॥ શ્રી દાન-પ્રેમ-રામચંદ્ર-હીરસૂરિ સદ્ગુરુભ્યો નમઃ ॥

॥ ઐં નમઃ ॥

યાકિનીમહત્તરાધર્મપુત્ર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિરચિત

શ્રી સંબોધ પ્રકરણ ગ્રંથનો

આચાર્યશ્રી રાજશેખરસૂરિ કૃત

ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

ભાગ-૩

✽—: ભાવાનુવાદકાર-છાયાકાર :—✽

પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલંકાર

પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટધોતક

પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય લલિતશેખર સૂ.મ.સા.ના શિષ્યરત્ન

આચાર્યદેવ શ્રી રાજશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

✽—: સંપાદક :—✽

પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી ધર્મશેખરવિજયજી

✽—: સહયોગ :—✽

પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી દિવ્યશેખરવિજયજી

✽—: પ્રકાશક :—✽

શ્રી અરિહંત આરાધક ટ્રસ્ટ

C/o. હિન્દુસ્તાન મિલ સ્ટોર્સ

૪૮૧, ગની એપાર્ટમેન્ટ, રતન ટોકીઝ સામે,

આગ્રા રોડ, ભીવંડી - ૪૨૧ ૩૦૫.

વિક્રમ સંવત્-૨૦૬૫ • વીર સંવત્-૨૫૩૫

મૂલ્ય : રૂ. ૪૦૦ (ભાગ : ૧+૨+૩)

144038

: સુકૃતમ્ :

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત અને
પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી રાજશેખરસૂરિ અનુવાદિત શ્રી
સંબોધ પ્રકરણ ગ્રંથના ભાગ-૩નો સંપૂર્ણ આર્થિક લાભ
પરમ પૂજ્ય પરમારાધ્યપાદ સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ
આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના
સમુદાયવર્તી સિદ્ધહસ્ત લેખક પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજયપૂર્ણચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન
તપસ્વી મુનિરાજ શ્રી પ્રશમપૂર્ણવિજયજી મહારાજ સાહેબની
પ્રેરણાથી શ્રી આલવાડા જૈન સંઘના જ્ઞાનનિધિમાંથી
લેવામાં આવ્યો છે. શ્રી અરિહંત આરાધક ટ્રસ્ટ તેની ખૂબ
ખૂબ અનુમોદના કરે છે.

વિશેષ સૂચના : આ પુસ્તક જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી છપાવ્યું હોવાથી
ગૃહસ્થે મૂલ્ય ચૂકવ્યા વિના આ પુસ્તકની માલિકી કરવી
નહિ. વાંચવા માટે આ પુસ્તકનો ઉપયોગ કરવો હોય તો
યોગ્ય નકરો જ્ઞાનભંડાર ખાતે આપવો જરૂરી જાણવો.

સામાન્ય અનુક્રમણિકા

ભાગ-૧ (૧) દેવ અધિકાર
(૨) ગુરુ અધિકાર વિભાગ-૧
કુગુરુ અધિકાર
તથા
ગાથાઓનો અકારાદિ
અનુક્રમ

ભાગ-૨ (૨) ગુરુ અધિકાર વિભાગ-૨
સુગુરુ અધિકાર
તથા
સુગુરુ અધિકારમાં આવતા
પદાર્થોથી ભરપૂર પરિશિષ્ટ

ભાગ-૩ (૩) સમ્યક્ત્વ અધિકાર
(૪) અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ અધિકાર
(૫) શ્રાવક પ્રતિમા અધિકાર
(૬) શ્રાવક વ્રતાધિકાર
(૭) સંજ્ઞા અધિકાર
(૮) લેશ્યા અધિકાર
(૯) ધ્યાન અધિકાર
(૧૦) મિથ્યાત્વ અધિકાર
(૧૧) આલોચના અધિકાર

:- અનુક્રમણિકા :-

ભાગ-૩

(૩) સમ્યક્ત્વ અધિકાર

ગાથા વિષય	પૃષ્ઠ
૧-૨ સમ્યક્ત્વનું મહત્ત્વ	૧
૩ થી ૯ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ	૨
૧૦ ત્રણ કરણ	૮
૧૧ ઉપશમી મિથ્યાદષ્ટિ બને	૮
૧૨ ઉપશમ સમ્યક્ત્વવાળો અપ્રમત્તગુણસ્થાનને પણ પામે	૯
૧૩ યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં કેટલો કાળ રહે ?	૯
૧૪ ભૌતિક સુખ માટે દીક્ષા લેનાર કેટલું શ્રુત પામે ?	૯
૧૫ ગ્રંથિભેદ કરીને અંતર્બુદ્ધર્તમાં મોક્ષ	૧૦
૧૬ થી ૨૧ સાસ્વાદનાદિ સમ્યક્ત્વનું વર્ણન	૧૦
૨૨ સમ્યક્ત્વની કાળ	૧૩
૨૩-૨૪ સમ્યક્ત્વ કેટલી વાર પ્રાપ્ત થાય	૧૩
૨૫ સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-રસનો અબંધ	૧૪
૨૬ ક્ષાયિક સમકિતી ક્યારે મોક્ષ પામે ?	૧૪
૨૭ સમ્યક્ત્વની વિઘ્નમાનતામાં કોને કયું આયુષ્ય બંધાય ?	૧૫
૨૮ દેશવિરતિ આદિની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય ?	૧૫
૨૯ કઈ શ્રેણિ કેટલી વાર પ્રાપ્ત થાય ?	૧૬
૩૦ થી ૩૨ સામાયિકના આકર્ષો	૧૬
૩૩ પ્રશસ્ત રાગ	૧૭
૩૪ કેવો શુભ ભાવ સમ્યક્ત્વ છે ?	૧૭
૩૫ સમ્યક્ત્વની વિઘ્નમાનતામાં આયુષ્યબંધ	૧૭
૩૬ સમ્યગ્દષ્ટિ શક્ય આચરે, અશક્યમાં શ્રદ્ધા રાખે ...	૧૮
૩૭ સમ્યગ્દર્શનનું મહત્ત્વ	૧૮
૩૮ થી ૪૨ સમ્યક્ત્વના પાંચ અતિચારો	૧૮
૪૩ સમ્યક્ત્વની ચઢતા આલંબનોને લે	૨૧

૪૪-૪૫ ચાર પ્રકારનું મિથ્યાત્વ	૨૧
૪૬ મન-વચન-કાયાથી મિથ્યાત્વને કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું	૨૩
૪૭ મિથ્યાત્વના પાંચ પ્રકારો	૨૪
૪૭ સાંશયિક મિથ્યાત્વ અને શંકા અતિચારમાં ભેદ	૨૪
૪૮ થી ૫૨ કોને કયું મિથ્યાત્વ હોય ?	૨૬
૫૩ થી ૫૭ મિથ્યાત્વની ગહા	૨૯
૫૮ થી ૭૮ સમ્યક્ત્વના ૬૭ ભેદો	૩૧
૭૯ થી ૮૯ ૧ થી ૧૦ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ	૪૮
૯૦-૯૧ કોને કયું સમ્યક્ત્વ હોય	૫૪
૯૨ સમ્યક્ત્વ સ્વીકારનારે ૧૪ રાજલોકમાં અમારિનો પટલ વગડાવ્યો છે	૫૪
૯૩ સમકિતદાતાનો ઉપકાર	૫૫
૯૪ સમકિતથી સુખો સ્વાધીન બને	૫૫
૯૫ સમ્યક્ત્વ બોલનાર બધામાં સમ્યક્ત્વ ન હોય	૫૫
૯૬-૯૭ સમ્યક્ત્વની વિદ્યમાનતામાં ભક્તિ તાત્ત્વિક થાય	૫૬
૯૮ અન્ય દર્શનોમાં રહેલ જિનવચનનુસારી વચનોમાં દ્વેષ કરવો એ મૂઢતા છે	૫૬
૯૯ કેવો જીવ શુદ્ધ સમ્યક્ત્વવાળો હોય ?	૫૮
૧૦૦ સમ્યગ્દષ્ટિ કુશાસ્ત્રોનું શ્રવણ ન કરે	૫૯
૧૦૧ સમ્યગ્દર્શનની દુર્લભતા	૫૯
૧૦૨ સમ્યક્ત્વી શાસ્ત્રોથી ગુરુનો વિભાગ કરે	૫૯

(૪) અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક અધિકાર

૧ શ્રાવક શબ્દનો અર્થ	૬૧
૨-૩ હીનાચાર સાધુના સંગનો નિષેધ	૬૨
૪ અનુકંપાદાન	૬૨
૫ સુગુરુ-સુશ્રાવકોની દુર્લભતા	૬૨
૬ થી ૮ ધર્મ પામવાને યોગ્ય શ્રાવકના ૨૧ ગુણો	૬૩
૧૧ ચૌદ નિયમો	૬૬
૧૨ ગરીબ પણ થોડામાંથી પણ થોડું સાધુઓને આપે	૭૨

૧૩ સાધુ આદિની નિંદાને રોકે	૭૩
૧૪ સાધુઓ ન હોય તો દિશાવલોકન કરે	૭૩
૧૫ ભાવસાધુ-દ્રવ્યસાધુનું અંતર	૭૩
૧૬ થી ૨૦ મન્નદ્દ જિજ્ઞાસામાં એ સજ્જાય	૭૪
૨૧ શ્રાવકની ભાવના	૭૫
૨૨ જ્ઞાનપૂજા સદા કરવી જોઈએ	૭૫
૨૩-૨૪ કેટલી રકમ થાય ત્યારે શું કરવું જોઈએ ?	૭૫
૨૫ પર્વ દિવસોમાં વિશેષથી ધર્મ કરે	૭૬
૨૬ થી ૨૮ ચારિત્રાદિ આરાધનાની તિથિઓ	૭૬
૨૯ અષાઢિકા મહોત્સવ કરવો	૭૭
૩૦ થી ૩૨ દેવદ્રવ્યાદિનું રક્ષણ	૭૭
૩૩ સંઘમાં મોટો કોણ ?	૭૮
૩૪ સમ્યક્ત્વનાં લિંગો	૭૮
૩૫ શ્રાવક બીજાઓને સહાય-સ્થિર કરે	૭૯
૩૬ સાધર્મિકવાત્સલ્ય કરે	૭૯
૩૭ ન આપી શકનારનું દેવાનું ધન માફ કરી દે	૭૯
૩૮ ચાર પ્રકારના સાધર્મિકો	૮૦
૪૧ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ પણ ધૌષધ કરે	૮૧

(૫) શ્રાવક પ્રતિમા અધિકાર

૨-૩ શ્રાવકોના ભેદો	૮૨
૪ મૂલગુણો-ઉત્તરગુણો	૮૨
૫ દેશથી-સર્વથી વિરત	૮૩
૬ થી ૧૦ શ્રાવકોના પ્રકારો	૮૩
૧૧ શ્રાવકોએ અભિગ્રહો વિના ન રહેવું	૮૫
૧૨-૧૩ શ્રાવકોના ઉત્કૃષ્ટાદિ ત્રણ ભેદ	૮૫
૧૪ જાણકાર-અજાણકારની ચતુર્ભંગી	૮૫
૧૫ શ્રાવક જૈનધર્મને જ તત્ત્વરૂપ માને	૮૬
૧૬ આશંસાથી રહિત પ્રત્યાખ્યાન કરે	૮૬
૧૭ ધર્મ માટે પણ સાવધારંભનો નિષેધ	૮૭
૧૮ થી ૨૧ અરિહંતાદિ દશ પદો	૮૭

૨૨ થી ૨૪ જિનપૂજાદિમાં સાવધનો અનુબંધ ન હોય	૮૯
૨૫ યતનાથી સેવા-ભક્તિ કરે	૮૯
૨૬ શ્રાવકના નામાદિ ચાર ભેદો	૯૦
૨૭ થી ૨૯ શ્રાવકના ૨૧ ગુણો	૯૦
૩૦ થી ૩૯ શ્રાવકના ૩૫ ગુણો	૯૧
૪૦-૪૧ શ્રાવક અભિગ્રહાદિમાં કુશળ હોય	૯૪
૪૨-૪૩ ચાર પ્રકારનું કાર્ય	૯૫
૪૭ શ્રાવકને નવ ભાંગાથી પચ્ચક્ષ્માણ ક્યારે હોય ?	૯૬
૫૦-૫૧ જિનપૂજામાં શુભયોગ છે	૯૭
૫૨ ત્રસજીવોની રક્ષા-પ્રાપ્તિ	૯૮
૫૩ સાધુઓ ભક્તિ કાર્યોમાં ચાર ભાષા બોલે	૯૮
૫૪ જિનમંદિર નિર્માણમાં થતી હિંસા લાભકારી	૯૯
૫૫-૫૬ જીવહિંસા પણ પૂજકના હિતને કરે છે	૯૯
૫૭ યજ્ઞમાં પંચેદ્રિયવધ શુભ ફળવાળો નથી	૧૦૦
૫૮ થી ૬૨ જિનમંદિર ભાવાપત્તિઓને દૂર કરે છે	૧૦૦
૬૩-૬૪ પરમાત્માના દ્રવ્યનિક્ષેપાની પૂજાનું ફળ	૧૦૨
૬૭ શ્રાવકોને ત્રિકરણયોગ ન ઘટે	૧૦૪
૬૮ થી ૭૦ વ્રતધારીની જિનભક્તિ	૧૦૪
૭૧ પચ્ચક્ષ્માણમાં ચાર ભાંગા	૧૦૫
૭૨ ભાવશ્રાવકનાં ક્રિયાગત છ લક્ષણો	૧૦૬
૭૩ થી ૭૭ ભાવશ્રાવકનાં ભાવનારૂપ ૧૭ લક્ષણો	૧૦૭
૭૮-૭૯ ભાવશ્રાવકનાં ૭ લિંગો	૧૧૫
૮૦ ભાવશ્રાવક સમકિત દાતાનું બહુમાન કરે અને પરદોષદર્શનમાં કર્મને વિચારે	૧૨૩
૮૧ ભાવશ્રાવક ધર્મમાં શિથિલ વગેરેને ધર્મમાં સ્થિર કરે	૧૨૩
૮૨ ભાવશ્રાવક સુવિહિત સાધુઓમાં આ આપણા અને આં પારકા એવો ભેદ ન કરે	૧૨૪
૮૩-૮૪ ભાવશ્રાવક ઉપધાન-તપ વગેરેમાં તત્પર હોય	૧૨૪
૮૫ થી ૮૭ વ્રત-પ્રતિમામાં ભેદ	૧૨૫
૮૮ થી ૧૧૫ શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમા	૧૨૬

(૬) શ્રાવક વ્રતાધિકાર

૧ શ્રાવકનાં ૧૨ વ્રતો	૧૩૫
૨ થી ૫ પહેલું અણુવ્રત	૧૩૫
૬ સંરંભ આદિનો અર્થ	૧૩૯
૭ આભોગાદિ અને અતિક્રમાદિ ભેદો	૧૩૯
૮-૯ જીવહિસાના ૨૪૩ પ્રકારો	૧૪૦
૧૦ જીવહિસાનાં ફળો	૧૪૧
૧૧ અતિચારનું લક્ષણ	૧૪૧
૧૨ જીવદયાનાં ફળો	૧૪૧
૧૩ બીજા વ્રતો પ્રથમ વ્રતની રક્ષા માટે છે	૧૪૨
૧૪-૧૫ અહિંસા સમાન અન્ય ધર્મ નથી	૧૪૨
૧૬ થી ૧૯ બીજા અણુવ્રતનું વર્ણન	૧૪૩
૨૦ થી ૨૫ અસત્ય બોલવાથી થતા અનર્થો	૧૪૮
૨૬ થી ૨૯ ત્રીજા અણુવ્રતનું વર્ણન	૧૫૦
૩૦ થી ૩૨ ચોરીના ૧૮ પ્રકારો	૧૫૪
૩૩-૩૪ અચોર્યનાં ફળો	૧૫૪
૩૫-૩૬ ચોરીનાં ફળો	૧૫૫
૩૭ થી ૪૧ ચોથા વ્રતનું વર્ણન	૧૫૬
૪૨-૪૩ શીલનાં ફળો	૧૫૯
૪૪ થી ૪૬ દુરાચારના ફળો	૧૬૦
૪૭-૪૮ પાંચમા વ્રતના અતિચારો	૧૬૦
૪૯ થી ૬૧ પરિગ્રહના ભેદો	૧૬૪
૬૨-૬૩ સુખનું મૂળ સંતોષ છે	૧૬૮
૬૪ છઠ્ઠા વ્રતના અતિચારો	૧૬૮
૬૫ ઉપભોગ-પરિભોગની વ્યાખ્યા	૧૭૦
૬૬ ઉપભોગ-પરિભોગના બે પ્રકાર	૧૭૧
૬૭ ઉપભોગ-પરિભોગના પાંચ અતિચાર	૧૭૧
૬૮ ઉપભોગ-પરિભોગનો બીજો અર્થ	૧૭૪
૬૯ શ્રાવકે કર્મદાનનો સર્વથા ત્યાગ કરવો	૧૭૪
૭૦ શ્રાવકે અનંતકાયાદિનો સર્વથા ત્યાગ કરવો	૧૭૪

૭૧ આરંભનું પ્રમાણ ન કરવાથી અવિરતિનો	
કર્મબંધ થયા કરે છે	૧૭૫
૭૨ થી ૭૭ મદિરાદિ ચારનું વર્ણન	૧૭૫
૭૮ થી ૮૫ ૨૨ અભક્ષ્યનું વર્ણન	૧૭૭
૮૬-૮૭ ૧૫ કર્માદાન	૧૮૩
૮૮ થી ૧૦૨ અનર્થદંડનું વર્ણન	૧૮૪
૧૦૩ થી ૧૧૮ સામાયિકનું વર્ણન	૧૮૭
૧૧૯ થી ૧૨૩ દેશાવગાસિકનું વર્ણન	૨૦૨
૧૨૪ થી ૧૩૫ પૌષધપ્રતનું વર્ણન	૨૦૫
૧૩૬ થી ૧૪૦ અતિથિસંવિભાગપ્રતનું વર્ણન	૨૧૦
૧૪૧ સંલેખનાના પાંચ અતિયારો	૨૧૨
૧૪૩ નવ નિયાણાં	૨૧૨
૧૪૪-૧૪૫ નિયાણાથી અનર્થ	૨૧૩
૧૪૬ થી ૧૫૧ જ્ઞાનાદિ પાંચના આચારો	૨૧૩
૧૫૨ થી ૧૫૫ સમ્યક્ત્વાદિમાં દૃષ્ટાંતો	૨૧૫

(૭) સંજ્ઞા અધિકાર

૧ દશ સંજ્ઞા	૨૧૭
૨ થી ૮ દશ સંજ્ઞા એકેન્દ્રિયને પણ હોય	૨૧૭
૯ એકેન્દ્રિયને મોહાદિ છ સંજ્ઞા ન હોય	૨૧૯

(૮) લેશ્યા અધિકાર

૧ સંજ્ઞા-લેશ્યામાં ભેદ	૨૨૦
૨ દ્રવ્ય-ભાવ લેશ્યા	૨૨૦
૩ થી ૧૩ જાંબૂભક્ષણ-ચોરોનું દૃષ્ટાંત	૨૨૧
૧૪ થી ૧૯ કૃષ્ણાદિ લેશ્યામાં વર્તતા જીવોના પરિણામ	૨૨૫
૨૦ જીવ સ્વપરિણામ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે	૨૨૭
૨૧ સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ આત્મપરિણામથી થાય છે	૨૨૭
૨૨ લેશ્યાના ૨૪૩ પ્રકારના પરિણામ	૨૨૭
૨૩ પ્રત્યેક લેશ્યા અનંત વર્ગજ્ઞાવાળી છે	૨૨૮
૨૪-૨૫ લેશ્યાઓના અધ્યવસાય સ્થાનો અસંખ્ય છે	૨૨૮

૨૬-૨૭ મતાંતરે દ્રવ્યલેશ્યા યોગાન્તર્ગત છે	૨૨૯
૨૮-૨૯ દ્રવ્યલેશ્યા કર્મોથી ઉત્પન્ન નથી	૨૨૯
૩૦-૩૧ કષાયોથી સ્થિતિ-રસબંધ, યોગોથી પ્રકૃતિ-પ્રદેશ બંધ	૨૩૦
૩૨ શુદ્ધાશુદ્ધ લેશ્યાથી શુભાશુભ ધ્યાન	૨૩૧
૩૩ દ્રવ્યલેશ્યા કરણવીર્યની પ્રવૃત્તિમાં નિમિત્ત છે	૨૩૧

(૯) ધ્યાન અધિકાર

૨ ધ્યાન-ચિત્તમાં ભેદ	૨૩૩
૩ ધ્યાન અંતર્મુહૂર્ત સુધી હોય	૨૩૩
૪ ધ્યાનસંતતિ અંતર્મુહૂર્તથી વધારે હોય	૨૩૩
૫ ધ્યાનના ચાર પ્રકાર	૨૩૪
૬ થી ૧૮ આર્તધ્યાન	૨૩૪
૧૧ કેવા મુનિને આર્તધ્યાન ન હોય ?	૨૩૫
૧૯ થી ૨૭ રૌદ્રધ્યાન	૨૩૮
૨૮-૨૯ ધર્મધ્યાનનાં ૧૨ દ્વારો	૨૪૦
૩૦ થી ૩૪ ધ્યાનભૂમિકાની ૪ ભાવના	૨૪૧
૩૫ થી ૩૭ ધ્યાન માટે સ્થાન	૨૪૩
૩૮ ધ્યાન માટે કાળ	૨૪૩
૩૯ ધ્યાન માટે આસન	૨૪૪
૪૦-૪૧ સ્થાન, કાળ, આસનનો અનિયમ	૨૪૪
૪૨-૪૩ ધર્મધ્યાનનાં આલંબનો	૨૪૫
૪૪ ધ્યાનપ્રાપ્તિનો ક્રમ	૨૪૫
૪૫ થી ૬૭ ધર્મધ્યાન	૨૪૫
૬૮ શુક્લધ્યાન કોને હોય ?	૨૫૨
૬૯ ધ્યાનના અભાવમાં મુનિ અનિત્યાદિ ભાવનાઓમાં રમે	૨૫૨
૭૦ ધર્મધ્યાનમાં લેશ્યા	૨૫૨
૭૧-૭૨ ધર્મધ્યાનનું લિંગ	૨૫૨
૭૩ શુક્લધ્યાનનાં આલંબનો	૨૫૩
૭૪ થી ૮૦ યોગનિરોધ	૨૫૩

૮૧-૮૨	પૃથક્ત્વવિતર્કસવિચાર	૨૫૫
૮૩-૮૪	એકત્વવિતર્ક અવિચાર	૨૫૬
૮૫-૮૬	છેલ્લા બે શુક્લધ્યાન	૨૫૬
૮૭	શુક્લધ્યાનમાં યોગો	૨૫૭
૮૮	કેવળીને સ્થિરકાયા એ ધ્યાન	૨૫૭
૮૯-૯૦	અયોગમાં ધ્યાન કેવી રીતે ?	૨૫૭
૯૧-૯૨	ધ્યાનના અભાવમાં અનુગ્રેષા	૨૫૮
૯૩	શુક્લધ્યાનમાં લેશ્યા	૨૫૮
૯૪ થી ૯૬	શુક્લધ્યાનનાં લિંગો	૨૫૮
૯૭	ધર્મધ્યાનનાં ફળો	૨૫૮
૯૮	શુક્લધ્યાનનાં ફળો	૨૬૦
૯૯	ધર્મ-શુક્લધ્યાન સંસારના પ્રતિપક્ષી છે	૨૬૦
૧૦૦	ધ્યાન મોક્ષનું કારણ છે	૨૬૦
૧૦૧-૧૦૨	ધ્યાન કર્મભેલ-કલંક-પંકના શોધનમાં સમર્થ	૨૬૦
૧૦૩	ધ્યાનથી કર્મનું તાપન-શોષણ-ભેદન	૨૬૧
૧૦૪	ધ્યાન-અનશનાદિ યોગથી કર્મરોગનું શમન-નિવારણ	૨૬૧
૧૦૫-૧૦૬	ધ્યાન અપરિમિત કર્મોને બાળી દે છે	૨૬૧
૧૦૭-૧૦૮	ધ્યાની માનસિક શારીરિક દુઃખોથી પીડાતો નથી ...	૨૬૨
૧૦૯	ધ્યાનનું મહત્વ	૨૬૩

(૧૦) મિથ્યાત્વ અધિકાર

૨-૩	મિથ્યાત્વના બે પ્રકાર	૨૬૪
૪	મિથ્યાત્વના આઠ પ્રકાર	૨૬૪
૫ થી ૧૩	જિનોક્તધર્મની અશ્રદ્ધારૂપ મિથ્યાત્વના સાત પ્રકાર	૨૬૫
૧૪ થી ૧૬	અભવ્યો શાસ્ત્રવાંચનાદિથી પણ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ ન કરે	૨૬૭
૧૭	ભવ્ય જીવોમાં મિથ્યાત્વની વિચારણા	૨૬૮
૧૮ થી ૨૫	આઠમું મિથ્યાત્વ	૨૬૯
૨૬ થી ૨૮	અવેદ્યસંવેદ્યપદથી યુક્ત જીવ કેવો હોય ?	૨૭૨

૨૯ ચરમપુદ્ગલપરાવર્તમાં ચરમયથાપ્રવૃત્તિકરણ	૨૭૪
૩૦ તીવ્રરાગ-દ્વેષ રૂપ ગાંઠનો ભેદ	૨૭૫
૩૧ સમ્યગ્દષ્ટિ વેદસંવેદપદમાં રમે	૨૭૫
૩૨ સાત પ્રકારનું મિથ્યાત્વ કોને કેટલા કાળ સુધી હોય ?	૨૭૬
૩૩ આઠમું મિથ્યાત્વ કોને કેટલા કાળ સુધી હોય ?	૨૭૬
૩૪ આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ કોને હોય ?	૨૭૬
૩૭ પહેલીવાર કયું સમ્યક્ત્વ પામે ?	૨૭૮
૩૮ સમ્યક્ત્વ કોને હોય, કોને ન હોય ?	૨૭૮
૩૯ પહેલી વાર ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે	૨૭૯
૪૦ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો કેટલા પુંજવાળા હોય	૨૭૯
૪૧ થી ૪૫ કયું સમ્યક્ત્વ કોનામાં હોય ?	૨૭૯
૪૬-૪૭ કેટલા સમ્યક્ત્વ પુદ્ગલથી રહિત હોય ?	૨૮૨
૪૮ કર્મબંધ સાનુબંધ-નિરનુબંધ	૨૮૩
૪૯ કર્મબંધમાં તરતમતા	૨૮૩
૫૦ મિથ્યાત્વ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે	૨૮૪
૫૧ સમ્યક્ત્વનું મહત્વ	૨૮૪

(૧૧) આલોચના અધિકાર

૩ આરાધના-વિરાધના	૨૮૫
૪ આલોચનાનાં નક્ષત્રો	૨૮૬
૫ આલોચનાની તિથિઓ	૨૮૬
૬ કુયોગમાં આલોચના ન આપવી	૨૮૬
૭ આલોચનાનો વિધિ	૨૮૭
૮ આલોચના માટે ગીતાર્થ ગુરુની શોધ	૨૮૭
૯ થી ૧૨ આલોચના આપવાને લાયક ગુરુ	૨૮૮
૧૩ યક્ષમંદિરમાં આલોચના	૨૮૯
૧૪ કઈ દિશામાં મુખ રાખવું ?	૨૯૦
૧૫ આલોચનાનો વિધિ	૨૯૦
૧૬ શલ્ય સહિત આલોચક પાપ બાંધે	૨૯૧
૧૭ પાપ શબ્દનો નિર્યુક્તિ અર્થ	૨૯૧

૧૮ આલોચનાનો નિર્યુક્તિ અર્થ	૨૯૨
૧૯ અગીતાર્થ બંનેને સંસારમાં ડૂબાડે	૨૯૨
૨૦ શલ્યસહિત આલોચકનુ તપાદિ નિષ્ફળ	૨૯૩
૨૧ આલોચના જ્ઞાતાએ પણ ગુરુની પાસે આલોચના કરવી જોઈએ	૨૯૩
૨૨ સમ્યક્ત્વ સ્વીકાર-આલોચના કોની પાસે ?	૨૯૩
૨૩ આલોચનાના પરિણામવાળો રસ્તામાં મૃત્યુ પામે તો પણ આરાધક	૨૯૩
૨૪ આલોચના ન લેનાર આરાધક નથી	૨૯૪
૨૫ થી ૨૭ કેવી રીતે આલોચના લેવી ?	૨૯૪
૨૮ આલોચના લેવાથી થતા લાભો	૨૯૫
૨૯-૩૦ ભાવશલ્યના અનુદ્ધારથી અનર્થો	૨૯૭
૩૧ આલોચના લીધાનું લક્ષણ	૨૯૭
૩૩ દર પક્ષીએ-ચોમાસીએ આલોચના લેવી	૩૦૦
૩૪ આલોચનાથી અનંતજીવો મોક્ષને પામ્યા	૩૦૦
૩૫ થી ૩૮ આલોચનાના પ્રકારો	૩૦૦
૩૯ પાંચ વ્યવહાર	૩૦૨
૪૦ ભંજની ચતુર્ભંગી	૩૦૫
૪૧-૪૨ અવિરતિના ૪૨ ભેદ	૩૦૬
૪૩ અવિરતિના ૮૪ ભેદો, પાંચ આશયો	૩૦૬
૪૪ આલોચનામાં ૪-૬ કાન	૩૦૮
૪૫ સાથે રહેનારી સ્ત્રી કેવી હોય ?	૩૦૯
૪૬-૪૭ આલોચના દાતા કેવા હોય ?	૩૦૯
૪૮ થી ૫૪ પ્રાયશ્ચિત્તના ૧૦ પ્રકાર	૩૧૨
૫૫ અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત	૩૧૪
૫૬ દશ પ્રાયશ્ચિત્તો ક્યાં સુધી રહે ?	૩૧૪
૫૭ થી ૬૦ કોને કેટલાં પ્રાયશ્ચિત્ત હોય ?	૩૧૫
૬૧ કોણે સારી રીતે આલોચના કરી નથી ?	૩૧૬
૬૨-૬૩ કોને કેટલું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું ?	૩૧૬
૬૪ આચાર્યાદિનો આશાતક અનંત સંસારી	૩૧૭
૬૫ કોને પ્રાયશ્ચિત્તનો અભાવ	૩૧૭

૬૬	પાંચ વ્યવહાર	૩૧૭
૬૭	ચાહીને દોષો છૂપાવનારને પ્રાયશ્ચિત્ત ન આપે	૩૧૮
૬૮	સદ્ભાવથી દોષોને ભૂલનારને યાદ કરાવે	૩૧૮
૬૯	શ્રુત-આજ્ઞા વ્યવહાર	૩૧૮
૭૦	ધારણા વ્યવહાર	૩૧૯
૭૧	જીત વ્યવહાર	૩૧૯
૭૨	આગમ વ્યવહારીઓ આશય પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત આપે	૩૧૯
૭૩ થી ૭૫	શ્રુતધરો શાસ્ત્ર પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત આપે	૩૨૦
૭૬-૭૭	આજ્ઞા-ધારણા વ્યવહાર	૩૨૧
૭૮	જીત વ્યવહાર	૩૨૧
૭૯	ગ્રંથિભેદથી થનારી વિરતિ ઉત્તમ છે	૩૨૧
૮૦	સમ્યગ્દષ્ટિ-મિથ્યાદષ્ટિની આલોચનામાં ભેદ	૩૨૨
૮૧	નવ પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૩૨૨
૮૨	અપરાધ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું	૩૨૨
૮૩ થી ૧૩૧	પ્રાયશ્ચિત્તના સંકેત વગેરે	૩૨૩
૧૩૨-૧૩૩	અરિહંતાદિના આશાતકને અને આજ્ઞાભંજકને સંધ બહાર કરવો એ જ પ્રાયશ્ચિત્ત	૩૨૭
૧૩૪	ભાવથી શલ્યનો ઉદ્ધાર ન કરનારનું અનુષ્ઠાન દ્રવ્ય અનુષ્ઠાન છે	૩૨૭
૧૩૫-૧૩૬	શલ્ય રહિતને અનુષ્ઠાનથી થતા લાભો	૩૨૭
૧૩૭	આ પ્રકરણ કોને આપવું ?	૩૨૮
૧૩૮	અયોગ્યને આ પ્રકરણ આપવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત અને મિથ્યાત્વ દોષ	૩૨૮
૧૩૯-૧૪૦	ગ્રંથકારની ઉત્તમ ભાવના	૩૨૯
	ભાવાનુવાદકારની પ્રશસ્તિ	૩૨૯

“ધરણેન્દ્ર-પદ્માવતીસંપૂજિતાય ઠૂં હ્રીં શ્રી શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ”

“શ્રી દાન-પ્રેમ-રામચંદ્ર-હીરસૂરિ સદ્ગુરુભ્યો નમઃ”

ૐ નમઃ

યાકિનીમહત્તરાધર્મપુત્ર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિરચિત

શ્રી સંબોધ પ્રકરણ ગ્રંથનો

આચાર્યશ્રી રાજશેખરસૂરિ કૃત

ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

-: ભાગ-૩ :-

૩. સમ્યક્ત્વ અધિકાર

ચરણાઈયા ધમ્મા, સલ્લે સહલા હવંતિ થોવા વિ ।

દંસણગુણેણ જુત્તા, જડ્ડ નો ઉગ્ગ ઉચ્છુદંડનિભા ॥ ૧ ॥

ચરણાદિકા ધર્માઃ સર્વે સફલા ભવન્તિ સ્તોકા અપિ ।

દર્શનગુણેન યુક્તા યદિ ન પુનરિક્ષુદણ્ડનિભાઃ ॥ ૧ ॥ ૮૬૩

ગાથાર્થ— ચારિત્ર વગેરે સર્વ ધર્મો થોડા હોય તો પણ દર્શનગુણથી યુક્ત હોય તો સફળ થાય છે, સમ્યગ્દર્શનથી યુક્ત ન હોય તો શેરડીના સાંઠા સમાન છે, અર્થાત્ જેમ શેરડીના સાંઠામાં ફળો થતાં નથી, તેમ સમ્યગ્દર્શન રહિત ધર્મોથી યથાર્થ ફળ મળતું નથી.

વિશેષાર્થ— બીજા સ્થળે ધર્મની નિષ્ફળતા બતાવવા માટે શેરડીના પુષ્પનું દૃષ્ટાંત આવે છે, જેમ શેરડીના પુષ્પમાં ફળ થતું નથી તેમ સમ્યગ્દર્શન રહિત ધર્મથી ફળ મળતું નથી. (૧)

દંસણમિહ સમ્મત્તં, તં પુણ તત્તત્થસદ્દહણરૂવં ।

દંસણમોહવિનાસે, નિમ્મલમજ્ઞપ્પગુણઠ્ઠણં ॥ ૨ ॥

દર્શનમિહ સમ્યક્ત્વં તત્ પુનઃ તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપમ્ ।

દર્શનમોહવિનાશે નિર્મલમધ્યાત્મગુણસ્થાનમ્ ॥ ૨ ॥ ૮૬૪

ગાથાર્થ— અહીં દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ. સમ્યક્ત્વ તાત્ત્વિક (=સત્ય) પદાર્થોની શ્રદ્ધારૂપ છે. દર્શનમોહનો વિનાશ (=ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે

(ઉપશમ) થતાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે. સમ્યક્ત્વ નિર્મલ આધ્યાત્મિક ગુણોનું સ્થાન છે. (૨)

खइयाइपणविहं पुण, दंसणं तत्थ पढममुवसमियं ।

लम्भइ णाइअणंते, संसारे सुभमिरो जीवो ॥ ३ ॥

શાયિકાદિપચ્ચવિધં પુનર્દર્શનં તત્ર પ્રથમમૌપશમિકમ્ ।

લભતેઽનાદ્યનન્તે સંસારે સુપ્રમિતા જીવઃ ॥ ૩ ॥..... ૮૬૫

ગાથાર્થ— દર્શન શાયિક વગેરે પાંચ પ્રકારનું છે. તેમાં અનાદિ-અનંત સંસારમાં અતિશય પરિભ્રમણ કરનાર જીવ પહેલું ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

पल्लोवलमाइअहापवत्तकरणेहि कोवि पंचिंदी ।

भव्वो अवड्डुपुगलपरियट्टवसेससंसारो ॥ ४ ॥

પલ્લોપલાદિ-યથાપ્રવૃત્તકરણૈઃ કોઽપિ પચ્ચેન્દ્રિયઃ ।

ભવ્વોઽપાર્ધપુદ્ગલપરિવર્તાવશેષસંસારઃ ॥ ૪ ॥..... ૮૬૬

पलियअसंखविभागे, एगा कोडी हविज्ज कम्मठिई ।

सत्तण्ह वि कम्माणं अहापवत्तेण करणेणं ॥ ५ ॥

પલ્યાસંખ્યવિભાગે એકા કોટિર્ભવેત્ કર્મસ્થિતિઃ ।

સસાનામપિ કર્મણાં યથાપ્રવૃત્તેન કરણેન ॥ ૫ ॥..... ૮૬૭

गंठित्ति सुदुब्भेओ, कक्खडघणरूढगूढगंठिव्व ।

जीवस्स कम्मजणिओ, घणरागद्वोसपरिणामो ॥ ६ ॥

ગંઠિરિત્તિ સુદુર્ભેદ્યઃ કર્કશઘનરૂઢગૂઢગ્રન્થિવત્ ।

જીવસ્ય કર્મજનિતો ઘનરાગદ્વેષપરિણામઃ ॥ ૬ ॥..... ૮૬૮

भित्तूणं तमपुव्वकरणेण अज्झप्पझाणसुद्धेण ।

तत्थ य अंतरकरणं, करेइ अंतोमुहुत्तमियं ॥ ७ ॥

ભિત્ત્વા તમપૂર્વકરણેનાધ્યાત્મધ્યાનશુદ્ધેન ।

તત્ર ચાન્તરકરણં કરોત્યન્તર્મુહૂર્તમિતમ્ ॥ ૭ ॥..... ૮૬૯

ગાથાર્થ— ‘પલ્લ અને પથ્થર આદિના દૃષ્ટાંતથી યથાપ્રવૃત્તિકરણ વડે જેનો સંસારકાળ કંઈક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત જેટલો બાકી રહ્યો છે તે ભવ્ય પંચેન્દ્રિય જીવ આયુષ્ય સિવાય સાતેય કર્મોની સ્થિતિ પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરોપમ જેટલી થાય ત્યારે આધ્યાત્મિકધ્યાનથી શુદ્ધ એવા અપૂર્વકરણ વડે રાગ-દ્વેષની ગ્રંથિને=ગાંઠને ભેદે છે. પછી ત્યાં (=અનિવૃત્તિકરણમાં રહ્યો થકો) અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અંતરકરણ કરે છે.

‘ગ્રંથિ એટલે કાજની કર્કશ, ઘન, રૂઢ (=શુષ્ક) અને ગૂઢ ગાંઠની જેમ જીવનો અતિશય દુભેદ, કર્મજનિત અને અતિગાઢ એવો રાગ-દ્વેષનો પરિણામ.

વિશેષાર્થ— જેવી રીતે અતિશય મોટા પલ્લમાંથી કુંભ જેટલું ધાન્ય કાઢે અને એક સેતિકા જેટલું ધાન્ય નાખે તો સમય જતાં પલ્લમાં ધાન્ય ઘણું ઓછું થઈ જાય. તે રીતે જીવ કર્મનિર્જરા વધારે કરે અને કર્મબંધ ઓછો કરે ત્યારે તેમાં પલ્લનું દૃષ્ટાંત ઘટે. જેવી રીતે પર્વતમાંથી નીકળેલી નદીમાં પાણીથી તણાતો-અથડાતો-ફૂટાતો પથ્થર ઘડ્યા વિના જ ક્યારેક ગોળ-સુંવાળો બની જાય છે તેમ જીવ જ્યારે કર્મસ્થિતિ ઘટાડવાના આશય વિના જ કર્મનિર્જરા વધારે અને કર્મબંધ અલ્પ કરીને કર્મસ્થિતિને ઘટાડે ત્યારે પથ્થરનું દૃષ્ટાંત ઘટે. અહીં “પથ્થર આદિ” એ સ્થળે આદિ શબ્દનું ધુણાક્ષરનું દૃષ્ટાંત લેવું. ઘૂણ નામનો કીડો લાકડાને ખોતરી ખાય. તેમાં અક્ષરો લખવાના આશય વિના પણ અક્ષરોનો આકાર પડે. તેવી રીતે કર્મોની સ્થિતિને ઘટાડવાના આશય વિના જ સંસારનાં કષ્ટો સહન કરતાં કર્મો ખપે ત્યારે ધુણાક્ષર દૃષ્ટાંત ઘટે. પલ્લ વગેરેનાં દૃષ્ટાંતથી કર્મોની સ્થિતિ ઘટે તેને જૈનશાસ્ત્રોમાં યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહે છે. પલ્લ વગેરેનાં દૃષ્ટાંતથી યથાપ્રવૃત્તિકરણથી જીવની આયુષ્ય સિવાય સાત કર્મોની સ્થિતિ ઘટતાં ઘટતાં એક કોડાકોડી સાગરોપમ જેટલી થાય. પછી

૧. પલ્લ ધાન્ય રાખવાનું મોટું પાત્ર છે. કુંભ (લગભગ ઘડા જેટલું) પ્રાચીન સમયનું માપ છે. સેતિકા (લગભગ ખોજા જેટલું) પ્રાચીન સમયનું માપ છે.

૨. અર્થ સમજવામાં સરળતા રહે એ માટે પહેલાં ૪-૫-૭ નંબરની ત્રણ ગાથાઓનો અર્થ લખીને પછી ૬ નંબરની ગાથાનો અર્થ લખ્યો છે.

તેમાંથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ જેટલી કર્મસ્થિતિ ઘટે ત્યારે જીવ ગ્રંથિસ્થાને આવ્યો કહેવાય. આટલી કર્મસ્થિતિને ગ્રંથિસ્થાન એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે અહીં જ આવેલો જીવ ગ્રંથિભેદ કરવા સમર્થ બને છે. આનાથી વધારે કર્મસ્થિતિ હોય તો ગ્રંથિભેદ કરી શકાતો નથી. અલબત્ત, અહીં આવેલા બધા જ જીવો ગ્રંથિભેદ કરે જ, એવો નિયમ નથી. પણ અહીં આવ્યા વિના ગ્રંથિભેદ ન જ થાય એવો નિયમ છે.

સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિની પ્રક્રિયાને સમજવા ત્રણ કરણને સમજવાની જરૂર છે. યથાપ્રવૃત્તિ, અપૂર્વ અને અનિવૃત્તિ એમ ત્રણ કરણ છે. કરણ એટલે જીવનો પરિણામ=અધ્યવસાય.^૧ ગ્રંથિ (=ગ્રંથિદેશ) સુધી પહેલું યથાપ્રવૃત્તિકરણ, ગ્રંથિને ભેદતાં બીજું અપૂર્વકરણ, જીવ સમ્યક્ત્વાભિમુખ બને ત્યારે (ગ્રંથિભેદ થયા પછી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી) ત્રીજું અનિવૃત્તિકરણ હોય.^૨

યથાપ્રવૃત્તિકરણ—પૂર્વે કહ્યું તેમ જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણથી સાત કર્મોની સ્થિતિ ઘટાડતાં ઘટાડતાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી ઓછી એક કોડાકોડિ સાગરોપમ જેટલી કરીને ગ્રંથિસ્થાને આવે છે. જીવને આટલી કર્મસ્થિતિ સુધી પહોંચાડવો એ જ યથાપ્રવૃત્તિકરણનું કાર્ય છે. અહીંથી આગળ વધવા પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. આનાથી એ સિદ્ધ થયું કે જીવ પુરુષાર્થ વિના જ તેવી ભવિતવ્યતા આદિના બળે આટલી અવસ્થા (દેશોન એકકોડાકોડિસાગરોપમસ્થિતિ) સુધી પહોંચી શકે છે. અહીંથી આગળ વધવા પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. પુરુષાર્થ વિના આગળ ન વધી શકાય. જે જીવ અહીં આવ્યા પછી પુરુષાર્થ ન કરી શકે તે જીવ ગ્રંથિસ્થાને જ ઘણા સમય સુધી રહે કે પાછો હટી જાય, અર્થાત્ ફરી કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને બાંધે.

અપૂર્વકરણ—અપૂર્વકરણ એટલે અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસ. તેનું અપૂર્વ એવું નામ સાર્થક છે. અપૂર્વ=પૂર્વે કદી ન થયું હોય તેવું. જ્યારે રાગ-દ્વેષની

૧. વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય-૧૨૦૨

૨. વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય-૧૨૦૩

ગાંઠને છેદવાનો ઉલ્લાસ જાગે છે, ત્યારે જ અપૂર્વકરણ આવે છે. સંસારી જીવો પૂર્વે કહ્યું તેમ યથાપ્રવૃત્તિકરણથી અનેકવાર ગ્રંથિદેશ સુધી આવી જાય છે. પણ પછી રાગ-દ્વેષની ગાંઠને છેદવાનો પુરુષાર્થ ન કરી શકવાથી ફરી કર્મની સ્થિતિ વધારી દે છે. પણ ક્યારેક કોઈ સત્વશાળી આસન્નભવ્ય જીવમાં ગ્રંથિદેશે આવ્યા પછી રાગ-દ્વેષની ગાંઠને ભેદવાનો તીવ્ર વીર્યોલ્લાસ પ્રગટે છે. રાગ-દ્વેષની ગાંઠને ભેદવાના તીવ્ર વીર્યોલ્લાસને જ અપૂર્વકરણ કહેવામાં આવે છે. કારણ કે પૂર્વે અનેકવાર ગ્રંથિદેશે આવવા છતાં ક્યારેય તેવો વીર્યોલ્લાસ જાગ્યો નથી. આથી તેનું અપૂર્વ એવું નામ સાર્થક છે. રાગ-દ્વેષની ગાંઠને ભેદવાનો તીવ્ર વીર્યોલ્લાસ પ્રગટતાં જીવ તેનાથી એ ગાંઠને ભેદી નાંખે છે. માટે જ અહીં કહ્યું છે કે—“ગ્રંથિને ભેદતાં બીજું અપૂર્વકરણ હોય છે.”

અનિવૃત્તિકરણ— અનિવૃત્તિકરણ એટલે સમ્યક્ત્વને પમાડનારા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયો. આનું ‘અનિવૃત્તિ’ એવું નામ સાર્થક છે. અનિવૃત્તિ એટલે પાછું ન ફરનાર. જે અધ્યવસાયો સમ્યક્ત્વને પમાડ્યા વિના પાછા ફરે નહિ-જાંચ નહિ તે અનિવૃત્તિ. અનિવૃત્તિકરણને પામેલો આત્મા અંતર્મુહૂર્તમાં જ અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પામે છે.

અંતરકરણ— અનિવૃત્તિકરણ વડે જીવ ઉદયક્ષણથી અંતર્મુહૂર્ત સુધીની મિથ્યાત્વની સ્થિતિની ઉપર અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અંતરકરણ કરે છે.

અંતરકરણ એટલે મિથ્યાત્વના કર્મદલિકો વિનાની સ્થિતિ. અનિવૃત્તિકરણમાં રહેલો જીવ ઉદયક્ષણથી અંતર્મુહૂર્ત સુધીની મિથ્યાત્વની સ્થિતિથી ઉપરની અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સ્થિતિમાં રહેલા મિથ્યાત્વના દલિકોને ત્યાંથી લઈ લે છે અને એ સ્થિતિને ઘાસ વિનાની ઉપર ભૂમિની જેમ મિથ્યાત્વ કર્મના દલિકો વિનાની કરે છે. મિથ્યાત્વ કર્મનાં દલિકોથી રહિત અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સ્થિતિને અંતરકરણ કહેવામાં આવે છે.

અંતરકરણ થતાં મિથ્યાત્વ કર્મની સ્થિતિના બે વિભાગ થાય છે. એક વિભાગ અંતરકરણની નીચેની સ્થિતિનો અને બીજો વિભાગ

૧. જેમ અનિવૃત્તિકરણમાં આવેલા જીવો પાછા ફરતા નથી તેમ અપૂર્વકરણમાં આવેલા જીવો પણ પાછા ફરતા નથી.

અંતરકરણની ઉપરની સ્થિતિનો. તેમાં પ્રથમ સ્થિતિમાં=અંતરકરણની નીચેની સ્થિતિમાં મિથ્યાત્વનો ઉદય હોવાથી જીવ મિથ્યાદષ્ટિ છે. આ સ્થિતિનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ પ્રથમ સ્થિતિ સમાપ્ત થતાં અંતરકરણ શરૂ થાય છે. અંતરકરણના પ્રથમ સમયથી જ જીવ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે છે. કારણ કે અંતરકરણમાં મિથ્યાત્વના દલિકો ન હોવાથી મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયનો અભાવ છે. જેમ દાવાનલ સળગતાં સળગતાં ઉપર ભૂમિ પાસે આવે છે ત્યારે શાંત થઈ જાય છે તેમ મિથ્યાત્વકર્મ અંતરકરણ પાસે આવતાં શાંત થઈ જાય છે.

અંતરકરણમાં રહેલો જીવ મિથ્યાત્વ મોહનીયનાં કર્મદલિકોને શુદ્ધ કરે છે.^૧ આથી તે દલિકોના ત્રણ પુંજો બને છે. ૧. શુદ્ધપુંજ, ૨. અર્ધશુદ્ધપુંજ, ૩. અવિશુદ્ધપુંજ. આ ત્રણ પુંજના ત્રણ નામ પડે છે. શુદ્ધપુંજનું સમ્યક્ત્વમોહનીયકર્મ, અર્ધશુદ્ધપુંજનું મિશ્રમોહનીયકર્મ અને અવિશુદ્ધપુંજનું મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મ નામ છે. જેમ નશો પેદા કરનાર કોદરને શુદ્ધ કરતાં તેમાંથી કેટલોક ભાગ શુદ્ધ થાય છે, કેટલોક ભાગ અર્ધશુદ્ધ થાય છે અને કેટલોક ભાગ અશુદ્ધ જ રહે છે; તેમ અહીં મિથ્યાત્વના દલિકોને શુદ્ધ કરતાં કેટલાંક દલિકો શુદ્ધ થાય છે, કેટલાંક અર્ધશુદ્ધ થાય છે અને કેટલાંક અશુદ્ધ જ રહે છે. શુદ્ધ દલિકો એ શુદ્ધપુંજ, અર્ધશુદ્ધ દલિકો એ અર્ધશુદ્ધપુંજ અને અશુદ્ધ દલિકો એ અશુદ્ધપુંજ.

અંતરકરણનો કાળ સમાપ્ત થતાં જો શુદ્ધપુંજનો અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ઉદય થાય તો જીવ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે છે. અર્ધશુદ્ધપુંજનો અર્થાત્ મિશ્ર મોહનીયનો ઉદય થાય તો મિશ્ર સમ્યક્ત્વ પામે છે. અશુદ્ધપુંજનો અર્થાત્ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય થાય તો મિથ્યાત્વ પામે છે. (૪-૫-૬-૭)

उवसामगसेढिगयस्स होइ उवसामियं तु सम्मत्तं ।

जो वा अकयतिपुंजो, अखवियमिच्छे लहइ सम्मं ॥ ८ ॥

૧. પંચસંગ્રહ ઉપશમનાકરણ ગાથા ૨૨મી તથા કર્મપ્રકૃતિ ઉપશમનાકરણ ગાથા ૧૮મીની ટીકામાં અનિવૃત્તિકરણના ચરમ સમયથી અંતર્મુહૂર્ત સુધી મિથ્યાત્વનાં દલિકોને શુદ્ધ કરે છે એવા ભાવનું જણાવ્યું છે. કર્મગ્રંથ, લોકપ્રકાશ વગેરે પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં અંતરકરણમાં પ્રવેશ કરે એ સમયથી(=ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિના પહેલા સમયથી) અંતર્મુહૂર્ત સુધી કર્મદલિકોને શુદ્ધ કરે એમ જણાવ્યું છે.

ઉપશમકશ્રેણિગતસ્ય ભવત્યૌપશમિકં તુ સમ્યક્ત્વમ્ ।

યો વાઽકૃતત્રિપુજ્ઞોઽક્ષપિતમિથ્યાત્વો લભતે સમ્યક્ત્વમ્ ॥ ૮ ॥..... ૮૭૦

ગાથાર્થ— ઉપશમશ્રેણિમાં પ્રવેશેલા મનુષ્યને ઔપશમિક જ સમ્યક્ત્વ હોય છે. અથવા જેણે ત્રણ પુંજ કર્યા નથી અને મિથ્યાત્વનો ક્ષય કર્યો નથી તે જીવ ઔપશમિક જ સમ્યક્ત્વને પામે છે.

વિશેષાર્થ— ઉપશમથી થયેલું સમ્યક્ત્વ તે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ. અનંતાનુબંધી ચાર કષાયોના અને દર્શનમોહનીયના ઉપશમથી થયેલું હોવાથી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ છે.

તેવા પ્રકારના પરિણામથી યુક્ત હોવાથી જેણે સમ્યક્ત્વ, મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વ એ ત્રણ પુંજ કર્યા નથી અને મિથ્યાદર્શનનો ક્ષય કર્યો નથી તે જીવ જે સમ્યક્ત્વને પામે છે તે પણ ઔપશમિક જ છે.

“જેણે મિથ્યાત્વનો ક્ષય કર્યો નથી” એવું વિશેષણ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો વિચ્છેદ કરવા માટે છે. (કારણ કે જેણે મિથ્યાત્વનો ક્ષય કર્યો છે તે જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પામે છે.) (૮)

સ્ત્રીણામિ ઉદ્ગણામિ, અણુઙ્ગજંતે અ સેસમિચ્છતે ।

અંતોમુહુર્તમિત્તં, ઊવસમસમ્મં લહ્ઙ્ગ જીવો ॥ ૯ ॥

ક્ષીણે ઉદીર્ણેઽનુદીર્યમાણે ચ શેષમિથ્યાત્વે ।

અન્તર્મુહૂર્તમાત્રં ઔપશમિકં સમ્યક્ત્વં લભતે જીવઃ ॥ ૯ ॥..... ૮૭૧

ગાથાર્થ— ઉદયમાં આવેલું મિથ્યાત્વ ક્ષીણ થયે છે તે અને શેષ મિથ્યાત્વ ઉદયમાં ન આવી રહ્યું હોય ત્યારે જીવ અંતર્મુહૂર્ત સુધી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પામે છે.

વિશેષાર્થ— ક્ષીણ થયે છે તે— અનુભવથી જ ભોગવાયે છે.

ઉદયમાં ન આવી રહ્યું હોય ત્યારે— મંદ પરિણામ હોવાના કારણે શેષ મિથ્યાત્વ ઉદયમાં ન આવી રહ્યું હોય ત્યારે, અર્થાત્ શેષ મિથ્યાત્વનો ઉદય અટકી ગયો હોય ત્યારે.

અંતર્મુહૂર્ત સુધી— અંતર્મુહૂર્તથી વધારે કાળ સુધી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ રહે એ અંગે નિયામક કોઈ ન હોવાથી અંતર્મુહૂર્ત પછી અવશ્ય

મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી અંતર્મુહૂર્ત સુધી જ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ રહે છે. (૮)

જા ગંઠી તા પઢમં, ગંઠિં સમઙ્ચઓ ભવે બીયં ।

અનિયટ્ટીકરણં પુણ, સમ્મત્તપુરુક્કહે જીવે ॥ ૧૦ ॥

યાવદ્ ગ્રન્થિસ્તાવત્ પ્રથમં ગ્રન્થિ સમતિક્રામતો ભવેદ્ દ્વિતીયમ્ ।

અનિવૃત્તિકરણં પુનઃ સમ્યક્ત્વપુરસ્કૃતે જીવે ॥ ૧૦ ॥ ૮૭૨

ગાથાર્થ— ગ્રંથિ (=ગ્રંથિસ્થાન) સુધી પહેલું યથાપ્રવૃત્તિકરણ, ગ્રંથિને ઓળંગતા જીવને બીજું અપૂર્વકરણ અને જીવ સમ્યક્ત્વાભિમુખ બને ત્યારે (=ગ્રંથિભેદ થયા પછી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી) ત્રીજું અનિવૃત્તિકરણ હોય છે. (૧૦)

આલંબણમલહંતી, જહ સદ્વાણં ન મુંચણ્ ઇલિયા ।

एवं अकयतिपुंजी, मिच्छत्तं उवसमी एङ् ॥ ११ ॥

આલમ્બનમલભમાના યથા સ્વસ્થાનં ન મુચ્ચતીલિકા ।

एवमकृतत्रिपुञ्जो मिथ्यात्वमुपशमी एति ॥ ११ ॥ ૮૭૩

ગાથાર્થ— જેમ ઈયણ પહેલાં શરીરને લંબાવી આગળના સ્થાને સ્થિર થયા પછી પાછળના સ્થાનને છોડે છે, આગળના સ્થાનને પકડી ન શકે તો મૂળસ્થાનને છોડતી નથી=પાછી વળે છે, તેમ ત્રણ પુંજ વિનાનો ઉપશમ સમકિતી જીવ પણ આગળ શુદ્ધ કે અર્ધશુદ્ધ પુંજના અભાવે તેના ઉદયરૂપ આલંબન ન મળવાથી મિથ્યાત્વે જ પાછો ફરે છે, એટલે કે મિથ્યાત્વના ઉદયાભાવનો કાળ પૂર્ણ થયે પુનઃ તેને મિથ્યાત્વનો જ ઉદય થાય છે.

વિશેષાર્થ— સિદ્ધાંતના મતે તો કોઈ અનાદિ મિથ્યાત્વી જીવ તથા- પ્રકારની વિશિષ્ટ અધ્યવસાયાદિક સામગ્રી પ્રાપ્ત થતાં, પૂર્વે કહી ગયા તે અપૂર્વકરણ દ્વારા જ ત્રણ પુંજ કરે અને તેમાંના સર્વથા શુદ્ધ (સમકિત મોહનીય) પુંજને ભોગવતો-અનુભવતો (ઔપશમિક સમકિત પામ્યા વિના જ) પ્રથમ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે, અથવા કોઈ અન્ય જીવ (કર્મગ્રંથના મતમાં જણાવ્યું છે તેમ) યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણના ક્રમે અંતરકરણના પ્રથમ સમયે જ ઔપશમિક

સમકિત પામે. પણ ઉપર જણાવ્યા તે પ્રમાણે ત્રણ પુંજ કરે નહિ. આથી તેને સમકિત મોહનીય-મિશ્ર મોહનીયના પુંજો ન હોવાથી ઔપશમિક સમકિત (અંતરકરણ)નો કાળ પૂર્ણ થતાં નિયમા મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય થાય, અર્થાત્ મિથ્યાદષ્ટિ જ બને. (૧૧)

उपसमसम्महिद्धी, अंतरकरणे ठिओ वि जइ को वि ।

देसविइं पि लहइ, केवि पमत्तापमत्तं पि ॥ १२ ॥

उपसमसम्यग्दृष्टिन्तरकरणे स्थितोऽपि यदि कोऽपि ।

देशविरतिमपि लभते केऽपि प्रमत्ताप्रमत्तावपि ॥ १२ ॥..... ૮૭૪

ગાથાર્થ— ઉપશમ સમકિતવાળો કોઈ જીવ અંતરકરણમાં વર્તતો જ દેશવિરતિને, કોઈ જીવો પ્રમત્તને કે કોઈ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનને પણ પામે છે. (૧૨)

भव्यो वाऽभव्यो वा, गंतिसमीवद्विओ न भिदंतो ।

संखिज्जमसंखिज्जं, कालं चिदेइ जइ को वि ॥ १३ ॥

भव्यो वाऽभव्यो वा ग्रन्थिसमीपस्थितो न भिन्दन् ।

संख्येयमसंख्येयं कालं तिष्ठति यदि कोऽपि ॥ १३ ॥..... ૮૭૫

ગાથાર્થ— ગ્રંથિની નજીકમાં (=ગ્રંથિસ્થાને) રહેલો ભવ્ય કે અભવ્ય જીવ જો ગ્રંથિનો ભેદ ન કરે તો ત્યાં જ સંખ્યાતકાળ કે અસંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. (૧૩)

द्रव्यसुयस्स य लाहो, हविज्ज पुव्वं विमुत्तदिवखंमि ।

जिणरिद्धिदंसणाओ, उवरिमगेविज्जगसुहट्टं ॥ १४ ॥

द्रव्यश्रुतस्य च लाभो भवेत् पूर्वं विमुक्त (?जिनोक्त) दीक्षे ।

जिनर्द्धिदर्शनादुपरिमग्नैवेयकसुखार्थम् ॥ १४ ॥..... ૮૭૬

ગાથાર્થ— તીર્થંકરની ઋદ્ધિ જોવાથી (બાર દેવલોકથી) ઉપરના ગ્રૈવેયક દેવલોકના સુખ માટે જેણે જિને કહેલી દીક્ષા લીધી છે તેવા જીવને (સાધિક નવ)પૂર્વ જેટલા દ્રવ્યશ્રુતનો લાભ થાય. (૧૪)

અયમભવ્વાણં ચિય, ભવ્વાણં પુણમભિન્નદસપુલ્લા ।

અંતમુહુત્તેણ વિ કોઢ, ગંઠિ ભિચ્ચા લહેઢ સિવં ॥ ૧૫ ॥

અતદભવ્વાનામેવ ભવ્વાનાં પુનરભિન્નદશપૂર્વાણિ ।

અંતર્મુહૂર્તેનાડપિ કશ્ચિદ્ ગ્રન્થિ ભિત્ત્વા લભેત શિવમ્ ॥ ૧૫ ॥ ૮૭૭

ગાથાર્થ— આ (સાધિક નવ પૂર્વ જેટલું દ્રવ્યશ્રુત) અભવ્યોને જ હોય. ભવ્યોને 'સંપૂર્ણ દશ પૂર્વો હોય. કોઈક જીવ ગ્રંથિનો ભેદ કરીને એક અંતર્મુહૂર્ત જેટલા કાળમાં પણ મોક્ષ મેળવે. (૧૫)

ઉવસમસમ્પત્તાઓ, ચડેનું મિચ્છં અપાવમાણસ્સ ।

સાસાયણસમ્પત્તં, તયંતરાલંમિ છવલિયં ॥ ૧૬ ॥

ઉપશમસમ્યક્ત્વાચ્ચ્યુત્વા મિથ્યાત્વમપ્રાપ્નુવતઃ ।

સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વં તદન્તરાલે ષડાવલિકામ્ ॥ ૧૬ ॥ ૮૭૮

ગાથાર્થ— ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડીને મિથ્યાત્વને નહિ પામેલા જીવને ઉપશમસમકિત અને મિથ્યાત્વના આંતરામાં (=ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બંનેના અભાવમાં) છ આવલિકા સુધી સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ હોય. (૧૬)

પચ્છ મિચ્છદ્દિટ્ઠી, સાસાયણચુઓ હવે નિયમા ।

ઉક્કોસં સાસાયણ-મુવસમિયં પંચચુત્તમિહ ॥ ૧૭ ॥

પશ્ચાદ્ મિથ્યાદદિષ્ઠિઃ સાસ્વાદનચ્યુતો ભવેત્ નિયમા ।

ઉત્કૃષ્ટં સાસ્વાદનમૌપશમિકં પચ્ચકૃત્વ ઇહ ॥ ૧૭ ॥ ૮૭૯

ગાથાર્થ— છ આવલિકા પછી સાસ્વાદનથી પડેલો તે જીવ નિયમા મિથ્યાદદિષ્ઠિ થાય છે. આખા ભવચક્રમાં એક જીવને આશ્રયીને સાસ્વાદન અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ વાર પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૭)

પુલ્લમપુલ્લકરણેણં, અંતરકરણેણ વા કયતિપુંજો ।

કોહવનિદંસણેણ ય, સુદ્ધાણુવેયગો હોઢ ॥ ૧૮ ॥

૧. ભવ્ય જીવોને ૧૪ પૂર્વો જેટલું શ્રુત હોઈ શકે છે. આમ છતાં અહીં ૧૦ પૂર્વોનું કથન અભવ્યોને અપૂર્ણ દશપૂર્વો હોય, જ્યારે ભવ્યોને પૂર્ણ ૧૦ પૂર્વો હોય આ ભેદ જણાવવા માટે છે.

પૂર્વમપૂર્વકરણેનાન્તરકરણેન વા કૃતત્રિપુજ્ઞઃ ।

કોદ્રવનિર્દર્શનેન ય શુદ્ધાણુવેદકો ભવતિ ॥ ૧૮ ॥..... ૮૮૦

ગાથાર્થ— (સિદ્ધાંતના મતે) અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ તથા પ્રકારના વિશિષ્ટ અધ્યવસાયથી અપૂર્વકરણ દ્વારા ત્રણ પુંજ કરે અને તેમાંના શુદ્ધપુંજને વેદતો=અનુભવતો (ઔપશમિક સમકિત પામ્યા વિના જ) પ્રથમ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વને પામે. અથવા પૂર્વે કહ્યું તેમ અંતરકરણ કરે અને અંતરકરણ વડે કોદ્રવના દષ્ટાંતથી ત્રણ પુંજ કરે. અંતરકરણ પૂર્ણ થતાં ત્રણ પુંજમાના શુદ્ધપુંજને અનુભવતો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે છે. (૧૮)

મિચ્છન્તં જમુદ્ગુણં, તં ર્ખીણં અણુદ્ગુણં ચ ઊવસંતં ।

મીસીભાવપરિણયં, વેદજ્જન્તં ર્ખઓવસમં ॥ ૧૯ ॥

મિથ્યાત્વં યદુલીર્ણં તત્ક્ષીણમનુદિતં ચોપશાન્તમ્ ।

મિત્રીભાવપરિણતં વેદ્યમાનં ક્ષાયોપશમિકમ્ ॥ ૧૯ ॥..... ૮૮૧

ગાથાર્થ— જે મિથ્યાત્વ ઉદયમાં આવ્યું તે ક્ષયને પામ્યું અને જે મિથ્યાત્વ ઉદયમાં નથી આવ્યું તે ઉપશમને પામ્યું. આ પ્રમાણે જે ક્ષય અને ઉપશમ એમ મિશ્રભાવરૂપે પરિણમેલું છે અને વર્તમાનમાં (સમ્યક્ત્વ મોહનીયરૂપે) વેદાઈ રહ્યું છે તે (=સમ્યક્ત્વ મોહનીય) ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ છે.

વિશેષાર્થ— અહીં મિથ્યાત્વ એટલે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ સમજવું. જે મિથ્યાત્વ ઉદયમાં આવ્યું છે=જેનામાં ફળ આપવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે તેવું થયું છે, અર્થાત્ ઉદયાવલિકામાં રહેલું છે, તે ક્ષય પામ્યું અને જે ઉદયમાં નથી આવ્યું તે ઉપશાંત છે. અહીં ઉપશાંતના બે અર્થ છે. એક અર્થ—જેનો ઉદય અટકી ગયો છે તે ઉપશાંત. બીજો અર્થ— જેમાંથી મિથ્યાત્વનો સ્વભાવ જતો રહ્યો છે તે ઉપશાંત. જેનો ઉદય અટકી ગયો છે તેવું ઉપશાંત એટલે બાકી રહેલું (=સત્તામાં પડેલું) મિથ્યાત્વ. જેમાંથી મિથ્યાત્વનો સ્વભાવ જતો રહ્યો છે તેવું ઉપશાંત એટલે મદન-કોદ્રવના દષ્ટાંતથી ત્રણ પુંજના ન્યાયથી શુદ્ધ કરેલું (સમ્યક્ત્વ મોહનીયરૂપ) સમ્યક્ત્વ જ જાણવું. (અહીં મિથ્યાત્વના રસનો ઉપશમ છે.)

મિશ્રભાવરૂપે પરિણમેલું એટલે ક્ષય અને ઉપશમ ભાવને પામેલું. વેદાઈ રહ્યું છે એટલે અનુભવમાં આવી રહ્યું છે. વર્તમાનમાં જે વેદાઈ રહ્યું છે તે પ્રદેશાનુભવથી મિથ્યાત્વ છે અને વિપાકથી સમ્યક્ત્વ છે. આ પ્રમાણે આ સમ્યક્ત્વ ક્ષય અને ઉપશમથી થયેલું હોવાથી ક્ષાયોપશમિક છે. (૧૯)

उवसमसम्पत्ताओ, खाओवसमस्स को विसेसोत्थि ? ।

उवसंमि मिच्छत्तं, पएसवेज्जं न इह वेज्जं ॥ २० ॥

उपशमसम्यक्त्वात् क्षायोपशमिकस्य को विशेषोऽस्ति ? ।

उपशમે मिथ्यात्वं प्रदेशवेद्यं नेह वेद्यम् ॥ २० ॥ ૮૮૨

ગાથાર્થ— પ્રશ્ન— ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં શો ભેદ છે ?

ઉત્તર— ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં મિથ્યાત્વ પ્રદેશથી વેદાતું નથી, અને ક્ષાયોપશમિકમાં પ્રદેશથી વેદાય છે, અર્થાત્ ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં મિથ્યાત્વના પ્રદેશોનો=દલિકોનો ઉદય સર્વથા હોતો નથી અને ક્ષાયોપશમિકમાં શુદ્ધપુંજ રૂપ મિથ્યાત્વના પ્રદેશોનો ઉદય હોય છે. આટલો ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં ભેદ છે. (૨૦)

वेद्यगसम्पत्तं पुण, पुव्वोइअचरमपुग्गलावत्थं ।

खीणे दंसणमोहे, तिविहंमि वि खाइयं होइ ॥ २१ ॥

वेदकसम्यक्त्वं पुनः पूर्वोदितचरमपुद्गलावस्थम् ।

ક્ષીણે દર્શનમોહે ત્રિવિધેઽપિ ક્ષાયિકં ભવતિ ॥ ૨૧ ॥ ૮૮૩

ગાથાર્થ— વેદક સમ્યક્ત્વ ઉદયમાં આવેલા સમ્યક્ત્વ મોહનીયના છેલ્લા પુદ્ગલોની અવસ્થારૂપ છે. ત્રણે પ્રકારના દર્શનમોહનો ક્ષય થયે છતે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ થાય છે.

વિશેષાર્થ— વેદક સમ્યક્ત્વ ઉદયમાં આવેલા સમ્યક્ત્વ મોહનીયના છેલ્લા પુદ્ગલોની અવસ્થારૂપ છે. એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે છે ત્યારે અનંતાનુબંધી ચારેય કષાયો, મિથ્યાત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય એ છ પ્રકૃતિઓનો સંપૂર્ણ ક્ષય થયા પછી સમ્યક્ત્વ મોહનીયને ખપાવતાં ખપાવતાં અંતિમ એક સમયના

પુદ્ગલોને વેદે=અનુભવે ત્યારે વેદક સમ્યક્ત્વ હોય છે. આથી જ વેદક સમ્યક્ત્વનો કાળ એક સમયનો છે. વેદક સમ્યક્ત્વનો એક સમય જેટલો કાળ પૂર્ણ થતાં જ ત્રણે પ્રકારના દર્શનમોહનો ક્ષય થવાથી જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે છે. (૨૧)

અંતર્મુહૂર્તોપશમો, છવલિ સાસાણ વેયગો સમઓ ।

સાહ્યતિત્તીસાયર, खइओ दुगुणो खओवसमो ॥ ૨૨ ॥

અંતર્મુહૂર્તોપશમઃ ષડ્ઘલિસાસ્વાદનં વેદકઃ સમયઃ ।

સાધિકત્રયસ્ત્રિશત્સાગરઃ ક્ષાયિકો દ્વિગુણઃ ક્ષયોપશમઃ ॥ ૨૨ ॥ ૮૮૪

ગાથાર્થ— ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો કાળ એક અંતર્મુહૂર્ત છે. સાસ્વાદનનો કાળ છ આવલિકા છે. વેદકનો કાળ એક સમય છે. ક્ષાયિકનો કાળ સાધિક તેત્રીશ સાગરોપમ છે અને ક્ષાયોપશમિકનો કાળ સાધિક છાસઠ સાગરોપમ છે.

વિશેષાર્થ— ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ મરીને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં જાય અને પછીના ભવમાં મોક્ષમાં જાય. સર્વાર્થસિદ્ધમાં તેત્રીશ સાગરોપમનું આયુષ્ય છે. મનુષ્યભવનો કાળ અધિક આ રીતે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો કાળ એક જીવને આશ્રયીને સાધિક તેત્રીસ સાગરોપમ થાય.

કોઈ ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ બે વખત વિજયાદિ ચારમાંથી કોઈ એક અનુત્તર દેવલોકમાં જાય કે ત્રણ વાર અચ્યુત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય તો અનુત્તરમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય તેત્રીસ સાગરોપમ હોવાથી બે ભવમાં અને અચ્યુતમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બાવીસ સાગરોપમ હોવાથી ત્રણ ભવમાં છાસઠ સાગરોપમ થાય. આમાં જેટલા મનુષ્યભવો કરે તેટલો કાળ અધિક થાય. આમ એક જીવની અપેક્ષાએ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વનો કાળ સાધિક છાસઠ સાગરોપમ થાય. (૨૨)

વેયગરખાઈગમિઘ્ઘસિ, વારમસંઘિજ્જઓ खओवसमो ।

સાઈઅણંતો કાલો, खइयस्स य सिद्धभावंमि ॥ ૨૩ ॥

વેદકક્ષાયિકમેકશો વારમસંઘેયકં ક્ષયોપશમઃ ।

સાદ્યનન્તઃ કાલઃ ક્ષાયિકસ્ય ચ સિદ્ધભાવે ॥ ૨૩ ॥ ૮૮૫

ગાથાર્થ— આખા ભવચક્રમાં વેદક અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ એક જ વાર પ્રાપ્ત થાય છે. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ અસંખ્યવાર પ્રાપ્ત થાય છે. સિદ્ધાવસ્થામાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો કાળ સાદિ-અનંત છે. (૨૩)

અંતોમુહુત્તમિત્તં, પિ ફાસિયં હુજ્જ જેહિ સમ્મત્તં ।

તેસિમવહ્ણપુગ્ગલપરિયટ્ઠવસેસસંસારો ॥ ૨૪ ॥

અન્તર્મુહૂર્તમાત્રમપિ સ્પૃષ્ઠં ભવેત્ વૈઃ સમ્યક્ત્વમ્ ।

તેષામપાર્ધપુદ્ગલપરિવર્તાવશેષસંસારઃ ॥ ૨૪ ॥..... ૮૮૬

ગાથાર્થ— સમ્યક્ત્વને જેમણે અંતર્મુહૂર્ત જેટલો કાળ પણ સ્પર્શ્ય હોય તે જીવોને વધારેમાં વધારે કંઈક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત જેટલો જ સંસાર બાકી રહે છે, તેટલા કાળ સુધીમાં નિયમા તેમનો મોક્ષ થાય છે. (૨૪)

ઉક્કિદુરસેણ નોકિદુ-ઠિઠિબંધો હવઙ્ગ કમ્મપયડીણં ।

સમ્મત્તપરિચ્છાણ, વિ પડિવડિઓઽવસમી ચ્ચઓ વા ॥ ૨૫ ॥

ઉત્કૃષ્ટસેન નોત્કૃષ્ટસ્થિતિબન્ધો ભવતિ કર્મપ્રકૃતીનામ્ ।

સમ્યક્ત્વપરિત્યાગેऽપિ પ્રતિપતિતા ઉપશમી ક્ષયો (=ક્ષયોપશમો) વા ॥ ૨૫ ॥ ૮૮૭

ગાથાર્થ— જે જીવને એક વાર પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે તે જીવને સમ્યક્ત્વ જતું રહે તો પણ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસપૂર્વક ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બંધ થતો નથી, અર્થાત્ તેને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-રસ બંધાતા નથી. ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રતિપાતી છે. (૨૫)

ચાઙ્ગમપડિવાઙ્ગ, સત્તગચ્ચીણો તિદંસચ્ચઅણઓ ।

ચત્તિભવભાવિમુક્કો, તબ્ભવસિદ્ધી અબદ્ધાઙ્ગ ॥ ૨૬ ॥

ક્ષાયિકમપ્રતિપાતિ સત્તકક્ષીણચ્ચિદર્શનચતુરનન્તકઃ ।

ચતુસ્ત્રિભવભાવિમોક્ષસ્તદ્ભવસિદ્ધિરબદ્ધાયુઃ ॥ ૨૬ ॥..... ૮૮૮

ગાથાર્થ— ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અપ્રતિપાતી છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ જીવને ત્રણ દર્શન અને ચાર અનંતાનુબંધી કષાય એ સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો ક્ષય થઈ ગયો હોય છે. તે જીવ ત્રણ ભવમાં કે ચાર ભવમાં મોક્ષને પામે છે. જો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામ્યા પહેલાં આયુષ્ય ન બાંધ્યું હોય તો તે જ ભવમાં મોક્ષને પામે છે.

વિશેષાર્થ— કોઈ જીવ આગામી ભવના દેવ કે નારકના આયુષ્યનો બંધ કર્યા પછી ક્ષાયિક સમકિત પામે, તો તે મરીને દેવ કે નારકમાં જાય અને ત્યાંથી મનુષ્ય થઈને મોક્ષમાં જાય, એમ તેનો ત્રીજા ભવે મોક્ષ થાય. કોઈ જીવ અસંખ્યાત વર્ષનું તિર્યચ કે મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધીને પછી ક્ષાયિક સમકિત પામે તો તે મરીને યુગલિકમાં તિર્યચ કે મનુષ્ય થાય અને ત્યાંથી દેવ થઈ મનુષ્યપણું પામી મોક્ષે જાય, એમ ચોથા ભવે મોક્ષે જાય. જે જીવે સંખ્યાતા વર્ષનું તિર્યચ કે મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય, તે જીવ વર્તમાન ભવમાં ક્ષાયિક સમકિત પામી શકતો નથી. જેણે આગામી આયુષ્ય બાંધ્યું ન હોય તે (ચરમ દેહધારી જીવ) ક્ષાયિક સમકિત પામે તો ક્ષપકશ્રેણિ પૂર્ણ કરીને તે જ ભવમાં 'મોક્ષે જાય. (૨૬)

સમ્મત્તમિ ડલદ્ધે, વિમાણવજ્જં ન બંધાએ આઠ ।

તિરિમણુઓ દેવો પુણ, નરાઝમવિ ચઝગઈ સબદ્ધાઠ ॥ ૨૭ ॥

સમ્યક્ત્વે તુ લબ્ધે વિમાનવર્જં ન બંધાત્યાયુઃ ।

તિર્યગ્મનુજો દેવઃ પુનર્નરાયુરપિ ચતુર્ગતિઃ સબદ્ધાયુઃ ॥ ૨૭ ॥ ૮૮૯

ગાથાર્થ— સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે તિર્યચો અને મનુષ્ય વૈમાનિક દેવ સિવાય બીજું આયુષ્ય ન બાંધે, અને દેવ મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે. જેણે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ પહેલાં આયુષ્ય બાંધી દીધું હોય તે જીવ મરીને ચારે ગતિમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે. (૨૭)

સમ્મત્તમિ ય લદ્ધે, પલિયપહુત્તેણ સાવઓ હુજ્જા ।

ચરણોવસમખયાણં, સાગરસંઘંતરા હંતિ ॥ ૨૮ ॥

સમ્યક્ત્વે તુ લબ્ધે પલ્યપૃથક્ત્વેન શ્રાવકો ભવેદ્ ।

ચરણોવશમક્ષયાણાં સાગરસંઘેયાન્તરાણિ ભવન્તિ ॥ ૨૮ ॥ ૮૯૦

ગાથાર્થ— ગ્રંથિભેદથી ભાવ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વખતે રહેલી (અંતઃકોડાકોડિ) કર્મસ્થિતિમાંથી બે થી નવ પલ્યોપમ જેટલી કર્મ

૧. શ્રી દુષ્પહસુરિજ, શ્રી કૃષ્ણજી વગેરે ક્ષાયિક સમકિતી પાંચમાં ભવે મોક્ષમાં જશે, એમ પણ પ્રસિદ્ધ છે. શ્રી દુષ્પહસુરિજ પૂર્વ ભવે ક્ષાયિક સમકિત પામીને દેવલોકે ગયા છે. ત્યાંથી અ્યવી પાંચમા આરાને અંતે અહીં મનુષ્ય થશે, છતાં તે કાળે મોક્ષને યોગ્ય સંધપણાદિ સામગ્રીના અભાવે પુનઃ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈને ફરી મનુષ્યભવ પામી મોક્ષે જશે. એ પ્રમાણે પાંચમા ભવે મોક્ષ થશે. શ્રી કૃષ્ણજી માટે પણ એ રીતિએ પાંચ ભવો મનાય છે.

સ્થિતિનો ક્ષય થાય ત્યારે દેશવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાંથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમ જેટલી સ્થિતિ ઘટે ત્યારે સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાંથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમ જેટલી કર્મસ્થિતિ ઘટે ત્યારે ઉપશમ-શ્રેણિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાંથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમ જેટલી સ્થિતિ ઘટે ત્યારે ક્ષપકશ્રેણિની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૨૮) (પંચવસ્તુક ગા-૯૧૯)

ઉવસમસેઢિચઊક્કં, જાયડૂ જીવસ્સ આભવં નૂળં ।

સા પુણ દો એગભવે, યવગસ્સેઢી પુણો એગા ॥ ૨૯ ॥

ઉપશમશ્રેણિચતુષ્કં જાયતે જીવસ્યાભવં નૂનમ્ ।

સા પુનર્દ્વે એકભવે ક્ષપકશ્રેણિઃ પુનરેકા ॥ ૨૯ ॥ ૮૧૧

ગાથાર્થ— જીવને નિશ્ચે આખા ભવચક્રમાં ચાર વખત ઉપશમ શ્રેણિ હોઈ શકે. વળી તે ઉપશમશ્રેણિ એક ભવમાં બે વાર હોઈ શકે. પણ ક્ષપકશ્રેણિ તો આખા ભવચક્રમાં એક જ વાર હોય. (૨૮)

સામાઙ્ગ્યં ચઊદ્ધા, સુય ૧ દંસણ ૨ દેસ ૩ સઘ્ઘ ૪ ભેર્ણહિ ।

નાણભવે આગરિસા, એગભવં પપ્પ ભણિયઘ્ઘા ॥ ૩૦ ॥

સામાયિકં ચતુર્ધા શ્રુત-દર્શન-દેશ-સર્વભેદૈઃ ।

નાનાભવાનાકર્ષા એકભવં પ્રાપ્ય ભણિતઘ્ઘાઃ ॥ ૩૦ ॥ ૮૧૨

ગાથાર્થ— સામાયિક શ્રુત સામાયિક, સમ્યક્ત્વ સામાયિક, દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક એમ ચાર પ્રકારે છે. તે ચાર સામાયિકના અનેક ભવોને આશ્રયીને અને એક ભવને આશ્રયીને આકર્ષો કહેવા. (૩૦)

તિણ્હં સહસપુહુત્તં, સયપ્પહુત્તં ચ હોઙ્ગ વિરૂંદ્ધે ।

એગભવે આગરિસા, એવંઙ્ગયા હંતિ નાયઘ્ઘા ॥ ૩૧ ॥

ત્રયાણાં સહસ્રપૃથક્ત્વં શતપૃથક્ત્વં ચ ભવતિ વિરત્યાઃ ।

એકભવ આકર્ષા એતાવન્તો ભવન્તિ જ્ઞાતઘ્ઘાઃ ॥ ૩૧ ॥ ૮૧૩

ગાથાર્થ— એક ભવમાં શ્રુતસામાયિક, સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક એ ત્રણના હજાર પૃથક્ત્વ અને સર્વવિરતિના શતપૃથક્ત્વ આકર્ષો જાણવા. (૩૧)

તિળહમસંઘસહસ્તા, સહસ્સપુહત્તં ચ હોઙ વિરઙ્દૈ ।

નાળભવે આગરિસા, એવઙયા હંતિ નાયવ્વા ॥ ૩૨ ॥

ત્રયાણામસંઘ્યસહસ્તાઃ સહસ્સપૃથક્ત્વં ચ ભવતિ વિરત્યાઃ ।

નાનાભવેષુ આકર્ષા એતાવન્તો ભવન્તિ જ્ઞાતવ્યાઃ ॥ ૩૨ ॥ ૮૯૪

ગાથાર્થ— અનેક ભવોમાં શ્રુતસામાયિક આદિ ત્રણના અસંખ્ય હજાર અને સર્વવિરતિના સહસ્ર પૃથક્ત્વ આકર્ષો જાણવા. (૩૨)

અરિહંતેસુ ય રાગો, રાગો સાહુસુ બંભયારીસુ ।

એસ પસત્થો રાગો, અજ્જ સરાગાણ સાહૂણં ॥ ૩૩ ॥

અર્હત્સુ ચ રાગો રાગો સાધુષુ બ્રહ્મચારિષુ ।

એષઃ પ્રશસ્તો રાગોઽદ્ય સરાગાણાં સાધૂનામ્ ॥ ૩૩ ॥ ૮૯૫

ગાથાર્થ— વર્તમાનકાળે સરાગી સાધુઓનો અરિહંત દેવોમાં અને બ્રહ્મચારી સાધુઓમાં જે રાગ છે એ રાગ પ્રશસ્ત જાણવો. (૩૩)

અરિહં દેવો ગુરુણો, સુસાહુણો જિણમયં મહ પમાણં ।

ઇચ્છાઇસુહો ભાવો, સમ્પત્તં ભિંતિ જગગુરુણો ॥ ૩૪ ॥

અર્હદ્ દેવો ગુરવઃ સુસાધવો જિનમતં મમ પ્રમાણમ્ ।

ઇત્યાદિશુભો ભાવો સમ્યક્ત્વં બ્રુવતે જગદ્ગુરવઃ ॥ ૩૪ ॥ ૮૯૬

ગાથાર્થ— અરિહંત મારા દેવ છે, સુસાધુઓ મારા ગુરુ છે અને જિને કહેલો ધર્મ મારે પ્રમાણ છે ઇત્યાદિ શુભભાવ સમ્યક્ત્વ છે એમ જિનેશ્વરો કહે છે. (૩૪)

સમ્પદ્દિઙ્ગી જીવો, ગચ્છઙ્ગ નિયમા વિમાણવાસીસુ ।

જઙ્ગ ન ચઙ્ગયસમત્તો, અહવ ન બદ્ધાઙ્ગો પુર્વિ ॥ ૩૫ ॥

સમ્યગ્દૃષ્ટિર્જીવો ગચ્છતિ નિયમાદ્ વિમાનવાસિષુ ।

યદિ ન ત્યક્તસમ્યક્ત્વોઽથવા ન બદ્ધાયુષ્કો પૂર્વમ્ ॥ ૩૫ ॥ ૮૯૭

ગાથાર્થ— સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી આયુષ્યના બંધ સમયે સમ્યક્ત્વનો ત્યાગ ન કર્યો હોય અથવા સમ્યક્ત્વ પામ્યા પૂર્વે આયુષ્ય ન બાંધ્યું હોય તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ નિયમા વૈમાનિક દેવોમાં જાય, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વની

વિદ્યમાનતામાં મનુષ્યો અને તિર્યચો નિયમા વૈમાનિક દેવલોકનું આયુષ્ય બાંધે છે. (૩૫)

જં સઘ્ઘ તં કીરઘ, જં ચ ન સઘ્ઘ તયંમિ સદ્દહણા ।

સદ્દહમાણો જીવો, વચ્ચઘ અચરામરં ઠાણં ॥ ૩૬ ॥

યત્ શક્નોતિ તત્ કરોતિ યચ્ચ ન શક્નોતિ તકે શ્રદ્ધાનમ્ ।

શ્રદ્ધાનો જીવો વ્રજત્યજરામરં સ્થાનમ્ ॥ ૩૬ ॥ ૮૯૮

ગાથાર્થ— સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને આશ્રયીને જેટલું ધર્માનુષ્ઠાન શક્ય હોય=થઈ શકે તેવું હોય તેટલું કરે છે, અને અશક્યમાં શ્રદ્ધા રાખે છે, અર્થાત્ યોગ્ય સમયે સામગ્રી મળેથી કરવાની ભાવના રાખે છે. આવી શ્રદ્ધા કરતો જીવ મોક્ષને પામે છે. (૩૬)

एगत्थं सव्वधम्मा, लोइयलोउत्तराइणुद्धणा ।

एगत्थं दंसणं खलु न समं होइ तेसिं तु ॥ ३७ ॥

एकत्र सर्वधर्मा लौकिकलोकोत्तराद्यनुष्ठानानि ।

एकत्र दर्शनं खलु न समं भवति तेषां तु ॥ ૩૭ ॥ ૮૯૯

ગાથાર્થ— એક સ્થળે લૌકિક-લોકોત્તર ધર્માનુષ્ઠાન રૂપ સર્વ ધર્મો હોય અને એક સ્થળે દર્શન હોય તો દર્શન તેમની સમાન થતું નથી, અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન તે બધાથી વધી જાય છે. (૩૭)

संका १ कंखा २ यतहा, वित्तिगिच्छ ३ अण्णतिथियपसंसा ४ ।

परतिथियाण सेवण ५, मइयारा पंच सम्मत्ते ॥ ૩૮ ॥

शङ्का काङ्क्षा च तथा विचिकित्साऽन्यतीर्थिकप्रशंसा ।

परतीर्थिकानां सेवनमतिचारः पञ्च सम्यक्त्वे ॥ ૩૮ ॥ ૯૦૦

ગાથાર્થ— શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્યતીર્થિક પ્રશંસા અને પરતીર્થિકોની સેવા એ પાંચ સમ્યક્ત્વમાં અતિચારો છે. (૩૮)

सव्वे देसे धम्मे, अत्थि नत्थित्ति संसओ संका ।

કંખા કુમયભિલાસો, દયાઇગુણલેસદંસણઓ ॥ ૩૯ ॥

सर्वस्मिन् देशे धर्मेऽस्ति नास्तीति संशयः शङ्का ।

काङ्क्षा कुमताभिलाषो दयादिगुणलेशदर्शनतः ॥ ૩૯ ॥ ૯૦૧

ગાથાર્થ— સર્વમાં કે દેશમાં ધર્મસંબંધી “આ છે કે નહિ ?” એવો સંશય કરવો તે શંકા છે. દયા વગેરે અલ્પગુણો જોવાથી કુદર્શનની ઈચ્છા તે કાંક્ષા છે.

વિશેષાર્થ— (૧) શંકા— અરિહંત પ્રભુએ સિદ્ધ કરેલા અને અનંત ગહન એવા ધર્માસ્તિકાય આદિ પદાર્થો મતિની દુર્બલતાથી આ પદાર્થ આ પ્રમાણે જ છે એમ સમ્યગ્ ન અવધારી શકાય=નિશ્ચિત ન કરી શકાય ત્યારે આ પદાર્થ શું આ પ્રમાણે છે કે આ પ્રમાણે નથી એવો સંશય કરવો તે શંકા. શંકા દેશશંકા અને સર્વશંકા એમ બે પ્રકારની છે. દેશમાં (=અમુક કોઈ પદાર્થમાં) શંકા તે દેશશંકા. જેમ કે, આ આત્મા શું અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક છે કે પ્રદેશથી રહિત નિરવયવ છે ? એવી શંકા. સર્વમાં શંકા તે સર્વશંકા. સર્વ અસ્તિકાય સમૂહમાં જ શું આ પ્રમાણે છે કે આ પ્રમાણે નથી ? એવી શંકા.

(૨) કાંક્ષા— બુદ્ધ આદિએ રચેલાં દર્શનોની ઈચ્છા કરવી. કાંક્ષા દેશકાંક્ષા અને સર્વકાંક્ષા એમ બે પ્રકારે છે. એક જ બૌદ્ધ દર્શનને ઈચ્છે. આ દર્શનમાં ચિત્તજય જણાવ્યો છે. ચિત્તજય જ મુક્તિનું મુખ્ય કારણ છે. એથી ઘટતું (=યુક્તિસંગત) આ દર્શન દૂર ગયેલું નથી, અર્થાત્ મુક્તિની નજીક છે. આ પ્રમાણે બૌદ્ધદર્શનની ઈચ્છા કરવી તે દેશકાંક્ષા છે.

કપિલમત, કણાદમત, અક્ષપાદમત એ સઘળા ય મતો અહિંસાનું પ્રતિપાદન કરવામાં તત્પર છે, અને આ લોકમાં અત્યંત ક્લેશનું (=કષ્ટનું) પ્રતિપાદન કરવામાં તત્પર નથી, આથી સુંદર જ છે. આ પ્રમાણે સઘળા ય દર્શનોને ઈચ્છે તે સર્વકાંક્ષા. (૩૯)

વિતિગિચ્છ ચ ફલં પઢ, સંદેહો મલિણયંમિ વિ દુગંછ ।

પરતિત્થીણ પસંસા, પરિચયકરણં પસંગો ય ॥ ૪૦ ॥

વિચિકિત્સા ચ ફલં પ્રતિ સંદેહો મલિનકેઽપિ જુગુપ્સા ।

પરતીર્થિનાં પ્રશંસા પરિચયકરણં પ્રસન્નજ્ઞ ॥ ૪૦ ॥ ૧૦૨

ગાથાર્થ— ધર્મના ફળમાં સંદેહ કરવો એ વિચિકિત્સા અતિયાર છે. અથવા મલિનમાં જુગુપ્સા કરવી તે અતિયાર છે. અન્ય તીર્થિકોની પ્રશંસા કરવી, પરિચય કરવો કે સોબત કરવી તે અન્યદષ્ટિ સંસ્તવ અતિયાર છે.

(૩) વિચિકિત્સા— વિચિકિત્સા એટલે સંશય=સંદેહ. ધર્મના ફળનો સંદેહ રાખવો. મેં કરેલી તપ વગેરે સાધનાનું ફળ મને મળશે કે નહિ? લોકમાં ખેતી વગેરે ક્રિયાઓ ઘણી વખત સફળ થાય છે અને ઘણી વખત સફળ થતી નથી. તેમ આ જૈન ધર્મના પાલનથી (=દાન આદિના સેવનથી) તેનું ફળ મને મળશે કે નહિ? એ પ્રમાણે સંશય રાખવો.

શંકા અને વિચિકિત્સામાં તફાવત— શંકા અને વિચિકિત્સા એ બંનેમાં શંકા તો છે જ, પણ શંકાનો વિષય ભિન્ન ભિન્ન છે. શંકા અતિયારમાં શંકાનો વિષય પદાર્થો કે ધર્મ છે. જ્યારે વિચિકિત્સા અતિયારમાં શંકાનો વિષય ધર્મનું ફળ છે. અર્થાત્ શંકા રૂપ અતિયારમાં પદાર્થની કે ધર્મની શંકા હોય છે અને વિચિકિત્સામાં ધર્મના ફળની શંકા હોય છે. અથવા વિચિકિત્સા એટલે જુગુપ્સા. સાધુ-સાધ્વીનાં મલિન શરીર-વસ્ત્રાદિને જોઈને દુર્ગંધા કરવી. તથા આ લોકો પાણીથી સ્નાન પણ કરતા નથી, સચિત્ત પાણીમાં ભલે દોષ હોય, પણ અચિત્ત પાણીથી સ્નાન અને વસ્ત્રપ્રક્ષાલન કરે તો શો વાંધો આવે? એમ તેમની નિંદા કરવી.

(૪) અન્યદૃષ્ટિ પ્રશંસા— સર્વજ્ઞપ્રણીત દર્શન સિવાયના અન્ય બૌદ્ધ આદિ દર્શનની પ્રશંસા કરવી. જેમ કે—તેઓ પુણ્યવાન છે. તેમનો જન્મ સફળ છે. તેમનો ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે. તેમનામાં દાક્ષિણ્યતા વગેરે ગુણો રહેલા છે. ઈત્યાદિ રૂપે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પ્રશંસા કરવી. આવી પ્રશંસાથી અપરિપક્વ બુદ્ધિવાળા જીવો તેમના ગુણોથી આકર્ષાઈને સમ્યગ્દર્શન ગુણ ગુમાવી દે એ સુસંભવિત છે. આથી અન્યદૃષ્ટિની પ્રશંસા અતિયાર છે.

(૫) અન્યદૃષ્ટિ સંસ્તવ— સંસ્તવ એટલે પરિચય. અન્યદર્શનવાળા લોકોની સાથે રહેવું, પરિચય રાખવો. તેમની સાથે અતિ પરિચય રાખવાથી તેમના દર્શનની ક્રિયાઓને કે સિદ્ધાંતોને જોવાથી કે સાંભળવાથી, સમ્યક્ત્વથી પતિત થવાનો સંભવ છે.

સમ્યક્ત્વ વ્રતના આ અતિયારો સાધુ અને શ્રાવક બંનેને લાગુ પડે છે.

આમાં પ્રથમના ત્રણ અતિયારો ગુપ્ત (બીજા ન જોઈ શકે તેવા) છે અને છેલ્લા બે અતિયારો પ્રગટ છે, બીજાઓ જોઈ શકે તેવા છે. (૪૦)

મિચ્છત્તથિરીકરણં, અતત્તસદ્ધા પવિત્તિદોસો ય ।

તહ તિવ્વકમ્પબંધો, પસંસઓ ઇહ કુદંસણિણં ॥ ૪૧ ॥

મિથ્યાત્વસ્થિરીકરણમતત્ત્વશ્રદ્ધા પ્રવૃત્તિદોષશ્ચ ।

તથા તીવ્રકર્મબન્ધઃ પ્રશંસત ઇહ કુદર્શનિનઃ ॥ ૪૧ ॥ ૧૦૩

ગાથાર્થ— અન્ય ધર્મીઓની પ્રશંસા કરનારને તેમનું મિથ્યાત્વ સ્થિર કરવાનો દોષ લાગે, પોતાને અતત્ત્વમાં શ્રદ્ધા થાય, પ્રશંસા કરવાથી તે ધર્મ ગમી જાય, તેથી તેમના ધર્મમાં પોતાને કે બીજાઓને પ્રવૃત્તિ કરવાનો પ્રસંગ આવે, પ્રશંસા કરનારને તીવ્ર કર્મબંધ થાય. (૪૧)

અત્તેસિં સત્તાણં, મિચ્છત્તં જો જણેઝ મૂઢપ્પા ।

સો તેણ નિમિત્તેણં, ન લહ્ઝ બોર્હિં જિણાભિહિયં ॥ ૪૨ ॥

અન્યેષાં સત્ત્વાનાં મિથ્યાત્વં યો જનયતિ મૂઢાત્મા ।

સઃ તેન નિમિત્તેન ન લભતે બોર્ધિં જિનાભિહિતમ્ ॥ ૪૨ ॥ ૧૦૪

ગાથાર્થ— જે મૂઢ જીવ બીજા જીવોમાં મિથ્યાત્વને ઉત્પન્ન કરે છે તે જીવ તે નિમિત્તથી જિનોક્ત બોધિને પામતો નથી. (૪૨)

જાણિજ્જ મિચ્છદિટ્ઠી, જે પડણાલંબણાઙ્ગ ઘિપ્પંતિ ।

જે પુણ સમ્મદિટ્ઠી, તેસિં પુણ ચઢ્ઢ પયડીએ ॥ ૪૩ ॥

જાનીહિ મિથ્યાદૃષ્ટીન્ યે પતનાલમ્બનાનિ ગૃહ્ણન્તિ ।

યે પુનઃ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યસ્તેષાં પુનરરોહતિ પ્રકૃત્યા ॥ ૪૩ ॥ ૧૦૫

ગાથાર્થ— જે જીવો પડવાના આલંબનોને ગ્રહણ કરે છે, તેમને મિથ્યાદૃષ્ટિ જાણ. જેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે તેમનું સમ્યક્ત્વ સ્વભાવથી જ ચઢે છે, અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો સ્વભાવથી જ ચઢતા આલંબનોને ગ્રહણ કરે છે. (૪૩)

દુવિહં લોઙ્ગયમિચ્છં, દેવગયં ગુરુગયં મુણેયવ્વં ।

લોઉત્તરં પિ દુવિહં, દેવગયં ગુરુગયં હોઙ્ગ ॥ ૪૪ ॥

દ્વિવિધં લૌકિકમિથ્યાત્વં દેવગતં ગુરુગતં જ્ઞાતવ્યમ્ ।

લોકોત્તરમપિ દ્વિવિધં દેવગતં ગુરુગતં ભવતિ ॥ ૪૪ ॥ ૧૦૬

ચઝખેયં મિચ્છત્તં, તિવિહં તિવિહેણ જો વિવજ્જેઙ્ગ ।

અકલંકં સમ્મત્તં, હોઙ્ગ ફુડં તસ્સ જીવસ્સ ॥ ૪૫ ॥

ચતુર્થેદં મિથ્યાત્વં ત્રિવિધં ત્રિવિધેન યો વિવર્જયતિ ।

અકલકું સમ્યક્ત્વં ભવતિ સ્ફુટં તસ્ય જીવસ્ય ॥ ૪૫ ॥..... ૧૦૭

ગાથાર્થ—લૌકિક મિથ્યાત્વ દેવગત અને ગુરુગત એમ બે પ્રકારે તથા લોકોત્તર મિથ્યાત્વ પણ દેવગત અને ગુરુગત એમ બે પ્રકારે જાણવું. જે આત્મા તે ચારેય મિથ્યાત્વોને ત્રિવિધે ત્રિવિધે તજે છે, તેને નિષ્કલંક શુદ્ધ સમકિત હોય (પ્રગટે) છે.

વિશેષાર્થ—(૧) લૌકિક દેવગત મિથ્યાત્વ— વિષ્ણુ, મહાદેવ, બ્રહ્મા વગેરે લૌકિક દેવોને (સુદેવ માનીને) પૂજવાથી, પ્રણામ વગેરે કરવાથી અને તેઓના મંદિરોમાં જવાથી લાગે છે. તે તે દેશોમાં પ્રસિદ્ધ અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિરૂપ આ લૌકિક દેવગત મિથ્યાત્વ સમજવું. અર્થાત્ ભિન્ન ભિન્ન દેશોમાં જુદા જુદા ધર્મવાળાઓના અનેક પ્રકારના દેવો હોય તથા તેની પૂજા વગેરેના પણ અનેક પ્રકારો હોય, તે અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કરવી, તે સઘળા લૌકિક દેવગત મિથ્યાત્વના પ્રકારો સમજવા.

(૨) લૌકિક ગુરુગત મિથ્યાત્વ— બ્રાહ્મણ, તાપસ, સંન્યાસી વગેરે લૌકિક ગુરુઓને (સુગુરુ માનીને) નમસ્કાર કરવો, તેઓને દંડવત્ પ્રણામ કરવો, તેઓની સામે ‘નમઃ શિવાય’ ઇત્યાદિ બોલવું, તેઓની ધર્મકથા સાંભળવી અને તે પ્રમાણે આચરણ કરવા દ્વારા તેઓનું કે તેઓની કથા-ઉપદેશનું બહુમાન કરવું; વગેરે લૌકિક ગુરુગત મિથ્યાત્વના પણ અનેક પ્રકારો જાણવા.

(૩) લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ—પરદર્શનીઓએ પોતાને કબજે કરેલી પોતાના દેવરૂપે માનેલી શ્રીજિનપ્રતિમાની પૂજા વગેરે કરવાથી તથા આ લોકના સુખના અર્થે જૈન તીર્થોની યાત્રાએ જવાની માનતા માનવાથી, વગેરે અનેકવિધ પ્રવૃત્તિ કરવાથી લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ લાગે છે.

(૪) લોકોત્તર ગુરુગત મિથ્યાત્વ— પાસત્યા, અવસત્ર વગેરે કુસાધુઓને ધર્મગુરુરૂપ માનીને વંદન વગેરે કરવાથી અને ગુરુના સ્તૂપ (પગલાં) મૂર્તિઓ વગેરેની આ લોકના સુખને માટે યાત્રા, બાધા, માનતા વગેરે કરવાથી વગેરે અનેકવિધ પ્રવૃત્તિથી લોકોત્તર ગુરુગત મિથ્યાત્વ લાગે છે. (૪૪-૪૫) (દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણ ગા-૩૪-૩૫)

एयं अणंतरुत्तं, मिच्छं मणसा न चितइ करेमि ।

સયમેસો વ કરેડ, અન્નેણ કદ વ સુદ્ધ કયં ॥ ૪૬ ॥

एतदनन्तरोक्तं मिथ्यात्वं मनसा न चिन्तयति करेमि ।

સ્વયમેષ ચ કરેતુ અન્યેન કૃતેડપિ સુષ્ટુ કૃતમ્ ॥ ૪૬ ॥..... ૧૦૮

ગાથાર્થ— હું મિથ્યાત્વ કરું એમ વિચારવું એ મનથી કૃત (=કરેલું) છે. તે મિથ્યાત્વ કરે એમ વિચારવું એ મનથી કારિત (=કરાવેલું) છે. કોઈએ મિથ્યાત્વ કર્યું હોય ત્યારે સારું કર્યું એમ વિચારવું એ મનથી અનુમોદન (=અનુમોદેલું) છે. આથી મિથ્યાત્વના ત્યાગને પાળવા માટે લૌકિક દેવવંદન વગેરે મિથ્યાત્વને હું કરું એમ મનથી ન વિચારે, તે (બીજી કોઈ વ્યક્તિ) મિથ્યાત્વને કરે એમ મનથી ન વિચારે, કોઈએ મિથ્યાત્વ કર્યું હોય ત્યારે તેણે આ સારું કર્યું એમ મનથી ન વિચારે. (૪૬)

एवं वाया न भणइ, करेमि अण्णं च न भणइ करेहि ।

અન્નકયં ન પસંસડ, ન કુણડ સયમેવ કાણં ॥ ૧ ॥

एवं वाचा न भणति, करेमि अन्यं च न भणति कुरु ।

અન્યકૃતં ન પ્રશંસતિ ન કરેતિ સ્વયમેવ કાયેન ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ— હું મિથ્યાત્વને કરું એમ વચનથી ન બોલે, અન્યને તું મિથ્યાત્વને કર એમ વચનથી ન કહે, બીજા કોઈએ મિથ્યાત્વ કર્યું હોય તો તેણે સારું કર્યું એમ વચનથી પ્રશંસા ન કરે. (૧)

करसन्नभमुहखेवाइएहिं न य कारवेइ अन्नेणं ।

ન પસંસડ અન્નકયં, છોડિયહસિયાડચેટ્ટાહિં ॥ ૨ ॥

करसंज्ञाभ्रूक्षेपादिभिः, न च कारयति अन्येन ।

ન પ્રશંસતિ અન્યકૃતં છોટિકાહસિતાદિચેષ્ટાભિઃ ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ— “સ્વયં કાયાથી મિથ્યાત્વ ન કરે, હાથથી ઈશારો કરવો, ભ્રમર

૧. અહીં આ બે ગાથા મૂળગ્રંથમાં ન હોવા છતાં સંબંધવાળી હોવાથી શ્રાવકધર્મવિધિપ્રકરણમાંથી લીધેલ છે—આ. રાજશેખરસૂરિ

૨. “સ્વયં કાયાથી મિથ્યાત્વ ન કરે” એ વર્ણન ૧ નંબરની ગાથામાં હોવા છતાં સંબંધ જળવાઈ રહે એ માટે બે નંબરની ગાથામાં લીધું છે.

ચઢાવવી, ઇત્યાદિ પ્રસિદ્ધ ચેષ્ટાઓ વડે કાયાથી બીજાને મિથ્યાત્વ ન કરાવે, બીજાઓએ મિથ્યાત્વ કર્યું હોય ત્યારે ચપટી વગાડવી, હસવું વગેરે પ્રસિદ્ધ ચેષ્ટાઓ વડે કાયાથી બીજાના મિથ્યાત્વની પ્રશંસા ન કરે. (૨)

અભિગ્ગાહિયમણાભિગ્ગહં ચ તહાઽભિનિવેસિયં ચેવ ।

સંસઙ્ગમણાભોગં, મિચ્છત્તં પંચહા એયં ॥ ૪૭ ॥

અભિગૃહીતમનભિગ્રહં ચ તથાઽભિનિવેશિતં ચૈવ ।

સાંશયિકમનાભોગં મિથ્યાત્વં પચ્છધા એતદ્ ॥ ૪૭ ॥ ૧૦૯

ગાથાર્થ—અભિગૃહીત, અનભિગ્રહ, અભિનિવેશિત, સાંશયિક અને અનાભોગ એમ મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે.

વિશેષાર્થ—બીજા ગ્રંથોમાં અભિગૃહીતના સ્થાને આભિગ્રહિક, અનભિગ્રહના સ્થાને અનાભિગ્રહિક, આભિનિવેશિતના સ્થાને આભિનિવેશિક અને અનાભોગના સ્થાને અનાભોગિક શબ્દ છે. બધાનો અર્થ સમાન જ છે.

(૧) **આભિગ્રહિક—**અભિગ્રહ એટલે પકડ. વિપરીત સમજણથી અતાત્વિક બૌદ્ધ આદિ કોઈ એક દર્શન ઉપર આ જ સત્ય છે એવા અભિગ્રહથી=પકડથી યુક્ત જીવની તત્ત્વો પ્રત્યે અશ્રદ્ધા તે આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ. આમાં વિપરીત સમજણ તથા અભિગ્રહ=પકડ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે.

(૨) **અનાભિગ્રહિક—**અનાભિગ્રહિક એટલે અભિગ્રહથી=પકડથી રહિત. અમુક જ દર્શન સત્ય છે એવા અભિગ્રહથી રહિત બનીને ‘સર્વ દર્શનો સત્ય છે’ એમ સર્વ દર્શનો ઉપર શ્રદ્ધા રાખનાર જીવની તત્ત્વો પ્રત્યે અશ્રદ્ધા તે અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ. આમાં યથાર્થ સમજણનો અભાવ તથા સરળતા મુખ્ય કારણ છે.

(૩) **આભિનિવેશિક—**અભિનિવેશ એટલે કદાગ્રહ-પકડ. યથાવસ્થિત તત્ત્વોને જાણવા છતાં અહંકાર આદિના કારણે અસત્ય સિદ્ધાંતને પકડી રાખનાર જીવની તત્ત્વો પ્રત્યે અશ્રદ્ધા એ આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ. આમાં અહંકારની પ્રધાનતા છે. અસત્ય સિદ્ધાંત વિશે અભિનિવેશ=પકડ અહંકારના પ્રતાપે છે.

યદ્યપિ અભિગ્રહ અને અભિનિવેશ એ બેનો અર્થ પકડ છે. એટલે શબ્દાર્થની દૃષ્ટિએ બંનેનો અર્થ એક છે. છતાં બંનેમાં પકડના હેતુમાં ભેદ હોવાથી અર્થનો ભેદ પડે છે. આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વમાં વિપરીત સમજણથી પકડ છે. જ્યારે આભિનિવેશિકમાં અંદરથી (હૃદયમાં) સત્ય હકીકતને સમજવા છતાં ‘મારું માનેલું=મારું કહેલું હું કેમ ફેરવું?’ ઈત્યાદિ અહંકારના પ્રતાપે પોતાની અસત્ય માન્યતાને પકડી રાખે છે. બીજું, આભિગ્રહિકમાં સર્વ તત્વો પ્રત્યે વિપરીત માન્યતા હોય છે, જ્યારે આભિનિવેશિકમાં કોઈ એકાદ તત્ત્વ વિશે કે કોઈ એક વિષયમાં વિપરીત માન્યતા હોય છે. આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ જૈનદર્શન સિવાય બૌદ્ધ આદિ કોઈ એક દર્શનના આગ્રહવાળાને હોય છે. જ્યારે આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ જૈનદર્શનને પામેલાને હોય છે. જેમ કે જમાલિ.

(૪) સાંશયિક—શ્રીસર્વજ્ઞદેવે કહેલા જીવાદિ તત્ત્વો સત્ય હશે કે નહિ એવી શંકા સાંશયિક મિથ્યાત્વ છે. અહીં શ્રીસર્વજ્ઞદેવ ઉપર અવિશ્વાસ એ મુખ્ય કારણ છે. શ્રીસર્વજ્ઞદેવ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ ન હોવાના કારણે તેમની વચનની પ્રામાણિકતાની બાબતમાં સંશય થાય છે, અને તેથી તેમણે કહેલા જીવાદિ તત્ત્વો સત્ય હશે કે નહિ એવી શંકા થાય છે.

સાંશયિક મિથ્યાત્વ અને શંકા અતિયારમાં ભેદ—

પ્રશ્ન—સાંશયિક મિથ્યાત્વ અને શંકા અતિયાર એ બેમાં શો ભેદ છે ?

ઉત્તર—શ્રીસર્વજ્ઞદેવે કહેલા જીવાદિ તત્ત્વો સત્ય હશે કે નહિ ? એવી શંકા સાંશયિક મિથ્યાત્વ છે. પોતાની મતિમંદતાથી આગમોક્ત પદાર્થો ન સમજી શકવાથી અમુક વસ્તુ અમુક સ્વરૂપે હશે કે નહિ ઈત્યાદિ શંકા તે શંકા અતિયાર છે.

આ વ્યાખ્યાઓથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સાંશયિક મિથ્યાત્વમાં જિનવચનની પ્રામાણિકતામાં શંકા છે અને શંકા અતિયારમાં શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા પદાર્થો અંગે શંકા છે.

જો આત્મા સાવધ ન રહે તો શંકા અતિયાર થયા પછી સાંશયિક મિથ્યાત્વ ઉત્પન્ન થઈ જાય. ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શનવાળા આત્માને (શ્રાવક કે સાધુને) મિથ્યાત્વનો પ્રદેશોદય રહેલો હોવાથી કોઈ વાર સૂક્ષ્મ

પદાર્થના વિષયમાં શંકા પેદા થઈ જાય અને તેથી શંકા અતિયાર લાગી જાય એ સંભવિત છે. પણ પછી તુરત તમેવ સચ્ચં નિઃશંકં જં જિણેહિં પવેઙ્ગં=‘જિને કહેલું જ તત્ત્વ શંકા વિનાનું સાચું છે’ એ આગમ વચનને યાદ કરીને એ શંકા દૂર કરવી જોઈએ. જો આ શંકા દૂર કરવામાં ન આવે તો તેમાંથી સાંશયિક મિથ્યાત્વ આવી જવાની પૂર્ણ સંભાવના છે.

પહેલા શંકા અતિયાર ઉત્પન્ન થાય, પછી સાવધ ન રહે તો જિનવચનની પ્રામાણિકતામાં સંશય ઉત્પન્ન થાય અને તેનાથી સાંશયિક મિથ્યાત્વ ઉત્પન્ન થાય. શંકા અતિયાર ચોથા ગુણસ્થાને હોય અને સાંશયિક મિથ્યાત્વ પહેલા ગુણસ્થાને હોય. આમ શંકા અતિયાર અને સાંશયિક મિથ્યાત્વમાં ભેદ છે.

(૫) અનાભોગિક—અનાભોગ એટલે અજ્ઞાનતા. અજ્ઞાનતાના યોગે તત્ત્વો પ્રત્યે અશ્રદ્ધા(=શ્રદ્ધાનો અભાવ) કે વિપરીત શ્રદ્ધા તે અનાભોગિક મિથ્યાત્વ. અહીં સમજણ શક્તિનો અભાવ મુખ્ય કારણ છે. આ મિથ્યાત્વ એકેન્દ્રિય આદિને તથા કોઈ એક વિષયમાં અનાભોગના કારણે વિપરીત શ્રદ્ધા ધરાવનાર સાધુ યા શ્રાવકને હોય છે. અનાભોગના કારણે વિપરીત શ્રદ્ધા ધરાવનારને જો કોઈ સમજાવે તો તે પોતાની ભૂલ સુધારી લે છે. કારણ કે તે આગ્રહરહિત હોય છે. અન્યના સમજાવવા છતાં સમજાવનારની દલીલ વગેરે તેને સત્ય ન જણાય તેથી વિપરીત શ્રદ્ધા ધરાવે એ બને. પણ સમજાવનારની દલીલ વગેરે સત્ય છે એમ જણાયા પછી પોતાની ભૂલનો અવશ્ય સ્વીકાર કરી લે. (૪૭)

મિચ્છતં પુણ સત્ત્વાણત્થાણ નિબંધણં મુણેયવ્વં ।

તત્થાભિગ્ગહિયં પુણ, કવિલાઈણં મુણેયવ્વં ॥ ૪૮ ॥

મિથ્યાત્વં પુનઃ સર્વાનર્થાનાં નિબન્ધનં જ્ઞાતવ્યમ્ ।

તત્રાભિગૃહીતં પુનઃ કપિલાદીનાં જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ ૪૮ ॥ ૧૧૦

ગાથાર્થ—મિથ્યાત્વને સર્વ અનર્થોનું કારણ જાણવું. પાંચ મિથ્યાત્વોમાં અભિગૃહીત મિથ્યાત્વ કપિલ (સાંખ્ય દર્શનના પ્રવર્તક મુનિ) વગેરેને જાણવું. (૪૮)

અળભિગ્ગહિયં પુણ કુદિદ્વિદિક્ષાણમપત્તસમત્તાણં ।

મણુઅતિરિયાણમાબાલગોવાલાઈણ વિણ્ણેયં ॥ ૪૯ ॥

અનભિગૃહીતં પુનઃ કુદ્દિદ્વિદિક્ષાણામપ્રાપ્તસમ્યક્ત્વાનામ્ ।

મણુજતિસ્થામાબાલગોપાલાદીનાં વિજ્ઞેયમ્ ॥ ૪૯ ॥ ૧૧૧

ગાથાર્થ— અનભિગૃહીત મિથ્યાત્વ કુદર્શનમાં દીક્ષિત થયેલાઓને તથા જેમને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું નથી તેવા બાળક અને ગોવાળ વગેરે મનુષ્યોને અને તિર્યચોને જાણવું. (૪૯)

અભિનિવેસં ગોઠામાહિલપભિર્દેણ લબ્ધજિણવચ્ચણે ।

અળ્ણહ વાગરમાણાણ પચ્છ ણાણ વિ તબ્ભાવે ॥ ૫૦ ॥

અભિનિવેસં ગોઠામાહિલપ્રભૃતીનાં લબ્ધજિનવચ્ચણે ।

અન્યથા વ્યાકુર્વતાં પચ્છાદ્ જ્ઞાતેઽપિ તદ્ભાવે ॥ ૫૦ ॥ ૧૧૨

ગાથાર્થ— પ્રાપ્ત થયેલા જિનવચનમાં અન્યથા કહેનારા ગોઠામાહિલ વગેરેને અભિનિવેશ મિથ્યાત્વ હોય છે. તેમને પાછળથી જાણવા છતાં અન્યથાભાવ હોય છે, અર્થાત્ તેમને મેં જે કહ્યું છે તે ખોટું છે એમ પાછળથી ખ્યાલ આવી ગયો હોવા છતાં પોતાની ભૂલને ન સુધારે-ન સ્વીકારે અને તે પ્રમાણે જ અસત્ય પ્રતિપાદન કરે. (૫૦)

સંસદ્ધયં પુણ સુત્તે, અત્થે વા તદુભયે વિ સંકિત્તં ।

જિણદત્તસઙ્ખપમુહાણ બોદ્ધસંગયકિલિદ્વાણં ॥ ૫૧ ॥

સાંશયિકં પુનઃ સૂત્રેઽર્થે વા તદુભયેઽપિ શઙ્કિત્વમ્ ।

જિનદત્તશ્રાદ્ધપ્રમુખાણાં બૌદ્ધસઙ્ગતકિલિષ્ઠાનામ્ ॥ ૫૧ ॥ ૧૧૩

ગાથાર્થ— સૂત્રમાં, અર્થમાં કે સૂત્ર-અર્થ ઉભયમાં શંકા એ સાંશયિક મિથ્યાત્વ છે. બૌદ્ધસાધુઓની સોબતથી સંકિલષ્ટ પરિણામવાળા થયેલા જિનદત્ત શ્રાવક વગેરેને સાંશયિક મિથ્યાત્વ હોય.

વિશેષાર્થ—

શ્રાવકનું દેષાંત

સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં જીવ-અજીવ વગેરે તત્ત્વોનો જાણકાર અને જિનધર્મમાં પરાયણ એવો કોઈ શ્રેષ્ઠ શ્રાવક હતો. દેશમાં દુકાળનો ઉપદ્રવ થતાં તે

એકવાર થોડું ભાતું લઈને બૌદ્ધસાધુઓની સાથે ઉજ્જૈનીનગરી તરફ ચાલ્યો. તેથી બૌદ્ધ સાધુઓએ તેને મોક્ષ માટે બુદ્ધે કહેલા ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. તેણે બૌદ્ધ સાધુઓને આ પ્રમાણે કહ્યું: હે ભિક્ષુકો ! બુદ્ધે કહેલો ધર્મ જૂઠા માણસે કરેલા ધર્મની જેમ મોક્ષ સાધક નથી. કારણ કે તે ધર્મ આત્મપુરુષે કહ્યો નથી. એકાંત ક્ષણિક્ષ્વાદની દેશના આપવાના કારણે બુદ્ધ આત્મ નથી. કારણ કે—“પદાર્થો એકાંતે ક્ષણિક છે” એ સિદ્ધાંત પ્રત્યક્ષથી બાધિત છે, અર્થાત્ પદાર્થો એકાંતે ક્ષણિક હોય (=ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામતા હોય) તેવું આંખોથી જોવામાં આવતું ન હોવાથી પદાર્થો એકાંતે ક્ષણિક છે એવો બુદ્ધનો સિદ્ધાંત પ્રત્યક્ષથી ઘટતો નથી. એકાંત ક્ષણિકત્વમાં પદાર્થોનો બોધ પણ ન ઘટી શકે. (કારણ કે બીજી જ ક્ષણે બોધ કરનાર જીવ બદલાઈ જાય છે. આથી જ બીજી ક્ષણે બુદ્ધ પોતે કરેલી આજ્ઞા વગેરેને ભૂલી જાય છે.) આજ્ઞા વગેરેને ભૂલી જનારાઓ ત્રિભુવનમાં કેવી રીતે પ્રસિદ્ધ થઈ શકે ?, અર્થાત્ ન થઈ શકે. ઇત્યાદિ યુક્તિઓથી તેમને એવા નિરુત્તર કરી દીધા કે જેથી તેમણે ફરી ક્યારેય ધર્મસંબંધી વિચારણા ન કરી. એક વાર અર્ધા રસ્તે તેનું ભાતું ખૂટી ગયેલું જોઈને બૌદ્ધ સાધુઓએ તેને કહ્યું કે અમારું ભાતું લે. રસ્તામાં તને અમે જ ભોજન આપીશું, અને તેણે વિચાર કર્યા વિના તેમનું વચન માની લીધું. એક દિવસ તે બૌદ્ધ સાધુઓની સાથે ઉજ્જૈનીનગરીમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેને આહારના દોષથી વિસૂચિકા રોગ (=ખોરાકના અજીર્ણથી પેટપીડા વગેરે ઉપદ્રવ) થયો. નમસ્કાર મહામંત્રના સ્મરણમાં પરાયણ બનેલો તે વિસૂચિકા રોગથી શીઘ્ર મૃત્યુ પામ્યો. બૌદ્ધ સાધુઓએ તેનું શરીર પોતાના કપડાથી ઢાંકી દીધું. દેવોમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેણે તત્કાલ વિચાર્યું કે હું દેવોમાં ઉત્પન્ન થયો એ કયા કર્મનું ફળ છે ? આ પ્રમાણે વિચારતા તેણે પ્રગટેલા વિભંગજ્ઞાનથી બૌદ્ધ સાધુઓના કપડાથી વીંટળાયેલું પોતાનું જ શરીર જોયું. પોતાના શરીરને બૌદ્ધ સાધુઓના વસ્ત્રથી વીંટાયેલું જોઈને તેણે ફરી પણ વિચાર્યું કે, હું દેવભવને પામ્યો એ બૌદ્ધ સાધુઓની સેવાનો પ્રભાવ છે. આ પ્રમાણે વિચારીને તે ગુપ્ત રહીને જ દિવ્યહાયથી બૌદ્ધ સાધુઓને ભક્તિથી આહાર આપવા લાગ્યો. આથી બૌદ્ધોની પ્રભાવના થઈ. જૈનેતરો તે વખતે આમના

દર્શનમાં દેવોનું સાંનિધ્ય નથી (=દેવો મદદ કરતા નથી) એ પ્રમાણે શ્રાવકોનો ઉપહાસ કરવા લાગ્યા. શ્રાવકોએ યુગપ્રધાન આચાર્યને આ વાત જણાવી. તેથી તેમણે જ્ઞાનથી જોઈને કહ્યું કે, આ પૂર્વજન્મમાં જૈન ધર્મનો જાણકાર શ્રાવક હતો. ત્યાંથી દેવ થયો. હમણાં બૌદ્ધ સાધુઓના સંસર્ગરૂપ દોષથી મિથ્યાત્વને પામ્યો છે. તેથી એની પાસે જઈને નમસ્કાર કરીને એને કહો કે—હે યક્ષ ! બોધ પામ, બોધ પામ, મોહને ન પામ. આચાર્યની આજ્ઞાથી શ્રાવકોએ તે પ્રમાણે કર્યું એટલે તે ત્યારથી મોહને છોડીને સમ્યક્ત્વથી ભાવિત થયો. સંસર્ગ દોષથી પણ આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ થાય છે. માટે સારી બુદ્ધિવાળાઓએ મિથ્યાદર્શનવાળાઓની સાથે સંગ ન કરવો જોઈએ. (૫૧)

एगिंदियविगलिंदियमुच्छिम्पमुहाण वा अणाभोगं ।

अन्नाणुवओगो य, तेसिं सव्वत्थ विप्फुइ ॥ ५२ ॥

એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિય-મૂર્છિમપ્રમુખાણાં વાડનાભોગમ્ ।

અજ્ઞાનોપયોગશ્ચ તેષાં સર્વત્ર વિસ્ફુરતિ ॥ ૫૨ ॥ ૧૧૪

ગાથાર્થ— એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને સંમૂર્છિમ (પંચેન્દ્રિય) વગેરેને અનાભોગ મિથ્યાત્વ હોય. (કારણ કે) તેમને સર્વસ્થળે અજ્ઞાન રૂપ ઉપયોગ હોય છે. (૫૨)

एयं पंचवियप्यं, मिच्छत्तमणाइणंतयं णेयं ।

तच्चाए सम्मतं, पयइइ भव्वाण जीवाणं ॥ ५३ ॥

એતત્ પચ્ચવિકલ્પં મિથ્યાત્વમનાદ્યનન્તકં જ્ઞેયમ્ ।

તત્ત્યાગે સમ્યક્ત્વં પ્રગટતિ ભવ્યાનાં જીવાનામ્ ॥ ૫૩ ॥ ૧૧૫

ગાથાર્થ— આ પાંચ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ સંસારમાં અનાદિ-અનંત જાણવું, અર્થાત્ સંસારમાં અનાદિથી છે અને અનંતકાળ સુધી રહેશે=તેનો ક્યારેય અંત નહિ આવે. તેનો ત્યાગ થતાં ભવ્ય જીવોમાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે. (૫૩)

न वि तं क्केइ अग्गी, नेव विसं नेव किण्हसणो वा ।

जं कुणइ महादोसं, तिव्वं जीवस्स मिच्छत्तं ॥ ५४ ॥

નાપિ તં કરોત્યગ્નિર્નૈવ વિષં નૈવ કૃષ્ણસર્પો વા ।

યં કરોતિ મહાદોષં તીવ્રં જીવસ્ય મિથ્યાત્વમ્ ॥ ૫૪ ॥ ૧૧૬

ગાથાર્થ— જીવને મિથ્યાત્વ જે પ્રબળ મહાદોષને કરે છે તે પ્રબળ મહાદોષને અગ્નિ પણ કરતો નથી. વિષ પણ નથી જ કરતું અને કાળો સર્પ પણ નથી જ કરતો. (૫૪)

કટું કરેસિ અપ્પં, દમેસિ અત્થં ચિણસિ ધમ્મત્થં ।

इकं न चयसि मिच्छत्तविसलवं जेण बुद्धिहिसे ॥ ૫૫ ॥

કટું કરોષ્યાત્માનં દામ્યસ્યર્થં ચિનોષિ ધર્માર્થમ્ ।

एकं न त्यजसि मिथ्यात्वविषलवं येन बुद्धिष्यसि ॥ ૫૫ ॥ ૧૧૭

ગાથાર્થ— તું કષ્ટ કરે છે (=ધર્મમાં કષ્ટ સહન કરે છે), આત્માનું દમન કરે છે, ધર્મ માટે ધન એકદું કરે છે, પણ એક મિથ્યાત્વવિષના અંશને (પણ) છોડતો નથી, જેથી તું (ધર્મ માટે આટલું બધું કરવા છતાં) ડૂબીશ. (૫૫)

તો મિચ્છમહાદોસં, નાઠુણ ય જેણ નાસિયમસેસં ।

તે ધન્ના કયપુણ્ણા, જે સમ્પત્તં ધરિજ્જંતા ॥ ૫૬ ॥

तस्माद् मिथ्यात्वमहादोषं ज्ञात्वा च येन नाशितमशेषम् ।

તે ધન્યાઃ કૃતપુણ્યા યે સમ્યક્ત્વં ધારયન્તઃ ॥ ૫૬ ॥ ૧૧૮

ગાથાર્થ— તેથી જે જીવો સઘળાનો વિનાશ કર્યો છે એવા મિથ્યાત્વરૂપ મહાદોષને જાણીને સમ્યક્ત્વને ધારણ કરી રહ્યા છે, તે જીવો ધન્ય છે અને ભાગ્યશાળી છે. (૫૬)

અવઝ્ઙિયમિચ્છત્તો, જિણ્ણચેઙ્ગસાહુપૂયણુજ્જુત્તો ।

આયારમદ્ધુભેયં, જો પાલઇ તસ્સ સમ્પત્તં ॥ ૫૭ ॥

अपोज्झितमिथ्यात्वो जिनचैत्यसाधुपूजनोद्युक्तः ।

આચારમદ્ધેદં યઃ પાલયતિ તસ્ય સમ્યક્ત્વમ્ ॥ ૫૭ ॥ ૧૧૯

ગાથાર્થ— જે મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરીને જિન, પ્રતિમા અને સાધુઓની પૂજા કરવામાં તત્પર છે અને આઠ પ્રકારના દર્શનાચારને પાળે છે તેને સમ્યક્ત્વ હોય. (૫૭)

તસ્સ વિસુદ્ધિનિમિત્તં, ધણિયાઈં સત્તસદ્ધિ ઠણાઈં ।

ધારિજ્જ પરિહરિજ્જ વ, જહારિહં પવયણે પરમો ॥ ૫૮ ॥

તસ્ય વિશુદ્ધિનિમિત્તં ધણિતાનિ સત્તષ્ટિસ્થાનાનિ ।

ધારયેત્ પરિહેદ્ વા યથાયોગ્યં પ્રવચને પરમઃ ॥ ૫૮ ॥..... ૧૨૦

ગાથાર્થ— સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ માટે પ્રવચનમાં શ્રેષ્ઠ એવો સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ સમ્યક્ત્વના ૪૩૪૪ સ્થાનોને યથાયોગ્ય ધારણ કરે-છોડે. (૫૮)

ચત્સદ્ધહણ ૪ તિર્લિંગં ૩, દસવિણય ૧૦ તિસુદ્ધિ ૩ પંચગયદોસં ।

અદ્વપભાવણ ૮ ભૂસણ ૫, લક્ષણ ૫ પંચવિહસંજુતં ॥ ૫૯ ॥

ચતુઃશ્રદ્ધાનં ત્રિલિંગં દશવિનયં ત્રિશુદ્ધિ ગતપદ્ધદોષમ્ ।

અષ્ટપ્રભાવનં પદ્ધવિધભૂષણલક્ષણસંયુક્તમ્ ॥ ૫૯ ॥..... ૧૨૧

છત્ત્વિહજયણા ૬ ગાર ૬ છત્ત્ત્વાવણ ભાવિયં ૬ ચ છત્ત્ત્વાનં ।

ઇય સત્તસદ્ધિ ૬૭ દંસણભેયવિસુદ્ધં તુ સમ્મત્તં ॥ ૬૦ ॥ દ્વાગાથે ૨ ॥

ષડ્વિધયતનાકારં ષડ્ભાવનાભાવિતં ચ ષડ્સ્થાનમ્ ।

ઇતિ સત્તષ્ટિદર્શનભેદવિશુદ્ધં સમ્યક્ત્વમ્ ॥ ૬૦ ॥..... ૧૨૨

ગાથાર્થ— ૪ શ્રદ્ધા, ૩ લિંગ, ૧૦ વિનય, ૩ શુદ્ધિ, ૫ દોષો, ૮ પ્રભાવકો, ૫ ભૂષણ, ૫ લક્ષણ, ૬ યતના, ૬ આગાર, ૬ ભાવના અને ૬ સ્થાનો એમ સમ્યક્ત્વના ૬૭ ભેદોથી વિશુદ્ધ જ સમ્યક્ત્વ પરમાર્થથી સમ્યક્ત્વ છે. (૫૮-૬૦)

પરમત્થસંથવો ચલુ ૧, સુમુણિય પરમત્થજજ્ઞણણિસેવા ।

વાવણ્ણ ૩ કુદિટ્ઠીણ ય, વજ્જણ ૪ મિઙ્ગ ચઙ્ગ સદ્ધહણં ॥ ૬૧ ॥

પરમાર્થસંસ્તવઃ ચલુ સુજ્ઞાતપરમાર્થયતિજનનિસેવા ।

વ્યાપન્નકુદ્દષ્ટીનાં ચ વર્જનમિતિ ચતુર્ધા શ્રદ્ધાનમ્ ॥ ૬૧ ॥..... ૧૨૩

ગાથાર્થ— શ્રદ્ધાના પરમાર્થસંસ્તવ, પરમાર્થજ્ઞાતૃસેવા, વ્યાપન્નવર્જન અને કુદ્દષ્ટિવર્જન એમ ચાર પ્રકાર છે. તેમાં (૧) પરમાર્થસંસ્તવ— પરમાર્થ(=સત્ય) જીવાદિ પદાર્થોનો સંસ્તવ(=પરિચય) તે પરમાર્થસંસ્તવ, અર્થાત્ જીવાદિ તત્ત્વોને જાણવા માટે અભ્યાસ કરવો તે પરમાર્થસંસ્તવ શ્રદ્ધા છે.

(૨) પરમાર્થજ્ઞાતૃસેવન—પરમાર્થભૂત જીવાદિ તત્ત્વોના સમ્યગ્જ્ઞાતા (સંવેગરંગમાં રમતા અને શુદ્ધ ધર્મના ઉપદેશક) શ્રી આચાર્ય ભગવંત વગેરે સાધુજનોની સેવા.

(૩) વ્યાપન્નવર્જન—જૈનદર્શન પામીને પણ વમી જવાથી સાધુવેષમાં રહેવા છતાં વિરુદ્ધ વર્તનારા નિહનવ, યથાચ્છંદક, પાસત્યા કે કુશીલ વગેરેનો ત્યાગ-તેઓના સંસર્ગનો ત્યાગ.

(૪) કુદૃષ્ટિવર્જન—બૌદ્ધ વગેરે અન્યદર્શનીઓના સંસર્ગથી સમકિતમાં મલિનતા થાય માટે તેવા અન્યધર્મીઓના સંસર્ગનો ત્યાગ કરવો. (સંસર્ગથી દૂર રહેવું.) (૬૧)

પરમાગમસુસ્સૂસા ૧, અણુરાઓ ધમ્મસાહણે પરમો ૨ ।

જિણગુરુવૈયાવચ્ચે, નિયમો ૩ સમ્પત્તિલિંગાઙ્ગ ॥ ૬૨ ॥

પરમાગમશુશ્રૂષાનુરાગો ધર્મસાધને પરમઃ ।

જિનગુરુવૈયાવૃત્ત્યે નિયમઃ સમ્યક્ત્વલિંગાનિ ॥ ૬૨ ॥ ૧૨૪

ગાથાર્થ— શુશ્રૂષા, અનુરાગ અને વૈયાવૃત્ત્યમાં નિયમ એ ત્રણ સમ્યક્ત્વનાં લિંગો છે. શુશ્રૂષા એટલે સાંભળવાની ઈચ્છા. ઉત્તમ આગમોને સાંભળવાની ઈચ્છા એ શુશ્રૂષા. ધર્મનાં જિનમંદિર વગેરે સાધનોમાં (અથવા ધર્મને સાધવામાં) ઉત્કૃષ્ટ અનુરાગ એ બીજું લિંગ છે. દેવ-ગુરુના વૈયાવૃત્ત્યમાં (વેચાવચ્ચમાં) નિયમ એ ત્રીજું લિંગ છે.

વિશેષાર્થ— (૧) શુશ્રૂષા— જેનાથી નિયમા તાત્ત્વિક-યથાર્થ બોધ થાય, તેવાં ધર્મશાસ્ત્રોને વિનયાદિ વિધિપૂર્વક સાંભળવાની ઈચ્છા. સંગીતકળા વગેરેના જાણ અને ચતુરાઈ ગુણવાળા (નિરોગી) યુવાનને (સ્વસ્ત્રી સાથે બેસીને) દૈવી ગાયન સાંભળવામાં જે તીવ્ર ઈચ્છા (રાગ) હોય, તેથીય આ ઈચ્છા ઘણી જ હોય. કહ્યું છે કે—

યૂનો વૈદગ્ધ્યવતઃ, કાન્તાયુક્તસ્ય કામિનો પિ દૃઢં ।

કિન્નરગેયશ્રવણા-દધિકો ધર્મશ્રુતૌ સગઃ ॥ ૧ ॥

(ષોડશક, ૧૧-૩)

“(નિરોગી) ચતુરાઈવાળા, કામી અને સ્ત્રી (વગેરે)થી પરિવરેલા યુવાન પુરુષને દૈવી ગાયન સાંભળવામાં જે રાગ હોય, તેથી પણ શુશ્રૂષા ગુણવાળાને ધર્મશ્રવણનો રાગ અધિક હોય.”

(૨) ધર્મરાગ— પહેલો ‘શુશ્રૂષા’ ગુણ શ્રુતધર્મના રાગરૂપ હોવાથી, અહીં ધર્મરાગ એટલે ‘ચારિત્રધર્મનો રાગ’ એમ સમજવું. કર્મના દોષથી ચારિત્રને ન પામી શકે, તો પણ ‘જંગલરૂપ મહાઅટવીના પંથને કાપી થાકી ગયેલા, દરિદ્ર અને ભૂખથી પીડાતા બ્રાહ્મણને’ ઘેબર (મિષ્ટાન્ન) જમવામાં જેવો તીવ્ર રાગ હોય, તેથી પણ (સમકિતવંતને) ચારિત્રની અભિલાષા અધિક હોય.

(૩) દેવ-ગુરુની વેયાવચ્ચ માટે પ્રતિજ્ઞા— ધર્મોપદેશક વગેરે ઉત્તમ ગુરુઓની અને શ્રીઅરિહંતદેવોની (અર્થાત્ શ્રીજિનમંદિરો, મૂર્તિઓ વગેરેની તેઓની આજ્ઞાનુસાર આશાતના ન થાય તેમ) સેવા, પૂજા, ભક્તિ વગેરે અનેક પ્રકારે વેયાવચ્ચ કરવાનો નિયમ કરવો, તે સમ્યક્ત્વનું ત્રીજું લિંગ છે. (૬૨)

અરિહંત ૧ સિદ્ધ ૨ ચેડય ૩, સુણ ય ૪ ધમ્મે ય સાહુવગે ય ૩ ।

આચરિય ૭ ઉવજ્ઞાણ ૮ પવયણે ૧ દંસણે ૧૦ વિણઓ ॥ ૬૩ ॥

અર્હત્-સિદ્ધ-ચૈત્ય-શ્રુતેષુ ચ ધર્મે ચ સાધુવર્ગે ચ ।

આચાર્યોપાધ્યાયયોઃ પ્રવચને દર્શને વિનયઃ ॥ ૬૩ ॥ ૧૨૫

મત્તી પૂયા વણ્ણુજ્જલણં વજ્જણમવન્નવાયસ્સ ।

આસાયણપરિહારો, દંસણવિણઓ સમાસેણ ॥ ૬૪ ॥

મત્તિઃ પૂજા વર્ણોજ્જ્વલનં વર્જનમવર્ણવાદસ્ય ।

આશાતનાપરિહારો દર્શનવિનયઃ સમાસેન ॥ ૬૪ ॥ ૧૨૬

ગાથાર્થ— ભાવાર્થ— ૧. અરિહંત એટલે તીર્થંકર ભગવંતો (તથા સામાન્ય કેવલીઓ), ૨. આઠેય કર્મોરહિત સિદ્ધભગવંતો, ૩. ચૈત્યો એટલે જિનપ્રતિમાઓ (અને મંદિરો), ૪. શ્રુત એટલે આચારાંગાદિ આગમો, ૫. ધર્મ એટલે ક્ષમા વગેરે દશ પ્રકારનો યતિધર્મ, ૬. સાધુવર્ગ એટલે (આચાર્ય-ઉપાધ્યાય સિવાયના) સર્વ પ્રકારના મુનિઓનો સમૂહ,

૭. આચાર્ય ભગવંતો, ૮. ઉપાધ્યાય ભગવંતો, ૯. પ્રવચન એટલે અહીં જીવાદિ તત્ત્વોને જણાવે તે 'શાસન' (અથવા તેના આધારભૂત શ્રીસંઘ) અને ૧૦. દર્શન એટલે સમકિત તથા ગુણ-ગુણીના અભેદ ઉપચારથી સમકિતવંત આત્માઓ. એ દશેયનો ૧. ભક્તિ, ૨. પૂજા, ૩. પ્રશંસા, ૪. નિંદાનો પરિહાર અને ૫. આશાતનાનો ત્યાગ—એ પાંચ રીતે વિનય કરવો. તે દશ પ્રકારો વિનયના જાણવા. તેમાં ૧. 'ભક્તિ' એટલે આવતાની સામે જવું, આવે ત્યારે આસન આપવું, શારીરિક વગેરે સેવા કરવી, બે હાથ વગેરેથી પ્રણામ કરવો, જાય ત્યારે વળાવવા જવું, ઇત્યાદિ (અંતરમાં બહુમાનપૂર્વક) અનેક પ્રકારની યથાયોગ્ય બાહ્ય સેવા. ૨. 'પૂજા' એટલે વસ્ત્ર, પાત્ર, અન્નપાનાદિ આપવારૂપ સત્કાર. ૩. 'પ્રશંસા' એટલે સ્વમુખે તેઓના ગુણો વગેરેની પ્રશંસા કરવી-કીર્તિ વધારવી. ૪. 'નિંદાપરિહાર' એટલે છતા કે અછતા પણ દોષો પ્રગટપણે બીજાની આગળ કહેવા નહિ-નિંદા ન કરવી અને ૫. 'આશાતનાનો ત્યાગ' એટલે દેવની ૮૪, ગુરુની ૩૩, વગેરે શાસ્ત્રોમાં કહેલી દશેયની તેતે આશાતનાઓનો ત્યાગ કરવો. (૬૩-૬૪) (પ્રવચન સારોદ્ધાર ગા-૯૩૦-૯૩૧)

મળ ૧ વાયા ૨ કાયાણં ૩, સુબ્દી સમ્મત્તસોહણી જત્થ ।

મળસુબ્દી જિણજિણમયવજ્જમસારં મુણ્ઙ્ લોયં ॥ ૬૫ ॥

મનો-વાક્-કાયાનાં શુદ્ધિ: સમ્યક્ત્વશોધની યત્ર ।

મન:શુદ્ધિર્જિન-જિનમતવર્જમસારં જ્ઞાનાતિ લોકમ્ ॥ ૬૫ ॥..... ૧૨૭

ગાથાર્થ—મનશુદ્ધિ, વચનશુદ્ધિ અને કાયશુદ્ધિ એમ સમ્યક્ત્વને શુદ્ધ કરનારી ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિ છે. જે જીવ જિન અને જિનમતને છોડીને (શેષ) લોકને અસાર જાણે(=માને) તેનામાં મનશુદ્ધિ છે. (૬૫)

તિત્થંકરચલણારાહણેણં જં મજ્ઞ સિજ્જઈ ન કજ્જં ।

પત્થેમિ તત્થ નત્તે, દેવવિસેસે હિ વયસુબ્દી ॥ ૬૬ ॥

તીર્થઙ્કરચરણારાધનેન યદ્ મમ સિધ્ધિતિ ન કાર્યમ્ ।

પ્રાર્થયામિ તત્ર નાન્યાન્ દેવવિશેષાન્ ખલુ વચ:શુદ્ધિ: ॥ ૬૬ ॥..... ૧૨૮

ગાથાર્થ— તીર્થકરોના ચરણોની આરાધનાથી મારું જે કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તે કાર્યમાં (એતે કાર્ય માટે) બીજા દેવોને પ્રાર્થના ન કરું એમ બોલવું એ વચનશુદ્ધિ છે. (૬૬)

છિજ્જંતો ભિજ્જંતો, પીલિજ્જંતો વ ડજ્ઝમાણો વિ ।

જિણવજ્જદેવયાણં, ન નમઇ જો તસ્સ તણુસુદ્ધી ૩ ॥ ૬૭ ॥

છિદ્યમાનો ભિદ્યમાનઃ પીલ્યમાનોઽપિ દહ્યમાનોઽપિ ।

જિનવર્જદેવતા ન નમતિ યસ્તસ્ય તનુશુદ્ધિઃ ॥ ૬૭ ॥ ૯૨૯

ગાથાર્થ— છેદાતો, ભેદાતો, પીલાતો અને બળાતો પણ જે જીવ જિન સિવાયના દેવોને ન નમે તેની કાયશુદ્ધિ જાણવી. (૬૭)

પાવયણી ૧ ધમ્મકથી ૨, વાઈ ૩ નૈમિત્તિઓ ૪ તવ્વસી ય ।

વિજ્જા ૬ સિદ્ધો ય ૭ કર્ફ ૮, અદ્દેવ પભાવગા ભણિયા ॥ ૬૮ ॥

પ્રાવચની ધર્મકથી વાદી નૈમિત્તિકસ્તપસ્વી ચ ।

વિદ્યાવાનુ-સિદ્ધશ્ચ કવિશ્ચૈ એવ પ્રભાવકા ભણિતાઃ ॥ ૬૮ ॥ ૯૩૦

ગાથાર્થ— પ્રાવચની, ધર્મકથી, વાદી, નૈમિત્તિક, તપસ્વી, વિદ્યાવાન, સિદ્ધ અને કવિ એમ આઠ પ્રભાવકો કહ્યા છે. (પ્રવચન સારોદ્ધાર ગા-૮૩૪)

વિશેષાર્થ— આનો અર્થ ભાગ-૨ના પરિશિષ્ટમાં આઠ અંકના પદાર્થોમાં જણાવ્યો છે. (૬૮)

વિહિભાસઓ ૧ વિહિકાસઓ વિ ૨ પવયણપભાવણાકરણો ૩ ।

થિરકરણ ૪ સુદ્ધકહગો ૫, સમયંમિ સવ્વસમયનૂ ૬ ॥ ૬૯ ॥

વિધિભાષકો વિધિકારકોઽપિ પ્રવચનપ્રભાવનાકરણઃ ।

સ્થિરકરણઃ શુદ્ધકથકઃ સમયે સર્વસમયજઃ ॥ ૬૯ ॥ ૯૩૧

પવયણપસંસકરણો ૭, પવયણુદ્ધાહગોવઓ ૮ ।

પુવ્વુત્તસ્સાભાવે, અદ્દેવ પભાવગા એ ॥ ૭૦ ॥

પ્રવચનપ્રશંસાકરણઃ પ્રવચનોદ્ધાહગોપકઃ ।

પૂર્વોક્તસ્યાભાવે અથા એવ પ્રભાવકા એતે ॥ ૭૦ ॥ ૯૩૨

ગાથાર્થ— પૂર્વોક્ત આઠ પ્રભાવકોના અભાવમાં (૧) અનુષ્ઠાનોની વિધિને કહેનાર, (૨) વિધિપૂર્વક અનુષ્ઠાનો કરનાર, (૩) પ્રવચનની પ્રભાવના થાય તેવા મહોત્સવાદિ કરનાર, (૪) પ્રવચનની શ્રદ્ધામાં બીજાઓને સ્થિર કરનાર, (૫) શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગને કહેનાર, (૬) તે તે સમયે સર્વશાસ્ત્રોને જાણનાર, (૭) પ્રવચનની પ્રશંસા કરનાર અને (૮) પ્રવચનની નિંદા થાય તેવા મલિન કાર્યોને છુપાવનાર આ આઠ પ્રભાવકો છે. (૬૯-૭૦)

અઙ્ગસેસિદ્ધિ ૧ ધમ્મકહી ૨ વાઈ ૩ આયરિય ૪ ખવગ ૫ નૈમિત્તી ૬ ।

વિજ્ઞા ૭ રાયા ૮ ગણસંમયો ય તિત્થં પમાવંતિ ॥ ૭૧ ॥

અતિશેષિતર્દ્ધિર્ધર્મકથો વાદી આચાર્યઃ ક્ષપકઃ નૈમિત્તિકઃ ।

વિદ્યાવાનુ રજગણસમ્મતશ્ચ તીર્થં પ્રભાવયન્તિ ॥ ૭૧ ॥ ૧૩૩

ગાથાર્થ— અતિશયર્દ્ધિ, ધર્મકથક, વાદી, આચાર્ય, તપસ્વી, નૈમિત્તિક, વિદ્યાવાન અને રાજગણસંમત એ આઠ શાસનની પ્રભાવના કરે છે.

વિશેષાર્થ— (૧) અતિશેષિતર્દ્ધિ— બીજાઓ કરતા પરમ ઉત્કર્ષને પમાડેલી છે ઋદ્ધિઓ જેણે તે અતિશેષિતર્દ્ધિ, અર્થાત્ જંઘાચારણ, વિદ્યાચારણ, આશીવિષ, જલૌષધિ, અવધિ, મનઃપર્યાય આદિ લબ્ધિરૂપ ઋદ્ધિઓથી યુક્ત. (૨) ધર્મકથી— વ્યાખ્યાન લબ્ધિવાળો. (૩) વાદી— પરવાદીને જીતનારો. (૪) આચાર્ય— (છત્રીશ છત્રીશી) બારસો છત્રું ગુણથી અલંકૃત. (૫) ક્ષપક— વિકૃષ્ટ (=અક્રમ કે તેથી અધિક તપ કરનાર) તપસ્વી. (૬) નૈમિત્તિક— ત્રિકાળજ્ઞાનને જાણનારો. (૭) વિદ્યાવાન— સિદ્ધ વિદ્યામંત્રવાળો. (૮) રાજગણસંમત— રાજા વગેરે લોકને વહાલો. (૭૧) (આચારપ્રદીપ)

જિણસાસણે કુસલયા ૧, પમાવણા ૨ તિત્થસેવણા ૩ ।

થિરયા ૪ મત્તી ય ગુણા ૫ સમ્મત્ત દીવગા ઉત્તમા પંચ ॥ ૭૨ ॥

જિનશાસને કુશલતા પ્રભાવના તીર્થસેવના ।

સ્થિરતા ધક્તિશ્ચ ગુણાઃ સમ્યક્ત્વદીપકા ઉત્તમાઃ પચ્ચ ॥ ૭૨ ॥ ૧૩૪

ગાથાર્થ— જિનશાસનમાં કુશલતા, પ્રભાવના, તીર્થસેવા, સ્થિરતા અને ભક્તિ આ પાંચ ઉત્તમ ગુણો સમ્યક્ત્વને દીપાવનારા છે, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વનાં ભૂષણો છે.

વિશેષાર્થ— (૧) જૈનશાસનમાં કૌશલ્ય— અહીં કૌશલ્ય એટલે નિપુણતા. (અર્થાત્ શ્રીજિનાગમમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં એટલે કે— કેટલાંક વિધિવચનો છે. કેટલાંક ઉદ્યમમાં પ્રેરનારાં છે, કેટલાંક પદાર્થોના વર્ણનરૂપે છે. કેટલાંક ભય પેદા કરનારાં છે, કેટલાંક ઉત્સર્ગવચનો છે, કેટલાંક અપવાદરૂપે છે, તો કેટલાંક ઉત્સર્ગ-અપવાદ ઉભયરૂપે છે; ઈત્યાદિ અનેક અપેક્ષાવાળા તે તે વચનોને અનુસરી દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ-પુરુષને આશ્રયીને તેવો તેવો વ્યવહાર કરવો. તેને જૈન પ્રવચનમાં-આગમમાં નિપુણતા કહી છે.) શ્રી જૈનશાસનની વ્યવસ્થામાં-વ્યવહારમાં એવી નિપુણતાને જ જૈન શાસનમાં કૌશલ્ય સમજવું.

(૨) પ્રભાવના— આઠેય પ્રભાવકોનું કર્તવ્ય જે ઉપર જણાવ્યું, તે પ્રમાણે કરાતી શાસનની પ્રભાવના સ્વ-પર ઉપકાર કરનારી છે અને શ્રી તીર્થંકર નામકર્મનું કારણ છે, તેથી સમકિતમાં તેની પ્રધાનતા જણાવવા માટે પુનઃ ભૂષણોમાં પણ ગણી છે.

(૩) તીર્થસેવા—તીર્થો 'દ્રવ્ય અને ભાવ' એમ બે પ્રકારનાં છે. તેમાં શ્રી જિનેશ્વરોનાં જન્મ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન કે મોક્ષ જ્યાં જ્યાં થયાં હોય તે ભૂમિઓ, તથા શ્રી શત્રુંજય ગિરિરાજ વગેરે 'દ્રવ્ય તીર્થો' છે. કહ્યું છે કે—

જમ્મ દિવ્વહા નાણં, તિત્થયરાણં મહાણુભાવાણં ।

જત્થ ય કિર નિવ્વાણં, આગાઢં દંસણં હોઢં ॥ ૧ ॥

“મહામહિમાવંત શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોના જન્મ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન કે નિર્વાણ જ્યાં જ્યાં થયાં હોય, તે તે દ્રવ્યતીર્થો કહેવાય છે. (તેની સ્પર્શનાથી) સમકિત આગાઢ એટલે (નિરપવાદ) સ્થિર થાય છે.”

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના આધારભૂત સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ શ્રી શ્રમણસંઘ અથવા પહેલા શ્રી ગણધર, તે બીજું 'ભાવતીર્થ' કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

તિત્થં મંતે ! તિત્થં ? તિત્થયરે તિત્થં ? ગોચમા ! અરિહા તાવ નિયમા
તિત્થયરે, તિત્થં પુણ ચાઝ્ઞવણ્ણે સમણસંઘે પદમગણહેરે વા ॥
(ભગવતી૦ સૂ૦ ૬૮૩)

“ભગવાન શ્રી વર્ધમાનસ્વામીજીને શ્રી ગૌતમસ્વામીજી પૂછે છે કે— હે ભગવંત ! તીર્થને તીર્થ કહેવાય કે તીર્થકરને ? ભગવાન જવાબ આપે છે કે—હે ગૌતમ ! અરિહંત તો નિયમા (તીર્થના સ્થાપક) તીર્થકર છે અને તેઓએ સ્થાપેલો ‘સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ અથવા પહેલા શ્રીગણધર’ એ તીર્થ કહેવાય છે.

એ દ્રવ્ય અને ભાવ બંને પ્રકારનાં તીર્થોની ‘યાત્રા-પૂજાદિરૂપે કે વિનયાદિરૂપે’ સેવા કરવી, તેને તીર્થસેવા કહી છે.

(૪) સ્થિરતા— શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મમાં અન્ય આત્માઓને સ્થિર કરવા અથવા અન્યદર્શનીઓના ચમત્કારાદિ મહિમાને જોવા છતાં પોતે જૈનધર્મથી ચલાયમાન ન થવું, તેને સ્થિરતા કહી છે.

(૫) ભક્તિ—શ્રી જિનપ્રવચનનો-સંઘનો વિનય કરવો, તેમની વેચાવચ્ચ વગેરે કરવું તેને ભક્તિ કહી છે. આ પાંચેય ગુણો (શરીરને આભૂષણોની જેમ) સમ્યક્ત્વને શોભાવનારા હોવાથી શ્રેષ્ઠ છે, તેનાથી સમ્યક્ત્વ શોભે છે. માટે તેને ભૂષણો કહ્યાં છે. (૭૨) (પ્રવચન સારોદ્ધાર ગા-૯૩૫)

લક્ષિજ્જજ્ઞ સમ્પત્તં, હિયયગયં જેહિ તાઙ્ પંચેવ ।

ઊવસમ ૧ સંવેગો ૨ તહ, નિવ્વેય ૩ ણુકંપ ૪ અત્થિકં ૫ ॥ ૭૩ ॥

લક્ષ્યતે સમ્યક્ત્વં હૃદયગતં યૈસ્તાનિ પચ્ચૈવ ।

ઉપશમઃ સંવેગસ્તથા નિર્વેદાનુકમ્પાઽઽસ્તિક્યાનિ ॥ ૭૩ ॥ ૯૩૫

ગાથાર્થ— હૃદયમાં રહેલું સમ્યક્ત્વ જેમનાથી ઓળખાય=જણાય તે લક્ષણો કહેવાય. સમ્યક્ત્વનાં ઉપશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય એ પાંચ લક્ષણો છે.

વિશેષાર્થ— (૧) શમ— પ્રશમ, અનંતાનુબંધી કષાયોના અનુદયને શમ કહેવાય છે. આવો શમ સ્વાભાવિક રીતે (આત્મામાં કષાયો મંદ પડવાથી) કે કષાયો વગેરેનાં કડવાં ફળો (દુઃખો)ને જોવાથી થાય છે. કહ્યું છે કે—

પયઈં કમ્પાણં, નારૂણં વા વિવાગમસુહંતિ ।

અવરદ્ધે વિ ન કુપ્પઈ, ઊવસમઓ સવ્વકાલંપિ ॥ ૧ ॥

(વિશિક્ષા છટ્ટી, ગાથા-૧૦)

“સ્વાભાવિક રીતિએ (નિસર્ગથી) અથવા તો કર્મોના અશુભ વિપાકોને (દુષ્ટ ફળોને) જાણીને કષાય વગેરેનો ઉપશમ થાય છે. આ ઉપશમથી જીવ અપરાધી ઉપર પણ ક્રોધ કરતો નથી.”

અન્ય આચાર્યો તો ‘ક્રોધની ચળ અને વિષયતૃષ્ણા શમી જાય અર્થાત્ વિષય-કષાયો શમી જાય, તેને શમ કહેવો’ એમ કહે છે. ઉપર જણાવ્યું તેવા સમકિતવાળો, સાધુપુરુષોની સેવા (સંગતિ) કરનારો આત્મા ક્રોધની વૃત્તિથી કે વિષયતૃષ્ણાથી કેમ ચપળ બને ? અર્થાત્ ન જ બને !

પ્રશ્ન—જો ક્રોધવૃત્તિ અને વિષયતૃષ્ણા-એ બંનેની શાંતિને શમ કહ્યો, તો શ્રી શ્રેણિક મહારાજ, શ્રી કૃષ્ણજી વગેરે, કે જેઓ બીજા અપરાધી કે નિરપરાધી જીવો ઉપર પણ ક્રોધ કરનારા તથા વિષયોની તૃષ્ણાવાળા હતા, તેઓને ‘શમ’ રૂપી આ લક્ષણ શી રીતિએ ઘટે ? અને એ લક્ષણ વિના તેઓ સમ્યક્ત્વવાળા હતા એમ પણ કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—વસ્તુને ઓળખાવનાર ચિહ્ન વસ્તુની સાથે રહે જ-એવો નિયમ નથી. જેમ કે—‘અગ્નિનું ચિહ્ન ધૂમ છે’ છતાં લોખંડના ગોળામાં રહેલા અગ્નિમાં કે રાખમાં ઢંકાએલા અગ્નિમાં ધૂમનો અંશ પણ હોતો નથી, તો શું તેને અગ્નિ નહિ કહેવો ? હા ! એ સુનિશ્ચિત છે કે—જ્યાં ઓળખાવનાર ચિહ્ન (લિંગ) હોય ત્યાં (ઓળખવાની) વસ્તુ (લિંગી) હોય જ. કહ્યું છે કે—

લિङ्गे લિङ્ગી ભવત્યેવ, લિङ્ગિનિ વેતરત્ પુનઃ ।

નિયમસ્ય વિપર્યાસે (સઃ), સમ્બન્ધી (ધે) લિङ્ગ-લિङ્ગિનોઃ ॥ ૧ ॥

(યોગશાંતિ દ્વિતીય પ્રાંત શ્લોક-૧૫ ટીકા)

“જ્યાં લિંગ (ચિહ્ન) હોય ત્યાં લિંગી (ઓળખવાની વસ્તુ) હોય જ, પણ લિંગ (ચિહ્ન) તો લિંગી (વસ્તુ) હોય ત્યાં હોય કે ન પણ હોય. (એટલે ચિહ્ન વિના પણ વસ્તુ રહી શકે, પણ વસ્તુ વિના ચિહ્ન તો ન જ હોય.) એમ લિંગ અને લિંગીના સંબંધમાં નિયમની વિપરીતતા છે.”

માટે શ્રી શ્રેણિક મહારાજ વગેરે સમકિતવંત હતા, તેથી શમવાળા હોવા જ જોઈએ-એવો નિયમ ન થઈ શકે. અર્થાત્ શમ વિના પણ સમકિત હોય-એમ સમજવું. અથવા તો બીજું સમાધાન એ પણ છે કે—

કૃષ્ણજી, શ્રેણિક મહારાજા વગેરેને ક્રોધવૃત્તિ કે વિષયતૃષ્ણા સંજવલનકષાયજન્ય હતી. કેટલાકને સંજવલન કષાય પણ એવો હોય છે કે—તેનો અનંતાનુબંધી જેવો તીવ્ર પણ વિપાક (પરિણામ) હોય, માટે તેઓને સંજવલન કષાયોની ક્રોધવૃત્તિ અને વિષયતૃષ્ણા હતાં એમ માનવું. એમ બંને રીતિએ સમાધાન થઈ શકે છે. (અર્થાત્ તેઓમાં શમના અભાવે પણ સમકિત હતું જ એ સિદ્ધ છે.)

(૨) સંવેગ— મોક્ષની અભિલાષાને સંવેગ કહ્યો છે. સમકિતદંષ્ટિ આત્મારાજાનાં, ચક્રવર્તીનાં કે ઈન્દ્રોનાં પણ વિષયાદિ સુખોને દુઃખમિશ્રિત અને પરિણામે પણ દુઃખ દેનારા હોવાથી દુઃખો જ માને, માત્ર એક મોક્ષસુખને જ સાચું સુખ માને અને તેની જ અભિલાષા કરે. કહ્યું છે કે—

નરવિબુદ્ધેસસુખં, દુઃખં ચિય ભાવઓ અ મન્તો ।

સંવેગઓ ન મોક્ષં, મોક્ષુણં કિંચિ પત્યેઙ્ ॥ ૧ ॥

(વિશિકા છઠ્ઠી, ગાથા-૧૧)

“સંવેગવાળો જીવ સંવેગથી રાજા, ચક્રી કે ઈન્દ્રનાં સુખોને પણ તાત્પર્યથી દુઃખ રૂપ સમજતો એક મોક્ષ સિવાય કોઈ પણ (સુખની) પ્રાર્થના (અભિલાષા) ન કરે.”

(૩) નિર્વેદ— સંસાર પ્રત્યેના વૈરાગ્યને (થાકને) નિર્વેદ કહ્યો છે. સમકિતદંષ્ટિ આત્મા, દુઃખ-દુર્ભાગ્ય વગેરેથી ભરેલી સંસારરૂપ ભયંકર જેલમાં કર્મરૂપ કોટવાળોની અનેક કદર્યનાઓ વેઠવા છતાં તેનો પ્રતિકાર કરવામાં અશક્ત અને (સંસારમાં) મમત્વ વિનાનો હોવાથી દુઃખથી કંટાળેલો હોય. કહ્યું છે કે—

નારયતિરિઅનરામર-ભવેસુ નિલ્લેઅઓ વસઇ દુઃખં ।

અકયપરલોયમગ્ગો, મમત્તવિસવેગરહિયો અ ॥ ૧ ॥

(વિશિકા છઠ્ઠી, ગાથા-૧૩)

“પરલોકનો માર્ગ એટલે પારલૌકિક સુખની સાધના કરી નથી (કરી શકતો નથી) તો પણ સંસાર પ્રત્યે મમત્વરૂપી ઝેરનું જોર જેને ટળી ગયું છે, એવો (સમકિતી) જીવ નિર્વેદગુણના યોગે નરક-તિર્યંચ-મનુષ્ય અને

દેવ, એ ચારેય ગતિમાં દુઃખ માનીને જ કાળ નિર્ગમન કરે, અર્થાત્ 'ક્યારે હું સંસારમાંથી નીકળું ?' એમ ઝંખનાપૂર્વક રહે."

ઉપર જણાવ્યાં તે સંવેગ અને નિર્વેદનો અર્થ બીજા ગ્રંથકારો ઊલટો કહે છે. એટલે કે—સંવેગનો અર્થ 'સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય' અને નિર્વેદનો અર્થ 'મોક્ષની અભિલાષા', એમ સંવેગને નિર્વેદ અને નિર્વેદને સંવેગ કહે છે.

(૪) અનુકંપા— નિષ્પક્ષપાતપણે દુઃખીયાઓનાં દુઃખોને ટાળવાની ઇચ્છા, તેને અનુકંપા કહી છે. પક્ષપાતથી તો સિંહ-વાઘ જેવા કૂર જીવોને પણ પોતાનાં બચ્ચાંઓ વગેરેનાં દુઃખોને દૂર કરવાની ઇચ્છા હોય છે, પણ તે કરુણા મનાતી નથી. આ અનુકંપા 'દ્રવ્યથી અને ભાવથી' એમ બે પ્રકારે છે. શક્તિ પ્રમાણે દુઃખીયાઓનાં દુઃખોને ટાળવાની પ્રવૃત્તિને દ્રવ્ય-અનુકંપા અને તેઓને જોવાથી હૃદય દ્રવિત થાય તેને ભાવ-અનુકંપા કહેવાય છે. (અન્યત્ર શારીરિક વગેરે દુઃખોવાળા પ્રત્યેની દયાને દ્રવ્યદયા અને પાપાચરણ વગેરે કરનારા આત્માની દયાને ભાવદયા કહી છે.) કહ્યું છે કે—

દ્વદુષ્ણ પાણિનિવહં, મીમે ભવસાગરંમિ દુઃખજાતં ।

અવિસેસઓઽણુકંપં, દુહાવિ સામત્યઓ કુળઇ ॥ ૧ ॥

(વિંશિકા છઠ્ઠી, ગાથા-૧૨)

"ભયંકર સંસારસમુદ્રમાં દુઃખથી પીડાતાં પ્રાણીઓને જોઈને નિષ્પક્ષપાતપણે યથાશક્તિ દ્રવ્ય અને ભાવ, એમ બે પ્રકારની અનુકંપા કરે."

(૫) આસ્તિક્ય— (શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ કહ્યાં છે તે) 'જીવાદિ તત્ત્વો સત્ય જ છે' (નિઃશંક જ છે), એવી બુદ્ધિવાળો આસ્તિક કહેવાય અને તેના પરિણામને (ભાવને કે ધર્મને) આસ્તિક્ય (આસ્તિકતા) કહેવાય. અન્ય ધર્મીઓનાં (બીજાં) તત્ત્વોને સાંભળવા છતાં પણ તેમાં આકાંક્ષા ન થાય, માત્ર એક શ્રી જિનકથિત તત્ત્વોનો જ તેને દંઢ સ્વીકાર હોય, આવી શ્રદ્ધાવાળો આત્મા આસ્તિક કહેવાય. કહ્યું છે કે—

મળણઇ તમેવ સચ્ચં, નીસંકં જં જિણેહિ પળણત્તં ।

સુહપરિણામા (મો) સમ્મં, કંઘાઇવિસુત્તિઆરહિઓ ॥ ૧ ॥

(વિંશિકા છઠ્ઠી, ગાથા-૧૪)

“જે શ્રી જિનેશ્વરોએ કહ્યું છે તે જ સત્ય અને શંકા વગરનું છે, એવી માન્યતાવાળો અને અન્યની અભિલાષારૂપ આકાંક્ષા વિનાનો આત્માનો શુભ પરિણામ, તે સમ્યક્ત્વ (આસ્તિક્ય) સમજવું.” (૭૩)

પરતિત્થીણં તદ્દેવયાણં તદ્દગ્ધિયચ્છેદયાણં ચ ।

જં છવ્વિહવાવારં, ન કુણ્ણસા છવ્વિહા જયણા ॥ ૭૪ ॥

પરતીર્થિનાં તદ્દેવતાનાં તદ્દગ્ધિતચૈત્યાનાં ચ ।

યદ્ ષડ્વિધવ્યાપારં ન કરોતિ સા ષડ્વિધા યતના ॥ ૭૪ ॥ ૧૩૬

ગાથાર્થ— અન્યતીર્થિકો, અન્યતીર્થિકોના દેવો અને અન્યતીર્થિકોએ પ્રહણ કરેલી (=પોતાની કબજામાં રાખેલી) જિનપ્રતિમાને વિષે છ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ ન કરવી તે છ પ્રકારની યતના છે. (૭૪)

વંદનનમંસણં વા, દાણાણુપયાણમેસિ વજ્જેહ્ ।

આલાવં સંલાવં, પુવ્વમણાલત્તગો ન કરે ॥ ૭૫ ॥

વન્દન-નમસ્યનં વા દાનાનુપ્રદાનમેષાં વર્જીતિ ।

આલાપં સંલાપં પૂર્વમનાલપિતકશ્ચ ન કુર્યાદ્ ॥ ૭૫ ॥ ૧૩૭

ગાથાર્થ— સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પૂર્વોક્ત અન્યતીર્થિક વગેરેને વંદન, નમસ્કાર, દાન, અનુપ્રદાન, પહેલાં તેમના બોલાવ્યા વિના આલાપ અને સંલાપ આ છ ન કરે.

ભાવાર્થ— “પરિવ્રાજક, ભિક્ષુક, સંન્યાસ વગેરે અન્યદર્શનીયો, તેઓના મહાદેવ, વિષ્ણુ વગેરે દેવો તથા દિગંબર વગેરેએ પોતાના દેવ તરીકે સ્વીકારેલાં અરિહંતનાં (શ્વેતાંબરમાન્ય) પ્રતિમાજી કે મહાદેવ વગેરેના અનુયાયીઓએ પોતાના કબજે કરી લીધેલું (ઉજ્જયનીમાં સીમા નદીના કાઠે અવંતિસુકુમાર મુનિના મરણાંત ઉપસર્ગસ્થાને તેમના ગૃહસ્થપુત્રે બંધાવેલું શ્રી અવંતિપાર્શ્વનાથ પ્રભુનું) મહાકાલ મંદિર વગેરે મંદિરો (પ્રતિમાઓ) એ સર્વેને ૧. વંદન, ૨. નમન, ૩. આલાપ, ૪. સંલાપ, ૫. દાન અને ૬. પ્રદાન ન કરવું, તે છ જયણા કહેવાય છે.”

તેઓને વંદન વગેરે કરવાથી તેઓના ભક્તો પોતાના (મિથ્યા) માર્ગમાં સ્થિર બને અને બીજા જૈનો પણ સમકિતીની તેવી પ્રવૃત્તિ દેખીને

તેમ કરતા થઈ જાય, વગેરે મિથ્યાત્વનો પ્રવાહ વધે, માટે આ છ જયણા સમકિતવંતે સાચવવી. ૧. વંદન— મસ્તક નમાવવું (કે હાથ જોડવા) તે. ૨. નમન— સ્તુતિ-ગુણગાન કરવાપૂર્વક પંચાંગાદિ પ્રણામ કરવો તે. ૩. આલાપ— (સન્માનની બુદ્ધિએ) તેમણે બોલાવ્યા સિવાય જ કોઈ વખત તેમની સાથે બોલવું તે. ૪. સંલાપ— (બોલાવ્યા પછી જવાબ આપવો તે ઔચિત્ય છે.) તેમની સાથે વારંવાર એ પ્રમાણે વાર્તાલાપ કરવો તે. આ આલાપ-સંલાપ કરવાથી પરિચય વધતાં, તેમની દરેક ક્રિયાને જોવાના, સાંભળવાના વગેરે પ્રસંગો બને અને આખરે સમકિત ચાલ્યું જવાનો પ્રસંગ પણ આવે. ૫. દાન— ઉપર જણાવેલા તે અન્યધર્મી વગેરેને અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ, વસ્ત્ર, પાત્રવગેરે પૂજ્યબુદ્ધિથી આપવું તે. અનુકંપાબુદ્ધિએ તો આપવાનો નિષેધ નથી. કહ્યું છે કે—

સર્વેહિં પિ જિણેહિં, દુજ્જયજિઅસગદોસમોહેહિં ।

સત્તાણુકંપણદ્ધા, દાણં ન કહિં વિ પડિસિદ્ધં ॥ ૧ ॥

“દુર્જેય એવા રાગ, દ્રેષ અને મોહને જેઓએ જીત્યા છે, તે સઘળા વીતરાગ જિનેશ્વરોએ કોઈ અનુકંપાના પાત્રને અનુકંપાબુદ્ધિથી દાન આપવાનો નિષેધ કર્યો નથી.” (માટે અહીં પૂજ્યબુદ્ધિથી આપવાનો નિષેધ સમજવો.)

૬. પ્રદાન— તે પરદર્શની વગેરેની, તેમના દેવ વગેરેની મૂર્તિની, કે તેમણે કબજે કરેલા જિનબિંબો કે મંદિરોની, પણ પૂજા-ભક્તિ નિમિત્તે કેસર, ચંદન, પુષ્પ વગેરે પૂજાની સામગ્રી વગેરે આપવું તે. અહીં વગેરે શબ્દથી તેઓનો વિનય, વેચાવચ્ચ, યાત્રા, સ્નાન વગેરે પણ પ્રદાનમાં સમજવું. (અન્યત્ર પ્રદાનના સ્થાને વિધર્મી ધર્મગુર્વાદિને વારંવાર દાન કરવારૂપ ‘અનુપ્રદાન’ કહ્યું છે.)

આ ઉપર જણાવ્યાં તે વંદન, નમન, આલાપ, સંલાપ, દાન તથા પ્રદાનનાં કાર્યોને વર્જવાથી સમકિતની યતના-રક્ષા થાય છે, સમકિતને નિર્મળ-સુરક્ષિત રાખવા માટે સમકિતના આચારરૂપે તે નહિ કરવાનાં હોવાથી તેને સમકિતની જયણા (રક્ષા) કહી છે. (૭૫)

રાયાભિઓગો ય ૧ ગણાભિઓગો ૨, બલાભિઓગો ય ૩ સુરાભિઓગો ૪ ।
કંતારવિત્તી ૫ ગુરુનિગ્રહો ય ૬, છિંચ્છિડિયાઓ જિણસાસર્ણમિ ॥ ૭૬ ॥

ગજાભિયોગશ્ચ ગણાભિયોગો બલાભિયોગશ્ચ સુરાભિયોગઃ ।

કાન્તારવૃત્તિર્ગુરુનિગ્રહશ્ચ ષટ્ છિંચ્છિકા જિનશાસને ॥ ૭૬ ॥ ૧૩૮

ગાથાર્થ— રાજાભિયોગ, ગણાભિયોગ, બલાભિયોગ, દેવાભિયોગ,
કાંતારવૃત્તિ અને ગુરુનિગ્રહ એ છ જૈનશાસનમાં છીંડીઓ=આગારો છે.

વિશેષાર્થ— અહીં અભિયોગ શબ્દનો ‘ઈચ્છા વિના-બલાત્કારે’ એવો
અર્થ સમજવો. તેમાં ૧. રાજાભિયોગ— રાજા વગેરેનો દુરાગ્રહ,
(બલાત્કાર) પરવશપણું. ૨. ગણાભિયોગ— સ્વજન-સંબંધીઓ કે અન્ય
નગરજનો વગેરે જનસમૂહનો આગ્રહ-પરાધીનતા. ૩. બલાભિયોગ—
હઠનો ઉપયોગ અર્થાત્ કોઈ દુરાગ્રહી હઠીલાનો (બળવાનનો)
આગ્રહ.^૧ ૪. દેવાભિયોગ— કુલદેવી (કે બીજાં દુષ્ટ દેવ-દેવી) વગેરેનો
બલાત્કાર કે શરીરપ્રવેશાદિ. ૫. કાંતારવૃત્તિ— જંગલ આદિમાં કોઈ
પ્રાણાંત કષ્ટ આવે અગર આજીવિકાનો નિર્વાહ કરવાની ભારે મુશ્કેલી
આવે, તેવા ‘વિકટ પ્રસંગને’ કાંતારવૃત્તિ કહી છે. અર્થાત્ તેવો પ્રાણનો
સંકટપ્રસંગ. અને ૬. ગુરુનિગ્રહ— નીચે જણાવાતા ગુરુવર્ગ પૈકી કોઈનો
પણ તેવો આગ્રહ. (પ્રવચન સારોદ્ધાર ગા-૯૩૯) કહ્યું છે કે—

માતા પિતા કલાચાર્ય, એતેષાં જ્ઞાતયસ્તથા ।

વૃન્દા ધર્મોપદેશ્ચરો, ગુરુવર્ગસ્સતાં મતઃ ॥ ૧ ॥

(યોગબિંદુ, શ્લોક-૧૧૦)

“માતા, પિતા, વિદ્યાગુરુ તે દરેકના સંબંધીઓ, વૃદ્ધ પુરુષો અને
ધર્મોપદેશકો એ દરેક ગુરુઓ છે, એમ સત્પુરુષો કહે છે.” (આમાંના
કોઈનો આગ્રહ તેને ‘ગુરુનિગ્રહ’ જાણવો.)

શ્રી જિનશાસનમાં ઉપર જણાવી તે છ છીંડીઓ એટલે અપવાદમાર્ગો
છે. ટૂંકમાં સમકિર્તી આત્માને ઉત્સર્ગ માર્ગે પરધર્મી વગેરેને (ઉપર
જયણામાં કહ્યાં તે) વંદનાદિ કરવાનો નિષેધ છે, છતાં રાજાભિયોગાદિ

૧. અન્યત્ર ચોર, લૂંટારા વગેરે દુષ્ટોના બલાત્કારને બલાભિયોગ કહ્યો છે.

આ છ કારણોએ ‘અંતરમાં ગૌરવ, ભક્તિ કે આરાધનાની બુદ્ધિ આદિ વિના’ કેવળ દ્રવ્યથી (બહાર દેખાવરૂપે) વંદન વગેરે કરવું પડે તો સમકિતમાં દોષ ગણ્યો નથી.’ (૭૬)

માવિજ્ઞ મૂલભૂયં ૧, દુવારભૂયં ૨ પડ્દ ૩ નિહિભૂયં ૪ ।

આહાર ૫ ભાયણમિમં ૬, સમ્પત્તં ચરણધમ્મસ્સ ॥ ૭૭ ॥

માવયેદ મૂલભૂતં દ્વારભૂતં પ્રતિષ્ઠં નિધિભૂતમ્ ।

આધારં ભાજનમિદં સમ્યક્ત્વં ચરણધર્મસ્ય ॥ ૭૭ ॥ ૧૩૧

ગાથાર્થ— આ સમ્યક્ત્વ ચારિત્ર ધર્મનું મૂળ સ્વરૂપ, દ્વાર સ્વરૂપ, પીઠિકા સ્વરૂપ, નિધિ સ્વરૂપ, આધાર અને ભાજન છે એમ વિચારે-ચિંતવે.

વિશેષાર્થ— ૧. મૂલ— (જેમ દૃઢ મૂલમાંથી ઉગીને વૃક્ષ ફળ આપે છે, તેમ મૂળરૂપ સમકિત જ્યાં દૃઢ હોય ત્યાં ચારિત્રધર્મરૂપી વૃક્ષ ઉગીને પરિણામે મોક્ષરૂપ ફળ આપે છે.) જેમ મૂલ વિના વૃક્ષ ટકતું નથી, તેમ સમકિત વિના કુતીર્થિકોના મતરૂપી પવનથી ડોલાયમાન થતું ધર્મવૃક્ષ પણ ટકતું નથી. માટે ‘સમકિત એ ધર્મવૃક્ષનું મૂળ’ છે.

૨. દ્વાર— દરવાજો. જેમ નગર સુંદર હોય અને ચારેય બાજુ કિલ્લો મજબૂત હોય, પણ દરવાજો ન હોય તો નગરમાં જવા-આવવાનું કે નગરને જાણવા-જાણવાનું કાર્ય થઈ શકતું નથી, તેમ ધર્મરૂપ નગરમાં પણ સમ્યક્ત્વ દ્વાર વિના પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, તેમ ધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ પણ જાણી શકાતું નથી; આથી ધર્મનગરનું સ્વરૂપ જાણવા માટે ‘સમકિત એ પ્રવેશદ્વાર’ છે.

૩. પીઠિકા— પાયો. જેમ જમીનમાં પાયો ખોદી, તેને મજબૂતાઈથી પૂરી તેના ઉપર બાંધેલો મહેલ સ્થિર રહે, તે સિવાય ટકે નહિ. તેમ

૧. શક્તિવંત આત્માએ રાજાદિના બહાત્કારમાં પણ શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિજી કે શ્રી કુમારપાળ મહારાજ આદિની જેમ વંદનાદિ નહિ કરતાં, પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરી તેવા અવસરે જૈનશાસનની પ્રભાવના કરવી અને અશક્ત આત્માઓએ શાસનની અપભ્રાજના ન થાય તે હેતુથી અપવાદ સેવવો તે હિતાવહ છે. સામાન્ય-અલ્પ સત્ત્વવાળા આત્માને માટે જ્ઞાનીઓએ આ માર્ગો રાખ્યા છે. જે અજ્ઞાનથી તેવા પ્રસંગે વંદનાદિ ન કરે તે ધર્મની અપભ્રાજના કરવાથી જ્ઞાનીના વચનનો વિરોધક થાય છે. જ્ઞાનીઓએ કહેલા વિધિ-નિષેધો દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ-પુરુષ સાપેક્ષ હોઈ તેનો વિવેક કરણીય છે.

સમકિતરૂપી પાયા વિના ધર્મરૂપી મહેલ નિશ્ચલ-સ્થિર બને નહિ-તૂટી જાય, માટે 'સમકિત એ ધર્મરૂપી મહેલનો મજબૂત પાયો' છે.

૪. નિધિ— ભંડાર, જેમ મહામૂલ્યવાન મણિ, મોતી, સુવર્ણ વગેરે ચીજો તિજોરી કે ભંડાર વિના મળે નહિ, (કે સુરક્ષિત રહી શકે નહિ-ચોરાઈ જાય), તેમ સમકિતરૂપી ભંડાર વિના ચારિત્રરત્ન પ્રાપ્ત થાય નહિ, (કે સુરક્ષિત રહે નહિ, મોહના લૂંટારાઓ લૂંટી જાય), માટે 'સમકિત એ ધર્મરૂપ (જ્ઞાનાદિ) રત્નોનો ભંડાર' છે.

૫. આધાર— જેમ જગત પૃથ્વી વિના નિરાધાર રહી શકે નહિ. તેમ ધર્મરૂપ જગત પણ સમકિત વિના નિરાધાર રહી શકે નહિ, માટે 'સમકિત એ ધર્મજગતનો આધાર' છે.

૬. ભાજન— જેમ પાત્ર વિના દૂધ, ઘી વગેરે રસો નાશ પામે, તેમ સમકિતરૂપ ભાજન વિના ધર્મરસ પણ નાશ પામે, ચાખી પણ શકાય નહિ, માટે 'સમકિત એ ધર્મરસનું ભાજન' છે.

આ છ પ્રકારે સમકિતને ભાવવાથી-વિચારવાથી તે આત્માનું વહેલામાં વહેલું મોક્ષસાધન બને છે, માટે આને સમકિતની ભાવનાઓ કહી છે. (૭૭)

અત્યિ જિઓ ૧ તહ ણિચ્ચો ૨, કત્તા ૩ મુત્તા ય પુણ્ણપાવાણં ૪ ।

અત્યિ ધુવં નિવ્વાણં ૫, તસ્સોવાઓ ય ૬ છ દ્વાણા ॥ ૭૮ ॥

અસ્તિ જીવસ્તથા નિત્યઃ કર્તા મોક્ષા ચ પુણ્યપાપયોઃ ।

અસ્તિ ધ્રુવં નિર્વાણં તસ્યોપાયશ્ચ ષટ્ સ્થાનાનિ ॥ ૭૮ ॥ ૧૪૦

ગાથાર્થ— જીવ છે, જીવ નિત્ય છે, જીવ પુણ્ય-પાપનો કર્તા અને ભોક્તા છે, નિશ્ચે મોક્ષ છે અને મોક્ષનો ઉપાય છે, એણે માનવું એ છ સમ્યક્ત્વનાં સ્થાનો છે.

૧. આત્મા છે— નાસ્તિકો આત્માનું અસ્તિત્વ જ માનતા નથી તે આ માન્યતાથી અસત્ય ઠરે છે, આત્મા સત્રૂપે છે જ.

૨. આત્મા નિત્ય છે— આત્માને ઉત્પત્તિ કે નાશ થવાનું કારણ નહિ હોવાથી તે નિત્ય પદાર્થ છે. બૌદ્ધો આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવા છતાં તેને નાશવંત માને છે, તે આ કથનથી અસત્ય છે.

૩. આત્મા કર્તા છે— મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય વગેરે કર્મબંધનાં કારણોથી યુક્ત આત્મા પોતે તે કારણો દ્વારા તે તે કર્મોને ઉપજાવે છે— બાંધે છે. આ કથનથી આત્મા કાંઈ કરતો જ નથી—એમ માનનારા કપિલનો સાંખ્યમત અસત્ય ઠરે છે.

૪. આત્મા ભોક્તા છે— ‘સર્વં ષણ્ણસતયા ભુજ્જઈ કમ્માણુભાવતો ધ્મઇયં’ અર્થાત્—‘સઘણું કર્મ પ્રદેશો દ્વારા ભોગવાય છે, રસ દ્વારા તે ભોગવાય પણ ખરું કે ન પણ ભોગવાય; એમ વિકલ્પ છે.’ આગમના આ વચનથી પણ જીવ ભોક્તા છે એ નક્કી છે. જેઓ એમ માને છે કે—જીવ અભોગી જ છે, તેમનો મત આથી અસત્ય ઠરે છે.

૫. આત્માનો મોક્ષ થાય છે— એટલે કે—જીવને રાગ, દ્વેષ, મદ, મોહ વગેરેનો અને તેના ફળસ્વરૂપ જન્મ, જરા, મરણ, રોગ વગેરે દુઃખોનો આત્યંતિક ક્ષય થાય તે જ તેનો મોક્ષ છે. આ વચનથી ‘જેમ દીવો બૂઝાયા પછી કાંઈ રહેતું નથી, તેમ આત્માના નિર્વાણ પછી કાંઈ રહેતું નથી.’ એવું નિર્વાણ-મોક્ષનું સ્વરૂપ માનનારા બુદ્ધના અનુયાયીઓનો મત પણ અસત્ય ઠરે છે. મોક્ષ-નિર્વાણની વ્યાખ્યા બૌદ્ધશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે છે—

દીપો યથા નિર્વૃત્તિમધ્યુપેતો, નૈવાવનીં ગચ્છતિ નાન્તરિક્ષમ્ ।

દિશં ન કાઞ્ચિદ્દિશં ન કાઞ્ચિત્, સ્નેહક્ષયાત્ કેવલમેતિ શાન્તિમ્ ॥ ૧ ॥

“જેમ તેલ ખૂટવાથી બૂઝાઈ ગયેલો દીવો પાતાળમાં, આકાશમાં, કોઈ દિશામાં કે વિદિશામાં, ક્યાંય જતો નથી—માત્ર શાંત થઈ જાય છે, તેમ જીવનું નિર્વાણ થવાથી જીવ પણ બૂઝાઈ ગયેલા દીવાની જેમ શાંતિને પામે છે.”

આ તેમનું મંતવ્ય અસત્ય છે, કારણ કે—એમ માનવાથી દીક્ષા વગેરે કાર્યો, કે જે આત્માના સુખને ઉદ્દેશીને કરણીય જણાવ્યાં છે તે વ્યર્થ ઠરે છે. દીવાનું આ દષ્ટાંત પણ જીવના મોક્ષની સાથે ઘટતું નથી. આ વિષયમાં બીજા ગ્રંથોમાં વિસ્તાર છે તે ત્યાંથી જાણી લેવો.

૬. મોક્ષનો ઉપાય છે— સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ મુક્તિનાં સાધનો હોવાથી મોક્ષના ઉપાયો છે જ. આથી જેઓ કહે છે કે—મોક્ષના ઉપાયો જ નથી, તેઓ અસત્યવાદી ઠરે છે.

સમકિતનાં આ છ સ્થાનકોને સારી રીતિએ સમજવાં જરૂરી છે, કારણ કે—એ છ પ્રકારની માન્યતા જેનામાં શુદ્ધ હોય તે જીવમાં જ સમ્યક્ત્વ રહે છે અને તેથી જ એ છને સમ્યક્ત્વનાં સ્થાનો કહ્યાં છે. (૭૮)

તં ચેગવિહં ૧ દુવિહં ૨, તિવિહં ૩ ચ ૪ પંચહા ૫ તદ્વા નેયં ।

તત્થેગવિહં સમ્મં, રુઢમિત્તં સંમયં તિત્થે ॥ ૭૯ ॥

તત્ત્વૈકવિધં દ્વિવિધં ત્રિવિધં ચતુષ્પદ્ધિ તથા જ્ઞેયમ્ ।

તત્રૈકવિધં સમ્યક્ત્વં રુચિમાત્રં સંમતં તીર્થે ॥ ૭૯ ॥ ૯૪૧

ગાથાર્થ— તે સમ્યક્ત્વ એક પ્રકારનું, બે પ્રકારનું, ત્રણ પ્રકારનું, ચાર પ્રકારનું અને પાંચ પ્રકારનું જાણવું. તેમાં જિનોક્ત જીવાદિ તાત્ત્વિક પદાર્થોમાં રુચિ=શ્રદ્ધા એ એક પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ જિનશાસનમાં સંમત છે. (૭૯)

દુવિહં દ્વલ્લે ૧ ભાવે ૨, નિચ્છય ૧ વવહારઓ ય ૨ અહવા વિ ।

દ્વલ્લં અયાણમાણે, ભાવે પુણ જાણમાણે ય ॥ ૮૦ ॥

દ્વિવિધં દ્રવ્યે ભાવે નિશ્ચય-વ્યવહારતઃશ્ચાથવાઽપિ ।

દ્રવ્યમજાનતિ ભાવે પુનર્જાનતિ ચ ॥ ૮૦ ॥ ૯૪૨

ગાથાર્થ— દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે પ્રકારનું અથવા નિશ્ચયથી અને વ્યવહારથી એમ બે પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ છે. જીવાદિ પદાર્થોને નહિ જાણનારમાં દ્રવ્ય સમ્યક્ત્વ હોય અને જીવાદિ પદાર્થોને જાણનારમાં ભાવ સમ્યક્ત્વ હોય.

વિશેષાર્થ— “જિનવચન જ તત્ત્વ=સત્ય છે, જિનવચન સિવાય કોઈ વચન તત્ત્વ નથી.” એવી રુચિ એ દ્રવ્ય સમ્યક્ત્વ છે. માત્ર રુચિરૂપ આ સમ્યક્ત્વ વિશિષ્ટજ્ઞાનથી રહિત જીવને હોય છે. વસ્તુને યથાવસ્થિત જણાવનારા (નય-નિક્ષેપ-પ્રમાણાદિથી વિશુદ્ધ) જ્ઞાનપૂર્વકની શ્રદ્ધાથી વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ ભાવ=નૈશ્ચયિક સમ્યક્ત્વ છે. કારણ કે તે સમ્યક્ત્વ સ્વકાર્ય (=પ્રશમ વગેરે) કરે છે.

જ્યારે ચિંતામણી વગેરે કોઈ રત્નનું થોડુંક જ્ઞાન હોય ત્યારે તેમાં જેટલી (આ ઉપાદેય છે એવી) શ્રદ્ધા હોય, તે જ રત્નનું વિશેષજ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તેમાં પૂર્વ કરતાં અનંતગણી શ્રદ્ધા થાય છે. માટે પૂર્વોક્ત ભાવસમ્યક્ત્વનું

લક્ષણ જેમાં હોય તે જ ભાવસમ્યક્ત્વ જાણવું. આવું જ સમ્યક્ત્વ પ્રશમાદિ લિંગનું જનક છે, અર્થાત્ સ્વકાર્ય (પ્રશમ વગેરે) કરે છે. અન્ય(=દ્રવ્ય) સમ્યક્ત્વ પ્રશમાદિજનક નથી. યથોક્ત(=ભાવ) સમ્યક્ત્વથી તીવ્ર શુભભાવ થાય છે. કોઈ વસ્તુ જ્યારે અજ્ઞાત હોય છે- તેના ગુણોનું વિશેષ જ્ઞાન હોતું નથી ત્યારે તેના ઉપર સામાન્ય શ્રદ્ધા હોય છે. તે જ વસ્તુ જ્ઞાત બને છે=તેના ગુણોનું વિશેષ જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેના વિષે પૂર્વે જે શ્રદ્ધા હતી તેના કરતાં અનંતગણી શ્રદ્ધા વધી જાય છે.

આ હકીકતને આપણે દૈનંદિનથી વિચારીએ. રોગીને રોગ દૂર કરનારા ઔષધનું નામ સાંભળતાં એ ઔષધ પ્રત્યે શ્રદ્ધા જાગે છે, પણ જ્યારે એ ઔષધનું વિશેષજ્ઞાન મેળવે છે, તેમાં રહેલી અદ્ભૂત શક્તિનું ચોક્કસ જ્ઞાન થાય છે, આના સેવન વિના મારો રોગ નહિ જાય એવી ચોક્કસ ખાત્રી થાય છે, ત્યારે તેની શ્રદ્ધા કઈ ગુણી વધી જાય છે. હીરાના હાર પ્રત્યે બાળકને જે શ્રદ્ધા હોય છે તેનાથી અનંતગણી શ્રદ્ધા મોટા માણસને હોય છે. એકાએક રત્નની પ્રાપ્તિ થતાં એ રત્ન પ્રત્યે શ્રદ્ધા જાગે છે. પણ તેની પરીક્ષા કરતાં તેના ગુણોનું જ્ઞાન થતાં આ તો જીવનપર્યંત દરિદ્રતાને ફેડનાર ચિંતામણી રત્ન છે એવી ખબર પડતાં તેના પ્રત્યે અનંતગણી શ્રદ્ધા પ્રગટે છે. બાળપોથીમાં ભણતા વિદ્યાર્થીને અભ્યાસ પ્રત્યે જે શ્રદ્ધા હોય છે, તેનાથી કઈગુણી શ્રદ્ધા કોલેજના વિદ્યાર્થીને હોય છે. (૮૦)

નિશ્ચયો સમ્પત્તિ, નાણાદિમયસુદ્ધપરિણામો ।

ભક્તિબહુમાણમાદૃ-લક્ષણજુતે ચ વવહારે ॥ ૮૧ ॥

નિશ્ચયતઃ સમ્યક્ત્વ જ્ઞાનાદિમયાત્મશુદ્ધપરિણામઃ ।

ભક્તિ-બહુમાનાદિલક્ષણયુક્તે ચ વવહારે ॥ ૮૧ ॥..... ૧૪૩

ગાથાર્થ- જ્ઞાનાદિમય આત્માનો શુદ્ધ પરિણામ નિશ્ચયથી સમ્યક્ત્વ છે. ભક્તિ-બહુમાન વગેરે લક્ષણોથી (=સડસઠ ભેદોથી) યુક્ત વ્યવહાર એ વ્યવહારથી સમ્યક્ત્વ છે.

વિશેષાર્થ- જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય આત્માનો શુદ્ધ પરિણામ તે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ છે. નિશ્ચય સમ્યક્ત્વમાં હેતુભૂત સમ્યક્ત્વના ૬૭ ભેદોનું જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ક્રિયારૂપે યથાશક્તિ પાલન કરવું એ વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ છે. (સમ્ય૦ સ્તવ૦ ગા.૧૧) (૮૧)

તિવિહં કારગરોચગદીવગભેદહિ સાહુસેણિગાર્ણં ।

મિચ્છદિદ્ધેણં પુણ, અભવ્વાર્ણં પિ તદ્વયં તુ ॥ ૮૨ ॥

ત્રિવિધં કારકરોચકદીપકભેદૈઃ સાધુશ્રેણિકાદીનામ્ ।

મિથ્યાદૃષ્ટીનાં પુનરભવ્યાદીનામપિ તૃતીયં તુ ॥ ૮૨ ॥ ૧૪૪

ગાથાર્થ— કારક, રોચક અને દીપક એ ત્રણ ભેદોથી સમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારનું છે. તેમાં સાધુઓને કારક, શ્રેણિક વગેરેને રોચક અને અભવ્ય વગેરે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને દીપક સમ્યક્ત્વ હોય. (૮૨)

વિહિયાણુદ્ધાણં પુણ, કારગમિહ રોઅગં તુ સદ્દહણં ।

મિચ્છદિદ્ધી દીવઙ્, જં તત્તે દીવગં તં તુ ॥ ૮૩ ॥

વિહિતાનુષ્ઠાનં પુનઃ કારકમિહ રોચકં તુ શ્રદ્ધાનમ્ ।

મિથ્યાદૃષ્ટિર્દીપયતિ યત્ તત્ત્વાનિ દીપકં તત્ તુ ॥ ૮૩ ॥ ૧૪૫

ગાથાર્થ— આગમોક્ત ક્રિયા કરવી તે કારક સમ્યક્ત્વ છે. જિનોક્ત તત્ત્વોની માત્ર શ્રદ્ધા કરવી (=ક્રિયાનો અભાવ હોય) તે રોચક સમ્યક્ત્વ છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ બીજાઓને તત્ત્વો પ્રકાશિત કરે તે દીપક સમ્યક્ત્વ છે.

વિશેષાર્થ— જે સમ્યક્ત્વની વિદ્યમાનતામાં જે, જે પ્રમાણે કહ્યું હોય તે, તે પ્રમાણે કરે તે કારક સમ્યક્દર્શન છે. જે માત્ર રુચિને કરે તે સમ્યક્ત્વ રોચક જાણવું.

જે સમ્યક્ત્વની વિદ્યમાનતામાં સૂત્રમાં જે અનુષ્ઠાન જે પ્રમાણે કરવાનું કહ્યું હોય તે અનુષ્ઠાન તે પ્રમાણે કરે તે સમ્યક્ત્વ કારક છે. જે કરાવે તે કારક. કારક સમ્યક્ત્વ પરમ વિશુદ્ધિરૂપ છે. (આથી કારક સમ્યક્ત્વ સૂત્રમાં કહ્યા મુજબ અનુષ્ઠાન કરાવે છે.)

જે સમ્યક્ત્વ વિહિત અનુષ્ઠાનમાં માત્ર રુચિ ઉત્પન્ન કરે (પણ અનુષ્ઠાન કરાવે નહિ) તે સમ્યક્ત્વ રોચક છે. જે રુચિ ઉત્પન્ન કરે તે રોચક. આ સમ્યક્ત્વમાં તેવા પ્રકારની વિશુદ્ધિ ન હોવાથી આ સમ્યક્ત્વ વિહિત અનુષ્ઠાનમાં માત્ર રુચિ ઉત્પન્ન કરે છે.

જે જીવ સ્વયં મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવા છતાં ધર્મકથા આદિથી બીજાને દીપાવે=શ્રોતામાં સમ્યક્ત્વને ઉત્પન્ન કરે તેનું આ સમ્યક્ત્વ કારણ-કાર્યભાવથી દીપક જાણવું.

કોઈક અભવ્ય કે ભવ્ય મિથ્યાદષ્ટિ જીવ અંગારમર્દક આચાર્ય વગેરેની જેમ ધર્મકથાથી, દંભવાળા હોવા છતાં (બાહ્યથી સારા) આચરણથી કે કોઈક અતિશયથી (=પોતાનામાં પ્રગટેલી કોઈ વિશેષતાથી) શ્રોતામાં સમ્યક્ત્વને દીપાવે=પ્રકાશિત કરે તેનું આ સમ્યક્ત્વ દીપક છે. દીપક સમ્યક્ત્વનું બીજું નામ વ્યંજક છે.

પૂર્વપક્ષ— મિથ્યાદષ્ટિને સમ્યક્ત્વ હોય એ વિરોધ છે.

ઉત્તરપક્ષ— તમારી વાત સાચી છે. પણ અહીં કારણ-કાર્યભાવથી સમ્યક્ત્વ જાણવું. મિથ્યાદષ્ટિનો જે પરિણામ છે તે પરિણામ સમ્યક્ત્વને સ્વીકારનારના સમ્યક્ત્વના કારણભાવને પામે છે. કારણ કે તે સમ્યક્ત્વ મિથ્યાદષ્ટિના તેવા પરિણામથી થાય છે. આથી કારણમાં (=મિથ્યાદષ્ટિના તેવા પરિણામમાં) કાર્યનો(=સમ્યક્ત્વનો) ઉપચાર કરવાથી “ધી આયુષ્ય છે” એની જેમ વિરોધ નથી. (૮૩)

खइयं १ खओवसमियं २, उवसमियं ३ वा हविज्ज सत्तखए ।

खइयमुदिण्णस्स खए, अणुदिण्णुवसमं खओवसमं ॥ ८४ ॥

ક્ષાયિકં ક્ષાયોપશમિકમૌપશમિકં વા ભવેત્ સત્તક્ષયે ।

ક્ષાયિકમુદીર્ણસ્ય ક્ષયેऽનુદીર્ણોપશમં ક્ષાયોપશમિકમ્ ॥ ૮૪ ॥ ૧૪૬

ગાથાર્થ— અથવા ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિક એમ ત્રણ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ છે. તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, મિથ્યાત્વમોહનીય અને અનંતાનુબંધી ચાર કષાય એમ સાત પ્રકૃતિઓનો સંપૂર્ણ ક્ષય થતાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હોય, મિથ્યાત્વના ઉદય પામેલાં દલિકોનો ક્ષય કરવો, અર્થાત્ સત્તામાંથી નાશ કરવો અને ઉદય નહિ પામેલાં દલિકોનો ઉપશમ કરવો (=ઉદય ન થવા દેવો) એમ ક્ષયની સાથે ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ. આવા ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થતું સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિક છે. (૮૪)

मिच्छन्तस्स उवसमा, उवसमं तं भणंति समयण्णु ।

तं उवसमसेवीए, आइमसम्मत्तलाभे वा ॥ ८५ ॥

મિથ્યાત્વસ્યોપશમાદૌપશમિકં તદ્ ભણન્તિ સમયજ્ઞાઃ ।

તંદુપશમશ્રેણ્યામાદિમસમ્યક્ત્વલાભે વા ॥ ૮૫ ॥ ૧૪૭

ગાથાર્થ—મિથ્યાત્વના દલિકોના ઉપશમથી(=વિપાકથી અને પ્રદેશથી એમ બંને પ્રકારના ઉદયને અટકાવવાથી) ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ હોય એમ શાસ્ત્રના જ્ઞાતાઓ કહે છે. ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ઉપશમ શ્રેણિમાં અથવા જીવને સર્વપ્રથમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે હોય. (૮૫)

खड़याई सासायण-सहियं तच्चउव्विहं तु सम्मत्तं ।

तं सम्मत्तब्भंसे, मिच्छता-उपत्तिरूवं तु ॥ ८६ ॥

ક્ષાયિકાદિ સાસ્વાદનસહિતં તચ્ચતુર્વિધં તુ સમ્યક્ત્વમ્ ।

તત્ સમ્યક્ત્વપ્રેરણે મિથ્યાત્વાપ્રાપ્તિરૂપં તુ ॥ ૮૬ ॥..... ૧૪૮

ગાથાર્થ—સાસ્વાદન સહિત ક્ષાયિક વગેરે ત્રણ એમ સમ્યક્ત્વ ચાર પ્રકારનું છે. સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો નાશ થયે છતે મિથ્યાત્વની અપ્રાપ્તિરૂપ છે.

વિશેષાર્થ—સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનું વિશેષ સ્વરૂપ ભાગ-૨ના પરિશિષ્ટમાં પાંચ સમ્યક્ત્વમાંથી જાણવું. (૮૬)

वेयगसम्मत्तं पुण, एवं चिय पंचहा मुणेयव्वं ।

सम्मत्तचरिमपोगलवेयणकाले तयं होइ ॥ ८७ ॥

વેદકસમ્યક્ત્વં પુનરેવમેવ પચ્છધા જ્ઞાતવ્યમ્ ।

સમ્યક્ત્વચરમપુદ્ગલવેદનકાલે તકં ભવતિ ॥ ૮૭ ॥..... ૧૪૯

ગાથાર્થ—પૂર્વોક્ત ચાર અને વેદક સમ્યક્ત્વ એમ પાંચ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ જાણવું. વેદક સમ્યક્ત્વ સમ્યક્ત્વના અંતિમ પુદ્ગલોના અનુભવકાળે હોય છે.

વિશેષાર્થ—વેદક સમ્યક્ત્વનું વિશેષ સ્વરૂપ ભાગ-૨ના પરિશિષ્ટમાં પાંચ સમ્યક્ત્વમાંથી જાણવું. (૮૭)

एयं चिय पंचरूवं, निस्सग्गुवएसभेयओ दसहा ।

अहवा निस्सग्गाइ-रुइदसगं पवयणे भणियं ॥ ८८ ॥

एतदेव पञ्चरूपं निसर्गोपदेशभेदतो दशधा ।

અથવા નિર્સર્ગાદિરુચ્ચિદશકં પ્રવચને ભણિતમ્ ॥ ૮૮ ॥..... ૧૫૦

ગાથાર્થ— આ જ ક્ષાયિકાદિ પાંચ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ નિસર્ગ અને ઉપેદશ એવા બે ભેદથી દશ પ્રકારનું છે. અથવા શાસ્ત્રમાં નિસર્ગરુચિ આદિ દશ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે.

વિશેષાર્થ— ક્ષાયિક વગેરે પાંચ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ કોઈ જીવને નિસર્ગથી થાય તો કોઈ ગુરુ આદિના ઉપદેશથી થાય. અન્ય ગ્રંથોમાં ઉપદેશના સ્થાને અધિગમ શબ્દ છે. અધિગમ એટલે ગુરુનો ઉપદેશ આદિ બાહ્ય નિમિત્ત. આથી અહીં પણ ઉપદેશ શબ્દના ઉપલક્ષણથી બાહ્ય નિમિત્તો સમજવા. આથી જ તત્ત્વાધિગમસૂત્રમાં પહેલા અધ્યાયના ત્રીજા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે નિસર્ગ અથવા અધિગમ એ બે હેતુથી સમ્યગ્દર્શન ગુણ પ્રગટ થાય છે.

નિસર્ગ— બાહ્ય નિમિત્ત વિના સ્વાભાવિક.

અધિગમ— ગુરુઉપદેશ આદિ બાહ્ય નિમિત્ત.

કોઈ જીવને બાહ્ય નિમિત્ત વિના સ્વાભાવિક રીતે અને કોઈ જીવને ગુરુઉપદેશ આદિ બાહ્ય નિમિત્તથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સમ્યગ્દર્શનની ઉત્પત્તિ અંતરંગ અને બાહ્ય એમ બે નિમિત્તથી થાય છે. વિશિષ્ટ શુભ આત્મપરિણામ અંતરંગ નિમિત્ત છે. ગુરુઉપદેશ આદિ બાહ્ય નિમિત્ત છે. આ બે નિમિત્તોમાં કેટલાક જીવોને બાહ્યનિમિત્ત વિના કેવળ અંતરંગ નિમિત્તથી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે છે. કેટલાક જીવોને બાહ્ય નિમિત્ત દ્વારા અંતરંગ નિમિત્તથી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે છે. આમ સમ્યગ્દર્શન બાહ્ય નિમિત્ત વિના પ્રગટે, પણ અંતરંગ નિમિત્ત વિના તો કોઈને પણ ન જ પ્રગટે. કેવળ અંતરંગ નિમિત્તથી પ્રગટ થતું સમ્યગ્દર્શન તે નિસર્ગ સમ્યગ્દર્શન. બાહ્ય નિમિત્ત દ્વારા અંતરંગ નિમિત્તથી પ્રગટ થતું સમ્યગ્દર્શન તે અધિગમ સમ્યગ્દર્શન. (૮૮)

નિસ્સંગુ ૧ વણસરૂં ૨, આણરૂં ૩ સુત્ત ૪ બીયરૂં ચેવ ૫ ।

અભિગમ ૬ વિત્થારૂં ૭, કિરિયા ૮ સંખેવ ૯ ધમ્મરૂં ૧૦ ॥ ૮૯ ॥

નિસર્ગોપદેશરુચી આજ્ઞારુચિઃ સૂત્ર-બીજરુચિશ્ચૈવ ।

અધિગમ-વિસ્તારુચી ક્રિયા-સંક્ષેપ-ધર્મરુચયઃ ॥ ૮૯ ॥ ૯૫૧

ગાથાર્થ— નિસર્ગરુચિ, ઉપદેશરુચિ, આજ્ઞારુચિ, સૂત્રરુચિ, બીજરુચિ, અધિગમરુચિ, વિસ્તારરુચિ, ક્રિયારુચિ, સંક્ષેપરુચિ અને ધર્મરુચિ એમ દશ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ છે.

વિશેષાર્થ— આનો અર્થ ભાગ-૨ના પરિશિષ્ટમાં ૧૦ અંકવાળા પદાર્થોમાં જણાવ્યો છે. (૮૮)

આહસુ પુઢવીસુ તિસુ, खय १ उवसम २ खओवसम ३ सम्पत्तं ।

वेमाणियदेवाणं, पर्णिदि तिरियाण एमेव ॥ ९० ॥

આહાસુ પૃથિવીષિ ત્રિષુ ક્ષાયિકૌપશમિકક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વમ્ ।

વૈમાનિકદેવાનાં પચ્છેન્દ્રિયતિસ્થામેવમેવ ॥ ૯૦ ॥ ૯૫૨

ગાથાર્થ— નરકની પહેલી ત્રણ પૃથ્વીઓમાં ક્ષાયિક, ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિક એ ત્રણ સમ્યક્ત્વ હોય. વૈમાનિક દેવોને પંચેન્દ્રિય તિર્યચ મનુષ્યોને પણ આ ત્રણ સમ્યક્ત્વ હોય. (૮૦)

सेसाण नारयाणं, तिग्दित्थीणं च तिविहदेवाणं ।

नत्थि हु खइयं सम्मं, पंच नराणं न अत्रेसिं ॥ ९१ ॥

શેષાણાં નારકાણાં તિર્યક્સ્ત્રીણાં ચ ત્રિવિધદેવાનામ્ ।

નાસ્તિ ક્ષલુ ક્ષાયિકં સમ્યક્ત્વં પચ્ચ નરાણાં નાન્યેષામ્ ॥ ૯૧ ॥ ૯૫૩

ગાથાર્થ— બાકીના નારકોને, તિર્યચ સ્ત્રીઓને અને ત્રણ પ્રકારના દેવોને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ન હોય. મનુષ્ય સિવાય બીજાઓને પાંચ સમ્યક્ત્વ ન હોય. (૮૧)

सयलम्मिवि जीवलोए, तेण इह घोसिओ अमाघाओ ।

इक्कं पि जो दुहत्तं, सत्तं बोहेइ जिणवयणे ॥ ९२ ॥

સકલેઽપિ જીવલોકે તેનેહ ઘોષિતોઽમાઘાતઃ ।

એકમપિ યો દુઃખાર્ત સત્ત્વં બોધયતિ જિનવચને ॥ ૯૨ ॥ ૯૫૪

ગાથાર્થ— જે મનુષ્ય એક પણ દુઃખાર્ત (દુઃખથી પીડિત) સત્ત્વ (પ્રાણી)ને જિનવચનનો (જિનવચનો વડે) બોધ પમાડે છે, તે પુરુષે અહીં (આ લોકમાં) રહ્યા થકા જ સકલ જીવલોકમાં (ચૌદ રાજલોકને વિષે) પણ અમારી પટલ વગાડાવ્યો એમ જાણવું. (૮૨) (ઉપ.મા. ગા-૨૬૮)

સમ્મત્તદાયગાણં, દુષ્પડિયારં ભવેસુ બહુએસુ ।

સવ્વગુણમેલિયાહિ વિ, ઉવયાસહસ્સકોડીર્હિ ॥ ૧૩ ॥

સમ્યક્ત્વદાયકાનાં દુષ્પ્રતિકારં ભવેષુ બહુકેષુ ।

સર્વગુણમીલિતાભિરપિ ઉપકારસહસ્રકોટિભિઃ ॥ ૧૩ ॥ ૧૫૫

ગાથાર્થ— ઘણા ભવોમાં પણ સર્વગુણમિલિત એટલે (ગુરુએ કરેલા ઉપકારથી) બે ગણા, ત્રણ ગણા, ચાર ગણા એમ કરતાં કરતાં સર્વ ગણા (અનંતગુણ) એવા પણ હજારો, કરોડો ઉપકારોએ કરીને પણ સમકિત આપનાર ગુરુનો પ્રતિકાર (પ્રત્યુપકાર) કરવો અશક્ય છે, અર્થાત્ જે ગુરુએ સમકિત આપીને ઉપકાર કર્યો છે તેનાથી અનંતગણા કરોડો ઉપકારો વડે પણ તેનો પ્રત્યુપકાર કરી શકાતો નથી (થઈ શકતો નથી) માટે સમકિતદાતા ગુરુની મોટી ભક્તિ કરવી. (૯૩) (ઉપ.મા. ગા-૨૬૯)

સમ્મત્તંમિં ડલલ્હે, ઠઙયાઈં નરયતિરિયદારાઈં ।

દિવ્વાણિ માણુસાણિ ય, મુક્કસુહાઈં સહીણાઈં ॥ ૧૪ ॥

સમ્યક્ત્વે તુ લબ્ધે સ્થગિતાનિ નરકતિર્યગદ્વારણિ ।

દિવ્યાણિ માનુષાણિ ચ મોક્ષસુખાનિ સ્વાધીનાનિ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫૬

ગાથાર્થ— પુનઃ (વળી) સમકિત પામે છતે (જ્યારે સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે) નરકગતિ અને તિર્યગતિનાં દ્વારો બંધ થઈ જાય છે (તે ગતિઓમાં જન્મ થતો નથી). કેમ કે સમકિત પામેલા મનુષ્યો દેવાયુ જ બાંધે છે અને સમકિત પામેલા દેવો મનુષ્યાયુ જ બાંધે છે, તેથી તે દ્વારો બંધ થાય છે એ અહીં તાત્પર્ય છે. તથા દેવ સંબંધી, મનુષ્ય સંબંધી અને મોક્ષ સંબંધી સુખો પોતાને સ્વાધીન થાય છે. (૯૪) (ઉપ.મા. ગા-૨૭૦)

સમ્મત્તં સમ્મત્તં, સવ્વેવિ વયંતિ અપ્પધમ્મદિઢે ।

જઙ્ઙ એવં તો મિચ્છત્તવિત્થારં કત્થઙ્ઙ ન ભવે ॥ ૧૫ ॥

સમ્યક્ત્વં સમ્યક્ત્વં સર્વેઽપિ વદન્ત્યાત્મધર્મદ્વદ્વાઃ ।

યદ્યેવં તદા મિથ્યાત્વવિસ્તારં કુત્રચિદ્ ન ભવેદ્ ॥ ૧૫ ॥ ૧૫૭

ગાથાર્થ— પોતાના (=પોતે માનેલા) ધર્મમાં દૃઢ બધાય સમ્યક્ત્વ સમ્યક્ત્વ એમ બોલે છે. (પણ બધાયમાં સમ્યક્ત્વ હોતું નથી.) જો એમ

હોય (=સમ્યક્ત્વ સમ્યક્ત્વ એમ બોલનારા બધાયમાં સમ્યક્ત્વ હોય) તો મિથ્યાત્વનો વિસ્તાર કોઈ પણ સ્થળે ન હોય.

વિશેષાર્થ— જૈનેતરોની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વ એટલે સારાપણું. જૈનેતરો અમારા દેવ સારા છે, અમારા ગુરુ સારા છે, અમારો ધર્મ સારો છે, એથી અમારામાં સમ્યક્ત્વ=સારાપણું છે—એમ સારાપણું બોલતા હોય છે. પણ તેમના દેવ વગેરે સારા નથી અને એથી તેમનામાં સમ્યક્ત્વ=સારાપણું નથી. જૈનો પણ અમારામાં સમ્યક્ત્વ છે એમ બોલતા હોય છે. પણ એમ બોલનારા બધાયમાં સમ્યક્ત્વ હોતું નથી. આથી અહીં કહ્યું કે સમ્યક્ત્વ સમ્યક્ત્વ બોલનારા બધાયમાં સમ્યક્ત્વ હોય તો મિથ્યાત્વનો વિસ્તાર કોઈ સ્થળે ન હોય. (૮૫)

અરિહંતેસુ ય ભક્તી, નિરુવચારા હવિજ્જ સુદ્ધાત્મા ।

સંજલનાણ કસાણ, મંદરસે મંદમણુબંધે ॥ ૧૬ ॥

અર્હત્સુ ચ ભક્તિર્નિરુપચારા ભવેત્ શુદ્ધાત્મા ।

સંજ્વલનાનાં કષાયો મંદરસા મંદાનુબન્ધા ॥ ૧૬ ॥..... ૧૫૮

મૂલોત્તરગુણસુદ્ધે, સુસાહુવર્ગે ય જા ય પઙ્કિવત્તી ।

સમયક્ષિત્તપઙ્કે ભક્તી સમ્પત્તજુયસંધે ॥ ૧૭ ॥

મૂલોત્તરગુણશુદ્ધે સુસાધુવર્ગે ચ યા ચ પ્રતિપત્તિઃ ।

સમયક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠે ભક્તિઃ સમ્યક્ત્વયુતસંઘે ॥ ૧૭ ॥..... ૧૫૯

ગાથાર્થ— જ્યારે સમ્યક્ત્વ વિદ્યમાન હોય ત્યારે અરિહંતોની ભક્તિ નિરુપચાર=તાત્ત્વિક થાય, અર્થાત્ ભાવથી ભક્તિ થાય, આત્મા શુદ્ધ થાય, અને સંજ્વલનના કષાયો મંદ રસવાળા અને મંદ અનુબંધવાળા થાય. મૂલોત્તર ગુણોથી શુદ્ધ એવા સુસાધુસમૂહની જે ભક્તિ થાય અને અદીદ્વીપમાં (=મનુષ્યક્ષેત્રમાં) રહેલા સમ્યક્ત્વયુક્ત સંઘની જે ભક્તિ થાય તે નિરુપચાર=તાત્ત્વિક થાય. (૮૬-૮૭)

તત્તમિણં જા બુદ્ધી, અણતથ જિણિંદવક્કમણુસારિ ।

મજ્ઝત્યો તપ્પક્ષે, મિચ્છત્તચ્ચાયઓ સવ્વં ॥ ૧૮ ॥

તત્ત્વમિદં યા બુદ્ધિરન્યત્ર જિનેન્દ્રવાક્યાનુસારિ ।

મધ્યસ્થો તત્ત્વક્ષે મિથ્યાત્વત્યાગતઃ સર્વમ્ ॥ ૧૮ ॥ ૧૬૦

ગાથાર્થ— અન્ય દર્શનોમાં જે વચન જિનેન્દ્રના વચનને અનુસરનારું હોય તે વચનમાં આ તત્ત્વરૂપ છે, એવી જે બુદ્ધિ થાય અને જીવ અન્ય દર્શનો પ્રત્યે મધ્યસ્થ ભાવવાળો બને એ બધું મિથ્યાત્વના ત્યાગથી થાય.

વિશેષાર્થ— અન્ય દર્શનોમાં રહેલું વચન જિનવચનાનુસારી હોવા છતાં ‘આ વચન અન્ય દર્શનોમાં કહેલું છે’ માટે તાત્ત્વિક નથી એમ માનવું તે મૂઢતા છે. આ વિષે ઉપદેશપદ ૬૮૩મી ગાથાનો ગાથાર્થ અને ટીકાર્થ નીચે મુજબ છે—

ગાથાર્થ— જે અર્થથી અભિન્ન હોય તેમ જ અન્વર્થને આશ્રયીને શબ્દથી પણ અભિન્ન હોય તેમાં પ્રદ્વેષ કરવો તે મૂઢતા છે, જિનમતમાં રહેલાઓને વિશેષથી મૂઢતા છે.

ટીકાર્થ— જે અર્થથી અભિન્ન હોય— જે વાક્ય શબ્દભેદ હોવા છતાં અર્થની અપેક્ષાએ અભિન્ન હોય=એક અભિપ્રાયવાળું હોય.

અન્વર્થને આશ્રયીને શબ્દથી પણ અભિન્ન હોય— અર્થને અનુસરનાર વ્યુત્પત્તિવાળા શબ્દરચનાની અપેક્ષાએ શબ્દથી પણ એક અભિપ્રાયવાળું હોય.

અહીં પરદર્શનમાં બે પ્રકારના વાક્યો ઉપલબ્ધ થાય છે—(૧) કેટલાક વાક્યો અર્થથી જ અભિન્ન હોય. (૨) કેટલાક વાક્યો શબ્દ અને અર્થ એ બંનેથી અભિન્ન હોય. તે આ પ્રમાણે—ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર (ગાથા-૭૩૪)માં કહ્યું છે કે—આત્મા જ વૈતરણી નદી છે. આત્મા જ કૂટશાસ્મલી વૃક્ષ છે. આત્મા જ કામધેનુ ગાય છે. આત્મા જ નંદનવન છે.

મહાભારતમાં કહ્યું છે કે—“જે કાંઈ સ્વર્ગ-નરક છે તે બધું જ ઈંદ્રિયો જ છે. નિગ્રહ કરાયેલી ઈંદ્રિયો સ્વર્ગ છે, અને ઉચ્છૂંબલ ઈંદ્રિયો નરક

૧. નરકમાં વૈતરણી જાતિના પરમાધામીઓ વૈતરણી નદી વિકુર્વિને તેમાં નારકોને ચલાવે છે. આ નદીમાં ઉકળતા લાક્ષારસનો ધોધમાર પ્રવાહ વહેતો હોય છે. તેમાં ચરખી, પરુ, લોહી, વાળ અને હાડકાં તણાતાં હોય છે. ખરસ્વર જાતિના પરમાધામીઓ વિકરાળ અને વજ્રના તીક્ષ્ણ કંઠાઓથી ભરપૂર મોટાં શાસ્ત્રલિવૃક્ષો ઉપર ચડાવીને દુઃખ આપે છે.

છે. (૧) ઈંદ્રિયોના અસંયમને આપત્તિનો માર્ગ કહ્યો છે અને ઈંદ્રિયોના જયને સંપત્તિનો માર્ગ કહ્યો છે. જે માર્ગે જવાનું ઈષ્ટ (પસંદ) હોય તે માર્ગે જવું.” (૨)

અહીં ઉત્તરાધ્યયના વાક્યોની સાથે મહાભારતના વાક્યો અર્થથી અભિન્ન છે.

જૈનદર્શનમાં જીવદયા પાળવી જોઈએ, સત્યવચન બોલવું જોઈએ ઇત્યાદિ વાક્યો પ્રસિદ્ધ જ છે.

અન્યદર્શનમાં કહ્યું છે કે— “અહિંસા, સત્ય, અયૌર્ય, પરિગ્રહનો ત્યાગ અને મૈથુનનો ત્યાગ આ પાંચ બધા જ ધર્મચારીઓ માટે પવિત્ર છે.

અહીં જૈનદર્શનના વાક્યોની સાથે અન્યદર્શનના વાક્યો શબ્દ અને અર્થ એ બંનેથી અભિન્ન છે.

આ પ્રમાણે નિશ્ચિત થયે છતે અભિન્ન અર્થવાળા ‘અકરણનિયમ’ આદિ વચન ઉપર ‘વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ’ આદિ વાક્યની સાથે પ્રદ્વેષ કરવો એ બૌદ્ધ વગેરે સામાન્ય લોકની પણ મૂઢતા છે, તેમાં પણ સર્વ નયવાદનો સંગ્રહ કરવાના કારણે જેમનું હૃદય મધ્યસ્થ ભાવવાળું છે તેવા સાધુ-શ્રાવકોની વિશેષથી (=ખાસ) મૂઢતા છે. આથી જ બીજા સ્થળે પણ આ ગ્રંથકાર મહાત્માએ કહ્યું છે કે—“અર્થથી તુલ્ય એવા હિંસાદિના સ્વરૂપમાં માત્ર નામભેદના કારણે પોતાનું કહેલું જ સાચું અને બીજાનું કહેલું ખોટું એવો અધમ દોષ જેનાથી થાય તેને વિદ્વાનો દષ્ટિસંમોહ કહે છે.” (ષોડશક ૪-૧૧)

પ્રદ્વેષ એટલે “આ અન્યદર્શનની પ્રરૂપણા છે” એવી ઈર્ષ્યા. (૯૮)

સો સુદ્ધદંસણધરો, અલંકિયં તેણ ભૂયલં સવ્વં ।

અણ્ણો મમત્તમિચ્છત્તવાસિઓ પાસિસારિચ્છે ॥ ૧૧ ॥

સ શુદ્ધદર્શનધરોડલકૃતં તેન ભૂતલં સર્વમ્ ।

અન્યો મમત્વ-મિથ્યાત્વવાસિતઃ પાર્શ્વિસદશઃ ॥ ૧૧ ॥..... ૧૬૧

ગાથાર્થ— પૂર્વે કહ્યું તેમ જેનામાં અરિહંતોની, સુસાધુઓની અને સમ્યક્ત્વપુક્ત સંધની નિરુપચાર ભક્તિ છે અને અન્યદર્શનમાં રહેલા

જિનવચનાનુસારી વચનને તત્ત્વરૂપ માને છે તે શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનને ધારણ કરે છે, અને તેણે સઘળા પૃથ્વીતળને વિભૂષિત કર્યું છે. એ સિવાયનો બીજો જીવ મમત્વ અને મિથ્યાત્વથી વાસિત છે અને શિથિલાચારી જેવો છે.

પાર્શ્વ=શિથિલાચારી. (૮૮)

કુસમયસુરૂપ મહણં, સમ્પત્તં જસ્ય સુદ્ધિયં હિયણં ।

તસ્ય જગુજ્જોયકરં, નાણં ચરણં ચ ભવમહણં ॥ ૧૦૦ ॥

કુસમયશ્રુતીનાં મથનં સમ્યક્ત્વં યસ્ય સુસ્થિતં હૃદયે ।

તસ્ય જગદુદ્યોતકરં જ્ઞાનં ચરણં ચ ભવમથનમ્ ॥ ૧૦૦ ॥ ૯૬૨

ગાથાર્થ— કુશાસ્ત્રોના શ્રવણને બંધ કરનારું સમ્યક્ત્વ જેના હૃદયમાં સારી રીતે સ્થિર થયેલું છે તેનું જ્ઞાન જગતને પ્રકાશિત કરનારું છે અને તેનું ચારિત્ર ભવનો નાશ કરનારું છે.

વિશેષાર્થ— આજે જૈન કહેવાતા જે લોકો ગમે તેનું વ્યાખ્યાન-ભાષણ સાંભળવા જાય છે અને ગમે તેનાં પુસ્તકો વાંચે છે તેમની સામે “કુશાસ્ત્રોના શ્રવણને બંધ કરનારું” એવું સમ્યક્ત્વનું વિશેષણ લાલબત્તી ધરે છે. (૧૦૦)

લબ્ધિ સુરસામિત્તં, લબ્ધિ પહુયત્તણં ન સંદેહો ।

ણં નવરિ ન લબ્ધિ, દુલ્લહરયણં ચ સમ્પત્તં ॥ ૧૦૧ ॥

લભ્યતે સુસ્વામિત્વં લભ્યતે પ્રભુકત્વં ન સંદેહઃ ।

ણં નવરિ ન લભ્યતે દુર્લભરત્નં ચ સમ્યક્ત્વમ્ ॥ ૧૦૧ ॥ ૯૬૩

ગાથાર્થ— દેવોનું સ્વામીપણું મેળવી શકાય છે, ધન આદિનું સ્વામીપણું મેળવી શકાય છે, પણ એક દુર્લભ એવું સમ્યક્ત્વરૂપી રત્ન મેળવી શકાતું નથી, અર્થાત્ જગતમાં બધું જ મેળવવું સહેલું છે, પણ સમ્યક્ત્વ મેળવવું કઠીન છે. (૧૦૧)

ગુરુણો ગુરુગુણજુત્તા, સમયપમાણે તાણ નાઠુણ ।

વયણાયરણા સંવિગ્ગ-પક્ષાઢગુણેહિં ભઢયલ્લા ॥ ૧૦૨ ॥

ગુરુો ગુરુગુણયુક્તાઃ સમયપ્રમાણે તાન્ જ્ઞાત્વા ।

વચનાચરણાભ્યાં સંવિગ્નપક્ષાદિગુણૈર્મક્તવ્યાઃ ॥ ૧૦૨ ॥ ૯૬૪

ગાથાર્થ— ગુરુના (શાસ્ત્રોક્ત) ગુણોથી યુક્ત હોય તે ગુરુ છે. શાસ્ત્રરૂપ પ્રમાણથી તેમને જાણીને વચન અને આચરણથી અને સંવિગ્નપક્ષ આદિ ગુણોથી તેમનો વિભાગ કરવો.

વિશેષાર્થ— જેમનું વચન જિનોક્ત શાસ્ત્રને અનુસરનારું હોય અને શાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબ આચરણ કરનારા હોય તે સુગુરુ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબ આચરણ ન હોય પણ વચન જિનોક્ત શાસ્ત્રને અનુસરનારું હોય તે સંવિગ્નપાક્ષિક છે. આ બંને ગુરુ તરીકે સ્વીકારવા યોગ્ય છે. જેમનાં વચન અને આચરણ એ બંને જિનવચનાનુસારી ન હોય તે કુગુરુ છે. આમ ગુરુઓ વિભાગ કરવા યોગ્ય છે. (૧૦૨)

॥ આ પ્રમાણે ત્રીજો સમ્યક્ત્વ અધિકાર પૂર્ણ થયો. ॥

૪. અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક ધર્મ અધિકાર

સંપત્તદંસણાઈ, પઢિદિયહં જઙ્ગજણાઓ નિસુણેઙ્ગ ।

સામાયારિં પરમં, જો યલુ તં સાવકં ચિંતિ ॥ ૧ ॥

સંપ્રાપ્તદર્શનાદિઃ પ્રતિદિવસં યતિજનાદ નિવૃણોતિ ।

સામાચારીં પરમાં યઃ ચલુ તં શ્રાવકં બ્રુવતે ॥ ૧ ॥ ૧૬૫

(અહીં શ્રાવકધર્મને કહેવાનું શરૂ કર્યું છે. શ્રાવકધર્મને આચરનાર શ્રાવક હોય છે. આથી ગ્રંથકાર શ્રાવક શબ્દના અર્થનું જ પ્રતિપાદન કરે છે.)

ગાથાર્થ— સમ્યગ્દર્શનાદિને પામેલો જે પ્રતિદિન સાધુઓની પાસે પરમ સામાયારીને અવશ્ય સાંભળે છે તેને શ્રાવક કહે છે.

વિશેષાર્થ— સમ્યગ્દર્શન આદિને પામેલો— અહીં સમ્યગ્દર્શનને પામેલો એમ કહેવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવનું ગ્રહણ કર્યું છે. આથી જે સમ્યગ્દષ્ટિ છે તે શ્રાવક છે, મિથ્યાદષ્ટિ શ્રાવક નથી. આદિ શબ્દથી અણુવ્રતો વગેરેનું ગ્રહણ કરવું.

પરમ 'સામાયારીને— સાધુ-શ્રાવકની પ્રધાન સામાયારીને. શિષ્યોએ આચરેલો ક્રિયાસમૂહ સામાયારી છે.

કહે છે— તીર્થંકરો અને ગણધરો કહે છે.

ભાવાર્થ— જે જીવ સમ્યક્ત્વને પામ્યો છે અને અણુવ્રતો વગેરેનો પણ સ્વીકાર કર્યો છે તે જીવ દરરોજ સાધુઓ પાસેથી સાધુ-શ્રાવકની સામાયારીને અવશ્ય સાંભળે છે માટે તે શ્રાવક છે. (જે સાંભળે તે શ્રાવક એવો શ્રાવક શબ્દનો શબ્દાર્થ છે. આવો શબ્દાર્થ સમ્યક્ત્વને પામીને સાધુઓ પાસેથી દરરોજ સાધુ-શ્રાવકની સામાયારીને સાંભળનારમાં ઘટે છે. માટે તે સાચો શ્રાવક છે. આનાથી એ સમજી શકાય છે કે, જેમ બ્રાહ્મણ કુળમાં જ ઉત્પન્ન થયેલો બ્રાહ્મણ કહેવાય છે, તેમ અમુક કુળમાં

૧. સામાયાર શબ્દથી સામાયારી શબ્દ બન્યો છે. તે આ પ્રમાણે—સામાયારનો ભાવ તે સમાચાર્ય. અહીં સમાચાર શબ્દ પછી ભાવ અર્થમાં સિ.હે.શ./૭/૧/૬૦ સૂત્રથી દ્વય પ્રત્યય લાગતાં સામાચાર્ય શબ્દ બન્યો. પછી સ્ત્રીલિંગમાં સિ.હે.શ./૨/૪/૨૦ સૂત્રથી ઙી પ્રત્યય લાગતા સામાયારી શબ્દ બન્યો.

જ ઉત્પન્ન થયેલો શ્રાવક કહેવાય એવું નથી. કારણ કે શ્રાવકપણાનું કારણ કુળ નથી, કિંતુ સમ્યગ્દર્શન અને સામાચારી શ્રવણ છે. આથી બ્રાહ્મણકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો પણ જો સમ્યક્ત્વને પામીને સામાચારીને સાંભળે તો શ્રાવક કહેવાય. જૈન કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો પણ સમ્યક્ત્વને પામેલો ન હોય એથી સામાચારીને ન સાંભળે તો શ્રાવક ન કહેવાય. (૧) (શ્રાવક પ્રજ્ઞામિ ગા-૨)

વેસાગિહેસુ ગમણં, જહા નિસિદ્ધં સુકુલવહૂયાણં ।

તહ હીનાચારજઙ્ગજણ-સંગં સઙ્ગાણ પઢિસિદ્ધં ॥ ૨ ॥

વેશ્યાગૃહેષુ ગમનં યથા નિષિદ્ધં સુકુલવધૂકાનામ્ ।

તથા હીનાચારયતિજનસઙ્ગં શ્રાદ્ધાનાં પ્રતિષિદ્ધમ્ ॥ ૨ ॥..... ૧૬૬

ગાથાર્થ— જેવી રીતે સુકુળની વધૂઓને વેશ્યાઘરોમાં જવાનો નિષેધ કર્યો છે તેવી રીતે શ્રાવકોને હીનાચારવાળા સાધુજનના સંગનો નિષેધ કર્યો છે. (૨)

વરં દિદ્ધિવિસો સપ્પો, વરં હાલાહલં વિસં ।

હીનાચારાગીયત્થ-વચણપસંગં ચ્ચુ ણો ભદ્દં ॥ ૩ ॥

વરો દિદ્ધિવિષઃ સર્પઃ વરં હાલાહલં વિષમ્ ।

હીનાચારાગીતાર્થવચનપ્રસઙ્ગઃ ચ્ચલુ ન ભદ્દઃ ॥ ૩ ॥ ૧૬૭

ગાથાર્થ— દિદ્ધિવિષ સર્પ હજી સારો, હાલાહલ જેર પણ હજી સારું, પણ હીનાચારવાળા અગીતાર્થનો સંગ કલ્યાણકર નથી. (૩)

જિણપવચણસ્સ સવણં, કાયવ્વં સુગુરુપાયમૂલંમિ ।

અણુકંપાદાણં પુણ, નિચ્ચં સઙ્ગેહિં કાયવ્વં ॥ ૪ ॥

જિનપ્રવચનસ્ય શ્રવણં કર્તવ્યં સુગુરુપાદમૂલે ।

અનુકમ્પાદાનં પુનર્નિત્યં શ્રાદ્ધૈઃ કર્તવ્યમ્ ॥ ૪ ॥ ૧૬૮

ગાથાર્થ— શ્રાવકોએ સુગુરુઓની પાસે દરરોજ જિનશાસનું શ્રવણ કરવું જોઈએ અને દરરોજ અનુકંપાદાન કરવું જોઈએ. (૪)

સંપદ્દ દૂસમકાલે, ધમ્મત્થી સુગુરુસાવયા દુલ્લહા ।

નામગુરુ નામસઙ્ગા, સરાગદોસા બહૂ અત્થિ ॥ ૫ ॥

સમ્પ્રતિ દુઃષમકાલે ધર્માર્થિનઃ સુગુરુશ્રાવકા દુર્લભાઃ ।

નામગુરુ-નામશ્રાદ્ધાઃ સરગદ્વેષા બહવઃ સન્તિ ॥ ૫ ॥ ૧૬૧

ગાથાર્થ— હમણાં દુઃષમકાળમાં ધર્મના અર્થી હોય તેવા સુગુરુઓ અને સુશ્રાવકો દુર્લભ છે. રાગ-દ્વેષથી યુક્ત એવા નામગુરુઓ અને નામશ્રાવકો ઘણા છે. (૫)

ધમ્મરચણાસ જુગ્ગો, અક્ખુદ્દો ૧ રૂવવં ૨ પગિહસોમો ૩ ।

લોગપ્પિઓ ૪ અકૂરો ૫, ભીરુ ૬ અસદ્ધો ૭ સુદક્ષિણ્ણો ૮ ॥ ૬ ॥

ધર્મસ્તસ્ય યોગ્યોઽક્ષુદ્ધો રૂપવાન્ પ્રકૃતિસૌમ્યઃ ।

લોકપ્રિયોઽકૂરો ભીરુશઠઃ સુદક્ષિણ્યઃ ॥ ૬ ॥ ૧૭૦

લજ્જાલુઓ ૧ દયાલૂ ૧૦, મજ્ઝાત્થો ૧૧ સોમવિદ્ધી ૧૨ ગુણરાગી ૧૩ ।

સક્કહસુપક્કજુત્તો ૧૪, સુદીહદંસી ૧૫ વિસેસન્નૂ ૧૬ ॥ ૭ ॥

લજ્જાલુકો દયાલુર્મધ્યસ્થઃ સૌમ્યદષ્ટિર્ગુણરાગી ।

સત્કથસુપક્ષયુક્તઃ સુદીર્ઘદર્શી વિશેષજ્ઞઃ ॥ ૭ ॥ ૧૭૧

વુદ્ધાણુગો ૧૭ વિણીઓ ૧૮, કયન્નુઓ ૧૯ પરહિયત્થકારી ૨૦ ચ ।

તહ ચેવ લદ્ધલક્ખો ૨૧, ઇગવીસગુણો હવઈ સદ્ધો ॥ ૮ ॥

વૃદ્ધાણુગો વિનીતઃ કૃતજ્ઞઃ પરહિતાર્થકારી ચ ।

તથા ચૈવ લબ્ધલક્ષ્યઃ એકવિંશતિગુણો ભવતિ શ્રાદ્ધઃ ॥ ૮ ॥ ૧૭૨

ગાથાર્થ— એકવીશ ગુણોથી યુક્ત આત્મા ધર્મરત્નને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય થાય છે. તે એકવીશ ગુણો આ મુજબ છે—૧. ગંભીર હૃદયવાળો, ૨. રૂપવાન, ૩. સ્વભાવથી જ આનંદદાયી (સૌમ્ય પ્રકૃતિવાળો), ૪. વિનયાદિ ગુણોથી લોકમાં પ્રિય, ૫. અકૂર, ૬. પાપસમૂહથી ગભરાનારો, ૭. સરળ આશયવાળો, ૮. સુદક્ષિણ્યવાન, ૯. લજ્જાળુ, ૧૦. દયાળુ, ૧૧. મધ્યસ્થ, ૧૨. શાંત દષ્ટિવાળો, ૧૩. ઔચિત્ય આદિ ગુણોનો અનુરાગી, ૧૪. સારી જ વાત કરનારો, સારી પ્રતિજ્ઞાવાળો, ૧૫. સુદીર્ઘદર્શી, ૧૬. વિશેષજ્ઞ, ૧૭. જ્ઞાનાદિ ગુણોથી વૃદ્ધ એવા પુરુષોને અનુસરનારો, ૧૮. વિનીત, ૧૯. કૃતજ્ઞ, ૨૦. પરોપકાર કરવાના સ્વભાવવાળો અને ૨૧. સર્વ શુભ અનુષ્ઠાનોમાં કુશળ.

વિશેષાર્થ—

૧. અશુદ્ધ— ઉતાવળીયો અને છીછરો નહીં, પણ ઉદાર, ધીર અને ગંભીર. આવો જીવ સ્વપરનો ઉપકાર કરવા સમર્થ હોય છે.

૨. રૂપવાન— સંપૂર્ણ અંગોપાંગવાળો, પાંચેય ઈન્દ્રિયથી પરિપૂર્ણ હોવાના કારણે સુંદર દેખાતો અને સારા સંઘયણ (બાંધા)વાળો હોય તે રૂપવાન ગણાય.

૩. પ્રકૃતિ સૌમ્ય— સ્વભાવથી જ પાપકાર્ય નહિ કરનારો, શાંત સ્વભાવથી બીજાઓને પણ ઉપશાંત કરે.

૪. લોકપ્રિય— નિંદા, જુગાર, શિકાર વગેરે શાસ્ત્રોમાં કહેલા આ લોક અને પરલોક વિરુદ્ધ કાર્યો નહિ કરનારો, દાન-વિનય આદિ સદાચારથી યુક્ત લોકપ્રિય થઈ લોકોને ધર્મમાં બહુમાન ઉપજાવે.

૫. અકૂર— કૂર પરિણામવાળો ધર્મને સારી રીતે સાધવા સમર્થ ન થાય, તેથી પ્રશસ્ત ચિત્તવાળો, કષાય-ક્લેશથી રહિત પ્રસન્ન ચિત્તવાળો હોય.

૬. પાપભીરુ— આ લોક અને પરલોકના દુઃખોને વિચારી પાપમાં ન પ્રવર્તે અને અપયશના કલંકથી ડરનારો હોય.

૭. અશઠ— અશઠ પુરુષ બીજાને ઠગતો નથી, તેથી તે વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય તથા વખાણવા યોગ્ય હોય છે અને ભાવપૂર્વક ધર્મમાં ઉદ્યમ કરે છે.

૮. સુદાક્ષિણ્ય— સુદાક્ષિણ્ય ગુણવાળો પોતાનો કામધંધો મૂકીને બીજાને ઉપકાર કરતો રહે છે, તેથી તેનું વાક્ય સૌ કબૂલ રાખે છે, અને સૌ તેને અનુસરે છે.

૯. લજ્જાળુ— નાનામાં નાના પણ અકાર્યને દૂરથી ત્યાગ કરનારો, સદાચારને આચરનારો અને સ્વીકારેલા કાર્યને નહીં મૂકનારો.

૧૦. દયાળુ— ‘દયા ધર્મનું મૂળ છે’ તેથી દુઃખી, દરિદ્રી અને ધર્મરહિત વગેરે પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયાના પરિણામવાળો.

૧૧. ‘મધ્યસ્થ’— રાગ-દ્વેષથી રહિત હોવાના કારણે વિશ્વને આદરણીય વચનવાળો થાય છે.

૧. બીજાઓ તો સતકથ અને સુપ્રસન્ન એમ બે ગુણોને અલગ માને છે તથા મધ્યસ્થ અને સૌમ્યદષ્ટિ એ બેને એક જ ગુણ માને છે.

૧૨. સૌમ્યદ્દષ્ટિ— સૌમ્યદ્દષ્ટિ કોઈને પણ ઉદ્વેગ કરતો નથી અને દર્શનમાત્રથી પણ જીવોને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે છે.

૧૩. ગુણરાગી— ગાંભીર્ય-સ્થૈર્યદિ ગુણોમાં રાગ કરવાના સ્વભાવવાળો, ગુણોનો પક્ષપાત કરનારો, ગુણવાનનો બહુમાન કરનારો, નિર્ગુણીઓની ઉપેક્ષા કરનારો હોય.

૧૪. સત્કથસુપક્ષયુક્ત— સારી પ્રવૃત્તિને કહેનારા જેને સહાય કરનારા છે.

૧૫. સુદીર્ઘદર્શી— સારી રીતે વિચારીને પરિણામે સુંદર કામને કરનારો. પરંતુ ઉત્સુકતાને કરનારો ન હોય, તે પારિણામિકી બુદ્ધિથી આ લોકનું પણ કાર્ય સુંદર પરિણામવાળું જ કરે છે.

૧૬. વિશેષજ્ઞ— સાર-અસાર વસ્તુના વિભાગને જાણનારો. અવિશેષજ્ઞ તો દોષોને પણ ગુણરૂપે અને ગુણોને પણ દોષરૂપે જાણે.

૧૭. વૃદ્ધાનુગ— ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાની બુદ્ધિથી પરિણતમતિવાળા વૃદ્ધોને અનુસરનારો. વૃદ્ધજનોને અનુસરનારો માણસ ક્યારે પણ વિપત્તિને પામતો નથી.

૧૮. વિનીત— ગુરુજનનો ગૌરવ કરનારો. વિનયવાળાને વિષે તરત જ જાનાદિ સંપત્તિ પ્રગટ થાય છે.

૧૯. કૃતજ્ઞ— બીજાએ કરેલા આ લોક સંબંધી કે પરલોક સંબંધી અલ્પ પણ ઉપકારને જાણે, છૂપાવે નહીં.

૨૦. પરહિતાર્થકારી— બીજાના હિતકારી કાર્યોને કરવાના સ્વભાવવાળો. આવો પુરુષ ધર્મના પરમાર્થને સમ્યક્ જાણનારો હોવાથી નિસ્પૃહ મહાસત્ત્વવાન રહી બીજાઓને પણ માર્ગમાં સ્થાપે છે.

૨૧. લબ્ધલક્ષ— શીખવા યોગ્ય ધર્મનિષ્ઠાનનું જેણે લક્ષ રાખ્યું છે તે. આવો પુરુષ વંદન-પડિલેહણ આદિ ધર્મકૃત્યને જાણે પૂર્વભવમાં અભ્યાસ કર્યો હોય એમ જલદી જ જાણે છે. શ્રાવક આવા એકવીશ ગુણોથી યુક્ત હોય છે. (૫-૬-૭-૮) (દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણ-ધર્મરત્ન પ્રકરણ)

વિહિવાયં નયવાયં, આગમવાયં ચ્ચુ ચરિયઅણુવાયં ।

નાઠુણ સુસીલાણં, જો કુણઙ્ગ સયાવિ સો સઙ્ગો ॥ ૧ ॥

વિધિવાદં નયવાદમાગમવાદં ચલુ ચરિતાનુવાદમ્ ।

જાત્વા સુશીલાનાં યઃ કરોતિ સદાઽપિ સઃ શ્રાદ્ધઃ ॥ ૯ ॥..... ૧૭૩

ગાથાર્થ— વિધિવચનને, નયવચનને, આગમવચનને અને મહાપુરુષોએ કહેલા સદાચારીઓના જીવનચરિત્રોને જાણીને જે સદાચ કરે=આચરણ કરે તે શ્રાવક છે. (૮)

ચિદ્વંદનં ગુરુવંદનં, પદ્મિણિમાવસ્સયાદિકરણં ચ ।

ગોસે પચ્ચક્ષ્ણાણં, ચતુર્દશનિયમાણ સંગ્રહણં ॥ ૧૦ ॥

ચૈત્યવન્દનં ગુરુવન્દનં પ્રતિદિનમાવશ્યકાદિકરણં ચ ।

પ્રત્યુષસિ પ્રત્યાઘ્યાનં ચતુર્દશનિયમાણાં સંગ્રહણમ્ ॥ ૧૦ ॥ ૧૭૪

ગાથાર્થ— દરરોજ સવારે ચૈત્યવંદન, ગુરુવંદન, આવશ્યક (=પ્રતિક્રમણ) વગેરે અને પચ્ચક્ષ્ણાણ કરવું અને ચૌદ નિયમો સારી રીતે ગ્રહણ કરવા. (૧૦)

સચ્ચિત્તદલ્લવિગઈ-વાણહતંબોલવત્થકુસુમેસુ ।

વાહણસયણવિલેવણ-બંધદિસન્હાણભત્તેસુ ॥ ૧૧ ॥

સચિત્ત-દ્રવ્ય-વિકૃત્યુપાનત્-તમ્બોલ-વસ્ત્ર-કુસુમેષુ ।

વાહન-સયન-વિલેપન-બ્રહ્મ-દિશા-સ્નાન-ભક્તેષુ ॥ ૧૧ ॥ ૧૭૫

ગાથાર્થ— આ ગાથામાં બતાવેલા ચૌદ નિયમો ધારવાની સમજ નીચે પ્રમાણે છે—

૧. સચિત્તનો ત્યાગ— ઉત્સર્ગ માર્ગે શ્રાવકે સર્વ સચિત્તનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, જે તેવી શક્યતા ન હોય તો નામ-નિર્ણયપૂર્વક અમુક અમુક સચિત્ત વસ્તુઓ સિવાયેની બીજી સચિત્ત વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, નામનો નિર્ણય પણ કરી ન શકાય, તો એક, બે કે અમુક સંખ્યાથી વધુ સચિત્ત વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; કારણ કે— ‘નિરવજ્જાહારેણ’ ઈત્યાદિ ગાથામાં જણાવ્યા પ્રમાણે શક્ય હોય તેટલો નિરવદ્ય આહારથી જ નિભાવ કરવો તે ઉત્તમ શ્રાવકનું કર્તવ્ય છે, દરરોજ એકેક ભિન્ન ભિન્ન સચિત્ત વસ્તુ વાપરનારને પણ દરરોજ જુદી જુદી વસ્તુઓ વાપરવાથી પરિણામે-લાંબે કાળે સર્વ સચિત્તનો ઉપભોગ થઈ શકે છે, તેથી નામ-

નિર્ણય વિનાના સચિત્તના ત્યાગમાં વિશિષ્ટતા ઘટતી નથી. (વસ્તુતઃ તેને દરેક સચિત્ત વાપરવાની છૂટ રહે છે,) માટે જ નામ નક્કી કરવાથી અમુક સિવાયના બીજા દરેક સચિત્ત પદાર્થોનો જાવજજીવ સુધી ત્યાગ થતાં સ્પષ્ટ રીતિએ વિશેષ ફળ મળે છે. કહ્યું છે કે—

પુષ્પ-ફલાણં ચ રસં, સુરાદ્યમંસાણ મહિલિઆણં ચ ।

જાણંતા જે ચિરયા, તે દુઃસ્વકારણ વંદે ॥ ૧ ॥

“જેઓએ પુષ્પોનો, ફળોનો, મદિરાનો અને માંસ વગેરેનો સ્વાદ તથા સ્ત્રીસંભોગનો રસ ચાખ્યો છે (અર્થાત્ જેણે તે તે પદાર્થ ભોગવ્યા છે) અને તેથી તેના રસાસ્વાદને જાણે છે, છતાં તેનો ત્યાગ કરે છે તેઓ દુષ્કરકારક (મહાસમર્થ) છે. તેઓને હું વાંદું છું.” (અર્થાત્ વિષયોના રસોને ચાખ્યા પછી છોડવા દુષ્કર છે, માટે ઉત્તમ શ્રાવકે વિષયોને ભોગવ્યા પહેલાં જ શક્ય હોય તેટલો વિશેષ ત્યાગ કરવો હિતાવહ છે.)

સચિત્તમાં પણ નાગરવેલનાં પાનનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ છે, બીજા સચિત્ત વસ્તુઓ પ્રાયઃ થોડા કાળમાં અચિત્ત થતી જોવાય છે, પણ પાન તો પાણીથી નિરંતર ભીંજાયેલા રહેવાથી સચિત્ત જ રહે છે. તે ઉપરાંત તેમાં કુંથુ આદિ બીજા ત્રસ જીવોની પણ ઘણી વિરાધના થાય છે, માટે પાપભીરુ શ્રાવકે પાનને તજવું હિતકર છે, છોડી ન શકાય તો પણ રાત્રે તો તે નહિ જ વાપરવું; આમ છતાં જો કોઈને રાત્રે પણ તેની જરૂર પડે, તો તેને દિવસે જોઈ-તપાસી રાખવાં. એમ યતનાની મુખ્યતા રાખવી. બ્રહ્મચારીએ તો નાગરવેલનાં પાન કામોદીપક હોવાથી તજવાં જ જોઈએ, વસ્તુતઃ સચિત્તના ભક્ષણથી ‘અનેક જીવોની હિંસા થાય’ એ મોટું પાપ છે, કારણ કે—પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય પણ સચિત્ત હોય ત્યાં સુધી તેના એક પણ પત્ર-ફળ કે બીજ વગેરેના ઉપયોગથી પણ અસંખ્યાતા જીવોની હિંસાનો સંભવ છે. સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે—

જં મળિઅં પજ્જત્તણ-નિસ્સાણ વુલ્લમંત અપજ્જતા ।

જત્યેગો પજ્જત્તો, તત્થ અસંખા અપજ્જતા ॥ ૧ ॥

“અપર્યાપ્તા જીવો પર્યાપ્તાની નિશ્રામાં ઉપજે છે, તેમાં પણ જ્યાં એક જીવ પર્યાપ્તો હોય, ત્યાં અસંખ્યાતા બીજા અપર્યાપ્તા હોય છે.”

આ સિદ્ધાંત પણ બાદર-એકેન્દ્રિય જીવોને અંગે છે, સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવોમાં તો (તેથી ઊલટું એટલે કે—) જ્યાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવ એક હોય, ત્યાં તેની નિશ્ચયે અસંખ્યાતા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો હોય છે—એમ આચારાગંસૂત્રની ટીકા વગેરેમાં કહ્યું છે. એ કારણે એકેક પંત્ર, ફળ વગેરે વાપરવામાં પણ અસંખ્ય જીવોની વિરાધના થાય છે અને તેને આશ્રયે અપ્કાય (પાણી) કે નીલ (ફૂગ) વગેરે જે રહ્યાં હોય, તેમાં તો અનંતા જીવોનો પણ નાશ થાય છે. પાણી, લવણ વગેરે પણ અસંખ્યાતા જીવોના સમૂહરૂપ જ છે. સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે—

एगंमि उदगबिंदुमि, जे जीवा जिणवरेहिं पन्नत्ता ।

ते जड़ सरिसवमिच्ता, जंबुद्वीवे न मायंति ॥ १ ॥

अद्वालगप्पमाणो पुढवीकाए हवंति जे जीवा ।

ते पारेवयमिच्ता, जंबुद्वीवे न मायंति ॥ २ ॥

“પાણીના એક અતિ અલ્પ બિંદુમાં (પણ) તેટલા જીવો શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ કહ્યા છે કે—તેઓનાં શરીરો જો સરસવના દાણા જેવડાં હોય, તો આખા જંબૂદ્વીપમાં તે પણ સમાય નહિ. (૧) લીલા આમળાના પ્રમાણ જેટલા પૃથ્વીકાયમાં (માટી, મીઠા વગેરેમાં) જે જીવો હોય છે તેઓનાં શરીરો જો પારેવા (કબૂતર) જેવડાં હોય તો સમગ્ર જંબૂદ્વીપમાં પણ તે સમાય નહિ. (૨)”

સર્વ સચિત્તના ત્યાગ અંગે અંબડ પરિવ્રાજકના ૭૦૦ શિષ્યોનું ઉદાહરણ 'શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. એ રીતિએ આત્માર્થીએ સચિત્તનો ત્યાગ કરવામાં શક્ય પ્રયત્ન કરવો.

૧. અંબડ પરિવ્રાજકના સાતસો શિષ્યોએ પાછળથી શ્રાવકધર્મને સ્વીકાર્યો હતો, તેમાં તેઓએ 'સચિત્ત તથા બીજાએ આપ્યા વિનાનાં' આહાર-પાણી નહિ વાપરવાનો નિયમ કર્યો હતો, તેથી તેઓ હંમેશા અચિત્ત અને તે પણ બીજાએ આપેલા આહારાદિથી જીવનનિર્વાહ કરતા. કોઈ વખત ગંગા નદીના કાંઠે જંગલમાં પહોંચતાં, ત્યાં ગ્રીષ્મઋતુનો સજ્જ તાપ, ગંગા નદીના કાંઠાની અતિ તપેલી ઉષ્ણ રેતી અને સૂર્યની ગરમી વગેરેથી અતિ તૃષ્ણાતુર થયા છતાં પોતાના નિયમમાં દૃઢતાવાળા તેઓએ ગંગાના પાણીનો ઉપયોગ ન કરતાં, આગળ ચાલવા માટે અસમર્થ હોઈ આખરે અનશન=સર્વ આહારાદિનો ત્યાગ કર્યો અને કાળધર્મ પામી પાંચમા બ્રહ્મ દેવલોકમાં ઈન્દ્રની સમાન ઋદ્ધિવાળા દેવો થયા. એમ સચિત્તના ત્યાગથી થતા લાભને સમજી આત્માર્થીએ શક્ય ત્યાગ કરવા ઉદ્યમ રાખવો.

૨. દ્રવ્ય— સચિત્ત અને વિગઈઓ સિવાય^૧ જે જે વસ્તુ મુખમાં નાખવામાં આવે, તે દરેક ચીજોને=દ્રવ્યોને સંખ્યાથી ગણવાં. તેમાં ખીચડી, રોટલી, નિવિયાતા લાડુ, લાપસી, પાપડી, ચુરમું, કરમ્બો, દૂધપાક, ખીર વગેરે પદાર્થો અનેક જાતિનાં ધાન્યો આદિ ઘણાં દ્રવ્યોથી તૈયાર થાય છે, તો પણ તે બધાં દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ બદલાઈને એક નવું સ્વરૂપ પ્રગટ થતું હોવાથી તેને એકેક દ્રવ્ય જ ગણવું. વળી એક જ જાતિના અનાજ વગેરેમાંથી બનેલાં અનેક દ્રવ્યો, જેવાં કે—ઘઉંમાંથી બનાવેલાં પુરી, રોટલો, રોટલી, ખાખરો, ઘુઘરી, ઢોકળાં, થુલી, બાટ, કણિક વગેરે દરેકનાં નામ તથા સ્વાદ જુદા જુદા હોવાથી, તે એક જ દ્રવ્યમાંથી બનેલાં પણ દરેકને જુદા ગણવાં. ફળો, સીંગો વગેરેમાં પણ તેનાં નામ એક જ હોવા છતાં સ્વાદ જુદા જુદા હોવાથી તથા તેનું સ્વરૂપ બદલાતું હોવાથી દરેકને જુદા દ્રવ્યો તરીકે ગણવાં. અથવા તો ગુરુ કે અનુભવી શ્રાવક પાસેથી સમજીને ઉપર જણાવ્યું તે સિવાય બીજી રીતિએ પણ દ્રવ્યોની મર્યાદા સંખ્યાથી નિયત કરવી. ધાતુની સળી, હાથની આંગળી વગેરે મુખમાં નાખવા છતાં દ્રવ્યમાં ગણાતાં નથી. (તે સિવાયની પ્રત્યેક ચીજ દ્રવ્યરૂપે ગણવી-એવો વ્યવહાર છે.)

૩. વિગઈ— દૂધ, દહીં, ઘી, તેલ, ગોળ અને સર્વપક્વાન્ન-એ છ વિગઈઓ ભક્ષ્ય છે. (તેમાં અમૂક છૂટ રાખીને બાકીની શક્ય હોય તેટલી વિગઈઓનો ત્યાગ કરવો તે વિગઈનિયમ.)

૪. ઉપાનહ— જોડા, બુટ, ચંપલ વગેરે ચામડાનાં-કપડાનાં પગરખાં કે કપડાનાં મોજાં, એ દરેક ઉપાનહ કહેવાય છે. લાકડાની પાદુકા (ચાખડી) વગેરે તો ઘણા જીવોની વિરાધનાનું કારણ હોવાથી શ્રાવકે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો, અને વાપરવાના ચામડાનાં કે કપડાનાં ઉપર જણાવ્યાં તે બુટ, ચંપલ, મોજા વગેરેનું પ્રમાણ નક્કી કરી બાકીનો ત્યાગ કરવો.

૫. તામ્બૂલ— મુખવાસ, પાન, સોપારી, ખદિર (કપુર કે ખેરમાંથી બનેલી ઔષધિ વગેરે), વડિકા, કાથો વગેરે સ્વાદિમ વસ્તુઓ અમુક ઉપરાંત નહિ વાપરવાનું નિયમન કરવું.

૧. ગ્રંથમાં 'સચિત્ત અને વિગઈઓ સિવાય' એમ જણાવેલું છે, તેનું કારણ એ કે—ચૈદ નિયમમાં સચિત્ત અને વિગઈ એ બે નિયમો અલગ જણાવ્યા છે, વર્તમાનમાં તો મુખમાં નંખાય તે તે બધી વસ્તુઓને દ્રવ્યોમાં ગણવાનો વ્યવહાર જોવામાં આવે છે.

૬. વસ્ત્ર— મસ્તક આદિ પાંચેય અંગોનું રક્ષણ કરનાર વેષ. લજ્જાદિના રક્ષણ માટે પહેરવાનું ધોતીયું, પોતડી કે રાત્રે સૂતાં પહેરવાનું વસ્ત્ર વેષમાં ગણાતું નથી, માટે તે સિવાયનાં વાપરવાનાં વસ્ત્રોની સંખ્યા નક્કી કરી તેથી અધિક વાપરવાનો ત્યાગ કરવો.

૭. કુસુમ— પુષ્પો. એમાં મસ્તકે કે ગળામાં પહેરવા લાયક ફૂલ-હાર કે શય્યામાં તથા ઓશીકે રાખવા લાયક અમુક પુષ્પોને ભોગવવાનો નિર્ણય કરી બીજાનો ત્યાગ કરવો.

૮. વાહન— એમાં રથ, ઘોડાં, ઉંટ, (ગાડી, મોટર, સાયકલ, વિમાન, સ્ટીમર) વગેરે વાહનોનો અમુક પ્રમાણથી વધુ નહિ વાપરવાનો નિયમ કરવો.

૯. શયન— એમાં પલંગ, ખાટલો (પાટ-પાટલા-ખુરસી-ટેબલ-આસન) વગેરે સૂવા-બેસવાના સાધનોનો નિયમ કરી તેથી વધારેનો ત્યાગ કરવો.

૧૦. વિલેપન— આમાં શરીરસુખાકારીરૂપ ભોગને માટે ચંદન, જવ વગેરેનો ચૂરો તથા કસ્તૂરી વગેરે વિલેપનોનું પ્રમાણ નક્કી કરી બાકીનો ત્યાગ કરવો. આ નિયમ કરવા છતાં પણ દેવપૂજાદિ વખતે તિલક કરવું અને પોતાના હાથ, કાંડા વગેરેને ધૂપ દેવો વગેરે કરવું કલ્પે.

૧૧. અબ્રહ્મ— મૈથુનક્રિયા. તેમાં દિવસે ત્યાગ અને રાત્રિએ પણ અમુક વાર ભોગનું પ્રમાણ નક્કી કરી તે ઉપરાંત મૈથુનનો ત્યાગ કરવો.

૧૨. દિક્પરિમાણ— આ નિયમમાં સર્વ દિશાઓમાં કે અમુક દિશામાં અમુક હદથી વધારે દૂર જવા-આવવાનો કે ત્યાંથી કોઈને બોલાવવાનો, અથવા કોઈ વસ્તુ મંગાવવા-મોકલવા વગેરેનો યથાશક્તિ ત્યાગ કરવો.

૧૩. સ્નાન— સ્નાનમાં શરીરસુખની અભિલાષાએ માત્ર પાણીના સ્નાનનો કે સાબુ, તેલ વગેરે ચોળવાપૂર્વકના સ્નાનનો અમુક સંખ્યામાં નિયમ કરી વધારેનો ત્યાગ કરવો. દેવપૂજાદિ કારણે સ્નાન કરવામાં નિયમભંગ થતો નથી. તે સિવાય લૌકિક (સ્મશાનાદિ કારણે કે અન્ય અસ્પૃશ્યનો સ્પર્શ થવો વગેરે) કારણે જયણા રાખવી.

૧૪. ભંકત— રાધેલું ધાન્ય, સુખડી, (પાણી) વગેરે ખોરાકાદિનું વજનથી અમુક ત્રણ શેર, ચાર શેર વગેરે વજનનું પ્રમાણ નક્કી કરી તેથી વધારે વાપરવાનો ત્યાગ કરવો. તેમાં તડબૂચ આદિ ફળો ખાવાથી વજન વધી જવાનો સંભવ છે માટે તેનો ખ્યાલ રાખવો.

એમ ઉપર જણાવ્યા તે ચૌદ નિયમનો ઉપલક્ષણથી બીજી પણ શાક, ફળ, ધાન્ય વગેરે વસ્તુઓનું નામ-સંખ્યા-વજન વગેરેથી પ્રમાણ નક્કી કરવું અને સ્નાન, અબ્રહ્મ વગેરેનું ‘અમુક વાર કે અમુક સમય સુધી’ એમ પ્રમાણ નક્કી કરવું. એ મુજબ યથાશક્તિ ચૌદ નિયમો ગ્રહણ કરવા.¹ (૧૧)

૧. ચૌદ નિયમો ધારવામાં, વસ્તુતઃ નિરુપયોગી ભોજના અવિરતિજન્ય પાપથી બચી જવાય એ એક મોટું ફળ છે. મુખ્યત્વે નિયમો ધારવામાં પોતાની બુદ્ધિ-સમજપૂર્વક જે રીતિએ ધારે તે રીતિએ તેનું પાલન કરવાનું હોય છે, છતાં શાસ્ત્રોમાં ઉપર પ્રમાણે સામાન્ય ક્રમ બતાવ્યો છે. આ ચૌદ પદાર્થોની સાથે બીજી પણ અનેક વસ્તુઓના નિયમો થઈ શકે છે, તે નિયમ ધારનારા અનુભવીઓ પાસેથી સમજીને કરી શકાય છે. વર્તમાનકાળે છ વિગઈઓમાંથી અમુક વિગઈ સિવાયની બાકીની વિગઈઓનો ત્યાગ કરાય છે અથવા કોઈ તો દરરોજ અનુક્રમે નામપૂર્વક તજે છે. તેમાં કેટલાકો મૂલમાંથી, કાચી અને નિવિધાતી-એમ સર્વથા વિગઈનો ત્યાગ કરે છે, તો કોઈ માત્ર કાચી કે તેનાં નિવિધાતાં જ તજે છે. તામ્બૂલમાં કોઈ લવિંગ, એલચી, જાયફળ, જાવંત્રી, અનેક જાતિનાં ચૂર્ણો વગેરે મુખ્યશુદ્ધિનાં સાધનો પૈકી અમુક નામપૂર્વક અમુક સંખ્યાનો નિયમ કરી બાકીના તજે છે. વજ્રમાં કોઈ પોતીયું, પોતડી, હાથ સાફ કરવાના ટુકડા (નેપકીન) શરીર લુછવાના રૂમાલ વગેરે દરેક વસ્તુનો ગણતરી રાખે છે. પુખ્તના ઉપલક્ષણથી કોઈ અમુક જાતિના સૂંઘવાનાં તેલ, અત્તર વગેરે તથા હાથમાં રાખવાની કલગી, ગળાના ફૂલહાર, હાથે પહેરવાના ફૂલના કંકણ, માથે ગૂંથવામાં આવતી ફૂલની વેણીઓ, છૂટાં ફૂલો વગેરે દરેકનું નિયમન કરે છે. વાહનો—‘ફરતું, તરતું, ચરતું અને ઊડતું’-એમ ચાર પ્રકારનાં હોય છે. તેમાં મોટર, ગાડી, રેલ્વે, સાઈકલ, ટ્રામ, ગાડાં, એક્કા વગેરે જડ કે યાંત્રિક જમીન ઉપર ચાલતાં પ્રત્યેક વાહનો ‘ફરતો’ કહેવાય છે; નાવડી, હોડી, સ્ટીમર, મચ્છવા, ત્રાપા વગેરે નદી, ખાઈ કે સમુદ્રાદિના પાણીમાં ચાલતાં વાહનો ‘તરતો’ ગણાય છે. હાથી, ઘોડા, ઉંટ, ખચ્ચર વગેરે પશુરૂપ વાહનો ‘ચરતો’ ગણાય છે; અને આકાશમાં ચાલતાં વિમાનાદિ ‘ઉડતો’ વાહનો કહેવાય છે. એ દરેક જાતિનાં વાહનોનો વિભાગપૂર્વક અમુક સંખ્યામાં નિયમ કરી બાકીનો ત્યાગ કરાય છે. વિલેપનમાં-શરીરના સુખસ્પર્શરૂપ ‘સાબુ, તેલ, અળતો, મેંદી, પાઉડરો, સુખડ, બરાસ, કસ્તુરી’ વગેરેનું અમુક તે તે વસ્તુઓના નામપૂર્વક, અમુક પ્રમાણમાં, અમુક વાર ઇત્યાદિ નિયમન કરી બાકીનો ત્યાગ કરાય છે. શયનમાં-ગાદી, તકીયા, ખુરશી, ટેબલ, મેજ, આરામચેર, સ્ટ્રેચર, પલંગ, ખાટલા, ચોપાઈ, પથારી, કોચ વગેરે સૂવા, બેસવા કે આરામનાં દરેક સાધનોની સંખ્યાનો નામ-વિભાગપૂર્વક નિયમ કરી બાકીનો ત્યાગ કરાય છે અને સ્મરણ ન રહે તો બહારગામે, બજારમાં કે એવા બીજા સ્થાને ઔચિત્યભંગ ન થાય માટે જયણા રખાય છે. અબ્રહ્મને અંગે સ્વસ્ત્રીસંતોષ અને એકથી અધિક સ્ત્રીઓ હોય તો અમુક અમુક સિવાયની બીજીનો નિયમ કરવા સાથે અમુક વારથી વધારે વાર ચૈથુન તજે છે. આને અંગે તિથિ પ્રાતઃસૂર્યોદયથી મનાય છે, છતાં પૂર્વની

વસહીસયણાસણભક્ત-પાણભેસજ્જવત્થપત્તાઇ ।

જઙ્ગિવિ ન પજ્જત્તધણો, થોવા વિ હુ થોવયં દેઙ્ગ ॥ ૧૨ ॥

વસતિ-શયના-ડડસન-ભક્ત-પાન-ભૈષજ્ય-વસ્ત્ર-પાત્રાદિ ।

યદ્યપિ ન પર્યાસધનઃ સ્તોકાદપિ ચલુ સ્તોકં દદાતિ ॥ ૧૨ ॥ ૧૭૬

ગાથાર્થ— શ્રાવક સાધુઓને વસતિ (=રહેવાનું મકાન), શયન (=સૂવા માટે સંચારો વગેરે), આસન, આહાર, પાણી; ઔષધ, વસ્ત્ર

મધ્યરાત્રિના પછીના સમયથી તેનો ત્યાગ કરવો વ્યાજબી છે. કારણ કે—પાછલી અડધી રાત્રિ બીજી તિથિરૂપે નહિ છતાં બીજી તિથિના પરોઢરૂપે વ્યવહાર થાય છે અને તેથી કેટલીક વખત નિયમ તુટવાનો સંભવ છે; માટે તે દિવસની પૂર્વની મધ્યરાત્રિથી આરંભીને તે દિવસ અને પૂર્ણ રાત્રિ સુધી પણ તજવું શ્રેયસ્કર છે. અન્યથા પર્વતિથિ વગેરે પણ સચવાવી દુઃશક્ય છે. દિશાઓમાં ઉર્ધ્વ, અધો અને આઠ તિર્થર્થ—એ દશેય દિશામાં જવા-આવવાનો નિયમ કરાય છે. સ્નાનને અંગે છોટકાં-મોટકાંનો વિભાગ કરાય છે. તેમાં સંપૂર્ણ સ્નાન કરવું તે મોટું કહેવાય છે અને હાથ, પગ, મુખ વગેરે ધોવાં તે છોટકાં કહેવાય છે. આ સ્નાનનો અમુક સંખ્યાથી વધારે નહિ કરવાનો નિયમ કરાય છે. ભક્ત એટલે ભાત-પાણીરૂપ અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ—એ ચારેય આહાર પૈકી જે જે મુખમાં નંખાય, ખવાય અને પીવાય, તે તે બધાનું વજનથી અમુક શેર-એમ પ્રમાણ કરી તેથી અધિકનો ત્યાગ કરાય છે.

આ ઉપરાંત પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ સ્થાવરોનો નિયમ કરાય છે, તેમાં પૃથ્વીકાયમાં—ખાજાની માટી, મીઠું વગેરે ચીજોનું સંખ્યા અને વજનથી પ્રમાણ કરાય છે. અપૃથ્વીકાયમાં—અમુક શેરથી વધારે પાણી નહિ પીવાનો નિયમ કરાય છે; સ્નાનને અંગે અમુક માપ નક્કી કરાય છે અને કપડાં વગેરે ધોવાને અંગે અમુક કૂવા, તળાવ, નદી, નળ વગેરેનો નિર્ણય કરાય છે. તેઉકાયમાં—અમુક સંખ્યામાં ચુલા, સ્તવ વગેરેના આરંભનો નિર્ણય કરાય છે. દીવાને અંગે પોતાના ઘર, દુકાન વગેરેના દીવાઓનું અમુક સંખ્યામાં પ્રમાણ કરાય છે અને જાહેર રસ્તાના વગેરે બીજા દીવાઓની જયણા રખાય છે. વાયુકાયમાં—પંખા, હિંચકા વગેરે વાયુકાયની વિરાધનાનાં સાધનોનો નિયમ થાય છે અને વનસ્પતિકાયમાં—સચિત્તના નિયમમાં જણાવ્યું તેમ નામ, માપ અને સંખ્યાના વિભાગપૂર્વક ત્યાગ કરાય છે. ત્રસકાયમાં—અમુક સંખ્યામાં નોકર-ચાકરો વગેરેનો નિર્ણય થાય છે. તે સિવાય અસી, મસી અને કૃષિ—એ ત્રણના વ્યાપારનાં નિયમો કરવામાં આવે છે. તેમાં અસીના નિયમમાં ચપ્પુ, કાતર, સૂડી, સૂડા, સોય વગેરે દરેકના પ્રકારનાં શસ્ત્રો વાપરવાને અંગે અમુક પ્રમાણમાં સંખ્યાનો નિયમ કરાય છે; મસીના વિષયમાં પેન, પેન્સીલ, કલમ, હોલર, શાહી, ખડીયા વગેરે લખવાનાં સાધનોને (વ્યાપારાદિ લૌકિક કાર્યોમાં) વાપરવાનો સંખ્યાથી નિયમ કરાય છે અને કૃષિથી ખેતર વગેરેના આરંભનો નિયમ થાય છે. એ રીતિએ યથાશક્ય થોડ નિયમો કરવાથી તે સિવાયના બીનજરૂરી ઘણા આશ્રવમાંથી આત્મા બચી જાય છે અને દરેક વ્યવહારમાં કોઈ પ્રકારની અગવડ વિના ઘણો મોટો લાભ થાય છે. પાપભરી આત્માઓને બીજી આરાધના ઓછી થતી હોય તો પણ થોડ નિયમથી જીવનને મર્યાદિત કરવામાં ઘણો લાભ છે. આ વિષયમાં વિશેષ સ્વરૂપ નિયમ પાળનારા અનુભવી શ્રાવકો કે ગીતાર્થ મુનિરાજો પાસેથી સમજવું. (ધર્મસંગ્રહ ભાષાંતરમાંથી સાભાર ઉદ્દત)

અને પાત્ર વગેરે આપે=વહોરાવે. જો શ્રાવક પૂર્ણ ધનવાળો ન હોય તો પણ થોડામાંથી થોડું પણ આપે. (ઉપ.મા., ગા.૨૪૦) (૧૨)

સાઘૂળ ચેડયાણ ય, પડિણીયં તહ અવણ્ણવાઈં ચ ।

જિણપવચણસ્સ અહિયં, સવ્વત્થામેણ વારેહ ॥ ૧૩ ॥

સાધૂનાં ચૈત્યાનાં ચ પ્રત્યનીકં તથાઽવર્ણવાદિનં ચ ।

જિનપ્રવચનસ્યાહિતં સર્વસ્થામ્ના વારયતિ ॥ ૧૩ ॥..... ૧૭૭

ગાથાર્થ— સાધુઓના, જિનમંદિરોના અને જૈનશાસનના વિરોધીને, નિંદા કરનારાને અને અહિત કરનારને પોતાની સર્વશક્તિનો ઉપયોગ કરીને રોકે. (ઉપ.મા. ૨૪૨)

વિશેષાર્થ— આ વિષે અભયકુમાર અને વસ્તુપાળ આદિ શ્રાવકોનાં અને વિષ્ણુકુમાર આદિ સાધુઓનાં દષ્ટાંતો સુપ્રસિદ્ધ છે. (૧૩)

પઢ્ઢમં જઈંણ દારુણ, અપ્પણા પણમિરુણ પારેહ ।

અસહ સુવિહિયજણંમિ, ધુંજેહ કયદિસાલોઓ ॥ ૧૪ ॥

પ્રથમં યતિષ્થો દત્ત્વાઽઽત્મના પ્રણમ્ય પારયતિ ।

અસતિ સુવિહિતજને ભુનક્તિ કૃતદિશાલોકઃ ॥ ૧૪ ॥..... ૧૭૮

ગાથાર્થ— શ્રાવક પહેલાં પ્રણામ કરવાપૂર્વક મહાત્માને દાન કરીને પછી પોતે જમે. કદાચ સુવિહિત મહાત્મા ન મળે તો (મહાત્મા મળી જાય એવા ભાવપૂર્વક) ચારે દિશામાં નજર કરી મહાત્માની વાટ જોઈ, કોઈ મહાત્મા પધારી જાય તો સારું, મને લાભ મળે આમ વિચારીને પછી જમે. (૧૪) (ઉપ.મા. ગા.૨૩૮)

સંજઈંણ દવ્વલિંગીણ-મંતરં મેરુસરિસવસરિચ્છં ।

નારુણ પત્તદાણે, જયહ સો ગુણજુઓ સહ્ધો ॥ ૧૫ ॥

સંયતીનાં દ્રવ્યલિઙ્ગિનામન્તરં મેરુ-સર્ષપસદશમ્ ।

જાત્વા પાત્રદાને યત્તે સો ગુણયુતઃ શ્રાદ્ધઃ ॥ ૧૫ ॥..... ૧૭૯

ગાથાર્થ— સુસાધુઓનું અને દ્રવ્યસાધુઓનું અંતર મેરુ-સરસવ સમાન જાણીને ગુણયુક્ત તે શ્રાવક સુપાત્ર દાનમાં યત્ન કરે છે. (૧૫)

મન્નઙ્ગ જિનાણ આણં, મિચ્છં પરિહરહ ધરહ સમ્મતં ।

છવ્વિહઆવસસંયમી, ઉજ્જુત્તો હોહ પહિદિવસં ॥ ૧૬ ॥

મન્યતે જિનાનામાજ્ઞાં મિથ્યાત્વં પરિહરતિ-ધરતિ સમ્યક્ત્વમ્ ।

ષડ્વિધાવશ્યકે ઉદ્યુક્તો ભવતિ પ્રતિદિવસમ્ ॥ ૧૬ ॥ ૧૮૦

ગાથાર્થ— જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞા માને છે, મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરે છે, સમ્યક્ત્વ ધારણ કરે છે, છ પ્રકારના આવશ્યકમાં પ્રતિદિવસ ઉદ્યમવંત થાય છે. (૧૬)

પવ્વેસુ પોસહવયં, દાણં સીલં તવો ય ભાવો ય ।

સજ્ઞાયાનમુક્કારો, પરોવયારો ય જયણા ય ॥ ૧૭ ॥

પર્વસુ પૌષધવ્રતં દાનં શીલં તપશ્ચ ભાવશ્ચ ।

સ્વાધ્યાય-નમસ્કારૌ પરોપકાશ્ચ યતના ચ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮૧

ગાથાર્થ— પર્વ દિવસને વિષે પોસહવ્રત કરવું, દાન, શિયળ, તપ અને ભાવના, સ્વાધ્યાય, નમસ્કાર અને પરોપકાર તથા જયણા રાખવી. (૧૭)

જિણપૂયા જિણથુણં, ગુરુથુહ સાહમ્મિયાણ વચ્છણ્ણં ।

વવહારસ્સ ય સુદ્ધી, રહજત્તા તિત્થજત્તા ય ॥ ૧૮ ॥

જિનપૂજા જિનસ્તવનં ગુરુસ્તુતિઃ સાધર્મિકાણાં વાત્સલ્યમ્ ।

વ્યવહારસ્ય ચ શુદ્ધિઃ સ્થયાત્રા તીર્થયાત્રા ચ ॥ ૧૮ ॥ ૧૮૨

ગાથાર્થ— જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા, જિનેશ્વર ભગવાનની સ્તુતિ, ગુરુની સ્તુતિ અને સાધર્મિકને વિષે વાત્સલ્ય, વ્યવહારની શુદ્ધિ, સ્થયાત્રા અને તીર્થયાત્રા. (૧૮)

ઉવસમવિવેગસંવર-ભાસાસમિહ્છજીવકરુણા ય ।

ધમ્મિયજણસંસર્ગો, કરણદમ્મો ચરણપરિણામો ॥ ૧૯ ॥

ઉપશમ-વિવેક-સંવર-ભાષાસમિતિ-ષડ્જીવકરુણાશ્ચ ।

ધાર્મિકજનસંસર્ગઃ કરણદમશ્ચરણપરિણામઃ ॥ ૧૯ ॥ ૧૮૩

ગાથાર્થ— ઉપશમ, વિવેક, સંવર, ભાષાસમિતિ અને ષટ્કાય જીવની દયા, ધાર્મિક માણસનો સંસર્ગ, ઈન્દ્રિયોનું દમન અને ચારિત્રનો પરિણામ. (૧૯)

સંધોવરિ બહુમાળો, પુત્યયલિહણં પભાવણા તિત્થે ।

જિણસાસણંમિ રાઓ, ણિચ્ચં સુગુરૂણ વિણયપસે ॥ ૨૦ ॥

સહોપરિ બહુમાનઃ પુસ્તકલેખનં પ્રભાવના તીર્થે ।

જિનશાસને રાગો નિત્યં સુગુરૂણાં વિનયપર ॥ ૨૦ ॥ ૯૮૪

ગાથાર્થ— શ્રીસંઘ ઉપર બહુમાન રાખવું, પુસ્તક લખાવવા અને તીર્થની પ્રભાવના કરવી. જિનશાસન ઉપર રાગ રાખવો, અને નિત્ય સુગુરુના વિનયમાં તત્પર રહેવું. (૨૦)

इच्छइ नियहिययंमी, परिग्गहं णवविहं परिच्चज्ज ।

गहिऊण संजमभरं, करेमि संलिहणमणिदाणं ॥ २१ ॥

इच्छति निजहृदये परिग्रहं नवविधं परित्यज्य ।

गृहीत्वा संयमभारं करेमि संलेखनामनिदानम् ॥ ૨૧ ॥ ૯૮૫

ગાથાર્થ— શ્રાવક પોતાના હૃદયમાં ઈચ્છે=ભાવના રાખે કે હું નવ પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ કરીને સંયમના ભારને સ્વીકારીને અંત સમયે નિદાનરહિત સંલેખનાને કરું. (૨૧)

कप्पूरधूववत्थ-प्पभिइ दव्वेहिं पुत्थयाणं च ।

निम्माइ सया पूया, पव्वदिणंमी विसेसाओ ॥ २२ ॥

कर्पूर-धूप-वस्त्रप्रभृतिद्रव्यैः पुस्तकानां च ।

निर्माति सदा पूजां पर्वदिने विशेषात् ॥ ૨૨ ॥ ૯૮૬

ગાથાર્થ— શ્રાવક સદા કપૂર, ધૂપ, વસ્ત્ર વગેરે દ્રવ્યોથી પુસ્તકોની પૂજા કરે અને પર્વદિવસે વિશેષથી કરે. (૨૨)

दव्वसए संजाए, गेहंमि जिणिंदबिंबसंठवणं ।

पवयणलिहणं सहस्से, लक्खे जिणभवणकारवणं ॥ २३ ॥

द्रव्यशते सञ्जाते गृहे जिनेन्द्रबिम्बसंस्थापनम् ।

प्रवचनलेखनं सहस्रे लक्षे जिनभवनकारपणम् ॥ ૨૩ ॥ ૯૮૭

ગાથાર્થ— શ્રાવક સો રૂપિયા થાય તો ઘરમાં જિનેશ્વરનાં બિંબનું સ્થાપન કરે, હજાર રૂપિયા થાય તો શાસ્ત્રો લખાવે અને લાખ રૂપિયા થાય તો (શિખરબંધી) જિનમંદિર કરાવે. (૨૩)

જિણુબ્ધરણાઈયં, કિચ્ચં કિજ્જઇ દસસહસ્સેહિં ।

ઇચ્ચાઇધમ્પકિચ્ચં, સત્તીએ કુણઇ જો સઢ્ઢો ॥ ૨૪ ॥

જીર્ણોદ્ધારણાદિકં કૃત્યં ક્રિયતે દશસહસ્રૈઃ ।

ઇત્યાદિધર્મકૃત્યં શક્ત્યા કરોતિ યઃ શ્રાદ્ધઃ ॥ ૨૪ ॥ ૧૮૮

ગાથાર્થ— શ્રાવક દશ હજાર રૂપિયાથી જીર્ણોદ્ધાર વગેરે કરે. શ્રાવક ઇત્યાદિ ધર્મ કાર્યો શક્તિ પ્રમાણે કરે. (૨૪)

સંવચ્છરાઝમ્માસિએસુ અઢ્ઢાહિયાસુ અ તિહીસુ ।

સઘ્વાયેરેણ લગ્ગઇ, જિણવરપૂયાતવગુણેસુ ॥ ૨૫ ॥

સંવત્સર-ચાતુર્માસિકેષુ અષ્ટાહિકાસુ ચ તિથિસુ ।

સર્વાદેરેણ લગતિ જિનવરપૂજાતપોગુણેષુ ॥ ૨૫ ॥ ૧૮૯

ગાથાર્થ— પર્યુષણપર્વ, ત્રણચૌમાસીપર્વ, ચૈત્ર અને આસો મહિનાની અઢાઈ, આઠમ-ચૌદશ આદિ મુખ્ય પર્વતિથિ - આ દિવસોમાં શ્રાવક પૂરતા આદરપૂર્વક જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા અને તપરૂપ ગુણોમાં મગ્ન બની જાય છે. (૨૫) (ઉપ.મા. ગા-૨૪૧)

અઢ્ઢમિ ચઢ્ઢસી પુણિમસી ડહિટ્ઠા તિહિચઢ્ઢમિ ।

ચારિત્તસારાહણ-કાએ કરે પોસહાઈયં ॥ ૨૬ ॥

અષ્ટમી ચતુર્દશી પૂર્ણિમા ડહિટ્ઠા (=અમાવાસ્યા) તિથિચતુષ્કે ।

ચારિત્રસ્યારાધનકૃતે કરોતિ પૌષધાદિકમ્ ॥ ૨૬ ॥ ૧૯૦

ગાથાર્થ— શ્રાવક આઠમ, ચૌદશ, પૂનમ અને અમાસ એ ચાર તિથિઓમાં ચારિત્રની આરાધના માટે પૌષધ વગેરે કરે. (૨૬)

બીયા પંચમિ ઇક્કારસી તિહી નાણહેઝયા ઇયા ।

તત્થ ય નાણાઈણં, પૂયા ભત્તીએ કાયઘ્વા ॥ ૨૭ ॥

દ્વિતીયા પચ્ચમી એકાદશી તિથયો જ્ઞાનહેતુકા ઇતાઃ ।

તત્ર ચ જ્ઞાનાદીનાં પૂજા ભક્ત્યા કર્તવ્યા ॥ ૨૭ ॥ ૧૯૧

ગાથાર્થ— બીજ, પાંચ અને અગિયારસ આ ત્રણ તિથિઓ જ્ઞાન માટે છે. તે તિથિઓમાં જ્ઞાન વગેરેની પૂજા ભક્તિથી કરવી જોઈએ. (૨૭)

અળ્લા દંસણતિહિઓ, તત્થ જિણિંદાણ ભત્તી જુત્તીએ ।

વિવિહા વિવિહપયારા, કાયવ્વા પડિદિં સમ્મં ॥ ૨૮ ॥

અન્યા દર્શનતિથયસ્તત્ર જિનેન્દ્રાણાં ભક્તિર્યુક્ત્યા ।

વિવિધા વિવિધપ્રકાર કર્તવ્યા પ્રતિદિનં સમ્યક્ ॥ ૨૮ ॥ ૧૧૨

ગાથાર્થ— બીજી તિથિઓ દર્શનતિથિઓ (સમ્યગ્દર્શનની આરાધના માટેની તિથિઓ) છે. તે તિથિઓમાં દરરોજ વિવિધ પ્રકારની પૂજા વિવિધ રીતે અને સારી રીતે કરવી જોઈએ. (૨૮)

અદ્વાહિયંમિ ભૂયાણ, તસાણ જીવાણ જો અમાઘાઓ ।

નિરવજ્જં કાયવ્વં, અસણાઈ જિણિંદઆણાએ ॥ ૨૯ ॥

અષ્ટાહિકે ભૂતાનાં ત્રસાનાં જીવાનાં યોઽમાઘાતઃ ।

નિરવઘં કર્તવ્યમશનાદિ જિનેન્દ્રાણ્યા ॥ ૨૯ ॥ ૧૧૩

ગાથાર્થ— આઠ દિવસના મહોત્સવમાં એકેંદ્રિય અને ત્રસ જીવોની અમારે પ્રવૃત્તિ તથા (ગરીબ આદિને આપવા માટે) જિનાશા પ્રમાણે નિર્દેષ 'અશનાદિ' તૈયાર કરે. (૨૯)

જિણદવ્વનાણદવ્વં, સાહારણમાઈદવ્વસંગહણં ।

ન કરેઝ જઇ કરેઝ, નો કુજ્જા નિયધણપ્પસંગં ॥ ૩૦ ॥

જિનદ્રવ્ય-જ્ઞાનદ્રવ્ય-સાધારણાદિદ્રવ્ય-સંગ્રહણમ્ ।

ન કરેતિ યદિ કરેતિ ન કુર્યાદ્ નિજધનપ્રસન્નમ્ ॥ ૩૦ ॥ ૧૧૪

ગાથાર્થ— દેવદ્રવ્ય, જ્ઞાનદ્રવ્ય અને સાધારણદ્રવ્ય આદિ દ્રવ્યનો સંગ્રહ ન કરે. જો (તેવા વિશિષ્ટ કારણોથી) દેવદ્રવ્ય આદિ દ્રવ્યનો સંગ્રહ કરે તો તે દ્રવ્યને પોતાના ધનની સાથે ન રાખે. (૩૦)

જઇ વઢ્ઢાવઢ્ઢ તો પુણ લેહયધિચ્ચાઈ સવ્વમન્નત્થ ।

સંઘસમવ્વખં રક્ખઈ, નાસે જઇ દેઝ મૂલધણં ॥ ૩૧ ॥

યદિ વર્ધાપયતિ તદા પુનર્લેખકભૃત્યાદિ સર્વમન્યત્ર ।

સંઘસમક્ષં રક્ષતિ નશ્યેદ્ યદિ દદાતિ મૂલધનમ્ ॥ ૩૧ ॥ ૧૧૫

ગાથાર્થ— જો દેવદ્રવ્ય આદિ દ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરે તો તેનું રક્ષણ કરવા લેખક (=નામું લખનાર) અને નોકર આદિ કોઈને ય ન આપે, (=સાચવવા ન આપે અને વ્યાજથી પણ ન આપે) કિંતુ સંઘ સમક્ષ (=સંઘની સાક્ષીએ) પોતે રક્ષણ કરે. કદાચ જો તે દ્રવ્ય નાશ પામે તો મૂળધન (=મૂળ રકમ) પોતે આપે. (૩૧)

एवं तित्थयरत्तं, पावइ तप्पुण्णओ महासङ्को ।

इइविहिविपरीओ जो, सो दुल्लभोहिओ हवइ ॥ ३२ ॥

एवं तीर्थङ्करत्वं प्राप्नोति तत्पुण्यतो महाश्राद्धः ।

इतिविधिविपરીतो यः स दुर्लभबोधिको भवति ॥ ३२ ॥ ૧૧૬

ગાથાર્થ— આ પ્રમાણે દેવદ્રવ્ય આદિની રક્ષા કરનાર મહાશ્રાવક દેવદ્રવ્ય આદિ ધનનું રક્ષણ કરવાના પુણ્યથી તીર્થંકરપણાને પામે છે. જે આ પ્રમાણેની વિધિથી વિપરીત કરે છે તે દુર્લભબોધિ થાય છે. (૩૨)

तम्हा आगममगं, केइ सव्वत्थ अगओ कुसलो ।

सो खलु दंसणसङ्को, वुड्ढो सो संघमज्झमि ॥ ३३ ॥

तस्मादागममग्रं करोति सर्वत्राग्रः कुशलः ।

स खलु दर्शनश्राद्धः वृद्धः स सङ्घमध्ये ॥ ૩૩ ॥ ૧૧૭

ગાથાર્થ— કુશળ અગ્રેસર (=આગેવાન) સર્વસ્થળે શાસ્ત્રને મુખ્ય કરે છે, અર્થાત્ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વહીવટ કરે છે. (તેથી) તે દર્શનશ્રાદ્ધ કહેવાય અને તે જ સંઘમાં મોટો ગણાય. (૩૩)

विहिकरणं गुणिराओ, अविहिच्चाओ य पवयणज्जोओ ।

अरिहंतसुगुरुसेवा, इमाइ सम्मत्तलिङ्गाइ ॥ ३४ ॥

विधिकरणं गुणिरागोऽविधित्यागश्च प्रवचनोद्योतः ।

अर्हत्सुगुरुसेवेमानि सम्यक्त्वलिङ्गानि ॥ ૩૪ ॥ ૧૧૮

ગાથાર્થ— વિધિપૂર્વક કરવું, ગુણીજન પ્રત્યે અનુરાગ, અવિધિનો ત્યાગ, પ્રવચન પ્રભાવના અને અરિહંતદેવ-સુગુરુ સેવા આ સમ્યક્ત્વનાં લેંગો=ચિહ્નો છે. (૩૪)

ધમ્મકરણે સહાઓ, દસારપુત્તુવ્વ સેણિયસ્સેવ ।

ધમ્મથિરિકરણજોઓ, અભયસ્સેવાણુઓગપરો ॥ ૩૫ ॥

ધર્મકરણે સહાયો દસાર્હપુત્રવત્ શ્રેણિકસ્યેવ ।

ધર્મસ્થિરીકરણયોગોઽભયસ્યેવાનુયોગપરઃ ॥ ૩૫ ॥..... ૧૧૧

ગાથાર્થ— શ્રાવક ધર્મકરવામાં બીજાઓને કૃષ્ણની જેમ સહાય કરનારો હોય, શ્રેણિકની જેમ બીજાઓને ધર્મમાં સ્થિર કરનારો હોય, અને અભયકુમારની જેમ બીજાઓની સાથે સંબંધ રાખનારો હોય.

વિશેષાર્થ— કૃષ્ણ મહારાજાએ દ્વારિકા નગરીમાં ઘોષણા કરાવી હતી કે કુટુંબના પાલન-પોષણની જવાબદારીના કારણે જે કોઈ દીક્ષા ન લઈ શકતા હોય તેમના કુટુંબનું હું પાલન-પોષણ કરીશ. દેવે શ્રેણિક રાજાની ધર્મશ્રદ્ધામાં દૃઢતાની પરીક્ષા કરી ત્યારે શ્રેણિકે માછલા મારતા એક મુનિને અને ગર્ભવતી એક સાધ્વીને ચારિત્રધર્મમાં સ્થિર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. અભયકુમારે અનાયદેશના આર્દ્રકુમારની સાથે મૈત્રીનો સંબંધ રાખીને આર્દ્રકુમારને ધર્મ પમાડ્યો હતો. (૩૫)

સાહમ્મિયવચ્છલ્લં, કરેહ્ ભત્તીહ્ કારવે અણ્ણં ।

જિ(રિ)ણદવ્વાહ્ અણાહ્ અહ્ અહિય્ નિયસયણપથિઈયં ॥ ૩૬ ॥

સાધર્મિકવાત્સલ્યં કરોતિ ભક્ત્યા કારયત્યન્યમ્ ।

‘જિ(રિ)ણદ્રવ્યાદનાથાદિદુઃખિતનિજસ્વજનપ્રભૃતિકમ્ ॥ ૩૬ ॥ ... ૧૦૦૦

ગાથાર્થ— દેવાદાર વગેરે, અનાથ વગેરે અને દુઃખી પોતાના સ્વજન વગેરેનું સાધર્મિક વાત્સલ્ય ભક્તિથી પોતે કરે અને બીજા પાસે કરાવે. (૩૬)

સંગવિત્તિ(ત્ત)નિસેહાઈ-હ્ અચ્ચાઈસયલલોયગરહિજ્જં ।

જહ ન હવિજ્જા તહ કુજ્જા વચ્છલ્લપભાવણાઈયં ॥ ૩૭ ॥

‘સ્વકવૃત્તિ(ત્ત)નિષેધાદીત્યાદિ સકલલોકગર્હણીયમ્ ।

યથા ન ભવેત્ તથા કુર્યાદ્ વાત્સલ્યપ્રભાવનાદિકમ્ ॥ ૩૭ ॥ ૧૦૦૧

૧. મારી પાસે રહેલી ત્રણેય હસ્તધિખિત પ્રતોમાં જિણ એવો પાઠ છે, પણ સંબંધ પ્રમાણે રિણ એવો પાઠ હોવો જોઈએ એમ સમજીને અનુવાદ કર્યો છે. આ. રાજશેખરસૂરિ.
૨. મારી પાસે રહેલી ત્રણેય હસ્તધિખિત પ્રતોમાં વિત્તિ એવો પાઠ છે, પણ સંબંધ પ્રમાણે વિત્ત એવો પાઠ હોવો જોઈએ એમ સમજીને અનુવાદ કર્યો છે. આ. રાજશેખરસૂરિ.

ગાથાર્થ— પોતાના ધનનો નિષેધ કરવો, અર્થાત્ પોતે સાધર્મિકને વ્યાજથી કે વ્યાજ વિના ધન આપ્યું હોય, સાધર્મિક હવે ધન પાછું આપી શકે તેવી સ્થિતિમાં ન રહ્યો હોય વગેરે કારણથી તે ધન માફ કરી દેવું, ઇત્યાદિ સર્વલોકમાં જે રીતે નિંદનીય ન બને તે રીતે વાતસલ્ય અને પ્રભાવના વગેરે કરે. (૩૭)

પવચનલિંગેહિં દુહા, ચઝહા તે દવ્વભાવભેર્ણિં ।

સાહમ્મિયા વિસેસા, ભાવજુયા તમ્મિ વિણ્ણેયા ॥ ૩૮ ॥

પ્રવચન-લિંગાભ્યાં દ્વિધા ચતુર્ધા તે દ્રવ્યભાવભેદાભ્યામ્ ।

સાધર્મિકા વિશેષા ભાવયુતાસ્તસ્મિન્ વિજ્ઞેયાઃ ॥ ૩૮ ॥ ૧૦૦૨

ગાથાર્થ— પ્રવચન અને લિંગ એમ બે ભેદથી અથવા દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે ભેદથી ચાર પ્રકારે સાધર્મિકો જાણવા. તેમાં ભાવથી યુક્ત સાધર્મિકોને વિશેષ(=ઉત્તમ) જાણવા.

વિશેષાર્થ— ચાર ભાંગા આ પ્રમાણે છે— ૧. પ્રવચનથી સાધર્મિક ન હોય અને લિંગથી સાધર્મિક ન હોય જૈનેતર બધા જીવો. ૨. પ્રવચનથી સાધર્મિક હોય અને લિંગથી પણ સાધર્મિક હોય ધર્મક્રિયાયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક. ૩. પ્રવચનથી સાધર્મિક ન હોય અને લિંગથી સાધર્મિક હોય જૈન ધર્મને પાળનાર મિથ્યાદષ્ટિ. ૪. પ્રવચનથી સાધર્મિક હોય અને લિંગથી સાધર્મિક ન હોય ધર્મક્રિયાથી રહિત સમ્યગ્દષ્ટિ. એ જ પ્રમાણે દ્રવ્યથી અને ભાવથી ચતુર્ભંગી સમજવી. (૩૮)

इच्चाइ धम्मकिच्चं, कुव्वइ सव्वत्थ उचियभत्तीए ।

जिणसासणप्पसंसा, विसेसओ जायए एवं ॥ ३९ ॥

इत्यादि धर्मकृत्यं करोति सर्वत्रोचितभक्त्या ।

जिनशासनप्रशंसा विशेषतो जायते एवम् ॥ ३९ ॥ ૧૦૦૩

ગાથાર્થ— શ્રાવક ઇત્યાદિ ધર્મકાર્યો સર્વસ્થળે ઉચિત ભક્તિથી કરે, એમ કરવાથી વિશેષથી શાસનપ્રભાવના થાય. (૩૯)

कल्लणगतिहीसु पव्वेसु तह य पव्वतिहीसु ।

जिणपडिवत्ती सम्मं, किज्जइ तह धम्मजागरिया ॥ ४० ॥

કલ્યાણકતિથિષુ પર્વસુ તથા ચ પર્વતિથિષુ ।

જિનપ્રતિપત્તિઃ સમ્યક્ ક્રિયતે તથા ધર્મજાગરિકા ॥ ૪૦ ॥ ૧૦૦૪

ગાથાર્થ—કલ્યાણકોની તિથિરૂપ પર્વોમાં અને (અન્ય) પર્વતિથિઓમાં સારી રીતે જિનભક્તિ અને ધર્મજાગરિકા કરે. (૪૦)

અવિરયસમ્પદ્વિદ્ધી, વિ ઘોસહમાઙ્ગ કરિજ્જ અભ્યાસા ।

પવચણપભાવણદ્વં, જહુત્તભવવિરહલાહદ્વં ॥ ૪૧ ॥

અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિરપિ પૌષધાદિ કુર્યાદભ્યાસાત્ ।

પ્રવચનપ્રભાવનાર્થં 'યથોક્તભવવિરહલાભાર્થમ્ ॥ ૪૧ ॥ ૧૦૦૫

ગાથાર્થ—અભ્યાસ થાય એ માટે, પ્રવચનની પ્રભાવના થાય એ માટે અને યથોક્ત (સર્વજ્ઞ ભગવંતે જેવો કહ્યો છે તેવા) મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય તે માટે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ પણ પૌષધ વગેરે કરે. વિરહ શબ્દ મૂકી કર્તાએ પોતાનું નામ સૂચિત કર્યું છે. (૪૧)

॥ આ પ્રમાણે યોથો અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિશ્રાવકધર્મ અધિકાર પૂર્ણ થયો. ॥

૧. મુદ્રિત પ્રતમાં જહુત્તવિહિસુલહલાહદ્વં એવો પાઠ છે, પણ મારી પાસે હસ્તલિખિત પ્રતોમાં 'જહુત્તભવવિરહલાહદ્વં' એવો પાઠ હોવાથી અહીં તે પાઠ રાખ્યો છે.—આ. રાજશેખરસૂરિ

૫. શ્રાવક પ્રતિમા અધિકાર

નમિય જિણં સવ્વનું સવ્વનયાણં પયાસગં સારં ।

અહ સદ્ધાસદ્ધાણં ભેયવિચારં ભણિસ્સામિ ॥ ૧ ॥

નત્વા જિનં સર્વજં સર્વનયાનાં પ્રકાશકં સારમ્ ।

અથ શ્રદ્ધાશ્રદ્ધાનાં ભેદવિચારં ભણિષ્યામિ ॥ ૧ ॥ ૧૦૦૬

ગાથાર્થ— હવે સર્વનયોના પ્રકાશક, સર્વજ અને શ્રેષ્ઠ એવા જિનને નમીને શ્રદ્ધાવાળા શ્રાવકોના ભેદોના વિચારને કહીશ. (૧)

સદ્ધા દુવિહા વુત્તા, સમ્મજુયા દેસવિઙ્ઘવિરયા ય ।

મૂલગુણોત્તરગુણયા તે દુવિહા દેસસવ્વા ય ॥ ૨ ॥

શ્રદ્ધા દ્વિવિધા ઉક્તાઃ સમ્યક્ત્વયુક્તા દેશવિરતિવિરતાશ્ચ ।

મૂલગુણોત્તરગુણકાસ્તે દ્વિવિધા દેશસર્વાભ્યાં ચ ॥ ૨ ॥ ૧૦૦૭

ગાથાર્થ— શ્રાવકો કેવળ સમ્યક્ત્વથી યુક્ત અને દેશવિરતિથી વિરત એમ બે પ્રકારના કહ્યા છે, મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણને ધારણ કરનારા તે શ્રાવકો દેશથી વિરત અને સર્વથી વિરત એમ બે પ્રકારના છે. (૨)

ઇક્કિલ્લા વિ ય ચહ્હા, નાણનાણેહિં બાલભદ્દેહિં ।

અહવા દહ્વાઈહિં, દેસે સવ્વે ય વિણ્ણેયા ॥ ૩ ॥

एकैकोऽपि च चतुर्धा ज्ञानाज्ञानाभ्यां बालभद्राभ्याम् ।

અથવા દ્રવ્યાદિભિર્દેશે સર્વસ્મિંશ્ચ વિજ્ઞેયાઃ ॥ ૩ ॥ ૧૦૦૮

ગાથાર્થ— ઉક્ત એક એક ભેદ પણ જ્ઞાન-અજ્ઞાનથી અને બાલ-ભદ્રથી ચાર પ્રકારે છે. એમ આઠ ભેદો થાય અથવા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી દેશથી અને સર્વથી એમ આઠ ભેદો થાય. (૩)

મૂલગુણા પળ થૂલગપાણાઙ્ગવાયપમુહભેર્ણિ ।

સત્ત ય સિલ્લખાઙ્ગવયા, ઉત્તરગુણિમે વિણિદ્દિદ્ધા ॥ ૪ ॥

मूलगुणाः पञ्च स्थूलकप्राणातिपातप्रमुखभेदैः ।

સત્ત ચ શિક્ષાદિવ્રતાનિ ઉત્તરગુણા ઇમે વિનિર્દિષ્ટાઃ ॥ ૪ ॥ ૧૦૦૯

ગાથાર્થ— સ્થૂલપ્રાણાતિપાતથી વિરમણ વગેરે પાંચ મૂલગુણો છે. શિક્ષાવ્રતો વગેરે સાત ઉત્તરગુણો કહ્યા છે. (૪)

તે દેસસવ્વઓ વિ હુ, તસાણ જીવાણમેગપમુહં વા ।

તે વિ હુ સિવ્વપમુહા, સવ્વે પેગેણ ભેર્ણિં ॥ ૫ ॥

તે દેશ-સર્વાધ્યામપિ ખલુ ત્રસાણાં જીવાનામેકપ્રમુખં વા ।

તેઽપિ ખલુ શિક્ષાપ્રમુખાઃ સર્વેઽનૈકૈર્થેદૈઃ ॥ ૫ ॥ ૧૦૧૦

ગાથાર્થ— તે મૂલગુણ-ઉત્તરગુણો દેશથી અને સર્વથી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ત્રસ જીવોના વધની વિરતિરૂપ એક વગેરે વ્રતોનો સ્વીકાર, અર્થાત્ એક, બે, ત્રણ વગેરે અપૂર્ણ વ્રતોનો સ્વીકાર એ દેશથી વિરત છે. શિક્ષાવ્રતો વગેરે બધા ૫ વ્રતોનો અનેક ભેદોથી સ્વીકાર તે સર્વથી વિરત છે. (૫)

જં જં પચ્ચક્કણાં, દેસે સવ્વે ય જે પકુવ્વંતિ ।

ભંગગુણેહિં સમેહિ, તે સઙ્ગા ણાણગુણજુત્તા ॥ ૬ ॥

યદ યત્ પ્રત્યાખ્યાનં દેશે સર્વૈસ્મિશ્ચ યે પ્રકુર્વન્તિ ।

ભક્તગુણૈઃ સમૈસ્તે શ્રાદ્ધા જ્ઞાનગુણયુક્તાઃ ॥ ૬ ॥ ૧૦૧૧

ગાથાર્થ— દેશથી કે સર્વથી જે જે પ્રત્યાખ્યાન કરે તેના સઘળા ભાંગાઓને ગણવાપૂર્વક કરે તે જ્ઞાનગુણયુક્ત દેશવિરતિ શ્રાવક છે, અર્થાત્ વ્રતના ભાંગાઓને સમજીને મેં અમુક અમુક વ્રતો અમુક અમુક ભાંગાથી લીધા છે એમ બધા ભાંગાઓની ગણનાપૂર્વક વ્રતોનું પચ્ચક્કણ કરે તે જ્ઞાનયુક્ત દેશવિરત શ્રાવકો છે. (૬)

તપ્પણ્ણાઙ્ગિવિહૂણા, અઙ્ગારાઙ્ગિ વિ જે ન સમ્માઙ્ગિ ।

તે અત્તણપરાણા, કેવલમુજ્જુત્તયા જુત્તા ॥ ૭ ॥

તત્પ્રજ્ઞાદિવિહીના અતિચારાન્ અપિ યે ન સમીચઃ ।

તે અજ્ઞાનપરાજ્ઞાઃ કેવલમુદ્યુક્તયા યુક્તા ॥ ૭ ॥ ૧૦૧૨

ગાથાર્થ— જેઓ વ્રતોના જ્ઞાનથી રહિત છે, અતિચારોને પણ સારી રીતે જાણતા નથી તેઓ અજ્ઞાન છે. કેવળ પરની આજ્ઞારૂપ ઉદયમ યુક્ત છે, અર્થાત્ આવાં અજ્ઞાન જીવો બીજાની આજ્ઞાથી દેશવિરતિ સ્વીકારતા હોય છે. (૭)

સારં મળ્લણં સર્વં, પચ્ચક્કણં ચ્ચુ ભવદુહપમદં ।

‘સુભસંસાસંજણિયા, બાલા રુઢમત્તસમ્મત્તા ॥ ૮ ॥

સારં મન્યન્તે સર્વં પ્રત્યાખ્યાનં ચ્ચલુ ભવદુઃખપ્રમર્દમ્ ।

શુભશંસાસંજનિતા બાલા રુચિમાત્રસમ્યક્ત્વાઃ ॥ ૮ ॥..... ૧૦૧૩

ગાથાર્થ— જે જીવો સર્વ પ્રત્યાખ્યાનને સારભૂત અને ભવદુઃખનુ નાશક માને છે, પણ (કર્મોથી) ઉત્પન્ન કરાયેલી શુભની (=સુખની) આશંસાવાળા છે, એથી જેમાં પ્રતો પ્રત્યે માત્રરુચિ છે તેવા (=રોચક) સમ્યક્ત્વવાળા છે, તે બાલ છે. (૮)

જં જં ભણિયં સમણ, તં તં વિ તહ ગુરુવિણિદ્ધિં ।

ઙ્ઙ મુણિઠ્ઠણ સમગ્ગં, કુવ્વંતિ હુ ભદ્ધિયા તે ય ॥ ૯ ॥

યદ્ યદ્ ભણિતં સમયે તત્ તદપિ તથા ગુરુવિનિર્દિષ્ટમ્ ।

ઈતિ જ્ઞાત્વા સમગ્રં કુર્વન્તિ ચ્ચલુ ભદ્રિકાસ્તે ચ ॥ ૯ ॥..... ૧૦૧૪

ગાથાર્થ— શાસ્ત્રમાં જે જે કહ્યું છે અને ગુરુએ જે જે કહ્યું હોય તે તે બધું ગુરુએ જે પ્રમાણે કહ્યું હોય તે પ્રમાણે જાણીને કરે છે તે ભદ્રિક દેશવિરત શ્રાવકો છે. (૯)

દેસે સઙ્ગો બારસ-વયજુત્તો ગિહિપસત્તવાવારો ।

સવ્વે પઢિમાભિગ્ગહનિરઠો ણિદ્ધુયપાવરઠો ॥ ૧૦ ॥

દેશે શ્રાદ્ધો દ્વાદશવ્રતયુક્તો ગૃહિપ્રસક્તવ્યાપારઃ ।

સર્વસ્મિન્ પ્રતિમાભિગ્રહનિરતો નિર્ધૂતપાપરજ્ઞઃ ॥ ૧૦ ॥..... ૧૦૧૫

ગાથાર્થ— જે શ્રાવક ગૃહસ્થોની પ્રવૃત્તિઓમાં લાગેલો છે અને (તેથી) બાર વ્રતથી યુક્ત છે તે દેશથી વિરત છે. જે શ્રાવકે પાપરૂપી રજને દૂર કરી છે અને (એથી) પ્રતિમાઓના અભિગ્રહમાં અનુરક્ત છે તે સર્વથી વિરત છે. (૧૦)

૧. હસ્તલિખિત ત્રણે પ્રતોમાં અને મુદ્રિત પ્રતમાં સુભસંસાસંજણિયા એવો જ પાઠ છે, પણ સંજણિયસુહાસંસા એવો પાઠ હોય તો અન્વય બરોબર થાય. ઉત્પન્ન કરાયેલી સુખોની આશંસા જેમનામાં હોય તે સંજણિયસુહાસંસા.

જિણપૂઆ ગુરુસેવા, સજ્ઞાયજ્ઞાણસંજમા દાણં ।

એયારિસનાણવિદ્ધા-ભિગ્ગહા હંતિ સદ્ધાણં ॥ ૧૧ ॥

જિનપૂજા ગુરુસેવા સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-સંયમા દાનમ્ ।

એતાદશનાનાવિધાભિગ્રહા ભવન્તિ શ્રાદ્ધાનામ્ ॥ ૧૧ ॥..... ૧૦૧૬

ગાથાર્થ— જિનપૂજા, ગુરુસેવા, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, સંયમ, દાન, આવા પ્રકારના વિવિધ અભિગ્રહો શ્રાવકોને હોય, અર્થાત્ મારે દરરોજ જિનપૂજા કર્યા વિના ન રહેવું વગેરે વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહો શ્રાવકોને હોવા જોઈએ. (૧૧)

ઉક્કિટ્ટમજ્ઞિમજહન્નભેર્હિં તે વિયાણિજ્જા ।

ઉક્કિટ્ટો પડિમઠિઓ, મજ્ઞિમઓ બારસવઓ ય ॥ ૧૨ ॥

ઉત્કૃષ્ટ-મધ્યમ-જઘન્યભેદેસ્તાન્ વિજાનીયાદ્ ।

ઉત્કૃષ્ટઃ પ્રતિમાસ્થિતો મધ્યમકો દ્વાદશવ્રતશ્ચ ॥ ૧૨ ॥ ૧૦૧૭

એગાઇવયજહણ્ણો સકમ્મનિરઓ જહુત્તવિહિકલિઓ ।

ભત્તદ્વાઇયનિયમુજ્જુત્તો સંપત્તસમ્મત્તો ॥ ૧૩ ॥

એકાદિવ્રતજઘન્યઃ સ્વકર્મનિરતો યથોક્તવિધિકલિતઃ ।

ભક્તાર્થાદિકનિયમોદ્યુક્તઃ સંપ્રાપ્તસમ્યક્ત્વઃ ॥ ૧૩ ॥ ૧૦૧૮

ગાથાર્થ— શ્રાવકોને ઉત્કૃષ્ટ-મધ્યમ-જઘન્ય ભેદોથી ત્રણ પ્રકારના જાણવા. તેમાં પ્રતિમામાં રહેલ શ્રાવક ઉત્કૃષ્ટ છે, બાર વ્રતધારી મધ્યમ છે, એક વગેરે વ્રતોને ધારણ કરનાર, પોતાના ધર્મકાર્યમાં તત્પર, યથોક્તવિધિથી યુક્ત, ભોજન આદિ સંબંધી નિયમોમાં ઉદમવાળો અને જેણે સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કર્યું છે તે જઘન્ય શ્રાવક છે. (૧૨-૧૩)

દવ્વાઇચચ્છેહિ, જાણગમાઈહિ સવ્વભેર્હિં ।

જહભાવં પડિવજ્જિય, પચ્ચક્ખાણાઇકજ્જો ય ॥ ૧૪ ॥

દ્રવ્યાદિચતુષ્કૈર્જાયકાદિભિઃ સર્વભેદૈઃ ।

યથાભાવં પ્રતિપદ્ય પ્રત્યાખ્યાનાદિકાર્યશ્ચ ॥ ૧૪ ॥ ૧૦૧૯

ગાથાર્થ— દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ એ ચારથી અને જ્ઞાતા આદિ સર્વ ભેદોથી પોતાની ભાવના પ્રમાણે વ્રતોને સ્વીકારીને પ્રત્યાખ્યાન વગેરે કરે.

વિશેષાર્થ— અહીં જ્ઞાતા આદિ એમ કહીને ચાર ભાંગા જણાવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે—(૧) વ્રત આપનાર ગુરુ વ્રતોના અર્થ વગેરેના જાણકાર હોય અને વ્રત લેનાર પણ વ્રતોના અર્થ વગેરેનો જાણકાર હોય. (૨) આપનાર-લેનાર બંને જાણકાર ન હોય. (૩) આપનાર જાણકાર હોય, લેનાર જાણકાર ન હોય. (૪) આપનાર જાણકાર ન હોય, લેનાર જાણકાર હોય.

સર્વ ભેદોથી એમ કહીને દ્વિવિધ-ત્રિવિધ વગેરે ભેદોનું સૂચન કર્યું છે. (૧૪)

સવ્વોવહાણનિરઓ, વિહિપડિપુણ્ણો ય સવ્વકજ્જેસુ ।

જિણધમ્મં પરમદ્દં, સેસમણદ્દં મુણેઢ સયા ॥ ૧૫ ॥

સર્વોપધાનનિરતો વિધિપ્રતિપૂર્ણશ્ચ સર્વકાર્યેષુ ।

જિનધર્મ પરમાર્થ શેષમનર્થ જાનાતિ સદા ॥ ૧૫ ॥..... ૧૦૨૦

ગાથાર્થ— સર્વ (=વિવિધ) તપશ્ચર્યામાં તત્પર અને સર્વ ધર્મ કાર્યોમાં વિધિનું સંપૂર્ણ પાલન કરનાર શ્રાવક સદા જૈનધર્મને તત્ત્વરૂપ (=પરમ કલ્યાણકારી) અને એ સિવાય બધાને અતત્ત્વરૂપ (=અહિતકારી) જાણે છે. (૧૫)

અરિહંતાઢપયદસસુ, ભક્તિપુલ્લં ચ્ચુ સંસણિરવિકલ્લં ।

પચ્ચક્કલાણં જંકિંચિ હોઢ ણિયપરમુભયગાણં ॥ ૧૬ ॥

અર્હદાદિપદદશસુ ભક્તિપૂર્વં ચ્ચલુ શંસાનિરપેક્ષમ્ ।

પ્રત્યાઘ્વાનં યત્કિંચિદ્ ભવતિ નિજ-પરોભયગાનામ્ ॥ ૧૬ ॥..... ૧૦૨૧

ગાથાર્થ—(જૈનશાસનમાં) સ્વસંબંધી, પરસંબંધી કે સ્વ-પર ઉભયસંબંધી જે કંઈ પરચક્ષાણ થાય છે તે અરિહંત આદિ દશ પદોની ભક્તિપૂર્વક અને (ભૌતિક સુખની) આશંસાથી નિરપેક્ષ થાય છે, અર્થાત્ પોતે, બીજાઓ કે સ્વ-પર બંને જે કંઈ પરચક્ષાણ કરે તે અરિહંત આદિની ભક્તિપૂર્વક અને ભૌતિક સુખની આશંસાથી રહિત બનીને કરે. (૧૬)

કુલગણસંઘપયદં, સાગારં જડ હવિજ્જ તો કુજ્જા ।

નિસારપચ્ચક્ષણોવિ અરિહંતાઈણમુજ્જિજ્જા ॥ ૧૭ ॥

કુલ-ગુણ-સઙ્ગ પદસ્થં સાકારં યદિ ભવેત્ તદા કુર્યાદ્ ।

નિરકારપ્રત્યાઘ્યાનેઽપિ અર્હદાદીન્ ઉજ્જેત્ ॥ ૧૭ ॥ ૧૦૨૨

ગાથાર્થ— કુલ-ગણ-સંઘ સંબંધી આગાર સહિત પચ્ચક્ષણ કથું હોય, અર્થાત્ પોતે જે પચ્ચક્ષણ કથું હોય તેમાં જો કુલ-ગણ-સંઘની સેવા-ભક્તિની છૂટ રાખી હોય તો તેમની સેવા-ભક્તિ કરે. આગારસહિત પ્રત્યાઘ્યાનમાં અરિહંત આદિનો પણ ત્યાગ કરે, અર્થાત્ અરિહંત આદિની પણ પૂજા વગેરે ન કરે.

વિશેષાર્થ— જે શ્રાવક દીક્ષા ન લઈ શકતો હોય, પણ સંસારમાં રહીને અત્યંત અલ્પપાપથી જીવન જીવતો હોય એવો શ્રાવક જિનપૂજા વગેરે પણ ન કરે. આ વિષે અષ્ટક પ્રકરણમાં બીજા અષ્ટકના પાંચમા શ્લોકની દીક્ષામાં કહ્યું છે કે—પ્રકૃતિથી જે પૃથ્વી આદિના ઉપમર્દનથી ભીરુ, યતનાવાળા, સાવધ-સંક્ષેપરુચિ અને યતિક્રિયાના અનુરાગી એવા ગૃહસ્થને પણ ધર્મ માટે સાવધ આરંભની પ્રવૃત્તિ યુક્ત નથી. (૧૭)

અરિહંતસિદ્ધચેદ્વયસુ ય ધમ્મે ય સાહુવર્ગે ય ।

આયરિયઽવજ્જાયા પવયણે દંસણે દસગં ॥ ૧૮ ॥

અર્હત્સિદ્ધ-ચૈત્ય-શ્રુતાનિ ચ ધર્મશ્ચ સાધુવર્ગશ્ચ ।

આચાર્યોપાધ્યાયૌ પ્રવચનં દર્શનં દશકમ્ ॥ ૧૮ ॥ ૧૦૨૩

ગાથાર્થ— અરિહંત, સિદ્ધ, પ્રતિમા, શ્રુત(=શાસ્ત્ર), ધર્મ(=ચારિત્રધર્મ), સાધુસમૂહ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવચન(=ચતુર્વિધ સંઘ) અને સમ્યગ્દર્શન એમ અરિહંત વગેરે દશ પદો(=સ્થાનો) છે. (૧૮)

અરિહંતા વિહરંતા, ચઝક્કનિક્કવેવયાઈસંજુત્તા ।

સિદ્ધા કમ્મવિમુક્કા, ચેદ્વય પાસાય પડિમા વા ॥ ૧૯ ॥

અર્હન્તો વિહરન્તશ્ચતુષ્કનિક્ષેપકાદિયુક્તાઃ ।

સિદ્ધાઃ કર્મવિમુક્તાશ્ચૈત્યં પ્રાસાદઃ પ્રતિમા વા ॥ ૧૯ ॥ ૧૦૨૪

ગાથાર્થ—વિચરતા જિનેશ્વરો અરિહંત છે. અરિહંતો નામ-સ્થાપના-
દ્રવ્ય-ભાવ એ ચાર નિક્ષેપા આદિથી યુક્ત છે. કર્મથી સંપૂર્ણ મુક્ત જીવો
સિદ્ધો છે. ચૈત્ય એટલે જિનમંદિર કે જિનપ્રતિમા. (૧૯)

સામાઙ્ગ્યમાઙ્ગસુયં, ધમ્મો ચારિત્તધમ્મપરિણામે ।

તસ્માદ્ધારો સાહુ, વગ્ગોત્ત (? ઇતિ) દુદ્ધહણણઢા ॥ ૨૦ ॥

સામાયિકાદિશ્રુતં ધર્મશ્ચારિત્રધર્મપરિણામઃ ।

તસ્યાધારઃ સાધુર્વર્ગ ઇતિ દુદ્ધહનનાર્થમ્ ॥ ૨૦ ॥ ૧૦૨૫

ગાથાર્થ—સામાયિક વગેરે શ્રુત છે. ચારિત્ર ધર્મનો પરિણામ એ ધર્મ છે.
તેનો જે આધાર હોય તે સાધુ છે. વર્ગશબ્દનો પ્રયોગ દુષ્ટોને હણવા માટે છે.

વિશેષાર્થ—અહીં સાધુ એવો શબ્દપ્રયોગ કરે તો ચાલે, તો પછી
સાધુવર્ગ એમ વર્ગ શબ્દનો પ્રયોગ શા માટે કર્યો ? એના સમાધાનમાં
અહીં કહ્યું કે વર્ગ એવા શબ્દનો પ્રયોગ દુષ્ટોનો નાશ કરવા માટે છે,
અર્થાત્ દુષ્ટોને એકલ દોકલ માણસ ન હણી શકે, પણ સમુદાય હણી
શકે. અહીં કર્મરૂપ દુષ્ટોને હણવાના છે. તેથી સાધુઓ સમૂહમાં હોય
તો કર્મરૂપ દુષ્ટોને હણી શકે. સાધુઓ સમૂહમાં હોય તો સાધનામાં એક-
બીજાને સહાયક બની શકે. એકલો સાધુ બિમાર પડે તો બીજાની સહાય
ન મળવાથી આર્તધ્યાન વગેરે કરે. એકલો સાધુ આલંબન ન મળવાથી
શિથિલ પણ બની જાય. ઇત્યાદિ અનેક દોષો થાય. આથી જ સાધુ માટે
ગચ્છમાં રહેવાની આજ્ઞા છે. ગચ્છમાં રહેવાથી વિશિષ્ટ આલંબન વગેરે
મળવાથી સાધુ કર્મરૂપ દુષ્ટોને હણવા સમર્થ બને છે. (૨૦)

આયરિયા તહ વાયગ, વિસેસગુણસંપયાઙ્ગસયજુત્તા ।

પવયણ સમઓ સંઘો, દંસણમિહ મિચ્છપ્પડિકૂલં ॥ ૨૧ ॥

આચાર્યાસ્તથા વાચકો વિશેષગુણસમ્પદાતિશયયુક્તાઃ ।

પ્રવચનં 'સમતો સઙ્ઘો દર્શનમિહ મિથ્યાત્વપ્રતિકૂલમ્ ॥ ૨૧ ॥ ૧૦૨૬

ગાથાર્થ—વિશેષ ગુણરૂપ સંપદાથી અને અતિશયથી યુક્ત હોય તે
આચાર્ય તથા ઉપાધ્યાય છે. પ્રવચન એટલે સમ્યગ્દર્શન સહિત સંઘ.
અહીં મિથ્યાત્વથી વિરુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન છે. (૨૧)

૧. મત એટલે જ્ઞાન. મતથી=જ્ઞાનથી સહિત તે સમત.

જડ વિ હુ સાવજ્જં હેઠ્ઠિં તહવિ નિરવજ્જમણણુબંધપરં ।

નહુ હોઇ તયદં ધલુ પચ્ચવ્વણં સુસઙ્ગણં ॥ ૨૨ ॥

યદાપિ ધલુ સાવઘં હેતુભિસ્તથાપિ નિરવઘમનનુબન્ધપરમ્ ।

ન ધલુ ભવતિ તદર્થં ધલુ પ્રત્યાખ્યાનં સુશ્રાદ્ધાનામ્ ॥ ૨૨ ॥ ૧૦૨૭

ગાથાર્થ— જો કે ધર્મકાર્ય સ્વરૂપથી સાવઘ હોય તો પણ હેતુઓથી નિરવઘ હોય અને સાવઘના અનુબંધવાળું ન હોય તો તે ધર્મકાર્ય નિરવઘ છે. સુશ્રાવકોનું પ્રત્યાખ્યાન સાવઘના અનુબંધ માટે થતું જ નથી.

વિશેષાર્થ—જેમ કે—શ્રાવક દરરોજ જિનપૂજા કરવી એવું પચ્ચક્ખાણ કરે. જિનપૂજા સ્વરૂપથી સાવઘ છે, પણ હેતુથી (=યતનાપૂર્વક જિનપૂજા કરવાથી) નિરવઘ છે. તથા હિંસાના અનુબંધવાળી નથી, કિંતુ અહિંસાના અનુબંધવાળી (=ફળવાળી) છે. (૨૨)

સારંભં સાવજ્જાણુબંધયં સવ્વહા ણ કાયવ્વં ।

તપ્પચ્ચઇયં ણેયં, પચ્ચવ્વણં સુસઙ્ગણં ॥ ૨૩ ॥

સારમ્ભં સાવઘાનુબન્ધકં સર્વથા ન કર્તવ્યમ્ ।

તત્પ્રત્યયિકં જ્ઞેયં પ્રત્યાખ્યાનં સુશ્રાદ્ધાનામ્ ॥ ૨૩ ॥ ૧૦૨૮

ગાથાર્થ— શ્રાવકોએ સાવઘના અનુબંધવાળું હોય તેવું આરંભવાળું કાર્ય ન કરવું જોઈએ. શ્રાવકોનું કોઈ પણ પ્રત્યાખ્યાન સાવઘના અનુબંધવાળા હોય તેવા આરંભવાળા કાર્યોના ત્યાગ માટે હોય છે. (૨૩)

ગિહિવાવારપરમ્મહસચ્ચિત્તાબંભચાઇણો જડ્ઢિવિ ।

તહ વિ હુ પયદસયસ્સ ય, ભક્તિપરણં નિરણુબંધં ॥ ૨૪ ॥

ગૃહિવ્યાપારપરમ્મુખસચિત્તાબ્રહ્મત્યાગિનો યદાપિ ।

તથાપિ ધલુ પદદશકસ્ય ચ ભક્તિપરણાં નિરનુબન્ધમ્ ॥ ૨૪ ॥ ૧૦૨૯

ગાથાર્થ—જો કે શ્રાવકો ગૃહસ્થના વ્યાપારોથી (=પાપપ્રવૃત્તિથી) નિવૃત્ત હોય, સચિત્તા અને અબ્રહ્મના ત્યાગી હોય તો પણ દશપદોની ભક્તિમાં તત્પર તેમને (જિનપૂજાદિમાં) સાવઘનો અનુબંધ ન હોય. (૨૪)

કુલગણપધિઇપાસુ, ભયણા સાગારમિયરજયણાઓ ।

કજ્જાકજ્જવિસેસં, લાહાલાહં તહા નચ્ચા ॥ ૨૫ ॥

કુલ-ગણપ્રભૃતિપદેષુ ભજના સાગારમિતરયતનયા ।

કાર્યાકાર્યવિશેષં લાભાલાભં તથા જ્ઞાત્વા ॥ ૨૫ ॥..... ૧૦૩૦

ગાથાર્થ— કાર્ય-અકાર્યના વિશેષને અને લાભાલાભને જાણીને ઉત્સર્ગ-અપવાદની યતનાથી કુલ-ગણ વગેરેની સેવા-ભક્તિ કરે.

વિશેષાર્થ— અમુક પ્રકારના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં અમુક કાર્ય કરવા યોગ્ય હોય અને અમુક પ્રકારના દ્રવ્યાદિમાં અમુક કાર્ય કરવા યોગ્ય ન હોય, અમુક સંયોગોમાં અમુક કાર્યથી લાભ થાય, અમુક સંયોગોમાં અમુક કાર્ય કરવાથી લાભના બદલે હાનિ થાય. જેમ કે સાધુની ગાઢ બિમારી આદિમાં આધાકર્મ આદિ દોષોથી દૂષિત આહાર વહોરાવવાથી લાભ થાય. આવા કારણ વિના તેમ કરે તો લાભના બદલે હાનિ થાય. આ બધું જાણીને સેવા-ભક્તિ કરે. (૨૫)

નામાઇચઽભ્યેયા, સદ્ધા તહ નામઠવળઓ સુગમા ।

ઇગવીસગુણસમેઓ, દવ્વે સ મઓ જિણમયસ્સ ॥ ૨૬ ॥

નામાદિચતુર્થેદાઃ શ્રાદ્ધાઃ તથા નામ-સ્થાપને સુગમે ।

એકવિંશતિગુણસમેતો દ્રવ્યે સ મતો જિનમતસ્ય ॥ ૨૬ ॥ ૧૦૩૧

ગાથાર્થ— શ્રાવકો નામ વગેરેથી ચાર પ્રકારના છે. તેમાં નામ શ્રાવક અને સ્થાપના શ્રાવક સુગમ છે. એકવીસ ગુણોથી યુક્ત જિનશાસ્ત્રમાં દ્રવ્યશ્રાવક રૂપે માન્ય છે.

દ્રવ્ય શ્રાવકના ૨૧ ગુણો

સંતો દંતો ધીરો, અસઢજ્જુ પરહિયત્થકારી ય ।

અવિહિચ્ચાઈ ઉદત્તો, અવંચળો પાવભીરૂ ય ॥ ૨૭ ॥

શાન્તો દાન્તો ધીરોઽશઠઃ ઋજુઃ પરહિતાર્થકારી ચ ।

અવિધિત્યાગી ઉદાત્તોઽવજ્ઞનઃ પાપભીરૂશ્ચ ॥ ૨૭ ॥ ૧૦૩૨

સદ્ધાલૂઓ ચિયન્નૂ, પઙ્ગણવાઈ અણિંદસુપરિલ્લો ।

અત્તગુણંમિ સુલદ્ધ-લલ્લો હુ પરમસમણ ॥ ૨૮ ॥

શ્રદ્ધાલુકશ્ચિત્તજઃ પ્રતિજ્ઞાવાદી અનિન્દ્યસુપરીક્ષઃ ।

આત્મગુણે સુલબ્ધલક્ષઃ ખલુ પરમસમયઃ ॥ ૨૮ ॥ ૧૦૩૩

મિયભાસી કરુણિક્કો, સજ્જણસેવી વિવેચસુપદ્ધણ્ણો ।

ગુરુવચણે દઢ્ઢિચિત્તો, જુગ્ગો પવચણસવર્ણમિ ॥ ૨૯ ॥

મિતભાષી કરુણૈકઃ સજ્જનસેવી વિવેકસુપ્રતિજ્ઞઃ ।

ગુરુવચને દૃઢચિત્તો યોગ્યઃ પ્રવચનશ્રવણે ॥ ૨૯ ॥ ૧૦૩૪

ગાથાર્થ— ૧. શાંત(=ક્ષમાશીલ), ૨. દાંત(=ઉદ્વિગ્ન વિજેતા), ૩. ધીર(=તકલીફમાં હતાશ ન થનાર), ૪. અશઠ(=વક્તાથી રહિત), ૫. સરળ(=દંભથી રહિત), ૬. પરહિત કરનાર, ૭. અવિધિનો ત્યાગી, ૮. ઉદાત્ત(=ઉદાર), ૯. બીજાને ન છેતરનાર, ૧૦. પાપભીરુ, ૧૧. (ધર્મ વગેરેમાં) શ્રદ્ધાવાળો, ૧૨. પરના ચિત્તને જાણવાની શક્તિવાળો, ૧૩. પ્રતિજ્ઞાવાદી(=પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે કરનારો, અર્થાત્ બોલેલું પાળનાર), ૧૪. વસ્તુને નિંદા ન બને તે રીતે પારખવાની શક્તિવાળો, ૧૫. આત્માના ગુણોમાં સારા લક્ષવાળો, ૧૬. સદાચારી, ૧૭. મિતભાષી(=અલ્પ બોલનાર, અર્થાત્ જરૂર પૂરતું જ બોલનાર), ૧૮. પારણામાં તત્પર, ૧૯. સત્પુરુષોની સેવા કરનાર, ૨૦. વિવેકપૂર્વકની સારી પ્રતિજ્ઞાવાળો અને ૨૧. ગુરુવચનમાં સ્થિર ચિત્તવાળો (એથી જ) પ્રવચનનું શ્રવણ કરવા માટે યોગ્ય. આ ૨૧ ગુણોથી યુક્ત શ્રાવક દ્રવ્યથી શ્રાવક છે. (૨૭-૨૮-૨૯)

દ્રવ્ય શ્રાવકના ૩૫ ગુણો

મર્ગાણુસારિપણતીસગુણજુત્તો ધમ્મકમ્મસંજુત્તો ।

વવહારદવ્વઓ સો, વિણ્ણોઓ સુગુરુપયસેવી ॥ ૩૦ ॥

માર્ગાણુસારિપણત્રિંશદ્ગુણયુક્તો ધર્મકર્મસંયુક્તઃ ।

વ્યવહારદ્રવ્યતઃ સ વિજ્ઞેયઃ સુગુરુપદસેવી ॥ ૩૦ ॥ ૧૦૩૫

નયસંપુણ્ણધણોહો, સિદ્ધાચારપ્પસંસઓ સયયં ।

નિયકુલસીલેહિં સમં, સગુત્તવજ્જં કયવીવાહો ॥ ૩૧ ॥

नयसंपूर्णधनौघः शिष्टाचारप्रशंसकः सततम् ।

निजकुलशीलैः समं सगोत्रवर्जं कृतविवाहः ॥ ३१ ॥ १०३६

पावाणुविक्रकारी, विसिद्धजणवयसुकिच्चकारिस्त्रे ।

कथं वि न अवण्णवाइ, विसेसगुरुजणाईणं ॥ ३२ ॥

पापानामुपेक्षाकारी विशिष्टजनपदसुकृत्यकारी ।

कुत्रापि नावर्णवादी विशेषगुरुजनादीनाम् ॥ ३२ ॥ १०३७

नो अणतिगुत्तगेहो, सुसंगकारी न गेहबहुदारो ।

कयसुविहियमुणिसंगो, अम्मापियराइभत्तिरओ ॥ ३३ ॥

नोऽनतिगुप्तगृहः सुसङ्गकारी न गृहबहुद्वारः ।

कृतसुविहितमुनिसङ्गोऽम्मापित्रादिभक्तिरतः ॥ ३३ ॥ १०३८

विद्वद्व्याणच्चाइ निदियवावारकरणनिव्वित्ती ।

लाहुच्चियवयकत्ता, उब्भडवेसो न कइया वि ॥ ३४ ॥

विद्वद्व्यस्थानत्यागी निन्दितव्यापारकरणनिवृत्तिः ।

लाभोचितव्ययकर्ता उद्भटवेषो न कदापि ॥ ३४ ॥ १०३९

सुस्सूसाइधीगुणजुत्तो जिणधम्ममसइ सुणमाणो ।

काले भोयण रुइओ, संतोसे दाणगुणजुत्तो ॥ ३५ ॥

शुश्रूषादिधीगुणयुक्तो जिनधर्ममसकृत् शृण्वन् ।

काले भोजनं रुचितः संतोषे दानगुणयुक्तः ॥ ३५ ॥ १०४०

साहियतिवगरयणो, अणोण्णमवाहकालवत्थूहि ।

कयपडिवत्तिपवित्ती, साहुअतिहिदीणपमुहाणं ॥ ३६ ॥

साधितत्रिवर्गस्त्रोऽन्योऽन्यमबाधकालवस्तुभिः ।

कृतप्रतिपत्तिप्रवृत्तिः साध्वतिथिदीनप्रमुखाणाम् ॥ ३६ ॥ १०४१

न य कुग्गहियचित्तो सुगुणो गुणपक्खवायतत्तिल्ले ।

तह देसकालचरियाइ चरमाणो बलाबलं जाणे ॥ ३७ ॥

न च कुग्रहीतचित्तः सुगुणो गुणपक्षपाततत्परः ।

तथा देशकालचर्यया चरन् बलाबलं जानन् ॥ ३७ ॥ १०४२

ણિચ્ચં સુદીહદંસી, વિસેસદક્ખો કયન્નૂ સવ્વત્થ ।

સદઓ વુઢ્ઢજનાણં, પૂયાકડ પેસપોસયઠ ॥ ૩૮ ॥

નિત્યં સુદીર્ઘદર્શી વિશેષદક્ષઃ કૃતઃ સર્વત્ર ।

સદયો વૃદ્ધજનાનાં પૂજાકૃતઃ પોષ્યપોષકકઃ ॥ ૩૮ ॥ ૧૦૪૩

જળવલ્લ્હો સલજ્જો, સોમો ય પરોવયારનિરઓ ય ।

મગ્ગાણુસારિગુણગણસહિઓ સહિઓ કુઢુંબેહિ ॥ ૩૯ ॥

જનવલ્લભઃ સલજ્જઃ સૌમ્યશ્ચ પરોપકારનિરતશ્ચ ।

માર્ગાનુસારિગુણગણસહિતઃ સહિતઃ કુટુંબૈઃ ॥ ૩૯ ॥ ૧૦૪૪

ગાથાર્થ— ૧. ન્યાયથી પૂર્ણ ધનસમૂહવાળો(=ન્યાયથી ધન મેળવનાર), ૨. સતત શિષ્ટાચારોની પ્રશંસા કરનાર, ૩. ભિન્ન ઓત્રવાળા અને સમાન કુલાચારવાળા સાથે વિવાહ કરનાર, ૪. પાપોની ઉપેક્ષા કરનાર, અર્થાત્ પાપભીરુ, ૫. દેશના વિશિષ્ટ સુકૃત્યોને કરનાર, અર્થાત્ દૃઢ થયેલા અને શિષ્ટ પુરુષોને માન્ય દેશના સદાચારોને પાળનાર, ૬. કોઈના ય અવર્ણવાદ ન બોલનાર, ગુરુજન આદિના અવર્ણવાદ તો ખાસ ન બોલનાર, ૭. અતિશય ગુપ્ત રહે તેવા (જ્યાં કોઈનું ય ગમનાગમન ન હોય તેવા એકાંત) સ્થાનમાં અને ઘણાં બારણાંવાળું ઘર ન રાખનાર, ૮. સત્પુરુષોનો અને આચારસંપન્ન સુસાધુઓનો સંગ કરનાર, ૯. માતા-પિતા વગેરેની (ઉપકારીઓની તથા જ્ઞાનીઓની) ભક્તિમાં તત્પર, ૧૦. (સ્વરાજ્ય આદિથી કે મરકી આદિથી થનારા), ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરનાર, ૧૧. (મદિરાપાન આદિ) નિંદનીય પ્રવૃત્તિ ન કરનાર, ૧૨. આવક પ્રમાણે ધનવ્યય કરનાર, ૧૩. ક્યારે પણ ઉદ્ભટ વેષ ન પહેરનાર, ૧૪. બુદ્ધિના શુશ્રૂષા વગેરે આઠ ગુણોથી યુક્ત, ૧૫. વારંવાર જિનધર્મને સાંભળનાર, ૧૬. યોગ્ય કાળે (ભૂખ લાગે ત્યારે) ભોજન કરનાર, ૧૭. સંતોષમાં રુચિવાળો, ૧૮. દાનગુણથી યુક્ત, ૧૯. એકબીજાને બાધા ન પહોંચે તે રીતે તેવા કાળે અને તેવી વસ્તુઓથી(=સાધનોથી) ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ પુરુષાર્થ સાધનાર, ૨૦. સાધુ, અતિથિ, દીન વગેરેની (યથાયોગ્ય) ભક્તિ કરનાર, ૨૧. કદાચ્રહથી રહિત, ૨૨.

સદ્ગુણી, ૨૩. ગુણોમાં પક્ષપાત રાખનાર, ૨૪. દેશ-કાળને ઉચિત આચરનાર, અર્થાત્ અદેશમાં=અનુચિત સ્થાનોમાં અને અકાળે ગમનાગમન ન કરનાર, ૨૫. બળ-અબળને જાણનાર, અર્થાત્ પોતાની શક્તિ અને અશક્તિને જાણીને તે પ્રમાણે કાર્ય કરનાર, ૨૬. સદા દીર્ઘદષ્ટિવાળો, ૨૭. વિશેષ નિપુણ, ૨૮. સર્વસ્થળે કૃતજ્ઞ, ૨૯. દયાળુ, ૩૦. (વ્રત, નિયમધારી અને જ્ઞાની એવા) વૃદ્ધજનોની પૂજા કરનાર, ૩૧. પોષવા યોગ્યનું પોષણ કરનાર, ૩૨. લોકપ્રિય, ૩૩. લજજાળુ, ૩૪. સૌમ્ય અને ૩૫. પરોપકાર કરવામાં તત્પર. આ માર્ગાનુસારી મનુષ્યના પાંત્રીશ ગુણોથી યુક્ત 'શ્રાવક દ્રવ્યથી શ્રાવક છે. તથા શ્રાવક કુટુંબથી સહિત હોવો જોઈએ, અર્થાત્ શ્રાવકે સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેવું જોઈએ. (૩૧-૩૨-૩૩-૩૪-૩૫-૩૬-૩૭-૩૮-૩૯)

પચ્ચક્ષણે કુસલો, અદ્ધાભિગ્ગહવયાદિનિયમે ય ।

દ્વ્વાઇચચ્છેદ્દેહં, દેસે સવ્વેગદુગ્ગજોગે ॥ ૪૦ ॥

પ્રત્યાખ્યાને કુશલોઽદ્ધાભિગ્રહવ્રતાદિનિયમે ચ ।

દ્રવ્યાદિચતુષ્કેદેશે સર્વે એકદ્વિકયોગે ॥ ૪૦ ॥..... ૧૦૪૫

દુવિહે વિ અદ્ધકમવદ્ધકમાઇયારેહિ તહ વ ઇયારેહિં ।

સુવિયારજાણસુગુરુપ્પવયણસવણરઓ સુદ્ધસદ્ધાએ ॥ ૪૧ ॥

દ્વિવિધેઽપિ અતિક્રમ-વ્યતિક્રમાતિચારાભ્યાં તથા ચેતરભ્યામ્ ।

સુવિચારજ્ઞાનસુગુરુપ્રવચનશ્રવણરતઃ શુદ્ધશ્રદ્ધયા ॥ ૪૧ ॥..... ૧૦૪૬

ગાથાર્થ— શ્રાવક પરચક્ષણ, કાળના અભિગ્રહો, વ્રતો અને નિયમ આદિ દ્રવ્યાદિ ચતુષ્થી, દેશથી અને સર્વથી, એક, બે વગેરે ભાંગાઓ, અતિક્રમ અને વ્યતિક્રમ એ બંને પ્રકાર, અને અતિચાર અને અનાચાર એ બંને પ્રકાર, આ બધામાં કુશળ હોય, શુદ્ધ શ્રદ્ધાથી જીવાદિ પદાર્થોના

૧. પૂર્વે ૨૧ ગુણોથી યુક્ત દ્રવ્ય શ્રાવક છે એમ કહ્યું અને અહીં પણ ૩૫ ગુણોથી યુક્ત દ્રવ્ય શ્રાવક છે એમ કહ્યું. અહીં બંને સ્થળે જૈન કુળમાં જન્મ વગેરેથી યુક્ત હોય અને સમ્યક્દર્શન ન પામ્યો હોય તેવો શ્રાવક સમજવો. અહીં દ્રવ્ય શબ્દ યોગ્યતા અર્થમાં છે. અર્થાત્ આવો જીવ ભાવશ્રાવક બનવા માટે યોગ્ય છે. અભયકુમારને ફસાવનારી વેશ્યા દ્રવ્ય શ્રાવિકા હતી. અહીં દ્રવ્ય શબ્દનો અર્થ ભાવ શ્રાવક બનવાની યોગ્યતાથી રહિત એવો છે.

પરમાર્થનો વિચાર કરવામાં કુશળ (અથવા જુદા જુદા દર્શનોમાં કુશળ) અને ગુરુનું પ્રવચન સાંભળવામાં તત્પર હોય. (૪૦-૪૧)

તિગરણતિજોગજુત્તં, સઘ્વં તદિયરં ચ દેસઓ ભણિયં ।

સાવજ્જં સાનુબંધં, સાવજ્જં નિરણુબંધં ચ ॥ ૪૨ ॥

ત્રિકરણ-ત્રિયોગયુક્તં સર્વં તદિતરદ્ ચ દેશતો ભણિતમ્ ।

સાવઘં સાનુબન્ધં સાવઘં નિરનુબન્ધં ચ ॥ ૪૨ ॥ ૧૦૪૭

નિરબંધમસાવજ્જં, સાણુબંધં તહા અસાવજ્જં ।

ચઠમેયં જં કિચ્ચં, પચ્ચક્ષ્ણાઙ્ગ જહાજુગ્ગં ॥ ૪૩ ॥

નિરબન્ધમસાવઘં સાનુબન્ધં તથાઽસાવઘમ્ ।

ચતુર્થેદં યત્કૃત્યં પ્રત્યાચ્છાતિ યથાયોગ્યમ્ ॥ ૪૩ ॥ ૧૦૪૮

ગાથાર્થ— ત્રણ કરણથી અને ત્રણ યોગથી યુક્ત પ્રત્યાખ્યાન સર્વથી છે. તેનાથી બીજું (=ત્રણ કરણ અને ત્રણયોગની ન્યૂનતાવાળું) પ્રત્યાખ્યાન દેશથી કહ્યું છે. સાવઘ હોય અને અનુબંધથી સહિત હોય, સાવઘ હોય અને અનુબંધથી રહિત હોય, અસાવઘ હોય અને અનુબંધથી રહિત હોય, અસાવઘ હોય અને અનુબંધથી સહિત આમ ચાર પ્રકારનું કાર્ય છે. તેનું યથાયોગ્ય પચ્ચક્ષ્ણાણ કરે.

વિશેષાર્થ— કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું એ ત્રણ કરણથી અને મન-વચન-કાયા એ ત્રણ યોગથી થતું પચ્ચક્ષ્ણાણ સર્વથી છે. આ ભાંગા સિવાય બીજા ભાંગાઓથી લેવાતું પચ્ચક્ષ્ણાણ દેશથી છે. સાવઘ એટલે હિંસાદિ પાપવાળું કાર્ય. નિરવઘ એટલે હિંસાદિ પાપથી રહિત. અનુબંધ એટલે ફળ, અથવા પરંપરા. મકાન બાંધવું વગેરે કાર્ય સાવઘ છે. જો તે કાર્ય રસપૂર્વક કરવામાં આવે તો પાપના અનુબંધવાળું થાય, રસ વિના કરે તો પાપથી-અનુબંધથી રહિત થાય. પ્રતિક્રમણાદિ કાર્ય અસાવઘ છે. જો તે ભાવથી કરવામાં આવે તો અનુબંધવાળું બને. ભાવથી રહિત કરવામાં આવે તો અનુબંધથી રહિત થાય. (૪૨-૪૩)

જેહિં કમ્માદાણપ્પમુહા જણણિદણિજ્જવવહારા ।

પચ્ચક્ષ્ણાયા નિયગિહવાવારા વજ્જિયા સયયં ॥ ૪૪ ॥

યૈઃ કર્માદાનપ્રમુખા જનનિન્દનીયવ્યવહારઃ ।

પ્રત્યાચ્ચાતા નિજગૃહવ્યાપાર વર્જિતાઃ સતતમ્ ॥ ૪૪ ॥ ૧૦૪૯

તે હિ જઇ સુદ્ધકઢાઇદલેહિં પયદસગભત્તિમિચ્છિજ્જા ।

જમ્હા ન લોયરિંસા, હવિજ્જ સાગારઓ ભયણા ॥ ૪૫ ॥

તે હિ યદિ શુદ્ધકાષ્ઠાદિદલૈઃ પદદશકભક્તિમિચ્છેયુઃ ।

યસ્માદ્ ન લોકરિંસા ભવેત્ સાકારતો ભજના ॥ ૪૫ ॥ ૧૦૫૦

ગાથાર્થ— જેમણે કર્માદાન વગેરે (શિષ્ટ)જનનિન્દનીય ધંધાનો ત્યાગ કર્યો છે અને પોતાના ઘરની પ્રવૃત્તિઓ સદા માટે છોડી દીધી છે તેવા શ્રાવકો જો 'શુદ્ધ કાષ્ઠના ટુકડાઓ વગેરેથી દશ પદોની ભક્તિને ઇચ્છે તો આગારથી ભક્તિ કરે. કારણ કે આમાં લોકનિન્દા ન થાય. (૪૪-૪૫)

થૂલતસપાણરક્ષણ-અહિગાસી નો પરં સ સુહમેસુ ।

ગિહિવાવારે જઇ વિ હુ, કિં પુણ અરિહાઇભત્તીસુ ॥ ૪૬ ॥

સ્થૂલત્રસપ્રાણરક્ષણાધિકારી ન પરં સ સૂક્ષ્મેષુ ।

ગૃહિવ્યાપારે યદ્યપિ ચ્ચલુ કિં પુનરહદાદિભક્તિસુ ॥ ૪૬ ॥ ૧૦૫૧

ગાથાર્થ— શ્રાવક જો ગૃહસ્થની પ્રવૃત્તિમાં પણ સ્થૂલ ત્રસ જીવોની રક્ષાનો અધિકારી છે, પણ સૂક્ષ્મ જીવોની રક્ષાનો અધિકારી નથી, તો પછી અરિહંત આદિની ભક્તિમાં સૂક્ષ્મ જીવોની રક્ષાનો અધિકારી ન હોય તેમાં શું કહેવું ? અર્થાત્ સૂક્ષ્મજીવોની હિંસા થતી હોય તો પણ જિનપૂજા વગેરે કરે. (૪૬)

તિકરણતિજોગજુત્તં, પચ્ચવચ્ચાણં સયા મુણીણં ચ ।

સઙ્ઘાણં સંથારે, અહવા વત્થુ સમણુપપ્પ ॥ ૪૭ ॥

ત્રિકરણ-ત્રિયોગયુક્તં પ્રત્યાચ્ચ્યાનં સદા મુનીનાં ચ ।

શ્રાદ્ધાનાં સંસ્તારકેઽથવા વસ્તુ સમનુપ્રાપ્ય ॥ ૪૭ ॥ ૧૦૫૨

ગાથાર્થ— ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી યુક્ત પ્રત્યાચ્ચ્યાન મુનિઓને સદા હોય. શ્રાવકોને તો અંત સમયે સંથારામાં (=અનશનમાં) અથવા વિશિષ્ટ વસ્તુને પામીને હોય.

૧. શુદ્ધ કાષ્ઠના ટુકડા વેચીને પ્રાપ્ત થતા ધનથી અરિહંત પૂજા વગેરે કરે એવો ભાવ જણાય છે. અથવા બીજો કોઈ ગૂઢ અર્થ હોય તો ગીતાથીએ વિચારવો.

વિશેષાર્થ— મન-વચન-કાયાથી પાપ ન કરવું, ન કરાવવું, ન અનુમોદવું એ નવભાંગાથી પાપનો ત્યાગ મુનિઓ કરી શકે, શ્રાવકો નહિ. કારણ કે સંસારીઓ સાપેક્ષ હોવાથી તેમને અનુમતિ રહેલી જ છે. આમ છતાં જ્યારે અંત સમયે અનશન કરે ત્યારે નવ ભાંગાથી પચ્ચક્ષ્પાણ કરી શકે. અથવા પોતાના ક્ષેત્રથી (=ભરતક્ષેત્રના મધ્યખંડથી) બહારના ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ત્રિવિધ-ત્રિવિધથી પચ્ચક્ષ્પાણ કરી શકે. અથવા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના માછલાનું માંસ ન ખાવું. ઇત્યાદિ વિશેષ વસ્તુઓ આશ્રયીને ત્રિવિધ-ત્રિવિધથી પચ્ચક્ષ્પાણ કરી શકે. (૪૭)

કયપુઢવિપચ્ચક્ષ્પાણે, પઢિમાકારાવણે વિ ન હુ દોસા ।

જલજલણપવણવણાણં, ઠાણા ઠણં ન કુલ્લિજ્જા ॥ ૪૮ ॥

કૃતપૃથિવીપ્રત્યાખ્યાને પ્રતિમાકારણેઽપિ ન ખલુ દોષઃ ।

જલ-જ્વલન-પવન-વનસ્પતીનાં સ્થાનાત્ સ્થાનં ન કુર્યાત્ ॥ ૪૮ ॥ ૧૦૫૩

ગાથાર્થ— પૃથ્વીકાયની હિંસા ન કરવાના પ્રત્યાખ્યાનમાં જિનપ્રતિમા કરાવવામાં પણ દોષો નથી. આવો શ્રાવક પાણી, અગ્નિ, પવન અને વનસ્પતિને એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને ન કરે, અર્થાત્ જ્યાં હોય ત્યાંથી ખસેડે નહીં. (૪૮)

જિણપૂયાઇનિમિત્તં, જઇ કુજ્જા અપ્પણો સિયા સઙ્કો ।

જઇ અપ્પણો ન સહાઓ, હવિજ્જ નો તત્થ વયદક્ષો ॥ ૪૯ ॥

જિનપૂજાદિનિમિત્તં યદિ કુર્યાદાત્મનઃ સ્યાત્ શ્રાદ્ધઃ ।

યદિ અન્યો ન સહાયો ભવેદ્ ન તત્ર વ્રતદક્ષઃ ॥ ૪૯ ॥ ૧૦૫૪

ગાથાર્થ— શ્રાવક કદાચ જિનપૂજા આદિ માટે જિનપ્રતિમાને કરે=પોતાના ગૃહમાં સ્થાપન કરે તો જો તેમાં બીજો કોઈ સહાયક હોય તો કરે, અન્યથા વ્રતમાં કુશળ એવો તે ન કરે. (૪૯)

પૂયાએ કાયવહો, જઇ વિ હુ હુજ્જા તહાવિ સુદ્ધમણં ।

જલગલણધમ્મમિવ જં, નિરવિજ્જપ્પાણ સુહજોગં ॥ ૫૦ ॥

પૂજાયાં કાયવધો યદ્યપિ ખલુ ભવેત્ તથાપિ શુદ્ધમનાઃ ।

જલગલનધર્મ ઇવ યદ્ નિરવદ્યાત્મનાં શુભયોગઃ ॥ ૫૦ ॥ ૧૦૫૫

આથાર્થ— જો કે પૂજામાં જીવહિંસા અવશ્ય છે, તો પણ તેમાં મન શુદ્ધ છે, અર્થાત્ મનમાં હિંસાની ભાવના નથી, કિંતુ જિનભક્તિની ભાવના છે. કારણ કે જેવી રીતે પાણીને ગાળવામાં (જીવોને કિલામણ થવા છતાં) ધર્મ છે તેમ જિનપૂજામાં નિષ્પાપ આત્માઓનો શુભયોગ છે. (૫૦)

જત્થ ય સુહજોગાણં, પવિત્તિમેત્તં ચ પાપનિવ્વિત્તી ।

તં ભત્તિજુત્તિજુત્તં, પરનિરવજ્જં ન સાવજ્જં ॥ ૫૧ ॥

યત્ર ચ શુભયોગાનાં પ્રવૃત્તિમાત્રં ચ પાપનિવૃત્તિઃ ।

તદ્ ભક્તિયુક્તિયુક્તં પરનિરવદ્યં ન સાવદ્યમ્ ॥ ૫૧ ॥ ૧૦૫૬

આથાર્થ— જે કાર્યમાં માત્ર શુભયોગોની જ પ્રવૃત્તિ હોય અને પાપોથી નિવૃત્તિ હોય ભક્તિયોગથી યુક્ત તે કાર્ય ઉત્તમ નિરવદ્ય(=નિષ્પાપ) છે, સાવદ્ય(=પાપવાળું) નથી. (૫૧)

જયણા તસાણ નિચ્ચં, કાયવ્વા સા વિ જહ્ અણાભોગે ।

જં તહ પાયચ્છિત્તં, જહારિહં તત્થ ઘેત્તવ્વં ॥ ૫૨ ॥

યતના ત્રસાણાં નિત્યં કર્તવ્યા સાઽપિ યદિ અનાભોગે ।

યત્ તથા પ્રાયશ્ચિત્તં યથાર્હં તત્ર ગ્રહીતવ્યમ્ ॥ ૫૨ ॥ ૧૦૫૭

આથાર્થ— સદા ત્રસ જીવોની યતના કરવી જોઈએ. આમ છતાં અનાભોગથી ત્રસ જીવોની હિંસા થઈ જાય તો તેમા યથાયોગ્ય જે પ્રાયશ્ચિત્ત હોય તે પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરવું જોઈએ. (૫૨)

તિગરણતિજોગજુત્તા, મુણિણો વિ હુ તત્થ જં વણ્ણે આસા ।

વિહિફલનિસેહમોણપ્પયારિયા ભત્તિકજ્જેસુ ॥ ૫૩ ॥

ત્રિકરણ-ત્રિયોગયુક્તા મુનયોઽપિ खलु तत्र यद् वदेद् भाषा ।

વિધિ-ફલ-નિષેધ-મૌનપ્રકારિતા, ભક્તિકાર્યેષુ ॥ ૫૩ ॥ ૧૦૫૮

આથાર્થ— ત્રિકરણ-ત્રિયોગથી યુક્ત મુનિઓ પણ ભક્તિકાર્યોમાં વિધિ, ફળ, નિષેધ અને મૌન એવા ભેદવાળી ભાષા બોલે.

વિશેષાર્થ— સાધુઓ જિનપૂજાની વિધિ કહે તે વિધિભાષા છે. જિનપૂજાના ફળનું વર્ણન કરે તે ફળભાષા છે. જિનપૂજામાં આવું આવું ન કરાય એમ કહે તે નિષેધભાષા છે. ક્યારેક કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે

જેમાં ન તો હા કહેવાય અને ન તો ના કહેવાય. આ સમયે સાધુઓ મૌન રહે. જેમ કે—સૂર્યાભદ્રેવે શ્રી મહાવીરદેવને ભક્તિ માટે નૃત્ય કરવાનું પૂછ્યું ત્યારે ભગવાન મૌન રહ્યા. કારણ કે આ પ્રશ્નમાં હા કહે તો હાથ કપાય અને ના કહે તો નાક કપાય એવી સ્થિતિ છે. જો નૃત્ય કરવા માટે હા કરે તો નૃત્યદર્શનના કારણે ગૌતમસ્વામી મહારાજા વગેરેના સ્વાધ્યાયનો વ્યાધાત (=ભંગ) થાય, અને ના કહે તો સંસારનો ઉચ્છેદ કરનારી જિનભક્તિથી વંચિત રહે. આમ ભક્તિકાર્યોમાં મુનિઓ વિવિધ ભાષા બોલે. (જુઓ રાજપ્રશ્નીય આગમ) (૫૩)

પરિણામવિસેસાઓ, પુઢવાઙ્ગ વહો વિ અહ જિણાયયણે ।

મણિઓ ગુણાય એવ મુણિવિહારુવ્વ નિરુણેહિ ॥ ૫૪ ॥

પરિણામવિશેષાત્ પૃથ્વીદિવધોઽપિ અથ જિનાયતને ।

મણિતો ગુણાયૈવ મુનિવિહારવદ્ નિપુણૈઃ ॥ ૫૪ ॥ ૧૦૫૧

ગાથાર્થ— જિનમંદિર બંધાવવામાં થતી પૃથ્વીકાયાદિની હિંસાને પણ (જિનમતમાં) કુશળ પુરુષોએ પરિણામ વિશેષથી મુનિઓના વિહારની જેમ લાભ માટે(=લાભ કરનારી) જ કહી છે. (૫૪)

તદ્ તિત્થવિસેસે જહ પાહાણો વિસજ્જિયં ગરલં ।

નો મારઙ્ગ બલપુઠ્ઠિં, કરેઙ્ગ જહ દવ્વજોણ ॥ ૫૫ ॥

તરતિ તીર્થવિશેષે યથા પાષાણો વિસૃષ્ટં ગરલમ્ ।

ન મારયતિ બલપુઠ્ઠિં કરોતિ યથા દ્રવ્યયોગેન ॥ ૫૫ ॥ ૧૦૬૦

સચ્ચપ્પભાવઓ ચ્ચિય, અગ્ગી ણો ડહઙ્ગ તં હિયં કુણઙ્ગ ।

તહ કાયવહો વિ તયા, સુહજોગનિમિત્તસંજણયા ॥ ૫૬ ॥

સત્યપ્રભાવત એવાગ્નિર્ન દહતિ તસ્ય હિતં કરોતિ ।

તથા કાયવધોઽપિ તયા શુભયોગનિમિત્તસંજનયા ॥ ૫૬ ॥ ૧૦૬૧

ગાથાર્થ— જેવી રીતે વિશિષ્ટ તીર્થમાં પથ્થર પણ તરે છે, તેવા દ્રવ્યના સંયોગથી જેમાંથી વિષશક્તિ નષ્ટ થઈ છે તેવું જેર મારતું નથી બલ્કે બલવૃદ્ધિને કરે છે, સત્યના પ્રભાવથી જ અગ્નિ બાળતો નથી, બલ્કે તેનું

૧. શુભયોગનિમિત્તં સંજનયતીતિ શુભયોગનિમિત્તસંજના, તયા ।

હિત કરે છે, તેવી રીતે જીવહિંસા પણ શુભયોગના નિમિત્તને ઉત્પન્ન કરનાર પૂજાથી પૂજકના હિતને કરે છે. (૫૫-૫૬)

પરિણામવિસેસો વિ હુ, સુહવજ્ઞગઓ સુહફલો હોતિ ।

ળ ડ ડ્યરો વેયવહો, ડ મિચ્છસ્સ જહ વિપ્પં ॥ ૫૭ ॥

પરિણામવિશેષોડપિ ખલુ શુભબાહ્યગતઃ શુભફલો ભવતિ ।

ન ત્વિતરે વેદવધસ્તુ મ્લેચ્છસ્ય યથા વિપ્રમ્ ॥ ૫૭ ॥ ૧૦૬૨

ગાથાર્થ— પરિણામ વિશેષ પણ અવશ્ય શુભ બાહ્ય પદાર્થને અવલંબીને જ શુભ ફળવાળા તરીકે સંમત છે, વેદમાં કહેલ પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ (=જીવવધનો પરિણામ) અશુભ બાહ્ય પદાર્થના આલંબનવાળો હોવાથી શુભ ફળવાળો નથી. જેમ કે બ્રાહ્મણને મારનાર મ્લેચ્છનો પરિણામ વિશેષ શુભ ફળવાળો નથી.

વિશેષાર્થ— મિલ્લો ચંડિકાદેવી વગેરેની આગળ બ્રાહ્મણનો ધાત કરે છે. બાહ્ય પદાર્થના આલંબનવાળો આ પરિણામવિશેષ શુભફળવાળો નથી એમ વૈદિકો પણ માને છે. આથી જેમ મ્લેચ્છોનો બ્રાહ્મણધાત-પરિણામ અશુભ બાહ્ય પદાર્થના આલંબનવાળો હોવાથી શુભ ફળવાળો નથી, તેમાં યજ્ઞમાં પંચેન્દ્રિય જીવવધનો પરિણામ પણ અશુભ બાહ્ય પદાર્થના આલંબનવાળો હોવાથી શુભ ફળવાળો નથી. (ધર્મસંગ્રહણી ગાથા-૮૭૦, પંચવસ્તુક ગાથા-૧૨૪૧ વગેરે). (૫૭)

સઙ્ગ સવ્વત્થાભાવે, જિણાણ ભાવાવયાણ જીવાણં ।

તેસિં નિત્થરણગુણં, પુઢવાઙ્ગવહે વિ આયયણં ॥ ૫૮ ॥

સદા સર્વત્રાભાવે જિનાનાં ભાવાપદિ જીવાનામ્ ।

તેષાં નિસ્તરણગુણં પૃથ્વીદિવધેડપિ આયતનમ્ ॥ ૫૮ ॥ ૧૦૬૩

ગાથાર્થ— સર્વ ક્ષેત્રોમાં સદા તીર્થકરો ન હોય અને જીવોને ભાવ આપત્તિઓ(=સંકલેશનું કારણ એવા રાગાદિ દોષો) તો હોય. જિનમંદિરમાં(=જિનમંદિરના નિર્માણમાં) પૃથ્વી આદિ જીવોનો વધ થતો હોવા છતાં જિનમંદિર જીવોની ભાવઆપત્તિઓને નિયમા દૂર કરવાના ગુણવાળું છે. તેથી જિનમંદિર નિર્માણ આદિમાં પૃથ્વી વગેરેનો વધ હોવા છતાં પરિણામ શુભ બાહ્ય પદાર્થના આલંબનવાળો છે. (૫૮)

જિનમંદિર ભાવઆપત્તિઓને દૂર કરવાના ગુણવાળું કેવી રીતે છે તે જણાવે છે—

સાધુનિવાસો તિથ્યગર-ઠાવણા આગમસ્સ પરિવુઢ્ઠી ।

ઙ્કિલ્લં ભાવાવઙ્નિત્થરણગુણં તુ ભવ્વાણં ॥ ૫૧ ॥

સાધુનિવાસસ્તીર્થકસ્થાપના આગમસ્ય પરિવૃદ્ધિઃ ।

एकैकं भावापदनिस्तरणगुणं तु भव्यानाम् ॥ ५१ ॥..... ૧૦૬૪

ગાથાર્થ— જે ગામમાં દહેરાસર બનાવેલું હોય તો (૧) વિહારક્રમને અનુરૂપ વિચરતા સાધુ ભગવંતો તે ગામ આદિમાં નિવાસ કરે. વળી, (૨) એ જિનમંદિરમાં તીર્થંકરની સ્થાપના થાય, તથા (૩) સાધુ ભગવંતના સંપર્કથી ગામવાસી પ્રાયઃ બધા શ્રાવકોની સદાગમ વૃદ્ધિ=સદ્બોધની વૃદ્ધિ થાય. આ એક એક વસ્તુ લઘુકર્મી ભવ્યજીવો માટે ભાવાપદ નિસ્તરણ ગુણરૂપ જ બને છે. (મૂળમાં ‘તુ’ પદ જકારાર્થક છે.) આમ પૃથ્વી વગેરે જીવોનો વધ હોવા છતાં જિનાયતન ભાવાપદ નિસ્તરણ ગુણવાળું છે. (૫૮) (ધર્મસંગ્રહણી ગા-૮૭૩)

સાધુનિવાસ વગેરે એક એક વસ્તુ ભાવઆપત્તિને દૂર કરવાના ગુણવાળી કેવી રીતે છે તે જણાવે છે—

સાધૂણ વાસા સદ્ધર્મદેસણા ધમ્મકાયપરિચરણં ।

તિથ્યયરઠાવણાઓ પરમગુરુગુણાગમો ભણિતો ॥ ૬૦ ॥

સાધૂનાં (નિ)વાસાત્ સદ્ધર્મદેશના ધર્મકાયપરિચરણમ્ ।

તીર્થકસ્થાપનાતઃ પરમગુરુગુણાગમો ભણિતઃ ॥ ૬૦ ॥ ૧૦૬૫

ગાથાર્થ— સાધુનો નિવાસ થાય, તો સાધુ પાસે ગયેલા કો’ક ભવ્યજીવને સદ્ધર્મની દેશના સાંભળવા મળે. તથા (સાધુનું શરીર ધર્મપ્રવૃત્તિમાં રત હોવાથી ધર્મકાય છે.) ધર્મકાયની પ્રાપ્તિ(=અચિત્ત) અને કલ્પનીય(=જર દોષથી રહિત) ઔષધ આદિથી પ્રતિચારણા=વેધાવચ્ચનો લાભ મળે. આ બંને દુસ્તર સંસારસાગરના નિસ્તરણ માટે કારણભૂત છે. તથા તીર્થંકરની સ્થાપના(=જિનબિંબ પધરાવવા)થી તેના દર્શનથી પરમગુરુ તીર્થંકરના વીતરાગતા આદિ ગુણોનો બોધ થાય છે.

જિનબિંબની સ્થાપનાનું આ ફળ છે. એમ આગમવેદી મહાપુરુષોએ કહ્યું છે. પરમગુરુના આ ગુણોનો બોધ પણ કેટલાક લઘુકર્મી જીવોને તેવા પ્રકારના શુભપરિણામમાં કારણ બનવા દ્વારા ભાવઆપત્તિ નિસ્તરણ ગુણ ધરાવે છે. (૬૦) (ધર્મસંગ્રહણી ગા-૮૭૪)

સજ્ઞાયજ્ઞાણકરણે, આગમપરિવદ્ધુણં તત્તો નિયમા ।

રાગાદીણ પહાણં, તત્તો મોક્ષો સયાસોક્ષો ॥ ૬૧ ॥

સ્વાધ્યાયધ્યાનકરણે આગમપરિવદ્ધનં તત્તો નિયમાત્ ।

રાગાદીનાં પ્રહાનં તત્તો મોક્ષઃ સદાસૌખ્યઃ ॥ ૬૧ ॥ ૧૦૬૬

ગાથાર્થ— સાધુઓના સંપર્કથી દરરોજ સ્વાધ્યાય-ધ્યાન કરવાનું થાય. સ્વાધ્યાય-ધ્યાનથી અવશ્ય સદ્બોધની વૃદ્ધિ થાય. સદ્બોધની વૃદ્ધિથી રાગાદિ દોષોનો અત્યંત ક્ષય થાય છે. રાગાદિ દોષોનો અત્યંત ક્ષય થવાથી સદા સુખમય મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. (૬૧) (ધર્મસંગ્રહણી ગા-૮૭૫)

તા ઇડ સુહવજ્ઞગઓ સંવિગ્ગસ્સ જયણાપવત્તસ્સ ।

જિણભવણકાયઘાણ, પરિણામો હોઈ જીયસ્સ ॥ ૬૨ ॥

તસ્માદેવં શુભબાહુગતઃ સંવિગ્નસ્ય યતનાપ્રવૃત્તસ્ય ।

જિનભવનકાયઘાતે પરિણામો ભવતિ જીવસ્ય ॥ ૬૨ ॥ ૧૦૬૭

ગાથાર્થ— આવી પડતા અનેક શારીરિક અને માનસિક દુઃખોને સહન કરવાથી-સંસારથી વિમુખ એવી પ્રજ્ઞાથી મોક્ષની અભિલાષાવાળો= સંવિગ્ન જીવ જિનાયતન બનાવતી વખતે જયણા રાખે છે, અર્થાત્ પાણી, લાકડા, શુદ્ધ ભૂમિનું ગ્રહણ વખતે અલ્પહિંસાનો ખ્યાલ રાખીને જિનાયતન બનાવવા પ્રવૃત્ત થાય છે. તેથી જિનાયતન સંબંધી પૃથ્વી વગેરે છકાય જવના વધ વખતે પણ તેનો પરિણામ ઉપરોક્ત પ્રમાણે શુભ બાહ્ય આલંબનવાળો છે. (૬૨) (ધર્મસંગ્રહણી ગા-૮૭૬)

મુત્તગસરીરદવ્વસ્સ પૂયા ભવિયત્તકમ્મનિદ્દલણી ।

નો આરંભપવિત્તીપસત્તયા સમ્મત્તસુદ્ધિકરી ॥ ૬૩ ॥

મૂર્તકશરીરદ્રવ્યસ્ય પૂજા ભવ્યાત્મકર્મનિર્દલની ।

નારમ્મપ્રવૃત્તિપ્રસક્તતા સમ્યક્ત્વશુદ્ધિકરી ॥ ૬૩ ॥ ૧૦૬૮

ગાથાર્થ— પરમાત્માના રૂપી શરીરરૂપ દ્રવ્યની (=દ્રવ્યનિક્ષેપાની) પૂજા ભવ્ય જીવોના કર્મોનો નાશ કરનારી છે. આરંભમાં પ્રવૃત્તિરૂપ દોષ લાગતો નથી, તથા સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ કરનારી છે. (૬૩)

जस्स य सुद्धो भावो, णिक्खेवो तत्थ तं सुहयबंधं ।

अत्तट्ठपरट्ठमुभयद्वर्मिदियरागेहि पडिबंधं ॥ ६४ ॥

यस्य च शुद्धो भावो निक्षेपस्तत्र तद् सुखदबन्धम् ।

आत्मार્थપરર્થમુભયાર્થમિन्द्रियरागैः प्रतिबन्धम् ॥ ६४ ॥..... ૧૦૬૯

ગાથાર્થ— જેનો ભાવ નિક્ષેપો શુદ્ધ છે તેનું દ્રવ્ય(=દ્રવ્યની પૂજા) સ્વ માટે, પર માટે અને સ્વપર ઉભય માટે સુખ આપનારા કર્મોનો બંધ કરાવે છે, અને ઈંદ્રિયોના વિવિધ રાગોનો પ્રતિબંધ કરે છે. (૬૪)

निक्खेवासुद्धं जं, तदट्ठमुच्चावरोहि तं भयणा ।

सागारमणागारं, जह वृत्तं तं निस्वहेज्जा ॥ ६५ ॥

निक्षेपाशुद्धं यत् तदर्थमुच्चापरभ्यां तद् भजना ।

साकारमनाकारं यथा वृत्तं तद् निर्वहिद् ॥ ६५ ॥..... ૧૦૭૦

ગાથાર્થ— જે જીવ ભાવનિક્ષેપાથી અશુદ્ધ છે તેની પૂજા કરવામાં ઉચ્ચ અને સામાન્ય પુરુષની અપેક્ષાએ વિકલ્પ છે. અપવાદ સહિત કે અપવાદ વિના જે રીતે પ્રત્યાખ્યાન થયું (=કર્યું) હોય તે રીતે તે પચ્ચક્ષ્માણનો નિર્વાહ કરે=પાલન કરે.

વિશેષાર્થ— કોઈ શ્રાવક આગાર સહિત સમ્યક્ત્વ ઉચ્ચરે અને તેમાં મિથ્યાદષ્ટિ રાજા વગેરે મોટા માણસની પૂજા કરવી પડે તેની છૂટ રાખી હોય તો રાજા વગેરે વિદ્યમાન હોય ત્યારે તેની કે મૃત્યુ પામે ત્યારે તેના મૃતક શરીરરૂપ દ્રવ્યની પૂજા કરવી પડે તો કરે. છૂટ ન રાખી હોય તો ન કરે. માટે અહીં કહ્યું કે અપવાદ સહિત કે અપવાદ વિના જે રીતે પ્રત્યાખ્યાન થયું હોય તે રીતે તે પચ્ચક્ષ્માણનો નિર્વાહ કરે. તથા કોઈ સામાન્ય માણસ હોય તો તેની પણ તેવા સંયોગોમાં પૂજા કરવાનો પ્રસંગ આવી જાય ત્યારે પૂજા કરવાથી બચી શકાતું હોય તો બચે. બચી ન શકાતું હોય તો પ્રત્યાખ્યાન પ્રમાણે યથાયોગ્ય કરે. (૬૫)

સિવસ્રાવયંમિ જઇ વયઅરિત્તે ધમ્મકજ્જમુદ્ધવિ ।

સાહુવ્વ તત્થ ઇરિયાપરણ્હિ તત્થ કાયવ્વં ॥ ૬૬ ॥

શિક્ષાવ્રતે યદિ વ્રતાતિરિક્તે ધર્મકાર્યોત્થાપિતે ।

સાધુરિવ તત્રેર્યાપરકૈસ્તત્ર કર્તવ્યમ્ ॥ ૬૬ ॥ ૧૦૭૧

ગાથાર્થ— જો (સામાયિક વગેરે) શિક્ષાવ્રતમાં વ્રત સિવાય બીજું ધર્મકાર્ય કોઈએ ઉભુ કર્યું હોય, અર્થાત્ શિક્ષાવ્રતમાં શિક્ષાવ્રત સિવાય અન્ય ધર્મકાર્ય કરવા માટે કોઈ સ્થળે જવાનો પ્રસંગ આવી જાય, તો તે શ્રાવક સાધુની જેમ ઈર્યાસમિતિથી ત્યાં જાય અને (સામાયિક વગેરેમાં થઈ શકે તેવું) કાર્ય કરે. (૬૬)

પડિમાપડિવણ્ણાણં, પુણ તિકરણજોઓ ન સંગઓ જમ્હા ।

નો કહમિયરાણં પુણ, દેસવયાણં ન ધમ્મઢ્ઠા ॥ ૬૭ ॥

પ્રતિમાપ્રતિપન્નાનાં પુનસ્ત્રિકરણયોગો ન સઙ્ગતો યસ્માત્ ।

ન કથમિતરેણાં પુનઃ દેશવ્રતાનાં ન ધર્માર્થમ્ ॥ ૬૭ ॥ ૧૦૭૨

ગાથાર્થ— પ્રતિમા જેમણે સ્વીકારી છે તેમને પણ જે કારણથી ત્રિકરણયોગ અસંગત છે તે કારણથી તે સિવાયના દેશથી વ્રત સ્વીકારનારા શ્રાવકોને ધર્મ માટે ત્રિકરણયોગ કેવી રીતે અસંગત ન હોય? અર્થાત્ અસંગત છે.

વિશેષાર્થ— પ્રતિમાને સ્વીકારનાર શ્રાવક મન-વચન-કાયાથી ન કરવું, ન કરાવવું અને ન અનુમોદવું એમ નવ ભાંગાથી પાપનો ત્યાગ કરી શકતો નથી તો દેશથી વ્રતોને સ્વીકારનાર નવ ભાંગાથી પાપનો ત્યાગ કેવી રીતે કરી શકે? અર્થાત્ ન કરી શકે. વળી પાપત્યાગ પણ પોતાના કામ માટે હોય, ધર્મ માટે નહિ. આ જ વિગતને હવે પછીની ગાથાઓમાં સ્પષ્ટ કરે છે. (૬૭)

કયકમ્માદાણવઓ, જિણભૂસણકરણકારણે નિરઓ ।

વણકમ્મવઓ વિ જિણવરપૂયણકુસુમાણિ ઉવચિણઇ ॥ ૬૮ ॥

કૃતકર્માદાનવ્રતો જિનભૂષણકરણ-કારણે નિરતઃ ।

વનકર્મવ્રતોઽપિ જિનવરપૂજનકુસુમાન્યુપચિનોતિ ॥ ૬૮ ॥ ૧૦૭૩

ગાથાર્થ— જેણે કર્માદાન વ્રતનો સ્વીકાર કર્યો છે તે શ્રાવક જિનના આભૂષણો કરવા-કરાવવામાં તત્પર બને. જેણે વનકર્મ વ્રત લીધું છે તે શ્રાવક પણ જિનપૂજા માટે પુષ્પોને ચૂંટે છે. (૬૮)

एमाइसव्वकरणे, न दोसपोसो वि कहवि सङ्गणं ।

नियर्गिदियत्थसाहण-संकणो जाव न हु हुज्जा ॥ ६९ ॥

एवमादिसर्वकरणे न दोषषोऽपि कथमपि श्रद्धानाम् ।

निजकेन्द्रियार्थसाधनसंकल्पो यावद् न खलु भवेद् ॥ ६९ ॥..... ૧૦૭૪

ગાથાર્થ— (વ્રતધારીને પણ) ઇત્યાદિ સર્વ કાર્યો કરવામાં કોઈ પણ રીતે દોષનું પોષણ નથી જ. તેમાં પોતાની ઇંદ્રિયોના વિષયોને સિદ્ધ કરવાનો સંકલ્પ ન હોવો જોઈએ. (૬૯)

उक्कृज्जहन्नमज्झिम-वयधणसत्तीहिं भत्तिनिम्माणे ।

पासायाइविहाणे, आयवयं समतुलिज्जा य ॥ ७० ॥

उत्कृष्ट-जघन्य-मध्यमव्रत-धनशक्तिभिर्भक्तिनिर्माणे ।

પ્રાસાદાદિવિધાને આય-વ્યયૌ સંતોલયેત્ ચ ॥ ૭૦ ॥..... ૧૦૭૫

ગાથાર્થ— ઉત્કૃષ્ટ-મધ્યમ-જઘન્ય એ ત્રણમાંથી જે રીતે વ્રતો સ્વીકાર્યા હોય, પોતાની પાસે ઉત્કૃષ્ટ-મધ્યમ-જઘન્ય એ ત્રણમાંથી જેટલું ધન હોય, એ વ્રતોથી અને ધનશક્તિથી જિનભક્તિ કરવામાં અને જિનમંદિર નિર્માણ વગેરેમાં આય-વ્યય (આવક-જાવક)ની તુલના કરે, અર્થાત્ આય-વ્યયનો નિર્ણય કરીને તે પ્રમાણે જિનભક્તિ વગેરે કરે. (૭૦)

गिहिकज्जे वि विर्गिचइ, पच्चक्खाणं खु देसकालाइ ।

जाणगचउभंगमी, सइअंतद्धाण वज्जज्जा ॥ ७१ ॥

गृहिकार्येऽपि विवेक्ति प्रत्याख्यानं खलु देशकालादि ।

ज्ञायकचतुर्भङ्गे स्मृत्यन्तर्धानं वर्जयेद् ॥ ७१ ॥..... ૧૦૭૬

ગાથાર્થ— ઘરનાં કાર્યોમાં પણ દેશ-કાળને આશ્રયીને પ્રત્યાખ્યાનનો વિભાગ કરે, અર્થાત્ અમુક દેશમાં અમુકકાળમાં આ રીતે પ્રત્યાખ્યાન કરું છું. અમુક દેશમાં, અમુક કાળમાં આ રીતે પ્રત્યાખ્યાન કરું છું.

(બહારગામ જવાનું થાય ત્યારે છૂટ) વગેરે રીતે વિભાગ કરે. જ્ઞાપક ચતુર્ભંગીમાં યોગ્યભાંગાથી પ્રત્યાખ્યાન કરે. સ્મૃત્યન્તર્ધાનનો ત્યાગ કરે.

વિશેષાર્થ— અહીં જાણકાર જાણકારની પાસે પ્રત્યાખ્યાન લે એ વિધિમાં ચાર ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે—(૧) જાણકાર જાણકારની પાસે લે. (૨) અજાણકાર જાણકારની પાસે લે. (૩) જાણકાર અજાણકારની પાસે લે. (૪) અજાણકાર અજાણકારની પાસે લે. આ ચાર ભાંગાઓમાં પહેલો ભાંગો બિલકુલ શુદ્ધ છે, ચોથો ભાંગો બિલકુલ અશુદ્ધ છે, બીજો અને ત્રીજો એ બે ભાંગા શુદ્ધાશુદ્ધ છે, અર્થાત્ અમુક રીતે શુદ્ધ છે, અમુક રીતે અશુદ્ધ છે.

બીજો-ત્રીજો ભાંગો કઈ રીતે શુદ્ધ છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ—જાણકાર ગુરુ અજાણકારને સામાન્યથી સમજ આપીને પ્રત્યાખ્યાન કરાવે તો શુદ્ધ છે, અર્થાત્ બિલકુલ અસમજદારને જે પ્રત્યાખ્યાન કરાવવું હોય તે પ્રત્યાખ્યાન ક્યારે આવે અને તેમાં કઈ વસ્તુ કલ્પે કઈ વસ્તુ ન કલ્પે વગેરે સામાન્યથી સમજાવીને જાણકાર ગુરુ પ્રત્યાખ્યાન આપે તો તે શુદ્ધ છે. પણ જો બિલકુલ અસમજદારને સામાન્યથી પણ સમજાવ્યા વિના આપે તો તે અશુદ્ધ છે. ત્રીજા ભાંગામાં ગુરુ આદિના (સંસારીપણે) મોટા ભાઈ આદિ સાધુ, કે જે પ્રત્યાખ્યાનના સ્વરૂપથી અજાણ છે, તેની પાસે જાણકાર સાધુ વગેરે વિનય-પાલન આદિ પુષ્ટ કારણો પ્રત્યાખ્યાન લે તો શુદ્ધ છે, કારણ વિના લે તો અશુદ્ધ છે.

સ્મૃત્યન્તર્ધાન—સ્મૃત્યન્તર્ધાન એટલે ભૂલી જવું. લીધેલા પચ્ચક્ષ્ણાણને ભૂલી જવું. સ્મૃત્યન્તર્ધાનનો ત્યાગ કરે એનો અર્થ એ થયો કે લીધેલા પચ્ચક્ષ્ણાણને યાદ રાખે. માત્ર પચ્ચક્ષ્ણાણને યાદ રાખે એમ નહિ, કિંતુ પચ્ચક્ષ્ણાણ જે રીતે લીધું હોય તે રીતે યાદ રાખે. સ્મૃતિ મોક્ષના દરેક અનુષ્ઠાનનું મૂળ છે. જે પચ્ચક્ષ્ણાણ યાદ જ ન હોય તેનું પાલન શી રીતે થાય ? માટે લીધેલા પચ્ચક્ષ્ણાણને ભૂલે નહિ. (૭૧)

સઙ્ગ એયંમિ ગુણેહિં, સંજાણ ભાવસાવગત્તંમિ ।

તસ્સ પુણ લક્ષણાઈં, એયાઈં ભણંતિ ગીયત્થા ॥ ૭૨ ॥

સત્યેતસ્મિન્ ગુણૈઃ સજ્ઞાતે ભાવશ્રાવકત્વે ।

તસ્ય પુનર્લક્ષણાન્યેતાનિ ભગ્નન્તિ ગીતાર્થાઃ ॥ ૭૨ ॥ ૧૦૭૭

ગાથાર્થ— જ્ઞાનપૂર્વક પ્રત્યાખ્યાન થયે છતે ગુણોથી ભાવ શ્રાવકપણું થાય છે. ભાવ શ્રાવકપણાનાં લક્ષણો ગીતાર્થ આ (=હવેની ગાથાઓમાં કહેવાશે તે) કહે છે. (૭૨)

કવચવયધમ્મો ૧ તહ સીલવં ૨ ગુણવં ચ ૩ ઝજ્જુવવહારી ૪ ।

ગુરુસુસ્સુસો ૫ પવચણકુસલો ૬ ખલુ સાવગો ભાવે ॥ ૭૩ ॥

કૃતવ્રતકર્મા તથા શીલવાંશ્ચ ગુણવાંશ્ચ ઋજુવ્યવહારી ।

ગુરુશુશ્રૂષઃ પ્રવચનકુશલઃ ખલુ શ્રાવકો ભાવે ॥ ૭૩ ॥ ૧૦૭૮

ગાથાર્થ— કૃતવ્રતકર્મા, શીલવાન, ગુણવાન, ઋજુવ્યવહારી, ગુરુશુશ્રૂષ અને પ્રવચનકુશલ શ્રાવક એ ભાવશ્રાવક છે.

વિશેષાર્થ— “૧. કૃતવ્રતકર્મા, ૨. શીલવંત, ૩. ગુણવંત, ૪. ઋજુ-વ્યવહારી, ૫. ગુરુશુશ્રૂષક અને ૬. પ્રવચનકુશલ—એમ ભાવશ્રાવકનાં મુખ્ય છ લક્ષણો છે.” તેનું તેના પેટાભેદપૂર્વક સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

૧. કૃતવ્રતકર્મા— એટલે ‘વ્રતધારી’. ભાવશ્રાવકના આ પહેલા લક્ષણનાં ચાર પ્રકારો નીચે પ્રમાણે જાણવા.

તત્થાયત્રંણજાણણં-ગિણહણપૈહિસેવણેસુ ઝજ્જુત્તો ।

કવચવચકમ્મો ચઠ્ઠહા, ભાવત્થો તસ્સ ઇમો હોઈ ॥ ૩૪ ॥

(ધર્મરત્નપ્ર૦, ગા૦૩૪)

ભાવાર્થ— ૧. ધર્મ સાંભળવામાં ઉદ્યમી— અર્થાત્ ‘સમ્યક્ત્વ-વ્રતો’ વગેરે જે ગુણો પોતે અંગીકાર કર્યા હોય કે કરવાના હોય, તેનું વર્ણન વિનય-બહુમાનપૂર્વક હંમેશાં ગીતાર્થ ગુરુ પાસે સાંભળે. ૨. જાણકાર— સાંભળેલા તે વ્રતાદિના ભેદો, ભાંગાઓ અને અતિયારો વગેરેને બરાબર સમજવાવાળો. ૩. વ્રત ગ્રહણ કરનારો— સમજાયેલાં તે વ્રતો વગેરેને વિધિપૂર્વક દેવ, ગુરુ આદિની સાક્ષીએ યાવજજીવ માટે કે અમુક કાળ માટે સ્વીકારનારો. અને ૪. પાળનારો— રોગાદિ આતંકો કે દેવાદિના ઉપસર્ગોમાં પણ સત્ત્વથી ચલાયમાન ન થતાં સ્થિરતાપૂર્વક તે

અંગીકાર કરેલાં વ્રતો વગેરેને સંપૂર્ણ પાળનારો. એ ચાર પ્રકારો પહેલા લક્ષણના જાણવા.

૨. શીલવંત— ‘સદાચારી’. ભાવશ્રાવકના આ બીજા લક્ષણના છ પ્રકારો છે.

આયયણં ચ્ચુ નિસેવઈ, વજ્જઈ પરમેહપવિસણમકજ્જે ।

નિચ્ચમણુભ્મહવેસો, ન મળઈ સવિચારવચણાઈ ॥ ૩૭ ॥

પરિહરઈ બાલકીલં, સાહઈ કજ્જાઈ મહુનીઈણ ।

ઇય છવ્વિહસીલજુઓ, વિત્તેઓ સીલવંતોડથ ॥ ૩૮ ॥

(ધર્મરત્નપ્ર૦ ગા૦૩૭-૩૮)

ભાવાર્થ— ૧. આયતનસેવી— આયતન એટલે ધર્મીઓએ મળવાનું સ્થાન. કહ્યું છે કે—

જથ્થ સાહમ્મિઆ બહવે, સીલવંતા બહુસ્સુઆ ।

ચરિતાચારસંપન્ના, આયયણં તં વિઆણાહિ ॥ ૧ ॥

“જ્યાં શીલવંત (સદાચારી), બહુશ્રુત (જ્ઞાની) અને સુંદર દેશવિરતિ આદિ ચારિત્રને પાળનારા ઘણા સાધર્મિકો (ભેંગા થતા) હોય, તેવાં (ઉપાશ્રય, ધર્મશાળા વગેરે) સ્થાનકોને ‘આયતન’ કહેવાય છે.”

આવા આયતનને સેવનારો, અર્થાત્ ધર્મની હાનિ થાય તેવાં અનાયતનોને છોડી જ્યાં ઉત્તમ સાધર્મિકોનો યોગ મળે ત્યાં ઘણો સમય રહેનારો. ૨. કારણ વિના પર ઘેર નહિ જનારો— ‘સદાચારીઓને કારણ વિના જેના-તેના ઘેર જવું તે સદાચારમાં સુદર્શન શેઠની જેમ કલંકનું કારણ (તથા લઘુતા કરનાર) છે’—એમ સમજી વિના કારણે જ્યાં-ત્યાં નહિ ફરનારો. ૩. ઉદ્ભટવેષરહિત— ‘ધર્મી આત્મા શાંત પ્રકૃતિવાળો હોય, તેથી તેને ઉદ્ભટ વેષ શોભે નહિ’—એમ સમજી દેશાચાર-કુલાચાર પ્રમાણે પોતાના વૈભવને શોભે તેવો સાદો પોષાક પહેરનારો. ૪. અસભ્ય વચન નહિ બોલનારો— વિકારી વચનો પ્રાયઃ કામવિકારને પેદા કરતાં હોવાથી અસભ્ય-વિકારજનક વાતો કે ગલીય શબ્દો નહિ બોલનારો. ૫. બાલકિડા નહિ કરનારો— જુગાર વગેરે વ્યસનો કે બાળ

(અજ્ઞાની) આત્માને ઘટે તેવી અનર્થદંડના કારણભૂત (ચોપાટ વગેરે) પ્રવૃત્તિને નહિ કરનારો. ૬. મીઠા વચનથી કાર્ય કરાવનારો— શુદ્ધ ધર્મી આત્માને કઠોર ભાષા ધર્મમાં કલંકરૂપ હોવાથી (પોતાનાથી નાના કે નોકરો વગેરેની પાસે પણ) મીઠા શબ્દોથી કામ કરાવનારો. એ છ પ્રકારો ભાવશ્રાવકના બીજા લક્ષણના જાણવા.

૩. ગુણવંત— અર્થાત્ ‘ગુણી’. ભાવશ્રાવકના આ ત્રીજા લક્ષણના પાંચ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—

જઙ્ગિ ગુણા બહુરૂવા, તહવિ હુ પંચર્હિ ગુણેર્હિ ગુણવંતો ।

इह मुणिवरेर्हि भणिओ, सरूवमेसि निसामेहि ॥ ૪૨ ॥

सज्झाए करणंमि अ, विणयंमि अ निच्चमेव उज्जुत्तो ।

सव्वत्थण्णभिनिवेशो, वहइ रेइं सुद्धु जिणवयणे ॥ ૪૩ ॥

(ધર્મસ્ત્રવણ ગા૦ ૪૨-૪૩)

ભાવાર્થ— “જો કે ગુણો ઘણા છે, તો પણ અહીં પૂર્વાચાર્યોએ પાંચ ગુણોવાળાને ગુણવંત કહ્યો છે. તે ગુણો આ પ્રમાણે છે—(૪૨) ૧. સ્વાધ્યાયમાં ઉદમી— વૈરાગ્યના કારણભૂત વાચના-પૃચ્છનાદિ પાંચેય પ્રકારના સ્વાધ્યાયમાં (પઠન-પાઠનાદિમાં) પ્રમાદ નહિ સેવનારો. ૨. ક્રિયામાં ઉદમી— તપ, નિયમ, વંદન આદિ જ્ઞાનીઓએ જણાવેલી શ્રાવકની તે તે કરણીમાં (આદરપૂર્વક) ઉદમ કરનારો. ૩. વિનયમાં ઉદમી— ગુણવાનો (કે ગુર્વાદિ વડીલો વગેરે) આવે ત્યારે ઉભા થવું, સામે જવું, આસન આપવું, સેવા કરવી, વળાવવા જવું વગેરે અનેક પ્રકારે વડીલાદિનો વિનય કરનારો-વિનયી. ૪. સર્વત્ર અનભિનિવેશી— સર્વ કાર્યોમાં (વાળ્યો વળે તેવો) દુરાગ્રહ વિનાનો, જ્ઞાની ગુરુના વચનને માનનારો, સત્ય વસ્તુ સમજાવી અસત્ય છોડાવી શકાય તેવો સત્યનો ગ્રાહક અને ૫. જિનવચનની રુચિવાળો— જિનવચનનું શ્રવણ કરવામાં રુચિવાળો-શ્રદ્ધાળુ. ‘ધર્મ-શ્રવણ વિના સમકિતરત્ન નિર્મળ થતું નથી’ એમ સમજી હંમેશાં ધર્મશ્રવણ કરનારો. આ પાંચ પ્રકારો ત્રીજા લક્ષણના જાણવા. (૪૩)

૪. ઋજુ (શુદ્ધ) વ્યવહારી— ‘કપટરહિત’. આ ભાવશ્રાવકના ચોથા લક્ષણના ચાર પ્રકારો છે.

ઝજુવવહારો ચઢહા, જહત્થભર્ણણં અવંચિગા કિરિયા ।
 હંતાવાયપગાસર્ણ, મિત્તીભાવો અ સબ્ભાવા ॥ ૪૭ ॥

(ધર્મસ્તૂત્રપ્ર૦, ગા૦૪૭)

ભાવાર્થ— ૧. યથાર્થ બોલનારો— કપટપૂર્વક ખોટું, ખોટું-ખરું કે વિસંવાદી નહિ બોલનારો, અર્થાત્ સરળ સત્યવાદી. ૨. અવંચકક્રિયાવાળો— બીજાને ઠગવા-દેખાવ કરવાના ઉદ્દેશથી મન, વચન અને કાયાની ખોટી-વિસંવાદી પ્રવૃત્તિને નહિ કરનારો. ૩. ભાવિઅપાયકથક— ‘હે પુણ્યવંત ! ચોરી, જુગાર વગેરે પાપકાર્યો આ લોક અને પરલોકમાં દુઃખના કારણભૂત છે, તેને તજવામાં સુખ છે’ વગેરે વચનો દ્વારા યોગ્ય જીવોને ભાવિ આપત્તિઓ સમજાવી પાપપ્રવૃત્તિથી બચાવનારો. અને ૪. નિષ્કપટ મૈત્રીવાળો— યોગ્ય જીવોની સાથે નિઃસ્વાર્થ-શુદ્ધ મૈત્રીને ધારણ કરનારો. અસત્ય ભાષણ વગેરે માયા-કપટ કરનારો બહુધા બીજાઓને પણ મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ કરે છે અને તેથી સ્વ-પર સંસાર વધારે છે, માટે ભાવશ્રાવક આ ચારેય પ્રકારે શુદ્ધ વર્તનવાળો હોય. એ ચોથા લક્ષણના ચાર પ્રકારો કહ્યા.

૫. ગુરુશુશ્રૂષક— ‘ગુરુસેવાકારી’ ભાવશ્રાવકના આ લક્ષણના પણ ચાર પ્રકારો છે.

સેવાઈ કારણેણ ચં, સંપાયણે ભાવંઓ ગુરુજણસ્સ ।

સુસ્સૂસણં કુણંતો, ગુરુસુસ્સૂસો હવઈ ચઢહા ॥ ૪૯ ॥

(ધર્મસ્તૂત્રપ્ર૦, ગા૦૪૯)

ભાવાર્થ— ૧. સેવાકારી— ગુરુને જ્ઞાન-ધ્યાનમાં વિઘ્ન ન થાય તેમ તેઓની ઈચ્છાનુસાર અનુકૂળ બનીને સ્વયં સેવા કરનારો. ૨. સેવાકારક— ગુરુના ઉપકારાદિ ગુણોની પ્રશંસા દ્વારા અન્ય જીવોમાં પણ ગુરુ તરફ બહુમાન પેદા કરીને તેઓ દ્વારા પણ ગુરુની સેવા કરાવનારો. ૩. ઔષધાદિ મેળવી આપનારો— સ્વયં કે બીજાઓ દ્વારા ગુરુને જે જે વસ્તુનું પ્રયોજન હોય તે તે ઔષધાદિને મેળવી આપનારો. અને ૪. ઈચ્છાને અનુસરનારો— હંમેશાં ગુરુનું બહુમાન કરે અને તેઓની ઈચ્છાનુસાર વર્તે તેવો; એ ચાર પ્રકારો પાંચમા લક્ષણના કહ્યા. જો કે—

સામાન્યતઃ માતા, પિતા, વિદ્યાગુરુ વગેરેને પણ ગુરુ કહ્યા છે, છતાં અહીં અધિકાર ધર્મગુરુનો હોવાથી શ્રી આચાર્ય ભગવંત આદિ ધર્મગુરુઓની સેવા કરનારો, એમ સમજવું.

૬. પ્રવચનકુશલ— ‘સિદ્ધાંત સમજવામાં કુશળ’. આ લક્ષણના છ પ્રકારો છે.

‘સુત્તે અત્યે અ તહા, ઉસર્ગ-વચાય-ભાવ-વવહારે’.

જો કુસલત્તં પત્તો, પવચનકુસલો તઓ છદ્ધા ॥ ૫૨ ॥

(ધર્મસ્ત્રવણ, ગાં૫૨)

ભાવાર્થ— સૂત્ર, અર્થ વગેરે છ વિષયોમાં કુશળ ભાવ શ્રાવકને પ્રવચનકુશળ કહ્યો છે. તેમાં ૧. સૂત્રકુશલ— જે કાળે શ્રાવકને ઉચિત જે જે મૂળ સૂત્રો વગેરે ભણવાનો અધિકાર હોય, તે સૂત્રાદિને ગુરુ પાસે વિધિપૂર્વક ભણેલો. ૨. અર્થકુશલ— સંવેગી એવા ગીતાર્થ ગુરુઓ પાસે સૂત્રોના અર્થો (વ્યાખ્યાનો) સાંભળીને અર્થના જ્ઞાનમાં નિપુણ બનેલો. ૩-૪. ઉત્સર્ગ-અપવાદકુશલ— અહીં ઉત્સર્ગ એટલે સર્વસામાન્ય મુખ્ય માર્ગ અને અપવાદ એટલે તથાવિધ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ-પુરુષાદિને ઉદ્દેશીને કારણિક માર્ગ; આ બે માર્ગોમાં પ્રવીણ હોય તે શ્રાવક કેવળ ઉત્સર્ગ કે કેવળ અપવાદને નહિ સેવતાં, જ્યારે કારણ ન હોય ત્યારે ઉત્સર્ગ માર્ગે ચાલે અને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલાદિ તથાવિધ કારણો ઉપસ્થિત થયે અપવાદનું આલંબન લઈને પણ પોતાના દાનાદિ ધર્મો કે વ્રતાદિનું પાલન કરે. ઉદાહરણ તરીકે ઉત્સર્ગ માર્ગે સાધુને નિર્દોષ આહારાદિ વહોરાવવામાં શ્રાવકને ઘણો લાભ કહ્યો છે માટે તેવાં નિર્દોષ આહારાદિ જ વહોરાવે, પણ માંદગી હોય કે આહારાદિ ન મળતાં હોય તેવા પ્રસંગે આધાર્મિક આદિ દોષિત વસ્તુ પણ વાપરવાનું વિધાન છે, એમ જાણતો હોવાથી તેવા સમયે તેવાં દોષિત આહારાદિ પણ વહોરાવે; પરંતુ એમ ન વિચારે કે દોષિત કેમ વહોરાવી શકાય ? વગેરે. ૫. ભાવકુશલ— વિધિપૂર્વક ધર્મ-અનુષ્ઠાનો કરવામાં કુશલ, વિધિનો જાણ, સ્વયં વિધિમાં આદરવાળો, બીજા વિધિપૂર્વક કરનારાઓનું બહુમાન કરનારો અને પોતે સામગ્રીના અભાવે ન કરી શકે તો પણ વિધિપૂર્વક કરવાના

મનોરથોને સેવનારો; એમ વિધિ (જિનાજ્ઞા)ના પક્ષપાતીને ભાવકુશલ જાણવો. ૬. વ્યવહારકુશલ— ગીતાર્થોએ ચલાવેલા ધર્મવ્યવહારોમાં કુશલ, અર્થાત્ દેશ-કાલાદિની અપેક્ષાએ લાભ-હાનિ, (વધુ લાભ-ઓછું નુકશાન) વગેરે ગુરુલાઘવતાને સમજનારો. આવો કુશળ શ્રાવક ગીતાર્થોએ ચલાવેલા આત્મહિતકર વ્યવહારોને લોપે નહિ.

એસો પવયણકુસલો, છબ્બેઓ મુણિવેરેહિં નિહિદ્ધો ।

કિરિયાગયાઈં છચ્ચય, લિંગાઈં ભાવસઙ્કસ ॥ ૫૫ ॥

(ધર્મસ્તવપ્ર૦, ગા૦૫૫)

ભાવાર્થ— “એ છ પ્રકારે પ્રવીણ હોય તેને જ્ઞાનીઓએ પ્રવચનકુશળ કહ્યો છે. ઉપર જણાવ્યાં તે ભાવશ્રાવકનાં છ લક્ષણો ક્રિયાગત જાણવાં, અર્થાત્ ભાવશ્રાવકનું લક્ષણ તેની ક્રિયાને ઉદેશીને આ છ પ્રકારે કહ્યું.” (૭૩)

ભાવગયાઈં સતરસ, મુણિણો એયસસંભિતિ લિંગાઈં ।

જાણિયજિણમયસારા, પુઠ્ઠાચરિયા જઓ આહુ ॥ ૭૪ ॥

ભાવગતાનિ સત્તદશ મુનય એતસ્ય બ્રુવન્તિ લિંગાનિ ।

જ્ઞાતજિનમતસારાઃ પૂર્વાચાર્યા યત આહુઃ ॥ ૭૪ ॥ ૧૦૭૧

ગાથાર્થ— મુનિઓ ભાવશ્રાવકોનાં ભાવસંબંધી સત્તર લિંગો કહે છે. કારણ કે જિનસિદ્ધાંતના સારને જાણનારા પૂર્વાચાર્યો (નીચે પ્રમાણે) કહે છે. (૭૪)

ઈત્થિં દિયં ત્થં સંસારં, વિસયં આરંભં ગેહં દંસરણઓ ।

ગહુરિગાઇપવાહે પુરસ્સરં આગમપવિત્તી ॥ ૭૫ ॥

સ્ત્રીન્દ્રિયા-ડર્થ-સંસાર-વિષયાડડરમ્મ-ગેહ-દર્શનતઃ ।

ગહુરિકાદિપ્રવાહે પુરસ્સરમાગમપ્રવૃત્તિઃ ॥ ૭૫ ॥ ૧૦૮૦

દાણાઇ જહા સત્તી, પવત્તણં ૧૧ વિહિ ૧૨ અરત્તદુદ્ધે ચ ૧૩ ।

મજ્ઝત્થ ૧૪ મસંબદ્ધે ૧૫, પરત્થકામોપભોગી ચ ૧૬ ॥ ૭૬ ॥

દાનાદિ યથાશક્તિ પ્રવર્તનં વિધિઃ અરત્તદ્વિષ્ટશ્ચ ।

મધ્યસ્થોડસમ્બદ્ધઃ પરત્થકામોપભોગી ચ ॥ ૭૬ ॥ ૧૦૮૧

વેસા ઇવ ગિહવાસં, પાલઙ્ ૧૭ સત્તરસ ગુણ નિબદ્ધં તુ ।

ભાવગય ભાવસાવગલક્ષણમેયં સમાસેણ ॥ ૭૭ ॥

વેશ્યેવ ગૃહવાસં પાલયતિ સપ્તદશગુણનિબદ્ધં તુ ।

ભાવગતં ભાવશ્રાવકલક્ષણમેતત્ સમાસેન ॥ ૭૭ ॥ ૧૦૮૨

ગાથાર્થ— સ્ત્રી, ઈન્દ્રિય, અર્થ, સંસાર, વિષય, આરંભ, ઘર, સમ્યક્ત્વ, ગડરિકાપ્રવાહ, આગમપૂર્વક પ્રવૃત્તિ, યથાશક્તિ દાનાદિની પ્રવૃત્તિ, વિધિ, અરક્તદ્વિષ્ટ, મધ્યસ્થ, અસંબંધ, પરાર્થકામભોગી અને વેશ્યાની જેમ ઘરવાસને પાળનાર એમ સત્તર પદોથી સંયુક્ત ભાવશ્રાવકનાં ભાવસંબંધી લક્ષણો છે.

વિશેષાર્થ— જૈનાગમનાં મર્મોને જાણનારા (ગીતાર્થ) પૂર્વાચાર્યોએ નીચે મુજબ ભાવશ્રાવકનાં ભાવગત લક્ષણો સત્તર પ્રકારનાં કહેલાં છે.

૧. સ્ત્રી— સામાન્યતયા સ્ત્રીજાતિને અનર્થનું ઘર અને ચંચળ સ્વભાવવાળી કહી છે, તેથી તેને દુર્ગતિના મૂળરૂપ સમજતો આત્મહિતનો અર્થી ભાવશ્રાવક સ્ત્રીને પરાધીન ન રહે.

૨. ઈન્દ્રિયો— ‘કાન, આંખ, નાક, જીભ અને ચામડી—એ પાંચેય ઈન્દ્રિયો સ્વભાવથી જ ચપળ ઘોડાની જેમ આત્માને ઉન્માર્ગે ધસડી જનારી છે’ એમ સમજી તેને વશ ન થાય, પણ જ્ઞાનના બળે વિષયોથી રોકી-વશ કરી ઈન્દ્રિયોને આત્મકલ્યાણમાં જોડે.

૩. ધન— ‘ધન એ નામથી ‘અર્થ’ કહેવાવા છતાં સઘળા અનર્થોને કરાવનારું છે, તેને માટે કરાતી મહેનત અનેક કલેશનું કારણ છે અને આખરે અસાર છે’ એમ સમજતો તેમાં લોભ ન કરે (અન્યાયાદિ પાપો ન કરે) પણ સંતોષી રહે અને પુણ્યના યોગે મળેલી લક્ષ્મીનું પણ દાન કરવાની ભાવના સેવે.

૪. સંસાર— ‘સંસાર સ્વરૂપે દુઃખોની ખાણ છે, તેનો પક્ષપાત કરવાનાં ફળો પણ દુઃખદાયી છે અને પરંપરાએ પણ તે દુઃખનું કારણ છે’ એમ સંસારને વિડંબનારૂપ જાણતો સંસારી કાર્યોમાં આનંદ ન માને, કરવા છતાં ઉદાસીનતા સેવે.

૫. વિષયો— ‘વિષયો ઝેરની માફક ક્ષણ માત્ર સુખ બતાવી પરિણામે દીર્ઘકાળ દુઃખ દેનારા છે’ એમ સમજતો બુદ્ધિમાન ભાવશ્રાવક તેમાં આસક્તિ ન રાખે.

૬. આરંભ— જીવનનિર્વાહ ન થવાથી આરંભ કરવો પડે તો પણ જેમ બને તેમ અલ્પ અને તે પણ દુઃખાતા દિલે જ કરે, તીવ્ર આરંભ (ધણા પાપ)વાળાં કાર્યો તો ઇચ્છે પણ નહિ, આરંભથી મુક્ત બનેલા બીજા ધર્મી જીવોની પ્રશંસા કરે, તેમ જ સર્વ જીવો તરફ દયાળુ હોવાથી (આરંભથી દયા ન પાળી શકાય માટે) ગૃહસ્થાવાસમાં પણ આરંભોને તજવાની ભાવના સેવે.

૭. ગૃહસ્થાવાસ— ચારિત્રમોહનીય કર્મના ઉદયે ઘરવાસ છોડી ન શકે તો પણ, તે કર્મોને તોડવા માટે શુદ્ધ શ્રાવકધર્મ પાળતો ભાવશ્રાવક ઘરવાસને જેલ જેવો માને-બંધન માને.

૮. સમકિત— જિનવચનમાં શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળો, જૈનશાસનની શોભા વધે તેમ પ્રભાવના અને ગુરુઓ વગેરેની ભક્તિ કરતો ભાવશ્રાવક સમકિતનું નિરતિચાર પાલન કરે-ચિંતામણિરત્નથી પણ તેને અધિક સમજે.

૯. લોકાચાર— ગાડરીયા પ્રવાહે ચાલતાં લોકને ગતાનુગતિક પ્રવૃત્તિવાળો સમજે અને લોકસંજ્ઞાને જીતી દરેક કાર્યોમાં ધૈર્ય કેળવી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારી, વિશેષ લાભ થાય તેમ વર્તન કરવા ઇચ્છે. (છતાં લોકમાં ધર્મની અપભ્રાજના થાય તેવું ન કરે.)

૧૦. જૈનાગમો— ‘પરલોકનાં સુખોનો માર્ગ જણાવનાર જૈનાગમ સિવાય કોઈ જ નથી’ એમ સમજી દરેક ધર્મકાર્યમાં જિનાજ્ઞાનું પાલન કરવા પૂર્ણ ભાવના રાખે.

૧૧. દાનાદિ ધર્મ— પોતાનાં આવક, ખર્ચ અને શરીરબળ વગેરેનો વિચાર કરી, શક્તિને ગોપવ્યા સિવાય જેમ ઉત્તરોત્તર વધુ થઈ શકે તેમ દાન, શીલ, તપ અને ભાવધર્મની આરાધના કરે.

૧૨. ધર્મક્રિયા— ચિંતામણિરત્ન સમાન દુર્લભ, અમૂલ્ય અને એકાન્તે હિતકર એવા ધર્મઅનુષ્ઠાનોને કરવાનો અવસર પામીને પ્રમાદરહિત

નિરતિયારપણે તે તે ધર્મક્રિયાઓ કરે, ભોળા-અજ્ઞ માણસો તેથી હાંસી કરે તો પણ તેની ઉપેક્ષા કરતો ક્રિયાને મહાકલ્યાણકારી સમજતો છોડે નહિ. પૂર્ણ કરે-વારંવાર કરે.

૧૩. રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ— માત્ર શરીર ટકાવવાના સાધનભૂત માની, ધન, સ્વજન, આહાર, ઘર વગેરે સંસારગત પદાર્થોમાં રાગ-દ્વેષ ન કરે, તે બધું અનુકૂળ હોય તો આનંદ ન માને તેમ પ્રતિકૂળ કે ઓછું હોય તો કલેશ ન કરે, સારા-નરસા દરેક પ્રસંગોમાં સમતા સેવે.

૧૪. દુરાગ્રહનો ત્યાગ— ‘ઉપશમ એ જ ધર્મનો સાર છે’ એમ સમજતો આત્મહિતનો અર્થી ભાવશ્રાવક ધર્મવિષયમાં રાગ-દ્વેષથી દુરાગ્રહ ન કરે, પણ સર્વ વિષયમાં અસદ્ આગ્રહને છોડે, સત્યનો આગ્રહ રાખે, મધ્યસ્થ રહે, પણ ‘પોતાનું જ સાચું’ એમ ન માને.

૧૫. સ્વજનાદિ સંબંધની પરકીયતા— સઘળા પદાર્થો ક્ષણભંગુર છે-અનિત્ય છે, એમ સમજતો ધન-સ્વજન વગેરેનો બાહ્ય સંબંધ રાખવ છતાં તેને આત્માથી પર-પારકાં માને.

૧૬. વિષયો— સંસારસુખમાં વિરાગી બનેલો હોવાથી ‘પાંચેય ઈન્દ્રિયના ભોગોને ભોગવવા છતાં કદી તૃપ્તિ થતી જ નથી’ એમ સમજ ભોગવે તો પણ તે માત્ર બીજાઓની દાક્ષિણ્યતાથી ભોગવે, અસાન માનતો પોતે તેમાં રસ-આનંદ ન માને, તીવ્ર આસક્તિ ન કરે. મૈથુનાદિને સેવવાં પડે તો પણ વ્યભિચારથી બચવા-બચાવવા માટે અનાસક્તભાવે સેવે.

૧૭. ગૃહસ્થપણાનું પાલન— ગૃહસ્થપણાનાં કાર્યોને ‘આજે છોડું-કાલે છોડું’ એમ છોડવાની ભાવનાપૂર્વક, પારકી મહેનત-વેઠરૂપે માનતો, વેશ્યાની માફક, ઘરવાસને પ્રેમ વિના સંભાળે.

આ પ્રમાણે સામાન્યથી ભાવશ્રાવકની ભાવનારૂપ સત્તર લક્ષણો જણવા. (૭૫-૭૬-૭૭)

અયસ્સ ય લિંગાદં, સયલા મગ્ગાણુસારિણી કિરિયા ૧ ।

સદ્ધા પવરા ધમ્મે ૨, પપ્પણવણિજ્જત્તમુજુભાવા ૩ ॥ ૭૮ ॥

एतस्य च लिङ्गानि सकला मार्गानुसारिणी क्रिया ।

• શ્રદ્ધા પ્રવરા ધર્મે પ્રજ્ઞાપનીયત્વમૃજુભાવાત્ ॥ ૭૮ ॥..... ૧૦૮૩

किरियासु अप्पमाओ ४, आरंभो सक्रणिज्जणुद्वाणे ५ ।

ગુરુઓ ગુણાનુરાઓ ૬, ગુરુઆણારાહણં પરમં ૭ ॥ ૭૯ ॥

क्रियास्वप्रमाद आरम्भः शक्यानुष्ठाने ।

ગુરુઓ ગુણાનુરાઓ ગુર્વાજ્ઞારાધનં પરમમ્ ॥ ૭૯ ॥..... ૧૦૮૪

ગાથાર્થ—ભાવશ્રાવકના આ લિંગો છે—સર્વ ક્રિયા માર્ગાનુસારિણી, ધર્મમાં ઉત્કૃષ્ટ શ્રદ્ધા, સરળભાવ હોવાથી પ્રજ્ઞાપનીયતા, ક્રિયામાં અપ્રમાદ, શક્ય જ અનુષ્ઠાનનો આરંભ, અતિશય ગુણાનુરાગ અને શ્રેષ્ઠ ગુર્વાજ્ઞાની આરાધના. આ સાત લિંગો ભાવશ્રાવકનાં છે.

વિશેષાર્થ—૧. માર્ગાનુસારી ક્રિયા—આગમનીતિ અથવા સંવિગ્ન બહુજન આચરિત માર્ગ છે. એ ઉભયને અનુસરનારી જે ક્રિયા તે માર્ગાનુસારી ક્રિયા છે.

માર્ગનું સ્વરૂપ

માર્ગ—ઇષ્ટસ્થાનની પ્રાપ્તિ માટે પુરુષોથી જે શોધાય તે માર્ગ. તે માર્ગ દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારે છે. ગામ આદિનો માર્ગ એ દ્રવ્યમાર્ગ છે. મુક્તિનગરનો માર્ગ ભાવમાર્ગ છે. ભાવમાર્ગ સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ છે અથવા ક્ષાયોપશમિક ભાવરૂપ છે. પ્રસ્તુતમાં ભાવમાર્ગનો અધિકાર છે, અર્થાત્ પ્રસ્તુતમાં ભાવમાર્ગ વિવક્ષિત છે.

પ્રશ્ન—જો માર્ગ સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ કે ક્ષાયોપશમિકભાવ રૂપ છે, તો અહીં આગમનીતિ કે સંવિગ્ન બહુજન આચરિતને માર્ગ કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર—આગમનીતિથી અને બહુજન આચરિતથી સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની કે ક્ષાયોપશમિકભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. આથી આગમનીતિ અને સંવિગ્નબહુજન આચરિત સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનાં કે ક્ષાયોપશમિકભાવનાં કારણો છે. એથી અહીં આગમનીતિ અને સંવિગ્ન બહુજન આચરિતરૂપ કારણમાં સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ કે ક્ષાયોપશમિકભાવરૂપ કાર્યનો ઉપચાર કરીને આગમનીતિ અને સંવિગ્ન

બહુજન આચરિતને માર્ગ કહેલ છે. જેમ કે આપણે બોલીએ છીએ કે ‘ધી જીવન છે’ અહીં ધી જીવન નથી, કિંતુ જીવનનું કારણ છે. જીવનનું કારણ એવા ધીમાં જીવનરૂપ કાર્યનો ઉપચાર (આરોપ) કરીને ધીને જીવન કહેવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે પ્રસ્તુતમાં કારણમાં કાર્યના ઉપચારથી આગમનીતિ અને સંવિગ્ન બહુજન આચરિતને માર્ગ કહેલ છે.

આગમનીતિ— આગમોક્તા નીતિ: = આગમનીતિ: આગમનીતિ એટલે આગમમાં કહેલા આચારો. આગમ એટલે વીતરાગનું વચન. આ વિષે કહ્યું છે કે—“આત્મપુરુષનું વચન તે આગમ છે. દોષોનો ક્ષય થવાના કારણે આત્મને જાણે છે, અર્થાત્ જેના સઘળા દોષોનો ક્ષય થઈ ગયો છે તેને વિદ્વાનો “આ આત્મ છે” એમ આત્મ પુરુષ તરીકે જાણે છે. વીતરાગના સઘળા દોષોનો ક્ષય થઈ ગયો હોવાથી વીતરાગ આત્મ છે. વીતરાગમાં અસત્ય બોલવાનાં (રાગ-દ્વેષ-મોહ એ ત્રણ) કારણો ન હોવાથી વીતરાગ અસત્ય વચન ન કહે.”

આગમની નીતિ તે આગમનીતિ. આગમનીતિ (=આગમમાં કહેલા આચારો) ઉત્સર્ગ-અપવાદરૂપ છે. કોઈક આચાર ઉત્સર્ગરૂપ છે, તો કોઈક આચાર અપવાદરૂપ છે, એમ આગમોક્ત આચારો ઉત્સર્ગ-અપવાદરૂપ છે. ઉત્સર્ગ-અપવાદસ્વરૂપ આગમોક્ત આચારો શુદ્ધ સંયમનો ઉપાય છે. આનો અર્થ એ થયો કે શુદ્ધ સંયમનો ઉપાય એવા ઉત્સર્ગ-અપવાદસ્વરૂપ આગમોક્ત આચારો માર્ગ છે.

સંવિગ્ન બહુજન આચરિત— સંવિગ્ન એટલે મોક્ષના અભિલાષી. સંવિગ્ન શબ્દનો આ શબ્દાર્થ છે. સંવિગ્ન શબ્દનો તાત્પર્યાર્થ ગીતાર્થ છે. કારણ કે ગીતાર્થ વિના બીજાઓને (પારમાર્થિક) સંવેગ ન હોય. આચીર્ણ એટલે આચરેલી ક્રિયા. ગીતાર્થ એવા ઘણા જનોએ જે ક્રિયા આચરી હોય તે સંવિગ્ન બહુજન આચીર્ણ છે.

પ્રશ્ન— સંવિગ્ન બહુજન આચરિત એ સ્થળે સંવિગ્ન શબ્દનો ઉલ્લેખ કેમ કર્યો છે ?

ઉત્તર— અસંવિગ્ન ઘણા પણ જનોએ આચરેલું અપ્રમાણ છે, એ જણાવવા સંવિગ્ન શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ વિષે વ્યવહારસૂત્રમાં

કહ્યું છે કે—“પાસત્યા અને પ્રમત્ત સાધુઓએ જે આચરેલું હોય તે શુદ્ધ કરતું નથી. આથી પાસત્યા અને પ્રમત્ત એવા ઘણા પણ સાધુઓએ જે આચરેલું હોય તેને શુદ્ધ ચારિત્રવાળા સાધુઓ પ્રમાણ માનતા નથી.”

પ્રશ્ન— તો પછી “સંવિગ્ને આચરેલું માર્ગ છે” એમ કહેવું જોઈએ. સંવિગ્ન બહુજન આચીર્ણ એમ ‘બહુજન’ એવો ઉલ્લેખ કેમ કર્યો ?

ઉત્તર— સંવિગ્ન પણ એક જન અનાભોગ અને અજ્ઞાનતા આદિથી ખોટું આચરણ કરે. તેથી એક સંવિગ્ન પણ પ્રમાણ નથી. માટે અહીં “બહુજન” એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આનો તાત્પર્યાર્થ એ થયો કે—આગમને બાધા ન થાય તે રીતે સંવિગ્નોના વ્યવહારરૂપ જે ક્રિયા તે સંવિગ્ન બહુજન આચીર્ણ છે. આગમનીતિ અને સંવિગ્ન બહુજન આચીર્ણ એ ઉભયને અનુસરે, તે માર્ગાનુસારી ક્રિયા છે.

૨. ધર્મમાં ઉત્કૃષ્ટ શ્રદ્ધા—

પ્રશ્ન— અમુક વ્યક્તિમાં શ્રદ્ધા છે કે નહિ તે કેવી રીતે જાણવું ?

ઉત્તર— વિધિસેવા, અતૃપ્તિ, શુદ્ધદેશના અને સ્ખલિત-પરિશુદ્ધિ એ ચાર લક્ષણોથી શ્રદ્ધા જાણી શકાય છે. જેમાં આ લક્ષણો દેખાય તેમાં અવશ્ય શ્રદ્ધા હોય છે.

(૧) વિધિસેવા— શ્રદ્ધાળુ જીવ દરેક અનુષ્ઠાન જો શક્તિ હોય તો વિધિપૂર્વક જ કરે છે. જો તેવા પ્રકારના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ આદિના કારણે વિધિપૂર્વક ન કરી શકે તો પણ વિધિ ઉપર પક્ષપાત-રાગ અવશ્ય હોય છે. આથી થઈ જતી અવિધિ બદલ હૃદયમાં દુઃખ હોય છે. ‘એ તો ચાલે’ એમ ન માને. પોતાનાથી થતી અવિધિ પ્રત્યે અન્ય અંગુલીનિર્દેશ કરે ત્યારે અવિધિ દૂર ન થઈ શકે તો પણ મનમાં સંકોચ પામે અને પોતાની નબળાઈ આદિનો સ્વીકાર કરે. પણ અંગુલીનિર્દેશ કરનાર સામે ઉદ્ધતાઈ ન બતાવે. જેમ સુંદર ભોજનનો જેણે આસ્વાદ ચાખ્યો છે તે દુષ્કાળ આદિમાં તુચ્છ ભોજન કરે તો પણ તુચ્છ ભોજનમાં આસક્ત બનતો નથી, કિંતુ ઉત્તમ ભોજનની જ લાલસાવાળો હોય છે. એના મનમાં એમ જ હોય છે કે ક્યારે મારી આ દશા દૂર થાય અને હું ઉત્તમ

ભોજનનો આસ્વાદ કરું ! તે પ્રમાણે શ્રદ્ધાળુ જીવ દ્રવ્યાદિની પ્રતિકૂળતાના કારણે અવિધિ કરે તો પણ વિધિ પ્રત્યે જ રાગ હોય છે. આવો જીવ કારણવશાત્ દોષિત આહારનું સેવન આદિ વિરુદ્ધ આચરણ કરે, તથા વેવાવચ્ચ આદિ ન કરે, તો પણ શ્રદ્ધા (=તાત્ત્વિક અભિલાષા)ગુણના કારણે તેના (ભાવ)ચારિત્રનો ભંગ થતો નથી.

(૨) અતૃપ્તિ— શ્રદ્ધાળુ જીવ શ્રદ્ધાના કારણે જ્ઞાન, સંયમાનુષ્ઠાન, વેવાવચ્ચ, તપ આદિ સંયમયોગોમાં તૃપ્તિ પામતો નથી. અર્થાત્ જ્ઞાન વગેરેની અધિક અધિક આરાધના કરવાનું મન હોય છે. આથી તે જ્ઞાન વગેરેમાં સદ્ભાવપૂર્વક સ્વશક્તિ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરે છે.

(૩) શુદ્ધદેશના— શ્રદ્ધાળુ સાધુ ગુરુ પાસે આગમોનો સારી રીતે અભ્યાસ કરીને પરમાર્થવેદી બને. પછી ગુરુની અનુજ્ઞા મળતાં સ્વપક્ષ-પરપક્ષ પ્રત્યે રાગ-દ્વેષરહિત બનીને યથાર્થ ધર્મોપદેશ કરે. તથા શ્રવણ કરનારા જીવોની લાયકાત જાણીને લાયકાત પ્રમાણે ધર્મોપદેશ કરે. અર્થાત્ જે જે જીવોને જેવા જેવા ઉપદેશથી શુભપરિણામની વૃદ્ધિ થાય તે તે જીવોને તેવો તેવો ધર્મોપદેશ કરે. મોક્ષમાર્ગથી વિપરીત ઉપદેશનો ત્યાગ કરીને આગમોક્ત જ ધર્મોપદેશ કરે. આવા જીવની આવી દેશના શુદ્ધ દેશના છે.

(૪) સ્ખલિતપરિશુદ્ધિ— 'શ્રદ્ધાળુ જીવ પ્રમાદ આદિથી વ્રત આદિમાં લાગેલા અતિચારોની આલોચનાથી શુદ્ધિ કરી લે છે.

૩. પ્રજ્ઞાપનીયતા— માર્ગાનુસારિણી ક્રિયાથી ભાવિત ચિત્તવાળા ભાવ-શ્રાવકમાં સરળતા ગુણના કારણે વિધિ-પ્રતિષેધોમાં પ્રજ્ઞાપનીયતા ગુણ હોય.

વિશેષાર્થ— વિધિ-પ્રતિષેધોમાં પ્રજ્ઞાપનીયતા— 'અમુક કરવું' એવું શાસ્ત્રમાં વિધાન કર્યું હોય તે વિધિ. 'અમુક ન કરવું' એમ નિષેધ કર્યો હોય તે પ્રતિષેધ. પ્રજ્ઞાપનીયતા એટલે ભૂલને સ્વીકારીને ભૂલને સુધારવાનો સ્વભાવ. શાસ્ત્રોક્ત વિધિ-પ્રતિષેધમાં ભૂલ થાય ત્યારે ગુણવાન પુરુષ આ તમારી ભૂલ છે, આ ક્રિયા આ રીતે ન થાય, કિંતુ આ રીતે થાય એમ સમજાવે ત્યારે પ્રજ્ઞાપનીયતા ગુણવાળો શ્રાવક ઝટ પોતાની ભૂલને સ્વીકારીને ભૂલને સુધારે. કદાચ કોઈ કારણથી ભૂલને સુધારી ન શકે તો પણ ભૂલનો સ્વીકાર તો અવશ્ય કરે.

૧. શ્રદ્ધાળુના વિધિસેવા આદિ લક્ષણો માટે જુઓ ધર્મરત્નપ્ર. ગ્રા. ૯૦ વગેરે.

૪. ક્રિયામાં અપ્રમાદ— શ્રાવક માર્ગાનુસારી અને શ્રદ્ધાળુ હોવાના કારણે જેમ પ્રજ્ઞાપનીય હોય છે, તેમ મોક્ષસાધક અનુષ્ઠાનો આચરવામાં નિધાન ગ્રહણ કરનાર પુરુષની જેમ તત્પર રહે છે. અર્થાત્ નિધાનની ઈચ્છાવાળો જીવ નિધાન લેવામાં - નિધાન ગ્રહણ કરવાની વિધિમાં આળસ ન કરે તેમ ભાવશ્રાવક મોક્ષસાધક અનુષ્ઠાનમાં આળસ ન કરે. (આથી તે વિકથા આદિ પ્રમાદનો ત્યાગી હોય.)

૫. શક્યાનુષ્ઠાન આરંભ— પોતાનાથી શક્ય અનુષ્ઠાનોને આચરનારો હોય. અર્થાત્ શક્ય અનુષ્ઠાનમાં પ્રમાદ ન કરે અને અશક્ય અનુષ્ઠાન કરે નહિ.

આત્મોત્કર્ષને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મથી (=કર્મોદયથી) અશક્યનો આરંભ થાય છે. પણ નિપુણ જીવ અનુબંધવાળા અને એષણીય અનુષ્ઠાનને જાણે છે.

વિશેષાર્થ— માનકષાય આત્મોત્કર્ષને ઉત્પન્ન કરે છે. માટે માન-કષાયના ઉદયથી જીવ અશક્યનો આરંભ કરે છે, માનકષાયના ઉદયથી જીવમાં બધા કરતા ચઢિયાતા દેખાવાની વૃત્તિ થાય છે. બધા જેવું ન કરતા હોય તેવું કરવામાં આવે તો બધાથી ચઢિયાતા દેખાય. બધા જેવું ન કરતા હોય તેવું કરવાની ઈચ્છાથી જીવ અશક્ય પણ અનુષ્ઠાન કરવા માંડે છે. આથી અહીં કહ્યું કે આત્મોત્કર્ષને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મથી અશક્યનો આરંભ થાય છે.

નિપુણ જીવ અનુબંધવાળા અને એષણીય અનુષ્ઠાનને જાણે છે—અહીં તાત્પર્ય એ છે કે નિપુણ જીવ એ વિચારે છે કે કેવું અનુષ્ઠાન કરવાથી અનુષ્ઠાન અનુબંધવાળું બને. આમ વિચારતાં જે અનુષ્ઠાન અનુબંધવાળું બને તે અનુષ્ઠાનનો પ્રારંભ કરે. અહીં અનુબંધ એટલે સતત થવું, તૂટવું નહિ. જે અનુષ્ઠાન સતત થાય, વચ્ચે તૂટે નહિ, તે અનુષ્ઠાન અનુબંધવાળું કહેવાય. અથવા અનુબંધ એટલે પરિણામ-ફળ. જે અનુષ્ઠાનનું ફલ મળે તે અનુષ્ઠાન અનુબંધવાળું કહેવાય. કર્મનિર્જરા દ્વારા સંસારનાશ થાય એ અનુષ્ઠાનનું ફળ છે. આર્ય મહાગિરિએ આચરેલું અનુષ્ઠાન સાનુબંધ હતું, અને શિવભૂતિએ આચરેલું અનુષ્ઠાન આનાથી વિપરીત હતું.

૬. ગુણાનુરાગ— ભાવશ્રાવકમાં ગુણાનુરાગ હોય. તેને મોક્ષ જોઈએ છે. મોક્ષ આત્માના ગુણો પ્રગટ થાય તો જ મળે. આથી તેને ગુણો પ્રત્યે અનુરાગ હોય છે. કોઈ પણ વ્યક્તિમાં ગુણાનુરાગ છે કે નહિ તે જાણવા ગુણાનુરાગના લક્ષણો જાણવા જોઈએ. જેનામાં ગુણાનુરાગનાં લક્ષણો હોય તેનામાં ગુણાનુરાગ છે તે નિશ્ચિત થાય.

ગુણાનુરાગનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે છે— (૧) જ્ઞાનાદિગુણોને મલિન કરનાર દુષ્ટપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરે. (૨) બીજાઓના મોટા પણ દોષોની ઉપેક્ષા કરી નાના પણ ગુણની મહાન ગુણ તરીકે પ્રશંસા કરે. (૩) પોતાના મહાન અને ઘણા પણ ગુણો તરફ ઉપેક્ષા કરે અને નાના પણ દોષને મહાન તરીકે જોઈને પોતાની નિંદા કરે. (૪) મેળવેલા-પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનાદિ ગુણોનું કાળજીથી રક્ષણ કરે. (૫) ગુણીજનના સંગથી આનંદ અનુભવે. (૬) અધિક ગુણોને મેળવવા ભાવપૂર્વક ઉદ્યમ કરે. (૭) અન્ય ઉપર ગુણના કારણે જ રાગ કરે. આથી જ સ્વજન, શિષ્ય, ઉપકારી, એક સમુદાયનો સાધુ વગેરે પણ જો નિર્ગુણ હોય તો તેમના ઉપર રાગ ન કરે. અલબત્ત, કરુણાભાવનાથી નિર્ગુણી સ્વજનાદિને ગુણી બનાવવા ઉપદેશ આદિથી શક્ય પ્રયત્ન કરે, છતાં જો ગુણી ન બને તો તેમની ઉપેક્ષા કરે, એટલે કે તેમના ઉપર રાગ ન કરે. કારણ કે ગુણના યોગે જ થતો રાગ લાભ કરે છે. નિર્ગુણી ઉપર સ્વજનાદિના કારણે થતો રાગ નુકશાન કરે છે. છતાં તેમના ઉપર દ્વેષભાવ પણ ન કરે. એટલે શક્ય પ્રયત્ન કરવા છતાં ગુણી ન બને-સુધરે નહિ તો તેમના પ્રત્યે રાગદ્વેષથી રહિત બને છે-ઉપેક્ષા ધારણ કરે છે.

ગુણાનુરાગનું ફળ— ગુણાનુરાગથી નવા ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રાપ્ત ગુણોની રક્ષા-શુદ્ધિ-વૃદ્ધિ થાય છે. કદાચ તેવા કર્મ આદિના કારણે આ ભવમાં નવા ગુણોની પ્રાપ્તિ ન થાય તો ભવાંતરમાં નવા ગુણો બહુ જ સુલભ બને છે.

૭. ગુર્વાજ્ઞા આરાધન— ગુર્વાજ્ઞા આરાધન એટલે ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન. ગુર્વાજ્ઞાની આરાધના સર્વ ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ ગુણ છે. કારણ કે ગુર્વાજ્ઞાની આરાધનાથી ઘણા ગુણોરૂપી રત્નોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આથી

જ ગુર્વાજ્ઞાની આરાધના ઘણા ગુણોરૂપી રત્નોનું નિધાન છે. જેમ ધનના અનુરાગી જીવને ઘણું ધન મેળવવાની ઇચ્છા હોય તેમ ગુણાનુરાગી શ્રાવકને ઘણા ગુણો મેળવવાની ઇચ્છા હોય. ઘણા ગુણો ગુર્વાજ્ઞાની આરાધનાથી જ મળી શકે છે. માટે તે અવશ્ય ગુર્વાજ્ઞાની આરાધના કરે, અર્થાત્ ગુર્વાજ્ઞાનું પાલન કરે.

તીર્થંકરવચનના પાલનમાં આચાર્યવચનનું પાલન થઈ જાય છે અને આચાર્યવચનના પાલનમાં તીર્થંકરવચનનું પાલન થઈ જાય છે. હા, એ બેમાંથી કોઈ એક વચનનું દ્રવ્યથી પાલન ન પણ હોય, પણ ભાવથી બંનેનું પાલન હોય છે. આમ એકના વચનના પાલનમાં બીજાના વચનનો ભાવથી સંયોગ અવશ્ય થઈ જાય છે. માટે અહીં કહ્યું કે પરસ્પર ભાવના સંયોગથી આ કહ્યું છે. તીર્થંકર અને આચાર્ય એ બેમાંથી એકના વચનનું પાલન કરવાથી બીજાના વચનનું ભાવથી પાલન થઈ જાય છે. કોઈ એકના વચનનો ભાવથી ત્યાગ કરવાથી બીજાના વચનનો ભાવથી અવશ્ય ત્યાગ થઈ જાય છે.

જેમ કે—ઓઘનિર્યુક્તિમાં કહ્યા પ્રમાણે ગ્લાનસેવા કરનારે તીર્થંકરવચનનું પાલન કરવામાં આચાર્યવચનનું દ્રવ્યથી પાલન નથી કર્યું, પણ ભાવથી કર્યું જ છે. એ રીતે કોઈ સાધુ બિમાર પડે ત્યારે ગુરુ તેને આધાકર્મિક આહાર સેવનની આજ્ઞા કરે છે. અહીં આધાકર્મિક આહાર સેવન કરનારે તીર્થંકરવચનનું દ્રવ્યથી પાલન કર્યું નથી, પણ ભાવથી કર્યું છે.

ભાવનિક્ષેપામાં રહેલા ગુરુ અને તીર્થંકર એ બંનેની આજ્ઞા સમાન છે. શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રમાં નિક્ષેપાના ઉલ્લેખથી ગુરુ અને તીર્થંકર એ બંનેની આજ્ઞા સમાન છે એ વિષયને સ્પષ્ટ કહ્યો છે.

શ્રી મહાનિશીથ સૂત્ર (અધ્યાય પાંચ)માં પાંચ પ્રકારના આચારોને પાળનાર અને તેનો ઉપદેશ આપનાર ભાવાચાર્યને તીર્થંકર સમાન કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે—“સે ભયવં તિત્થયરસંતિયં આણં નાદક્કમિજ્જા ઉદાહુ આયરિય સંતિયં ? ગોયમા ? ચઙ્ગવ્વિહા આયરિઆ ષણ્ણત્તા, તં જહ્ઞા-નામાયરિયા ? ઠવ્વણાયરિયા ૨ દવ્વાયરિયા ૩ ભાવાયરિયા ૪ । તત્થ

ળં જે તે ભાવાયસ્યા તે તિત્થયરસમા ચેવ દઢુલ્લા, તેસિં સંતિયં આળં નાઢ્ઢકમિજ્જ" ત્તિ ।

પ્રશ્ન— હે ભગવંત ! તીર્થંકરની આજ્ઞાનું અતિક્રમણ ન કરવું જોઈએ કે આચાર્યની આજ્ઞાનું અતિક્રમણ ન કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર— હે ગૌતમ ! આચાર્ય ચાર પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે— નામાચાર્ય, સ્થાપનાચાર્ય, દ્રવ્યાચાર્ય અને ભાવાચાર્ય. તેમાં જે ભાવાચાર્ય છે તે તીર્થંકર સમાન જાણવા. તેમની આજ્ઞાનું અતિક્રમણ ન કરવું જોઈએ. દ્રવ્ય આચાર્યની આજ્ઞા ન માનવી જોઈએ. બ્રહ્માચારી, બ્રહ્માચાર ઉપેક્ષક અને ઉન્માર્ગસ્થિત એ ત્રણેય આચાર્ય દ્રવ્ય આચાર્ય છે અને મોક્ષમાર્ગનો વિનાશ કરે છે.

બ્રહ્માચારી એટલે જેના જ્ઞાનાચાર વગેરે આચારો સર્વથા વિનાશ પામ્યા છે તેવો અધર્મચાર્ય. બ્રહ્માચાર ઉપેક્ષક એટલે જેમના જ્ઞાનાચાર વગેરે આચારો વિનાશ પામ્યા છે તેવા સાધુઓની ઉપેક્ષા કરનાર, અર્થાત્ પ્રમાદમાં-પ્રવૃત્ત થયેલા સાધુઓને ન રોકનાર મંદ ધર્મચાર્ય. ઉન્માર્ગ સ્થિત એટલે ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા વગેરેમાં તત્પર અધર્મચાર્ય. આ ત્રણેય દ્રવ્ય આચાર્ય છે અને મોક્ષમાર્ગનો વિનાશ કરે છે. (૭૮-૭૯)

લબ્ધં દંસળરયળં, જં નિમિત્તં તં બહુ સ મન્નેઢ્ઢ ।

પરદોસાળ પલોઐ, ભાવઢ્ઢ તલ્લમ્મસંવાયં ॥ ૮૦ ॥

લબ્ધં દર્શનરત્નં યન્નિમિત્તં તદ્ બહુ સ મન્યતે ।

પરદોષાળાં પ્રલોકે ભાવયતિ તત્કર્મસંપાતમ્ ॥ ૮૦ ॥ ૧૦૮૫

ગાથાર્થ— ભાવશ્રાવક જે નિમિત્તથી (=જેના ઉપદેશાદિથી) દર્શનરત્ન પ્રાપ્ત થયું હોય તેને બહુ માને છે, અર્થાત્ તેના ઉપર બહુમાન રાખીને તેનો યોગ્ય આદર-સત્કાર વગેરે કરે છે. બીજાના દોષો નજરમાં આવી જાય તો તેના કર્મના આગમનને (=ઉદયને) વિચારે છે. (૮૦)

થિરકરળત્તં ધમ્મે, સિલ્હિલાળં મુલ્લમુલ્લજીવાળં ।

ઢ્ઢલ્લાઢ્ઢયલ્લિળાઢ્ઢ, ભાવસઢ્ઢલ્લસ વુત્તાઢ્ઢ ॥ ૮૧ ॥

સ્થિરકરણત્વં ધર્મે શિથિલાનાં મૂર્છામુગ્ધજીવાનામ્ ।

ઇત્યાદિલિङ્ગાનિ ભાવશ્રાદ્ધસ્યોક્તાનિ ॥ ૮૧ ॥ ૧૦૮૬

ગાથાર્થ— ધર્મમાં શિથિલ, (ધનાદિની) મૂર્છાવાળા અને મુગ્ધ જીવોને ધર્મમાં સ્થિર કરવા વગેરે ભાવસાધર્મિકનાં લિંગો કહ્યાં છે. (૮૧)

નહુ અપ્પણા પરાયા, સાહૂણો સુવિહિયા ય સઢ્ઢાણં ।

અગુણેસુ ન નિયભાવં, કયાવિ કુવ્વંતિ ગુણિસઢ્ઢા ॥ ૮૨ ॥

ન खलु आत्मनः परकीयाः साधवः सुविहिताश्च श्राद्धानाम् ।

અગુણેષુ ન નિજભાવં કદાપિ કુર્વન્તિ ગુણિશ્રાદ્ધાઃ ॥ ૮૨ ॥ ૧૦૮૭

ગાથાર્થ— ગુણવાન શ્રાવકોને સુવિહિત (=સારું ચારિત્ર પાળનારા) સાધુઓમાં આ આપણા છે અને આ પારકા છે એવો ભાવ હોતો નથી. તથા ગુણરહિત સાધુઓમાં ક્યારેય આત્મીયભાવ કરતા નથી. (૮૨)

પળમંગલપડિક્કમણસક્કથયનામચેડ્ડસુયસિદ્ધા ।

एसि तवोवहाणाइ विहिजुत्तो संभवे तत्थ ॥ ८३ ॥

पञ्चमङ्गल-प्रतिक्रमण-शक्रस्तव-नामस्तव-चैत्यस्तव-श्रुतस्तव-सिद्धस्तवाः ।

एतेषां तपउपधानादिविधियुक्तः संभवेत् तत्र ॥ ८३ ॥ ૧૦૮૮

ગાથાર્થ— ભાવશ્રાવક સુવિહિત સાધુઓની નિશ્રામાં પંચમંગલ, પ્રતિક્રમણ, શક્રસ્તવ, નામસ્તવ, ચૈત્યસ્તવ, શ્રુતસ્તવ અને સિદ્ધસ્તવ એ સૂત્રના તપપૂર્વક ઉપધાનની વિધિથી યુક્ત થાય.

विशेषार्थ— पंचमंगल=नवकारसूत्र. प्रतिक्रमण=छरियावहियासूत्र.

શક્રસ્તવ=નમુત્યુણંસૂત્ર. નામસ્તવ=લોગસસૂત્ર. ચૈત્યસ્તવ=અરિહંત ચેઈયાણંસૂત્ર. શ્રુતસ્તવ=પુરૂષરવરદીવક્ટેસૂત્ર. સિદ્ધસ્તવ=સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં સૂત્ર. (૮૩)

इंदियजोयकसायविजयतवाईण करणसच्चरओ ।

पडिमाभिग्गहधारी, तत्थ सया जहक्कमं हुज्जा ॥ ८४ ॥

इन्द्रिय-योग-कषायविजयतप आदीनां करणसत्यस्तः ।

પ્રતિમાભિગ્રહધારી તત્ર સદા યથાક્રમં ભવેદ્ ॥ ૮૪ ॥ ૧૦૮૯

ગાથાર્થ— ઈન્દ્રિયવિજય, યોગવિજય અને કષાયવિજય આદિ તપને કરવામાં સદા પરમાર્થથી તત્પર બને. તેમાં ક્રમે કરીને પ્રતિમારૂપ અભિગ્રહને ધારણ કરનારો બને. (૮૪)

વયપડિમાણ વિસેસો, કો ઇત્ય હવિજ્જ સીસજણપુચ્છ ।

અન્ન ૧ સહસ્સા ૨ ગારાવિણા નિરાલંબણા પડિમા ॥ ૮૫ ॥

વ્રત-પ્રતિમાનાં વિશેષ: કોઽત્ર ભવેત્ શિષ્યજનપૃચ્છ ।

અન્યત્ર સહસાગારૈ વિના નિરાલમ્બના પ્રતિમા ॥ ૮૫ ॥ ૧૦૯૦

ગાથાર્થ— વ્રતોમાં અને પ્રતિમામાં શો ભેદ છે ? એમ અહીં શિષ્યલોકનો પ્રશ્ન છે. પ્રતિમા અન્નત્યજાભોગેણં અને સહસાગારેણં એ બે આગાર વિના આલંબન રહિત હોય.

વિશેષાર્થ— અન્નત્યજાભોગેણં એટલે ઉપયોગના અભાવ સિવાય. સહસાગારેણં એટલે સહસાત્કાર સિવાય. ઉપયોગના અભાવથી કે સહસાત્કારથી વ્રતમાં સ્ખલના થાય તો વ્રતભંગ ન થાય. વ્રતોમાં આ બે આગાર=છૂટ હોય. પ્રતિમામાં આ આગાર ન હોય. આથી પ્રતિમા આલંબનથી રહિત છે. (૮૫)

રાયાઇપયસમેઓ, બહુવિહભેઈહિ હુજ્જ વયધમ્મો ।

સાગારજહાગહિઓ, પડિમા પુણ ભેયભિણ્ણા ણો ॥ ૮૬ ॥

રજાદિપદસમેતો બહુવિધભેદૈર્ભવેદ્ વ્રતધર્મ: ।

સાકારયથાગૃહીત: પ્રતિમા પુનર્ભેદધિન્ના ન ॥ ૮૬ ॥ ૧૦૯૧

ગાથાર્થ— વ્રતધર્મ રાજાભિયોગ આદિ સ્થાનોથી યુક્ત હોય, ધણા પ્રકારના ભેદોથી ગ્રહણ કરી શકાય છે. તેથી આગારોથી જેવા પ્રકારે વ્રતધર્મ સ્વીકાર્યો હોય તેવા પ્રકારે હોય. પ્રતિમા ભેદોથી ભિન્ન ન હોય.

વિશેષાર્થ— રાજાભિયોગ આદિ છ અભિયોગનું વર્ણન ભાગ-રના પરિશિષ્ટમાં છના આંકવાળી વસ્તુઓમાં કર્યું છે. (૮૬)

જડ્ઠ કહવિ એગવારં, હવિજ્જ રાયાઇપયસમાલંબો ।

તો પડિવજ્જઈ ચરણં, પુણ કરણં અણસગં ખુ તહા ॥ ૮૭ ॥

યદિ કથમપ્યેકવારં ભવેદ્ રુજાદિપદસમાલમ્બઃ ।

તદા પ્રતિપદ્યતે ચરણં પુનઃ કરણમનશનં ચ્ચલુ તથા ॥ ૮૭ ॥ ૧૦૧૨

ગાથાર્થ— પ્રતિમાધારી જે કોઈ પણ રીતે એકવાર રાજાભિયોગ આદિ સ્થાનોનું આલંબન થાય(=લેવું પડે) તો ચરણ-કરણને (=ચારિત્રને) તથા (=અથવા) અનશનને સ્વીકારે છે. (૮૭)

શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમાઓ

દંસણ ૧ વય ૨ સામાઈય ૩, પોસહ ૪ પડિમા ૫ અબંભ ૬ સચિત્તે ૭ ।

આરંભ ૮ પેસ ૯ ઊદિદ્વજ્જા ૧૦ સમણભૂય ૧૧ ॥ ૮૮ ॥

દર્શન-વ્રત-સામાયિક-પૌષધ-પ્રતિમા-ડબ્રહ્મ-સચ્ચિત્તે ।

આરંભ-પ્રેષોદિદ્વર્જકઃ શ્રમણભૂતશ્ચ ॥ ૮૮ ॥ ૧૦૧૩

ગાથાર્થ— દર્શન, વ્રત, સામાયિક, પૌષધ, કાલોત્સર્ગ, અબ્રહ્મવર્જન, સચિત્તવર્જન, આરંભવર્જન, પ્રેષ્યવર્જન, ઉદિદ્વર્જન, શ્રમણભૂત એમ શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાઓ છે. (૮૮)

જસ્સંઘા જા પડિમા, તસ્સંઘા તીઢ હંતિ માસા વિ ।

કીરંતીસુ વિ કજ્જાઝ તાસુ પુવ્વુત્તકિરિયાઓ ॥ ૮૯ ॥

યત્સંઘ્યા યા પ્રતિમા તત્સંઘ્યા તસ્યાં ભવન્તિ માસા અપિ ।

ક્રિયમાણાસ્વપિ કાર્યાસ્તાસુ પૂર્વોક્તક્રિયાઃ ॥ ૮૯ ॥ ૧૦૧૪

ગાથાર્થ— જે પ્રતિમા પહેલી-બીજી એમ જે સંખ્યાવાળી હોય તે પ્રતિમામાં માસ પણ તેટલા હોય. જેમ કે પહેલી પ્રતિમા એક માસની, બીજી બે માસની... અગિયારમી પ્રતિમા અગિયાર માસની તથા તે પ્રતિમાઓ કરાતી હોય ત્યારે જે પ્રતિમા વહન કરાતી હોય તે પ્રતિમાના પૂર્વની પ્રતિમાઓની પણ ક્રિયા કરવાની હોય છે. જેમ કે પાંચમી પ્રતિમા વહન કરાતી હોય તો તેમાં પૂર્વની ચાર પ્રતિમાઓની ક્રિયા (=નિયમો) કરવાની હોય છે. (૮૯)

પસમાઙ્ગુણવિસુદ્ધં, કુગ્ગહસંકાઙ્ગસલ્લપરિહીણં ।

સમ્મદંસણમણહં, દંસણપડિમા હવઙ્ગ પઢમા ॥ ૯૦ ॥

પ્રશમાદિગુણવિશુદ્ધં કુગ્રહશઙ્કાદિશલ્યપરિહીનમ્ ।

સમ્યગ્દર્શનમનઘં દર્શનપ્રતિમા ભવતિ પ્રથમા ॥ ૧૦ ॥ ૧૦૧૫

ગાથાર્થ— પ્રશમાદિગુણોથી વિશુદ્ધ, કદાગ્રહ-શંકાદિ દોષ રૂપ શલ્યથી રહિત અને એથી જ નિર્દોષ એવું સમ્યગ્દર્શન પહેલી દર્શન પ્રતિમા છે.

વિશેષાર્થ— પ્રશમાદિગુણોથી વિશુદ્ધ— શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય એ પાંચ ગુણોથી વિશુદ્ધ. શંકાદિ એ સ્થળે આદિ શબ્દથી કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્યદષ્ટિપ્રશંસા અને અન્યદષ્ટિપરિચય એ અતિયારો સમજવા. જો કે શ્રાવકને પહેલાં પણ સમ્યક્ત્વનો સ્વીકાર હોય છે. પણ અહીં દર્શનપ્રતિમામાં શંકાદિ દોષોથી અને રાજાભિયોગ આદિ છ આગારોથી રહિતપણે વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનું પાલન કરવાનું હોય છે. (૯૦)

एया खलु एकादश, गुणवर्णगभेयओ मुणोयव्वा ।

समणोवासगपडिमा, बज्झाणुद्वाणलिंगेहि ॥ ११ ॥

एताः खलु एकादश गुणस्थानकभेदतो ज्ञातव्याः ।

શ્રમણોપાસકપ્રતિમા બાહ્યાનુષ્ઠાનલિંગૈઃ ॥ ૧૧ ॥ ૧૦૧૬

ગાથાર્થ— શ્રાવકની આ અગિયાર પ્રતિમાઓ ગુણસ્થાનના ભેદને આશ્રયીને બાહ્ય આચરણના ચિહ્નોથી જાણવી.

વિશેષાર્થ— પ્રતિમા વહન કરનાર શ્રાવક પાંચમા ગુણસ્થાને હોય છે. બાર વ્રતોને ધારણ કરનાર પણ પાંચમા ગુણસ્થાને હોય છે. આમ છતાં પ્રતિમાવહન કરનાર શ્રાવકનું ગુણસ્થાન વધારે વિશુદ્ધ હોય છે. તેમાં પણ આગળ આગળની પ્રતિમામાં વિશેષ વિશુદ્ધિ હોય છે. માટે અહીં ‘ગુણસ્થાનકના ભેદને આશ્રયીને’ એમ કહ્યું. પ્રતિમાને વહન કરનાર શ્રાવક અને બાર વ્રતધારી શ્રાવક એ બંને સંસારમાં હોય છે. તો પછી આ શ્રાવક પ્રતિમાને વહન કરે છે એમ કેવી રીતે જાણી શકાય. એના સમાધાનમાં અહીં ‘બાહ્ય આચરણના ચિહ્નોથી જાણવી’ એમ કહ્યું. (૯૧)

જમ્હા દંસણપમુહાણ કજ્જમુપ્પત્તિકાયકિરિયાઇ ।

સમ્મં લક્ષિજ્જઇ તિવેલપૂયાઓ પઢમ પડિમા ॥ ૧૨ ॥

યસ્માદ્ દર્શનપ્રમુખાણાં કાર્યોત્પત્તિઃ કાયક્રિયયા ।

સમ્યક્ લક્ષ્યતે ત્રિવેલાપૂજાતઃ પ્રથમપ્રતિમા ॥ ૧૨ ॥ ૧૦૯૭

ગાથાર્થ— કારણ કે સમ્યગ્દર્શન વગેરે કાર્યોની ઉત્પત્તિ કાયિક ક્રિયાથી થાય છે. ત્રણ વખત પૂજા કરવાથી પહેલી પ્રતિમા ઓળખાય છે. (૯૨)

સુસૂસ ધમ્મરાઓ, ગુરુદેવાણં જહા સમાહીયં ।

વેયાવચ્ચે નિયમો, દંસણપડિમા ભવે એસા ॥ ૧૩ ॥

શુશ્રૂષા ધર્મરાગો ગુરુ-દેવાનાં યથાસમાધિકં ।

વૈયાવૃત્ત્યે નિયમો દર્શનપ્રતિમા ભવેદ્ એષા ॥ ૧૩ ॥ ૧૦૯૮

ગાથાર્થ— શુશ્રૂષા, ધર્મરાગ અને સમાધિ રહે તે પ્રમાણે ગુરુઓની અને દેવોની વેયાવચ્ચ કરવાનો નિયમ આ દર્શનપ્રતિમા છે.

વિશેષાર્થ— શુશ્રૂષા વગેરે ત્રણ ગુણોનું વર્ણન સમ્યક્ત્વ અધિકારમાં સમ્યક્ત્વના ૬૭ ભેદોના વર્ણનમાં આવી ગયું છે. (૯૩)

વાવન્નદંસણાણં, નિહ્વહાછંદકુગ્ગહહયાણં ।

મણસાવિ ન વંદંતિ ય, દંસણપડિમાઢિયા સઢ્ઢા ॥ ૧૪ ॥

વ્યાપન્નદર્શનાન્ નિહ્વયથાછન્દકુગ્રહહતાન્ ।

મનસાપિ ન વન્દન્તે ચ દર્શનપ્રતિમાસ્થિતાઃ શ્રાદ્ધાઃ ॥ ૧૪ ॥ ૧૦૯૯

ગાથાર્થ— જેમનું સમ્યગ્દર્શન નાશ પામ્યું છે તેવા નિહ્વ, યથાછંદ અને કદાગ્રહથી હણાયેલાઓને દર્શનપ્રતિમામાં રહેલા શ્રાવકો મનથી પણ વંદન કરતા નથી. (૯૪)

બીયાણુલ્લયધારી, સામાઇયકડો હવિજ્જ તઇયાઇ ।

હોઇ ચઝ્ઠી ચઝ્ઠસીઅઢ્ઢાઈસુ દિયહેસુ ॥ ૧૫ ॥

દ્વિતીયાણુવ્રતધારી સામાયિકકૃતો ભવેત્ તૃતીયાયામ્ ।

ભવતિ ચતુર્થી ચતુર્દશ્યષ્ટમ્યાદિષુ દિવસેષુ ॥ ૧૫ ॥ ૧૧૦૦

પોસહ ચઠ્ઠિહં પિ ય, પઢિપુત્રં સમ્મં સો ય અણુપાલે ।

બંધાઈ અઢ્યારે, પયત્તઓ વજ્જઈમાસુ ॥ ૧૬ ॥

પૌષધં ચતુર્વિધમપિ પ્રતિપૂર્ણં સમ્યક્ સ ચાનુપાલયેત્ ।

બન્ધાદીન્ અતિચારન્ પ્રયત્નતો વર્જયત્યાસુ ॥ ૧૬ ॥ ૧૧૦૧

ગાથાર્થ— અણુપ્રતોને, ગુણપ્રતોને અને શિક્ષાપ્રતોને, અર્થાત્ બારેય પ્રતોને ધારણ કરનારને બીજી પ્રતિમા હોય. ત્રીજી પ્રતિમામાં દરરોજ સવાર-સાંજ સામાયિક કરે. ચોથી પ્રતિમામાં ચૌદશ, આઠમ, અમાસ અને પૂનમ એ દિવસોમાં ચારે પ્રકારનો સંપૂર્ણ પૌષધ સારી રીતે પાળે અને વ્રત વગેરે આ પ્રતિમાઓમાં બંધ વગેરે (બાર વ્રતનાં-૬૦) અતિચારોનો પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરે. (૯૫-૯૬)

પોસહકિરિયાકરણં, પવ્વેસુ ચઠ્ઠસુ તહા સુપરિસુદ્ધં ।

જહ ભવભાવપસાહગમણં તહ પોસહપ્પઢિમા ॥ ૧૭ ॥

પૌષધકિરિયાકરણં પર્વસુ ચતુર્ણાં તથા સુપરિસુદ્ધમ્ ।

યથા ભવ્યભાવપ્રસાધકમનઘં તથા પૌષધપ્રતિમા ॥ ૧૭ ॥ ૧૧૦૨

ગાથાર્થ— તથા ચાર પર્વ દિવસોમાં પૌષધની ક્રિયા તે રીતે સુપરિસુદ્ધ કરવી કે જે રીતે નિર્દોષ અને ઉત્તમ ભાવોની સાધક બને. આ પૌષધપ્રતિમા છે. (૯૭)

ચઠ્ઠદિસિ કાઠસગ્ગ-પ્પઢિમાકરણં તુ ઇહ ભવે પઢિમા ।

પુવ્વુત્તસયલકિરિયાજુત્તો વા જાવ પળમાસા ॥ ૧૮ ॥

ચતુર્દિકાચોત્સર્ગપ્રતિમાકરણં ત્વિહ ભવેત્ પ્રતિમા ।

પૂર્વોક્તસકલક્રિયાયુક્તો વા યાવત્ પચ્છમાસાન્ ॥ ૧૮ ॥ ૧૧૦૩

ગાથાર્થ— અષ્ટમી આદિ પર્વતિથિઓમાં સંપૂર્ણ રાત્રિ સુધી ચાર દિશાઓમાં કાચોત્સર્ગરૂપ પ્રતિમા કરવી તે પ્રતિમા કાચોત્સર્ગ પ્રતિમા છે. પૂર્વોક્ત પ્રતિમાઓની સર્વ ક્રિયાથી યુક્ત તે પાંચ માસ સુધી આ પ્રતિમાનું પાલન કરે. (૯૮)

પર્વ સિવાયના દિવસોમાં આ પ્રતિમા ન હોય. તેથી એ દિવસોમાં શું કરે તે કહે છે—

અસિનાણ વિચકભોઈ, મોલિયડો દિવસબંધયારી ચ ।

રત્તિપરિમાણકડો, પડિમાવજ્જેસુ દિવસેસુ ॥ ૧૧ ॥

અસ્નાનો વિકટભોજી મૌલિકૃતો દિવસબ્રહ્મચારી ચ ।

રત્તિપરિમાણકૃતઃ પ્રતિમાવર્જેષુ દિવસેષુ ॥ ૧૧ ॥ ૧૧૦૪

ગાથાર્થ— કાયોત્સર્ગ પ્રતિમાધારી કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા સિવાયના દિવસોમાં (૧) સ્નાન ન કરે, (૨) પ્રકટમાં=પ્રકાશમાં ભોજન કરે, અર્થાત્ રાત્રે ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે. (૩) ધોતિયાની કાછડી ન વાળે. (૪) દિવસે સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે. (૫) રાતે પણ સ્ત્રીભોગનું પરિમાણ કરે. (૯૯)

એવં કિરિયાજુત્તો, બંધં વજ્જેઙ્ગ નવરિ રાઙ્ગિ પિ ।

છમ્માસાવહિ નિયમા, એસા હુ અબંધપડિમત્તિ ॥ ૧૦૦ ॥

એવં ક્રિયાયુક્તોઽબ્રહ્મ વર્જયતિ નવરં રત્તિમપિ ।

ષળ્માસાવધિ નિયમા એસા ખલુ અબ્રહ્મપ્રતિમેત્તિ ॥ ૧૦૦ ॥ ૧૧૦૫

ગાથાર્થ— આ પ્રમાણે (=પૂર્વોક્ત સર્વ પ્રતિમાની) ક્રિયાથી યુક્ત રાતે પણ અબ્રહ્મનો ત્યાગ કરે, આ અબ્રહ્મ પ્રતિમા અવશ્ય છ મહિના સુધી હોય. (૧૦૦)

સિંગારકહવિભૂસુક્કરિસંં ઇત્થીકહંં ચ વજ્જંતો ।

ચયઙ્ગ અબંધમેગંતઓ ચ છટ્ઠીઙ્ગ છમ્માસે ॥ ૧૦૧ ॥

શૃંગારકથાવિભૂષોત્કર્ષ સ્ત્રીકથાં ચ વર્જયન્ ।

ત્યજત્યબ્રહ્મ એકાન્તતશ્ચ ષષ્ઠ્યાં ષળ્માસાન્ ॥ ૧૦૧ ॥ ૧૧૦૬

ગાથાર્થ— છટ્ઠી પ્રતિમામાં શૃંગારકથા, વિશિષ્ટ શરીરવિભૂષા અને સ્ત્રીકથાનો ત્યાગ કરતો તે અબ્રહ્મનો છ મહિના સુધી સર્વથા ત્યાગ કરે. (૧૦૧)

જાવજ્જીવાએ વિ હુ, એસાઽબંધસ્સ વજ્જણા હોઙ્ગ ।

એવં ચિય જોયજુત્તો, સાવગધમ્મો બહુપયારો ॥ ૧૦૨ ॥

યાવજ્जीवमपि खल्वेषाऽब्रह्मणश्च वर्जना भवति ।

एवमेव योगयुक्तः श्रावकधर्मो बहुप्रकारः ॥ १०२ ॥ ११०७

ગાથાર્થ— આ અબ્રહ્મત્યાગ જીવનપર્યંત પણ થાય છે. આ રીતે જ સમાધિથી યુક્ત શ્રાવકધર્મ અનેક પ્રકારનો છે. (૧૦૨)

एवंविहो वि नवरं, सच्चित्तं पि परिवज्जए सव्वं ।

सत्त य मासे नियमा, फासुयभोयणगतप्पडिमा ॥ १०३ ॥

एवंविधोऽपि नवरं सचित्तमपि परिवर्जति सर्वम् ।

सत्त च मासान् नियमा प्रासुकभोजनगतप्रतिमा ॥ १०३ ॥ ११૦૮

ગાથાર્થ— આવા પ્રકારનો પણ પ્રતિમાધારી સાત મહિના સુધી સઘળા સચિત્તનો ત્યાગ કરે. પ્રાસુકભોજન સંબંધી આ પ્રતિમા છે. (૧૦૩)

सत्तमि सत्त उ मासे, नवि आहरइ सचित्तमाहारं ।

जा जा हिट्ठिइ किरिया, नवरमुवरिमाण सा सव्वा ॥ १०४ ॥

सप्तमी तु. सत्त मासान् नवि आहरति सच्चित्तमाहारम् ।

या याऽधस्तनक्रिया नवरमुपरितनानां सा सर्वा ॥ १०४ ॥ ११૦૯

ગાથાર્થ— સાત મહિના સુધી સચિત્ત આહાર ન કરે. આ સાતમી પ્રતિમા છે. નીચે નીચેની પ્રતિમાની જે જે ક્રિયા હોય તે બધી ઉપરની પ્રતિમાઓમાં કરવાની હોય છે. (૧૦૪)

आरंभसयंकरणमट्टमिया अट्टमासे वज्जेइ ।

असिणाणो वि हु पूयापरायणो असिणजलन्हाणो ॥ १०५ ॥

आरंभस्वयंकरणमष्टमीकाऽष्टमासान् वर्जति ।

अस्त्रानोऽपि खलु पूजापरायण उष्णजलस्नानः ॥ १०५ ॥ ११૧૦

ગાથાર્થ— આઠ મહિના સુધી સ્વયં આરંભ કરવાનો ત્યાગ કરે છે. આ આઠમી પ્રતિમા છે. (પોતાના માટે) સ્નાન ન કરનાર પણ તે પૂજા કરવા માટે ઉષ્ણજળથી સ્નાન કરે. (૧૦૫)

जावज्जीवं सच्चित्तवज्जणा होइ जस्सावि ।

कथपूओ भुंजेमिन्ति पइण्णा जस्स तस्सेवं ॥ १०६ ॥

યાવજ્જીવં સચ્ચિત્તવર્જના ભવતિ યસ્યાપિ ।

કૃતપૂજો મુનઝ્મીતિ પ્રતિજ્ઞા યસ્ય તસ્યૈવમ્ ॥ ૧૦૬ ॥ ૧૧૧૧

ગાથાર્થ— જે કોઈને યાવજજીવ સચિત્તનો (=સચિત્તને સ્પર્શવાનો પણ) ત્યાગ છે અને પૂજા કર્યા વિના હું ભોજન ન કરું એવી પ્રતિજ્ઞા છે તેના માટે આ પ્રમાણે (=પૂજા માટે સ્નાન કરવાનું) છે. (૧૦૬)

નવમી નવમાસે પુણ, પેસારંભં વિવજ્જણ સવ્વં ।

પુવ્વકિરિયાસમેઓ, પૂયા કપ્પૂરવાસેહિં ॥ ૧૦૭ ॥

નવમી નવમાસાન્ પુનઃ પ્રેષ્યારમ્ભં વિવર્જયતિ સર્વમ્ ।

પૂર્વકિરિયાસમેતઃ પૂજા કર્પૂરવાસૈઃ ॥ ૧૦૭ ॥ ૧૧૧૨

ગાથાર્થ— નવ મહિના સુધી નોકરો વગેરે બીજાઓ દ્વારા પણ સર્વ પ્રકારના આરંભનો ત્યાગ કરે. આ નવમી પ્રતિમા છે. પૂર્વની પ્રતિમાઓની ક્રિયાથી યુક્ત તે કપૂર વગેરે સુગંધી ચૂર્ણથી પૂજા કરે. (૧૦૭)

દસમી પુણ દસમાસે, ઝદ્દિક્કકંડંપિ તત્થ ન વિ મુંજે ।

હુમુંડો સસિહો વિ હુ, સજ્ઞાયજ્ઞાણ પુવ્વુત્તો ॥ ૧૦૮ ॥

દશમી પુનઃ દશમાસાન્ ઝદ્દિક્કૃતમપિ તત્ર નાઽપિ મુંજીત ।

હુરમુન્ડઃ સશિલ્લોઽપિ ચલુ સ્વાધ્યાય-ધ્યાને પૂર્વોક્તઃ ॥ ૧૦૮ ॥.. ૧૧૧૩

ગાથાર્થ— દશ મહિના સુધી પ્રતિમાધારી માટે તૈયાર કરેલ આહાર પણ ન વાપરે. આ દશમી પ્રતિમા છે. દશમી પ્રતિમામાં રહેલ શ્રાવક મસ્તકે અસ્ત્રાથી સંપૂર્ણ મુંડન કરાવે, અથવા કોઈક ચોટલી રાખે. પૂર્વોક્ત ક્રિયાઓ કરવાપૂર્વક સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં રહે. (૧૦૮)

જં નિહિયમત્થજાયં, પુચ્છંતસુયાણ નવરિ સો તત્થ ।

જહ જાણહ તો સાહહ, અહ નવિ તો બેહ ન વિયાણે ॥ ૧૦૯ ॥

યદ્ નિહિતમર્થજાતં પૃચ્છત્સુતાનાં નવરિ સ તત્ર ।

યદિ જાનાતિ તદા કથયત્યથ ન તદા બ્રૂતે ન વિજાને ॥ ૧૦૯ ॥.... ૧૧૧૪

ગાથાર્થ— પુત્રો (વગેરે) ભૂમિમાં રાખેલા ધન અંગે અમુક ધન ક્યાં મૂક્યું છે ? કોને આપ્યું છે ? એમ પૂછે તો પોતાને ખ્યાલ હોય તો કહે,

(કારણ કે જો ન કહે તો આજીવિકાનો અભાવ વગેરે થાય.) જો જાણતો ન હોય તો નથી જાણતો એમ કહે. (૧૦૮)

ચુરમુંડો લોણ વ, સ્યહરણ પડિગહં ચ ગિણિહતા ।

સમણભૂઓ વિહરડ, માસા ઇક્કારસુક્કોસં ॥ ૧૧૦ ॥

ચુરમુંડો લોચેન વા રજોહરણં પ્રતિગ્રહં ચ ગૃહીત્વા ।

શ્રમણભૂતો વિહરતિ માસાન્ એકાદશોત્કર્ષમ્ ॥ ૧૧૦ ॥ ૧૧૧૫

ગાથાર્થ— અગિયારમી પ્રતિમામાં અસ્ત્રાથી કે લોચથી મસ્તક મુંડાવી રજોહરણ અને પાત્ર (વગેરે સંયમનાં ઉપકરણો) લઈને સાધુ જેવો બનેલો તે (ગામ વગેરેમાં) ઉત્કૃષ્ટથી અગિયાર માસ સુધી વિચરે. (૧૧૦)

નિયકુલનિસ્સાણ વા, સાહમ્મિયાણ ભિક્કથમુવહિંડે ।

પડિમાપડિવત્તસસ ય, દલાહિ મે ભિક્કમિડિવયણો ॥ ૧૧૧ ॥

નિજકુલનિશ્રયા વા સાધર્મિકાણાં ભિક્ષાર્થમુપહિન્દેત ।

પ્રતિમાપ્રતિપત્તસ્ય ચ દેહિ મે ભિક્ષામિતિવચનઃ ॥ ૧૧૧ ॥ ૧૧૧૬

ગાથાર્થ— પોતાના કુળની નિશ્રાથી (=પોતાના કુળોના ઘરોમાં) કે સાધર્મિકોના ઘરોમાં ભિક્ષા માટે ફરે. (ઘરમાં પ્રવેશતાં) ‘પ્રતિમાધારી મને ભિક્ષા આપો’ એમ બોલે. (૧૧૧)

મુણિવસહીઓ બહિયા, વસહી પુવ્વુત્તજ્ઞાણસંજુતો ।

ગામંતરે વિહારં, સાહુવ્વ કરિજ્જમપમાઓ ॥ ૧૧૨ ॥

મુનિવસતિતો બહિસ્તાદ વસતિઃ પૂર્વોક્તધ્યાનસંયુક્તઃ ।

ગ્રામાન્તરે વિહારં સાધુરિવ કુર્યાદપ્રમાદઃ ॥ ૧૧૨ ॥ ૧૧૧૭

ગાથાર્થ— પૂર્વોક્ત ધ્યાનથી યુક્ત તે મુનિઓની વસતિથી બહાર નિવાસ કરે, અર્થાત્ સાધુઓની સાથે ન રહે, અલગ રહે. પ્રમાદરહિત તે બીજા ગામમાં સાધુની જેમ વિહાર કરે, અર્થાત્ એક જ સ્થળે ન રહે. (૧૧૨)

સસહાઓ જડ નડિવિ, સંતરિજ્જા વિ તહાવિહે કજ્જે ।

ભાવત્થયસંજુતો, દવ્વત્થયમિત્થ નો કુજ્જા ॥ ૧૧૩ ॥

સસહાયો યદિ નદીમપિ સંતરેદપિ તથાવિધે કાર્યે ।

ભાવસ્તવસંયુક્તો દ્રવ્યસ્તવમત્ર ન કુર્યાદ્ ॥ ૧૧૩ ॥ ૧૧૧૮

ગાથાર્થ— જો તેવા પ્રકારના કાર્યમાં સહાય સહિત હોય તો નદી પણ ઉતરે. ભાવસ્તવથી યુક્ત તે આ પ્રતિમામાં દ્રવ્યસ્તવ ન કરે. (૧૧૩)

આસેવિઠ્ઠણ યયા, પઢિવજ્જહ સવ્વવિઠ્ઠમહ દેસે ।

ગિહિભાવં પઢિવજ્જહ, કોવિ પુણો જહ તહા ભાવે ॥ ૧૧૪ ॥

આસેવ્યૈતાઃ પ્રતિપદ્યતે સર્વવિરતિમથ દેશે ।

ગૃહિભાવં પ્રતિપદ્યતે કોઽપિ પુનર્યથા તથા ભાવે ॥ ૧૧૪ ॥ ૧૧૧૯

ગાથાર્થ— આ પ્રતિમાઓનું પાલન કરીને જેવા પ્રકારના ભાવ હોય તે પ્રમાણે કોઈ સર્વવિરતિને સ્વીકારે છે, તો કોઈક ફરી દેશવિરતિને સ્વીકારવા પૂર્વક ગૃહસ્થભાવને સ્વીકારે છે. (૧૧૪)

અંતમુહુત્તપમાણા, સવ્વા પઢિમા જહન્નઓ હંતિ ।

ઉક્કિદ્ધા પુણ એવં, ભણિયા સિસિહીણરાગેહિં ॥ ૧૧૫ ॥

અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણાઃ સર્વાઃ પ્રતિમા જઘન્યતો ભવન્તિ ।

ઉત્કૃષ્ટા પુનરેવં ભણિતાઃ શ્રીક્ષીણરાગૈઃ ॥ ૧૧૫ ॥ ૧૧૨૦

ગાથાર્થ— શ્રી વીતરાગ ભગવંતોએ બધી પ્રતિમાઓનો કાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત કહ્યો છે. ઉત્કૃષ્ટથી તો અહીં જણાવેલો કાળ છે. (૧૧૫)

॥ આ પ્રમાણે પાંચમો શ્રાદ્ધ પ્રતિમા અધિકાર પૂર્ણ થયો. ॥

૬. શ્રાવક વ્રત અધિકાર

પ્રાણિવહ ૧ મુસાવા ૨, અદત્ત ૩ મેહુણ ૪ પરિગ્રહે વિરઓ ૫ ।
વિસિ ૬ ભોગ ૭ દંડ ૮ સમય ૯, દેસે ૧૦ તહ પોસહ ૧૧ વિભાગે ૧૨ ॥ ૧ ॥

પ્રાણિવધ-મૃષાવાદયોરદત્ત-મૈથુન-પરિગ્રહેષુ વિરતઃ ।

વિગ્-ભોગ-દણ્ડ-સમયેષુ દેશે તથા પૌષધ-વિભાગયોઃ ॥ ૧ ॥..... ૧૧૨૧

ગાથાર્થ- પ્રાણિવધ, મૃષાવાદ, અદત્ત, મૈથુન અને પરિગ્રહમાં વિરત, દિશાપરિમાણ, ભોગોપભોગપરિમાણ, અનર્થદંડ વિરમણ, સામાયિક, દેશાવગાસિક, પૌષધ અને અતિથિસંવિભાગ એમ શ્રાવકનાં બાર વ્રતો છે. (૧)

જીવા સુહુમા થૂલા, સંકલ્પારંભઓ ય તે દુવિહા ।

સાવરાહનિસ્વરાહા, સાવિક્ષા ચેવ નિરવિક્ષા ॥ ૨ ॥

જીવાઃ સૂક્ષ્માઃ સ્થૂલાઃ સંકલ્પારંભતશ્ચ તે દ્વિવિધાઃ ।

સાપરાધ-નિરપરાધાઃ સાપેક્ષાશ્ચૈવ નિરપેક્ષાઃ ॥ ૨ ॥..... ૧૧૨૨

ગાથાર્થ- જીવો સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ એમ બે પ્રકારના છે. તેમાં અહીં સ્થૂલ એટલે બેઈંદ્રિય વગેરે ત્રસ જીવો સમજવા. સૂક્ષ્મ એટલે સર્વ પ્રકારના સ્થાવર એકેંદ્રિય જીવો સમજવા.

(૧) સાધુધર્મમાં સ્થૂલ(=ત્રસ) અને સૂક્ષ્મ(=સ્થાવર) એ બંને પ્રકારના જીવોની હિંસાનો ત્યાગ થાય છે. પણ ગૃહસ્થ તો માત્ર સ્થૂલ(=ત્રસ) જીવોની જ હિંસાનો ત્યાગ કરી શકે છે. ઉપર કહ્યા તે સૂક્ષ્મ (બાદર પૃથ્વીકાયાદિ) જીવોની હિંસાનો ત્યાગ તેઓથી કરી શકાતો નથી; કારણ કે-તેઓનો માટી, પાણી, અગ્નિ આદિનો વારંવાર અનેક કાર્યોમાં ઉપયોગ કરવો પડે છે, તે સિવાય તેઓનો ગૃહસ્થાવાસ ચાલી શકતો નથી; માટે એ રીતિએ સાધુ કરતાં શ્રાવક દયા અડધી=દશ વસા પાળી શકે.

(૨) આ સ્થૂલ (ત્રસ) જીવોની હિંસા પણ એક સંકલ્પપૂર્વકની, અને બીજી ખેતી, રસોઈ આદિ આરંભથી એમ બે પ્રકારે થાય છે, તેમાં ગૃહસ્થ તો ‘હું આને હણું’-એવા સંકલ્પપૂર્વક હિંસા નહિ કરવાનું જ પચ્ચક્ષાણ

કરી શકે, નહિ કે—ખેતી વગેરે આરંભના કાર્યોમાં થતી બેઈન્દ્રિયાદિ ત્રસ જીવોની હિંસાનું. કારણ કે—ગૃહસ્થ એવા આરંભ વિના શરીર, કુટુંબ, આજીવિકા વગેરેનો નિર્વાહ કરી શકે નહિ. એટલે દશ વસામાંથી પણ અડધી (પાંચ વસા) જીવદયા ઓછી થવાથી શેષ પાંચ વસા જ પાળી શકે.

(૩) સંકલ્પથી થતી હિંસાનો પણ સંપૂર્ણ ત્યાગ ગૃહસ્થ કરી શકતો નથી, કારણ કે—નિરપરાધી અને અપરાધી—એમ બે પ્રકારના સ્થૂલ જીવો પૈકી નિરપરાધીની જ હિંસાનો તે ત્યાગ કરી શકે. કારણ કે—અપરાધી જીવો માટે તો શ્રાવકને ગુરુ-લાઘવતાનો વિચાર કરવો પડે છે, અર્થાત્ સામાન્ય અપરાધ કર્યો છે કે મહાન અપરાધ કર્યો છે—એમ વિચારી, મહા અપરાધીને તો સંકલ્પપૂર્વક પણ મારવો પડે તેમ હોવાથી તેનો ત્યાગ કરી શકાતો નથી; એ રીતિએ સ્થૂલ જીવોમાં પણ અપરાધીને સંકલ્પપૂર્વક હણવાની છૂટ રહેવાથી પુનઃ અડધી ઓછી થતાં ઉપર જણાવેલા પાંચ વસામાંથી પણ અઢી વસા જ પાળી શકે.

(૪) નિરપરાધી જીવોની હિંસા પણ એક સકારણ અને બીજી નિષ્કારણ—એમ બે પ્રકારે થાય છે. આ બેમાં ગૃહસ્થને ગાડે જોડેલા પાડા, બળદ કે ઘોડા વગેરે પશુઓને તથા ભણવામાં પ્રમાદી કે અસદાચારી પુત્ર વગેરે પરિવારને, એ નિરપરાધી છતાં તોફાની હોય, કામ ન આપતાં હોય, પળોટવા હોય, ભણાવવા હોય તો તેવા કારણે તાડન, તર્જન વગેરે વધ-બંધનાદિ કરવાં પડે, જેથી તેનું પચ્ચક્રબાણ પણ કરી શકાતું નથી; એ પ્રમાણે અઢી વસામાંથી પણ અડધી ઓછી કરતાં માત્ર ‘સવા વસો’ (રૂપિયામાં એક આના જેટલી જ) અહિંસા પાળી શકે. એ મુજબ શ્રાવક દેશથી, અર્થાત્ સંપૂર્ણની અપેક્ષાએ અલ્પ માત્ર હિંસાને તજી શકે છે. (૨)

દુતિચર્ચરિદિય પાળા, ભૂયા પત્તેય તરુગળા નેયા ।

સવ્વે પર્ણિદિ જીવા, સેસા સત્તા થિરાઈઆ ॥ ૩ ॥

દ્વિ-ત્રિ-ચતુરિન્દ્રિયાઃ પ્રાણા ભૂતાઃ પ્રત્યેકતરુગળા જ્ઞેયાઃ ।

સર્વે પન્નેન્દ્રિયા જીવાઃ શેષાઃ સત્ત્વાઃ સ્થિરાદિકાઃ ॥ ૩ ॥..... ૧૧૨૩

ગાથાર્થ— બેઈંદ્રિય, તેઈંદ્રિય અને ચઈંદ્રિય જીવો પ્રાણ જાણવા, અર્થાત્ તેમની 'પ્રાણ' એવી સંજ્ઞા છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવો 'ભૂત' જાણવા. સર્વ પંચેન્દ્રિયો 'જીવ' જાણવા. બાકીના 'સ્થાવરો (પૃથ્વીકાય, અધ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય અને સાધારણ વનસ્પતિકાય એ પાંચ) 'સત્ત્વ' જાણવા. (૩)

સુહુમા સવ્વત્થ ઠિયા, અહવા ણો ચમ્મચક્ષુણો ગિજ્ઞા ।

થૂલા તસાવિ દુવિહા, ચક્ષુગિજ્ઞા અગિજ્ઞા ય ॥ ૪ ॥

સૂક્ષ્મા: સર્વત્ર સ્થિતા અથવા ન ચર્મચક્ષુષો ગ્રાહ્યા: ।

સ્થૂલા: ત્રસા અપિ દ્વિવિધા: ચક્ષુગ્રાહ્યા અગ્રાહ્યાશ્ચ ॥ ૪ ॥ ૧૧૨૪

ગાથાર્થ— સ્થાવર જીવોના સૂક્ષ્મ અને બાહર એમ બે ભેદ છે. તેમાં સૂક્ષ્મ જીવો સર્વસ્થળે રહેલા છે અને ચર્મચક્ષુથી ગ્રાહ્ય નથી=દેખી શકાય તેવા નથી. સ્થૂલ ત્રસ જીવો પણ ચક્ષુથી ગ્રાહ્ય અને ચક્ષુથી અગ્રાહ્ય એમ બે પ્રકારે છે. (વાસી ભોજન વગેરેમાં ઉત્પન્ન થતા ત્રસ જીવો ચક્ષુથી અગ્રાહ્ય છે. કૃમિ વગેરે ચક્ષુથી ગ્રાહ્ય છે.) (૪)

વહ્બંધછવિચ્છે, અઙ્ગારે ભક્તપાણરોહે ય ।

પદ્માણુલ્લયંમિ ય અઙ્ગારા પંચ વિણ્ણેયા ॥ ૫ ॥

વધ-બન્ધ-છવિચ્છેદા અતિભારો ભક્તપાનરોધશ્ચ ।

પ્રથમાણુવ્રતે ચાતિચારા: પચ્ચ વિણ્ણેયા: ॥ ૫ ॥ ૧૧૨૫

ગાથાર્થ— પહેલા અણુવ્રતમાં વધ, બંધ, છવિચ્છેદ, અતિભાર અને ભક્તપાનરોધ એ પાંચ અતિચારો જાણવા.

વિશેષાર્થ— સ્થૂલ પ્રાણિવધનો ત્યાગ કરનાર શ્રાવક કોષ, લોભ આદિ દુષ્ટભાવથી બંધ, વધ, છવિચ્છેદ, અતિભાર અને ભક્તપાનવિચ્છેદ ન કરે. આ દોષોને આચરનારો જીવ પહેલા અણુવ્રતને દૂષિત કરે છે. બંધ એટલે દોરડા આદિથી બાંધવું. વધ એટલે ચાબુક આદિથી મારવું. છવિચ્છેદ એટલે કરવત આદિથી હાથ વગેરે અંગોનો છેદ કરવો=અંગોને કાપવા. અતિભાર એટલે પશુ વગેરે પાસે તેની શક્તિથી અધિક સોપારી

૧. અહીં ચિત્તાર્થ એ સ્થળે રહેલ 'આદિ' શબ્દથી સ્થાવર જીવોના જ ભેદો સમજવા.

વગેરેનો ભાર બાંધ-પીઠ આદિ ઉપર મૂકવો. ભક્તપાનવિચ્છેદ એટલે આહાર-પાણી ન આપવાં.

ક્રોધ, લોભ આદિ દુષ્ટભાવથી બંધ આદિ કરવાથી અતિચાર લાગે છે. પણ પુત્રાદિના અવિનય, રોગ આદિ અનર્થો દૂર કરવાના શુભ આશયથી બંધ આદિ કરવામાં આવે તો અતિચાર લાગે નહિ, અર્થાત્ નિરપેક્ષપણે એટલે કે પ્રાણનાશની દરકાર કર્યા વિના નિર્દયપણે બંધ આદિ કરવાથી અતિચાર લાગે છે, પણ સાપેક્ષપણે, એટલે કે દયાર્દ્ર દૃઢયથી બંધ આદિ કરવાથી અતિચાર ન લાગે.

અહીં પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ વિધિ આ પ્રમાણે છે—

બંધ— બેપગા કે ચારપગા પ્રાણીઓનો બંધ સકારણ અને નિષ્કારણ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં નિષ્કારણ બંધ કરવો યોગ્ય નથી. સકારણ બંધ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારે છે. નિર્દય બનીને અતિશય મજબૂત બાંધવામાં આવે તે નિરપેક્ષ બંધ. આગ વગેરેના પ્રસંગે છોડી શકાય કે છેદી શકાય તેવી રીતે દોરીની ગાંઠ આદિથી બાંધવું તે સાપેક્ષબંધ. ચોપગા પ્રાણીના બંધની હકીકત કહી. બે પગા (મનુષ્ય) પ્રાણીના બંધની હકીકત પણ એ પ્રમાણે જાણવી. અર્થાત્ દાસ-દાસી, ચોર કે ભણવામાં પ્રમાદી પુત્ર વગેરેને જો બાંધવાની જરૂર પડે તો તે ચાલી શકે-ખસી શકે કે અવસરે છૂટી શકે તે રીતે (ઢીલા બંધનથી) બાંધવું કે જેથી આગ વગેરેના પ્રસંગે તેનું મૃત્યુ ન થાય. શ્રાવકે બાંધ્યા વિના જ રાખી શકાય તેવા જ બેપગા અને ચોપગા પ્રાણી રાખવા જોઈએ.

વધ— વધમાં પણ બંધની જેમ જાણવું. તેમાં નિષ્કારણ નિરપેક્ષ વધ એટલે કારણ વિના નિર્દયપણે મારવું. સાપેક્ષ વધ અંગે એવો વિધિ છે કે શ્રાવકે ભીતપર્ષદ્ બનવું જોઈએ. જેથી પુત્રાદિ પરિવાર અવિનય વગેરે ન કરે, અને મારવાનો પ્રસંગ જ ન આવે. છતાં કોઈ અવિનય વગેરે કરે એથી મારવાનો પ્રસંગ આવે તો મર્મસ્થાનોને છોડીને લાત કે દોરીથી એક બે વાર મારવું.

છવિચ્છેદ— છવિચ્છેદ અંગે પણ બંધની જેમ જાણવું. નિર્દયપણે હાથ, પગ, કાન, નાક વગેરેનો છેદ કરવો એ નિરપેક્ષ છવિચ્છેદ છે.

શરીરમાં થયેલ ગુમડું, ધા-ચાંદી વગેરેને કાપી નાખવું કે બાળી નાખવું વગેરે સાપેક્ષ છવિચ્છેદ છે.

અતિભાર— શ્રાવકે પશુ આદિ ઉપર તે ન ઉપાડી શકે તેટલો ભાર ન મૂકવો જોઈએ. શ્રાવકે પ્રાણી ઉપર ભાર ઊંચકાવીને આજીવિકા ચાલે તેવો ધંધો ન કરવો જોઈએ. તેમ ન બની શકે તો મનુષ્ય પાસે તે સ્વયં ઊંચકી શકે અને નીચે ઉતારી શકે તેટલો જ ભાર ઊંચકાવવો જોઈએ. બળદો પાસે ઉચિતભારથી કંઈક ઓછો ભાર ઉપડાવવો જોઈએ. હળ, ગાડા વગેરેમાં જોડેલા પશુઓને સમયસર છોડી દેવા જોઈએ. અશ્વ અને હાથી વગેરેને આશ્રયીને પણ આ જ વિધિ છે.

ભક્તપાન વિચ્છેદ— આહાર-પાણીનો વિચ્છેદ કોઈને ન કરવો જોઈએ. અન્યથા અતિશય ભૂખથી મૃત્યુ થાય. ભક્તપાનવિચ્છેદના પણ સકારણ નિષ્કારણ વગેરે પ્રકારો બંધની જેમ જાણવા. રોગના વિનાશ માટે ભક્તપાનનો વિચ્છેદ સાપેક્ષ છે. અપરાધ કરનારને “આજે તને આહાર આદિ નહિ આપું” એમ કહેવું. (પણ સમય થતાં આહારપાણી આપવા.) શાંતિ નિમિત્તે ઉપવાસ કરાવવો. સર્વત્ર યતના કરવી, અર્થાત્ વ્રતમાં અતિયાર ન લાગે તેમ કાળજીથી વર્તવું. (૫)

સંકળ્પો સંરંભો, પરિતાવકરો ભવે સમારંભો ।

આરંભો ઉદ્વઓ, સવ્વવ(ન)યાણં વિસુદ્ધાણં ॥ ૬ ॥

સંકલ્પ: સંરમ્ભ: પરિતાપકરો ભવેત્ સમારમ્ભ: ।

આરમ્ભ ઉદ્વવત: સર્વનયાનાં વિશુદ્ધાનામ્ ॥ ૬ ॥ ૧૧૨૬

ગાથાર્થ— જીવહિંસાનો મનથી સંકલ્પ કરવો તે સંરંભ છે. જીવોને પીડા કરવી એ સમારંભ છે. જીવોનો વિનાશ કરવો એ આરંભ છે. આ વ્યાખ્યા શુદ્ધ સર્વનયોને માન્ય છે. (૬)

આભોગાણાભોગે, ઇક્કિક્કો સો હવિજ્જ દુહઓ ય ।

અઙ્કમવઙ્કમઅઙ્કારાણાચારેહિં સવ્વગયા ॥ ૭ ॥

આભોગાનાભોગૌ એકૈક: સો ભવેદ્ દ્વિધાકશ્ચ ।

અતિક્રમ-વ્યતિક્રમા-ડતિચાર-ડનાચારૈ: સર્વગતા: ॥ ૭ ॥ ૧૧૨૭

ગાથાર્થ— બંધ વગેરે એક એક અતિચાર આભોગ અને અનાભોગ એમ બે પ્રકારનો છે. તથા સર્વવ્રતોમાં અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર અને અનાચાર એ ચાર ભેદો થાય.

વિશેષાર્થ— બંધ વગેરે ઉપયોગપૂર્વક (=જાણી જોઈને) થાય તો આભોગ છે. ઉપયોગ વિના (=અજાણતા) થઈ જાય તો અનાભોગ છે.

અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર અને અનાચારનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. જેમ કે—કોઈ મનુષ્ય વ્રત (નિયમ)નો ભંગ થાય તેવાં કાર્ય માટે આમંત્રણ (વિનંતી) કરે ત્યારે વ્રત (નિયમ) ધારી તેનો ઈન્કાર ન કરે (=ના ન પાડે) તો અતિક્રમ કહેવાય. આગળ વધીને વ્રતવાળો તેવું કાર્ય કરવા માટે તૈયાર થાય=જાય વગેરે પ્રવૃત્તિને વ્યતિક્રમ કહેવાય. ક્રોધથી વધ, બંધન વગેરે કરે તે અતિચાર કહેવાય અને જીવહિંસા વગેરે કરે તે અનાચાર કહેવાય. (૭)

ભૂજલજલણાનિલવણબિત્તિચરૂપંચિદિર્ઘિં નવ જીવા ।

મણવયણકાયગુણિયા, હવંતિ તે સત્તવીસત્તિ ॥ ૮ ॥

ભૂ-જલ-જ્વલના-ડનિલ-વણ-દ્વિ-ત્રિ-ચતુષ્ષઞ્ચેન્દ્રિયૈઃ નવજીવાઃ ।

મન-વચન-કાયગુણિતા ભવન્તિ તે સત્તવિંશતિરિતિ ॥ ૮ ॥ ૧૧૨૮

ઙ્ક્રાસીર્ઙ્ તે કરણકારણાણુમઙ્ક્રાડિયા હોઙ્ ।

તેચ્ચિય તિકાલગુણિયા, દુન્નિસયા હંતિ તેયાલા ॥ ૯ ॥

एकाशीतिः करण-कारणानुमतिभिस्ताडिता भवन्ति ।

તે એવ ત્રિકાલગુણિતા દ્વિશતૌ ત્રિચત્વાર્શિશ્ ॥ ૯ ॥ ૧૧૨૯

ગાથાર્થ— પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય—એમ જીવો નવ પ્રકારે છે. તેની મન, વચન અને કાયાથી હિંસા કરતાં ૨૭ પ્રકારો થાય, તેને પણ કરવા, કરાવવા અને અનુમોદવારૂપ ત્રણ પ્રકારે ગુણતાં ૮૧ પ્રકારો થાય અને તેને પણ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન—એમ ત્રણ કાળ સંબંધી ગુણતાં જીવહિંસાના ૨૪૩ પ્રકારો થાય છે.

એ ૨૪૩ પ્રકારોમાંથી માત્ર ત્રણેય કાળમાં મન, વચન અને કાયા—એ ત્રણ યોગો દ્વારા બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય—

એટલા જીવોની જ, તે પણ કરવા અને કરાવવારૂપ બે કરણોની જ હિંસાના ત્યાગનો પ્રાયઃ શ્રાવકને સંભવ છે. એ રીતિએ પહેલા વ્રતનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. (૮-૯)

પાણિવહે વટ્ટંતા, ભ્રમંતિ भीमासु गर्भवसहीसु ।

संसारमण्डलगया, गिरयतिरिक्खासु जोणीसु ॥ ૧૦ ॥

પ્રાણિવધે વર્તમાના ભ્રમન્તિ भीमासु गर्भवसतिषु ।

સંસારમણ્ડલગતા નરકતિસ્ત્રીનાસુ યોનિષુ ॥ ૧૦ ॥ ૧૧૩૦

ગાથાર્થ— જીવહિંસાથી પ્રાણીઓ સંસારચક્રમાં નરક, તિર્યંચ વગેરે યોનિઓમાં ભયંકર ગર્ભરૂપી સ્થાનોમાં દુઃખ વેઠતા ભટકે છે, અર્થાત્ નરક-તિર્યંચ જેવી ગતિઓનાં અતિ આકરાં દુઃખોને ભોગવતા અનેક જન્મ-મરણો કરે છે.

देसे भंगो सर्व्वमि (होइ) नो भंगमित्थपरिणामे ।

एवं भंगाभंगं, अइयारे लक्खणं नेयं ॥ ૧૧ ॥

દેશે ભંગઃ સર્વ્વસ્મિન્ (ભવતિ) ન ભજ્જોઽત્ર પરિણામે ।

એવં ભજ્જાભજ્જૌ અતિચારે લક્ષણં જ્ઞેયમ્ ॥ ૧૧ ॥ ૧૧૩૧

ગાથાર્થ— અહીં પરિણામને આશ્રયીને દેશથી ભંગ થાય, સર્વથી ભંગ ન થાય, એમ આંશિક પાલન અને આંશિક ભંગ એ અતિચારનું લક્ષણ જાણવું. (૧૧)

जं आरुगमुदग्गमप्पडिहयं आणेसरत्तं फुडं,

रूवं अप्पडिरूवमुज्जलतरा किन्ती धणं जुव्वणं ।

दीहं आउमवंचणो परियणो पुत्ता विणीया सया,

तं सर्व्वं सचराचरंमि वि जए नूणं दयाए फलं ॥ ૧૨ ॥

યદારોગ્યમુદગ્રમપ્રતિહતમાજ્ઞૈશ્વર્યત્વં સ્ફુટમ્,

રૂપમપ્રતિરૂપમુજ્જલતરા કીર્તિર્ધનં યૌવનમ્ ।

દીર્ઘમાયુસ્વચ્છનઃ પરિજનઃ પુત્રા વિનીતાઃ સદા,

તત્ સર્વં સચરાચરેઽપિ જગતિ નૂનં દયાયાઃ ફલમ્ ॥ ૧૨ ॥ ૧૧૩૨

ગાથાર્થ— આ ચરાચર-નશ્વર જગતમાં પણ જીવોને, ૧. આરોગ્ય-રોગરહિત શરીર, ૨. આજ્ઞાને કોઈ તોડે નહિ પણ સર્વને પ્રિય લાગે તેવી ઠકુરાઈ (આજ્ઞૈશ્વર્ય), ૩. અનુપમ રૂપ, ૪. કદી નાશ ન પામે તેવી નિષ્કલંક યશઃકીર્તિ, ૫. ઉત્તમ નિષ્પાપ ન્યાયોપાર્જિત ધન, ૬. નિર્વિકારી યૌવન, ૭. અખંડ દીર્ઘ આયુ, ૮. કદી ઠગે નહિ તેવો પરિવાર, ૯. ભક્તિ-પૂજ્યભાવ ધારણ કરનારા પવિત્ર હૃદયવાળા પુત્રો, વગેરે ઉત્તમ સુખો મળે છે, તે એક માત્ર જીવદયાનું જ સાક્ષાત્ ફળ છે.

વિશેષાર્થ— જીવદયા નહિ પાળનારાઓનું જીવન તેથી વિપરીત, અર્થાત્ પાંગળાપણું, ઠુંઠાપણું, કોઢિયાપણું વગેરે મહારોગો; સ્વજનાદિનો વિયોગ, શોક, અપૂર્ણ આયુ (અકાળ મરણ), દુઃખ, દૌર્ભાગ્ય વગેરે મહાદુઃખોથી ભરેલું હોય છે. (૧૨)

ધળળાણં રક્ષણદ્વા, કીરંતિ વર્ડો જહા તહેવેત્થ ।

પઢમવયરક્ષણદ્વા, કીરંતિ વયાઇં સેસાઇં ॥ ૧૩ ॥

ધાન્યાનાં રક્ષાર્થ ક્રિયન્તે વૃત્તયો યથા તથૈવાત્ર ।

પ્રથમવ્રતરક્ષણાર્થ ક્રિયન્તે વ્રતાનિ શૈષાણિ ॥ ૧૩ ॥ ૧૧૩૩

ગાથાર્થ— જેવી રીતે ધાન્યની રક્ષા માટે વાડ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે જ અહીં પ્રથમ વ્રતની રક્ષા માટે બીજાં વ્રતો કરવામાં આવે છે. (૧૩)

કિં તાણ પઢિયાણ, પયકોડીણ પલાલભૂયાણ ।

જં ઇત્તિયં ન નાયં, પરસ્સ પીડા ન કાયવ્વા ॥ ૧૪ ॥

કિં તથા પઠિતયા પદકોટ્યા પલાલભૂતયા ।

યદેતાવદ્ ન જ્ઞાતં પરસ્ય પીડા ન કર્તવ્યા ॥ ૧૪ ॥ ૧૧૩૪

ગાથાર્થ— જો પરને પીડા ન કરવી જોઈએ એટલું પણ જાણ્યું નથી તો તે પરાળ સ્વરૂપ કોડો પદોને ભણવાથી શું ? (પરાળ એટલે જેમાંથી ધાન્ય કાઢી લીધું છે તેવા સાર વગરના પોચા સાંઠા.) (૧૪)

કિં સુરગિરિણો ગરુયં, જલનિહિણો કિં વ હુજ્જ ગંભીરં ।

કિં ગયણાઓ વિસાલં, કો ય અહિંસાસમો ધમ્મો ॥ ૧૫ ॥

કિં સુરિગેર્ગુરુકં ? જલનિધેઃ કિં વા ભવેદ્ ગમ્भीરમ્ ? ।

કિં ગગનાદ્ વિશાલં ? કશ્ચાહિંસાસમો ધર્મઃ ? ॥ ૧૫ ॥ ૧૧૩૫

ગાથાર્થ— શું મેરુ પર્વતથી અધિક મોટી કોઈ વસ્તુ છે ? શું સમુદ્રથી અધિક ગંભીર કોઈ વસ્તુ છે ? શું આકાશથી અધિક વિશાળ કોઈ વસ્તુ છે ? અને શું અહિંસા સમાન બીજો કોઈ ધર્મ છે ? અર્થાત્ નથી. (૧૫)

અતિયં ન ભાસિયવ્વં, અતિથિ હુ સચ્ચંપિ જં ન વત્તવ્વં ।

સચ્ચંપિ તં ન સચ્ચં, જં પરપીઢાકરં વચણં ॥ ૧૬ ॥

અતીકં ન ભાષિતવ્યમસ્તિ ખલુ સત્યમપિ યત્ર વક્તવ્યમ્ ।

સત્યમપિ તત્ર સત્યં યત્પરપીઢાકરં વચનમ્ ॥ ૧૬ ॥ ૧૧૩૬

ગાથાર્થ— અસત્ય ન બોલવું જોઈએ. સત્ય પણ જે બોલવા જેવું ન હોય તે ન બોલવું જોઈએ. જે વચન બીજાને દુઃખ કરનારું હોય તે વચન સત્ય હોય તો પણ પરમાર્થથી સત્ય નથી. (૧૬)

દુવિહો ય મુસાવાઓ, સુહુમો થૂલો ય તત્થ ઇહ સુહુમો ।

પરિહાસાદિપ્પભવો, થૂલો પુણ તિવ્વસંકેસા ॥ ૧૭ ॥

દ્વિવિધશ્ચ મૃષાવાદઃ સૂક્ષ્મઃ સ્થૂલશ્ચ તત્રેહ સૂક્ષ્મઃ ।

પરિહાસાદિપ્રભવઃ સ્થૂલઃ પુનસ્તીવ્રસંક્લેશાદ્ ॥ ૧૭ ॥ ૧૧૩૭

ગાથાર્થ— મૃષાવાદ સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં પરિહાસ (=મશ્કરી આદિ)થી થતો મૃષાવાદ સૂક્ષ્મ છે. તીવ્ર સંકલેશથી થતો મૃષાવાદ સ્થૂલ છે. (૧૭)

થૂલંમૂસાવાયસ્સ ય, વિરિદં સા પંચહા સમાસેણ ।

કળ્પણાગોભૂમાલિયનાસહરણકૂડસન્નિવિજ્જે ॥ ૧ ॥

સ્થૂલમૃષાવાદસ્ય ચ વિરતિઃ સા પચ્છધા સમાસેન ।

કન્યાગૌભૂમ્યલીકન્યાસહરણકૂટસાક્ષિત્વે ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ— કન્યાલીક, ગવાલીક, ભૂમ્યલીક, ન્યાસાપહાર અને કૂટસાક્ષ એ પાંચ અસત્યનો ત્યાગ કરવો. તે સ્થૂલ મૃષાવાદની સંક્ષેપથી પાંચ પ્રકારની વિરતિ છે.

વિશેષાર્થ— ઉપર જણાવ્યાં તે ‘કન્યાલીક’ વગેરે પાંચ પ્રકારનાં અસત્ય વચનો અતિક્લિષ્ટ (દુષ્ટ) આશય (અધ્યવસાય)થી બોલાય છે, માટે તેને ‘ખોટાં-સ્થૂલ’ અસત્યો કહ્યાં છે. તેનો ત્યાગ કરવો તેને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ બીજું અણુવ્રત કહ્યું છે. તેમાં—

૧. **કન્યાલીક—** રાગ, દ્વેષ વગેરેથી કન્યાના સંબંધમાં અસત્ય બોલવું. જેમ કે—વિષકન્યાને સારી કે સારી હોય તેને વિષકન્યા કહેવી, સદાચારિણીને દુરાચારિણી કે દુરાચારિણીને સદાચારિણી કહેવી, વગેરે કન્યા સંબંધી અસત્ય બોલવું તેને ‘કન્યાલીક’ કહ્યું છે. જો કે કન્યાને ઉદ્દેશીને વ્યાખ્યા કરેલી હોવાથી આનું નામ કન્યાલીક કહ્યું છે, તો પણ (ઉપલક્ષણથી) અહીં કુમાર, દાસ, દાસી, નોકર, ચાકર વગેરે કોઈ પણ બે પગવાળાને અંગે ‘સારાને ખોટાં અને ખોટાંને સારા’ વગેરે જણાવવારૂપ અસત્ય બોલવું, તે બધું આ કન્યાલીક નામના મૃષાવાદમાં ગણાય છે, એમ સમજવું.

૨. **ગવાલીક—** રાગ-દ્વેષાદિ દુષ્ટ આશયથી ગાયને અંગે અસત્ય બોલવું. જેમ કે—થોડું દૂધ આપતી હોય તેને ઘણું દૂધ આપનારી કે ઘણું દૂધ આપતી હોય તેને અલ્પ દૂધ આપનારી, વગેરે ખોટાં દૂષણો બોલવાં કે ખોટી પ્રશંસા કરવી, ઇત્યાદિ ‘ગવાલીક’ જાણવું. અહીં પણ માત્ર ગાયને અંગે જ નહિ, પણ (ઉપલક્ષણથી) ભેંસ, ઘોડા, હાથી, બળદ, બકરાં, ઘેટાં, પાડા, સાંઢ, ગધેડા વગેરે કોઈ પણ ચાર પગવાળાં પશુને અંગે ખોટાં દૂષણો બતાવવાં કે ખોટી પ્રશંસા કરવી, તે સઘળાંય અસત્ય વચનો આ ‘ગવાલીક’માં ગણાય, એમ સમજવું.

૩. **ભૂમિલીક—** ભૂમિ એટલે જમીન, તે સંબંધમાં રાગ-દ્વેષાદિ કારણે અસત્ય બોલવું તે ‘ભૂમિલીક’. જેમ કે—ક્ષેત્ર, ઘર, હાટ, આંગણું વગેરે બીજાનાં હોય છતાં તેને પોતાનાં કે તેના માલિકને છોડી અમુક બીજાનાં છે—એમ જુદું બોલવું, આપણાં ક્ષેત્રાદિને બીજાનાં કે બીજાનાં હોય તેને અમુક (ત્રીજા)નાં છે—એમ કહેવું, અથવા ઉપર ક્ષેત્રાદિને સારું (રસાળ) વગેરે કહી પ્રશંસા કરવી, સારાં ક્ષેત્રાદિને ઉપર વગેરે કહી દૂષણો જણાવવાં, વગેરે સઘળું ભૂમિલીક સમજવું. અહીં પણ માત્ર

ભૂમિ અંગે જ નહિ, પણ (ઉપલક્ષણથી) દ્વિપદ-ચતુષ્પદ સિવાયની અપદ વસ્તુઓ વસ્ત્ર-પાત્ર-વૃક્ષ-ધન-માલ-મિલ્કત વગેરે સર્વ અંગે સમજવું. અર્થાત્-દ્વિપદ-ચતુષ્પદ સિવાયના કોઈ પણ પદાર્થ અંગે તેનાં સ્વરૂપથી વિપરીત સારું-ખોટું કે પોતાનું યા પારકું જે જેવું હોય તેથી વિપરીત જણાવવું, તે બધું 'ભૂમિઅલીક' મનાય, એમ સમજવું.

૪. ન્યાસાપહાર— ન્યાસ એટલે રક્ષા માટે બીજાએ સોંપેલી (વસ્તુ-સોનું વગેરે) થાપણ. તેને અંગે અસત્ય બોલવું, જેમ કે—મારે ત્યાં તેં કોઈ થાપણ મૂકી જ નથી, અગર મૂકી હોય વધારે અને કહેવું કે—આટલી જ મૂકી છે, અગર અમુક વસ્તુ મૂકી હોય તેને બદલીને કહેવું કે—તે આ વસ્તુ નહીં પણ આ વસ્તુ મને સોંપી ગયો છે, વગેરે થાપણ સંબંધી અપલાપ કરવો, તે 'ન્યાસાપહાર' કહેવાય છે. પૂર્વના ત્રણ અસત્યથી આને ભિન્ન કહેવાનું કારણ એ છે કે—આમાં 'બીજાએ વિશ્વાસથી સોંપેલી થાપણને અંગે' અસત્ય બોલાય છે. વસ્તુતઃ તે અસત્ય છતાં વિશ્વાસઘાતરૂપ એક ચોરીનો પ્રકાર છે, છતાં એ ચોરી જુદું બોલીને કરાતી હોવાથી એમાં અસત્ય વચનની મુખ્યતા માનીને મૃષાવાદમાં ગણેલ છે.

૫. કૂટસાક્ષ્ય— લેવડ-દેવડ વગેરેમાં બીજાએ પ્રમાણિક માનીને વિશ્વાસથી સાક્ષી રાખેલો હોય, તે છતાં પોતે લાંચ, રુશ્વત, દ્વેષ આદિને વશ થઈ જુદી સાક્ષી ભરે. આ જુદી સાક્ષીનું વચન બીજાનાં પાપનું પોષણ કરવારૂપ મૃષાવાદ હોવાથી ઉપરનાં ચારથી તેને ભિન્ન ગણાવ્યું છે.

અહીં તાત્પર્ય એ છે કે—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કામરાગ, સ્નેહરાગ, દષ્ટિરાગ, દ્વેષ, હાસ્ય, ભય, લજ્જા, કીડા, રતિ, અરતિ, દાક્ષિણ્યતા, વાયાળપણું, વિષાદ વગેરે કોઈ દુષ્ટ આશયથી બોલાય તે સઘળું અસત્ય છે; કારણ કે—દુષ્ટ આશયથી બોલાતું સત્ય વચન પણ અન્યને નુકશાન માટે થતું હોવાથી અસત્ય માન્યું છે. તત્ત્વથી 'સંતો (સદાચારીઓ)ને હિત કરે તે સત્ય' એવો અર્થ કહેલો છે. એટલે અર્થાપત્તિથી સિદ્ધ થયું કે—બીજાને પીડા થાય તેવું સત્ય વચન પણ અસત્ય જ છે. (૧૭)

કન્નાગહનં દુપયાણં સૂયગં ચરુપયાણ ગોવચનં ।

અપયાણં સત્ત્વાણં, દત્ત્વાણં ભૂમિવચનં તુ ॥ ૧૮ ॥

કન્યાગ્રહણં દ્વિપદાનાં સૂચકં ચતુષ્પદાનાં ગોવચનમ્ ।

અપદાનાં સર્વેષાં દ્રવ્યાણાં ભૂમિવચનં તુ ॥ ૧૮ ॥..... ૧૧૩૮

ગાથાર્થ—અહીં ‘કન્યા’ શબ્દને ગ્રહણ કર્યો છે તે સર્વ દ્વિપદનો સૂચક છે. ‘ગો’ શબ્દ સંઘળાં ચતુષ્પદોનો સૂચક છે અને ‘ભૂમિ’ શબ્દ સઘળા અપદ પદાર્થોનો સૂચક છે.

વિશેષાર્થ—પ્રશ્ન—જો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કન્યા શબ્દથી સઘળાં દ્વિપદ, ગો શબ્દથી સઘળાં ચતુષ્પદ અને ભૂમિ શબ્દથી બધાં અપદને ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું, તો તે કન્યાદિ શબ્દોને બદલે ‘દ્વિપદ અલીક, ચતુષ્પદ અલીક કે અપદ અલીક’ એવાં નામો કેમ ન રાખ્યાં ?

ઉત્તર—પ્રશ્ન વ્યાજબી છે, છતાં બધાં દ્વિપદોમાં કન્યાને અંગે, ચાર પગવાળામાં ગાયને અંગે અને સઘળી અપદ વસ્તુઓમાં ભૂમિને અંગે અસત્ય બોલવું, તે લોકોમાં અતિ નિંદનીય (અતિ દુષ્ટ) તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, માટે તેની અતિ દુષ્ટતા સમજી વિશેષતયા વર્જવાં જોઈએ; એમ સમજાવવા ‘દ્વિપદ’ વગેરેને બદલે ‘કન્યા’ વગેરે નામો રાખ્યાં છે. કન્યાદિને અંગે એમ અસત્ય બોલવાથી બોલનારને ભોગાંતરાય (કર્મનો બંધ) થાય છે, દ્વેષવૃદ્ધિ થાય છે, વગેરે તેનાં અનેક માઠાં (દુષ્ટ) ફળો જગતમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. શ્રી આવશ્યકસૂત્રની ચૂંષિમાં પણ જણાવ્યું છે કે—“મુસાવાએ કે દોસા ? અકથંતે કે ગુણા ? તત્થ દોષા કણ્ણગં ચેવ અકણ્ણગં ધણંતો ધોગાંતસાયદોસા ચ, દુદ્ધા વા આતઘાતં કરોજ્જ કારવેજ્જ વા, एवं સેસેસુ ધાણિઅવ્વા ॥ ૬૩ ॥” (પચ્ચક્કાણાવઠ) અર્થાત્—“અસત્ય બોલવામાં કયા દોષો છે ? અને નહિ બોલવામાં કયા ગુણો છે ? તેના ઉત્તરમાં દોષો ‘કન્યાને અકન્યા (વ્યભિચારિણી) કહેવાથી બોલનારને ભોગાંતરાય બંધાય છે, દ્વેષ થાય છે’ અગર કન્યા દુષ્ટ હોય તો આપઘાત કરે કે કરાવે વગેરે (ધણાં દુષ્ટ ફળો આવે છે). એમ બાકીનાં અસત્યોમાં પણ સમજવું.” ઇત્યાદિ. (૧૮)

સહસાકલંકણં ૧ રહસદૂસણં ૨ સદારમંતભેયં ચ ૩ ।

તહ કૂડલેહકરણં ૪, મુસોવણસો ૫ મુસાદોસા ॥ ૧૯ ॥

સહસાકલકૂળં રહસ્યદૂષણં સ્વદારમન્ત્રભેદશ્ચ ।

તથા કૂટલેખકરણં મૃષોપદેશઃ મૃષાદોષાઃ ॥ ૧૧ ॥ ૧૧૩૧

ગાથાર્થ—સ્થૂલમૃષાવાદ વિરમણવ્રતમાં સહસા-અભ્યાખ્યાન, રહસ્ય-અભ્યાખ્યાન, સ્વદારમંત્રભેદ, અસત્ય-ઉપદેશ, કૂટલેખ એ પાંચ અતિચારોનો ત્યાગ કરે.

વિશેષાર્થ—૧. સહસા-અભ્યાખ્યાન—સહસા એટલે વિચાર્યા વિના. અભ્યાખ્યાન એટલે અવિદ્યમાન દોષોનો આરોપ મૂકવો. વિચાર્યા વિના ખોટો આરોપ મૂકવો એ સહસા અભ્યાખ્યાન છે. જેમ કે—વિચાર્યા વિના કોઈને તું ચોર છે, તું પરસ્ત્રીગમન કરનાર છે, વગેરે કહેવું.

૨. રહસ્ય-અભ્યાખ્યાન—રહસ્ય એટલે એકાંતમાં થયેલ. અભ્યાખ્યાન એટલે કહેવું. એકાંતમાં બનેલું કહેવું તે રહસ્ય-અભ્યાખ્યાન. કોઈને એકાંતમાં મસલત કરતા જોઈને કે સાંભળીને બીજાને કહે કે આ લોકો અમુક અમુક રાજ્ય વિરુદ્ધ વગેરે મસલત કરે છે.

૩ સ્વદારમંત્રભેદ—દાર એટલે સ્ત્રી. મંત્ર એટલે ગુપ્ત વાત. ભેદ એટલે પ્રકાશન કરવું. પોતાની પત્નીએ મારી વાત બીજાપાસે નહિ જાય એવા વિશ્વાસથી કરેલી ગુપ્ત વાત બીજાને કહેવી એ સ્વદારમંત્રભેદ છે. (પત્નીના ઉપલક્ષણથી મિત્ર આદિ માટે પણ તેમ સમજવું. અર્થાત્ કોઈ પણ વ્યક્તિએ મારી વાત બીજા પાસે નહિ જાય એવા વિશ્વાસથી કરેલી ગુપ્ત વાત બીજાને કહેવી તે સ્વદારમંત્રભેદ છે.)

૪. અસત્ય ઉપદેશ—બીજાને “આ આમ આમ કહે” ઈત્યાદિ જુદું બોલવાની સલાહ આપવી.

૫. કૂટ લેખકરણ—કૂટ એટલે ખોટું. લેખકરણ એટલે લખવું. ખોટું લખવું તે કૂટ લેખકરણ. કૂટલેખકરણના અન્ય નામ, અન્ય મુદ્રા, અન્ય અક્ષર, અન્ય બિંબ અને અન્ય સ્વરૂપ એ પાંચ ભેદો છે. અન્ય નામ—સહી વગેરેમાં પોતાનું નામ લખવાના બદલે બીજાનું નામ લખવું અથવા અમુક વિગત લખે પોતે અને બીજાના નામે પ્રસિદ્ધ કરે. અન્ય મુદ્રા—જે મહોરછાપ કરવાની હોય તેના બદલે બીજી મહોરછાપ કરે. અન્ય અક્ષર—

પોતાના હસ્તાક્ષરોથી લખવાને બદલે બીજાના હસ્તાક્ષરોથી લખે. અન્ય બિંબ— પોતાના જેવા અક્ષરો હોય તેનાથી જુદી જાતના અક્ષરોથી લખે. અન્ય સ્વરૂપ—જે વિગત લખવી જોઈએ તે ન લખતાં બીજી જ વિગત લખે, અર્થાત્ સત્ય લખવાના બદલે અસત્ય લખે. આ દોષોને આચરતો જીવ પ્રતને દૂષિત કરે છે, માટે આ પાંચ દોષોનો ત્યાગ કરે. (૧૯)

લાઝ્યવીયં ઇક્કં, નાસઈ ભારં ગુડસ્સ જહ સહસા ।

તહ ગુણગણં અસેસં, અસચ્ચવયણં વિણાસેઢ ॥ ૨૦ ॥

અલાબૂકબીજમેકં નાશયતિ ભારં ગુડસ્ય યથા સહસા ।

તથા ગુણગણમશેષમસત્યવચ્ચનં વિનાશયતિ ॥ ૨૦ ॥ ૧૧૪૦

આથાર્થ— જેવી રીતે તુંબડાનું એક જ બીજ ભાર જેટલા ગોળનો સહસા નાશ કરે છે=ગોળને કડવો બનાવી દે છે તેવી રીતે અસત્યવચન સઘળા ગુણસમૂહનો નાશ કરે છે. (૨૦)

વાયસપયમિક્કં પિ હુ, સામુદ્દિયલક્ષણાણ લક્ષણંપિ ।

અપમાણં કુણઢ જહા, તહ અલિયં ગુણગણં સયલં ॥ ૨૧ ॥

વાયસપદમેકમપિ ખલુ સામુદ્રિકલક્ષણાનાં લક્ષમપિ ।

અપ્રમાણં કરોતિ યથા તથાઽલીકં ગુણગણં સકલમ્ ॥ ૨૧ ॥ ૧૧૪૧

આથાર્થ— કોઈના શરીરમાં એક લાખ જેટલાં સારાં સામુદ્રિક લક્ષણો હોય, પણ જો તેમાં કાગડાનો એક પણ પગ હોય તો તે લાખ સારાં લક્ષણોનું અપમાન કરે છે, અર્થાત્ લાખ લક્ષણોને નકામા બનાવી દે છે, એ સારાં લક્ષણો પોતાનું ફળ આપતા નથી, તે રીતે અસત્ય સઘળા ગુણસમૂહને નકામા બનાવી દે છે. (૨૧)

તાલપુડં ગરલાણં, જહ બહુવાહીણ ચિત્તિઓ વાહી ।

દોસાણમસેસાણં, તહ અવિગિચ્છ મુસાદોસો ॥ ૨૨ ॥

તાલપુટં ગરલાનાં યથા બહુવ્યાધિનાં ક્ષેત્રિકો વ્યાધિઃ ।

દોષાણામશેષાણાં તથાઽવિચિકિત્સા મૃષાદોષઃ ॥ ૨૨ ॥ ૧૧૪૨

ગાથાર્થ— જેમ ઝેરોમાં તાલપુટ ઝેર અને ઘણા રોગોમાં ક્ષેત્રિક રોગ દૂર ન કરી શકાય તેવો છે, તેમ સર્વ દોષોમાં અસત્ય દોષ (સહેલાઈથી) દૂર ન કરી શકાય તેવો છે. (૨૨)

જં જં વચ્ચડ જાડં અપ્પિયવાઈ તર્હિ તર્હિ હોડ ।

ન ચ સુણડ સુહે સહે, સુણડ અસોયવ્વે સહે ॥ ૨૩ ॥

યાં યાં વ્રજતિ જાતિમપ્રિયવાદી તત્ર તત્ર ભવતિ ।

ન ચ શૃણોતિ શુભાન્ શબ્દાન્ શૃણોત્યશ્રોતવ્યાન્ શબ્દાન્ ॥ ૨૩ ॥ ... ૧૧૪૩

દુગંધો પૂઢમુહો, અણિદુવયણો અ ફરુસવયણો ચ ।

જલેલમૂયમમ્મણ, અલિયવયણજંપણે દોસા ॥ ૨૪ ॥

દુર્ગન્ધઃ પૂતિમુખોઽનિષ્ઠવચનશ્ચ પરુષવચનશ્ચ ।

જાડ્યૈડમૂકમન્મનાનિ અલીકવચનજલ્પને દોષાઃ ॥ ૨૪ ॥ ૧૧૪૪

ગાથાર્થ— મૃષાવાદી અન્ય ભવમાં જે જે જાતિમાં ઉપજે ત્યાં ત્યાં અપ્રિય બોલનારો થાય, તે હિતકર-સારાં વચનો સાંભળે નહિ, બીજાઓ (વિના કારણે પણ) તિરસ્કાર-અપમાન વાચક શબ્દો સંભળાવે, (સારાં કાર્યો કરવા છતાં) તેનો યશવાદ કોઈ બોલે નહિ; વળી શરીર દુર્ગંધવાળું મળે, મુખમાંથી દુર્ગંધ ઉછળે, તેનું બોલેલું કોઈને ગમે નહિ, ભાષા કઠોર-કડવી હોય, બુદ્ધિરહિત મૂર્ખ કે બોબડો-તોતડો-મૂંગો-અસ્પષ્ટ (અટકતી જિહ્વાથી) બોલનારો થાય. એ બધા શરીરના, મુખના અને ભાષાના દોષો મૃષાવાદથી થાય છે. (૨૩-૨૪)

ઇહ લોએચ્ચિય જીવા, જીહાછેયં વહં ચ બંધં ચ ।

અયસં ઘણનાસં વા, પાવંતિ ચ અલિયવયણાઓ ॥ ૨૫ ॥

ઇહલોક એવ જીવા જિહ્વાછેદં વધં ચ બન્ધં ચ ।

અયશો ધનનાશં વા પ્રાપ્નુવન્તિ ચાલીકવચનાદ્ ॥ ૨૫ ॥ ૧૧૪૫

ગાથાર્થ— અસત્ય બોલનારા આ જન્મમાં પણ જિહ્વાછેદ, વધ, જેલ, ફાંસી વગેરે અનેક પીડાઓ ભોગવે છે, અપયશ પામે છે, નિર્ધન થાય છે, દરિદ્રી બને છે, ઈત્યાદિ મૃષાવાદનાં આ લોક-પરલોકનાં માઠાં ફળોને સમજી અવશ્યમેવ મૃષાવચન તજવું જોઈએ. (૨૫)

સામી જીવાદત્તં, તિત્થયરેણં તહેવ ય ગુરુહિં ।

એવમદત્તસરૂવં, પરૂવિયં આગમધરેહિં ॥ ૨૬ ॥

સ્વામિ-જીવાદત્તં તીર્થહ્કરેણ તથૈવ ચ ગુરુભિઃ ।

એવમદત્તસ્વરૂપં પ્રરૂપિતમાગમધરૈઃ ॥ ૨૬ ॥ ૧૧૪૬

ગાથાર્થ—સ્વામી અદત્ત, જીવ અદત્ત, તીર્થકર અદત્ત અને ગુરુ અદત્ત એમ ચાર પ્રકારે અદત્તનું સ્વરૂપ આગમધર પુરુષોએ જણાવ્યું છે.

વિશેષાર્થ—તેમાં ૧. સોનું, વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે કોઈ વસ્તુ તેના સ્વામીએ (માલિકે) ન આપવા છતાં લેવી, તે “સ્વામી અદત્ત” કહેવાય છે. ૨. સચિત્ત ફળ, ફૂલ, અનાજ વગેરે સજીવ પદાર્થો—જે તેમાં રહેલા વનસ્પતિકાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોનાં શરીરરૂપ છે, તે ફળાદિને તેનો બાહ્યમાલિક (અથવા બીજો કોઈ પણ) કાપે, છેદે, શેકે કે ખાય, વગેરેથી તેનો નાશ કરે, ત્યારે તેનો સાચો માલિક જીવ, કે જેનું તે શરીર છે, તેની એ રીતિએ નાશ કરવા સંમતિ હોતી નથી, માટે તે અદત્ત ગણાય છે—એ પ્રમાણે જે કોઈ વસ્તુ જીવના શરીરરૂપ હોય, તેને તે જીવની રજા વિના કાપવી, છેદવી, શેકવી, ખાવી વગેરે ‘જીવઅદત્ત’ કહેવાય છે. કારણ કે—વ્યવહારમાં માલિક મનાતા મનુષ્ય વગેરેને ફળાદિના તે તે જીવો તે ફળાદિ પોતાનાં શરીરોનો નાશ કરવા સંમત હોતા નથી. ૩. ગૃહસ્થે સાધુને વહેરાવેલાં અચિત્ત પણ આધાકર્મીકાદિ દોષિત આહાર વગેરે, કે જેને લેવાનો શ્રી તીર્થકર દેવોએ સાધુઓને (ઉત્સર્ગ માર્ગે) નિષેધ કરેલો છે, આવું તીર્થકરની આજ્ઞા વિરુદ્ધ જે લેવામાં આવે તે ‘તીર્થકર અદત્ત’ કહેવાય છે. તે મુજબ ગૃહસ્થને પણ અચિત્ત છતાં અનંતકાય, અભક્ષ્ય વગેરે પદાર્થો ભોગવવાની શ્રી તીર્થકર દેવોની આજ્ઞા નથી, છતાં તેનો ઉપયોગ કરે, તો ગૃહસ્થને પણ તીર્થકરઅદત્ત મનાય છે. ૪. ઉપરના બધા દોષોથી રહિત જે વસ્તુ શુદ્ધ-કલ્પ્ય હોય, તે પણ સાધુ પોતે જેની નિશ્રામાં હોય તે ગુર્વાદિને નિમંત્રણ કર્યા વિના, બતાવ્યા વિના કે તેઓની સંમતિ વિના વાપરે, તો તેને ‘ગુરુઅદત્ત’ કહેવાય છે. એ ચારેય અદત્તો જે જે વસ્તુમાં જેટલાં ઘટે તેટલાં સ્વયમેવ વિચારવાં. (૨૬)

સામી અદત્તં સઙ્ગાણ, પઢિસેહો થૂલઓ જઈણ પુણો ।

સવ્વમદિન્નાદાણં, ચઠ્ઠપ્પયારં ભવે જમ્હા ॥ ૨૭ ॥

સ્વામ્યદત્તં શ્રદ્ધાનાં પ્રતિષેધઃ સ્થૂલતો યતીનાં પુનઃ ।

સર્વમદત્તાદાનં ચતુષ્પ્રકારં ભવે યસ્માદ્ ॥ ૨૭ ॥ ૧૧૪૭

ગાથાર્થ— શ્રાવકોને ચાર પ્રકારના અદત્તમાં સ્વામી અદત્ત રૂપ સ્થૂલ અદત્તના ગ્રહણનો નિષેધ છે. ચારે પ્રકારના અદત્તના ગ્રહણનો પ્રતિષેધ સાધુઓને હોય.

વિશેષાર્થ— ઉપરનાં ચાર અદત્તાદાનો પૈકી શ્રાવકને સ્વામી અદત્તને અંગે જ વિરતિ થઈ શકે છે, તે સ્વામી અદત્ત બે પ્રકારનું છે. ૧. સ્થૂલ અને ૨. સૂક્ષ્મ. તેમાં ‘બહુમૂલ્ય મોટી વસ્તુ કદાચ વિના લેવાથી ચોરીનું કલંક લાગે, તેથી શ્રી જિનેશ્વરોએ માલિકની રજા વિના તેને લેવાનો નિષેધ કર્યો છે’—એમ સમજવા છતાં પણ સંમતિ વિના ગ્રહણ કરે, ત્યારે લેનારના અધ્યવસાયો ઘણા દુષ્ટ (ચોરીના) હોવાથી તે ‘સ્થૂલ’ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ખેતર-ખળા વગેરેમાંથી પણ થોડુંચ ચોરીની બુદ્ધિથી ગુમ રીતિએ ગ્રહણ કરે, તો તે પણ દુષ્ટ આશયપૂર્વક લેવાતું હોઈ સ્થૂલ અદત્તાદાન કહ્યું છે. તેનાથી વિપરીત એટલે ચોરી કરવાની બુદ્ધિ વિના સામાન્ય ઘાસ, માટીનું ઢેકું, રાખ વગેરે વસ્તુ લેવી તે સૂક્ષ્મ-નાનું અદત્તાદાન સમજવું. આ બેમાં સૂક્ષ્મ અદત્તાદાનની યતના રાખી શ્રાવકને માત્ર સ્થૂલ અદત્તાદાનનો ત્યાગ થઈ શકે છે. (૨૭)

ચોરાણીયં ૧ ચોરપ્પઓગગં ૨ કૂટમાણતુલકરણં ચ ૩ ।

રિરરજ્જવવહારો ૪ સરિસજુઈ ૫ તઙ્ગયવવદોસા ॥ ૨૮ ॥

ચોરાનીતં ચોરપ્પઓગકં કૂટમાણતુલકરણં ચ ।

રિપુરાજ્યવ્યવહારઃ સદશયુતિસ્તૃતીયવ્રતદોષાઃ ॥ ૨૮ ॥ ૧૧૪૮

ગાથાર્થ— ચોરાનીત, ચોરપ્રયોગ, કૂટતુલા-કૂટમાન, શત્રુરાજ્ય વ્યવહાર અને સમાનયુતિ એ પાંચ ત્રીજા અણુવ્રતના અતિચારો છે.

વિશેષાર્થ— શ્રાવક ત્રીજા અણુવ્રતમાં સ્તેનાહત, તસ્કરપ્રયોગ, વિરુદ્ધ-રાજ્યાતિક્રમ, કૂટતુલકૂટમાન અને તત્પ્રતિરૂપ વ્યવહાર એ પાંચ અતિચારોનો ત્યાગ કરે છે.

૧. સ્તેનાહત— સ્તેન એટલે ચોર. આહત એટલે ચોરી લાવેલું. ચોરોએ ચોરી લાવેલી વસ્તુ તે સ્તેનાહત અતિચાર છે. ચોરે ચોરી લાવેલી વસ્તુને લોભથી છૂપી રીતે વેચાતી લેનાર ચોર કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

ચૌરશ્ચૌરાપકો મંત્રી, ભેદજઃ કાળકક્રયી ।

અન્નદઃ સ્થાનદશ્ચૈવ, ચૌરઃ સપ્તવિધઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧ ॥

“ચોરી કરનાર, બીજા પાસે ચોરી કરાવનાર, ચોરીની સલાહ-સૂચન આપવા આદિથી ચોરીની મંત્રણા કરનાર, ચોરી લાવેલી વસ્તુ વેચાતી લેનાર, ચોરને ભોજન આપનાર, ચોરને સ્થાન આપનાર એમ સાત પ્રકારના ચોર છે.”

આથી ચોરે ચોરી લાવેલી વસ્તુ વેચાતી લેવાથી પરમાર્થથી ચોરી કરી હોવાથી વ્રતભંગ થાય, પણ હું તો વેપાર જ કરું છું, ચોરી કરતો નથી, આવી બુદ્ધિથી વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી વ્રતનો ભંગ નથી, આમ ચોરી લાવેલી વસ્તુ વેચાતી લેવામાં દેશથી ભંગ અને દેશથી અભંગ રૂપ સ્તેનાહત અતિચાર લાગે.

૨. તસ્કરપ્રયોગ— તસ્કર એટલે ચોર. પ્રયોગ એટલે પ્રેરણા. ચોરને ચોરી કરવાની પ્રેરણા કરવી તે તસ્કરપ્રયોગ. હું ચોરી નહિ કરું અને બીજા પાસે નહિ કરાવું એવું વ્રત લેનારને સ્નેતપ્રયોગથી વ્રતભંગ જ થાય, છતાં (કોઈ મંદબુદ્ધિ જીવ) તમે હમણાં નવરા કેમ બેઠા છો ? જો તમારી પાસે ભોજન વગેરે ન હોય તો હું આપું, તમારી ચોરી લાવેલી વસ્તુ કોઈ વેચનાર ન હોય તો હું વેચીશ, વગેરે વચનોથી ચોરીની પ્રેરણા કરે, પણ હું પોતે ક્યાં ચોરી કરાવું છું ? એમ માને, આથી વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી અતિચાર લાગે.

૩. વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમ— વિરુદ્ધ રાજ્ય એટલે જે રાજ્યમાં જવાનો નિષેધ હોય તે રાજ્ય કે તે રાજ્યનું સૈન્ય. અતિક્રમ એટલે જવું. જવાની રજા ન હોય તે રાજ્યમાં કે તેના સૈન્યમાં જવું તે વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમ. યદ્યપિ જે રાજ્યમાં જવાનો નિષેધ હોય તે રાજ્યમાં કે તેના સૈન્યમાં જવું એ સ્વામી અદત્ત હોવાથી અને તેમ કરવાથી ચોરીનો દંડ થતો હોવાથી ચોરી જ છે, એથી તેનાથી વ્રતનો ભંગ જ થાય, છતાં તેમ

કરનાર એમ માને કે મેં વેપાર જ કર્યો છે ચોરી નહિ, આથી વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી અને લોકમાં આ ચોર છે એવો વ્યવહાર નહિ થતો હોવાથી વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમ અતિચાર છે.

૪. કૂટતુલકૂટમાન— કૂટ એટલે ખોટું. તુલ એટલે જોખવાનાં (શેર વગેરે) તોલાં. માન એટલે તેલ વગેરે માપવાનાં માપાં. વસ્તુ લેવા-દેવામાં ખોટાં તોલાં-માપાં રાખવાં તે કૂટતુલકૂટમાન છે. ભારે (વધારે વજનવાળા) અને હલકાં (ઓછા વજનવાળા) તોલાં તથા મોટાં અને નાનાં માપાં રાખી મૂકે. જ્યારે વસ્તુ લેવાની હોય ત્યારે ભારે-મોટાં તોલાં-માપાંથી લે અને જ્યારે વસ્તુ આપવાની હોય ત્યારે હલકાં નાના તોલાં-માપાંથી આપે. આ રીતે ત્રીજા વ્રતમાં અતિચાર લાગે.

૫. તત્પ્રતિરૂપવ્યવહાર— તત્ એટલે અસલી વસ્તુ. પ્રતિરૂપ એટલે સમાન. વ્યવહાર એટલે વેચવું વગેરે. અસલી વસ્તુના જેવી નકલી વસ્તુને અસલી વસ્તુ તરીકે વેચવી. અથવા અસલી વસ્તુમાં નકલી વસ્તુ ભેળવીને અસલી તરીકે વેચવી તે તત્પ્રતિરૂપ વ્યવહાર છે.

કૂટતુલકૂટમાન અને તત્પ્રતિરૂપ વ્યવહારમાં બીજાને છેતરીને પરધન લેવામાં આવતું હોવાથી વ્રતનો ભંગ ગણાય. છતાં ખાતર પાડવું વગેરે ચોરી છે, આ તો વણિકકળા છે, આવી બુદ્ધિથી વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી અતિચાર ગણાય. અથવા સ્તેનાહત વગેરે પાંચે સ્પષ્ટપણે ચોરીરૂપ જ છે. પણ સહસા આદિથી કે અતિક્રમ આદિથી થાય તો અતિચાર ગણાય. (૨૮)

उचियं मुत्तूण कलं, दव्वाइकमागयं च उक्करिसं ।

निवडियमवि जाणंतो, परस्स संतं न गिण्हज्जा ॥ २९ ॥

उचितं मुक्त्वा कलां द्रव्यादिकमागतं चोत्कर्षम् ।

निषतितमपि जानन् परस्य सन्तं न गृह्णीयात् ॥ २९ ॥..... ૧૧૪૯

ગાથાર્થ— જે દેશમાં જે કાળે ઉચિત ગણાતું હોય તેથી વધારે વ્યાજ લેવું નહિ, ‘દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ’ને આશ્રયીને જે ચીજનો જેટલા પ્રમાણમાં ભાવ વધ્યો હોય તેનાથી વધુ ભાવ લેવો નહીં તથા ‘આ વસ્તુ પડી ગયેલી છે’ એમ જાણવા છતાં પારકી ચીજ લેવી નહીં. (૨૯)

મ્હલણં ૧ કુસલં ૨ તજ્જા (ય) ૩, રાયમેયા ૪ વલોચણં ।
આમગ્ગદંસણં ૬ સિજ્જા ૭, પયમ્ભંગો ૮ તહા પુણો ॥ ૩૦ ॥

મ્હલનં કુશલં તજ્જા(તં) રાજમેદાવલોકનમ્ ।

આમગ્ગદર્શનં શય્યા પદમ્હસ્તથા પુનઃ ॥ ૩૦ ॥ ૧૧૫૦

વિસ્સામણ ૧ પાયપહ્ણં ૧૦, ચાસણં ૧૧ ગોવણં ૧૨ તહા ।
મહરજ્જા ૧૩ તહપદ્દા ૧૪, જલા ૧૫ નિલ ૧૬ રજ્જુ ૧૭ દાણં ૧૮ ચ ॥ ૩૧ ॥

વિશ્રામણં પાદપતનં ચાસનં ગોપનં તથા ।

મહારાજ્યાસ્તથા ૧૫ પદ્દા જલા-ઝનિલ-રજ્જુદાનાનિ ચ ॥ ૩૧ ॥ ૧૧૫૧

સવ્વં વિયાણહિત્તા, જં કિજ્જહિ તં અદત્તદાણં ચ ।

એયા તેણપસૂઈ, ણેયા અદ્ધાર તદ્ધયવણ ॥ ૩૨ ॥

સર્વં વિજ્ઞાય યત્ ક્રિયતે તદદત્તાદાનં ચ ।

એતાઃ સ્તેનપ્રસૂતયો જ્ઞેયા અષ્ટદશ તૃતીયવ્રતે ॥ ૩૨ ॥ ૧૧૫૨

ગાથાર્થ— અહીં ચોરીની ઉત્પત્તિના અઢાર પ્રકારો બતાવ્યા છે—૧.

ચોરના ભેગા ભળી જવું, ૨. ચોરની કુશળતા પૂછવી, ૩. ચોરના જેવા થઈ જવું, ૪. રાજભેદ કરવો, ૫. ક્યાં ચોરી થઈ શકે એમ ચોરીનું નિરીક્ષણ કરવું, ૬. ચોરને ચોરીનો માર્ગ બતાવવો (=ચોરી કરવાનું માર્ગદર્શન આપવું), ૭. ચોરને શય્યા આપવી, ૮. ચોરના પગલાનો નાશ કરવો, ૯. વિશ્રાંતિ કરાવવી (વિશ્રાંતિનું સ્થાન આપવું), ૧૦. ચોરના પગે પડવું, ૧૧. ચોરને આપવું, ૧૨. ચોરનું રક્ષણ કરવું, ૧૩. ચોરને મહારાજયો બતાવવાં, ૧૪. નાના ગામો બતાવવાં, ૧૫. ચોરને પાણી આપવું, ૧૬. પવનની અનુકૂળતા કરી આપવી, ૧૭. ચોરી માટે દોરડાં આપવાં, ૧૮. ચોરને જરૂરી ધન વગેરે આપવું. આ બધું સમજપૂર્વક કરાય તો ચોરી છે. ત્રીજા વ્રતમાં ચોરીની ઉત્પત્તિના આ અઢાર પ્રકારો છે. (૩૦-૩૧-૩૨)

ચિત્તે ચલે અરણ્ણે, દિવા ય રાઓ વિસત્થયાણ વા ।

અત્થો સે ન વિણસ્સહિ, અચોરિયાણ ફલં એયં ॥ ૩૩ ॥

૧. ઘઢ શબ્દ દેશી છે. તેનો સ્થાન એવો અર્થ છે.

ક્ષેત્રે ખલેડરણ્યે દિવા ચ રાત્રી વિશ્વસ્તાયાં વા ।

અર્થસ્તસ્ય ન વિનશ્યત્યચૌરિકાયાઃ ફલમેતદ્ ॥ ૩૩ ॥ ૧૧૫૩

ગામાગરનગરાણં, દોળમુહમડંબપટ્ટુગાણં ચ ।

સુદૂરં હવંતિ સામી, અચોરિયાઈ ફલં એવં ॥ ૩૪ ॥

ગ્રામાકરનગરાણં દ્રોણમુહમડંબપત્તનાં ચ ।

સુદૂરં ભવન્તિ સ્વામિનોડચૌરિકાયાઃ ફલમેતદ્ ॥ ૩૪ ॥ ૧૧૫૪

ગાથાર્થ— ક્ષેત્રમાં, ખળામાં કે જંગલમાં, દિવસે કે રાત્રે, શસ્ત્રધાતાદિ (પ્રાણાંત) આપત્તિમાં પણ તેનું (ચોરી વિના ન્યાયથી મેળવેલું) ધન નાશ પામે નહિ. (અર્થાત્ ચોરી નહિ કરનારનું ધન કોઈ સ્થળે, કોઈ કાળે કે કોઈ પણ સંયોગમાં વિના રક્ષકે પણ સુરક્ષિત રહે છે.) એ અચોર્ય વ્રતનું ફળ છે. વળી ચોરી નહિ કરનાર ઘણા કાળ સુધી ગામો, નગરો, ખાણો, દ્રોણમુખો, મડંબો કે પત્તનો (શહેરો)નો સ્વામી-વિશાળ રાજ્યને ભોગવનારો ‘રાજા’ બને છે. એ બધાં અદત્તાદાનવિરમણ વ્રતનાં ઉત્તમ ફળો છે. (૩૩-૩૪)

इह चैव खरारुहणं, गरहाधिकारमरणपज्जंतं ।

दुःखं तत्करपुरिसा, लहंति निरयं परभवमि ॥ ૩૫ ॥

इह चैव खरारोहणं गर्हा-धिकार-मरणपर्यन्तम् ।

दुःखं तत्करपुरीषा लभन्ते नरकं परभवे ॥ ૩૫ ॥ ૧૧૫૫

निरयाओ उवट्टा केवट्टा कुंटमुंटबहिरंधा ।

चोरिक्रवसणनिहया, हुंति नरा भवसहस्सेसु ॥ ૩૬ ॥

नरकादुदवृत्ताः कैवर्ताः कुण्ट-मुण्ट-बधिराऽन्धाः ।

चौर्यैकव्यसननिहता भवन्ति नरा भवसहस्रेषु ॥ ૩૬ ॥ ૧૧૫૬

- જ્યાં કર ભરવો પડે તે ગામ, જ્યાં કર ન ભરવો પડે તે (નકર) નગર, જ્યાંથી લોખંડ વગેરે નીકળે તે ખાણ, જ્યાં જળ-સ્થળ બંને માર્ગે વ્યાપાર ચાલતો હોય તે દ્રોણમુખ, જેની આજુબાજુ અડધા યોજનમાં ગામો વસેલાં હોય તે મડંબ અને જ્યાં જળ કે સ્થળ બેમાંથી એક જ માર્ગે વ્યવહાર થતો હોય તે પત્તન કહેવાય છે. એ પ્રમાણે પ્રાચીન સંજ્ઞાઓ આમંભોમાં જણાવેલી છે.

ગાથાર્થ— ચોરી કરનારા મનુષ્યો, આ જન્મમાં રાજાદિ તરફથી થતાં 'ગપેડા ઉપર બેસાડી શહેરમાં સર્વત્ર ફેરવવા, અનેક મનુષ્યો દ્વારા નિંદા-ધિક્કાર-તિરસ્કાર વગેરે પરાભવો કરાવવા, દેશનિકાલ કે મરણપર્યંતની (શૂળી વગેરેની) પણ સજા ભોગવવી, વગેરે મહાકષ્ટો ભોગવે છે અને અન્ય ભવમાં નરક જેવી દુર્ગતિને પામે છે. ચોરીના વ્યસનથી મનુષ્યો નરકમાં ઘણા કાળ સુધી મહાદુઃખો ભોગવીને, ત્યાંથી નીકળ્યા પછી પણ માછીમાર, હુંદા, હીન અંગોપાંગવાળા, બહેરા, આંધળા વગેરે થાય છે. એમ હજારો ભવો સુધી મહાકષ્ટો ભોગવે છે. ઇત્યાદિ ચોરીનાં મહાદુષ્ટ ફળો કહ્યાં છે. (૩૫-૩૬)

भुंजइ इत्तरपरिगह १ मपरिगहियं थियं २ चउत्थवए ।

कामे तिव्वहिलासो ३, अणंगकीला ४ परविवाहो ५ ॥ ३७ ॥

भुनक्तीत्वरपरिग्रहामपरिगृहीतां स्त्रियं चतुर्थव्रते ।

કામે તીવ્રાભિલાષોઽનન્ગકીલા પરવિવાહઃ ॥ ૩૭ ॥ ૧૧૫૭

ગાથાર્થ— (પરસ્ત્રીનો ત્યાગ અથવા સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ એ યોથું અણુવ્રત છે.) યોથા અણુવ્રતમાં ઇત્વરપરિગ્રહાગમન, અપરિગૃહીતાગમન, કામમાં તીવ્રાભિલાષ, અનંગકીલા અને પરવિવાહ એ પાંચ અતિચારોનો ત્યાગ કરે.

विशेषार्थ— १. ઇત્વરપરિગ્રહાગમન— ઇત્વર એટલે થોડો સમય. અર્થાત્ મૂલ્ય આપીને થોડા સમય માટે સ્વીકારેલી વેશ્યા. (ગમન એટલે વિષયસેવન). ભાડું આપીને કેટલોક કાળ પોતાને આધીન કરેલી વેશ્યાની સાથે વિષયસેવન કરવું તે ઇત્વરપરિગ્રહાગમન.

૨. અપરિગૃહીતાગમન— અપરિગૃહીતા એટલે જેણે અન્યનું ભાડું નથી લીધું તેવી વેશ્યા, અથવા પતિ વિનાની કુલાંગના. અપરિગૃહીતા સાથે વિષયસેવન કરવું તે અપરિગૃહીતાગમન.

ઇત્વરપરિગ્રહાગમન સ્વસ્ત્રીસંતોષની અપેક્ષાએ અને અપરિગૃહીતાગમન પરસ્ત્રી ત્યાગની અપેક્ષાએ અતિચાર છે.

૩. અનંગકીલા— (અહીં મૈથુનની અપેક્ષાએ સ્ત્રીયોનિ અને પુરુષચિહ્ન અંગ છે. તે સિવાયના સ્તન વગેરે અવયવો અનંગ છે.) સ્ત્રીના સ્તન,

બગલ, છાતી, નાભિ અને મુખ વગેરે અનંગોમાં તેવી કીડા=વિષયચેષ્ટા કરવી તે અનંગકીડા છે. અથવા (અનંગ એટલે કામ=વિષયવાસના. કામની કીડા તે અનંગકીડા.) સંભોગની ક્રિયા પૂર્ણ થવા છતાં તીવ્ર કામાભિલાષાના કારણે ચામડી વગેરેથી બનાવેલા પુરુષલિંગ જેવા સ્થાલક વગેરે કૃત્રિમ સાધનોથી સ્ત્રીના યોનિપ્રદેશને સેવે તે અનંગકીડા.

૪. પરવિવાહકરણ— કન્યાદાનનું ફળ મેળવવાની ઈચ્છાથી કે સ્નેહના સંબંધથી બીજાઓના સંતાનોનો વિવાહ કરવો તે પરવિવાહકરણ. શ્રાવક માટે તો પોતાના સંતાનોમાં પણ આટલાથી વધારે સંતાનોનો વિવાહ નહિ કરું એમ સંખ્યાનો અભિગ્રહ કરવો એ વ્યાજબી છે.

૫. કામભોગતીવ્રાભિલાષ— શબ્દ અને રૂપ કામ છે. ગંધ, રસ અને સ્પર્શ ભોગ છે. કામભોગોમાં તીવ્રાભિલાષ=અત્યંત કામ-ભોગના અધ્યવસાયવાળા બનવું તે કામભોગતીવ્રાભિલાષ. આ દોષોને આચરતો જીવ ચોથા વ્રતને દૂષિત કરે છે. (૩૭)

दुविहं दिव्वमुरालं, करणकारणाणुमइतिभेयजुयं ।

मणवयणकायगुणियं, नवहाद्वारस्सविहं मिलियं ॥ ३८ ॥

द्विविधं दिव्यमुदारं करण-कारणा-ऽनुमतित्रिभेदयुतम् ।

मनो-वचन-कायगुणितं नवधाऽष्टादशविधं मिलितम् ॥ ३८ ॥..... ૧૧૫૮

ગાથાર્થ— અબ્રહ્મ વૈક્રિય અને ઔદારિક એમ બે પ્રકારનું છે. તેમાં એક પ્રકારને કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું એ ત્રણ ભેદ સહિત મન-વચન-કાયાથી ગુણતાં નવભેદ થાય. બંને પ્રકારના મળીને અઠાર પ્રકાર થાય. એથી અબ્રહ્મ અઠાર પ્રકારનું છે. (૩૮)

छत्रंगदंसणे फासणे य गोमुत्तगहणकुस्सुमिणे ।

जयणा सव्वत्थ करे, इंदिय अवलोयणे य तहा ॥ ३९ ॥

छत्राङ्गदर्शने स्पर्शने च गौमूत्रग्रहणकुस्वप्ने ।

यतना सर्वत्र कुर्यादिन्द्रियावलोकने च तथा ॥ ३९ ॥ ૧૧૫૯

ગાથાર્થ— સ્ત્રીના ગુપ્ત અંગોના દર્શનમાં અને સ્પર્શમાં, ગૌમૂત્રગ્રહણ કરવામાં, કુસ્વપ્ન (વગેરેમાં) તથા સ્ત્રીની ઈન્દ્રિયોનું નિરીક્ષણ એ બધા

સ્થળે શ્રાવક યતના કરે, અર્થાત્ આવા પ્રસંગો થવા ન દે, કરવા પડે કે થઈ જાય તો તેમાં રાગ ન કરે. (૩૯)

વસહિકહનિસિર્જિજિદિયકુહુંતરપુવ્વકીલિયપણીએ ।

અહમાયાહારવિભૂસણાહ નવ બંભચેરુત્તીઓ ॥ ૪૦ ॥

વસતિ-કથા-નિષદ્યેન્દ્રિય-કુહ્યાન્તર-પૂર્વકીલિત-પ્રણીતાનિ ।

અતિમાત્રાહાર-વિભૂષણે નવબ્રહ્મચર્યગુપ્તયઃ ॥ ૪૦ ॥ ૧૧૬૦

ગાથાર્થ— આનો અર્થ ત્રીજા અધિકારની ૬૮મી (સર્ગગ ગાથા નંબર-૫૭૮) ગાથામાં જુઓ.

પરદારવજ્જિણો પંચ હુંતિ તિન્નિ ઉ સદારસંતુદ્ધે ।

ઇત્થીએ તિન્નિ પંચ, વ ભંગવિગપ્પેહિં નાયવ્વા ॥ ૪૧ ॥

પરદારવર્જિણઃ પચ્ચ ભવન્તિ ત્રયસ્તુ સ્વદારસંતુદ્ધે ।

સ્ત્રિયઃ ત્રયઃ પચ્ચ વા ભદ્ધવિકલ્પેર્જાતિવ્યાઃ ॥ ૪૧ ॥ ૧૧૬૧

ગાથાર્થ— પરદારા (પરસ્ત્રી)નો ત્યાગ કરનારને પાંચ અને સ્વદારા સંતોષીને ત્રણ અતિયારો લાગે. તથા સ્ત્રીને ત્રણ અથવા પાંચ અતિયારો ભાંગાના વિકલ્પથી જાણવા.

વિશેષાર્થ— અમુક કાળ માટે બીજાએ રખાત રાખેલી વેશ્યાનો ભોગ કરવાથી રખાત હોવાથી પરસ્ત્રી ગણાય માટે વ્રતનો ભંગ થાય અને લોકોમાં તો તે બીજાની-અમુકની સ્ત્રી ગણાતી નથી માટે વ્રતભંગ ન થાય, એમ પરદારાસેવીને ભંગાભંગરૂપ અતિયાર લાગે; (સ્વદારાસંતોષીને તો વ્રતભંગ જ થાય;) માલિક વિનાની (વિધવા, જેનો પતિ પરદેશ ગયો હોય, કે જે સ્વપતિને ન માનતી હોય તેવી) સ્ત્રીને ભોગવવાથી પરદારાવર્જકને અતિયાર લાગે; કારણ કે—લોકોમાં તેઓ અમુકની સ્ત્રી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે અને બીજી બાજુ તેઓને તે કાળે પતિ નથી તે અપેક્ષાએ પરસ્ત્રી નથી. તેથી તેવીને ભોગવતાં અતિયાર લાગે, વ્રતભંગ ન થાય. એમ આ બંને અતિયારો પરદારાત્યાગીને જ ઘટે, બાકીના પરવિવાહ, અનંગ કીડા અને તીવ્ર રાગ; એ ત્રણ તો બંનેને ઘટે, એમ સ્વદારાસંતોષીને ત્રણ અને પરદારાત્યાગીને પાંચ અતિયારો સમજવા. આ સઘળું પુરુષને અંગે જણાવ્યું. સ્ત્રીને અંગે તો

સ્વદારાસંતોષીને જે ત્રણ અતિયારો કહ્યા તે સ્ત્રીને તો લાગે જ, કારણ કે—સ્ત્રીઓને તો સ્વપતિસંતોષ કે પરપતિત્યાગ એવા ભેદે આ વ્રત હોતું નથી. તેણીને તો સ્વપુરુષ સિવાય કુમાર, વિદુર કે બીજો કોઈ પણ પરપુરુષ જ છે, એટલે એક સ્વપતિસંતોષવ્રત જ હોય તેથી પરવિવાહકરણ, અનંગ ક્રીડા અને તીવ્ર કામરાગ એ ત્રણ અતિયારો જ લાગે, બાકીના બે તો લાગે અથવા ન પણ લાગે. તે એ રીતે કે—જો પોતાને શોક્ય હોય અને પતિએ વારા બાંધ્યા હોય, તો પોતાની શોક્યના વારામાં પોતાનો પતિ હોવા છતાં વારા દરમિયાન તે પરપતિ છે અને બીજી બાજુ સ્વપરણેત પતિ પણ છે, તેથી શોક્યના વારાના દિવસે પોતાના પતિ સાથે ભોગ ભોગવતાં વ્રતના ભંગાભંગરૂપ ઈત્વરઆત્તભોગ નામનો અતિયાર લાગે અને અનાત્તગમનરૂપ અતિયાર તો પરપુરુષને ભોગવવાની ઈચ્છા કે ઉપાયો વગેરે કરવા છતાં જ્યાં સુધી ભોગવ્યો ન હોય ત્યાં સુધી અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ કે અતિયારરૂપે લાગે, અગર અજ્ઞાણતાં નહિ ઓળખવાથી ભોગવાય તો અનાભોગ વગેરેથી લાગે કે પોતાના પર્ણ બ્રહ્મચારી પતિને ભોગવવાની ઈચ્છા, પ્રયત્ન વગેરે કરવારૂપ અતિક્રમ વગેરેથી લાગે. (૪૧)

આણાઈસરિયં વા, ઇઢ્ઢી રજ્જં ચ કામભોગા ય ।

કિત્તી બલં ચ સગ્ગો, આસન્ના સિદ્ધિં બંખાઓ ॥ ૪૨ ॥

આજૈશ્વર્યં વા ઋદ્ધિઃ રજ્યં ચ કામભોગાશ્ચ ।

કીર્તિર્બલં ચ સ્વર્ગ આસન્ના સિદ્ધિર્બ્રહ્મણઃ ॥ ૪૨ ॥..... ૧૧૬૨

કલિકારઓ વિ જણમારઓ વિ સાવજ્જજોગનિરઓ વિ ।

જં નારઓ વિ સિજ્ઝઇ, તં ખલુ સીલસ્સ માહપ્પં ॥ ૪૩ ॥

કલિકારકોઽપિ જનમારકોઽપિ સાવદ્યયોગનિસ્તોઽપિ ।

યત્રારદોઽપિ સિદ્ધયતિ તત્ ખલુ શીલસ્ય માહાત્મ્યમ્ ॥ ૪૩ ॥..... ૧૧૬૩

ગાથાર્થ— ઉત્તમ ઠકુરાઈ, અખૂટ ધન-ધાન્યાદિ ઋદ્ધિ, રાજ્ય, કામભોગનાં સાધનો, નિર્મળ કીર્તિ, નિર્વિકારી બળ, સ્વર્ગનાં સુખો અને અંતે અલ્પકાળમાં મોક્ષ, એ બધું નિર્મળ બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી પ્રાપ્ત થાય

છે. (૪૨) કલહ કરાવનાર, મનુષ્યોને મરાવનાર અને પાપકાર્યોમાં રક્ત એવા પણ 'નારદ'નો મોક્ષ થાય છે, તે માત્ર તેના નિર્મળ શીલનો જ મહિમા છે. (૪૩)

વહબંધણઊબંધણ-નાસિદિયછેયધણખયાઝયા ।

પરદારાઓ બહુહા, કયત્થણાઓ ઇહ ભવે વિ ॥ ૪૪ ॥

વધ-વન્ધનોદ્વન્ધન-નાસેન્દ્રિયચ્છેદ-ધનક્ષયાદિકાઃ ।

પરદારતઃ બહુધા કદર્થનેહ ભવેઽપિ ॥ ૪૪ ॥ ૧૧૬૪

ગાથાર્થ— પરદારગમનથી વધ, બંધન, ફાંસી, નાકછેદ અને ધનક્ષય વગેરે અનેક પ્રકારની કદર્થના આ ભવમાં પણ થાય છે. (૪૪)

પરલોએ સિંબલિ તિવ્વ-કંટગાલિંગણાઝ બહુરૂવં ।

નરયંમિ દુહં દુસ્સહં, પરદારસયા લહંતિ નરા ॥ ૪૫ ॥

પરલોકે શાત્મલિતીક્ષ્ણકણ્ટકાલિઙ્ગનાદિ બહુરૂપમ્ ।

નરકે દુઃખં દુઃસહં પરદારતા લભન્તે નરાઃ ॥ ૪૫ ॥ ૧૧૬૫

ગાથાર્થ— પરસ્ત્રીમાં આસક્ત મનુષ્યો પરલોકમાં નરકમાં શીમળાના વૃક્ષના તીક્ષ્ણ કાંટાઓ ભોંકાવા વગેરે અનેક પ્રકારનું દુઃખ કરીને સહન કરી શકાય તેવું દુઃખ પામે છે. (૪૫)

છિન્નિદિયા નપુંસા, દુરૂવ દોહગિણો ભગંદરિણો ।

રંડ કુંડા વંઝા, નિંદુ વિસકત્તા હુંતિ દુસ્સીલા ॥ ૪૬ ॥

છિન્નેન્દ્રિયા નપુંસકા દુરૂપા દૌર્ધાગિનો ભગન્દરિણઃ ।

રણ્ડા કુરણ્ડા વન્યા નિન્દુર્વિષકન્યા ભવન્તિ દુઃશીલાઃ ॥ ૪૬ ॥ .. ૧૧૬૬

ગાથાર્થ— દુરાચારી મનુષ્યો પરલોકમાં છેદાયેલી ઈન્દ્રિયોવાળા, નપુંસક, કુરૂપ, દુર્ભાગી, ભગંદર રોગવાળા, વિધવા, નિંદાયેલી વિધવા, વંધ્યા, મૃત બાળકને જન્મ આપનારી સ્ત્રી અને વિષકન્યા થાય છે. (૪૬)

જોણેઝાં ખેત્તવત્થૂણિ ૧, રૂપ્યકણયાઝ દેઝ સયણાણ ૨ ।

ધણધત્તાઝં પરઘરે બંધઝ ૩ જા નિયમપજ્જંતો ॥ ૪૭ ॥

યોજયતિ ક્ષેત્ર-વાસ્તૂનિ રૂપ્ય-કનકાદિ દદાતિ સ્વજનેભ્યઃ ।

ધન-ધાન્યાનિ પરગૃહે બધ્નાતિ યાવન્નિયમપર્યન્તઃ ॥ ૪૭ ॥ ૧૧૬૭

દુપયાઈ ચઠપ્પયાઈ, ગબ્બં ગાહેડ ૪ કુપ્પસંખેવો ।

અપ્પધણં બહુમુલ્લં ૫, કરેડ પંચમવણ દોસા ॥ ૪૮ ॥

દ્વિપદાનિ ચતુષ્પદાનિ ગર્ભં ગ્રાહયતિ કુપ્પસંક્ષેપઃ ।

અલ્પધનં બહુમૂલ્યં કરોતિ પશ્ચમવ્રતે દોષાઃ ॥ ૪૮ ॥

ગાથાર્થ— ક્ષેત્ર-વસ્તુને જોડે, ચાંદી-સુવર્ણ વગેરે સ્વજનોને આપે, ધન-ધાન્ય પોતાના નિયમ સુધી બીજાના ઘરમાં બાંધે=બાંધીને રાખી મૂકે, દ્વિપદ-ચતુષ્પદ પ્રાણીઓને ગર્ભાધાન કરાવે, કુપ્પનો સંક્ષેપ કરે અથવા અલ્પમૂલ્યવાળી વસ્તુને બહુ મૂલ્યવાળી કરે, આ પાંચ પાંચમા અણુવ્રતના અતિયારો છે.

વિશેષાર્થ— પાંચમા અણુવ્રતમાં નવ પ્રકારના પરિગ્રહનું પરિમાણ કરવાનું હોય છે. પરિગ્રહનું પરિમાણ કર્યા પછી અહીં ગાથાર્થમાં કહ્યું તેમ કરીને પરિમાણનું અતિક્રમ=ઉલ્લંઘન કરે છે. તેથી અતિયાર થાય છે. બીજા ગ્રંથોમાં આ પાંચ અતિયારના અનુક્રમે નામ આ પ્રમાણે છે— ક્ષેત્ર-વાસ્તુપરિમાણાતિક્રમ, હિરણ્ય-સુવર્ણાતિક્રમ, ધન્ય-ધાન્યાતિક્રમ, દ્વિપદ-ચતુષ્પદાતિક્રમ અને કુપ્પપ્રમાણાતિક્રમ. અહીં ૪૭-૪૮ એ બે ગાથાઓમાં કહેલા અતિયાર સ્પષ્ટ સમજાય એ માટે અહીં આ પાંચ અતિયારોનો વિસ્તૃત અર્થ જણાવવામાં આવે છે—

પાંચમું અણુવ્રત લેનાર શ્રાવક યોજન, પ્રદાન, બંધન, કારણ અને ભાવથી અનુક્રમે ક્ષેત્ર-વાસ્તુ, હિરણ્ય-સુવર્ણ, ધન-ધાન્ય, દ્વિપદ-ચતુષ્પદ અને કુપ્પ એ પાંચના પરિમાણનો અતિક્રમ (=ઉલ્લંઘન) કરતો નથી, અર્થાત્ પારેલા પરિમાણથી વધારે રાખતો નથી.

(યોજન એટલે જોડવું. પ્રદાન એટલે આપવું. બંધન એટલે બાંધવું. કારણ એટલે પેટમાં રહેલ ગર્ભ. ભાવ એટલે વસ્તુનું અર્થિપણું, વસ્તુની ઈચ્છા. આ પાંચ શબ્દોનો ભાવાર્થ અતિયારોની ઘટનાથી ખ્યાલમાં આવી જશે.)

૧. ક્ષેત્ર-વાસ્તુ પરિમાણાતિક્રમ— (જેમાં અનાજ વગેરે ઉત્પન્ન થાય તેવી ભૂમિ ક્ષેત્ર છે. વાસ્તુ એટલે વસવા લાયક ઘર, ગામ, નગર વગેરે પ્રદેશ.) એક ક્ષેત્રને બીજા ક્ષેત્રની સાથે અને એક વાસ્તુને બીજા વાસ્તુ સાથે જોડીને પરિમાણનું ઉલ્લંઘન કરવાથી અતિચાર લાગે છે. જેમ કે—લીધેલા પરિમાણથી વધારે ખેતરની કે ઘરની જરૂર પડતાં કે ઈચ્છા થતાં વ્રતભંગના ભયથી જૂના ખેતરની કે જૂના ઘરની બાજુમાં જ નવું ખેતર કે નવું ઘર લે. પછી ખેતરની વાડ દૂર કરીને બે-ત્રણ ખેતરને જોડીને એક ખેતર કરે. તે પ્રમાણે ઘરની ભીંત દૂર કરીને બે-ત્રણ ઘરને જોડીને એક ઘર કરે. આ રીતે કરવાથી ક્ષેત્ર-વાસ્તુ પરિમાણાતિક્રમ અતિચાર લાગે.

૨. હિરણ્ય-સુવર્ણ પરિમાણાતિક્રમ— (હિરણ્ય એટલે ચાંદી) પરિમાણથી અધિક ચાંદી અને સુવર્ણ બીજાને આપીને પરિમાણનું ઉલ્લંઘન કરવાથી અતિચાર લાગે. તે આ પ્રમાણે—કોઈએ ચાર મહિના વગેરે અવધિ સુધી અમુક પરિમાણથી વધારે ચાંદી-સોનું નહિ રાખું એવો નિયમ કર્યો. નિયમ દરમિયાન કરેલા પરિમાણથી અધિક ચાંદી-સોનું કોઈ પણ રીતે મળ્યું. વ્રતભંગના ભયથી તેણે ચાંદી-સુવર્ણની વૃદ્ધિ થાય એ માટે સારી યુક્તિ કરીને ચાર મહિના વગેરે પછી લઈશ એમ કહીને તે ચાંદી-સોનું બીજાને ચાર મહિના માટે આપી દીધું. આમ કરવાથી હિરણ્ય-સુવર્ણાતિક્રમ અતિચાર લાગે.

૩. ધન-ધાન્ય પરિમાણાતિક્રમ— (રત્ન, વસ્ત્ર વગેરે ધન છે. ચોખા વગેરે ધાન્ય છે.) ધન, ધાન્ય બાંધીને રાખી મૂકવા દ્વારા ધન-ધાન્યના પરિમાણનું ઉલ્લંઘન કરવાથી અતિચાર લાગે. તે આ પ્રમાણે—કોઈએ ધન આદિનું પરિમાણ કર્યું. પછી કોઈ લેણાનું કે બીજું ધન વગેરે આપવા આવ્યો. મારો નિયમ પૂરો થશે ત્યારે લઈ જઈશ એવી ખાતરી આપીને આપનારને ત્યાં જ દોરી આદિથી બાંધીને રાખી મૂકે. અથવા અમુક સમય પછી જ હું આ લઈ જઈશ એમ ખાતરી આપીને આપનારને ત્યાં જ રાખી મૂકે. આમ કરવાથી ધન-ધાન્ય પરિમાણાતિક્રમ અતિચાર લાગે.

૧. અહીં પ્રથમ વિકલ્પમાં જોતે જ બાંધીને આપનારને ત્યાં રહેવા દે છે. બીજા વિકલ્પમાં બાંધવું વગેરે કશું કરતો નથી. માત્ર હું પછી લઈ જઈશ એવી ખાતરી આપે છે.

૪. દ્વિપદ-ચતુષ્પદ પરિમાણાતિક્રમ— પુત્ર વગેરે દ્વિપદના અને ગાય વગેરે ચતુષ્પદના પરિમાણનું કારણથી (=ગભાધાનથી) ઉલ્લંઘન કરવાથી અતિચાર લાગે છે. તે આ પ્રમાણે—કોઈ બાર માસ વગેરે સમય સુધી દ્વિપદ-ચતુષ્પદનું પરિમાણ કરે. હવે બાર માસ વગેરે કાળમાં કોઈનો જન્મ થાય તો પરિમાણથી સંખ્યા વધી જાય. આથી અમુક સમય ગયા બાદ ગાય વગેરેને ગભાધાન કરાવે. જેથી ૧૨ માસ વગેરે સમય પછી જન્મ થાય. આમ કરવાથી દ્વિપદ-ચતુષ્પદ પરિમાણાતિક્રમ અતિચાર લાગે.

૫. કુપ્ય પરિમાણાતિક્રમ— કુપ્ય એટલે ઘરમાં ઉપયોગી ગાદલાં, ગોદડા, થાળી, વાટકા, કથરોટ, કબાટ વગેરે સામગ્રી. કુપ્યના પરિમાણનું ભાવથી ઉલ્લંઘન કરવાથી અતિચાર લાગે. અહીં ભાવ એટલે વસ્તુનું અર્થિપણું, અર્થાત્ વસ્તુની ઈચ્છા. કુપ્યના પરિમાણનું બાર માસ વગેરે કાળ સુધી નિયમ કર્યા પછી કબાટ વગેરે કોઈ આપે અગર તો પોતાને જરૂર પડે તો બીજાને કહી દે કે અમુક સમય પછી હું એ વસ્તુ લઈશ. આથી એ વસ્તુ તમારે બીજા કોઈને આપવી નહિ. આમ બીજાને નહિ આપવાની શરતે રાખી મૂકે. આમ કરવાથી કુપ્ય પરિમાણાતિક્રમ અતિચાર લાગે.

મારું આ અવધિ કરેલા કાળ પછી જ પરિગ્રહનો વિષય બનશે, અર્થાત્ અવધિ કરેલા કાળ પછી જ આ મારી માલિકીનું થશે, એવા અધ્યવસાયથી આ પ્રદાન (કબાટ વગેરે કોઈ આપે) વગેરે બધુંય પરિમાણની અવધિ કરેલા ચાર માસ વગેરે કાળ પૂર્ણ થયા પહેલાં જ કરે છે. (આમ કરવામાં બાહ્ય દૃષ્ટિએ સંખ્યામાં વધારો થયો નથી, પણ પરમાર્થથી નિયમથી વધારે લેવાના ભાવ=પરિણામ થયા હોવાથી સંખ્યાનો વધારો થયો છે. આથી અતિચાર લાગે.)

પ્રશ્ન— પરિગ્રહના નવ પ્રકાર હોવાથી અતિચાર નવ થાય, જ્યારે અહીં પાંચ જ કલાં છે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—સમાન જાતિવાળા હોવાથી ચાર ભેદોનો પાંચ ભેદોમાં સમાવેશ થઈ ગયો છે. તથા શિષ્યહિત માટે પ્રાયઃ બધા સ્થળે મધ્યમ પદ્ધતિથી જ વિવક્ષા કરી હોવાથી બધા વ્રતોમાં અતિચારોની પાંચ સંખ્યા જ ગણી છે. આથી અતિચારોની ચાર કે છ સંખ્યા નહિ ગણવી એ યુક્તિયુક્ત છે.

પાંચમા અતિચારમાં અહીં બે વિકલ્પ છે. કુપ્યનો સંક્ષેપ કરે, અથવા અલ્પ મૂલ્યવાળી વસ્તુને બહુમૂલ્યવાળી કરે. તેમાં કુપ્યનો સંક્ષેપ કરે એ વિકલ્પ કુપ્ય પ્રમાણાતિક્રમમાં જણાવ્યા પ્રમાણે છે. બીજા વિકલ્પનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—ધારેલા પરિમાણથી ધન વધી જાય તો પોતાના ઘરમાં ચાંદીની દશ થાળી હોય, તો ચાંદીની થાળી સોનાની બનાવી દે. આમ એ થાળીનું પહેલાં જે મૂલ્ય હતું તેનાથી ઘણું વધી ગયું. અહીં થાળીની સંખ્યા વધતી નથી એ દૃષ્ટિએ વ્રતનો ભંગ નથી, પણ પરમાર્થથી પરિગ્રહનું પરિમાણ વધ્યું છે. આથી આ અતિચાર છે. (૪૭-૪૮)

बज्झम्भन्तरभेएहिं, नायव्वो परिगहो दुविहभेओ ।

मिच्छत्तरागदोसाइ अब्भित्तरो मुणेयव्वो ॥ ४९ ॥

बाह्याभ्यन्तरभेदाभ्यां ज्ञातव्यः परिग्रहो द्विविधभेदः ।

मिथ्यात्व-राग-द्वेषादि अभ्यन्तरको ज्ञातव्यः ॥ ४९ ॥ ૧૧૬૯

ગાથાર્થ— પરિગ્રહ બાહ્ય અને અભ્યંતર એવા બે ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તેમાં મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષ વગેરે (અંદરના દોષો) અભ્યંતર પરિગ્રહ જાણવો. (૪૯)

बज्झो नवविहो णेओ, धणधन्नक्खेत्तवत्थुरुप्पाइं ।

सोवन्नकुवियपरिमाणदुपयचउप्पयमुहो वुत्तो ॥ ५० ॥

बाह्यो नवविधो ज्ञेयः धन-धान्य-क्षेत्र-वास्तु-रूप्यानि ।

सुवर्ण-कुप्यपरिमाण-द्विपद-चतुष्पदमुख उक्तः ॥ ५० ॥ ૧૧૭૦

ગાથાર્થ— બાહ્યપરિગ્રહ, ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, રૂપ્ય, સુવર્ણ, કુપ્ય, દ્વિપદ અને ચતુષ્પદ એમ નવ પ્રકારનો જાણવો. એનું પરિમાણ કરવું જોઈએ. (૫૦)

यन्नाइ चउव्वीસं, ધણચયणाइં વિ હુંતિ ચउવીસં ।

दसहा चउप्पयं पुण, दुविहं दुप्पयं कुप्पमेगं ॥ ५१ ॥

धान्यानि चतुर्विंशतिर्धनरत्नान्यपि भवन्ति चतुर्विंशतिः ।

दशधा चतुष्पदं पुनर्द्वિવિधं द्वિપદं કુપ્યમેકમ્ ॥ ૫૧ ॥ ૧૧૭૧

ગાથાર્થ— ધાન્ય ચોવીશ પ્રકારના છે. ધનરૂપ રત્નો પણ ચોવીસ પ્રકારના છે. ચતુષ્પદ દશ પ્રકારે છે. દ્વિપદ બે પ્રકારે છે. કુપ્ય એક પ્રકારનું છે. (૫૧)

વત્યુથાવસ્તુવં તિવિહં એવં હવંતિ ચઝસટ્ટી ।

અહવા ગણિમં ૧ ધરિમં ૨, મેયં ૩ તહ પારિછિજ્જં ચ ॥ ૫૨ ॥

વસ્તુસ્થાવરરૂપં ત્રિવિધમેવં ભવન્તિ ચતુઃષ્ટિઃ ।

અથવા ગણિમં ધરિમં મેયં તથા પારિચ્છેદ્યં ચ ॥ ૫૨ ॥ ૧૧૭૨

ગાથાર્થ— સ્થાવર વસ્તુરૂપ પરિગ્રહ ત્રણ પ્રકારનું છે. આ પ્રમાણે (૨૪+૨૪+૧૦+૨+૧+૩=) ૬૪ પ્રકારનું પરિગ્રહ છે. અથવા ગણિમ, ધરિમ, મેય અને પરિછેદ્ય એમ ચારે પ્રકારનું પરિગ્રહ છે. (૫૨)

ગણિમં જાડફલ-ફોફલાઇ ૧ ધરિમં તુ કુંકુમગુડાઇ ૨ ।

મેજ્જં ચોપ્પડલોળાઇ ૩ રયણવત્થાઇ પરિચ્છેજ્જં ૪ ॥ ૫૩ ॥

ગણિમં જાતિફલ-ફોફલાદિ ધરિમં તુ કુંકુમ-ગુડાદિ ।

મેયં ચોપ્પડ લવણાદિ સ્ત્રવસ્ત્રાદિ પરિચ્છેદ્યમ્ ॥ ૫૩ ॥ ૧૧૭૩

ગાથાર્થ— જાયફળ અને સોપારી વગેરે ગણિમ, કેસર અને ગોળ વગેરે ધરિમ, ચોપ્પડ (=સ્નિગ્ધ વસ્તુ વિશેષ) અને મીઠું વગેરે મેય, રત્ન અને વસ્ત્ર વગેરે પરિછેદ્ય છે. (૫૩)

ધન્નાઇ ચઝઘ્વીસં, જવ ૧ ગોહુમ ૨ સાલિ ૩ વીહિયા ૪ સટ્ટી ૫ ।

કોહવ ૬ અણુયા ૭ કંગૂ ૮, રાલ ૯ તિલ ૧૦ મુગ્ગ ૧૧ માસા ય ૧૨ ॥ ૫૪ ॥

ધાન્યાનિ ચતુર્વિંશતિઃ યવ-ગોધૂમ-શાલિ-ત્રીહિકા-ષષ્ટયઃ ।

કોદ્રવા-ડણુક-કઙ્ગુ-રાલ-તિલ-મુદ્ગ-માષાશ્ચ ॥ ૫૪ ॥ ૧૧૭૪

અયસિ ૧૩ હરિમંથ ૧૪ તિડડય ૧૫, નિપ્પાવ ૧૬ સિલિંદ ૧૭ રયમાસા ય ૧૮ ।

ઇક્કુ ૧૯ મસૂર ૨૦ તુવરી ૨૧ કુલત્થ ૨૨ તહ ધન્નય ૨૩ કલાયા ૨૪ ॥ ૫૫ ॥

અતસિ-હરિમન્થ-ત્રિપુટક-નિપ્પાવ-શિલિન્દ-રજમાષાશ્ચ ।

ઇક્ષુ-મસૂર-તુવરી-કુલત્થાસ્તથા ધાન્યક-કલાયૌ ॥ ૫૫ ॥ ૧૧૭૫

ગાથાર્થ— ધાન્ય— ૧. જવ, ૨. ઘઉં, ૩. શાલ ડાંગર, ૪. કમોદ ડાંગર, ૫. સાઠી ડાંગર, ૬. કોદ્રવા, ૭. જુવાર (અથવા મીણચવ નામનું ધાન્ય વિશેષ), ૮. કાંગ, ૯. ઝીણો-પીળો ચણો (તાંદળાની દાળ નીકળે તે), ૧૦. તલ, ૧૧. મગ, ૧૨. અડદ, ૧૩. અળસી, ૧૪. મોટા ચણા (કઠોળ), ૧૫. લોંગ, ૧૬. વાલ, ૧૭. મઠ, ૧૮. ચોળા, ૧૯. બરંટી, ૨૦. મસુરી, ૨૧. તુવેર, ૨૨. કળથી, ૨૩. ધાણા અને ૨૪. વટાણા. એમ ધાન્યો ચોવીશ પ્રકારના કહ્યા છે. (૫૪-૫૫)

ચયણાં ચઢવીસં ૨૪, સુવત્ર ૧ તત ૨ તંબ ૩ ચય ૪ લોહાઈ ૫ ।

સીસગ ૬ હિરણ ૭ પાસાણ ૮ વચમણિ મોત્તિયમ્પવાલં ॥ ૫૬ ॥

સ્નાનિ ચતુર્વિંશતિઃ સુવર્ણ-ત્રપુ-રજત-લોહાદિ ।

સીસક-હિરણ્ય-પાષાણ-વજ્ર-મણિ-મૌકિક-પ્રવાલાનિ ॥ ૫૬ ॥ ૧૧૭૬

સંસ્થો તિણિસાગુરુચંદનાણિ વત્થમલ્લણિ કદ્દાઈ ।

નહચમ્પદંતવાલા, ગંધા દવ્વોસહાઈં ચ ॥ ૫૭ ॥

શઙ્ખસ્તિનિશા-ડગુરુ-ચન્દનાનિ વસ્ત્ર-માલ્યાનિ કાષ્ઠાદિ ।

નખ-ચર્મ-દન્ત-વાલા ગન્ધા દ્રવ્યૌષધાનિ ચ ॥ ૫૭ ॥ ૧૧૭૭

ગાથાર્થ— રત્નો— ૧. સોનું, ૨. ત્રપુ (તરવું), ૩. તાંબુ, ૪. રૂપું, ૫. લોખંડ (લોહું), ૬. સીસું=કલાઈ ૭. હિરણ્ય (રૂપિયા વગેરે નાણું), ૮. ઉત્તમ જાતિના પથ્થરો-અકીક વગેરે, ૯. વજ્રરત્ન, ૧૦. મણિ, ૧૧. મોતી, ૧૨. પ્રવાલ, ૧૩. શંખ, ૧૪. તિનીશ નામનું વૃક્ષ (નેતર), ૧૫. અગુરુ, ૧૬. ચંદન, ૧૭. સુતર વગેરેનાં વસ્ત્રો, ૧૮. કાષ્ઠ (અગ્નિમંથ વૃક્ષ વગેરેનાં પાટિયાં), ૧૯. નખો, ૨૦. ચામડું (મૃગચર્મ, સિંહચર્મ, વ્યાઘ્રચર્મ વગેરે), ૨૧. દાંત (હાથીદાંત વગેરે), ૨૨. વાળ (ચમરી ગાયના ચામર વગેરે), ૨૩. ગંધ (સુગંધી ચૂર્ણો વગેરે), ૨૪. દ્રવ્યૌષધિ (સૂંઠ, મરી, પીપર વગેરે ઔષધિઓ) એમ ચોવીશ પ્રકારનાં રત્નો કહ્યાં છે. (૫૬-૫૭)

ભૂમિગિહા ય તરુગણ, તિવિહં પુણ થાવરં મુણેયવ્વં ।

ચક્કારબદ્ધમાણુસ્સ દુવિહં પુણ હોઈ દુપયં તુ ॥ ૫૮ ॥

ભૂમિગૃહાણિ ચ તરુગણસ્ત્રિવિધં પુનઃ સ્થાવરં જ્ઞાતવ્યમ્ ।

ચકારબદ્ધમાનુષ્યં દ્વિવિધં પુનર્ભવતિ દ્વિપદં તુ ॥ ૫૮ ॥ ૧૧૭૮

ગાથાર્થ— ખેતર અને વાડી વગેરે ભૂમિ, ઘર અને દુકાન વગેરે મકાનો, વૃક્ષ સમૂહ એટલે નાળિયેરી અને ખર્જૂરી વગેરેના વન-જંગલો એમ ત્રણ પ્રકારના સ્થાવરો જાણવાં. ગાડાં-ગાડી તથા દાસ-દાસી વગેરે એમ બે પ્રકારે દ્વિપદ છે. (૫૮)

ગાવો મહિસા ઓટ્ટિય, અચાલય આસઆસતરગા ય ।

ઘોડગગદ્દહત્થી, ચઝપ્પયં હોડ પસુયાઓ ॥ ૫૯ ॥

ગાવો મહિષા ઓટ્ટિક-ડજૈલકાશ્વાશ્વતરકાશ્વ ।

ઘોટક-ગર્દભ-હસ્તિનશ્વતુષ્પદં ભવતિ પશુકેષ્યઃ ॥ ૫૯ ॥ ૧૧૭૯

ગાથાર્થ— ગાય, ભેંસ, ઊંટડી, બકરી, ઘેટી, જાતિવંત અશ્વો, ખચ્ચર, કુજાત ઘોડા, ગધેડા અને હાથી એમ પશુઓને આશ્રયીને ચતુષ્પદો દશ પ્રકારે થાય છે. (અહીં ગાય શબ્દથી બળદ, ભેંસ શબ્દથી પાડો ઇત્યાદિ સજાતીય એકમાં ગણ્યા છે.) (૫૯)

પાણાવિહોવગરણં, પેગવિહં કુપ્પલક્ષણં હોડ ।

એસો અત્થો મળિઓ, છવ્વિહ ચઝસદ્ધિ મેઓ ડ ॥ ૬૦ ॥

નાનાવિધોપકરણં નૈકવિધં કુપ્પલક્ષણં ભવતિ ।

એષોઽર્થો મળિતઃ ષડ્વિધશ્ચતુઃષષ્ઠિમેદસ્તુ ॥ ૬૦ ॥ ૧૧૮૦

ગાથાર્થ— જુદી જુદી જાતિના અનેક પ્રકારના ઉપકરણો એક જ કુપ્પ છે. અર્થાત્ વાસણ-વસ્ત્રો વગેરે બધી ઘરવખરી (=ઘરસામગ્રી) કુપ્પ છે. આમ આ પરિગ્રહ (મૂળ) છ પ્રકારે અને (પેટાભેદોથી) ચોસઠ પ્રકારે કહ્યો. (૬૦)

ખિત્તં સેડ ૧ કેડ ૨ ઉભયમયં ૩ વત્થુ તિવિહમેવં તુ ।

ચાડ ૧ ચ્ચિયં ૨ ચ ચાઓચ્ચિય ૩ મેયં તિવિહમુણેયવ્વં ॥ ૬૧ ॥

ક્ષેત્રં સેતુ-કેતૂભયમયં વાસ્તુત્રિવિધમેવં તુ ।

ચાતમુચ્ચિત્તં ચ ચાતોચ્ચિત્તમેતત્ ત્રિવિધં જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ ૬૧ ॥ ૧૧૮૧

ગાથાર્થ— જેમાં અનાજ વગેરે ઉત્પન્ન થાય તેવી ભૂમિ ક્ષેત્ર છે. ક્ષેત્રના સેતુ, કેતુ અને સેતુ-કેતુ એમ ત્રણ ભેદ છે. જેમાં વાવ આદિના પાણીથી ખેતી થાય તે સેતુભૂમિ છે. જેમાં આકાશના (વર્ષાદિના) પાણીથી ખેતી થાય તે કેતુભૂમિ છે. જેમાં વાવ આદિ અને આકાશ (વર્ષાદિ)ના એમ બંનેના પાણીથી ખેતી થાય તે સેતુ-કેતુ ભૂમિ છે. વાસ્તુ એટલે ઘર, ગામ, નગર વગેરે (વસવા લાયક) પ્રદેશ. ઘરના ખાત, ઉદ્ધિત અને ખાતોદ્ધિત એમ ત્રણ ભેદ છે. જે જમીનની અંદર હોય તે ભોંયરું વગેરે ખાત છે. જે જમીનની ઉપર હોય તે ઘર-દુકાન-મહેલ વગેરે ઉદ્ધિત છે. ભોંયરા આદિ સહિત ઘર વગેરે ખાતોદ્ધિત છે. (૬૧)

जह जह अप्पो लोहो, जह जह अप्पो परिग्गहारंभो ।

तह तह सुहं पवड्डइ, धम्मस्स य होइ संसिद्धी ॥ ६२ ॥

यथा यथाऽल्पो लोभो यथा यथाऽल्पो परिग्रहारम्भः ।

तथा तथा सुखं प्रवर्धते धर्मस्य च भवति संसिद्धिः ॥ ६२ ॥ ૧૧૮૨

ગાથાર્થ— જેમ જેમ લોભ અલ્પ થાય અને જેમ જેમ પરિગ્રહનો આરંભ ઘટે, તેમ તેમ (સંતોષનું) સુખ વધે અને (આત્મ)ધર્મની સિદ્ધિ થાય. (૬૨)

आरोग्यसारियं माणुस्सत्तणं सच्चसारिओ धम्मो ।

विज्जा निच्छयसारा, सुहाइ संतोससाराइ ॥ ६३ ॥

आरोग्यसारिकं मानुष्यत्वं सत्यसारिको धर्मः ।

विद्या निश्चयसार सुखानि संतोषसारणि ॥ ६૩ ॥ ૧૧૮૩

ગાથાર્થ— માનવદેહનો સાર આરોગ્ય, ધર્મનો સાર સત્ય, વિદ્યાનો સાર (તત્ત્વનો) નિશ્ચય અને સુખનો સાર સંતોષ છે, અર્થાત્ સુખનું મૂળ સંતોષ છે. (૬૩)

तिरियं अहो य उड्डं, दिसिवयसंखा अइक्कमे तिणिण ।

दिसिवयदोसा सइ-विम्हरणं खित्तवुड्डी य ॥ ६४ ॥

तिर्यग्धक्षोर्ध्वं दिग्गतसंख्यातिक्रमे त्रयः ।

दिग्गतदोषाः स्मृतिविस्मरणं क्षेत्रवृद्धिश्च ॥ ૬૪ ॥ ૧૧૮૪

ગાથાર્થ— તિર્યંગિદિશાપ્રમાણાતિક્રમ, અધોદિશાપ્રમાણાતિક્રમ અને ઊર્ધ્વદિશાપ્રમાણાતિક્રમ એ ત્રણ, ક્ષેત્રવૃદ્ધિ અને સ્મૃતિઅંતર્ધાન એમ પાંચ દિશાપરિમાણવ્રતના અતિયારો છે.

વિશેષાર્થ— છઠ્ઠા વ્રતમાં કોઈ દિશામાં ક્યાં સુધી જવું તેનું પરિમાણ કરવાનું હોય છે. પરિમાણ કર્યા પછી તેનું ઉલ્લંઘન કરવા વગેરેથી અતિયાર લાગે. તેના પાંચ અતિયારો આ પ્રમાણે છે—

૧.૨.૩. પહેલા ત્રણ અતિયારોની ઘટના— જે ભૂમિનો ત્યાગ કર્યો છે તે ભૂમિમાં બીજા દ્વારા કોઈ વસ્તુ મોકલે કે તે ભૂમિમાંથી બીજા દ્વારા કોઈ વસ્તુ મંગાવે તો અતિયાર લાગે. સહસા કે અનુપયોગ આદિથી આમ કરે તો અતિયાર લાગે, જાણી જોઈને કરે તો વ્રતભંગ જ થાય. જેણે હું નહિ કરું અને બીજા પાસે નહિ કરાવું એ રીતે નિયમ લીધો હોય તેને બીજા પાસેથી મંગાવવાથી કે મોકલવાથી આ ત્રણ અતિયારો લાગે. પણ જેણે હું નહિ કરું તેવું વ્રત લીધું હોય તેને બીજા પાસેથી મંગાવવાથી કે મોકલવાથી આ ત્રણ અતિયારો ન લાગે. કારણ કે તેનો નિયમ જ નથી. જેણે હું નહિ કરું એવો નિયમ લીધો હોય તેને સહસા કે અનુપયોગ આદિથી જાતે મર્યાદાથી બહાર જાય કે બહાર જવાની ઈચ્છા વગેરે દ્વારા અતિક્રમ આદિ લગાડે તો અતિયાર લાગે.

૪. ક્ષેત્રવૃદ્ધિ— જવા-આવવા માટે ત્યાગ કરેલા ક્ષેત્રમાં વધારો કરવો તે ક્ષેત્રવૃદ્ધિ અતિયાર. તે આ પ્રમાણે—પૂર્વદિશામાં સો માઈલથી આગળ નહિ જવું, પશ્ચિમદિશામાં પણ સો માઈલથી આગળ નહિ જવું, એવો નિયમ લીધા પછી પૂર્વદિશામાં સો માઈલથી આગળ જવાની જરૂરિયાત ઊભી થતાં પશ્ચિમ દિશાના ૯૦ માઈલ કરી તેના ૧૦ માઈલ પૂર્વદિશામાં ઉમેરીને ૧૧૦ માઈલ કરે. આમ કરવામાં બસો માઈલ પરિમાણ કાયમ રહેવાથી અને વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી વ્રતભંગ ન થાય, પણ પરમાર્થથી પૂર્વદિશામાં દશ માઈલ વધી જવાથી વ્રતભંગ ગણાય.

૫. સ્મૃતિ-અંતર્ધાન— કરેલું દિશાનું પરિમાણ ભૂલી જવું તે સ્મૃતિ-અંતર્ધાન. કોઈ પૂર્વદિશામાં સો યોજન પરિમાણ કરે. પછી જવાના સમયે ભૂલી જાય કે મેં સો યોજનનું પરિમાણ કર્યું છે કે પચાસ યોજનનું ?

આવી સ્થિતિમાં તે પચાસ યોજન ઉપર જાય તો વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી અતિયાર લાગે. સો યોજન ઉપર જાય તો વ્રતભંગ થાય.

અહીં વૃદ્ધસંપ્રદાય આ પ્રમાણે છે—ઉપરની દિશામાં જે પ્રમાણ કર્યું હોય તેનાથી વધારે દૂર પર્વતના શિખર ઉપર કે વૃક્ષ ઉપર વાંદરો કે પક્ષી વસ્ત્ર કે આભૂષણ લઈને જાય તો ત્યાં ન જઈ શકાય. જો તે વસ્તુ (વસ્ત્ર કે આભૂષણ) પડી જાય કે બીજો કોઈ લઈ આવે તો લઈ શકાય. અષ્ટાપદ, ગિરનાર વગેરે પર્વતોમાં આવું બને. એ જ પ્રમાણે નીચે કૂવા વગેરેમાં પણ સમજવું. તથા તિર્છી દિશામાં જે પ્રમાણ લીધું હોય તેનું મન-વચન-કાયાથી ઉલ્લંઘન નહિ કરવું, તથા એક દિશામાંથી બીજી દિશામાં ઉમેરીને ક્ષેત્રવૃદ્ધિ નહિ કરવી જોઈએ. તે આ પ્રમાણે—કરિયાણું લઈને પૂર્વ દિશા તરફ પરિમાણ લીધું હોય ત્યાં સુધી જાય. પણ ત્યાં સુધીમાં કરિયાણું વેચાણું નહિ, આગળ જાય તો કરિયાણું વેચાય. આથી પશ્ચિમ દિશામાં જેટલા ગાઉ છૂટા હોય તે પૂર્વ દિશામાં ઉમેરી દે. આમ કરવાથી અતિયાર લાગે. જો અજાણતાં પરિમાણનું ઉલ્લંઘન થઈ જાય તો ખ્યાલ આવે એટલે તુરત ત્યાંથી પાછા ફરવું જોઈએ, અથવા આગળ ન વધવું જોઈએ; અને બીજાને પણ નહિ મોકલવો જોઈએ. મોકલ્યા વિના બીજો કોઈ ગયો હોય તો તે વસ્તુ લાવ્યો હોય તે વસ્તુ નહિ લેવી જોઈએ. અથવા ભૂલી જવાથી સ્વયં જાય તો ત્યાંથી કોઈ વસ્તુ નહીં લેવી જોઈએ. (ખ્યાલ આવ્યા પછી પણ આગળ જાય, બીજાને મોકલે કે નિયમ બહારની વસ્તુ લે તો નિયમ ભંગ થાય.) (૬૪)

ઊવભોગો વિગઈઓ, તંબોલાહાર પુષ્પફલમાઈ ।

પરિભોગે વત્થસુવણ્ણ-માઙ્ગ્યં ઇત્થિગેહાઙ્ગં ॥ ૬૫ ॥

ઊવભોગો વિકૃતયઃ તંબોલા-ડાહાર-પુષ્પ-ફલાદિ ।

પરિભોગો વસ્ત્ર-સુવર્ણાદિકં સ્ત્રી-ગૃહાદીનિ ॥ ૬૫ ॥ ૧૧૮૫

ગાથાર્થ—(સાતમા વ્રતમાં ઉપભોગ અને પરભોગનું પરિમાણ કરવાનું હોય છે. આથી ઉપભોગ અને પરિભોગની વ્યાખ્યા જણાવે છે.) વિગઈઓ, તાંબૂલપાન, આહાર, પુષ્પ અને ફળ વગેરે ઉપભોગ કહેવાય છે. વસ્ત્ર, સુવર્ણ વગેરે, સ્ત્રી અને ઘર વગેરે પરિભોગ કહેવાય છે.

વિશેષાર્થ— ઉપભોગ શબ્દમાં ઉપ અને ભોગ એમ બે પદો છે. તેમાં ઉપ એટલે એકવાર. જે વસ્તુ એક જ વાર ભોગવાય તે ઉપભોગ કહેવાય. અહીં જણાવેલ વિગઈઓ વગેરે એક જ વાર ભોગવી શકાય છે. માટે તે ઉપભોગ છે. પરિભોગ શબ્દમાં પરિ અને ભોગ એમ બે પદો છે. તેમાં જે વસ્તુ અનેકવાર (=વારંવાર) ભોગવી શકાય તે પરિભોગ કહેવાય. અહીં જણાવેલ વસ્તુ વગેરે અનેકવાર ભોગવી શકાય છે માટે તે પરિભોગ છે. (૬૫)

ભોયણઓ કમ્પાઓ, દુવિહં ઉવભોગપરિયભોગેહિં ।

વાણિજ્ઞં સામાણં, વિણ્ણેયં તિવિહમઈયારે ॥ ૬૬ ॥

ભોજનતઃ કર્મતો દ્વિવિધમુપભોગપરિભોગૈઃ ।

વાણિજ્યં સામાન્યં વિજ્ઞેયં ત્રિવિધમતિચારે ॥ ૬૬ ॥ ૧૧૮૬

ગાથાર્થ—ઉપભોગ-પરિભોગ ભોજનથી અને કર્મથી એમ બે પ્રકારનું છે. અતિયારને આશ્રયીને સામાન્યથી વાણિજ્ય (=ધંધો) ત્રણ પ્રકારનું જાણવું.

વિશેષાર્થ— પાંચ કર્મ, પાંચ વાણિજ્ય અને પાંચ સામાન્ય એમ સામાન્યથી ત્રણ પ્રકારનું વાણિજ્ય છે. વિશેષથી તો પંદર પ્રકારનું છે. (૬૬)

અપ્પક્કં-દુષ્પક્કં, સચ્ચિત્તં તહ સચિત્તપડિબદ્ધં ।

તુચ્છૈસહિભક્ષણયં, દોસા ઉવભોગપરિભોગે ॥ ૬૭ ॥

અપક્વં દુષ્પક્વં સચિત્તં તથા સચિત્તપ્રતિબદ્ધમ્ ।

તુચ્છૈષધિભક્ષણકં દોષા ઉપભોગપરિભોગે ॥ ૬૭ ॥ ૧૧૮૭

ગાથાર્થ— ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણ વ્રતમાં સચિત્ત આહાર, સચિત્તસંબદ્ધ આહાર, અપક્વ આહાર, દુષ્પક્વ આહાર અને તુચ્છૈષધિ એ પાંચનું ભક્ષણ કરવું તે પાંચ અતિયારો છે.

વિશેષાર્થ— ૧. સચિત્તઆહાર—સચિત્ત એટલે જીવસહિત. કંદ, ફળ વગેરે સચિત્ત વસ્તુ વાપરવાથી અતિયાર લાગે.

પ્રશ્ન—સચિત્તત્યાગી સચિત્ત આહાર કરે તો નિયમભંગ જ થાય. તો અહીં તેને અતિયાર કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર—સહસા, અનુપયોગ કે અતિક્રમ આદિથી સચિત્ત આહાર કરે તો વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી અતિયાર ગણાય. જો જાણી જોઈને સચિત્ત આહાર કરે તો વ્રતભંગ જ થાય. આ સમાધાન હવે કહેવામાં આવશે. તે સચિત્ત સંબંધ આદિ ચાર અતિયારો વિષે પણ સમજવું.

૨. સચિત્તસંબંધ આહાર—સચિત્ત વસ્તુ સાથે જોડાયેલી અચિત્ત વસ્તુ સચિત્ત સંબંધ કહેવાય. જેમ કે—સચિત્ત વૃક્ષમાં રહેલ અચિત્ત ગુંદર, પાકાં ફળો વગેરે (પાકાં ફળોમાં બીજ સચિત્ત છે અને ગર્ભ વગેરે અચિત્ત છે.) આવી વસ્તુ અનાભોગ આદિથી વાપરે તો અતિયાર લાગે. અથવા ખજૂરનો ઠળિયો સચિત્ત હોવાથી ફેંકી દઈશ અને એનો ગર્ભ અચિત્ત હોવાથી ખાઈ જઈશ એમ વિચારી પાકી ખજૂર મોઢામાં નાખે તો સચિત્તસંબંધ અતિયાર લાગે.

૩. અપક્વ આહાર—અગ્નિથી નહિ પકાવેલું અપક્વ કહેવાય. અનાભોગથી અપક્વ આહાર કરવાથી અતિયાર લાગે.

પ્રશ્ન—નહિ પકાવેલો આહાર સચિત્ત હોય તો પ્રથમ અતિયારમાં તેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. હવે જો તે અચિત્ત હોય તો કોઈ જાતનો દોષ લાગતો નથી. આથી અપક્વ અતિયાર કહેવાની જરૂર નથી.

ઉત્તર—વાત સાચી છે. પણ પ્રથમના બે અતિયારો સચિત્ત કંદ, ફળ વગેરે સંબંધી છે. બાકીના ત્રણ અતિયારો ચોખા આદિ અનાજ (—ધાન્ય) સંબંધી છે. આમ અતિયારોનો વિષય ભિન્ન હોવાથી અતિયાર ભિન્ન છે અથવા કણિક, દાળ વગેરે સચિત્ત અવયવોથી મિશ્ર હોવાનો સંભવ હોવા છતાં આ તો પીસાઈ ગયેલું કે ખંડાઈ ગયેલું હોવાથી અચિત્ત છે એમ માનીને કાચી કણિક વગેરે વાપરે તો અતિયાર લાગે.

૪. દુષ્પક્વ આહાર—બરોબર નહિ પકાવેલો આહાર દુષ્પક્વ કહેવાય, બરોબર નહિ શેકેલા ઘઉં, મગ વગેરેના દાણા સચિત્ત અવયવોથી મિશ્ર હોવાનો સંભવ હોવા છતાં આ તો શેકાઈ ગયેલું હોવાથી અચિત્ત છે, એમ માનીને દુષ્પક્વ આહાર કરે તો અતિયાર લાગે.

૫. તુચ્છ આહાર—જેનાથી વિશેષતૃપ્તિ ન થાય-પેટ ન ભરાય તેવો આહાર તુચ્છ છે.

પ્રશ્ન— તુચ્છ આહાર અપક્વ, દુષ્પક્વ કે સુપક્વ (=બરોબર પકાવેલ) હોય. તેમાં જો અપક્વ અને દુષ્પક્વ હોય તો તેનો ત્રીજા અને ચોથા અતિયારમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. સુપક્વ હોય તો દોષ જ નથી. આથી આ અતિયાર વધારે છે.

ઉત્તર— વાત સત્ય છે. પણ જેમ પહેલા બે અને પછીના બે અતિયારો સચિત્તની અપેક્ષાએ સમાન હોવા છતાં (સચિત્ત આહાર અને અપક્વ આહાર સમાન છે તથા સચિત્તસંબદ્ધ આહાર અને દુષ્પક્વ આહાર સમાન છે.) પહેલા બે અતિયારો કંદ, ફળ વગેરે સંબંધી હોવાથી અને પછીના બે અતિયારો અનાજ સંબંધી હોવાથી વિષયભેદના કારણે પહેલા બે અને પછીના બે અતિયારોમાં વિશેષતા છે, તેમ અહીં (અપક્વ, દુષ્પક્વ અને તુચ્છ એ ત્રણમાં) સચિત્તની અપેક્ષાએ અને વિષયની (—અનાજની) અપેક્ષાએ સમાનતા હોવા છતાં, તુચ્છતા અને અતુચ્છતાની અપેક્ષાએ ભેદ છે. અર્થાત્ અપક્વ આહાર અને દુષ્પક્વ આહાર એ બે અતિયાર અતુચ્છ (તૃપ્તિ થાય તેવા) આહારના છે. જ્યારે તુચ્છ આહાર રૂપ અતિયાર તુચ્છ આહાર સંબંધી છે. કોમળ મગની શિંગો વગેરે વિશેષ તૃપ્તિ નહિ થતી હોવાથી (=પેટ નહિ ભરાતું હોવાથી) તુચ્છ છે. તુચ્છ સચિત્ત વસ્તુ અનાભોગ આદિથી વાપરવામાં આવે તો અતિયાર લાગે. અથવા શ્રાવક અતિશય પાપભીરુ હોવાથી સચિત્ત આહારનો ત્યાગી હોય. આથી શ્રાવક અતુચ્છ (તૃપ્તિ કરે તેવા) આહારને અચિત્ત કરીને વાપરે તો તે યોગ્ય ગણાય. કારણ કે તેણે સચિત્ત વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો છે, અચિત્ત વસ્તુનો નહિ. પણ તુચ્છ (=તૃપ્તિ ન કરે તેવો) આહાર લોલુપતાના કારણે અચિત્ત કરીને વાપરે તો તે યોગ્ય ન ગણાય, આથી અતિયાર લાગે. યદ્યપિ અચિત્ત તુચ્છ વસ્તુ ખાવામાં બહારથી (—દ્રવ્યથી) નિયમનો ભંગ થયો નથી, પણ ભાવથી વિરતિની વિરાધના થઈ છે. (કારણ કે તેમાં લોલુપતા રહેલી છે, અને તેવી વસ્તુથી પેટ નહિ ભરાતું હોવાથી નિરર્થક વધારે જીવહિંસાદિ પાપ લાગે છે) એ પ્રમાણે રાત્રિભોજન, માંસ આદિના નિયમનો પણ અનાભોગ આદિથી ભંગ થાય તો અતિયાર લાગે. (૬૭)

સડ્વેલં ધ્વલુ ભોગોઽસગપુષ્પાઈળમસડ્મુવભોગો ।

ભોગુવભોગં દુવિહા, સંકપ્પારંભઓ અહવા ॥ ૬૮ ॥

સકૃદ્વેલાં ધ્વલુ ભોગોઽસન-પુષ્પાદીનામસકૃદુપભોગઃ ।

ભોગોપભોગં દ્વિવિધાઃ સંકલ્પારમ્ભાધ્યામથવા ॥ ૬૮ ॥ ૧૧૮૮

ગાથાર્થ— (સાતમા વ્રતના ભોગપભોગ પરિમાણ અને ઉપભોગ પરિમાણ એવા બે નામ છે. તેમાં ઉપભોગ-પરિભોગનો અર્થ ૬૫મી (સર્ગ ગાથા-૧૧૮૫) ગાથામાં જણાવ્યો છે. આ ગાથામાં ભોગ-ઉપભોગનો અર્થ જણાવે છે—) જે એકવાર ભોગવી શકાય તે આહાર અને પુષ્પ વગેરે ભોગ છે. જે અનેકવાર ભોગવી શકાય તે (વસ્ત્ર વગેરે) ઉપભોગ છે. આમ સાતમું વ્રત ભોગ-ઉપભોગને આશ્રયીને બે પ્રકારે છે અથવા સંકલ્પ અને આરંભને આશ્રયીને બે પ્રકારે છે. (ભોગ-ઉપભોગનો મનમાં સંકલ્પ-વિચાર કરવો તે સંકલ્પ ભોગોપભોગ છે. ભોગોપભોગ માટે આરંભ-સમારંભ કરવો તે આરંભરૂપ ભોગોપભોગ છે.) (૬૮)

સડ્મસડ્ કમ્મગઓ, આયાણં સવ્વહા પરિચ્ચાઓ ।

વાણિજ્જં વવહારે, સામણ્ણં સવ્વસંગાઓ ॥ ૬૯ ॥

સકૃદસકૃત્ કર્મગત આદાનં સર્વથા પરિત્યાગઃ ।

વાણિજ્યં વ્યવહારે શ્રામણ્યં સર્વસંજ્ઞાત્ ॥ ૬૯ ॥ ૧૧૮૯

ગાથાર્થ— કર્મસંબંધી, વાણિજ્ય અને સામાન્ય એ ત્રણ પ્રકારના કર્મદાન રૂપ વ્યાપારનો સર્વસંબંધથી એકવાર કે અનેકવાર સર્વથા ત્યાગ કરવો, અર્થાત્ એકવાર પણ ન કરવો. સર્વસંગનો ત્યાગ કરવાથી સંયમ પ્રાપ્ત થાય છે. (૬૯)

નિરવજ્જાહારેણ, નિજ્જીવેણં પરિત્તમીસેણં ।

અત્તાણુસંધણપરા, સુસાવગા ઇરિસા હંતિ ॥ ૭૦ ॥

નિરવદ્યાહારેણ નિર્જીવેન પ્રત્યેકમિશ્રેણ ।

આત્માનુસન્ધાનપરાઃ સુશ્રાવકા એતાદૃશા ભવન્તિ ॥ ૭૦ ॥ ૧૧૯૦

ગાથાર્થ— આત્મચિંતનમાં તત્પર શ્રાવકો એવા હોય છે કે જેઓ નિરવદ્ય નિર્જીવથી અને તેમ ન બને તો અનંતકાયાદિનો ત્યાગ કરી માત્ર પ્રત્યેક (સજીવ કે) મિશ્ર પદાર્થોથી આજીવિકાનો નિર્વાહ કરે. (૭૦)

રંધણખંડણપીસણદલણં પયણં ચ એવમાઈણં ।

નિચ્ચં પરિમાણકરણં, અવિરુદ્ધં જઓ ગુરુઓ ॥ ૭૧ ॥

રન્ધન-સ્વણન-પીષણ-દલનં પચનં ચૈવમાદીનામ્ ।

નિત્યં પરિમાણકરણમવિરતિબન્ધો યતો ગુરુકઃ ॥ ૭૧ ॥ ૧૧૯૧

ગાથાર્થ— રાંધવું, ખાંડવું, વાટવું, દળવું અને પકાવવું (સેકવું) વગેરે (આરંભો)નું નિત્ય પ્રમાણ કરવું જોઈએ, કારણ કે પ્રમાણ નહિ કરવા રૂપ અવિરતિનો (આત્માને) મહાન કર્મબંધ (વિના કારણે પણ) થયા કરે છે. (૭૧)

કટ્ટપિટ્ટભવં મજ્જં માંસં જલથલચ્ચયેરેહિં તિહા ।

અહવા ચમ્મંરુહિરં-ભેરેહિં દુવિહમામિસ્સં ॥ ૭૨ ॥

કાઠ-પિટ્ટભવં મદ્યં માંસં જલ-સ્થલ-ચેચૈસ્ત્રિધા ।

અથવા ચર્મ-રુધિરભેદૈર્દ્વિવિધમામિષમ્ ॥ ૭૨ ॥ ૧૧૯૨

ગાથાર્થ— દારૂ કાઠમાંથી (=તાડ વગેરે વૃક્ષોના રસની સાથે તેવાં દ્રવ્યોને કોહડાવીને) બનતો અને લોટમાંથી (=લોટની સાથે તેવાં દ્રવ્યો કોહડાવીને) બનતો એમ દારૂ બે પ્રકારનો છે. જલચર-સ્થલચર અને ખેચર એ ત્રણ પ્રકારના પ્રાણીઓની અપેક્ષાએ માંસ ત્રણ પ્રકારે છે, અથવા ચામડી અને લોહી એ બે ભેદથી બે પ્રકારે જાણવું.

વિશેષાર્થ— ચામડીવાળા પ્રાણીઓ=જેમનું ચામડું ઉપયોગમાં આવતું હોય તેવા પ્રાણીઓ અને જેમની ચામડી ઉપયોગમાં ન આવતી હોય પણ લોહી વધારે ઉપયોગમાં આવતું હોય તેવા પ્રાણીઓની અપેક્ષાએ આ બે ભેદ સંભવે છે. અનુભવીઓ પાસેથી આનો બીજો અર્થ જાણવા મળે તો તે પ્રમાણે ગણવો. (૭૨)

ગુરુમોહકલહનિદ્રા, પરિભવઝ્વહાસરોસમયહેઠ ।

મજ્જં દુગ્ગદ્મૂલં, હિરિસિરિમિદ્ધમ્મનાસકરં ॥ ૭૩ ॥

ગુરુમોહ-કલહ-નિદ્રા-પરિભવોપહાસ-રોષ-મદહેતુઃ ।

મદ્યં દુર્ગતિમૂલં હ્રી-શ્રી-મતિ-ધર્મનાશકરમ્ ॥ ૭૩ ॥ ૧૧૯૩

ગાથાર્થ— મદિરા એ અતિ મૂઢતા, કલહ-કંકાશ, નિંદા, પરાભવ, હાંસી, રોષ અને મદનું કારણ છે, દુર્ગતિનું મૂળ છે, તેમજ લજ્જા, લક્ષ્મી, બુદ્ધિ અને ધર્મનો નાશ કરનાર છે. (૭૩)

પંચિન્દ્રિયવહ્નભૂયં, મંસં દુર્ગંધમસુઙ્ગં બીભત્યં ।

રક્ષસપરિતુલિયભક્ષ્યગમમયજનગં કુગડમૂલં ॥ ૭૪ ॥

પંચેન્દ્રિયવહ્નભૂતં માંસં દુર્ગંધમશુચિં બીભત્સમ્ ।

રક્ષસપરિતુલિતભક્ષ્યગમમયજનકં કુગતિમૂલમ્ ॥ ૭૪ ॥ ૧૧૯૪

ગાથાર્થ— પંચેન્દ્રિય જીવોના વધથી થયેલું, દુર્ગંધમય, સૂગ કરાવે તેવું અને અપવિત્ર હોવાથી માંસ, તેના ભક્ષકને રાક્ષસની પરિતુલના કરાવનારું છે, અર્થાત્ માંસાહારી અને રાક્ષસમાં ભેદ જેવું રહેતું નથી. માંસભક્ષણ રૂપી રાક્ષસી કાર્ય આ લોકમાં રોગનું કારણ છે અને પરલોક માટે દુર્ગતિનું મૂળ છે. (૭૪)

આમાસુ અ પક્વાસુ અ, વિપચ્ચમાણાસુ મંસપેસીસું ।

સયયં ચિય ડવવાઓ, ધણિઓ અ નિગોયજીવાણં ॥ ૭૫ ॥

આમાસુ ચ પક્વાસુ ચ વિપચ્ચમાણાસુ માંસપેશીષુ ।

સતતમેવોપપાતો ધણિતશ્ચ નિગોદજીવાનામ્ ॥ ૭૫ ॥ ૧૧૯૫

ગાથાર્થ— કાચી, પકાવેલી કે પકાવાતી માંસની પેશીઓ (ટુકડાઓ)માં નિગોદ જીવો સતત ઉપજે છે અને મરે છે એમ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. (૭૫)

મજ્જે મહુમિ મંસંમી, નવણીયંમિ ચઝથ્થર ।

ઉપજ્જંતિ અસંખા, તવ્વણ્ણા તત્થ જંતુણો ॥ ૭૬ ॥

મદ્યે મધૌ માંસં નવનીતે ચતુર્થકે ।

ઉત્પદ્યન્તેઽસંખ્યાસ્તદ્વર્ણાસ્તત્ર જન્તવઃ ॥ ૭૬ ॥ ૧૧૯૬

ગાથાર્થ— દારૂ, મધ, માંસ અને માખણ એ ચારેયમાં તદ્વર્ણા જીવો સ્વયં ઉપજે છે અને મરે છે. (અર્થાત્ તે ચારેય અસંખ્ય જીવમય હોય છે.) (૭૬)

મજ્જંગાલાતીયં, મહુ મહુપુડપુલભાવસંપન્નં ।

મંસાઇઅતણુપત્તં, તક્કત્તબહિઅં ચ નવણીયં ॥ ૭૭ ॥

મધમજ્જારતીતં મધુ મધુપુટપુલભાવસંપન્નમ્ ।

માંસમતીતતનુપ્રાસં તક્રબાહ્યં ચ નવનીતમ્ ॥ ૭૭ ॥ ૧૧૯૭

ગાથાર્થ— મધ અંગારાથી=અગ્નિથી દૂર થયા. 'પછી તુરત, મધ મધપુડામાંથી નીકળ્યા પછી તુરત, માંસ શરીરથી છૂટું પડ્યા પછી તુરત અને માખણ છાશમાંથી છૂટું પડ્યા પછી તુરત જીવોત્પત્તિવાળું થાય છે. (૭૭)

(તત્થાખવસ્ત્રાણિ-)

પંચુંબરિ ૫ ચરવિગઈ ૧, હિમ ૧૦ વિસ ૧૧ કરો ચ ૨૧ સલ્લમટ્ટી ચ ૧૩ ।

સ્યળીભોયણગં ચિય ૧૪ બહુબીચ ૧૫ મળાંત ૧૬ સંઘાણં ૧૭ ॥ ૭૮ ॥

પશ્ચોદુમ્બરાશ્ચતુર્વિકૃતયો હિમ-વિષ-કરકાનિ ચ સર્વમૃદશ્ચ ।

રજનીભોજનકમેવ બહુબીજમનન્તં સન્ધાનમ્ ॥ ૭૮ ॥ ૧૧૯૮

ઘોલવડા ૧૮ વાયંગળ ૧૯, અમુણિયનામાણિ પુષ્પફલયાણિ ૨૦ ।

તુચ્છફલં ૨૧ ચલિયરસં ૨૨ વજ્જહ દ્રવ્યાણિ બાવીસં ॥ ૭૯ ॥

ઘોલવડા વૃન્તાકમજાતનામાનિ પુષ્પફલકાનિ ।

તુચ્છફલં ચલિતરસં વર્જયત દ્રવ્યાણિ દ્વાવિંશતિઃ ॥ ૭૯ ॥ ૧૧૯૯

ગાથાર્થ— ૧-૫. ઉદુંબરાદિ પાંચ પ્રકારનાં ફળો, ૬-૮. ચાર મહાવિગઈઓ, ૧૦. હિમ-બરફ, ૧૧. વિષ, ૧૨. કરા, ૧૩. દરેક જાતિની માટી, ૧૪. રાત્રિભોજન, ૧૫. બહુબીજ, ૧૬. અનંતકાય, ૧૭. બોળ અથાણું, ૧૮. ઘોલવડા, ૧૯. વેંગણ, ૨૦. અજાણ્યાં પુષ્પ-ફળો, ૨૧. તુચ્છ ફળ, ૨૨. ચલિત રસ, એ બાવીશ અભક્ષ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરે.

વિશેષાર્થ— ૧-૫. પાંચ ઉદુંબર— અહીં ઉદુંબર શબ્દથી ૧. વડ, ૨. પીપળો તથા પારસ પીપળો, ૩. ઉદુંબરનું (ગુલરનું) વૃક્ષ, ૪. પ્લક્ષ (પીપળાની જાતિનું વૃક્ષ), અને ૫. કાકોદુંબરી (કાલુંબર) એ પાંચ જાતિનાં વૃક્ષો સમજવાં. આ પાંચેય પ્રકારના વૃક્ષોનાં ફળો (ટેટા)માં

૧. આનો ભાવાર્થ એ જણાય છે કે દારૂ વસ્તુઓને કોહડાવીને બનતો હોવાથી જીવોત્પત્તિવાળું છે. પણ તેને સખત ગરમ કરવામાં આવે તો તેમાં રહેલા જીવોનો નાશ થાય છે અને મધ અચિત્ત થાય છે. પણ ક્યાં સુધી અચિત્ત રહે? તેમાં સખત ઉષ્ણતા રહે ત્યાં સુધી જ અચિત્ત રહે. સખત ઉષ્ણતા દૂર થતાં જ તેમાં ફરી જીવોત્પત્તિ થઈ જાય.

મચ્છરના આકારના અતિસૂક્ષ્મ ઘણા ત્રસ જીવો હોય છે, માટે તેનું ભક્ષણ મહા હિંસારૂપ હોઈ અવશ્ય વર્જવું જ જોઈએ.

૬-૯. ચાર વિગઈઓ— દારૂ, માંસ, મધ અને માખણ એ ચાર વિગઈઓ અભક્ષ્ય છે. આ ચારે અતિવિકારના કારણ હોવાથી મહાવિગઈઓ કહેવાય છે. આ ચારેય મહાવિગઈઓનું વર્ણન પૂર્વની ગાથાઓમાં આવી ગયું છે.

૧૦. બરફ— અસંખ્ય અપ્કાય જીવોરૂપ હોવાથી બરફને પણ તજવો જોઈએ. અતિ હીમ પડવાથી કુદરતી રીતિએ ઠરી જતા પાણીનો બરફ બને છે તે અને યંત્ર દ્વારા કૃત્રિમ તૈયાર થાય છે તે બંને અસંખ્યાત જીવમય હોવાથી અભક્ષ્ય છે. (આઈસ પાણી, આઈસ્ક્રીમ, સોડા વગેરે પદાર્થો કે જેમાં ત્રસ જીવોનો પણ સંભવ છે તે દરેક અભક્ષ્ય જાણવાં.)

૧૧. વિષ— દરેક જાતિનાં ઝેર, જેવાં કે—અફીણ, સોમલ, વચ્છનાગ વગેરે મંત્રાદિના યોગે તે માર્યા હોય (=ઝેરી શક્તિ નાશ કરી હોય) તો પણ તે પેટમાં જતાં જ અંદર રહેલા કૃમિ આદિ ત્રસ જીવોનો ઘાત કરે છે, વિશેષમાં અફીણાદિનો વ્યસની મરણકાળે પ્રાયઃ મહામૂઢતાને પામે છે. (=ભાન ગુમાવે છે), માટે ઝેરી પદાર્થો તજવા જોઈએ.

૧૨. કરા— વરસાદ વખતે કોઈ કોઈ વાર કરા પડે છે, તે અસંખ્યાતા અપ્કાય જીવોના સમૂહરૂપ હોવાથી વર્જનીય છે.

પ્રશ્ન— જો (બરફ, કરા વગેરે) અસંખ્યાત અપ્કાય જીવોરૂપ હોવાથી અભક્ષ્ય છે, તો પાણી પણ અસંખ્ય અપ્કાયમય છે જ, તે અભક્ષ્ય કેમ નહિ?

ઉત્તર— પાણી અસંખ્ય અપ્કાયમય હોવા છતાં તેના સિવાય જીવનનિર્વાહ થઈ શકે તેમ નથી, માટે તેને અભક્ષ્ય કહ્યું નથી. (છતાં હિંસાથી બચવા માટે તેમાં પણ વિવેક રાખવાની જરૂર તો છે જ. વિવેકી શ્રાવકોએ ઘી કરતાં પણ પાણીને વાપરતાં બહુ વિવેક રાખવો જોઈએ. કારણ વિના અને જેમ-તેમ ગમે તેટલું પાણી ઢોળવું-વાપરવું, એથી શ્રાવકધર્મનું રક્ષણ થતું નથી. જેટલાં શરીરસુખનાં સાધનો તેટલાં આત્માને મહાદુઃખનાં સાધનો છે. થોડું શારીરિક સુખ ભોગવવા માટે કરાતાં પાપોનું પરિણામ અન્ય ભવોમાં કેવું વિષમ ભોગવવું પડે છે,

તે શ્રી વીતરાગદેવના વચનથી સમજીને મનુષ્યે પાપભીરુ બનવું એ જ સુખનો માર્ગ છે.)

૧૩. સર્વ પ્રકારની માટી— માટી, દેડકાં વગેરે જીવોની યોનિરૂપ છે, એટલે તે પેટમાં ગયા પછી દેડકાં વગેરે જીવોની ઉત્પત્તિનું કારણ બને તો મરણ વગેરે મહા અનર્થો પણ થાય છે. અહીં માટીની દરેક જાતિ વર્જ્ય કહી છે, તેથી ખડી વગેરે પણ તજવાં, કારણ કે—તેના ભક્ષણથી પણ આમવાત વગેરે વિવિધ રોગો થાય છે. ઉપલક્ષણથી ચૂનો વગેરે પણ વર્જનીય છે, તેના ભક્ષણથી પણ આંતરડાંનું સડવું વગેરે રોગો પેદા થાય છે. કોઈ પણ જાતિની માટીના ભક્ષણથી અસંખ્યાત પૃથ્વીકાય જીવોની હિંસા થાય છે. નીમક (મીઠા)માં પણ અસંખ્યાત પૃથ્વીકાય જીવો હોવાથી સચિત્ત (કાયું) નીમક વર્જવું અને અચિત્ત કરેલું (બલવન) મીઠું વાપરવું. મીઠાને અચિત્ત (બલવન) બનાવવા માટે અગ્નિ વગેરે બલિષ્ઠ શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવો પડે છે, તે સિવાય તે અચિત્ત થતું નથી, કારણ કે—તેમાં અસંખ્યાતા પૃથ્વીકાય જીવો એવા સૂક્ષ્મ હોય છે, કે તેને ગમે તેટલું ખાંડવાથી, દળવાથી કે વાટવાથી પણ તે અચિત્ત થતું નથી. ભગવતી સૂત્રના ઓગણીસમા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે—

વજ્રમય્યાં શિલાયાં સ્વલ્પપૃથ્વીકાયસ્ય વજ્રલોષ્ટકેનૈકર્વિશતિવારાન્
પેષણેઽપિ સન્ત્યેકે કેચન જીવા યે સ્પૃષ્ટા અપિ ન, ઇતિ ॥

“વજ્રની શીલા (નીશા) ઉપર અલ્પ માત્ર પૃથ્વીકાય (નીમક)ને મૂકીને તેને વજ્રલોષ્ટ (વ્રજના વાટા)થી એકવીસ વખત ચૂરવામાં (વાટવામાં) આવે, તો પણ તેમાં વચ્ચે કેટલાંક એવા જીવો રહી જાય છે કે જેને એ નીશાનો કે વાટાનો સ્પર્શ પણ ન થાય.”

૧૪. રાત્રિભોજન— રાત્રિભોજન અવશ્ય વર્જવું જોઈએ, કારણ કે રાત્રિએ ભોજન તૈયાર કરતાં કે ખાતાં ઘણી જાતિના ઉડતા વગેરે જીવો તેમાં પડી મરી જવાનો સંભવ છે. વળી રાત્રિભોજન આ લોક અને પરલોકમાં અનેક દોષોનું કારણ છે. કહ્યું છે કે— (૭૮-૭૯)

મેહં પિવીલિયાઓ, હણંતિ વમણં ચ મચ્છિયા કુણઙ્ગ ।

જૂયા જલોદરત્તં, કોલિયઓ કોદુરોગં ચ ॥ ૮૦ ॥

મેઘાં પિપીલિકા ધ્વન્તિ વમનં ચ માક્ષિકા કરોતિ ।

યૂકા જલોદરત્વં કોલિયકઃ કુઘ્રરેગં ચ ॥ ૮૦ ॥ ૧૨૦૦

વાલો સરસ્સ ભંગં, કંટો લગગડ ગલંમિ દારું ચ ।

તાલુંમિ વિંથડ અલી, વંજણમજ્જંમિ ભુંજંતો ॥ ૮૧ ॥

વાલઃ સ્વરસ્ય ભઙ્ગં કણ્ટે લગતિ ગલે દારુ ચ ।

તાલૌ વિઘત્યલિવ્યંજનમધ્યે ભુજ્ઞાનો ॥ ૮૧ ॥ ૧૨૦૧

ગાથાર્થ— ભોજનમાં કીડીનું ભક્ષણ થાય તો બુદ્ધિનો નાશ થાય, માખીના ભક્ષણથી વમન થાય, યૂકા (જૂ)ના ભક્ષણથી તો જલોદર (પાણી ભરાવાથી પેટનું ફૂલી જવું, ઝાડા પેશાબનું અટકી જવું વગેરે) થાય અને કરોળિયો ખાવામાં આવી જાય તો કોઢ રોગ થાય; ખોરાકમાં વાળ આવે તો સ્વર (અવાજનો) ભંગ થાય, કાંટો કે લાકડું વગેરે ખવાય તો ગળામાં ભરાઈ રહે અને શાકમાં વિંછી ખવાઈ જાય તો તાળવું વિંધી નાખે વગેરે.

પ્રશ્ન— શાકમાં વિંછી કેમ ખવાઈ જાય? , કારણ કે—તે તો મોટો હોય !

ઉત્તર— અહીં શાક વૃતાકનું સમજવું. તેનાં ડીંટાં (વૃન્ત) વિંછીના આકારનાં હોય છે. એટલે તેની સાથે વિંછી પણ આકારની સમાનતાના યોગે ડીંટાંરૂપ સમજી ખવાઈ જવાનો સંભવ છે. નિશીથસૂત્રની ચૂર્ણિમાં પણ કહ્યું છે કે—

ગિહકોઢલઅવયવસમ્મિસ્સેણ ભુત્તેણ પોટ્ટે કિલ ગિહકોઢલા સંમુચ્છંતિ ।

“ગીરોલીના શરીરના અવયવથી મિશ્ર ભોજનને ખાવાથી પેટમાં ગીરોલીઓ ઉત્પન્ન થાય છે.”

વળી રાત્રિભોજનમાં સર્પ વગેરેનાં ગરલ, ઝેર કે મળ-મૂત્રાદિ ખવાઈ જતાં મરણ પણ સંભવિત છે. તે ઉપરાંત— (૮૦-૮૧)

માલંતિ મહીયલં જામિણીસુ રયણીયસા સમંતેણં ।

તે વિ હુ ચ્છલંતિ હુ ફુડં, રયણીએ ભુંજમાણે તુ ॥ ૮૨ ॥

માલન્તિ મહીતલં યામિનીષુ રજનીચરાઃ સમન્તાત્ ।

તેઽપિ ચ્છલુ ઇલયન્તિ ચ્છલુ સ્ફુટં રજન્યાં ભુજ્ઞાને તુ ॥ ૮૨ ॥ ૧૨૦૨

ગાથાર્થ— “રાત્રિએ રાક્ષસો વગેરે પૃથ્વી ઉપર સર્વત્ર (જ્યાં-ત્યાં) સ્વેચ્છાએ ફરે છે, તે પણ રાત્રિભોજન કરનારને છળે છે (ઉપદ્રવ કરે છે).”

વિશેષાર્થ— બીજી વાત એ પણ છે કે—રાત્રિએ ખાવામાં રસોઈ વગેરે કાર્યો પણ રાત્રે કરવાં પડે એથી તેમાં પણ છાએ કાચના જીવોની હિંસા થાય. તે સિવાય વાસણ ધોવાં વગેરેથી પણ પાણીમાં રહેલા (ત્રસ) જીવોનો નાશ, પાણી ફેંકી દેતાં જમીનમાં રહેલા કુંચુઆ-કીડીઓ આદિ જીવોનો નાશ, વગેરે અનેક પ્રકારે ત્રસકાચનો પણ નાશ થાય; માટે તે જીવોની રક્ષા માટે પણ રાત્રિભોજન છોડવું જરૂરી છે. કહ્યું છે કે— (૮૨)

जीवाणं कुंथुमाईण घायणं भाणधोयणाईसु ।

एमाइ स्थणीभोयणदोसे को साहिउं तरइ ॥ ८३ ॥

जीवानां कुन्थुमादीनां घातनं भाजनधावनादिषु ।

एवमादि रजनीभोजनदोषान् कः कथयितुं तरति ॥ ८३ ॥ ૧૨૦૩

ગાથાર્થ— “ભાજન ધોવા વગેરેમા કુંચુઆ આદિ જીવોનો ઘાત થાય, વગેરે રાત્રિભોજનના ઘણા દોષોને કોણ કહેવા સમર્થ છે ? (અર્થાત્ રાત્રિભોજનના ઘણા જ દોષો છે, તેનું મુખે વર્ણન કરતાં પાર આવે તેમ નથી.)”

વિશેષાર્થ— જો કે લાડુ વગેરે તૈયાર મીઠાઈ તથા ખજૂર, દ્રાક્ષ વગેરે પદાર્થો રાત્રિએ ખાવામાં રસોઈ કરવાની હોતી નથી અને વાસણ ધોવાં વગેરે આરંભ પણ થતો નથી, છતાં તેના ઉપર ચઢેલા કુંચુઆ કે તેમાં થઈ ગયેલી તદ્દવર્ણી લીલકૂગ વગેરે પ્રકાશ હોવા છતાંય રાત્રિએ ન દેખાવાથી તેની હિંસા થઈ જાય, માટે તેવી વસ્તુઓનું પણ રાત્રિભોજન તજવું જોઈએ. નિશીથભાખ્યમાં ગા૦ ૩૩૯૯-૩૪૦૦થી કહ્યું છે કે—

जइ वि हु फासुगदव्वं, कुंथू पणगा तहा वि दुप्पस्सा ।

पच्चक्खनाणिणोऽवि हु, राइभत्तं परिहरंति ॥ ૧ ॥

जइ वि हु पिवीलिगाई, दीसंति पईवमाइ (जोइ) उज्जोए ।

तहवि खलु अणाइन्नं, मूलवयविसाहणाजणणं (जेण) ॥ ૨ ॥

“જો કે લાડુ વગેરે પદાર્થો પ્રાસુક (દિવસે બનાવેલા અચિત્ત) હોય, તો પણ (રાત્રિએ) તેમાં ચઢેલા કુંચુઆ, પનક (કૂગ) વગેરે જીવો બરાબર જોઈ શકાતા નથી. (અવધિ, મનઃપર્યવ કે કેવલજ્ઞાનવાળા) પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીઓ

પણ સ્વજ્ઞાનબળથી કુંથુઆ, ફૂગ વગેરે જીવોને જાણી શકે છે, છતાં તેઓ પણ રાત્રિભોજન કરતા નથી. (૧) જો કે દીપક વગેરેના પ્રકાશથી કીડીઓ વગેરે (મોટા જીવો) દેખી શકાય, તો પણ વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓએ રાત્રિભોજન આચર્યું નથી, માટે અનાચરણીય હોવાથી તેને તજવું જ જોઈએ, કારણ કે— રાત્રિભોજનથી મૂળવ્રતોની પણ વિરાધના થાય છે. (૨)

તથા— **उलूक-काक-मार्जार-गृध्र-शम्बर-शूकराः ।**

अहि-वृश्चिक-गोधाश्व, जायन्ते रात्रिभोजनात् ॥ ૧ ॥

(મહાભારત જ્ઞાનપર્વ અ.-૭૦ શ્લોક-૨૦૩)

“રાત્રિભોજન કરનારાઓ અન્ય ભવે ઘુવડ, કાગડા, બીલાડા, ગીધ, ભૂંડ, સાપ અને વિંછી કે ગીરોલીના અવતારો પામે છે. (કારણ કે— પ્રાયઃ જીવને વર્તમાન ભવમા જેવી પ્રવૃત્તિ ગમતી હોય તેવા જીવનવાળો અન્ય ભવ મળે છે.)”

અન્ય દર્શનવાળાઓ પણ કહે છે કે—

मृते स्वजनमात्रेऽपि, सूतकं जायते किल ।

अस्तंगते दिवानाथे, भोजनं क्रियते कथम् ? ॥ ૧ ॥

(માર્કંડેયપુરાણ અ.-૨૩ શ્લોક-૩૦)

रक्तीभवन्ति तोयानि, अन्नानि पिशितानि च ।

रात्रौ भोजनसक्तस्य, ग्रાસે તન્માંસભક્ષણમ્ ॥ ૨ ॥

अस्तंगते दिवानाथे, आपो रुधिरमुच्यते ।

अन्नं मांससमं प्रोक्तं, मार्कण्डेन महर्षिणा ॥ ૩ ॥

(માર્કંડેયપુરાણ અ.-૩૪ શ્લોક-૫૩)

“એક સ્વજન માત્ર અસ્ત (મરણ) પામ્યો હોય તો પણ સૂતક લાગે છે, (પાન-પાન કરી શકાતાં નથી), તો દિવાનાથ-સૂર્ય અસ્ત પામે ત્યારે ભોજન કેમ જ કરાય ? (૧) રાત્રિએ પાણી લોહી સમાન બને છે અને ખોરાક માંસરૂપ બને છે, જેથી રાત્રિભોજનમાં આસક્ત મનુષ્યને રાત્રિએ પાણી કે ખોરાક વાપરવાં તે માંસભક્ષણ બરાબર છે. (૨) માર્કંડેય મહર્ષિએ સૂર્યાસ્ત થયે છતે પાણીને લોહી કહ્યું છે, અને અન્નને માંસસમાન કહ્યું છે. (૩)”

સ્કન્દપુરાણમાં પણ રુદ્રના બનાવેલા સૂર્યની સ્તુતિરૂપ સ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે—

एकभक्ताऽऽशनान्नित्यमग्निहोत्रफलं लभेत् ।

अनस्तभोजनो नित्यं, तीर्थयात्राफलं लभेत् ॥ ૧ ॥

(સ્કન્દપુરાણ સ્કન્દ-૭ અ.-૧૧ શ્લોક-૨૩)

“હંમેશાં એક જ વખત ભોજન કરનારો અગ્નિહોત્ર યજ્ઞનું ફળ પામે છે અને સૂર્યાસ્ત પહેલાં (દિવસે) જ ભોજન કરનારો હંમેશાં તીર્થયાત્રાનું ફળ પામે છે.”

नैवाहुतिर्न च स्नानं, न श्राद्धं देवतार्चनं ।

दानं वा विहितं रात्रौ, भोजनं तु विशेषतः ॥ ૧ ॥

(યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦૩-૫૩)

“રાત્રિએ હવન કરવાનું, સ્નાન કરવાનું, શ્રાદ્ધ (પિતૃતર્પણ) કરવાનું, દેવપૂજનનું કે દાન દેવાનું વિધાન નથી, અર્થાત્ એટલાં કાર્યો રાત્રિએ કરવાનો નિષેધ છે અને ભોજનનો તો રાત્રિમાં વિશેષતઃપણા એટલે સર્વથા નિષેધ કરેલો છે.”

આયુર્વેદમાં પણ કહ્યું છે કે—

हन्नाभिपन्नसङ्कोच-श्चण्डरोचिरपायतः ।

अतो नक्तं न भोक्तव्यं, सूक्ष्मजीवादनादपि ॥ ૧ ॥

(યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦૩-૬૦)

“શરીરમાં બે કમળો છે, એક હૃદયકમળ અને બીજું નાભિકમળ; સૂર્ય અસ્ત થવાથી તે બંને કમળો સંકોચાઈ જાય છે, તે કારણથી તથા સૂક્ષ્મ જીવો ખાવામાં આવી જાય તે કારણથી પણ રાત્રિએ ભોજન કરવું જોઈએ નહિ.”

આમ જૈન શાસ્ત્રોમાં અને લૌકિક શાસ્ત્રોમાં પણ (અનેક રીતિએ) રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવા જણાવેલું છે, માટે વિવેકી મનુષ્યે રાત્રિએ ચારેય આહારનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; કદાચ તેમ કરવું અશક્ય હોય તો પણ અશન અને ખાદિમ, એ બંનેનો ત્યાગ તો કરવો જ જોઈએ. સ્વાદિમમાં પણ સોપારી વગેરે દિવસે બરાબર જોઈ-તપાસી રાખ્યાં હોય

તેવાં જ યતનાપૂર્વક વાપરવાં જોઈએ, નહિ તો ત્રસ જીવોની હિસા વગેરે દોષો લાગે. ઉત્સર્ગ માર્ગે તો સવારે અને સાંજે રાત્રિની નજીકની (સૂર્યોદય પછીની અને સૂર્યાસ્ત પહેલાંની) બબ્બે ઘડીઓ પણ ભોજનમાં તજવી જોઈએ. કહ્યું છે કે—

અહ્નો મુખેઽવસાને ચ, યો દ્વે દ્વે ઘટિકે ત્યજન્ ।

નિશાભોજનદોષજ્ઞોઽશ્નાત્યસૌ પુણ્યભાજનમ્ ॥ ૧ ॥

(યોગશાસ્ત્ર- પ્ર૦૩-૬૩)

“રાત્રિભોજનના દોષોને જાણતો જે આત્મા દિવસના પ્રારંભમાં તથા અંતે બબ્બે ઘડી છોડીને ભોજન કરે છે, અર્થાત્ તે બબ્બે ઘડીઓને રાત્રી બરાબર સમજી તે સમયે ભોજન કરતો નથી, તે આત્મા પુણ્યવંત છે.”

એ પ્રમાણે રાત્રિભોજનનાં અનેક મહાપાપો સમજીને હિતાર્થાંએ તેનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ.

૧૫. બહુબીજ—જે ફળોમાં બીજો વધારે હોય તે બહુબીજ કહેવાય. પંપોટા અને ખસખસ વગેરેમાં વચ્ચે અંતરપટ વિના ઘણાં બીજો ભેગાં હોય છે અને તે દરેક બીજોના જીવોનો નાશ થવાનો સંભવ હોવાથી બહુબીજ ફળોને અભક્ષ્ય કહ્યાં છે. દાડિમ કે ટિંડોરાં (એક જાતિનું શાક) વગેરેમાં બીજો ઘણાં હોવા છતાં તેમાં આંતરે આંતરે પડ હોય છે તેથી પરસ્પર સ્પર્શરહિત હોય છે, માટે તેને બહુબીજ માનેલાં નથી.

૧૭. સંધાન—બોળ અથાણાં, કે જે અનેક ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિમાં હેતુ છે, તેવાં લીંબુ, બીલુ, (મરચાં, કેરી, કેરાં, ગુંદાં, કાકડી, લીલાં મરી) વગેરે સઘળાંને અભક્ષ્ય સમજી વર્જવાં જોઈએ. અથાણાં વ્યવહારથી ત્રણ દિન ઉપરાંત અભક્ષ્ય થાય છે—એમ કહ્યું છે. યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦-૩-શ્લોક-૭૨ની ટીકામાં કહ્યું છે કે—કેરી વગેરેનું અથાણું જો જીવથી સંસક્ત બને તો શ્રીજિનકથિત-ધર્મપરાયણ-દયાળુ શ્રાવક તેને ખાવાનું છોડી દે.

૧. ૭૮-૭૯મી મૂળગાથામાં ૨૨ અભક્ષ્યોનો જે ક્રમ છે તે ક્રમમાં અહીંથી ફેરફાર છે. અહીંથી નીચેના ક્રમથી વર્ણન છે—૧૭. સંધાન, ૧૮. વેંગણ, ૨૦. અજાણ્યાં ફળો, ૨૧. તુચ્છ ફળો, ૧૮. ધોલવડા (=દ્વિદળ), ૧૬. અનંતકાય, ૨૨. ચલિતરસ.

૧૯. વૃંતાક (વેંગણ)— વેંગણ નિદ્રાને વધારનારું અને વિષય વિકાર (કામ)ને ઉદ્દીપન કરનારું વગેરે અનેક દોષોનું પોષક હોવાથી અભક્ષ્ય છે.

૨૦. અજાણ્યાં ફળો— ભોજન કરનાર કે કરાવનાર, એ બંનેમાંથી કોઈ પણ જે ફળોની જાતિ ગુણ-દોષ વગેરેને જાણતા ન હોય, તેવાં અજાણ્યાં ફળો અભક્ષ્ય કહ્યાં છે. ઉપલક્ષણથી તેવાં અજાણ્યાં ફૂલ, પત્ર વગેરે પણ અભક્ષ્ય સમજવાં. કારણ કે—તેવાં કોઈ ફળ, ફૂલ વગેરે ઝેરી હોય તો ખાવાથી મરણ થાય અથવા પોતે જેનો ત્યાગ કર્યો હોય તે વસ્તુ ખવાઈ જાય તો નિયમનો ભંગ થાય; માટે જેનું નામ, જાતિ, ગુણ, દોષ વગેરે જાણવામાં ન હોય તેવાં અજાણ્યાં ફળો વગેરે અભક્ષ્ય સમજવાં.

૨૧. તુચ્છ ફળો—તુચ્છ એટલે અસાર, જેનાથી ભૂખ ભાગે નહિ અને શક્તિ આવે નહિ તેવાં ફળ, ફૂલ, મૂળ, પાંદડાં વગેરે અભક્ષ્ય છે. અરણી, કેરડો, સરગવો, મહુડો વગેરે ઝાડોનાં ફૂલો તુચ્છ છે. મહુડાં, જાંબુ, ટિંબરૂં, પીલુડાં, પાકાં કરમદાં, ગુંદાં, પીયુફળ, બોરસલીફળ, વાલોળ, વડબોર, કાયર, કોઠીમડાં વગેરે ફળો તુચ્છ છે. બીજાં પણ એવા પ્રકારનાં મૂળીયાં વગેરે, તથા અર્ધપાકેલી ચોળાની કે મગની કોમળ સીંગો વગેરે તુચ્છ છે. આવા પદાર્થો ખાવા છતાં ખાવાનું થોડું, ફેંકી દેવાનું ઘણું હોવાથી ક્ષુધા શમે નહિ અને હિંસા ઘણા જીવોની થાય.

૧૮. ઘોલવડા (દ્વિદળ) દોષ— દહીંના ઘોળમાં બનાવેલા વડાને ઘોલવડા કહેવામાં આવે છે. અહીં દહીંના ઉપલક્ષણથી સઘળું ચ ગોરસ સમજવું. કાચાં દૂધ, દહીં, છાશ, શીખંડ વગેરે ગોરસ કહેવાય છે. તેવાં ગરમ કર્યા વિનાનાં ગોરસમાં દ્વિદળ (કઠોળ) ભળવાથી કેવલીગમ્ય અતિ સૂક્ષ્મ ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે, માટે તે અભક્ષ્ય છે. (૮૩)

સવ્વેસુ વિ દેસેસુ, સવ્વેસુ વિ ચેવ તહ ચ કાલેસુ ।

કુસિણિસુ આમગોરસ-જુત્તેસુ નિગોયપંચિદી ॥ ૮૪ ॥

સર્વેષ્વપિ દેશેષુ સર્વેષ્વપિ ચૈવ તથા ચ કાલેષુ ।

કુસુણિષ્વામગોરસયુક્તેષુ નિગોદપન્નેન્દ્રિયાઃ ॥ ૮૪ ॥..... ૧૨૦૪

ગાથાર્થ— સર્વ દેશમાં અને સર્વ કાળમાં કાચા ગોરસથી યુક્ત સઘળાં કઠોળમાં નિગોદ તથા (સંમૂર્છિત) પંચેન્દ્રિય જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. (૮૪)

જંમિ ઉ પીલિજ્જંતે, નેહો નહુ હોઝ વિંતિ તં વિયલં ।

વિદલે વિ હુ ઉપ્પત્તં, નેહજુયં હોઝ નો વિદલં ॥ ૮૫ ॥

યસ્મિન્ તુ પીલ્યમાને સ્નેહો ન ખલુ ભવતિ બ્રુવતે તદ્ દ્વિદલમ્ ।

દ્વિદલેઽપિ ખલૂત્પત્તં સ્નેહયુતં ભવતિ ન દ્વિદલમ્ ॥ ૮૫ ॥ ૧૨૦૫

ગાથાર્થ— (બે ફાડો-દાળ થાય તેવા) જે ધાન્યને પીલવાથી તેલ નીકળે નહિ તે દ્વિદલ કહેવાય, તેમ જ દ્વિદળ (એટલે ભાંગવાથી બે ફાડ-દાળ થાય) છતાં જેને પીલવાથી તેલ નીકળે તે દ્વિદળ ગણાય નહિ. (૮૫)

ઉગમમાણે વિદલં, વિદલં સર્વં ચ કદ્દલયં ચ ।

નિત્રેહં સમદલયં, જં હુજ્જા તં હવે વિદલં ॥ ૮૬ ॥

ઉદગચ્છતિ દ્વિદલં દ્વિદલં સર્વં ચ કાષ્ઠદલકં ચ ।

નિઃસ્નેહં સમદલકં યદ્ ભવેત્ દ્વિદલમ્ ॥ ૮૬ ॥ ૧૨૦૬

ગાથાર્થ— જ્યારે દ્વિદળ(=કઠોળ) ઊગતું હોય(=અંકુરા ફૂટતા હોય) ત્યારે પણ દ્વિદળ છે. સર્વ કાષ્ઠદળ(=કઠોળ) કે જે સ્નેહરહિત હોય અને જેની સરખી બે ફાડ થતી હોય તે દ્વિદળ થાય=ગણાય. (૮૬)

નિત્રેહ વિદલસંભવમવિતયપત્તાઇસર્વમવિ વિદલં ।

જઇ ગોરસંમિ પડઇ તા તસજીવાણ ઉપ્પત્તી ॥ ૮૭ ॥

નિઃસ્નેહદ્વિદલસંભવમપિ ત્વક્ષત્રાદિ સર્વમપિ દ્વિદલમ્ ।

યદિ ગોરસે પતતિ તદા ત્રસજીવાનામુત્પત્તિઃ ॥ ૮૭ ॥ ૧૨૦૭

ગાથાર્થ— સ્નેહ (તેલ) રહિત દ્વિદળમાં થયેલ (=સ્નેહરહિત દ્વિદળનું) છાલ-પાંદડાં વગેરે બધું ય દ્વિદળ છે. જો તે કાચા દૂધ-દહી-છાશમાં પડે તો ત્રસજીવોની ઉત્પત્તિ થાય. (૮૭)

જઇ મુગમાસપભિઙ્ગવિદલં કચ્ચંમિ ગોરસે પડઇ ।

તા તસજીવુપ્પત્તિં ભણંતિ દહિય વિ વિદિણુવરિં ॥ ૮૮ ॥

યદિ મુદ્ગ-માષપ્રભૃતિદ્વિદલં કચ્ચે ગોરસે પતતિ ।

તદા ત્રસજીવોત્પત્તિં ભણન્તિ દધ્યપિ દ્વિદિનોપરિ ॥ ૮૮ ॥ ૧૨૦૮

ગાથાર્થ— મગ, અડદ વગેરે કઠોળ જો કાયાં (દૂધ, દહીં, છાશ, શીખંડ વગેરે) ગોરસમાં ભળે તો તરત જ (અસંખ્ય) ત્રસ જીવો ઉપજે છે અને દહીંમાં પણ બે દિવસ (રાત્રિ) પૂર્ણ થતાં તુર્ત ત્રસ જીવો ઉપજે છે.

વિશેષાર્થ— દશવૈકાલિકસૂત્રની ટીકામાં પૂ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા લખે છે કે—

રસજાઃ-તત્રાસ્નાલદધિતીમનાદિષુ પાયુકૃમ્યાકૃતયોડિતિસૂક્ષ્મા ભવન્તિ ॥

“છાશ, કાંજી, દહીં, ઓસામણ વગેરે (રસો)માં વિષ્ણના કૃમિના સમાન આકારવાળા અતિ સૂક્ષ્મ જીવો ઉપજે છે.”

પૂ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ પણ યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ ૩-શ્લોક સાતમામાં જણાવે છે કે—“દધ્યહર્દિતયાતીતં (વર્જયેત્)” “બે દિવસ (રાત્રિ) વ્યતીત થયેલું દહીં ત્યાગ કરવું.” (૮૮)

દવ્વંતરસંપત્તે, સીંદ્ર વિ હુ ગોરસંમિ ઝસિણંમિ ।

ઝસિણે વિ અવક્ષેવો, ન જુજ્જણ ગોરસાઈણં ॥ ૮૯ ॥

દ્રવ્યાન્તરસંપ્રાપ્તે શીતેડપિ ખલુ ગોરસે ઝણે ।

ઝણેડપિ અવક્ષેપો ન યુજ્યતે ગોરસાદીનામ્ ॥ ૮૯ ॥..... ૧૨૦૯

ગાથાર્થ— દ્રવ્યાંતરને પામેલા શીખંડ આદિ (અન્ય દ્રવ્યરૂપે બનેલા) પણ ઠંડા=કાયા અને (ઝણે=)ગરમ કરવા છતાં બરોબર(=આંગળી દાઝે તેટલું) ગરમ ન કરેલા ગોરસમાં કઠોળ ભેગું કરવું યોગ્ય નથી. ગરમ કરેલા પણ કઠોળમાં કાચો ગોરસ ભેગો કરવો યોગ્ય નથી. (૮૯)

૧૬. અનંતકાય—

સવ્વાઓ કંદજાઈ, સૂરણકંદો ય વજ્જકંદો ય ।

અલ્લહલિદ્ધા ય તહા, અલ્લં તહ અલ્લકચ્ચૂરો ॥ ૯૦ ॥

સર્વાઃ કન્દજાતયઃ સૂરણકન્દશ્ચ વજ્રકન્દશ્ચ ।

આર્દ્રહરિદ્ધિઃ ચ તથાડડર્દ્રં તથાર્દ્રકર્ચૂરઃ ॥ ૯૦ ॥..... ૧૨૧૦

સત્તાવરી વિરાલી, કુંઆરિ તહ થોહરી ગલોઝઆ ।

લસણં વંસકરિણ્ણ, ગજ્જરં લૂણો ય તહ લોઢો ॥ ૯૧ ॥

શતાવરી વિરાલી કુમારી તથા થોહરી ગુડૂચી ।

લશુનં વંશકરીલં ગજ્જરં લવણશ્ચ તથા લોઢશ્ચ ॥ ૯૧ ॥..... ૧૨૧૧

ગિરિકણ્ણી કિસલપત્તા, खरंसूया थेग अल्लमुत्था य ।

तह लोणरुक्खच्छल्ली, खिल्लुहडा अमयवल्ली य ॥ ९२ ॥

ગિરિકર્ણી કિસલયપત્રાણિ खरंसूया थेगः आर्द्रमुस्ता च ।

तथा लवणवृक्षछल्ली खिल्लुहडाऽमृतवल्ली च ॥ ९२ ॥ ૧૨૧૨

મૂલા તહ ભૂમિરુહા, વિરુહા તહ ઢંકવત્થુલ્લો ।

પઢમો સૂયરવલ્લો, य तहा पल्लंको कोमलंबिलिया ॥ ९३ ॥

મૂલાસ્તથા ભૂમિરુહા વિરુહાસ્તથા ઢંકુવાસ્તુલઃ ।

प्रथमः सूकरवल्क्ष तथा पत्यङ्कः कोमलाम्लिका ॥ ९३ ॥ ૧૨૧૩

આલૂ તહ પિંડાલૂ, हवंति एए अणंतनामेणं ।

अण्णमणंतं नेयं, लक्खणजुत्तीइ समयाओ ॥ ९४ ॥

આલુસ્તથા પિણ્ડાલુર્ભવન્ત્યેતેऽનન્તનામ્ના ।

अन्यदनन्तं ज्ञेयं लक्षणयुक्त्या समयाद् ॥ ९४ ॥ ૧૨૧૪

ગાથાર્થ— સઘળી જાતિના કંદો અનંતકાયિક હોય છે. કંદ એટલે વૃક્ષના થડની નીચે જમીનમાં રહેલો ગાંઠારૂપ ભાગ. આ સઘળાય લીલા કંદો અનંતકાયિક છે, કારણ કે—સૂકાયેલા નિર્જીવ થવાથી અનંતકાયપણું સંભવતું નથી. પૂ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા પણ પોતે રચેલા યોગશાસ્ત્રમાં એ જ જણાવે છે કે —“આર્દ્રઃ કન્દઃ સમગ્રોऽપિ” (પ્રકાશ ૩-૪૪) એની ટીકામાં પણ જણાવે છે કે—“આર્દ્ર એટલે ‘નહિ સૂકાયેલા સર્વ જાતિના કંદ’ સૂકાયેલા તો નિર્જીવ થવાથી તેનું અનંતકાયપણું સંભવતું નથી, વગેરે.” આ કંદોમાંના કેટલાક લોકમાં વપરાતા હોવાથી તેના નામો જણાવે છે કે—(૧) સૂરણનો કંદ, જેનાથી હરસના જીવોનો નાશ થાય છે તે—સૂરણ પ્રસિદ્ધ છે. (૨) વજ્રકંદ=એક કંદવિશેષ છે, યોગશાસ્ત્રની ટીકામાં તેનું ‘વજ્રતરુ’ નામ કહ્યું છે. (૩) લીલી હળદર=પ્રસિદ્ધ છે, દરેક જાતિની નહિ સૂકાયેલી હળદર. (૪) આદુ (લીલી સૂંઠ). (૫) લીલો કચ્ચૂરો=સ્વાદમાં તીખો હોય છે. (૬) શતાવરી=વેલડીવિશેષ. (૭) વિરાલિ-વેલડીવિશેષ, તેને કોઈ ‘સોફાલી’ પણ કહે છે. (૮) કુમારી-કુંઆર પ્રસિદ્ધ છે, જેનાં પત્રો બે ધારોમાં

કાંટાવાળાં લાંબા પરનાળના આકારનાં હોય છે. (૯) થોહરી=દરેક જાતિના થોરીયા, જેનાથી ખેતર વગેરેની વાડો કરવામાં આવે છે તે હાથીયા, કાંટાળા વગેરે જાતિના થોરીયા અનંતકાય છે, તેને સ્નૂહીવૃક્ષ પણ કહે છે. (૧૦) ગડૂચી=દરેક જાતિની ગળોના વેલા જે લીમડા વગેરે વૃક્ષો ઉપર હોય છે. (૧૧) લસણ. (૧૨) વંશકારેલ=કોમળ નવાવાંસનો અવયવવિશેષ, તે પ્રસિદ્ધ છે. (૧૩) ગાજર=પ્રસિદ્ધ છે. (૧૪) લવણક=લૂણી નામની વનસ્પતિવિશેષ. જેને બાળવાથી સાજીખાર બને છે. (૧૫) લોઢક-પચિની નામની વનસ્પતિનો કંદ (પાણીમાં પોયણાં થાય તે). (૧૬) ગિરિકર્ણિકા=એક જાતિની વેલડી (કચ્છમાં પ્રસિદ્ધ છે, જેને 'ગરમર' પણ કહે છે. (૧૭) કિસલય પત્રો=દરેક વનસ્પતિનાં પ્રૌઢ પાંદડાની પૂર્વાવસ્થાનાં કોમળ પાંદડાં અને દરેક બીજમાંથી પ્રથમ નીકળતા અંકુરાઓ, તે અનંતકાય જ હોય છે, જ્યારે તે રૂઢ બને ત્યારે પણ પ્રત્યેક વનસ્પતિનાં હોય તે જ પ્રત્યેક વનસ્પતિ થાય, બીજા તો અનંતકાય જ રહે, જેમ મેથીની ભાજીના મૂળમાં રહેલાં જાડાં પત્રો અનંતકાય હોય છે, તેમ દરેક વનસ્પતિનાં પણ પ્રથમ ઉગતાં પત્રો અનંતકાય હોય છે અને પ્રથમ નીકળતા અંકુરા પણ અનંતકાય હોય છે, (૧૮) ખરસઈઓ=કંદવિશેષ, જેને 'કસેરૂ=ખીરિંશુક' પણ કહે છે. (૧૯) થેગની ભાજી=પ્રસિદ્ધ છે, તેનો પોંખ પણ થાય છે, જે જુવારના જેવો ચોમાસામાં ઘણા સ્થળોએ વેચાય છે. (૨૦) લીલી મોથ=પ્રસિદ્ધ છે, જે જળાશયોમાં કાંઠે કાંઠે થાય છે અને પાકે ત્યારે કાળી થાય છે. (૨૧) લવણ નામના વૃક્ષની છાલ=તેને 'ભ્રમર વૃક્ષ' પણ કહે છે, છાલ સિવાય તેનાં બાકીનાં અંગો પ્રત્યેક વનસ્પતિ છે. (૨૨) ખિલ્લહડો=ખિલ્લુડ નામે કંદ, લોકમાં તે પ્રસિદ્ધ છે. (૨૩) અમૃતવેલ=તે નામનો વેલો. (૨૪) મૂળાનો કંદ=પ્રસિદ્ધ છે. (મૂળાનાં કંદ સિવાયનાં ડાંડલી, ફૂલ, પત્ર, મોગરા અને દાણા-એ બધાંય અંગો પ્રત્યેક છતાં અભક્ષ્ય ગણાય છે તથા કંદ તો ધોળો અને રાતો, જે દેશી અને પરદેશી કહેવાય છે, તે બંને પ્રકારનો પણ અનંતકાય જ છે). (૨૫) ભૂમિરુહ—જેનું લોકોમાં ભૂમિકોડા નામ છે, તે ચોમાસામાં થાય છે-તેને બિલાડીનો ટોપ પણ કહે છે, કે જે છત્રના આકારે હોય છે. (૨૬) વિરૂઢ=કઠોળમાંથી

નીકળતા અંકુરા, જ્યારે ચણા, મગ વગેરેને દાળ કરવા માટે પલાળવામાં આવે છે, ત્યારે તે વધુ વખત પાણીમાં રહેતાં તેમાં સફેદ અંકુરાઓ નીકળે છે (પછી તેની દાળ બનાવી હોય કે શાક તરીકે બાફ્યાં હોય તો પણ તેનું ભક્ષણ કરનારને અનંતકાયભક્ષણનો દોષ લાગે છે, માટે તે બહુ વખત પલાળી રાખવા નહિ, પરધર્મીને ત્યાં જમવા જતાં આ વિષયની કાળજી ન રખાય તો નિયમભંગ થવા સંભવ છે). (૨૭) ઢક્કવત્થુલ=વત્થુલો તે નામે પ્રસિદ્ધ એક શાક છે, તે પ્રથમ ઉગતી વખતે અનંતકાય છે અને કોમળતા મટી કઠિન બને ત્યારે પ્રત્યેક ગણાય છે. (૨૮) શૂકરવલ્લી=તેને ‘શૂકરવાલ-શૂકરવેલી’ પણ કહે છે, જેની જંગલમાં મોટી વેલડીઓ થાય છે. (ધાન્યમાં જે વાલ ગણેલા છે તે અનંતકાય નથી). (૨૯) પલ્યંક=તે પાલખની ભાજી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. (૩૦) કુણી આંબલી=જેમાં ઠળીયા-બીજ ન થયાં હોય તેવા કુણા આંબલીના કાતરા અનંતકાય છે. (૩૧) આલુકંદ=જેને રતાળુ કંદ કહેવાય છે તે પ્રસિદ્ધ છે અને (૩૨) પિંડાળુ=ડુંગળી-નામે પ્રસિદ્ધ છે. એ પણ કંદ છે. આ બત્રીશ નામો શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે. (વર્તમાનમાં આ પ્રકારો પૈકી કેટલાક નામો અન્ય દેશોમાં પ્રસિદ્ધ હોય કે બદલાઈ ગયાં હોય એમ સમજાય છે.) આ સિવાયનાં બીજા પણ શાસ્ત્રાનુસારે અનંતકાયનાં લક્ષણો જેમાં ઘટતાં હોય તે અનંતકાય જાણવા. (૯૦-૯૧-૯૨-૯૩-૯૪)

ગૂઢસિરસંધિપલ્લં, સચ્ચીરં જં ચ હોઙ નિચ્ચીરં ।

સમભંગં છિત્તરુહં, સાહારણસરીયં જાણ ॥ ૧૫ ॥

ગૂઢસિરસંધિપર્વ સત્ક્ષીરં યત્ત્વં ભવતિ નિઃક્ષીરમ્ ।

સમભંગં છિત્તરુહં સાધારણશરીરકં જાનીહિ ॥ ૧૫ ॥ ૧૨૧૫

ગાથાર્થ— જેનાં પાંદડાં વગેરેમાં નસો, (કુઆર વગેરેમાં) સાંધા અને (શેરડી વગેરેમાં) પર્વો=ગાંઠો ગુપ્ત હોય, અર્થાત્ જેના નસો, સાંધા, ગાંઠો પ્રગટ ન થયા હોય તે, જે દૂધ સહિત હોય કે દૂધ રહિત હોય તે, વળી ભાંગતા જેના સરખા ભાગ થાય તે, જે છેદવા છતાં ઊગે, એવા લક્ષણવાળી વનસ્પતિને તું અનંતકાય જાણ. (૯૫)

૨૨. ચલિત રસ— જેનો રસ એટલે સ્વાદ ફરી ગયો હોય અને ઉપલક્ષણથી જેના વર્ણ-ગંધ-સ્પર્શ વગેરે બદલાઈ ગયા હોય, તે વસ્તુઓ ચલિત રસ કહેવાય છે. કુષિત-કોહેલું અન્ન-રસોઈ, વાસી (આગળના દિવસે પાણી સહિત રાંધેલું) અન્ન, ગોરસ સાથેનું કઠોળ-દ્વિદળ, વાસી નરમ (લોચા) પુરી, પાણીમાં રાંધેલો વાસી ભાત, તાંદળા, કોદરા વગેરેમાં અનેક જીવો ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.^૧

૧. ચલિત રસ સંબંધી બહુ કાળજી રાખવા જેવી છે. મીઠાઈ, ખાખરા વગેરેનો ચોમાસામાં ૧૫ દિવસ, ઉનાળામાં ૨૦ દિવસ અને શિયાળામાં ૩૦ દિવસ (મહિના)નો કાળ કલ્લો છે. તેમાં નવી-જૂની વસ્તુ ભેગી થયા કરે અને વાસણ સાફ કર્યા વિના નવી વસ્તુઓ તેમાં ભરે તો નવી પણ અભક્ષ્ય થઈ જાય. તેમાંય લોટ તો ખોરો થાય કે ધનેરાં, ઇંચળો વગેરે જીવોની ઉત્પત્તિ થાય, તો ચાળીને પણ વાપરવો ઉચિત નથી, જીવોત્પત્તિ ન થઈ હોય ત્યારે પણ વારંવાર ચાળીને તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ઘઉં, ચણા વગેરે કરતાં બાજરાનો લોટ જલદી ખોરો થઈ જવાથી વહેલો અભક્ષ્ય બને છે. બજારનો લોટ તો અભક્ષ્ય છે જ. જલેબીનો આથો રાત્રે કહોવડાવવાથી તેમાં ત્રસ જીવો ઉપજે છે અને તેથી તે અનાચરણીય (વજ્ય) છે. લીલો-સૂકો હલવો, બદામનો હલવો વગેરે પદાર્થો લોટ બે-ત્રણ દિવસ સડાવીને બનાવાય છે માટે અભક્ષ્ય છે. દૂધનો હલવો તે જ દિવસે ભક્ષ્ય છે, પછી વાસી થાય છે, માવો-બને તે દિવસે ભક્ષ્ય છે. માવાની બનેલી ચીજો પેંડા, બરફી, ધારી, જાંબૂ વગેરેમાં ચાસણી કાચી રહે તો અભક્ષ્ય છે, કારણ કે—જેમાં માવો કાચો રહે છે કે માવો જેમાં કાચો જ વપરાય છે તે અભક્ષ્ય છે, કેરીઓનો માવો કે તેની બનેલી વસ્તુઓ અભક્ષ્ય થવા સંભવ છે. નજરે બનાવેલી પાકા માવાની વસ્તુ પાકી ચાસણીયુક્ત હોય તો તે ભક્ષ્ય ગણાય છે. કેટલાક અન્યાયી વેપારીઓ રતાળુ, બટેટા, વગેરેને બાફીને માવામાં ભેળવે છે, તે માવો ખાવાથી અનંતકાયના ભક્ષણનો દોષ લાગે છે. કેરી, આમળાં વગેરેના મુરબ્બા પણ ચાસણી બરાબર ન હોય તો અભક્ષ્ય થવા સંભવ છે. વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ બદલાતાં જ તે અભક્ષ્ય થાય છે—એમ સેનપ્રશ્નમાં કહ્યું છે. સેવ, વડી, પાપડ, ખેરો, સાળેવડાં, ખીચીયાં વગેરે ખાસ ઉનાળામાં જલદી સૂકાઈ જાય તેવા દિવસોમાં સૂર્યોદય પછી જ લોટ બાંધીને બનાવવા વ્યાજબી છે, જે સૂર્યાસ્ત પહેલાં સંપૂર્ણ સૂકાઈ જવાથી વાસીભક્ષણનો દોષ લાગે નહિ. આ બધી ચીજોમાં ચોમાસામાં લીલ-ફૂગ થઈ જવા સંભવ છે, માટે તે ચોમાસા પહેલાં સમાપ્ત થાય તેટલા પ્રમાણમાં જ બનાવવી વ્યાજબી છે. સેકેલો પાપડ બીજે દિવસે વાસી ગણાય છે, તળેલો પાપડ બીજે દિવસે વપરાય છે. દૂધપાક-બાસુદી-શ્રીખંડ-મલાઈ વગેરે બધી વસ્તુઓ બને તે દિવસે જ ભક્ષ્ય છે, રાત્રિ જતાં તે વાસી થાય છે. કેરી-આદ્રાં નસાત્રમાં સૂર્ય સંક્રમ થાય ત્યારથી અભક્ષ્ય કહી છે, તો પણ જે કેરીનો સ્વાદ ઊતરી ગયો હોય, જે ગંધાઈ ગઈ હોય, જે ભડદાં બની ગયાં હોય, તે તો આદ્રાં પહેલાં પણ અભક્ષ્ય છે. કેરીમાં ઘણી વખત ઇંચળો નીકળે છે. ચૂસીને ખાવાથી તેની જયણા થઈ શકતી નથી, હિંસા થાય છે અને રોગોત્પત્તિ થાય છે. વસ્તુતઃ જૈન આચારો સ્વરૂપે જ આરોગ્યનું-શરીરપુષ્ટિનું સાધન છે. તેને છોડીને આરોગ્ય કે પુષ્ટિના અન્યાય ઉપાયો કરવા તે પાવલી કમાવા જતાં પંદરને ગુમાવવા જેવું છે અને અધર્મ-કર્મબંધ વગેરે થાય તે વધારામાં. માટે સુખના અર્થાંએ જૈન આચારોને સાચવવા માટે પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. ચટણી બનાવતાં પાણી કે દાળીયા

વાસી ભાત (વગેરે રસોઈ), કાલાતીત પકવાન, બે દિવસ (રાત્રિ) વ્યતીત થઈ ગયા પછીનું દહીં તથા છાશ, વગેરે બધું ચલિત રસ ગણાય છે; તેમાં પકવાન વગેરેને અંગે શાસ્ત્રમાં જણાવ્યું છે કે—

વગેરે કાંઈ ન નાખ્યું હોય તો જ વધારેમાં વધારે ત્રણ દિવસ ખપે છે, પાણી કે દાળીયા જેવું કાંઈ પણ નાખ્યું હોય તો તે જ દિવસે ભક્ષ્ય છે. ચવાણું-સેવ, ગાંઠીયા, ચણાની દાળ વગેરે બધું બજારનું અભક્ષ્ય થવાનો સંભવ છે, ઘેર વિવેકપૂર્વક કરેલું જ વિશ્વાસપાત્ર હોવાથી ભક્ષ્ય છે, કારણ કે—વેપારીએ બનાવેલાનો કાળ નક્કી હોતો નથી. બટેટાં વગેરેનાં ભજ્યાં જેમાં બનાવ્યાં હોય તે જ તેલ ચવાણામાં વપરાય છે. લાડુ-તળ્યા વિનાના ચૂરમાના બીજે જ દિવસે વાસી થાય. તળેલા ચૂરમાના લાડુ પણ મુઠીયાં ભાંગીને ફરી ચૂરીને શેઠીને બનાવેલા હોય તો બીજે દિવસે ખપે. મુઠીયાં કાચા રહે તો વાસી થવા સંભવ છે. કોઈ કોઈ મોતીયા, કણસઈ વગેરે લાડુ પણ ચાસણી કાચી હોવાના કારણે કે બુંદી કાચી રહેવાના કારણે બે-ચાર દિવસમાં ગંધાય છે અને ભાંગતાં અંદર સફેદ કુગ-અનંતકાપ જણાય છે. રસોઈ-ઉનાળામાં સખત ગરમીને લીધે ઉતરી જવાથી-બેસ્વાદ થાય તો તેનો રસ બદલાઈ જવાનો સંભવ છે, ગરમ ગરમ રોટલા-રોટલી-પૂરી વગેરે પણ વાસણમાં ભરી તરત ઢાંકવાં નહિ, પરંતુ થોડી વાર પછી ઢાંકવા. છાશમાં રાખેલા ભાતનો કાળ આઠ પ્રહરનો હોવાથી સાંજે રાખ્યો હોય તે બીજે દિવસે ખપે, પણ સવારનો રાંધેલો તો તે જ દિવસે સૂર્યાસ્ત સુધી ખપે, કારણ કે—રાત્રિએ રાત્રિભોજનનો દોષ લાગે અને બીજે દિવસે સવારે જ કાળ પૂર્ણ થઈ જાય. તે પણ જો બૂડાબૂડ જાડી છાશમાં દાણે દાણા છૂટા થઈ જાય તેમ છાંટેલો હોય તો જ ખપે, નહિ તો અભક્ષ્ય થાય, તેમાં ચાર આંગળ છાશ ઉપર તરતી હોવી જોઈએ, ચોમાસામાં તો એ પ્રમાણે કરતાં પણ દોષ લાગવા સંભવ છે. કોઈ કોઈ પ્રદેશમાં આજે બનાવેલા રોટલા-ભાખરી વગેરે બીજે દિવસે ખાવાનો રિવાજ છે, તે વાસી હોવાથી અભક્ષ્ય છે. સેકેલા રોટલા પણ ભાંગતાં ખાખરા કે પાપડની જેમ અવાજ થાય તેવા અકારો સેકાયેલા હોય તો જ વાસી ન થાય. રાંધેલું વધી પડ્યા પછી લોભથી-કૃપણતાથી વાસી રાખવાનો અને ખાવાનો પણ પ્રસંગ આવી જાય છે. કૃપણતા હોય તો પ્રમાણયુક્ત રાંધવું, નહિ તો વધેલું અનુકંપાદાન તરીકે ઉપયોગ કરવો ઉચિત છે. દહીં-દૂધમાં ખટાઈ નાખી મેળવેલું દહીં ૧૬ પ્રહર પછી અભક્ષ્ય થાય છે, માટે પ્રભાતે મેળવેલું બીજા દિવસની સાંજ સુધી ભક્ષ્ય સમજવું. રાત્રિ પૂર્ણ થતાં ૧૬ પ્રહર પૂર્ણ થઈ જાય, અર્થાત્ બે રાત્રિ પસાર થતાં તે અભક્ષ્ય બને છે, માટે સાંજે મેળવ્યું હોય તો પણ ૧૨ પ્રહર જ એટલે બીજા દિવસની સાંજ સુધી જ વાપરી શકાય. અહીં સોળ પ્રહરનો અર્થ મેળવણ નાખ્યું ત્યારથી તે ૧૬ પ્રહર સુધી-એમ સમજવાનો નથી. મેળવણ ગમે ત્યારે નાખ્યું હોય, તો પણ તે દિવસના પૂરા ચાર પ્રહર, રાત્રિના ચાર પ્રહર, બીજા દિવસના ચાર પ્રહર અને બીજા રાત્રિના ચાર પ્રહર મળી ત્રીજા દિવસના સૂર્યોદય થતાં પહેલાં સોળ પ્રહર પૂરા ગણવાના છે. તેમાં છેલ્લી રાત્રિએ રાત્રિભોજન-દોષ લાગે માટે મેળવ્યું તેના બીજા દિવસની સાંજ સુધી જ તે વાપરી શકાય અને ત્રીજા દિવસના સૂર્યોદય પહેલાં તેની છાશ-વલોણું કરી નાખવું જોઈએ. તેની બનેલી છાશનો કાળ પણ એ જ રીતિએ સોળ પ્રહરનો ગણવો. દૂધનો સામાન્ય રીતિએ ચાર પ્રહરનો કાળ છે, તો પણ સાંજના દોહેલા દૂધમાં મધ્યરાત્રિ પહેલાં મેળવણ નાંખી દેવું જોઈએ. વ્યાપારીઓ દૂધમાં પણ વાસી દૂધ કે આરાટ્ટ નામનો લોટ જેવો પદાર્થ ભેળવીને વેચે છે, જે અભક્ષ્ય છે. ઘી-ધીનો સ્વાદ વગેરે બદલાઈ કડવું બની જાય. ખોરું

વાસાસુ પત્રરદિવસં, સિ-ગ્ગહકાલેસુ માસ-દિગ્ધીસં ।

ગ્ગાહિમં જઈણં, કમ્પદ આરભ્મ પઢમદિણા ॥ ૧ ॥

“પકવાત્રાદિ તળેલી વસ્તુઓ, તે બની હોય તે દિવસને ભેગો ગણતાં વર્ષાકાળમાં ૧૫ દિવસ, શીતકાળમાં એક માસ અને ઉષ્ણકાળમાં ૨૦ દિવસ સુધી જ સાધુઓને કલ્પે છે.”

ઈંગાલી વળસાડી, ખાડી ફોડી સુવજ્જા કમ્મં ।

વાણિજ્જં ચેવ દંતલક્ખરસ કેસ વિસ વિસયં ॥ ૧૬ ॥

આજ્ઞારી વનં શકટી ખાટી સ્ફોટિ સુવર્જતિ કર્મ ।

વાણિજ્યં ચૈવ દન્ત-લાક્ષારસ-કેશ-વિષવિષયમ્ ॥ ૧૬ ॥..... ૧૨૧૬

એવં યુ જંતપીલ્લણ-કમ્મં નિલ્લછણં ચ દવદાણં ।

સરદહતલાય સોસં, અસહ્પોસં ચ વજ્જિજ્જા ॥ ૧૭ ॥

એવં યલુ યન્નપીલનકર્મ નિર્લાજ્જનં ચ દવદાનમ્ ।

સરો-દ્રહ-તલાગશોષમસતીપોષં ચ વર્જયેત્ ॥ ૧૭ ॥..... ૧૨૧૭

ગાથાર્થ— અંગારકર્મ— લાકડા બાળીને કોલસા બનાવીને વેચે. તેમાં છ જીવનિકાયની વિરાધના થાય. વનકર્મ— વન ખરીદીને વૃક્ષોને છેદીને મૂલ્યથી વેચે. એ પ્રમાણે પત્રાદિનો પણ પ્રતિષેધ છે. શકટકર્મ— ગાડું ચલાવીને નિર્વાહ કરે. તેમાં વધ અને બંધ વગેરે બહુ દોષો થાય. ભાટકકર્મ— પોતાના ગાડાં વગેરેમાં બીજાના વાસણ, ઘરમાં ઉપયોગી ઉપકરણો વગેરે ભાડેથી લઈ જાય-લઈ આવે તે ભાટકકર્મ. આ રીતે પારકી વસ્તુઓ લઈ જવી-લઈ આવવી ન કલ્પે. અથવા પોતાના ગાડાં અને

કે લાલ બની જાય અને તેની ગંધ બદલાઈ જાય, તો તે અભક્ષ્ય જાણવું. વેપારીઓ ધીમાં પણ ચરબી, બટેટા, રતાળુ વગેરેના કંદને બાફીને ભેળવે છે. માખણને થોડી છાશ સાથે રાખીને ધી બનાવવું જોઈએ, નહિ તો માખણ અભક્ષ્ય બની જાય છે. પ્રસૂતિ પછી દશ દિવસ સુધી ગાયનું, પંદર દિવસ સુધી ભેંસનું અને આઠ દિવસ સુધી બકરીનું દૂધ કલ્પે નહિ. તેનો બળી વગેરે બનાવ્યો હોય તે પણ અવાય નહિ. ખાટાં ઢોકળાં-ચોખાની કણકી, અડદ કે ચણાની દાળ વગેરેને ભરડી રાત્રે છાશમાં પલાળી રાખે છે અને બીજે દિવસે ઢોકળાં બનાવે છે, જે વાસી થવા સાથે કઠોળમાં છાશ ભળવાથી (દ્વિદળ) અભક્ષ્ય થાય છે. સેકેલાં શાન્ત-ચણા, મમરા, શાશી વગેરેનો કાળ પકવાત્ર જેટલો સમજવો. વગેરે ઘણી વસ્તુઓ વિવેક વિના અભક્ષ્ય બને છે. આ વિષયમાં ઘણી સમજ મેળવવા યોગ્ય છે. તે બહુશ્રુતો પાસેથી જાણી લેવી.

બળદ વગેરે બીજાને ભાડેથી આપે. ઇત્યાદિ શ્રાવકને ન કલ્પે. સ્ફોટકકર્મ— નીચે ઊડી સુધી ખોદીને અથવા હળથી ભૂમિને ફાડીને આજીવિકા ચલાવે. દંતવાણિજ્ય— દાંત આપજે એમ કહીને પહેલેથી ભીલોને મૂલ્ય આપે. તેથી ભીલો તે વાણિયો જલદી આવશે એમ વિચારીને જલદી હાથીને મારે. એ રીતે માચ્છીમારોને પહેલેથી શંખનું મૂલ્ય આપે. ઇત્યાદિ ન કલ્પે. ભીલો પહેલેથી હાથીદાંત લઈ આવ્યા હોય અને માચ્છીમારો શંખ લઈ આવ્યા હોય તો ખરીદે. લાક્ષવાણિજ્ય— લાખના વેપારમાં આ જ દોષો છે. લાખમાં કૃમિઓ ઉત્પન્ન થાય. રસવાણિજ્ય— દારૂ વેચવાનો વેપાર. મદિરાપાનમાં માર મારવો, આક્રોશ કરવો, વધ કરવો વગેરે ઘણા દોષો છે. માટે રસવાણિજ્ય ન કલ્પે. કેશવાણિજ્ય— દાસીઓ લઈને બીજા સ્થળે જ્યાં સારી કિંમત મળે ત્યાં વેચે. આમાં પણ પરાધીનતા વગેરે અનેક દોષો છે. વિષવાણિજ્ય— વિષનું વેચાણ ન કલ્પે. તેનાથી ઘણા જીવોની વિરાધના થાય. યંત્રપીલણકર્મ— તલ પીલવાનું યંત્ર, શેરડી પીલવાનું યંત્ર, ચક્ર વગેરે ન કલ્પે. નિર્લાઈનકર્મ— બળદ આદિને નપુંસક કરવાનું ન કલ્પે. દવાગ્નિદાપનતાકર્મ— ક્ષેત્રની રક્ષા માટે જંગલમાં આગ લગાડે. જેમ કે ઉત્તરાપથ દેશમાં. પછી ક્ષેત્ર બળી ગયે છતે નવું ઘાસ ઊગે. તેમાં લાખો જીવોનો વધ થાય. સર-દહ-તડાગ-શોષણ કર્મ— સરોવર, મોટું જળાશય અને તળાવને સૂકાવે, પછી તેમાં અનાજ વગેરે વાવે. આ ન કલ્પે. અસતીપોષણતાકર્મ— દુરાચારિણી સ્ત્રીઓને પોષે. જેમ કે ગોલ્લદેશમાં યોનિપોષકો (દુરાચાર કરાવવા દ્વારા પોતાની આજીવિકા ચલાવનારાઓ) દાસીઓનું ઘણું ભાડું લે છે.

આ બહુ સાવધ કર્મો બતાવ્યાં. આનાથી સાવધ કર્મો આટલાં જ છે એમ ન સમજવું. આવા પ્રકારનાં બીજાં પણ જે જે બહુ સાવધ કર્મો હોય તે ત્યાજ્ય જાણવાં. (૮૬-૮૭)

जं इंदियसयणाई, पडुच्च पावं करेज्ज सो होइ ।

अत्थे दंडे इत्तो, अन्नो उ अणत्थदंडो य ॥ ९८ ॥

यदिन्द्रियस्वजनादीन् प्रतीत्य पापं कुर्यात् स भवति ।

अर्थे दण्डोऽतोऽन्यस्तु अनर्थदण्डश्च ॥ ९८ ॥ ૧૨૧૮

ગાથાર્થ— ઈંદ્રિયો કે સ્વજનાદિ માટે જે પાપો કરે તે અર્થદંડ છે, તે સિવાયનો અનર્થદંડ જાણવો (૮૮)

તહવજ્ઞાણાયરિયં, પાવોવૅસં ચ હિંસદાણાં ।

ચક્ત્યં પમાયચરિયં, અવજ્ઞાણં અદ્રુદેર્હિ ॥ ૧૧ ॥

તથાઽપધ્યાનાચરિતં પાપોપદેશશ્ચ હિંસદાનાનિ ।

ચતુર્થ પ્રમાદાચરિતમપધ્યાનમાર્તરૌદ્રાધ્યામ્ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨૧૧

ગાથાર્થ— અશુભધ્યાનાચરણ, પાપોપદેશ, હિંસકપ્રદાન અને ચોથું પ્રમાદાચરણ એ ચાર અનર્થદંડ છે. તેમાં આર્તધ્યાન-રૌદ્રધ્યાન કરવાથી અશુભધ્યાન થાય છે. (૮૯)

સત્યગિમુસલજંતગ, તણકટ્ટું મંતમૂલભેસજ્જે ।

દિન્ને દવાવિં વા, હિંસપ્પયાણમણેગવિહં ॥ ૧૦૦ ॥

શસ્ત્રા-ઽગ્નિ-મુશલ-યન્ત્રક-તૃણ-કાશ્ચાનિ મન્ત્ર-મૂલ-ઐષજ્યાનિ ।

દત્તે દાપિતે વાં હિંસપ્રદાનમનેકવિધમ્ ॥ ૧૦૦ ॥ ૧૨૨૦

ગાથાર્થ— ‘સત્યગિમુસલ’=શસ્ત્ર, અગ્નિ તથા મુશળ (સાંબેલું) વગેરે, ‘જંતગ’=ગાડું વગેરે યંત્રો, ‘તણ’=તૃણ-ઘાસ, જેનાથી મોટાં દોરડાં (વસ્ત્ર) વગેરે બને છે તે, ‘ડાભડો-શણ’ વગેરે જાતિનાં ઘાસ, અથવા ‘ક્ષત-ધા’ વગેરેમાં થયેલાં કૃમિ વગેરે જીવોનો નાશ કરનારી ‘બહુકરી’ નામની વનસ્પતિ, ‘કટ્ટું’=કાષ, અર્થાત્ લાકડાના રેંટ-લાકડી વગેરે, ‘મંત’=ઝેર ઉતારવાના કે વશીકરણ વગેરેના મંત્રો, ‘મૂલ’=મૂળીઆ, અર્થાત્ નાગદમની આદિ કે તાવ વગેરે ઉતારવાનાં મૂળીયાં, અથવા ‘ગર્ભ પાડવો-પડાવવો’ ઇત્યાદિ પાપકાર્ય તે ‘મૂળકર્મ’ અને ‘ભેસજ્જે’=અનેક ચીજો મેળવીને બનાવેલાં-ઉચ્ચાટન (સંતાપ-ક્લેશ) વગેરે કરનારાં ઔષધો; ઘણા જીવોનો સંહાર કરનારાં એ શસ્ત્ર-અગ્નિ વગેરે હિંસક સાધનો દાક્ષિણ્યતા આદિ કારણ વિના જ ‘દિન્ને’=મેં બીજાને (જેને-તેને) આપ્યાં હોય ‘વા’=અથવા ‘દવાવિં’=બીજાઓ દ્વારા અપાવરાવ્યાં હોય, આ રીતે હિંસકપ્રદાન અનેક પ્રકારનું છે. (૧૦૦)

નહાણુવ્વટ્ટણવત્તગ-વિલેવણે સદ્ધરુવસગંધે ।

વત્થાસણ આભરણે પાવુવણ્ણસમણેગવિહં ॥ ૧૦૧ ॥

સ્નાનોદ્વર્તન-વર્ણક-વિલપને શબ્દ-રૂપ-રસ-ગન્ધે ।

વસ્ત્રા-ડડસના-ડડધરણે પાપોપદેશોડનેકવિધઃ ॥ ૧૦૧ ॥..... ૧૨૨૧

ગાથાર્થ— ‘નહાણુવ્વટ્ટણ’=સ્નાન અને ઉદ્વર્તન, તેમાં ત્રસ જીવોવાળી જમીન ઉપર, અથવા ઉડતા જીવો પાણી વગેરેમાં પડે તેવાં સંમયે, કે વસ્ત્રથી પાણીને ગાળ્યા વિના, એમ જયણા વિના શરીર યોગવાપૂર્વક સ્નાન કરવાથી જે કર્મ બાંધ્યું, તથા જીવયુક્ત ચૂર્ણ (શરીર યોગવાની પીડી) વગેરેનું શરીરે ઉદ્વર્તન કરવું-શરીરે યોગવું અને યોગ્યા પછી શરીરથી ઉતારેલી તે વસ્તુઓને રાખમાં નહિ રાખતાં જ્યાં-ત્યાં નાખવાથી તેની ઉપર કીડીઓ વગેરે ચઢે અને કૂતરાં વગેરે તેનું ભક્ષણ કરે, અથવા જતા-આવતા માણસોના પગ નીચે કચરાવાથી તે જીવો મરી જાય, એમ જયણા વિના ઉદ્વર્તન કરવાથી જે કર્મ બાંધ્યું, ‘વત્તગ’=કસ્તુરી આદિથી શરીરે વર્ણશોભા કરી, ‘વિલેવણે’=કંકુ-ચંદન-બરાસ વગેરેનું શરીરે વિલેપન કર્યું, એ વર્ણ અને વિલેપનમાં ઉડતા જીવો પડવા વગેરેથી વિરાધના થાય તેમ અયતનાથી કર્યા. તથા ‘સદ્ધ’=(કુતૂહલથી) વીણા-વાંસળી વગેરેના શબ્દ સાંભળ્યા, વળી ‘રૂવ’=નટ વગેરેનાં રૂપો જોયાં (અર્થાત્-નાટક-સીનેમા-સરકસ-ભવાઈ-તમાસા-નટ-ભાંડ-ભવૈયાના યાળા કે મદારીની રમત વગેરે જોયાં), ‘રસ’=સાંભળનારને પણ આસક્તિ થાય તેમ તે તે ખાદ્ય વસ્તુના સ્વાદનું વર્ણન કર્યું, ‘ગંધે’=બીજને આસક્તિ થાય તેમ ગંધની પ્રશંસા કરી, તથા ‘વત્થાસણઆભરણે’=વસ્ત્ર, આસન, આભરણ (આભૂષણ-અલંકારાદિ)નું પણ આસક્તિ વધે તેમ વર્ણન (વર્તન) કર્યું; શબ્દ-રૂપ વગેરે પાંચેય ઈન્દ્રિયોન વિષયો જણાવેલા હોવાથી તેના સજ્જતિય સુરાપાન, વિષયસેવન, કષાય, નિદ્રા અને વિકથા—એ પાંચેય પ્રમાદો સમજી લેવા; અથવા તો આજસ-પ્રમાદથી તેલ વગેરેનાં ભાજન ખૂલ્લાં રાખ્યાં વગેરે અહીં જણાવ્યું તે સઘળું ‘પ્રમાદાયરિત’ જાણવું તથા પાપોપદેશ અનેક પ્રકારનો છે. (૧૦૧)

કુકુઙ્યં મોહરિયં, ભોગુવભોગાઙ્ગેરકંદપ્પા ।

જુત્તાહિગરણમેઽ, અઙ્ગારા ણત્થદંડવ્વે ॥ ૧૦૨ ॥

કૌતુક્યં મૌખ્યં ભોગોપભોગાતિરેક-કન્દર્પૌ ।

યુક્તાધિકરણમેતેઽતિચારા અનર્થદણ્ડવ્રતે ॥ ૧૦૨ ॥ ૧૨૨૨

ગાથાર્થ—કુકુઙ્યં—આંખ વગેરેના વિકારપૂર્વક લોકો હસે તેમ ભાંડ જેવા ચાળા કરવા, મોહરિયં—પ્રયોજન વિના મુખરપણાથી (=વાચાળ-પણાથી) બહુ બોલવું, ભોગુવભોગાઙ્ગેરક—ભોગોપભોગની વસ્તુઓ જરૂરિયાતથી વધારે રાખવી. (વધારે રાખવાથી બીજાઓ ઉપયોગ કરે તેથી નિરર્થક પાપ બંધાય.) કંદપ્પ—મોહ વધે તેમ હસવું, જુત્તાહિ-ગરણમેઽ—આત્માને નરકાદિનો અધિકારી બનાવે તેવાં અધિકરણો-સાંબેલું, ખાંડણીઓ વગેરે તુરત કામમાં આવે તેમ સંયુક્ત રાખવાં, આ પાંચ અનર્થ દંડમાં અતિચારો છે. (૧૦૨)

સામાઙ્ગ્યં કર્ત્વિતો પંચુવગરણાઙ્ગસંજુઓ સઙ્ગો ।

મુહપત્તી રચહરણં, અવ્વહા દંડાણ પુંચ્છણગં ॥ ૧૦૩ ॥

સામાયિકં કુર્વન્ પચ્છોપકરણાદિસંયુતઃ શ્રાદ્ધઃ ।

મુહપત્તી રજોહરણમશ્વા દણ્ડાનાં પ્રોચ્છનકમ્ ॥ ૧૦૩ ॥ ૧૨૨૩

ગાથાર્થ—સામાયિકને કરતો શ્રાવક મુહપત્તિ, રજોહરણ (=ચરવળો), સ્થાપનાચાર્ય અને દંડાસણ (વગેરે) પાંચ ઉપકરણ વગેરેથી યુક્ત હોય.

વિશેષાર્થ—શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્ર ચૂર્ણિમાં ચાર ઉપકરણો કહ્યા છે. તે પાઠ આ પ્રમાણે છે—

સામાઙ્ગ્યકયસ્સ સમણોવાસગસ્સ ચરવિહે ધમ્મોવગરણે પત્રત્તે, તં જહા-
ઠ્ઠણાયરિયત્તિ, મુહપત્તિઅત્તિ, જવમાલિઅત્તિ દંડપાઙ્ગણગં ચ ત્તિ ।

સામાયિક કરનાર શ્રમણોપાસકને ચાર પ્રકારનાં ધર્મોપકરણ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—સ્થાપનાચાર્ય, મુહપત્તિ, જપમાલિકા (નવકારવાળી) અને દંડપ્રોચ્છનક=રજોહરણ (ચરવળો). (૧૦૩)

સાવજ્જજોગવિરઓ, તિગુત્તો છસ્સુ સંજઓ ।

ઊવત્તો ય જયમાણો આયા સામાઙ્ગ્યં હોઙ્ગ ॥ ૧૦૪ ॥

સાવદ્યયોગવિરતિસ્ત્રિગુણઃ ષટ્સુ સંયતઃ ।

ઉપયુક્તશ્ચ યતમાન આત્મા સામાયિકં ભવતિ ॥ ૧૦૪ ॥ ૧૨૨૪

ગાથાર્થ—સાવદ્ય મન-વચન-ક્રયાના યોગોથી નિવૃત્ત, ત્રણ ગુણોથી ગુપ્ત, પાંચ ઈન્દ્રિય અને મન એ છમાં સંયમવાળો, (આત્મામાં જ) ઉપયોગવાળો અને (છકાયની) યતના કરતો આત્મા જ સામાયિક છે=સામાયિકરૂપ થાય છે. (૧૦૪)

જો સમો સવ્વભૂએસુ, તસેસુ થાવેસુ ય ।

તસ્સ સામાઇયં હોઇ, ઇઇ કેવલિભાસિયં ॥ ૧૦૫ ॥

યઃ સમઃ સર્વભૂતેષુ ત્રસેષુ સ્થાવરેષુ ચ ।

તસ્ય સામાયિકં ભવતીતિ કેવલિભાષિતમ્ ॥ ૧૦૫ ॥ ૧૨૨૫

ગાથાર્થ—ત્રસ અને સ્થાવર એ સર્વ જીવોમાં જે સ્વભાવવાળો છે (=સર્વ જીવોને પોતાના સરખા માને છે) તે જીવને સામાયિક હોય છે એમ કેવલીનું વચન છે. (૧૦૫)

સામં સમં ચ સમ્મઇગમિઇ સામાઇયસ્સ એગઢ્ઠા ।

તસ્સ સામાઇયં હોઇ એયં કેવલિભાસિયં ॥ ૧૦૬ ॥

સામં સમં ચ સમ્યગેકમિતિ સામાયિકસ્યૈકાર્થાઃ ।

તસ્ય સામાયિકં ભવત્યેતત્ કેવલિભાષિતમ્ ॥ ૧૦૬ ॥ ૧૨૨૬

ગાથાર્થ—સામ (=શુભ પરિણામ), સમ (=સમાનતા), સમ્યગ્ (=શુભ) અને એક એ સામાયિકના એકાર્થવાચી શબ્દો છે. સામ વગેરે જેને હોય તેને સામાયિક હોય-આ કેવલીનું વચન છે. (૧૦૬)

મહુરપરિણામ સામં, સમં તુલા સમ્મચીરખંડજુઈ ।

દોરે હાસસ્સ ચિઈ, ઇગમેયાઈ તુ દવ્વંમી ॥ ૧૦૭ ॥

મધુરપરિણામં સામં સમં તુલા સમ્યક્ ક્ષીર-ખણ્ડયુતિઃ ।

દવરકે હાસસ્ય ચિતિરેકમેતાનિ તુ દ્રવ્યે ॥ ૧૦૭ ॥ ૧૨૨૭

ગાથાર્થ—મધુર પરિણામવાળા સાકર આદિ દ્રવ્ય 'સામ' છે. સદ્ભૂત પદાર્થની વિચારણામાં ત્રાજવામાં રહેલું દ્રવ્ય સરખું છે એ દ્રવ્ય 'સમ'

છે. દૂધ-સાકરને ભેગું કરવું એ દ્રવ્ય 'સમ્યક્' છે. સૂતરના દોરામાં હારને=મોતીઓને પસોવવા એ દ્રવ્ય 'એક' છે. 'સામ' આદિનાં આ બધાં દૃષ્ટાંતો દ્રવ્યસંબંધી છે. (૧૦૭) (આવશ્યક નિ. ગા-૧૦૩૦)

આઓવમાઈ પરદુઃખમકરણં ૧ રાગદોસમજ્ઞત્યં ૨ ।

નાણાઈતિયં ૩ તસ્સાઈ પોયણં ૪ ભાવસામાઈ ॥ ૧૦૮ ॥

આત્મોપમયા પરદુઃખાકરણં રાગ-દ્વેષમાધ્યસ્થ્યમ્ ।

જ્ઞાનાદિત્રિકં તસ્યાત્મનિ પ્રોતનં ભાવસામાદીનિ ॥ ૧૦૮ ॥ ૧૨૨૮

ગાથાર્થ— બધા જ જીવો મારા જેવા છે એમ બધા જીવોને આત્મતુલ્ય માનીને બીજા જીવોને દુઃખ ઉત્પન્ન ન કરવું એ ભાવ 'સામ' છે. અર્થાત્ પરને દુઃખ ઉત્પન્ન ન કરવાનો પરિણામ એ ભાવ 'સામ' છે. રાગ-દ્વેષ ન કરવાથી રાગ-દ્વેષની મધ્યમાં રહેવું, અર્થાત્ સમભાવમાં રહેવું એ ભાવ 'સમ' છે. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રને એક સ્થળે (આત્મામાં) જોડવા=ભેગા કરવા તે ભાવ 'સમ્યક્' છે; કારણ કે ભેગા થયેલા એ ત્રણ મોક્ષના સાધક છે. સામ, સમ અને સમ્યક્ એ ત્રણનો આત્મામાં પ્રવેશ કરાવવો તે ભાવ 'એક' છે. આ દૃષ્ટાંતો ભાવ 'સામ' વગેરેનાં છે. (૧૦૮) (આવશ્યક નિ. ગા-૧૦૩૧)

સામાઈયં તુ કાઠં, ગિહકજ્જં જો ય ચિંતાઈ સઢ્ઢો ।

અટ્ટવસઢ્ઢેવગઓ, નિસ્થયં તસ્સ સામાઈયં ॥ ૧૦૯ ॥

સામાયિકં તુ કૃત્વા ગૃહકાર્યં યશ્ચિન્તયતિ શ્રાદ્ધઃ ।

આર્તવંશાર્તોપગતો નિરર્થકં તસ્ય સામાયિકમ્ ॥ ૧૦૯ ॥ ૧૨૨૯

ગાથાર્થ— જે શ્રાવક સામાયિક કરીને ઘરની ચિંતા કરે છે, તે આર્તધ્યાનથી દુઃખી બને છે અને સંસારની નજીક જાય છે. આથી તેનું સામાયિક નિરર્થક છે. (૧૦૯) (પંચાશક ગા-૩૧૩)

ન સદ્ પમાયજુત્તો, જો સામાઈયં કયા ય કાયવ્વં ।

કયમકયં વા તસ્સ હુ, કયં પિ વિહલં તયં નેયં ॥ ૧૧૦ ॥

ન સ્મરતિ પ્રમાદયુક્તો યઃ સામાયિકં કદા ચ કર્તવ્યમ્ ।

કૃતમકૃતં વા તસ્ય ચલુ કૃતમપિ વિફલં તકં જ્ઞેયમ્ ॥ ૧૧૦ ॥ .. ૧૨૩૦

ગાથાર્થ— જે પ્રમાદી બનીને મારે સામાયિક ક્યારે કરવાનું છે. સામાયિકનો કાળ કયો છે, મેં સામાયિક કર્યું કે નહિ તે યાદ ન રાખે, તેનું કરેલું પણ સામાયિક નિષ્ફળ જાણવું. (કારણ કે ધર્મના અનુષ્ઠાનોનું મૂળ સ્મૃતિ છે. જેમ મૂળ વિના વૃક્ષ ન હોય તેમ સ્મરણ વિના ધર્માનુષ્ઠાન પણ ન હોય.) (૧૧૦) (પંચાશક ગા-૩૧૬)

સામાઙ્યમિ ઉ કા, સમણો ઇવ સાવઓ હવઙ્ગ જમ્હા ।

एएण कारणेणं, बहुसो सामाङ्यं कुज्जा ॥ १११ ॥

સામાયિકે તુ કૃતે શ્રમણ ઇવ શ્રાવકો ભવતિ યસ્માદ્ ।

एतेन कारणेन बहुशः सामायिकं कुर्याद् ॥ १११ ॥ ૧૨૩૧

ગાથાર્થ— સામાયિક કરવાથી શ્રાવક સાધુના જેવો થાય છે, માટે બહુવાર સામાયિક કરવું. (૧૧૧) (પંચાશક)

जीवो पमायबहुलो, बहुसो वि य बहुविहेसु अत्थेसु ।

एएण कारणेणं, बहुसो सामाङ्यं कुज्जा ॥ ११२ ॥

જીવઃ પ્રમાદબહુલઃ બહુશોઽપિ ચ બહુવિધેષ્વર્થેષુ ।

एतेन कारणेन बहुशः सामायिकं कुर्याद् ॥ ११२ ॥ ૧૨૩૨

ગાથાર્થ— જીવ અનેક પ્રકારના પદાર્થોમાં (=કામોમાં) વારંવાર ઘણા પ્રમાદવાળો થાય છે. આ કારણથી જીવે વારંવાર સામાયિક કરવું. (૧૧૨)

दिवसे दिवसे लक्खं, देइ सुवन्नस्स खंडियं एगो ।

इयरो पुण सामाङ्यं, कोइ न पहुप्पए तस्स ॥ ११३ ॥

દિવસે દિવસે લક્ષં દદાતિ સુવર્ણસ્ય ચ્ચંડિકામેકઃ ।

इतः पुनः सामायिकं करोति न प्रभवति तस्य ॥ ११३ ॥ ૧૨૩૩

ગાથાર્થ— એક મનુષ્ય દરરોજ લાખ ખાંડી સોનાનું દાન કરે અને બીજો એક સામાયિક કરે તો પણ દાન દેનારો સામાયિક કરનારને પહોંચે નહિ. (એક ખાંડી=૨૦ મણ) (૧૧૩)

सामाङ्यं कुणंतो, समभावं सावओ य घडियदुगं ।

आउं सुरेसु बंधइ, इत्तियमित्ताइं पलियाइं ॥ ११४ ॥

સામાયિકં કુર્વન્ સમભાવં શ્રાવકશ્ચ ઘટિકાદિકમ્ ।

આયુઃ સુરેષુ બધ્નાત્યેતાવન્માત્રાણિ પલ્યાનિ ॥ ૧૧૪ ॥ ૧૨૩૪

ગાથાર્થ— બે ધડીનું સમપરિણામરૂપ સામાયિક કરતો શ્રાવક આટલા (આગળ કહેવાશે તેટલાં) પલ્યોપમ પ્રમાણ દેવનું આયુષ્ય બાંધે. (૧૧૪)

બાળવર્ફકોડીઓ, લક્ષ્મી ગુણસદ્ધિ સહસ્સ પળવીસં ।

નવસય પળવીસાણ, સતિહા અડભાગપલિયસ ॥ ૧૧૫ ॥

દ્વિનવતિકોટયઃ લક્ષા એકોનષષ્ઠિઃ સહસ્રાણિ પચ્ચવિંશતિઃ ।

નવશતાનિ પચ્ચવિંશત્યાઃ સત્રિધાઽષ્ટભાગપલ્યસ્ય ॥ ૧૧૫ ॥ ૧૨૩૫

ગાથાર્થ— બાણું કોડ, ઓગણસાઠ લાખ, પચીસ હજાર નવસો પચીસ અને એક તૃતીયાંશ સહિત આઠ નવમાંશ (૮૨૫૮૨૫૮૨૫ ૮/૮ + ૧/૩) પલ્યોપમ પ્રમાણ દેવભવનું આયુષ્ય બાંધે (એ એક સામાયિકનું ફળ છે.) અંકતોડપિ । ૧૨ ૫૧ ૨૫ ૧૨૫ ॥ ૮/૯-૧/૩ (૧૧૫)

તિલ્લતવં તવમાણો, જં ન વિ નિદ્રુવઙ્ જમ્મકોડીર્હિં ।

તં સમભાવિયચિત્તો, રુવેઙ્ કમ્મં રુણદ્દેણં ॥ ૧૧૬ ॥

તીવ્રતપસ્તપ્યમાનો યત્રાપિ નિષ્ણપયતિ જન્મકોટિધિઃ ।

તત્ સમભાવિતચિત્તઃ ક્ષપયતિ કર્મ ક્ષણાર્ધેન ॥ ૧૧૬ ॥ ૧૨૩૬

ગાથાર્થ— (સમતા વિના) કોડો જન્મો સુધી તીવ્ર તપ કરવા છતાં જેટલાં કર્મોને ખપાવી શકે નહિ, તેટલાં કર્મોને સમતાભાવથી ભાવિત ચિત્તવાળો અર્ધક્ષણ (બે મિનિટ)માં ખપાવી શકે છે. (૧૧૬)

જે કે વિ ગયા મોક્ષં, જે વિ ય ગચ્છંતિ જે ગમિસ્સંતિ ।

તે સવ્વે સામાઙ્ગમાહપ્પેણં મુણેયવ્વં ॥ ૧૧૭ ॥

યે કેઽપિ ગતા મોક્ષં યેઽપિ ચ ગચ્છંતિ યે ગમિષ્યંતિ ।

તે સર્વે સામાયિકમાહાત્મ્યેન જ્ઞાતવ્યમ્ ॥ ૧૧૭ ॥ ૧૨૩૭

ગાથાર્થ— જે કોઈ મોક્ષમાં ગયા, જાય છે અને જશે, તે સધળા ય સામાયિકના મહિમાથી જ ગયા હતા, જાય છે અને જશે. (૧૧૭)

કાયમણોવયણાણં, દુષ્પ્રણિહાણં સદ્અકરણં ચ ।

અળવદ્વિયકરણં ચિય, સામાણ પંચ અદ્યારા ॥ ૧૧૮ ॥

કાય-મનો-વચનાનાં દુષ્પ્રણિધાનં સ્મૃત્યકરણં ચ ।

અનવસ્થિતકરણમેવ સામાયિકે પજ્ઞાતિચારાઃ ॥ ૧૧૮ ॥ ૧૨૩૮

ગાથાર્થ— શ્રાવક સામાયિકમાં મન, વચન અને કાયાનું દુષ્પ્રણિધાન, સ્મૃતિભ્રંશ અને અનવસ્થિતકરણ (=અનાદર) એ પાંચ અતિચારોનો કાળજીપૂર્વક ત્યાગ કરે છે.

(૧) મનોદુષ્પ્રણિધાન— સામાયિકમાં પાપનાં વિચારો કરવા.

(૨) વચનદુષ્પ્રણિધાન— સામાયિકમાં પાપનાં વચનો બોલવા.

(૩) કાયદુષ્પ્રણિધાન— સામાયિકમાં પાપનાં કાર્યો કરવા.

(૪) સ્મૃતિભ્રંશ— પ્રમાદના કારણે અત્યારે મારે સામાયિક કરવાનું છે, મેં સામાયિક કર્યું છે કે નહિ વગેરે ભૂલી જવું. સ્મૃતિ મોક્ષના દરેક અનુષ્ઠાનનું મૂળ છે. (જે અનુષ્ઠાન યાદ ન હોય તેનું આચરણ શી રીતે થાય ?)

(૫) અનવસ્થિતકરણ— પ્રમાદથી સામાયિક લીધા પછી તુરત પારે. (સમય થયા પહેલાં પારે) અથવા ગમે તેમ (=ચિત્તની સ્થિરતા વિના) સામાયિક કરે. (૧૧૮) (પંચાશક-૧-૨૬)

પુલ્લિં દિસિવયમાણં, જં વિહિયં જમ્મપભિદ્ધં દેસિક્કં ।

તં ચેવ મુહુત્તમિત્તં, જહન્નઓ સલ્લવયમાણં ॥ ૧૧૯ ॥

પૂર્વ દિગ્વ્રતમાનં યદ્ વિહિતં જન્મપ્રભૃતિ દેસૈકમ્ ।

તત્ત્વૈવ મુહૂર્તમાત્રં જઘન્યતઃ સર્વવ્રતમાનમ્ ॥ ૧૧૯ ॥ ૧૨૩૯

ગાથાર્થ— પૂર્વે જીવનપર્યંત દિગ્વ્રતમાં દિશાનું જે પ્રમાણ રાખ્યું હતું. (તેમાંથી ઘટાડીને) તેનો એક દેશ કરવો=તેના એક દેશમાં અવકાશ કરવો (=જવું-આવવું વગેરે રાખવું) તે દેશાવગાશિક છે. તેનો કાળ જઘન્યથી એક મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. સર્વ વ્રતોનો જઘન્યથી કાળ એક મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. (૧૧૯)

અગમુહુત્તં દિવસં, રાઙ્ પંચાહમેવ પક્કં વા ।

વયમિહ ધારેહ દઢં, જાવદ્વયં ઉલ્લહે કાલં ॥ ૧૨૦ ॥

એકમુહૂર્ત દિવસં રાત્રિ પચ્ચાહાન્યેવ પક્ષં વા ।

વ્રતમિહ ધારયત દૃઢં યાવતિકમુદવહેત્ કાલં ॥ ૧૨૦ ॥ ૧૨૪૦

ગાથાર્થ— એક મુહૂર્ત, દિવસ, રાત્રિ, પાંચ રાત્રિ-દિવસ, એક પખવાડિયું કે જેટલા કાળ માટે ભાવના-ઉત્સાહ રહે, (પાળી શકાય), તેટલા કાળનું આ વ્રત દૃઢતાથી ધારણ કરે. (૧૨૦)

સચ્ચિત્તદ્રવ્યવિગર્હ-વાણહતંબોલવત્યકુસુમેસુ ।

વાહણસયણવિલેવણબંભદિસિન્હાણભત્તેસુ ॥ ૧૨૧ ॥

સચિત્ત-દ્રવ્ય-વિકૃત્યુપાનત્-તમ્બોલ-વસ્ત્ર-કુસુમેષુ ।

વાહન-શયન-વિલેપન-બ્રહ્મ-દિશા-સ્નાન-ભક્તેષુ ॥ ૧૨૧ ॥ ૧૨૪૧

ગાથાર્થ— જુઓ શ્રાવકધર્મ અધિકાર ગાથા-૧૧. (સર્ગગ ગાથા નંબર-૯૭૫)

દેસાવગાસિયં પુણ, દિસિપરિમાણસ્સ નિચ્ચસંખેવો ।

અહવા સલ્લવયાણં, સંખેવો પઢ્ઢિદિણં જો ડ ॥ ૧૨૨ ॥

દેશાવગાશિકં પુનર્દિવપરિમાણસ્ય નિત્યસંક્ષેપઃ ।

અથવા સર્વવ્રતાનાં સંક્ષેપઃ પ્રતિદિનં યસ્તુ ॥ ૧૨૨ ॥ ૧૨૪૨

ગાથાર્થ— પ્રતિદિન દિશિપરિમાણનો અથવા સર્વવ્રતોનો સંક્ષેપ કરવો, તેને દેશાવગાશિક કહ્યું છે. (૧૨૨)

આણવણં પેસવણં, સદ્ધાણુવાઓ ય રૂવઅણુવાઓ ।

બહિપુગલપક્ષેવો, દોસા દેસાવગાસિસ્સ ॥ ૧૨૩ ॥

આનયનં પ્રેષણં શબ્દાનુપાતશ્ચ રૂપાનુપાતઃ ।

બહિઃપુદ્ગલપ્રક્ષેપઃ દોષા દેશાવગાશિકસ્ય ॥ ૧૨૩ ॥ ૧૨૪૩

ગાથાર્થ— શ્રાવક દેશાવગાસિક વ્રતમાં આનયનપ્રયોગ, પ્રેષ્યપ્રયોગ, શબ્દાનુપાત, રૂપાનુપાત અને પુદ્ગલપ્રક્ષેપ એ પાંચ અતિચારોનો ત્યાગ કરે છે. (પંચાશક-૧-૨૮)

(૧) આનયનપ્રયોગ— મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર રહેલી વસ્તુની જરૂર પડતાં, તે વસ્તુ લેવા હું જઈશ તો વ્રત ભંગ થશે એમ વિચારી, વ્રતભંગના ભયથી સંદેશા આદિથી તે વસ્તુ બીજા પાસેથી મંગાવે.

(૨) પ્રેષ્યપ્રયોગ— મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર કોઈ કામ પડતાં, હું જઈશ તો વ્રતભંગ થશે એમ વિચારી, વ્રતભંગના ભયથી તે કાર્ય માટે બીજાને મોકલે.

(૩) શબ્દાનુપાત— મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર રહેલી કોઈ વ્યક્તિ પોતાની પાસે આવે એ માટે ખાંસી આદિથી શબ્દ કરવો-અવાજ કરવો. (જેમ કે—ઘરની બહાર ન જવું અને કોઈને મોકલવો પણ નહિ એવો નિયમ કર્યા પછી ઘરની બહાર રહેલી કોઈ વ્યક્તિને મળવાની જરૂર પડતાં ખાંસી આદિ અવાજ કરે, જેથી તે વ્યક્તિ પોતાને ઘરમાં રહેલો જાણીને પોતાની પાસે આવે.)

(૪) રૂપાનુપાત— મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર રહેલી કોઈ વ્યક્તિ પોતાની પાસે આવે એ માટે તે વ્યક્તિને પોતાનું રૂપ (કાયા) બતાવે, અર્થાત્ તે વ્યક્તિ પોતાને દેખે તે રીતે ઊભો રહે કે આંટા મારે. (જેમ કે—ઘરથી બહાર ન જવું અને બીજાને મોકલવો નહિ એવો નિયમ કર્યા પછી ઘરની બહાર રહેલી વ્યક્તિને મળવાની જરૂર પડતાં ઘરની બારી આદિ પાસે તેવી રીતે ઊભો રહે, જેથી તે વ્યક્તિ પોતાને ઘરમાં રહેલો જોઈને પોતાની પાસે આવે.)

(૫) પુદ્ગલપ્રક્ષેપ— મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર રહેલી કોઈ વ્યક્તિ પોતાની પાસે આવે એ માટે તે વ્યક્તિ તરફ કાંકરો વગેરે ફેંકે. (જેમ કે—ઘરમાંથી તે વ્યક્તિ તરફ કાંકરો ફેંકે, જેથી તે વ્યક્તિનું પોતાના તરફ લક્ષ્ય જાય અને પોતાની પાસે આવે.)

જવા-આવવાથી જીવહિંસા ન થાય તે માટે દેશાવગાસિક વ્રત છે. જીવહિંસા પોતે કરે કે બીજા પાસે કરાવે તેમાં ફળમાં ફેર પડતો નથી. બલ્કે બીજાને મોકલે તેના કરતાં પોતે જાય તેમાં દોષો ઓછા લાગે. કારણ કે પોતે ઈર્યાસમિતિપૂર્વક જાય, જ્યારે બીજો ઈર્યાસમિતિ વિના જાય. આથી બીજાને મોકલે તેના કરતાં પોતે જાય તો જીવહિંસા ઓછી થાય. એટલે બીજાને મોકલવામાં પરમાર્થથી તો નિયમભંગ થાય છે, પણ વ્રતભંગભયના કારણે વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી અતિચાર ગણાય.

આમાં પહેલા બે અતિચારો તેવી શુદ્ધ સમજણના અભાવથી કે સહ-સાત્કાર આદિથી થાય છે. છેલ્લા ત્રણ અતિચારો માયાથી થાય છે. (૧૨૩)

પોસં પુઠ્ઠિ ધમ્મસ્સ ધારિજ્જહ તેણ પોસહો મણિઓ ।

પવ્વંમિ જો મત્તદું સો પોસહોવવાસવયાણં ॥ ૧૨૪ ॥

પોષં પુઠ્ઠિ ધર્મસ્ય ધાર્યતે તેન પૌષધો મણિતઃ ।

પર્વણિ યોઽમક્તાર્થઃ સ પૌષધોપવાસો વ્રતાનામ્ ॥ ૧૨૪ ॥ ૧૨૪૪

ગાથાર્થ— પોષને=ધર્મની પુષ્ટિને ધારણ કરાય છે, અર્થાત્ ધર્મની પુષ્ટિને કરે છે, તેથી (પોષ+ધૃ) પૌષધ કહ્યો છે. પર્વમાં=૨પૌષધમાં જે ઉપવાસ તે પૌષધોપવાસ વ્રત છે. (અન્ય ગ્રંથોમાં ઉપવાસ શબ્દના પ્રયોગ વિના માત્ર પૌષધ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે, અર્થાત્ અન્ય ગ્રંથોમાં આ વ્રતનું પૌષધ એવું નામ છે.) (૧૨૪)

તત્યાહારસરીરા-વંમ્ભવ્વાવારમ્ભેયઓ ચઙ્હા ।

દેસે સવ્વે ય તહા, અડમ્ભંગા પોસહે મણિયા ॥ ૧૨૫ ॥

તત્રાહાર-શરીરા-ડબ્રહ્મા-ડવ્યાપારમ્ભેદતશ્ચતુર્ધા ।

દેશે સર્વસ્મિશ્ચ તથાડટ્ટમઙ્ગાઃ પૌષધે મણિતાઃ ॥ ૧૨૫ ॥ ૧૨૪૫

ગાથાર્થ— પૌષધવ્રત આહાર પૌષધ, શરીરસત્કાર પૌષધ, બ્રહ્મચર્ય પૌષધ અને અવ્યાપાર પૌષધ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે દરેકના દેશથી અને સર્વથી એમ બે બે ભેદ છે. તેથી પૌષધવ્રતના આઠ ભાંગા (=ભેદ) કહ્યા છે. (૧૨૫)

દુગસંજોગે છલ્લં, ચઙ્હીસં ચઙ્ગુણા કમેણ ડમે ।

તિયસંજોગે ચઙ્ગો, છત્તીસં હુંતિ સવ્વે વિ ॥ ૧૨૬ ॥

દ્વિકસંયોગે ષટ્કં ચતુર્વિંશતિશ્ચતુર્ગુણાઃ કમેણ ડમે ।

ત્રિકસંયોગે ચત્વાર ષટ્ત્રિંશદ્ ભવન્તિ સર્વેઽપિ ॥ ૧૨૬ ॥ ૧૨૪૬

ચઙ્હસંજોગિ સોલસ, અસીઙ્ મંગા હવંતિ તે સવ્વે ।

સંપઙ્ મઙ્ગદુબ્બલાઓ (? દુબ્બલિયાઓ) દેસે સવ્વેહિ આહારો ॥ ૧૨૭ ॥

ચતુઃસંયોગિષોડશાશીતિર્મઙ્ગા ભવન્તિ તે સર્વે ।

સમ્પ્રતિ મતિદુર્બલાદ્ (? દૌર્બલ્યાદ્) દેશે સર્વેયહાર ॥ ૧૨૭ ॥ ૧૨૪૭

૧. અહીં વચાણ પાઠ અશુદ્ધ જણાય છે. વયં જાણં (=વ્રતં જાનીહિ) એવો પાઠ હોવો જોઈએ.

૨. રૂઢિથી પૌષધ શબ્દ પર્વના અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ— પૌષધવ્રતના ભાંગા— ઉપર બતાવેલા આહારત્યાગ વગેરે ચાર પ્રકારના દેશ તથા સર્વ પૌષધના એક સંયોગી, બે સંયોગી વગેરે ૮૦ ભાંગા થાય છે; તે આ પ્રમાણે—એક સંયોગી ભાંગાનું વર્ણન તો (ચાર પ્રકારના પૌષધના દેશથી અને સર્વથી—એમ બબ્બે પ્રકારોથી આઠ ભેદે) ઉપર જણાવ્યું. હવે મૂળ ચાર ભાંગાના દ્વિકસંયોગી ભાંગા છ થાય અને તે દરેકના પુનઃ દેશથી અને સર્વથી એમ ભાંગા કરતાં દરેકના દેંદેં, સંદેં, દેંસં અને સંસં—એમ ચાર ચાર ભાંગા થતાં કુલ (૬×૪=૨૪) ચોવીસ ભાંગા દ્વિકસંયોગી થાય. મૂલ ચાર ભાંગીના ત્રિકસંયોગી ભાંગા પણ ચાર જ થાય અને તે દરેકના આઠ આઠ ભેદો ૧. દેંદેંદેં, ૨. દેંદેંસં, ૩. દેંસંદેં, ૪. દેંસંસં, ૫. સંદેંદેં, ૬. સંદેંસં, ૭. સંસંદેં અને ૮. સંસંસં થાય, એમ કુલ (૮×૪=૩૨) બત્રીસ ભાંગા ત્રિકસંયોગી થાય, ચતુઃસંયોગી ભાંગો તો એક જ હોય તથા તેના દેશ અને સર્વથી એમ બે પ્રકારે સોળ ભાંગા આ પ્રમાણે થાય. ૧. દેંદેંદેંદેં, ૨. દેંદેંદેંસં, ૩. દેંદેંસંદેં, ૪. દેંદેંસંસં, ૫. દેંસંદેંદેં, ૬. દેંસંદેંસં, ૭. દેંસંસંદેં, ૮. દેંસંસંસં, ૯. સંદેંદેંદેં, ૧૦. સંદેંદેંસં, ૧૧. સંદેંસંદેં, ૧૨. સંદેંસંસં, ૧૩. સંસંદેંદેં, ૧૪. સંસંદેંસં, ૧૫. સંસંસંદેં, ૧૬. સંસંસંસં. એ પ્રમાણે એકસંયોગી ૮, દ્વિકસંયોગી ૨૪, ત્રિકસંયોગી ૩૨ અને ચતુઃસંયોગી ૧૬ મળી કુલ ૮૦ ભાંગા થાય. હમણાં શારીરિક દુર્બલતાના કારણે આહારપૌષધ દેશથી કે સર્વથી કરાય છે. (૧૨૬-૧૨૭)

(બાકીના ત્રણ પૌષધ સર્વથી જ કરાય છે. આહાર માટે દેશથી છૂટ આપવાનું કારણ એ છે કે આહાર વિના શક્તિના અભાવે ધર્મનિષ્ઠાન બરોબર થઈ શકે નહિ. માટે સાધુની જેમ (નિર્બળ) શ્રાવકને પણ અન્ય ક્રિયાઓમાં સારો ઉદ્યમ થઈ શકે તે ઉદ્દેશથી આહારની દેશથી અનુમતિ આપી છે. આ અંગે આવશ્યક સૂત્રની ચૂર્ણિમાં પૌષધવ્રતાધિકારમાં કહેલી ગાથાને જ પ્રસ્તુત ગ્રંથકાર હવે જણાવે છે—)

તં સત્તિઓ કરિજ્જા તવો ય જો વત્તિઓ સમણધમ્મે ।

દેસાવગાસિણં, જુત્તો સામાઙ્ગણં વા ॥ ૧૨૮ ॥

તત્ શક્ત્યા કુર્યાત્ તપશ્ચ યદ્ વર્ણિતં શ્રમણધર્મે ।

દેશાવગાશિકેન યુક્તઃ સામાયિકેન વા ॥ ૧૨૮ ॥ ૧૨૪૮

ગાથાર્થ— શ્રમણ ધર્મમાં જે તપનું વર્ણન કર્યું છે તે તપ દેશાવગાશિક વ્રતવાળાએ અથવા સામાયિકવ્રતવાળાએ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરવો. (૧૨૮)

જો સામાઙ્ગજુત્તો, દુવિહં તિવિહેણ હોઝ સો નિયમા ।

સંપડ એસોત્થ વિહી, કુસલસ્સ જહાજહં ભયણા ॥ ૧૨૯ ॥

યઃ સામાયિકયુક્તો દ્વિવિધં ત્રિવિધેન ભવતિ સો નિયમા ।

સમ્પ્રત્યેષોઽત્ર વિધિઃ કુશલસ્ય યથાયથં ભજના ॥ ૧૨૯ ॥ ૧૨૪૯

ગાથાર્થ— જે પૌષધ^૧ દ્વિવિધ-ત્રિવિધથી હોય તે પૌષધ અવશ્ય સામાયિકથી યુક્ત હોય. હમણાં પૌષધમાં આ વિધિ છે, અર્થાત્ પૌષધ દ્વિવિધ-ત્રિવિધથી ગ્રહણ કરવો અને સામાયિક સહિત કરવો એવો હમણા વિધિ છે. જે (શ્રાવકની સામાયારીમાં કે પૌષધ-સામાયિકની વિધિમાં) કુશળ હોય તેને યથાયોગ્ય ભજના છે, અર્થાત્ કુશળ શ્રાવક જે રીતે લાભ વધારે થાય તે રીતે પૌષધ કરે. (૧૨૯)

કંચળમણિસોવાણં, થંભસહસ્સૂસિયં સુવર્ણતલં ।

જો કારિજ્જ જિણહરં, તઓ વિ તવસંજમો અહિઓ ॥ ૧૩૦ ॥

કચ્છનમણિસોપાનં સ્તમ્ભસહસ્તોચ્છિત્તં સુવર્ણતલમ્ ।

યઃ કારયેદ્ જિનગૃહં તતોઽપિ તપઃસંયમોઽધિકઃ ॥ ૧૩૦ ॥ ૧૨૫૦

ગાથાર્થ— કાંચન (સુવર્ણ) અને ચંદ્રકાંતાદિક મણિઓના સોપાન (પગથિયાં) વાળું હજારો સ્તંભોથી ઉચ્છિત એટલે વિસ્તારવાળું અને

૧. પૂર્વે પૌષધ અન્નત્વળામોમેણં વગેરે આગારોથી સહિત અને દ્વિવિધ-ત્રિવિધ પ્રતિજ્ઞાથી રહિત પણ લેવાતું હતું, જ્યારે સામાયિક તો આગારોથી રહિત જ અને દ્વિવિધ-ત્રિવિધ પ્રતિજ્ઞાથી સહિત જ લેવામાં આવતું હતું એ અપેક્ષાએ આ કથન છે. પણ વર્તમાનમાં તો પૌષધ અને સામાયિક એ બંને આગારોથી રહિત જ અને દ્વિવિધ-ત્રિવિધ પ્રતિજ્ઞાથી સહિત જ લેવામાં આવે છે.

સુવર્ણની ભૂમિ (તળ)વાળું જિનગૃહ (જિનમંદિર) જે કોઈ પુરુષ કરાવે, તેના કરતાં પણ એટલે કે તેવું જિનમંદિર કરાવવા કરતાં પણ તપ સહિત સંયમનું પાલન (કરવું એ) અધિક છે, અર્થાત્ ભાવપૂજા અધિક છે. (૧૩૦)

પોસેઙ્ગ સુહે ભાવે, અસુહાઙ્ગં ખવેઙ્ગ નત્થિ સંદેહો ।

છિંદઙ્ગ નરયતિરિઙ્ગિ, પોસહવિહિઅપ્પમત્તો ય ॥ ૧૩૧ ॥

પુષ્પાતિ શુભાન્ ભાવાન્ અશુભાનિ ક્ષપયતિ નાસ્તિ સન્દેહઃ ।

છિન્નતિ નરક-તિર્યગ્ગતી પૌષધવિધ્યપ્રમત્તશ્ચ ॥ ૧૩૧ ॥ ૧૨૫૧

ગાથાર્થ— પૌષધવિધિમાં અપ્રમત્ત શ્રાવક શુભ ભાવોની પુષ્ટિ કરે છે, અશુભ કર્મોને ખપાવે છે અને નરક-તિર્યંચ ગતિને છોડે છે એમાં કોઈ સંદેહ નથી. (૧૩૧)

સામાઙ્ગઅસામર્ગિ, અમરા ચિંતંતિ હિયયમજ્ઙંમિ ।

જઙ્ગ હુજ્જ પહરમિઙ્ગં, તા અમ્હ દેવત્તણં સહલં ॥ ૧૩૨ ॥

સામાયિકસામગ્રીમમરાશ્ચિન્તયન્તિ હૃદયમધ્યે ।

યદિ ભવેત્ પ્રહરમેકં તદાઽસ્માકં દેવત્વં સફલમ્ ॥ ૧૩૨ ॥ ૧૨૫૨

ગાથાર્થ— જો એક પ્રહર સામાયિક થાય તો અમારો દેવ જન્મ સફળ અને એમ દેવો હૃદયમાં સામાયિકની સામગ્રીને વિચારે છે, અર્થાત્ સામાયિક કરવાનું ઝંખે છે. (૧૩૨)

પોસહમસુહનિરુંભણ-મપમાઓ અત્થજોગસંજુત્તો ।

દવ્વગુણઢ્ઢાણગઓ, એગઢ્ઢા પોસહવયસ્સ ॥ ૧૩૩ ॥

પૌષધાઽશુભનિરોધનમપ્રમાદોઽર્થયોગસંયુક્તઃ ।

દ્રવ્યગુણસ્થાનગત એકાર્થઃ પૌષધવ્રતસ્ય ॥ ૧૩૩ ॥ ૧૨૫૩

ગાથાર્થ— પૌષધ, અશુભ નિરુંભણ, અપ્રમાદ, અર્થયોગસંયુક્ત અને દ્રવ્યગુણસ્થાનગત એ શબ્દો પૌષધવ્રતના એકાર્થક છે=પર્યાયવાચી શબ્દો છે.

વિશેષાર્થ— ધર્મની પુષ્ટિ કરે છે માટે પૌષધ કહેવાય છે. અશુભ ભાવોને અને અશુભ કર્મોને રોકે છે માટે અશુભનિરુંભણ કહેવાય છે. પ્રમાદનો અભાવ થાય છે માટે અપ્રમાદ છે, પૌષધમાં રહેલ જીવ સાર્થક

મન-વચન-કાયાના યોગથી યુક્ત થાય છે માટે અર્થયોગસંયુક્ત છે. જીવ રૂપ દ્રવ્યના પાંચમા ગુણસ્થાનને પામે છે માટે દ્રવ્યગુણસ્થાનગત કહેવાય છે. (૧૩૩)

સત્તહત્તરિ સત્તસયા સત્તહત્તરિ સહસ લક્ષ્કોડીઓ ।

સગવીસં કોડિસયા, નવ ભાગા સત્ત પલિયસ્સ ॥ ૧૩૪ ॥

સત્તસત્તિ: સત્તશ્ચાત્તિ સત્તસત્તિ: સહસ્રલક્ષકોટ્ય: ।

સત્તવિશતિ: કોટિશત્તાનિ નવ ભાગા: સત્તપલ્લયસ્ય ॥ ૧૩૪ ॥ ૧૨૫૪

ગાથાર્થ— ૨૭ અબજ, ૭૭ કોડ, ૭૭ લાખ, ૭૭ હજાર, ૭૭૦ ૭૭ પલ્લોપમ તથા એક પલ્લોપમના ૯ ભાગ કરીને તેનો સાતમો ભાગ (૨૭,૭૭,૭૭,૭૭,૭૭,૭૭,૭૭) આટલું દેવભવનું આયુષ્ય આઠ પ્રહરનો એક પૌષધ કરવાથી બંધાય છે. અંકતોઽપિ । ૨૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭ $\frac{૭}{૯}$ (૧૩૪)

અપડિલેહિય અપમજ્જિયં ચ સિજ્જાઙ્ગ થંડિલાણિ તહા ।

સમ્મં ચ અણણુપાલણ ૫ મઙ્ગારા પોસહે પંચ ॥ ૧૩૫ ॥

અપ્રતિલેખિતાપ્રમાર્જિતં ચ શય્યાદીનિ સ્થણ્ડિલાણિ તથા ।

સમ્યક્ ચાનનુપાલનમતિચારઃ પૌષધે પચ્ચ ॥ ૧૩૫ ॥ ૧૨૫૫

ગાથાર્થ— ૧. અપ્રતિલેખિત શય્યાદિ, ૨. અપ્રમાર્જિત શય્યાદિ, ૩. અપ્રતિલેખિત સ્થંડિલ, ૪. અપ્રમાર્જિત સ્થંડિલ, ૫. સમ્યક્ અનનુપાલન એ પાંચ અતિચારો પૌષધવ્રતમાં છે.

વિશેષાર્થ— અપ્રતિલેખિત એટલે આંખોથી નહિ જોયેલું. અપ્રમાર્જિત એટલે રજોહરણ વગેરેથી નહિ પૂંજેલું. પૌષધમાં કોઈ પણ વસ્તુનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં તે વસ્તુને આંખોથી બરોબર જોવી જોઈએ. પછી રજોહરણ આદિથી પૂંજવી જોઈએ. જેથી જીવ વિરાંધના ન થાય. આંખોથી જોવા છતાં ઝીણા જીવો ન દેખાય એવું બને. આથી આંખોથી જોયા પછી પૂંજવું જોઈએ. કોઈ પણ જીવ એ વસ્તુમાં હોય તો પૂંજવાથી દૂર થાય-આંખોથી જોયા વિના વસ્તુનો ઉપયોગ કરવાથી અપ્રતિલેખિત શય્યાદિ દોષ લાગે. પૂંજયા વિના વસ્તુનો ઉપયોગ કરવાથી અપ્રમાર્જિત

શય્યાદિ દોષ લાગે. એ જ રીતે સ્થંડિલ અંગે પણ સમજવું. સ્થંડિલ એટલે ઝાડો-પેશાબ કરવાની ભૂમિ. સમ્યગ્ અનનુપાલન—આહારપૌષ્ઠ આદિ ચાર પૌષ્ઠનું શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ પાલન ન કરવું. તે આ પ્રમાણે— પૌષ્ઠ લીધા પછી અસ્થિર ચિત્તવાળો બનીને આહારમાં દેશથી કે સર્વથી આહારની અભિલાષા કરે, પૌષ્ઠના બીજા દિવસે પોતાનો આદર કરાવે, શરીરસત્કારમાં શરીરે તેલ વગેરે ચોળે, દાઢી, મસ્તક અને રૂંવાટાઓના વાળને સૌંદર્યની અભિલાષાથી વ્યવસ્થિત રાખે, દાહ થતાં શરીરે પાણી નાખે, બ્રહ્મચર્યમાં આ લોક અને પરલોકના ભોગોની માગણી કરે, શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ પાંચ વિષયોની અભિલાષા રાખે, બ્રહ્મચર્ય પૌષ્ઠ ક્યારે પૂર્ણ થશે એવી આતુરતા રાખે, બ્રહ્મચર્ય વડે અમે ભોગોથી વંચિત કરાયા એ પ્રમાણે વિચારે. અવ્યાપાર પૌષ્ઠમાં સાવધ કાર્યો કરે, મેં અમુક અનુષ્ઠાન કર્યું કે નહિ એ પ્રમાણે ભૂલી જાય. (૧૩૫)

અતિહી લોઙયપવ્વતિહિ-વજ્જઓ ભોયણંમિ વેલાણે ।

સંપત્તો ગુણજુત્તો, સાહૂ વા સઙ્કઓ ભણિઓ ॥ ૧૩૬ ॥

અતિથિલૌકિકપર્વતિથિવર્જકો ભોજને વેલાયામ્ ।

સંપ્રાપ્તો ગુણયુક્તઃ સાધુર્વા શ્રાદ્ધકો ભણિતઃ ॥ ૧૩૬ ॥ ૧૨૫૬

તસ્ય ચ જો સંભાગો, નિરવજ્જાહારવત્થપત્તવત્થૂણં ।

સો અહિસંવિભાગો, વિણ્ણેયો નિચ્ચકરણિજ્જો ॥ ૧૩૭ ॥

તસ્ય ચ યઃ સંભાગો નિરવજ્જાહારવત્થપાત્રવસ્તૂનામ્ ।

સોઽતિથિસંવિભાગો વિજ્ઞેયો નિત્યકરણીયઃ ॥ ૧૩૭ ॥ ૧૨૫૭

ગાથાર્થ— જે લૌકિક પર્વતિથિનો ત્યાગી છે, ભોજન સમયે આવ્યો છે, તે ગુણયુક્ત સાધુ કે શ્રાવકને અતિથિ કહ્યો છે. તેનો નિર્દોષ આહાર-વસ્ત્ર-પાત્ર-વસ્તુઓનો જે સમ્યક્ ભાગ તે અતિથિ સંવિભાગ જાણવો, અર્થાત્ સાધુઓને અને શ્રાવકોને ભક્તિથી નિર્દોષ આહારાદિનું દાન કરવું તે અતિથિસંવિભાગ છે. અતિથિસંવિભાગ નિત્ય કરવો જોઈએ. (૧૩૬-૧૩૭)

સચ્ચિત્તે નિસ્ત્રિવણં, સચ્ચિત્તપિહણં ચ અન્નવવણસો ।

મચ્છરિયં તહ કાલા-ફક્કમમિદ્ડ પંચ અડ્યારા ॥ ૧૩૮ ॥

સચ્ચિત્તે નિક્ષેપણં સચ્ચિત્તપિધાનં ચાન્યવ્યપદેશઃ ।

માત્સર્યં તથા કાલાતિક્રમ ઇતિ પજ્ઞાતિચારઃ ॥ ૧૩૮ ॥..... ૧૨૫૮

ગાથાર્થ— શ્રાવક અતિથિસંવિભાગવ્રતમાં સચ્ચિત્તનિક્ષેપ, સચ્ચિત્તપિધાન, કાલાતિક્રમ, પરવ્યપદેશ અને માત્સર્ય એ પાંચ અતિચારોનો ત્યાગ કરે છે. (પંચાશક-૧-૩૨)

(૧) સચ્ચિત્તનિક્ષેપ— (નહિ આપવાની બુદ્ધિથી) સાધુને આપવા લાયક વસ્તુ સચિત્ત પૃથ્વી, પાણી આદિ ઉપર મૂકી દેવી.

(૨) સચ્ચિત્તપિધાન— (નહિ આપવાની બુદ્ધિથી) સાધુને આપવા લાયક વસ્તુને ફળ આદિથી ઢાંકી દેવી.

(૩) કાલાતિક્રમ— નહિ વહોરાવવાની ઇચ્છાથી ભિક્ષાનો સમય વીતી ગયા પછી કે ભિક્ષાસમય થયા પહેલાં નિમંત્રણ કરવું.

(૪) પરવ્યપદેશ— નહિ આપવાની બુદ્ધિથી પોતાની હોવા છતાં આ વસ્તુ બીજાની છે એમ સાધુ સમક્ષ બીજાને કહેવું.

(૫) માત્સર્ય— માત્સર્ય એટલે સહન ન કરવું. સાધુ કોઈ વસ્તુ માગે તો ગુસ્સો કરવો અથવા પેલા રંકે સાધુની માંગણીથી આપ્યું તો શું હું તેનાથી ઉતરતો છું ? એમ ઇર્ષ્યાથી સાધુને વહોરાવવું. (૧૩૮)

સાધૂણાં કપ્પણિજ્જં, જં ન વિ દિન્નં કહં પિ કિંચિ તર્હિં ।

ધીરા જહુત્તકારી, સુસાવગા તં ન ભુંજંતિ ॥ ૧૩૯ ॥

સાધૂણાં કલ્પનીયં યન્નાપિ દત્તં કથમપિ કિંચિત્ તત્ર ।

ધીરા યથોક્તકારિણઃ સુશ્રાવકાસ્તત્ર ભુજ્જન્તિ ॥ ૧૩૯ ॥..... ૧૨૫૯

ગાથાર્થ— શ્રાવક કોઈક એવા સ્થાને ગયો હોય જેથી મહાત્માને ખપમાં આવે એવું શુદ્ધ ભોજન થોડું પણ જ્યાં સુધી ન આપી શકાયું હોય તો, સત્ત્વવંત અને વિહિત અનુષ્ઠાનમાં-વિધિમાં તત્પર એવો ભલો શ્રાવક જન્મે નહીં. (૧૩૯) (ઉપ.મા. ગા-૨૩૯)

વસહીસયણાસણભત્તપાણભેસજ્જવત્થપત્તાઇ ।

જઇ વિ ન પજ્જત્તધણો, થોવા વિ હુ થોવયં દેઢ ॥ ૧૪૦ ॥

વસતિ-શયના-ડડસન-ભક્ત-પાન-ભૈષજ્ય-વસ્ત્ર-પાત્રાદિ ।

યદ્યપિ ન પર્યાપ્તધનઃ સ્તોકાદપિ ચ્છલુ સ્તોકકં દદાતિ ॥ ૧૪૦ ॥ . ૧૨૬૦

ગાથાર્થ- શ્રાવક જો પૂરતા ધનવાળો ન હોય તો પણ ઉપાશ્રય, પાટ, સંધારો આદિ, બાજોઠ-પાટલા આદિ, ભાત-પાણી, ઔષધ, વસ્ત્ર-પાત્રાદિ એટલી વસ્તુ થોડામાંથી થોડી પણ (દાનમાં) આપે. (૧૪૦) (ઉપદેશમાલા ગા-૨૪૦)

ઇહપરલોયાસંસા, જીવિયસંસા ય મરણઆસંસા ।

તહ કામભોગસંસા, અડ્યારા પંચ સંલિહણે ॥ ૧૪૧ ॥

ઇહ-પરલોકાશંસા જીવિતશંસા ચ મરણાશંસા ।

તથા કામભોગશંસાડતિચારઃ પચ્ચ સંલેખને ॥ ૧૪૧ ॥ ૧૨૬૧

ગાથાર્થ- ઈહલોક આશંસાપ્રયોગ, પરલોક આશંસાપ્રયોગ, જીવિત આશંસાપ્રયોગ, મરણ આશંસાપ્રયોગ અને કામ-ભોગ આશંસાપ્રયોગ આ પાંચ અતિચારોનો સંલેખનામાં ત્યાગ કરે. (૧૪૧) (શ્રા.પ્ર. ગા-૩૮૫)

સીલવ્વયાઇં જો બહુ-ફલાઇં હંતૂણ સુક્કમમ્મિલસઇ ।

ધિઇદુબ્બલો તવસ્સી, કોડીએ કાગિણી કિણઇ ॥ ૧૪૨ ॥

શીલ-વ્રતાનિ યો બહુફલાનિ હત્વા સુક્કમમ્મિલસતિ ।

ધૃતિદુર્બલઃ તપસ્વી કોટ્યા કાકિર્ણી ક્રીનાતિ ॥ ૧૪૨ ॥ ૧૨૬૨

ગાથાર્થ- જે ધણા ફળોને આપનાર શીલ (સદાચાર) અને પાંચ મહાવ્રતો આદિનો નાશ કરીને વિષયસેવન રૂપ સુખનો અભિલાષ કરે છે તે બિચારો મૂર્ખ કોટી ધન આપીને રૂપિયાના એશીમાં ભાગ રૂપ કાગિણી (કોડીને) ખરીદ કરે છે. (૧૪૨) (ઉપદેશમાલા ગા-૧૮૮)

નિવ ૧ સિદ્ધિ ૨ ઇત્થિ ૩ પુરિસે ૪ પરપવિચારેય ૫ સપવિચારેય ૬ ।

અપ્પરય ૭ સુર ૮ દરિદ્ધે ૯ હુજ્જા નવ નિયાણાઇં ॥ ૧૪૩ ॥

નૃપ-શ્રેષ્ઠિ-સ્ત્રી-પુરુષેષુ પરપ્રવિચારે ચ સપ્રવિચારે ચ ।

અત્પરતસુર-દરિદ્રયોઃ શ્રાદ્ધે ભવન્તિ નવ નિદાનાનિ ॥ ૧૪૩ ॥ ૧૨૬૩

ગાથાર્થ— રાજા, શ્રેષ્ઠી, સ્ત્રી, પુરુષ, પરપ્રવિચાર, સપ્રવિચાર, અલ્પરત, સુર, દરિદ્ર અને શ્રાવક સંબંધી નિયાણું કરવું એમ નવ નિયાણાં છે.

વિશેષાર્થ— ભાગ-૨ના પરિશિષ્ટમાં નવ અંકવાળા પદાર્થોમાં વિશેષ અર્થ જણાવ્યો છે. (૧૪૩)

સુબહું પિ તવં ચિત્રં, સુદીર્ઘમપિ પાલિયં ચ સામણ્ણં ।

તો કારુણ નિયાણં, મુહાઇ હારિતિ અત્તાણં ॥ ૧૪૪ ॥

સુબહ્મપિ તપઃ ચીર્ણં સુદીર્ઘમપિ પાલિતં ચ શ્રામણ્યમ્ ।

તતઃ કૃત્વા નિદાનં મુધા હારયન્ત્યાત્માનમ્ ॥ ૧૪૪ ॥ ૧૨૬૪

ગાથાર્થ— અતિશય ઘણો તપ આચર્યો હોય, ઘણા કાળ સુધી ચારિત્ર પાળ્યું હોય, પણ પછી નિયાણું કરીને નિરર્થક આત્માને હારી જાય છે. (૧૪૪)

ઠઢુંગામી રામા કેસવસવ્વે વિ જં અહોગામી ।

તત્થ વિ નિયાણકારણમઓ ય મઢમં ઢમં વજ્જે ॥ ૧૪૫ ॥

ઠાર્ઘ્વગામિનો રામાઃ કેશવાઃ સર્વેઽપિ યદધોગામિનઃ ।

તત્રાપિ નિદાનકારણમતશ્ચ મતિમાન્ ઢમં વર્જયેદ્ ॥ ૧૪૫ ॥ ૧૨૬૫

ગાથાર્થ— બળદેવો બધા ઊંચી ગતિમાં (=દેવલોકમાં કે મોક્ષમાં) જાય છે અને વાસુદેવો બધા નીચી (નરક) ગતિમાં જાય છે તેનું કારણ નિદાન છે. આથી બુદ્ધિશાળી નિદાનનો ત્યાગ કરે. (૧૪૫)

કાલે વિણાં બહુમાણે ઉવહાણે ડ તહા અનિહ્વણે ।

વંજણઅત્થતદુભાં, અઢ્ઢવિહો નાણમાચારો ॥ ૧૪૬ ॥

કાલે વિનયે બહુમાને ઉપધાને તુ તથાઽનિહ્વણે ।

વ્યજ્ઞના-ઽર્થ-તદુભયેઽષ્ટવિધો જ્ઞાનાચારઃ ॥ ૧૪૬ ॥ ૧૨૬૬

ગાથાર્થ— કાળ, વિનય, બહુમાન, ઉપધાન, અનિહ્વણ, વ્યંજન, અર્થ અને તદુભય એમ આઠ પ્રકારનો જ્ઞાનાચાર છે. (૧૪૬)

૧. જ્ઞાન આદિ પાંચના આચારોના અર્થ માટે ભાગ-૨ના પરિશિષ્ટમાં જુઓ.

નિસ્સંકિય નિઠ્ઠંચિય, નિવ્વિતિગિચ્છ અમૂઢદિટ્ઠિ ય ।

ઊવવૂહથિરીકરણે, વચ્છલ્લપ્પભાવણે અટ્ઠ ॥ ૧૪૭ ॥

નિઃશંકિતો નિષ્કાઢિ ક્ષતો નિર્વિચિકિત્સોઽમૂઢદૃષ્ટિશ્ચ ।

ઉપબૃંહથિરીકરણે વાત્સલ્યપ્રભાવનેઽષ્ટૌ ॥ ૧૪૭ ॥ ૧૨૬૭

ગાથાર્થ— નિઃશંકિત, નિષ્કાંક્ષિત, નિર્વિચિકિત્સ, અમૂઢદૃષ્ટિ, ઉપબૃંહણ, સ્થિરીકરણ, વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના એ આઠ સમ્યગ્દર્શનના આચાર છે. (૧૪૭)

પણિહાણજોગજુત્તો, પંચર્હિ સમિર્ઘિર્હિ તિર્હિ ગુત્તીર્હિ ।

ચરણાચારા તિન્હિ વિ, વિવરીયાએ અર્ઘ્યાચારા ॥ ૧૪૮ ॥

પ્રણિધાનયોગયુક્તઃ પચ્છભિઃ સમિતિભિર્ભિર્ગુપ્તિભિઃ ।

ચરણાચારાસ્ત્રીણ્યપિ વિપરીતતાયામતિચારાઃ ॥ ૧૪૮ ॥ ૧૨૬૮

ગાથાર્થ— મુક્તિના ધ્યેયપૂર્વકનું સંયમયોગથી યુક્ત આત્માનું જે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ આઠ પ્રવચનમાતાનું પાલન તે આઠ પ્રકારે ચારિત્રાચાર છે. ત્રણેય (જ્ઞાનાચાર-દર્શનાચાર-ચારિત્રાચાર) વિપરીત આચરવાથી અતિચારો થાય. (૧૪૮)

અણસણમૂળોચરિયા, વિત્તીસંખેવણં રસચ્ચાઓ ।

કાયકિલેસો સંલીણયા ય બજ્ઞો તવો હોઝ ॥ ૧૪૯ ॥

અનશનમૂળોદરિતા વૃત્તિસંક્ષેપનં રસત્યાગઃ ।

કાયવલેશઃ સંલીનતા ચ બાહ્યં તપો ભવતિ ॥ ૧૪૯ ॥ ૧૨૬૯

ગાથાર્થ— અનશન, ઊણોદરિતા, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયકલેશ અને સંલીનતા એ છ બાહ્યતપ છે. (૧૪૯)

પાયચ્છિત્તં વિણઓ, વૈયાવચ્ચં તહેવ સજ્ઞાઓ ।

ઝાણં ઉસસગ્ગો વિ ય, અર્હિમ્મતરઓ તવો હોઝ ॥ ૧૫૦ ॥

પ્રાયશ્ચિત્તં વિનયો વૈયાવૃત્ત્યં તથૈવ સ્વાધ્યાયઃ ।

ધ્યાનમુત્સર્ગોઽપિ ચાધ્યન્તરકં તપો ભવતિ ॥ ૧૫૦ ॥ ૧૨૭૦

ગાથાર્થ— પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવૃત્ત્ય, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને ઉત્સર્ગ એ છ અભ્યંતર તપ છે.

સમ્પ્રમકરણે બારસ, તવાઝ્યારા તિગં તુ વીરિયસ્સ ।

મળવયકાયા પાવપવત્તા વીરિયતિગઝ્યારા ॥ ૧૫૧ ॥

સમ્યગકરણે દ્વાદશ તપોઽતિચાર ત્રિકં તુ વીર્યસ્ય ।

મનો-વચઃ કાયાઃ પાપપ્રવૃત્તા વીર્યત્રિકાતિચારઃ ॥ ૧૫૧ ॥ ૧૨૭૧

ગાથાર્થ— બાર પ્રકારના તપને સમ્યગ્ ન કરવાથી તપના બાર અતિચારો છે. વીર્યાચારના ત્રણ અતિચાર છે. મન-વચન-કાયા પાપમાં પ્રવૃત્ત થાય એ ત્રણ વીર્યાચારના અતિચારો છે. (૧૫૧)

સમ્પત્તે વિજયનિવોઽહિંસાં હરિબલો મુસે કમલો ।

વરદત્તોઽદિન્નમિ, બંભવં સીલવઙ્ગ ઇત્થી ॥ ૧૫૨ ॥

સમ્યક્ત્વે વિજયનૃપોઽહિંસાયાં હરિબલો મૃષાવાદે કમલઃ ।

વરદત્તોઽદત્તે બ્રહ્મવ્રતે શીલવતી સ્ત્રી ॥ ૧૫૨ ॥ ૧૨૭૨

ગાથાર્થ— સમ્યક્ત્વમાં વિજય રાજાનું, અહિંસામાં હરિબલનું, મૃષાવાદમાં કમલનું, ચોરીમાં વરદત્તનું અને બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં શીલવતી સ્ત્રીનું દૃષ્ટાંત છે. (૧૫૨)

ધણસેટ્ઠી પરિગ્ગહંમિ, દિસિપરિમાણંમિ હોઝ મહાણંદો ।

મંતિસુયા ઉવભોગે, મિત્તતયં સ્યણિભોયણં ॥ ૧૫૩ ॥

ધનશ્રેષ્ઠી પરિગ્રહે દિક્ષરિમાણે ભવતિ મહાનન્દઃ ।

મન્ત્રિસુતા ઉપભોગે મિત્રત્રયં રજનીભોજનકે ॥ ૧૫૩ ॥ ૧૨૭૩

ગાથાર્થ— પરિગ્રહમાં ધન શેઠનું, દિશા પરિભ્રમણમાં મહાનંદનું, ઉપભોગમાં મંત્રીપુત્રોનું અને રાત્રિભોજનમાં ત્રણ મિત્રોનું દૃષ્ટાંત છે. (૧૫૩)

મિયસુંદરી ઉત્તોં, અણદ્વડંમિ વીરસેણનિવો ।

સામાં ધણમિત્તો, ધણદો દેસાવગાસંમી ॥ ૧૫૪ ॥

મૃગસુંદરી ઉલ્લેચેઽનર્થદણ્ડે વીરસેનનૃપઃ ।

સામાયિકે ધનમિત્રો ધનદો દેશાવગાશિકે ॥ ૧૫૪ ॥ ૧૨૭૪

ગાથાર્થ— ચંદરવામાં મૃગસુંદરીનું, અનર્થદંડમાં વીરસેન રાજાનું, સામાયિકમાં ધનમિત્રનું અને દેશાવગાશિકમાં ધનદનું દષ્ટાંત છે. (૧૫૪)

પોસહવયંમિ હુ દેવકુમરો તહ પેયકુમરદિદ્વંતો ।

ગુણધરગુણાકરાણં, દિદ્વંતા અઙ્ગિહસંભાગે ॥ ૧૫૫ ॥

પૌષધવ્રતે ખલુ દેવકુમાસ્તથા પ્રેતકુમારદ્વિજ્ઞાન્તઃ ।

ગુણધર-ગુણાકરયોદ્વિજ્ઞાન્તૌ અતિથિસંવિભાગે ॥ ૧૫૫ ॥ ૧૨૭૫

ગાથાર્થ— પૌષધવ્રતમાં દેવકુમાર-પ્રિયકુમારનું અને અતિથિ સંવિભાગમાં ગુણધર-ગુણાકરનું દષ્ટાંત છે. (૧૫૫)

॥ આ પ્રમાણે છઠ્ઠો શ્રાવક વ્રત અધિકાર પૂર્ણ થયો. ॥

૭. સંજ્ઞા અધિકાર

આહારમયપરિગ્રહ, મેહુણ તહ કોહ માણ માયાએ ।

લોભે લોગે ઓઘે, સન્નદસમ્બેયા સવ્વજીવાણં ॥ ૧ ॥

આહાર-મય-પરિગ્રહ-મૈથુનેષુ તથા ક્રોધ-માન-માયાસુ ।

લોભે લોકે ઓઘે સજ્ઞાદશભેદાઃ સર્વજીવાનામ્ ॥ ૧ ॥ ૧૨૭૬

ગાથાર્થ— આહાર, ભય, પરિગ્રહ, મૈથુન, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, લોક અને ઓઘ એ સંજ્ઞાના દશ ભેદો સર્વ જીવોને હોય છે. (૧)

રુક્ષાણ જલાહારો, સમિચ્ચ સત્થં ભણેણ સંકુચાએ ।

નિયતંતેહિં વેદ્ડ, વલ્લી રુક્ષં પરિગ્રહેહ ॥ ૨ ॥

વૃક્ષાણાં જલાહાર સમિત્ય શસ્ત્રં મયેન સંકુચતિ ।

નિજતન્તુભિર્વેદ્ધતિ વલ્લિર્વૃક્ષં પરિગ્રહતિ ॥ ૨ ॥ ૧૨૭૭

ગાથાર્થ— વૃક્ષોનો આહાર પાણી છે. (આથી તેમને આહાર સંજ્ઞા છે.) (સંકુચની નાંમની) વેલડી શસ્ત્રને (સ્પર્શથી) જાણીને ભયથી સંકોચાય છે. વેલડી પોતાના તંતુઓથી (=શરીરથી) વૃક્ષને વીંટળાય છે. એ રીતે વૃક્ષો (=પરિગ્રહ સંજ્ઞાથી) પરિગ્રહ કરે છે. (૨)

કુરુબયતરુણો ફુલ્લંતિ, જત્થ આલિંગણેણ તરુણીણં ।

તરુણીપયોહરપુટ્ટા, અસોયતરુણો વિ વિયસંતિ ॥ ૩ ॥

કુરુબકતરવઃ ફુલ્લન્તિ યત્રાલિંગ્મનેન તરુણીનામ્ ।

તરુણીપયોધરસ્પૃષ્ઠા અશોકતરવોઽપિ વિકાશન્તે ॥ ૩ ॥ ૧૨૭૮

ગાથાર્થ— યુવતીઓના આલિંગનથી કુરુબક વૃક્ષો ખીલે છે. યુવતીઓના સ્તનોથી સ્પર્શયિત અશોક વૃક્ષો પણ વિકાસ પામે છે. (૩)

તરુણીમદ્દરાગંધેણ, તોસિયા કેસરા વિ કુસુમંતિ ।

ચંપયતરુણો વરુણો, ફુલ્લંતિ સુરહિજલસિચ્ચા ॥ ૪ ॥

તરુણીમદિરાગન્ધેન તોષિતાઃ કેસરા અપિ કુસુમયન્તિ ।

ચમ્પકતરવો વરવઃ ફુલ્લન્તિ સુરભિજલસિચ્ચ્યાઃ ॥ ૪ ॥ ૧૨૭૯

ગાથાર્થ— તરુણીના મદિરાની ગંધથી સંતોષ પમાડાયેલા બહુલ વૃક્ષો પુષ્પિત (=પુષ્પવાળા) થાય છે. સુગંધી પાણીથી સિંચાયેલા ચંપક વૃક્ષો અને વરુ નામના તૃણો પ્રફુલ્લિત થાય છે=પુષ્પવાળા થાય છે. (૪)

વિયસંતિ તિલયતરુણો, તરુણિકડકર્ણેર્હિ પડિહયા જત્થ ।

ફુલ્લંતિ વિરહરુક્ષા, સોઝુણં પંચમુગારં ॥ ૫ ॥

વિકાશન્તે તિલકતરવસ્તરુણીકટક્ષૈઃ પ્રતિહતા યત્ર ।

ફુલ્લન્તિ વિરહવૃક્ષાઃ શ્રુત્વા પચ્છમોદગારમ્ ॥ ૫ ॥ ૧૨૮૦

ગાથાર્થ— તરુણીના કટાક્ષોથી હણાયેલાં તિલક (જાતિના) વૃક્ષો વિકાસ પામે છે. પંચમસ્વરને સાંભળીને વિરહ જાતિના વૃક્ષો પુષ્પિત થાય છે. (૫)

સિણગાર ચારુવેસો, તરુણીતંબોલસંગઓ તારો ।

પાયં કોકળદસ્ય કંદો હુંકારં મુચ્છિ કોહેણ ॥ ૬ ॥

શૃંગારસ્થાનુવેશસ્તરુણીતંબોલસંગ્ગતસ્તારઃ ।

પ્રાયઃ કોકળદસ્ય કન્દો હુંકારં મુચ્છતિ કોધેન ॥ ૬ ॥ ૧૨૮૧

ગાથાર્થ— તરુણીના તંબોલથી યુક્ત ઉચ્ચ શૃંગાર અને સુંદર વેષને જોઈને લાલ કમળનો કંદ પ્રાયઃ ક્રોધથી હુંકાર કરે છે. (૬)

માણે ફરડ રુયંતી, છાયડ વલ્લિ ફલાણ માયાણ ।

લોહે બિલ્વપલાસા, રુવંતિ મૂલે નિહાણુવરિ ॥ ૭ ॥

માને ક્ષરતિ રુદન્તી છાદયતિ વલ્લિઃ ફલાણિ માયયા ।

લોભે બિલ્વપલાશા ક્ષપયન્તિ મૂલાણિ નિધાનોપરિ ॥ ૭ ॥ ૧૨૮૨

ગાથાર્થ— માનના કારણે રુદંતી ટપકે છે. માયાથી વેલડી ફળોને ઢાંકે છે. લોભથી બિલાના વૃક્ષો અને પલાશ વૃક્ષો મૂળિયાઓને નિધાનની ઉપર નાખે છે=ફેલાવે છે. (૭)

રયણીં સંકોઓ, કમલાણં હોડ લોગસણાઓ ।

ઓહે ચડતુ મગ્ગં, ચઢંતિ રુક્ષેસુ વલ્લિઓ ॥ ૮ ॥

રજન્યાં સદ્ભોજઃ કમલાનાં ભવતિ લોકસઙ્ગાતઃ ।

ઓઘે ત્યક્ત્વા માર્ગમારોહન્તિ વૃક્ષેષુ વલ્લયઃ ॥ ૮ ॥ ૧૨૮૩

ગાથાર્થ— લોકસંજ્ઞાથી કમળો રાતે સંકોચ પામે છે=બીડાય છે.
ઓઘસંજ્ઞાથી વેલડીઓ માર્ગને છોડીને વૃક્ષોની ઉપર ચઢે છે. (૮)

एर्गिन्द्रियजीवाण वि, इय दस सन्ना जिणोर्हि पण्णत्ता ।

ન હુ હુંતિ મોહસુહદુહ-વિતિગિચ્છસોગધમ્મા ય ॥ ૧ ॥

એકેન્દ્રિયજીવાનામપીતિ દશ સન્ના જિનૈઃ પ્રજ્ઞતાઃ ।

ન ચલુ ભવન્તિ મોહ-સુખ-દુઃખ વિચિકિત્સા-શોક-ધર્માશ્ચ ॥ ૧ ॥ ૧૨૮૪

ગાથાર્થ— શ્રી જિનેશ્વરોએ એકેન્દ્રિય જીવોને પણ આ દશ સંજ્ઞાઓ કહી છે. એકેન્દ્રિય જીવોને મોહ, સુખ, દુઃખ, વિચિકિત્સા, શોક અને ધર્મ આ છ સંજ્ઞાઓ ન હોય.

વિશેષાર્થ— ધર્મસંજ્ઞા એટલે ક્ષમાદિ ધર્મનું આસેવન. (પ્રવ.સારો. ૧૪૭મુ સંજ્ઞાદ્વાર). બાકીની ૧૫ સંજ્ઞાઓના અર્થ માટે ભાગ-૨ના પરિશિષ્ટમાં ૧૫ અંકમાં જુઓ. (૯)

॥ આ પ્રમાણે સાતમો સંજ્ઞા અધિકાર પૂર્ણ થયો. ॥

૮. લેશ્યા અધિકાર

સન્નાણં લેસાણં, મેઓ વા અત્તવેયણા સણ્ણા ।

સા દુવિહા જીવાણં, સુદ્ધાસુદ્ધા ય વીરિયમ્ભવા ॥ ૧ ॥

સંજ્ઞાનાં લેશ્યાનાં મેદો વાઽઽત્તવેદના સજ્ઞા ।

સા દ્વિવિધા જીવાનાં શુદ્ધાઽશુદ્ધા ચ વીર્યમ્ભવા ॥ ૧ ॥ ૧૨૮૫

ગાથાર્થ— સંજ્ઞાઓમાં અને લેશ્યાઓમાં ભેદ છે. સંજ્ઞા આત્મવેદના રૂપ છે. આત્મવીર્યથી થનારી લેશ્યા શુદ્ધ અને અશુદ્ધ એમ બે પ્રકારે છે.

વિશેષાર્થ— સંજ્ઞા આત્મવેદના રૂપ છે. અર્થાત્ દુઃખરૂપ જ છે. જ્યારે લેશ્યા સુખ-દુઃખ ઉભયરૂપ છે. સંજ્ઞાઓ બધી અશુભ હોવાથી દુઃખ રૂપ જ છે. જ્યારે લેશ્યાઓ શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારની હોવાથી સુખ-દુઃખ ઉભય સ્વરૂપ છે. આમ સંજ્ઞાઓમાં અને લેશ્યાઓમાં ભેદ છે. (૧)

તત્થ પરિણામજણિયા, સિલેસદલ્લપ્પકમ્મગયંભાવા ।

કળ્હાઈ દલ્લસઈ વા, ફલિહસ્સિવ દલ્લઓ અપ્પા ॥ ૨ ॥

તત્ત્વ પરિણામજનિતાઃ શ્લેશદ્રવ્યાત્મકર્મગતભાવાઃ ।

કૃષ્ણાદિદ્રવ્યે સત્તિ વા સ્ફટિકસ્યેવ દ્રવ્યત આત્મા ॥ ૨ ॥ ૧૨૮૬

ગાથાર્થ— તેમાં લેશ્યા આત્મપરિમાણથી ઉત્પન્ન કરાયેલા કર્મવર્ણાણાન્તર્ગત ચીકણા દ્રવ્ય સ્વરૂપ છે, અને તે દ્રવ્યલેશ્યા છે અથવા કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની વિદ્યમાનતામાં (=સહયોગમાં) સ્ફટિકની જેમ કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોને આશ્રયીને થતું આત્મસ્વરૂપ ભાવલેશ્યા છે, અર્થાત્ જેમ નિર્મળ સ્ફટિકનો તેવા કાળાવગેરે વર્ણવાળા દ્રવ્યના સહયોગથી (=સંનિધાનથી) તેવો તેવો વર્ણ દેખાય છે, તેમ નિર્મળ આત્માનો પણ કૃષ્ણ-નીલ વગેરે દ્રવ્યોના સંબંધથી તેવો તેવો પરિણામ થાય તે ભાવલેશ્યા છે.

વિશેષાર્થ— અહીં દ્રવ્યલેશ્યાનું અને ભાવલેશ્યાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે, તેમાં ગાથાના પૂર્વાધથી દ્રવ્યલેશ્યાનું અને ઉત્તરાર્ધથી ભાવલેશ્યાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. જેવી રીતે આત્માના ભાવોથી કર્મબંધ થાય છે, અને કર્મોદયથી આત્માના ભાવો થાય છે. આમ દ્રવ્યકર્મો અને આત્મભાવો

એ બેનો પરસ્પર સંબંધ છે. તેમ આત્માના ભાવોથી દ્રવ્યલેશ્યા અને દ્રવ્યલેશ્યાથી આત્માના ભાવો એમ દ્રવ્યલેશ્યા અને ભાવલેશ્યાનો પરસ્પર સંબંધ છે. કાર્મણ વર્ગણાની અંતર્ગત કૃષ્ણાદિ વર્ણવાળા દ્રવ્યો દ્રવ્યલેશ્યા છે અને એ દ્રવ્યોના સંસર્ગથી થતા આત્માના ભાવો ભાવલેશ્યા છે. દ્રવ્યલેશ્યાના સ્વરૂપ અંગે જુદા જુદા મતભેદો છે. તેમાં અહીં દ્રવ્યલેશ્યા કાર્મણવર્ગણાની અંતર્ગત દ્રવ્યસ્વરૂપ છે એમ જણાવ્યું છે. દ્રવ્યલેશ્યાના સંબંધથી થતો આત્મપરિણામ એ ભાવલેશ્યા છે. આમાં કોઈ મતભેદ નથી. દ્રવ્યલેશ્યાના સ્વરૂપ અંગેના મતભેદો ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ગ્રંથના ચોથા ઉલ્લાસની ૧૭૭મી ગાથા-ટીકામાં જણાવ્યા છે. તથા પત્રવણા ઉપાંગના ૧૭મા લેશ્યાપદમાં ટીકામાં પ્રારંભમાં જ આ અંગે ચર્ચા કરી છે અને દ્રવ્યલેશ્યા યોગાંતર્ગત દ્રવ્ય સ્વરૂપ છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે. (૨)

(દિદ્વંતા જહા)

જહ જંબુપાયવેગો, સુપક્ષ્પલભારનમિયસાહગ્ગો ।

દિદ્વો છર્હિં પુરુષેર્હિં, તે વિંતિ જંબૂ ભક્ષેમો ॥ ૩ ॥

યથા જમ્બુપાદપે એકઃ સુપક્ષ્પલભારનમિતશાઘ્રાગ્રઃ ।

દૃષ્ટઃ ષડ્ભિઃ પુરુષૈઃ તે બ્રુવંતે જમ્બૂર્મક્ષયામઃ ॥ ૩ ॥..... ૧૨૮૭

ગાથાર્થ— ભાવલેશ્યાને સમજવા માટે દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે— જંગલમાં ગયેલા પુરુષોએ સારી રીતે પાકેલા ફળોના ભારથી સર્વાંગોમાં નમી ગયેલા એક જંબૂ વૃક્ષને જોયો. એકે કહ્યું: આપણે શું કરીએ? તેમણે કહ્યું: આપણે જંબૂ ખાઈએ.

વિશેષાર્થ— સંપૂર્ણ દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે—

કોઈ છ માણસો અટવીમાં ભૂલા પડ્યા, ભૂખ્યા થયેલા તેઓએ જયારે ચારેય બાજુ નજર ફેંકી, ત્યારે એક પાકેલા ફળોથી યુક્ત જંબૂનું વૃક્ષ જોયું. આનંદમાં આવી એક બોલ્યો કે—કાપો જાડને મૂળમાંથી, નાંખો નીચે, કે જેથી સુખપૂર્વક જંબૂ ખાઈ શકીએ. બીજો બોલ્યો કે—આવું મોટું વૃક્ષ ફરી ક્યારે ઉગે? માટે મોટાં ડાળાં જ કાપો, કારણ કે—જંબૂ તો ડાળાં ઉપર જ છે ને? ત્રીજો બોલ્યો કે—મોટાં ડાળાં પણ ઘણાં વર્ષો પછી

તૈયાર થાય, તેને શા માટે કાપવાં ? નાની ડાળિયો કાપો, જાંબૂ તો નાની ડાળિયો ઉપર જ છે. ચોથો ચતુર બોલ્યો કે—બીયારી ડાળીઓને શા માટે કાપવી ? જાંબૂના ગૂચ્છ જ કાપોને ! આપણે જરૂર તો જાંબૂની જ છે ને ? પાંચમો બોલ્યો કે—અરે ! ગૂચ્છમાં પણ ઘણાં કાચાં કે સડેલાં જાંબૂ હોય તેનું પણ આપણે શું પ્રયોજન છે ? માત્ર પાકેલાં જાંબૂ જ કાપો. આપણે કામ તો તેનું જ છે ને ? છઠ્ઠો બોલ્યો કે—વિના પ્રયોજને ઉપરનાં જાંબૂ શા માટે તોડવાં ? નીચે પાકેલાં ઢગલાબદ્ધ જાંબૂ પડ્યાં છે તે જ ખાઓને ? કામ તો જાંબૂનું જ છે ને ? વિના પ્રયોજને હિંસા શા માટે કરવી ? એ રીતે છ મનુષ્યોમાં જે પરિણામનું તારતમ્ય હતું, તે કૃષ્ણાદિ લેશ્યાના પરિણામરૂપ સમજવું. (૩)

કિહ પુણ તે ? વિંતેગો, આરુહણે હુજ્જ જીયસંદેહો ।

તો છિંદિઠ્ઠણ મૂલાઝ પાડિઝં તાઝ ભવ્વેમો ॥ ૪ ॥

કથં પુનસ્તા [ભક્ષયામઃ] ? બ્રવીત્યેક આરોહણે ભવેદ્ જીવસન્દેહઃ ।

તતસ્થિત્વા મૂલતઃ પાતયિત્વા તા ભક્ષયામઃ ॥ ૪ ॥ ૧૨૮૮

ગાથાર્થ—જાંબૂને કેવી રીતે ખાઈએ ? એક કહે છે—વૃક્ષ ઉપર ચડવામાં જીવનો સંદેહ છે. માટે વૃક્ષને મૂળથી છેદીને પાડીને જાંબૂ ખાઈએ. (૪)

બીયાહ ફહ્રેણ, કિં છિન્નેણ તરુણા ઝ અમ્હંતિ ।

સાહા મહલ્લ છિંદહ, તઝો બેઝ પસાહા ઝ ॥ ૫ ॥

દ્વિતીય આહૈતાવતા કિં છિન્નેણ તરુણા ત્વસ્માકમિતિ ।

શાઘા મહતીશ્ચિન્ત તૃતીયો બ્રવીતિ પ્રશાઘાસ્તુ ॥ ૫ ॥ ૧૨૮૯

ગાથાર્થ—બીજો કહે છે—કાપેલા આટલા વૃક્ષનું આપણે શું કામ છે ? મોટી શાખાઓ છેદો. ત્રીજો કહે છે—નાની શાખાઓને છેદો. (૫)

ગુચ્છે ચઝથઓ પુણ, પંચમઓ બેઝ ગિણહહ ફલાઝ ।

છઢો ઝ બેઝ પડિયા, એ ચિય ઝાયહ ઘિતું ॥ ૬ ॥

ગુચ્છાંશ્ચતુર્થકઃ પુનઃ પચ્ચમો બ્રવીતિ ગૃહીત ફલાનિ ।

ષષ્ઠસ્તુ બ્રવીતિ પતિતાન્યેતાન્યેવ ઝાદત ગૃહીત્વા ॥ ૬ ॥ ૧૨૯૦

ગાથાર્થ—ચોથો કહે છે—ગુચ્છાને છેદો. પાંચમો કહે છે—(પાકેલાં) ફળોને પ્રહણ કરો. છઠ્ઠો કહે છે—આ નીચે પડેલા જ જાંબૂ લઈને ખાઓ. (૬)

દિદુંતસ્સોવણઓ, છિંદહ મૂલાઓ બેડ જો એવં ।

સો વડ્ડ કિણ્હાએ, સાહમહ્સ્ર ચ નીલાએ ॥ ૭ ॥

દૃષ્ટાન્તસ્યોપનયો છિન્ત મૂલાદ્ બ્રૂતે ય એવમ્ ।

સ વર્તતે કૃષ્ણાયાં શાસ્ત્રા મહતીશ્ચ નીલાયામ્ ॥ ૭ ॥ ૧૨૧૧

ગાથાર્થ—દૃષ્ટાન્તનો ઉપનય આ પ્રમાણે છે. વૃક્ષને મૂળથી છેદો એમ જે કહે છે તે કૃષ્ણલેશ્યામાં વર્તે છે. મોટી ડાળીઓને છેદો એમ કહેનાર નીલ લેશ્યામાં વર્તે છે. (૭)

હવડ પસાહા કાઠ, ગુચ્છ તેઠ ફલાઈં પમ્હાએ ।

પડિયાઈ સુક્ત્તેસા, અહવા અન્નં ઇમાહરણં ॥ ૮ ॥

ભવતિ પ્રશાસ્ત્રાઃ કાપોતી ગુચ્છાન્તૈજસી ફલાનિ પદ્માયામ્ ।

પતિતાનિ શુક્લલેશ્યાઽથવાઽન્યદિદમાહરણમ્ ॥ ૮ ॥ ૧૨૧૨

ગાથાર્થ—નાની ડાળીઓને છેદો એમ કહેનાર કાપોત લેશ્યાવાળો છે. ગુચ્છાઓને છેદો એમ કહેનાર તેજો લેશ્યાવાળો છે. (પાકાં) ફળોને છેદો એમ કહેનાર પદ્મ લેશ્યામાં છે. નીચે પડેલાં પાકાં ફળો ખાઓ એમ કહેનાર શુક્લ લેશ્યાવાળો છે. અથવા આ વિશે આ બીજું ઉદાહરણ છે.

વિશેષાર્થ—તે દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે છે—કેટલાક ચોરો કોઈ ગામ તરફ ચોરી કરવા નીકળ્યા. રસ્તે જતાં પરસ્પર વિચારતાં એક બોલ્યો કે—જે ગામમાં જવું છે, ત્યાં જેને દેખીએ તેને મારવા. બીજાએ કહ્યું કે—એમ શા માટે? બિચારા પશુઓનો શો અપરાધ છે? મનુષ્યોને જ મારવા. ત્રીજાએ કહ્યું કે—એ પણ ઠીક નથી, સ્ત્રીઓ-બાળકો વગેરેને છોડીને માત્ર પુરુષોને જ મારવા, કારણ કે—ધનના માલિક પુરુષો હોય છે. ચોથાએ કહ્યું કે—એમ પણ શા માટે? જેઓ શસ્ત્રધારી હોય, તેઓને જ મારવા. પાંચમાએ કહ્યું કે—નહિ-નહિ, ભલે શસ્ત્રધારી હોય પણ જે નાસી જતો હોય, તેને ન મારવો, જે સામે થાય, તેને મારવો. છઠ્ઠાએ કહ્યું કે—અરે ! એક તો ચોરી અને વળી બીજી મનુષ્યહત્યા? શા માટે કોઈને પણ મારવો? માત્ર

ધન જ લેવું. એ છ જુદા જુદા પરિણામવાળા ચોરોની અનુક્રમે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ અને શુક્લલેશ્યા જાણવી. (૮)

ચોરા ગામવહત્યં, વિણિગ્ગયા ઇગુ બેઝ ઘાણહ ।

જં પિચ્છહ તં સવ્વં, દુપયં ચ ચઠ્ઠયં વા વિ ॥ ૯ ॥

ચૌરા ગ્રામવધાર્થં વિનિર્ગતા ઇકો વ્રૂતે ઘાતયત ।

યં પશ્યથ તં સર્વં દ્વિપદં ચ ચતુષ્પદં વાઽપિ ॥ ૯ ॥ ૧૨૯૩

ગાથાર્થ— કેટલાક ચોરો ગામને હણવા (=લૂંટવા) માટે નીકળ્યા છે. તેમાં એકે કહ્યું—મનુષ્ય કે પશુ જેને જુઓ તે સર્વને મારી નાખો. (૯)

બીઓ માણુસ પુરિસે, ચ તઈઓ સાઝે ચઝથો ડ ।

પંચમઓ જુઝંતે, છઢો પુણ તત્થિમં મળણ ॥ ૧૦ ॥

દ્વિતીયો મનુષ્યાન્ પુરુષાંશ્ચ તૃતીયઃ સાયુધાન્ ચતુર્થસ્તુ ।

પન્ચમકો યુઝ્યતઃ ષષ્ઠઃ પુનસ્તત્રેદં મળતિ ॥ ૧૦ ॥ ૧૨૯૪

ગાથાર્થ— બીજા મનુષ્યે કહ્યું કે—માત્ર મનુષ્યોને મારો. ત્રીજાએ કહ્યું કે—માત્ર પુરુષોને મારો. ચોથાએ કહ્યું કે—માત્ર હથિયારવાળા જ પુરુષોને મારો. પાંચમાએ કહ્યું કે—યુદ્ધ કરનારા (=આપણી સામે થનારા) પુરુષોને જ મારવા. ત્યાં છઠ્ઠાએ આ પ્રમાણે (=હવેની ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે) કહ્યું. (૧૦)

ઇક્કં તા હરહ ધણં, બીયં મારેહ મા કુણહ ઇયં ।

કેવલ હરહ ધણં તા, ડવસંહારો ડમો તેસિ ॥ ૧૧ ॥

ઇકં તાવદ્ હરથ ધનં દ્વિતીયં મારયથ કુરુતૈવમ્ ।

કેવલં હરત ધનં તસ્માદુપસંહારોઽયં તેષામ્ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨૯૫

ગાથાર્થ— એક તો ધન લૂંટો છો અને બીજું વળી મારો છો. આમ ન કરો. તેથી કેવળ ધનને લૂંટો. તેમનો ઉપસંહાર (=ઉપનય) આ (હવેની ગાથામાં કહેવાશે તે) છે. (૧૧)

સવ્વે મારેહિત્તી, વઢ્ઢ સો કિણહલેસપરિણામો ।

ઇવં કમેણ સેસા, જા ચરમો સુક્કલેસાણ ॥ ૧૨ ॥

સર્વાન્ મારયતેતિ વર્તતે સ કૃષ્ણલેશ્યાપરિણામે ।

एवं क्रमेण शेषा यावच्चरमो शुक्ललेश्यायाम् ॥ १२ ॥ ૧૨૯૬

ગાથાર્થ— બધાને મારો, એમ કહેનાર કૃષ્ણલેશ્યાના પરિણામમાં વર્તે છે. એ પ્રમાણે ક્રમશઃ બીજા મનુષ્યો પણ જાણવા. યાવત્ છેલ્લો મનુષ્ય શુક્લ લેશ્યામાં વર્તે છે. (૧૨)

આ બે દૃષ્ટાંતોનો સંક્ષેપથી સંગ્રહ કરનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે—

(સંગ્રહણી ચેયં) મૂલં ૧ સાહ ૨ પસાહ ૩, ગુચ્છ ૪ ફલે ૫ છિંદ પઙ્કિયમ્ભક્ષણયા ૬ ।

सर्वं १ माणुस २ पुरिसा ३, साङ्ग ४ झूझंत ५ घणहरणा ६ ॥ १३ ॥

મૂલં શાખા-પ્રશાખા ગુચ્છ-ફલાનિ છિન્ત પતિતભક્ષણતા ।

सर्वं मनुष्य-पुरुषान् सायुध-युध्यत्-धनहरणानि ॥ १३ ॥ ૧૨૯૭

ગાથાર્થ— મૂળ, શાખા, પ્રશાખા, ગુચ્છ, પાકાં ફળોને છેદો. નીચે પડેલાનું ભક્ષણ. સર્વ, મનુષ્ય, પુરુષ, હથિયારધારી, યુદ્ધ કરનારા અને ધનહરણ. (૧૩)

वैरेण निरगुंकपो, अइचंडो दुम्मुहो खरो फरुसो ।

किण्हाइ अणज्झप्पो, वहकरणसओ य तक्कालं ॥ १४ ॥

वैरेण निस्तुक्कम्पोऽतिचण्डो दुर्मुखः खरः परुषः ।

कृष्णायामनध्यात्मा वधकरणस्तश्च तत्कालम् ॥ १४ ॥ ૧૨૯૮

ગાથાર્થ— કૃષ્ણલેશ્યામાં વર્તતો જીવ વૈરભાવવાળો, દયારહિત, અતિશયક્રોધી, અદર્શનીય, નિષ્ઠુર, કઠોર, ધર્મથી તદ્દન રહિત અને વધ કરવામાં તત્પર હોય. (૧૪)

मायादंभे कुसलो, उक्कोडालुद्धचवलचलचित्तो ।

मेहुणतिव्वाभिरओ, अलियपलावी य नीलाए ॥ १५ ॥

मायादम्भे कुशल उक्कोचालुब्धश्चपलचलचित्तः ।

मैथुनतीव્રाभिरतोऽलीकप्रलापी च नीलायाम् ॥ १५ ॥ ૧૨૯૯

ગાથાર્થ— નીલલેશ્યામાં વર્તતો જીવ માયા કરવામાં (=પોતાના તેવા કાર્યને ગુપ્ત રાખવામાં) અને દંભ કરવામાં (=બીજાને છેતરવામાં)

કુશળ, લાંચ-રુચિત લેવામાં લાલચુ, ચંચળ અને અસ્થિર ચિત્તવાળો, મૈથુનસેવનમાં અત્યંત આસક્ત અને અસત્ય બોલનારો હોય છે. (૧૫)

મૂઢો આરંભપિઓ, પાવં ન ગણેડ સવ્વકજ્જેસુ ।

ન ગણેડ હાણિવુઢ્ઠી, કોહજુઓ કાઝલેસાણ ॥ ૧૬ ॥

મૂઢ આરંભપ્રિયઃ પાપં ન ગણયતિ સર્વકાર્યેષુ ।

ન ગણયતિ હાનિ-વૃદ્ધી કોધયુતઃ કાપોતલેશ્યાયામ્ ॥ ૧૬ ॥ ૧૩૦૦

ગાથાર્થ— કાપોત લેશ્યામાં વર્તતો જીવ મૂઢ (=હિતાહિતના ભાનથી રહિત), આરંભપ્રેમી, સર્વ કાર્યોમાં પાપને ન ગણનારો, હાનિ-વૃદ્ધિને (=લાભ-નુકશાનને) ન ગણનારો અને કોપી હોય છે. (૧૬)

દક્ષો સંવરસીલો, રિજુભાવો દાણસીલગુણજુત્તો ।

ધમ્મમિ હોડે બુદ્ધી, અરુસણો તેઝલેસાણ ॥ ૧૭ ॥

દક્ષઃ સંવરશીલ ઋજુભાવો દાન-શીલ-ગુણયુક્તઃ ।

ધર્મે ભવતિ બુદ્ધિરોષણસ્તેજોલેશ્યાયામ્ ॥ ૧૭ ॥ ૧૩૦૧

ગાથાર્થ— તેજોલેશ્યામાં વર્તતો જીવ કુશળ, પચ્ચક્ખાણ કરવાના સ્વભાવવાળો, સરળ, દાન-શીલ ગુણથી યુક્ત, ધર્મમાં બુદ્ધિવાળો અને કોપથી રહિત હોય છે. (૧૭)

સત્તણુકંપો ય થિરો, દાણં યલુ દેડે સવ્વજીવાણં ।

અડકુસલબુદ્ધિમંતો, ધિડમંતો પમ્હલેસાણ ॥ ૧૮ ॥

સત્તાનુકમ્પશ્ચ સ્થિરો દાનં યલુ દદાતિ સર્વજીવેભ્યઃ ।

અતિકુશલબુદ્ધિમાન્ ધૃતિમાન્ પદ્મલેશ્યાયામ્ ॥ ૧૮ ॥ ૧૩૦૨

ગાથાર્થ— પદ્મલેશ્યામાં વર્તતો જીવ જીવો પ્રત્યે દયાળુ, સ્થિર (વિચારોમાં અને કામમાં અસ્થિર ન હોય), સર્વ જીવોને દાન આપનાર (=ભેદ ભાવ વિના બધા જીવોને દાન કરવાની રુચિવાળો), અતિકુશળ બુદ્ધિને ધારણ કરનાર (=લાભ-હાનિનો વિચાર કરીને પ્રવૃત્તિ કરનાર), અને ધીરજને ધારણ કરનાર હોય. (=કોઈ પણ કામમાં તકલીફ આવે તો અકળાઈ ન જાય, હતાશ ન બને, કિંતુ ધીરજ રાખીને કાર્યને પૂર્ણ કરવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખે.) (૧૮)

ધમ્મંમિ હોઝ બુદ્ધી, પાવં વજ્જેઝ સવ્વકજ્જેસુ ।

આરંભેસુ ન રજ્જઝ, અપક્કવાઈં ય સુક્કાણ ॥ ૧૯ ॥

ધર્મે ભવતિ બુદ્ધિઃ, પાપં વર્જતિ સર્વકાર્યેષુ ।

આરંભેષુ ન રજત્યપક્ષપાતપાતી ચ શુક્લાયામ્ ॥ ૧૯ ॥ ૧૩૦૩

ગાથાર્થ— શુક્લ લેશ્યામાં વર્તતો જીવ ધર્મમાં મતિવાળો, સર્વકાર્યોમાં પાપનો ત્યાગી, આરંભવાળા કામોમાં અનુરાગથી રહિત અને (ખોટા કાર્યના) પક્ષપાતથી રહિત હોય. (૧૯)

કળહાઝદવ્વજોયણ, ફલિહસિસવ અપ્પણો ય પરિણામો ।

જાયઝ કજ્જપવિત્તી, દવ્વઓ સા ભવે લેસા ॥ ૨૦ ॥

કૃષ્ણાદિદ્રવ્યયોજનેન સ્ફટિકસ્યેવાત્મનશ્ચ પરિણામઃ ।

જાયતે કાર્યપ્રવૃત્તિર્દ્રવ્યતઃ સા ભવે લેશ્યા ॥ ૨૦ ॥ ૧૩૦૪

ગાથાર્થ— જેમ નિર્મળ સ્ફટિકનો તેવા તેવા વર્ણવાળા દ્રવ્યના સંબંધથી તેવો તેવો વર્ણ થાય છે, તેમ નિર્મળ આત્માનો પણ જે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોના સંબંધથી તેવો તેવો પરિણામ થાય છે, તે દ્રવ્ય લેશ્યા છે. કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોના સંબંધથી થતા આત્મપરિણામથી કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, અર્થાત્ જીવ ખોતાના પરિણામ પ્રમાણે કાર્ય કરે છે. (૨૦)

પરિણામો સવ્વત્થ, વિ જાયઝ સમત્તકજ્જસંપત્તી ।

સા ણેયા ભાવલેસા, કમ્મનિસ્સંદરૂવા ય ॥ ૨૧ ॥

પરિણામઃ સર્વત્રાપિ જાયતે સમસ્તકાર્યસંપત્તિઃ ।

સા જ્ઞેયા ભાવલેશ્યા કર્મનિઃસ્યન્દરૂપા ચ ॥ ૨૧ ॥ ૧૩૦૫

ગાથાર્થ— સર્વસ્થળે સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિનું કારણ આત્મપરિણામ છે, અર્થાત્ સંસાર-મોક્ષ, નિર્જરા-બંધ એ સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ આત્મપરિણામથી થાય છે. આત્મપરિણામ ભાવલેશ્યા છે. ભાવલેશ્યા કર્મના નિઃસ્યંદ (=વિકાર) રૂપ છે. (૨૧)

લેસાણં પરિણામા, તિગનવઙ્ગસીઝ્ઙદુસયતેયાલં ।

બહું વા બહુવિહં વા હંતિ, ય જા સુક્કલેસા ડ ॥ ૨૨ ॥

લેશ્યાનાં પરિણામાત્રિકનવૈકાશીતિદ્વિશતત્રિચત્વારિંશતઃ ।

બહવો વા બહુવિધા વા ભવન્તિ ચ યાવત્ શુક્લલેશ્યા તુ ॥ ૨૨ ॥ ૧૩૦૬

ગાથાર્થ— લેશ્યાઓના ૩, ૮, ૮૧ કે ૨૪૩ પ્રકારે પરિણામો થાય છે અથવા શુક્લલેશ્યા સુધી ઘણા કે ઘણા પ્રકારના પરિણામો થાય છે.

• વિશેષાર્થ— જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકાર છે. જઘન્ય વગેરે ત્રણેના ફરી જઘન્ય વગેરે પ્રકારોથી નવ પ્રકાર થાય છે. જેમ કે જઘન્યજઘન્ય, જઘન્યમધ્યમ, જઘન્યઉત્કૃષ્ટ. એમ મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટના પણ ત્રણ ત્રણ ભેદ થાય. એ નવના જઘન્ય વગેરે ત્રણ ભેદ કરવામાં આવે તો ૨૭ ભેદ થાય. ફરી ત્રણ ભેદ કરતાં ૮૧ થાય. એના ત્રણ ભેદ કરતાં ૨૪૩ થાય. એમ શુક્લ લેશ્યા સુધી ઘણા જ ભેદો થાય. (૨૨)

પત્તેયં લેસાઓ, અણંતવર્ગગણમઈઓ પળ્લણત્તા ।

તહાણંતાસંખિજ્જપ્પણસંગાદ્વાઓ સવ્વાઓ ॥ ૨૩ ॥

પ્રત્યેકં લેશ્યા અનન્તવર્ગણામત્યઃ પ્રજ્ઞતાઃ ।

તથાડનન્તા અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાદ્વાઃ સર્વાઃ ॥ ૨૩ ॥..... ૧૩૦૭

ગાથાર્થ— પ્રત્યેક લેશ્યા અનંત વર્ગણાવાળી કહી છે, અર્થાત્ એક એક દ્રવ્યલેશ્યાના અણુઓની અનંત વર્ગણાઓ છે તથા એ સર્વ અનંત વર્ગણાઓ લોકાકાશના અસંખ્ય પ્રદેશોને અવગાહીને રહેલી છે. (૨૩)

અજ્ઞવસાયદ્વુણાણિ, તાર્સિં સંખાઈયાણિ સવ્વાર્સિં ।

ખિત્તઓ અસંખલોગા-ગાસસમાણિપ્પમત્તાઈ ॥ ૨૪ ॥

અધ્યવસાયસ્થાનાનિ તાસાં સંખ્યાતીતાનિ સર્વાસામ્ ।

ક્ષેત્રતોડસંખલોક્રકાશસમાનિ પ્રમાત્રાણિ ॥ ૨૪ ॥..... ૧૩૦૮

ગાથાર્થ— તે સર્વ લેશ્યાઓના અધ્યવસાયસ્થાનો અસંખ્ય છે તે અધ્યવસાય સ્થાનો ક્ષેત્રથી અસંખ્ય લોકાકાશ તુલ્ય પ્રમાણવાળા છે. (૨૪)

અસંખિજ્જાણ ડસસપ્પિણીણ વસસપ્પિણીણ જે સમયા ।

સંખાઈયા લોગા, લેસ્યાણં હંતિ ઠાણાઈં ॥ ૨૫ ॥

અસંખ્યેયાનામુત્સર્પિણીનામવસર્પિણીનાં યે સમયાઃ ।

સંખ્યાતીતા લોકા લેશ્યાનાં ભવન્તિ સ્થાનાનિ ॥ ૨૫ ॥ ૧૩૦૯

ગાથાર્થ— કાળથી અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીના જેટલા સમયો થાય તેટલા અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રમાણ લેશ્યાઓનાં અધ્યવસાય સ્થાનો છે. (૨૫)

જોગગયદવ્વલેસા, કે વિ ભળંતિ જાવ જોગીણં ।

તો ણ અજોગિત્તે વિ હુ, નજ્જહ તા જુત્તિવયણમિણં ॥ ૨૬ ॥

યોગગતદ્રવ્યલેશ્યાઃ કેઽપિ ભળન્તિ યાવદ્ યોગિનામ્ ।

તતો નાયોગિત્વેઽપિ ખલુ જાયતે તતો યુક્તિવચનમિદમ્ ॥ ૨૬ ॥ ... ૧૩૧૦

ગાથાર્થ— કોઈક દ્રવ્યલેશ્યા યોગાન્તર્ગત દ્રવ્યરૂપ છે એમ કહે છે. કારણ કે જીવો યોગવાળા હોય ત્યાં સુધી જ લેશ્યા હોય છે. તેથી અયોગ અવસ્થામાં લેશ્યા હોતી નથી. તેથી આ (=દ્રવ્યલેશ્યા યોગાન્તર્ગત દ્રવ્યસ્વરૂપ છે એ) વચન યુક્ત છે. (૨૬)

તા ન કસાયસહાયા, લેસા જમ્હા અણણવહિરિત્તા ।

જુજ્જહ અકસાયણં, કસાયસંદીવણે તાસિં ॥ ૨૭ ॥

તતો ન કષાયસ્વભાવા લેશ્યા યસ્માદન્યોઽન્યવ્યતિરિક્તાઃ ।

યુજ્યતે અ(?સ) કષાયણાં કષાયસંદીપને તાસામ્ ॥ ૨૭ ॥ ૧૩૧૧

ગાથાર્થ— તેથી લેશ્યાઓ કષાયરૂપ નથી. કારણ કે કષાય અને લેશ્યા પરસ્પર ભિન્ન છે. યોગાન્તર્ગત દ્રવ્ય લેશ્યાઓ કષાયયુક્ત જીવોના કષાયોને પ્રદીપ્ત કરે છે=વધારે છે.

વિશેષાર્થ— દ્રવ્યલેશ્યા યોગાન્તર્ગત દ્રવ્ય સ્વરૂપ છે અને કષાયોને પ્રદીપ્ત કરે છે એ મતનું પૂજ્ય શ્રી મલયગિરિસૂરિ મહારાજે પત્રવણા ગ્રંથના ૧૭મા લેશ્યાપદમાં પ્રારંભમાં જ સમર્થન કર્યું છે. (૨૭)

(હવે દ્રવ્યલેશ્યા કર્મના ઝરણાસ્વરૂપ (=વિકારસ્વરૂપ) છે એ મતનું ખંડન કરે છે.)

જહ લેસા નિસંદો, કમ્પાણં તા હવિજ્જ કેસિં વા ।

જહ ઘાહકમ્પજણિયા, તા કેવલિણં ન જુજ્જહ ય ॥ ૨૮ ॥

યદિ લેશ્યા નિઃસ્યન્દઃ કર્મણાં તર્હિ ભવેત્ કેષાં વા ।

યદિ ઘાતિકર્મજનિતા તર્હિ કેવલિનાં ન યુજ્યતે ચ ॥ ૨૮ ॥ ૧૩૧૨

ગાથાર્થ— જો દ્રવ્યલેશ્યા કર્મોના(=કર્મરસના) ઝરણારૂપ હોય, અર્થાત્ કર્મોથી ઉત્પન્ન થયેલી હોય, તો પ્રશ્ન થાય કે ઘાતીકર્મો અને અઘાતીકર્મો એ બેમાંથી કયા કર્મોથી ઉત્પન્ન થયેલી છે ? જો ઘાતીકર્મોથી ઉત્પન્ન થયેલી હોય તો કેવળીને લેશ્યા ન ઘટે. કારણ કે તેમને ઘાતીકર્મોનો ઉદય હોતો નથી. (૨૮)

જહ્ ભવકમ્મનિરુદ્ધા, ન ભવે તાઽજોગકેવલીણં ચ ।

ઝમ્હા લેસાઈયં, સુક્કઙ્ગાણં ચઝથં જં ॥ ૨૯ ॥

યદિ ભવકર્મનિરુદ્ધા ન ભવે તદાઽયોગકેવલિનાં ચ ।

યસ્માદ્ લેશ્યાતીતં શુક્લધ્યાનં ચતુર્થં યદ્ ॥ ૨૯ ॥ ૧૩૧૩

ગાથાર્થ— હવે જો ભવોપપ્રાહી(=અઘાતી) કર્મોથી ઉત્પન્ન કરાયેલી છે, તો અયોગી કેવળીઓને ન ઘટે. અયોગી કેવળીઓને ભવોપપ્રાહી કર્મો હોય છે અને લેશ્યા હોતી નથી. કારણ કે ચોથું શુક્લધ્યાન લેશ્યાતીત (=લેશ્યારહિત જીવોને થનારું) છે. (૨૯)

લેસા કસાય પુટ્ટિ-કારિયા પરમણુભાગાણ બંધહેઠુ ય ।

ઠિઢમણુભાગં કસાયા, પયડિપણ્ણાણ જોગા ય ॥ ૩૦ ॥

લેશ્યા કષાયપુટ્ટિકારિકા પરમણુભાગાનાં બન્ધહેતુશ્ચ ।

સ્થિતેરનુભાગસ્ય કષાયાઃ પ્રકૃતિ-પ્રદેશાનાં યોગાશ્ચ ॥ ૩૦ ॥ ૧૩૧૪

ગાથાર્થ— લેશ્યા કષાયોની પુટ્ટિને કરનારી છે અને અનુભાગબંધનું (=રસબંધનું) કારણ પણ છે. કેમ કે કષાયો સ્થિતિના અને રસના તથા યોગો પ્રકૃતિના અને પ્રદેશના કારણ છે.

વિશેષાર્થ— અહીં ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં લેશ્યા અનુભાગબંધનું કારણ છે, એમ કહ્યું, તથા ઉત્તરાર્ધમાં કષાયો અનુભાગબંધનું કારણ છે એમ કહ્યું. આમ આમાં વિસંવાદ જણાય છે. આનું સમાધાન પૂજ્ય શ્રી મલયગિરિસૂરિ મહારાજે પત્રવણાના સત્તરમા પદના પ્રારંભમાં કહ્યું છે.

તે આ પ્રમાણે—તસ્ય નિમિત્તં કષાયોદયાન્તર્ગતકૃષ્ણાદિલેશ્યાપરિણામઃ,
તે ચ પરમાર્થતઃ કષાયસ્વરૂપા એવ=તેનું (અનુભાગનું) નિમિત્ત
કષાયોદયની અંતર્ગત કૃષ્ણાદિલેશ્યાના પરિણામો છે, અને તે પરિણામો
પરમાર્થથી કષાયસ્વરૂપ જ છે. કેમ કે કષાયોદયની અંતર્ગત છે.

આમ લેશ્યા અનુભાગબંધનું કારણ છે એમ કહો કે કષાયો
અનુભાગબંધનું કારણ છે એમ કહો એ બેનો અર્થ ઉક્ત રીતે સરખો જ
છે. (૩૦)

કર્મસહચારિકારણ, અણુભાગગુણસ્સ હેઝ્ણો ભણિયા ।

લેસાણ સવ્વમેવપ્પચારવિન્નાણ ઝદ્દિટ્ઠં ॥ ૩૧ ॥

કર્મસહચારિકારણાનુભાગગુણસ્ય હેતવો ભણિતાઃ ।

લેશ્યાનાં સર્વમેવંપ્રકારવિજ્ઞાનમુદ્દિષ્ટમ્ ॥ ૩૧ ॥ ૧૩૧૫

ગાથાર્થ— કષાયોને કર્મના સહકારી કારણ એવા અનુભાગરૂપ કાર્યના
હેતુઓ કહ્યા છે. આ પ્રમાણે લેશ્યાઓના પ્રકારોનું સઘળું જ્ઞાન
જશાવ્યું=સઘળી માંહિતી આપી. (૩૧)

સુવિસુદ્ધા સુપસત્થા, લેસા સુહજ્ઞાણસોહિણી ભણિયા ।

અવિસુદ્ધા અપસત્થા, લેસા દુહજ્ઞાણજણિયસઙ્ખાવા ॥ ૩૨ ॥

સુવિશુદ્ધાઃ સુપ્રશસ્તા લેશ્યાઃ શુભધ્યાનશોધિન્યો ભણિતાઃ ।

અવિશુદ્ધા અપ્રશસ્તા લેશ્યા દુઃખધ્યાનજનિતસ્વભાવાઃ ॥ ૩૨ ॥ ... ૧૩૧૬

ગાથાર્થ— અત્યંત વિશુદ્ધ અને (એથી જ) અત્યંત પ્રશસ્ત લેશ્યાઓને
શુભધ્યાનને શુદ્ધ કરનારી કહી છે. અશુદ્ધ અને (એથી જ) અપ્રશસ્ત
લેશ્યાઓને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે તેવા (=અશુભ) ધ્યાનને ઉત્પન્ન કરવાના
સ્વભાવવાળી કહી છે. (૩૨)

અણુભાગહેઝુરુવા, ભાવા પુણ કર્મફળરણઓ દવ્વા ।

કરણપવિત્તિનિમિત્તા, જોગાણં સરુવમેયાસિં ॥ ૩૩ ॥

અનુભાગહેતુરૂપા ભાવા પુનઃ કર્મક્ષરણતઃ દ્રવ્યા ।

કરણપ્રવૃત્તિનિમિત્તા યોગાનાં સ્વરૂપમેતાસામ્ ॥ ૩૩ ॥ ૧૩૧૭

ગાથાર્થ—ભાવલેશ્યા અનુભાગના હેતુ સ્વરૂપ છે. દ્રવ્યલેશ્યા કર્મના ઝરણારૂપ (=કર્મના વિકારરૂપ) હોવાથી યોગોના કરણવીર્યની પ્રવૃત્તિમાં (=કરણવીર્યને પ્રવર્તવામાં) નિમિત્તરૂપ છે. આ પ્રમાણે લેશ્યાઓનું સ્વરૂપ કહ્યું.

વિશેષાર્થ— વીર્યના લબ્ધિ અને કરણ એમ બે ભેદ છે. આત્મામાં વીર્યાતરાયનો ક્ષયોપશમ તે લબ્ધિવીર્ય. જે વીર્યનો ઉપયોગ થતો હોય=જે વીર્ય પ્રવર્તતું હોય તે કરણવીર્ય. યોગાન્તર્ગત દ્રવ્યલેશ્યા આ કરણવીર્યને પ્રવર્તવે છે. માટે તે કરણવીર્યની પ્રવૃત્તિમાં નિમિત્તરૂપ છે. (૩૩)

॥ આ પ્રમાણે આઠમો લેશ્યા અધિકાર પૂર્ણ થયો. ॥

૯. ધ્યાન અધિકાર

વીરં સુક્લજ્ઞાણગિદ્ધુર્કમ્મિધણં પળમિરુણં ।

જોગીસરં સરણં, જ્ઞાણજ્ઞયણં પવક્કામિ ॥ ૧ ॥

વીરં શુક્લધ્યાનાગ્નિદાઘકર્મેન્ધનં પ્રણમ્ય ।

યોગીશ્વરં શરણ્યં ધ્યાનાધ્યયનં પ્રવક્ષ્યે ॥ ૧ ॥ ૧૩૧૮

ગાથાર્થ— શુક્લધ્યાનરૂપી અગ્નિથી ક્ષમિધનને બાળી નાંખનાર, યોગેશ્વર (યોગીશ્વર) અને શરણ કરવા યોગ્ય શ્રી વીરપ્રભુને નમસ્કાર કરીને હું ‘ધ્યાન’નું અધ્યયન કરીશ. (૧)

જં થિરમજ્ઞાવસાણં, તં જ્ઞાણં જં ચલં તયં ચિત્તં ।

તં હુજ્જ ભાવણા વા, અણુપેહા વા અહવ ચિંતા ॥ ૨ ॥

યત્ સ્થિરમધ્યવસાનં તદ્ ધ્યાનં યત્ ચલં તકં ચિત્તમ્ ।

તદ્ ભવેદ્ ભાવના વા, અનુપ્રેક્ષા વાઽથવા ચિન્તા ॥ ૨ ॥ ૧૩૧૯

ગાથાર્થ— જે સ્થિર મન છે તે ‘ધ્યાન’ છે. જે ચંચળ (મન) છે તે ‘ચિત્ત’ છે. એ ચિત્ત ભાવનારૂપ હોય, અનુપ્રેક્ષારૂપ હોય, યા ચિંતાન સ્વરૂપ હોય. (૨)

અંતોમુહુત્તમિત્તં, ચિત્તાવત્થાણમેગવત્થુમી ।

છઝમ્મત્થાણં જ્ઞાણં, જોગનિરોહો જિનાણં તુ ॥ ૩ ॥

અન્તર્મુહૂર્તમાત્રં ચિત્તાવસ્થાનમેકવસ્તુનિ ।

છઝમ્મસ્થાનાં ધ્યાનં યોગનિરોધો જિનાનાં તુ ॥ ૩ ॥ ૧૩૨૦

ગાથાર્થ— એક વસ્તુમાં ચિત્તની સ્થિરતા માત્ર એક અંતર્મુહૂર્ત રહે છે. આ છઝમ્મસ્થાને હોય છે. વીતરાગ સર્વજ્ઞને યોગનિરોધ એ ધ્યાન છે. (૩)

અંતોમુહુત્તપરઓ, ચિંતા જ્ઞાણંતરં વ હુજ્જાહિ ।

સુચિરં પિ હુજ્જ બહુવત્થુ-સંકમે જ્ઞાણસંતાણો ॥ ૪ ॥

અન્તર્મુહૂર્તપરતશ્ચિન્તા ધ્યાનાન્તરં વા ભવેદ્ ।

સુચિરમપિ ભવેદ્ બહુવસ્તુસંક્રમે ધ્યાનસન્તાનઃ ॥ ૪ ॥ ૧૩૨૧

ગાથાર્થ—(છઘ્રસ્થને ધ્યાનના) અંતર્મુહૂર્ત બાદ ચિંતા અથવા ભાવના અનુપ્રેક્ષાનું અંતર પડી તરત ધ્યાન લાગે. આમ બહુ વસ્તુ પર ક્રમશઃ ચિંતનું સ્થિરપણે અવસ્થાન દીર્ઘકાળ સુધી પણ ચાલ્યા કરે, ને તે ધ્યાનસંતતિ-ધ્યાનધારા કહેવાય. (૪)

અટ્ટં રુદ્ધં ધર્મં, સુક્લં જ્ઞાણાઈં તત્થ અંતાઈં ।

નિવ્વાણસાહણાઈં, ભવકારણમટ્ટરુદ્ધાઈં ॥ ૫ ॥

આર્ત રૈદ્રં ધર્મં શુક્લં ધ્યાનિ તત્રાન્ત્યે ।

નિર્વાણસાધને ભવકારણમાર્તરૈદ્રે ॥ ૫ ॥ ૧૩૨૨

ગાથાર્થ—આર્ત, રૈદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ નામના ચાર પ્રકારના ધ્યાન છે. એમાં અંતિમ બે (ધર્મ-શુક્લ) ધ્યાન સુખનાં સાધન છે, અને આર્ત-રૈદ્ર એ સંસારના કારણ છે. (૫)

અમણુણ્ણાણં સદ્દાઈ-વિસયવત્થુણ દોસમડલસસ ।

ધણિયં વિઓગચિંતણ-મસંપઓગાણુસરણં ચ ॥ ૬ ॥

અમનોજ્ઞાનાં શબ્દાદિવિષયવસ્તુનાં દ્વેષમલિનસ્ય ।

ધનિકં વિયોગચિન્તનમસંપ્રયોગાનુસ્મરણજ્ઞ ॥ ૬ ॥ ૧૩૨૩

ગાથાર્થ—દ્વેષથી મલિન જીવને અણગમતા શબ્દાદિ વિષય અને એવી વસ્તુના વિયોગનું ગાઢ ચિંતન યા અયોગનું ગાઢ ધ્યાન રહે (એ આર્તધ્યાનનો પહેલો પ્રકાર) છે. (૬)

તહ સૂલસીસરોગાઈ-વેયણાઈ વિઓગપણિહાણં ।

તદસંપઓગચિંતણ, તપ્પડિયાસડલમણસસ ॥ ૭ ॥

તથા શૂલ-શીર્ષરોગાદિવેદનાયા વિયોગપ્રણિધાનમ્ ।

તદસંપ્રયોગચિન્તનં તત્પ્રતિકારાકુલમનસઃ ॥ ૭ ॥ ૧૩૨૪

ગાથાર્થ—તથા શૂળ, શિરોવ્યાધિ વગેરેની વેદનામાં તેના નિવારણના ઉપાયમાં વ્યાકૂળ મનવાળાને, એ વેદના કેમ જાય અગર (ભાવીમાં) ન આવે એની દૃઢ ચિંતા (તે આર્તધ્યાન) છે. (૭)

ઇદ્ધણં વિસયાઈણ, વેયણાં ય રાગરક્તસ્સ ।

અવિયોગજ્ઞવસાણ, તહ સંજોગાભિલાસો ય ॥ ૮ ॥

ઇદ્ધાનાં વિષયાદીનાં વેદનાયાશ્ચ રાગરક્તસ્ય ।

અવિયોગાધ્યવસાનં તથા સંયોગાભિલાષશ્ચ ॥ ૮ ॥ ૧૩૨૫

ગાથાર્થ— ઇદ્ધ વિયોગ વગેરેમાં કે ઇદ્ધ વેદનામાં રાગરક્ત જીવને એના અવિયોગ પર મનની ચોટ, તથા (ન મળેલા માટે એના) સંયોગની ઇચ્છારૂપ દૃઢ અધ્યવસાય (પ્રશિધાન) થાય એ ત્રીજો પ્રકાર છે. (૮)

દેવિંદ્રચક્રવર્તિત્તણાઇ ગુણરિદ્ધિપત્થણમઈયં ।

અહમં નિયાણચિંતણમન્નાણાણુગયમચ્ચંતં ॥ ૯ ॥

દેવેન્દ્રચક્રવર્તિત્વાદિગુણરિદ્ધિપ્રાર્થનમતિકમ્ ।

અધમં નિદાનચિન્તનમજ્ઞાનાનુગતમત્યન્તમ્ ॥ ૯ ॥ ૧૩૨૬

ગાથાર્થ— દેવેન્દ્ર, ચક્રવર્તીપણાના સૌંદર્યાદિ ગુણની અને સમૃદ્ધિની પાયાનાની મતિવાળું નિયાણાનું ચિંતન થાય છે, તે અધમ છે, અત્યંત અજ્ઞાનભર્યું છે. (એ ચોથા પ્રકારનું આર્તધ્યાન છે.) (૯)

એયં ચઞ્ઞવિહં રાગ-દોસમોહંકિયસ્સ જીવસ્સ ।

અટ્ટં જ્ઞાણં સંસાર-વદ્ધણં તિરિયગઈમૂલં ॥ ૧૦ ॥

એતચ્ચતુર્વિધં રાગ-દ્વેષ-મોહાદ્ધિત્તસ્ય જીવસ્ય ।

આર્ત ધ્યાનં સંસારવર્ધનં તિર્યગ્ગતિમૂલમ્ ॥ ૧૦ ॥ ૧૩૨૭

ગાથાર્થ— આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનું આર્તધ્યાન રાગ-દ્વેષ-મોહથી ક્ષુભિત જીવને થાય છે. એ સંસારવર્ધક છે અને તિર્યચગતિનું કારણ છે. (૧૦)

મજ્ઞત્થસ્સ ડ મુણિણો, સકમ્મપરિણામજણિયમેયં તિ ।

વત્થુસ્સહાવચિંતણપરસ્સ સમ્મં સહંતસ્સ ॥ ૧૧ ॥

મધ્યસ્થસ્ય તુ મુનેઃ સ્વકર્મપરિણામજનિતમેતદિતિ ।

વસ્તુસ્વભાવચિન્તનપરસ્ય સમ્યક્ સહમાનસ્ય ॥ ૧૧ ॥ ૧૩૨૮

કુળઠ વ્વ પસથા-લંબણસ્સ પડિયારમપ્પસાવજ્જં ।

તવસંજમપડિયારં, ચ સેવઓ ધમ્મમનિયાણં ॥ ૧૨ ॥

કુર્વતો વા પ્રશસ્તાલમ્બનસ્ય પ્રતિકારમત્પસાવદ્યમ્ ।

તપઃસંયમપ્રતિકારં ચ સેવમાનસ્ય ધર્મ્યમનિદાનમ્ ॥ ૧૨ ॥..... ૧૩૨૯

આથાર્થ- કિંતુ (૧) 'આ પીડા તો મારા કર્મવિપાકથી ઊભી થયેલી છે' એવા વસ્તુ સ્વભાવની ચિંતવનામાં તત્પર અને સમ્યક્ સંહન કરતા મધ્યસ્થ (રાગ-દ્વેષ સહિત) મુનિને, (૨) અથવા રત્નત્રયીની સાધનાનું પ્રશસ્ત આલંબન રાખી નિરવધ કે અલ્પ સાવધ (સપાપ) ઉપાયને કરતા મુનિને, તથા (૩) નિરાશંસભાવે તપ અને સંયમને જ પ્રતિકાર તરીકે સેવતા મુનિને ધર્મધ્યાન જ છે, આર્તધ્યાન નહિ. (૧૧-૧૨)

રાગો દોસો મોહો, ચ જેણ સંસારહેયવો ધણિયા ।

અદુંમિ ય તે તિત્તિ, વિ તો તં સંસારતરુભીયં ॥ ૧૩ ॥

રાગો દ્વેષો મોહશ્ચ येन સંસારહેતવો ધણિતાઃ ।

આર્તે ચ તે ત્રયોઽપિ તતસ્તત્ સંસારતરુભીજમ્ ॥ ૧૩ ॥ ૧૩૩૦

આથાર્થ- જે કારણથી રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ સંસારના કારણ કહ્યાં છે, અને આર્તધ્યાનમાં એ ત્રણેય છે, તેથી આર્તધ્યાન એ સંસારવૃક્ષનું બીજ છે. (૧૩)

કાવોયનીલકાલા, લેસાઓ ણાઇસંકિલિદ્ધાઓ ।

અદુજ્ઞાણોવગયસ્સ, કમ્મપરિણામજણિયાઓ ॥ ૧૪ ॥

કાપોત-નીલ-કૃષ્ણા લેશ્યા નાતિસંક્લિષ્ટાઃ ।

આર્તધ્યાનોપગતસ્ય કર્મપરિણામજનિતાઃ ॥ ૧૪ ॥ ૧૩૩૧

આથાર્થ- આર્તધ્યાન કરનારને અતિસંક્લિષ્ટ નહિ એવી કાપોત-નીલ-કૃષ્ણ લેશ્યાઓ હોય છે. તે લેશ્યા કર્મપરિણામથી ઉત્પન્ન થાય છે. (૧૪)

તસ્સઽક્કંદણસોયણપરિદેવણતાડણાઈં લિંગાઈં ।

ઇદ્ધાણિદુવિઓગા-વિઓગવિયણાનિમિત્તાઈં ॥ ૧૫ ॥

તસ્યાઽઽકન્દન-શોચન-પરિદેવન-તાડનાનિ લિઙ્ગાનિ ।

દ્વિષ્ઠાઽનિષ્ઠ-વિયોગાઽવિયોગવેદનાનિમિત્તાનિ ॥ ૧૫ ॥ ૧૩૩૨

નિંદડ નિયયકયાઈ, પસંસડ સવિમ્હિઓ વિભૂઈઓ ।

પત્થેઈ તાસુ રજ્જઈ, તયજ્જણપરાયણો હોઈ ॥ ૧૬ ॥

નિન્દતિ નિજકકૃતાનિ પ્રશંસતિ સવિસ્મિતો વિભૂતીઃ ।

પ્રાર્થયતે તાસુ રજ્યતે તદર્જનપરાયણો ભવતિ ॥ ૧૬ ॥ ૧૩૩૩

સદ્દાઽવિસયગિદ્ધો, સદ્દમ્મપરંમુહો પમાયપરો ।

જિણમયમણવિક્ખંતો, વટ્ટઈ અટ્ટંમિ ઝાણંમી ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાદિવિષયગૃદ્ધઃ સદ્ધર્મપરાઽમુદ્ધઃ પ્રમાદપરઃ ।

જિનમતમનપેક્ષમાણો વર્તતે આર્તે ધ્યાને ॥ ૧૭ ॥ ૧૩૩૪

ગાથાર્થ— ૧. આકંદ; ૨. શોક, ૩. ઉકળાટ, ૪. કૂટવું વગેરે એ આર્તધ્યાનના લિંગ (ચિહ્ન) છે. એ ઇષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટ અવિયોગ તથા વેદનાના કારણે થાય છે. (વળી એમાં) પોતાના કરેલા કાર્યની (અલ્પફળ આવતાં કે નિષ્ફળ જતાં) ૫. હલકાઈ બોલે છે, અને બીજાની સંપત્તિની વિસ્મિત હૃદયે ૬. પ્રશંસા કરે છે, ૭. અભિલાષા કરે છે, એમાં જ ૮. રક્ત બને છે અને એને ૯. ઉપાર્જવામાં લાગી જાય છે, શબ્દાદિ વિષયોમાં ૧૦. ગૃદ્ધ મૂર્ચ્છિત બને છે, ક્ષમાદિ ચારિત્રધર્મથી ૧૧. પરાંમુખ રહે છે, ને મદ્યાદિ પ્રમાદમાં ૧૨. આસક્ત થાય છે. આર્તધ્યાનમા વર્તતો જીવ જિનાગમથી ૧૩. નિરપેક્ષ બને છે. (૧૫-૧૬-૧૭)

તદવિરયદેસવિરયા^૧, પમાયપરસંજયાણુગં ઝાણં ।

સવ્વપ્પમાયમૂલં, વજ્જેયવ્વં જઙ્ગણેણ ॥ ૧૮ ॥

તદવિરતદેશવિરતપ્રમાદપરસંયતાનુગં ધ્યાનમ્^૧

સર્વપ્રમાદમૂલં વર્જિતવ્યં યતિજનેન ॥ ૧૮ ॥ ૧૩૩૫

ગાથાર્થ— એ આર્તધ્યાન અવિરતિમાં રહેલાને, કે દેશવિરતિધરને અને પ્રમાદનિષ્ઠ સંયમધરને હોય છે. એને સર્વ પ્રમાદનું મૂળ સમજી સાધુજનોએ (અને શ્રાવકોએ) એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. (૧૮)

૧. અકારોડ્લાક્ષણિકઃ

સત્તવહેવેહબંધણહળાંકણમારણાઇપણિહાણં ।

અફકોહગ્ગહઘથ્થં નિગ્ધણમણસોહમવિવાગં ॥ ૧૯ ॥

સત્તવધ-વેધ-બન્ધન-દહના-ડહ્ન-મારણાદિપ્રણિધાનમ્ ।

અતિકોધપ્રહપ્રસ્તં નિર્ઘ્ણમનસોઽધમવિપાકમ્ ॥ ૧૯ ॥ ૧૩૩૬

ગાથાર્થ— અતિ ક્રોધગ્રહથી પકડાઈ મનનું લક્ષ્ય જીવોને પીટવા-વીંધવા-બાંધવા-બાળવા-નિશાન કરવા-મારી નાખવા ઇત્યાદિ પર ચોંટે (એ રૌદ્રધ્યાન છે.) એ નિર્દય હૈયાવાળાને થાય છે અને અધમ (નરકાદિ-પ્રાપ્તિના) ફળવાળું બને છે. (૧૯)

પિશુનાસભ્યાસભૂયભૂયઘાયાઙ્વયણપણિહાણં ।

માયાવિણોઽતિસંધણપરસ્સ પચ્છન્નપાવસ્સ ॥ ૨૦ ॥

પિશુનાસભ્યાસદ્ભૂતઘાતાદિવચનપ્રણિધાનમ્ ।

માયાવિણોઽતિસંધાનપરસ્ય પ્રચ્છન્નપાપસ્ય ॥ ૨૦ ॥ ૧૩૩૭

ગાથાર્થ— ચાડી યુગલી, અનિષ્ટસૂચક વચન, ગાળ વગેરે અસત્ય વચન, અસત્ય વચન, જીવઘાતના આદેશ વગેરેનું પ્રણિધાન (એકાગ્ર માનસિક ચિંતન એ રૌદ્ર ધ્યાન છે) એ માયાવીને કે ઠગાઈ કરનારને યા ગુપ્ત પાપીને થાય છે. (૨૦)

તહ તિવ્વકોહલોહાઝલસ્સ ભૂઓવઘાયણમણજ્જં ।

પરદવ્વહરણચિત્તં, પરલોગાવાયનિરવિક્ખં ॥ ૨૧ ॥

તથા તીવ્રક્રોધલોભાકુલસ્ય ભૂતોપઘાતનમનાર્યમ્ ।

પરદવ્વહરણચિત્તં પરલોકાપાયનિરપેક્ષમ્ ॥ ૨૧ ॥ ૧૩૩૮

ગાથાર્થ— જેવું એ દૃઢ ચિંતન બીજા પ્રકારમાં, તેવું ત્રીજા પ્રકારમાં (જરૂર પડ્યે) જીવઘાત કરવા સુધીનું પરદ્રવ્ય ચોરવાનું થતું અનાર્ય દૃઢ ચિંતન (એ રૌદ્રધ્યાન છે, ને એ) તીવ્ર ક્રોધ અને લોભથી વ્યાકુળ અને પરલોકના અનર્થની પરવા વિનાના જીવને થાય છે. (૨૧)

સદ્દાઙ્ગિસયસાહણધણસંસ્સણપરાયણમણિદ્દં ।

સવ્વાભિસંકણપરોવઘાયકલુસાઝલં ચિત્તં ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાદિવિષયસાધનધનસંરક્ષણપરચયમનિષ્ઠમ્ ।

સર્વાભિશક્ત્યનપરોપઘાતકલુષાકુલં ચિત્તમ્ ॥ ૨૨ ॥ ૧૩૩૯

ગાથાર્થ— શબ્દાદિ વિષયોના સાધનભૂત પૈસાના સંરક્ષણમાં તત્પર અને સર્વની શંકા તથા બીજા (એના પર તાકનાર)ના ઘાતની કલુષિત બુદ્ધિથી વ્યાકુળ ચિત્ત-ચિત્તન (એ ચોથું સંરક્ષણાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન છે.) (૨૨)

इय करणकारणाणुमइविसयमणुचितणं चउब्भेयं ।

अविरयदेसासंजय-जणमणसंसेवियमहण्णं ॥ २३ ॥

एवं करण-कारणा-ऽनुमतिविषयमनुचिन्तनं चतुर्भेदम् ।

अविरत-देशासंयतजनमनःसंसेवितमधन्यम् ॥ २३ ॥ ૧૩૪૦

ગાથાર્થ— આ પ્રમાણે સ્વયં કરવા, બીજા પાસે કરાવવા અને કરતાને અનુમોદવા સંબંધી પર્યાલોચન ચારે પ્રકારના રૌદ્રધ્યાનમાં જાય. (એના સ્વામી કોણ ? તો કે) અવિરત મિથ્યાદૃષ્ટિઓ, સમ્યગ્દૃષ્ટિઓ અને દેશવિરતિ શ્રાવકો સુધીના જીવોના મનથી આ સેવાઈ શકે છે. અને તે અહિતકર નિંદા માપ છે. (૨૩)

एयं चउव्विहं राग-दोसमोहंकियस्स जीवस्स ।

रुद्धं झाणं संसार-वड्डणं नरयगइमूलं ॥ २४ ॥

एतच्चतुर्विधं राग-द्वेष-मोहाङ्कितस्य जीवस्य ।

रौद्रं ध्यानं संसारवर्धनं नरकगतिमूलम् ॥ २४ ॥ ૧૩૪૧

ગાથાર્થ— આ ચાર પ્રકારનું રૌદ્રધ્યાન રાગ, દ્વેષ અને મોહથી વ્યાકુળ જીવને થાય છે. એ સંસારની વૃદ્ધિ કરનારું અને નરકગતિનું મૂળ છે. (૨૪)

कावोयनीलकाला, लेसाओ तिब्ब संकिलिद्धाओ ।

रुहज्झाणोवगयस्स कम्मपरिणामजणिયાओ ॥ २५ ॥

कापोत-नील-कृष्णा लेश्यास्तीव्रसंक्लिष्टाः ।

रौद्रध्यानोपगतस्य कर्मपरिणामजनिताः ॥ २५ ॥ ૧૩૪૨

ગાથાર્થ— રૌદ્રધ્યાનમાં ચડેલાને તીવ્ર સંકલેશવાળી કાપોત-નીલ-કૃષ્ણ લેશ્યાઓ હોય છે, અને તે કર્મપરિણામથી ઉત્પન્ન થનારી છે. (૨૫)

લિંગાઇ તસ્મ ઝસ્મન્નબહુલનાણાવિહામરણદોસા ।

તેસિં ચિય હિંસાઇસુ, બાહિરકરણોવઉત્તસ્મ ॥ ૨૬ ॥

લિંગાનિ તસ્યોત્સન્ન-બહુલ-નાનાવિધા-ડડમરણદોષાઃ ।

તેષ્વેવ હિંસાદિષુ બાહ્યકરણોપયુક્તસ્ય ॥ ૨૬ ॥ ૧૩૪૩

ગાથાર્થ- ૧. ઉત્સન્ન દોષ, ૨. બહુલ દોષ, ૩. નાનાવિધ દોષ અને ૪. આમરણ દોષ, (રૌદ્રધ્યાનના એક પ્રકારમાં ૧. સતત પ્રવૃત્તિ, ચારે પ્રકારમાં ૨. બહુ પ્રવૃત્તિ, ૩. હિંસાદિના ઉપાયોમાં અનેકવાર પ્રવૃત્તિ અને સ્વ કે પરના મૃત્યુ સુધી ૪. અસંતાપ.) રૌદ્રધ્યાનના આ લિંગો-ચિહ્નો છે. આ લિંગો હિંસા-મૃષાદિમાં ૫. બાહ્ય સાધન વાણી-કાયા દ્વારા પણ લાભેલાને હોય. (૨૬)

પરવસણં અભિનંદઇ, નિરવિવ્ઘ્નો નિહઓ નિરણુતાવો ।

હરિસિજ્જઇ કયપાવો, રુદ્ધજ્ઞાણોવગયચિત્તો ॥ ૨૭ ॥

પરવ્યસનમભિનન્દતિ નિરપેક્ષો નિર્દયો નિરનુતાપઃ ।

હૃષ્યતે કૃતપાપો રૌદ્રધ્યાનોપગતચિત્તઃ ॥ ૨૭ ॥ ૧૩૪૪

ગાથાર્થ- ૫. બીજાની આફત-સંકટ પર ખુશી થાય, (૬. અહીંના અને પરલોકના ભય પ્રત્યે) બેપરવા હોય, ૭. નિર્દય હોય, ૮. પશ્ચાત્તાપ રહિત હોય અને પાપ કરીને ખુશી થતો હોય, એવું રૌદ્રધ્યાન પામેલું ચિત્ત હોય છે. (૨૭)

જ્ઞાણસ્સ ભાવણાઓ ૧, દેસં ૨ કાલં ૩ તહાડડસણ ૪ વિસેસં ।

આલંબણં ૫ કર્મં ૬ જ્ઞાઇયવ્વયં જે ય ૭ જ્ઞાયારો ૮ ॥ ૨૮ ॥

ધ્યાનસ્ય ભાવના દેશં કાલં તથાડડસનવિશેષમ્ ।

આલમ્બનં કર્મં ધ્યાતવ્યં યે ચ ધ્યાતાઃ ॥ ૨૮ ॥ ૧૩૪૫

તત્તોડુણુપ્પેહાઓ ૯, લેસ્સા ૧૦ લિંગં ૧૧ ફલં ચ ૧૨ નાઠુણં ।

ધમ્મં જ્ઞાઇજ્જ મુણી, તક્કયજોગો તઓ સુઠ્ઠં ॥ ૨૯ ॥

તતોડુનુપ્રેક્ષા લેશ્યા લિજ્ઞં ફલં ચ જ્ઞાત્વા ।

ધર્મં ધ્યાયેદ્ મુનિસ્તત્કૃતયોગસ્તતઃ શુક્લમ્ ॥ ૨૯ ॥ ૧૩૪૬

ગાથાર્થ— ધ્યાનની ૧. ભાવના, ૨. દેશ, ૩. કાળ, અમુક જ ૪. આસન, ૫. આલંબન, ૬. ક્રમ, ૭. ધ્યેય યાને ધ્યાનનો વિષય, ૮. ધ્યાતા, ૫છી ૯. અનુપ્રેક્ષા, ૧૦. લેશ્યા, ૧૧. લિંગ તથા ૧૨. ફળને જાણીને મુનિ એમાં ચિત્ત સ્થાપી ધર્મધ્યાન કરે. ત્યાર બાદ શુક્લધ્યાન કરવાનું.

વિશેષાર્થ— ધર્મધ્યાનનાં ૧૨ દ્વાર— ‘ધર્મધ્યાન’ શું છે એ વર્ણવવા માટે આ પ્રમાણે ૧૨ દ્વારો છે—(૧) ધ્યાનની ભાવનાઓ. દા.ત. જ્ઞાનભાવના, દર્શનભાવના વગેરે. (૨) ધ્યાન માટે ઉચિત દેશ, સ્થાન, (૩) ઉચિત કાળ, (૪) ઉચિત આસન, (૫) ધર્મધ્યાન માટે આલંબન. જેમ કે—વાયના વગેરે. (૬) ધ્યાનનો ક્રમ, મનોનિરોધ વગેરે. (૭) ધ્યાનનો વિષય ધ્યેય. જેમ કે—જિનાજ્ઞા, વિપાક વગેરે. (૮) ધ્યાતા કોણ? અપ્રમાદી આદિ. (૯) અનુપ્રેક્ષા યાને ધ્યાન અટકતાં ચિંતવવા યોગ્ય અનિત્યતા-અશરણતા આદિનું આલોચન. (૧૦) ધર્મધ્યાનીને શુદ્ધ લેશ્યા. (૧૧) ધર્મધ્યાનનું લિંગ, સમ્યક્ શ્રદ્ધાન આદિ અને (૧૨) ધ્યાનનું ફળ ભાવના આદિ દ્વારોથી સારો અભ્યાસ કેળવી ધર્મધ્યાન ધ્યાવવું. ૫છી એમાં પરાકાષ્ટાએ પહોંચતા શુક્લધ્યાન ધ્યાવવું. (૨૮-૨૯)

પુલ્વકયભ્યાસો ભાવનાર્હિ જ્ઞાણસ્સ જુગ્ગયમુવેઙ્ગ ।

તાઓ ય નાણદંસણચરિત્તવેરગ્ગજણિયાઓ ॥ ૩૦ ॥

પૂર્વકૃતાભ્યાસો ભાવનાર્હિધ્યાનસ્ય યોગ્યતામુપૈતિ ।

તાશ્ચ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વૈરગ્યજનિતાઃ ॥ ૩૦ ॥ ૧૩૪૭

ગાથાર્થ— ધ્યાનની પૂર્વે ભાવનાઓથી અથવા ભાવનાઓમાં અભ્યાસ કર્યો હોય એ ધ્યાનની યોગ્યતાને પામે છે. તે ભાવનાઓના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-વૈરાગ્ય સાથે સંબંધ છે. (૩૦)

નાણે નિચ્ચભ્યાસો, કુણઙ્ગ મણોધારણં વિસુદ્ધિં ચ ।

નાણગુણમુણિયસારો, તો જ્ઞાઙ્ગ સુનિચ્ચલમઈઓ ॥ ૩૧ ॥

જ્ઞાને નિત્યાભ્યાસઃ કરોતિ મનોધારણં વિશુદ્ધિં ચ ।

જ્ઞાનગુણમુણિતસારસ્તતો ધ્યાયતિ સુનિશ્ચલમતિકઃ ॥ ૩૧ ॥ ૧૩૪૮

ગાથાર્થ— શ્રુતજ્ઞાનમાં હંમેશા પ્રવૃત્તિ રાખે, (એના દ્વારા) મનને (અશુભ વ્યાપાર અટકાવી) ધરી રાખે, (સૂત્રાર્થને) વિશુદ્ધ કરે, ‘ચ’ શબ્દથી ભવનિર્વેદ કેળવે, એમ જ્ઞાનથી જીવ-અજીવના ગુણ-પર્યાયના સાર-પરમાર્થને જાણે. (અથવા જ્ઞાનગુણથી વિશ્વના સારને સમજે.) ત્યાર પછી અતિશય નિશ્ચલ બુદ્ધિવાળો બની ધ્યાન કરે. (૩૧)

સંકાઇદોસરહિઓ, પસમત્થિજ્જાઇગુણગણોવેઓ ।

હોઇ અસંમૂઢમણો, દંસણસુદ્ધીઇ ઝાણાંમી ॥ ૩૨ ॥

શઙ્કાદિદોષરહિતઃ પ્રશમસ્થૈર્યાદિગુણગણોપેતઃ ।

ભવત્યસંમૂઢમના દર્શનશુદ્ધ્યા ધ્યાને ॥ ૩૨ ॥ ૧૩૪૯

ગાથાર્થ— (સર્વજ્ઞ વચનમાં) શંકા આદિ દોષરહિત અને સર્વજ્ઞશાસ્ત્ર-પરિચય, પ્રશમ, સમ્યક્ત્વમાં સ્થિરતા, સાથે પડતાનું સ્થિરીકરણ વગેરે ગુણસમૂહથી સંપન્ન (પુરુષ) સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિથી ધ્યાનમાં સંમોહરહિત (સ્થિર) ચિત્તવાળો બને છે. (૩૨)

નવકમ્માણાયાણં, પોરાણવિણિજ્જરં સુભાદાણં ।

ચારિત્તભાવણાણ, ઝાણમયત્તેણ ચ સમેઇ ॥ ૩૩ ॥

નવકર્માડનાદાનં પુરાણવિનિર્જરાં શુભાડડાનમ્ ।

ચારિત્રભાવનયા ધ્યાનમયત્તેન ચ સમેતિ ॥ ૩૩ ॥ ૧૩૫૦

ગાથાર્થ— ચારિત્ર ભાવનાથી (૧) નવાં કર્મનું અગ્રહણ (૨) જૂનાં કર્મની નિર્જરા અને (૩) નવા શુભનું ગ્રહણ, તથા (૪) ધ્યાન સહેલાઈથી પામે છે. (૩૩)

સુવિઙ્ગયજગસ્સહાવો, નિસ્સંગો નિબ્બઓ નિરાસો ચ ।

વેરગગભાવિયમણો, ઝાણાંમિ સુનિચ્ચલો હોઇ ॥ ૩૪ ॥

સુવિદિતજગત્સ્વભાવો નિઃસંજ્ઞો નિરાશશ્ચ ।

વૈરગ્યભાવિતમના ધ્યાને સુનિશ્ચલો ભવતિ ॥ ૩૪ ॥ ૧૩૫૧

ગાથાર્થ— વૈરાગ્ય ભાવનાથી ભાવિત મનવાળો જગતના સ્વભાવને સારી રીતે જાણનારો, નિસંગ, નિર્ભય અને આશારહિત બની ધ્યાનમાં સુનિશ્ચળ થાય છે. (૩૪)

નિચ્ચં ચિય જુવઇપસૂ-ળપુંસગકુસીલવજ્જિયં જઇણો ।

ઠાણં વિયણં ભણિયં, વિસેસઓ ડ્રાણકાલમ્મિ ॥ ૩૫ ॥

નિત્યમેવ યુવતિ-પશુ-નપુંસક-કુસીલવર્જિતં યતેઃ ।

સ્થાનં વિજનં ભણિતં વિશેષતો ધ્યાનકાલે ॥ ૩૫ ॥ ૧૩૫૨

ગાથાર્થ— હંમેશા યતિને, વિશેષ કરીને ધ્યાનકાળે સ્થાન યુવતિ-પશુ-નપુંસક અને કુસીલ માણસથી રહિત-એકાંત સ્થાન જરૂરી કહ્યું છે. ધ્યાનકાળે વિશેષથી એકાંતસ્થાન જરૂરી છે. (૩૫)

થિરકયજોગાણં પુણ, મુણીણ ડ્રાણે સુનિચ્ચલમણાણં ।

ગામંમિ જણાઇણ્ણે, સુણ્ણેરન્ને વ ન વિસેસો ॥ ૩૬ ॥

સ્થિરકૃતયોગાનાં પુનર્મુનીનાં ધ્યાને સુનિશ્ચલમનસામ્ ।

ગ્રામે જનાકીર્ણે શૂન્યેઽરણ્યે વા ન વિશેષઃ ॥ ૩૬ ॥ ૧૩૫૩

ગાથાર્થ— ત્યારે સંઘપણ અને ધૃતિ-બળવાળા અભ્યસ્તયોગી, જીવાદિ પદાર્થોનું મનન કરનાર વિદ્વાન તથા ધર્મધ્યાનમાં અત્યંત નિષ્પ્રકંપ મનવાળા મુનિને તો લોકોથી વ્યાપ્ત ગામમાં કે શૂન્યસ્થાનમાં યા અરણ્યમાં (ગમે ત્યાં ધ્યાન કરે એમાં) કોઈ તફાવત નથી. (૩૬)

તો જત્થ સમાહાણં, હોઇ મળોવયણકાયજોગાણં ।

ભૂઓવરોહરહિઓ, સો દેસો ડ્રાયમાણસ્સ ॥ ૩૭ ॥

તતો યત્ર સમાધાનં ભવતિ મનો-વચન-કાયયોગાનામ્ ।

ભૂતોપરોધરહિતઃ સો દેશો ધ્યાયતઃ ॥ ૩૭ ॥ ૧૩૫૪

ગાથાર્થ—તેથી ધ્યાન કરનારને જ્યાં મન-વચન-કાયના યોગોની સ્વસ્થતા રહે, એવું જીવસંઘટ્ટાદિ વિરાધના વિનાનું સ્થાન (યોગ્ય છે.) (૩૭)

કાલો વિ સુચ્ચિય જહિં, જોગસમાહાણમુત્તમં લહઇ ।

ન ડિવસનિસાવેલાઇનિયમણં ડ્રાઇણો ભણિયં ॥ ૩૮ ॥

કાલોઽપિ સ એવ યત્ર યોગસમાધાનમુત્તમં લભતે ।

ન તુ દિવસનિશાવેલાદિનિયમનં ધ્યાનિનો ભણિતમ્ ॥ ૩૮ ॥ ૧૩૫૫

ગાથાર્થ— ધ્યાન કરનારને કાળ પણ એવો જોઈએ કે જેમાં યોગસ્વસ્થતા ઉત્તમ મળતી હોય, કિંતુ દિવસ જ યા રાત્રિ જ યોગ્ય વેળા, એવો નિયમ નથી, એમ (તીર્થંકર-ગણધર દેવોએ) કહ્યું છે. (૩૮)

જચ્ચિય દેહાવસ્થા, જિયા ણ ઝાણોવરોહિણી હોઇ ।

ઝાઇજ્જા તયવત્થો, ઠિઓ નિસણ્ણો નિવિન્નો વા ॥ ૩૯ ॥

યૈવ દેહાવસ્થા જિતા ન ધ્યાનોપરોધિની ભવતિ ।

ધ્યાયેત્ તદવસ્થઃ સ્થિતો નિષણ્ણો નિર્વિન્ણો વા ॥ ૩૯ ॥ ૧૩૫૬

ગાથાર્થ— અભ્યાસ કરેલી જે કોઈ દેહાવસ્થા ધ્યાનને પીડા કરનારી ન બનતી હોય, તે અવસ્થામાં રહીને ધ્યાન કરે, ચાહે ઊભા (કાયોત્સર્ગ અવસ્થામાં) રહીને, યા (વીરાસનાદિએ) બેઠા રહીને કે લાંબા-ટૂંકા સૂઈ રહીને. (૩૯)

સવ્વાસુ વટ્ટમાણા, મુણઓ જં દેસકાલચિટ્ઠાસુ ।

વરકેવલાઇલાભં, પત્તા બહુસો સમિયપાવા ॥ ૪૦ ॥

સર્વાસુ વર્તમાના મુનયો યદ્ દેશકાલચેષ્ટાસુ ।

વરકેવલાદિલાભં પ્રાપ્તા બહુશઃ શાન્તપાપાઃ ॥ ૪૦ ॥ ૧૩૫૭

ગાથાર્થ— (દેશ-કાળ-આસનનો નિયમ નથી) કારણ કે મુનિઓ બધી ય દેશ-કાળ-શરીરાવસ્થામાં રહ્યા અનેકવાર પાપને શમાવીને પ્રધાન કેવળજ્ઞનાદિને પામ્યા છે. (૪૦)

તો દેસકાલચિટ્ઠા-નિયમો ઝાણસ્સ નત્થિ સમયંમી ।

જોગાણ સમાહાણં, જહ હોઇ તહા પયઇયવ્વં ॥ ૪૧ ॥

તતો દેશકાલચેષ્ટાનિયમો ધ્યાનસ્ય નાસ્તિ સમયે ।

યોગાનાં સમાધાનં યથા ભવતિ તથા પ્રયતિતવ્યમ્ ॥ ૪૧ ॥ ૧૩૫૮

ગાથાર્થ— એટલા માટે આગમમાં ‘ધ્યાનના દેશ-કાળ-શરીરચેષ્ટા અમુક જ જોઈએ’ એવો નિયમ નથી. માત્ર યોગોની સ્વસ્થતા જે રીતે થાય તે રીતે પ્રયત્ન કરવો. (આટલો નિયમ છે.) (૪૧)

આલંબણાઇ વાયણ-પુચ્છણપરિયટ્ટાણાણુચિંતાઓ ।

સામાઢ્યાઢ્યાઈ, સદ્ધમમાવસસ્યાઈ ચ ॥ ૪૨ ॥

આલમ્બનાનિ વાચના-પૃચ્છના-પરિવર્તનાનુચિન્તાઃ ।

સામાયિકાદીનિ સદ્ધર્માવશ્યકાનિ ચ ॥ ૪૨ ॥ ૧૩૫૧

ગાથાર્થ— (ધર્મધ્યાનમાં ચડવા માટે નિર્જરા નિમિત્તે કરાતી સૂત્રની) વાયના યાને પઠન-પાઠન, (શંકિતમાં) પૃચ્છા, પૂર્વપઠિતનું પરાવર્તન તથા અનુચિંતન-અનુસ્મરણ અને ચારિત્રધર્મનાં સુંદર અવશ્યકર્તવ્ય સામાયિક, પડિલેહણાદિ સાધુસામાચારી એ આલંબન છે. (૪૨)

વિસમંમિ સમારોહઢ, દદ્દવ્વાલંબણો જહા પુરિસો ।

સુત્તાઢકયાલંબો, તહ ઢાણવરં સમારોહઢ ॥ ૪૩ ॥

વિષમે સમારોહતિ દદ્દવ્વાલમ્બનો યથા પુરુષઃ ।

સૂત્રાદિકૃતાલમ્બસ્તથા ધ્યાનવરં સમારોહતિ ॥ ૪૩ ॥ ૧૩૬૦

ગાથાર્થ— જેવી રીતે માણસ નીચા સ્થાનમાં રહેલો કોઈ મજબૂત (દોરડાદિ) દ્રવ્યનાં આલંબને ઊંચે ચઢી જાય છે, તેવી રીતે સૂત્રાદિનું આલંબન કરનારો ઉત્તમ ધ્યાન (ધર્મધ્યાન) પર ચડી જાય છે. (૪૩)

ઢાણપઢિવત્તિકમો, હોઢ મળોજોગનિગ્ગહાઈઓ ।

ભવકાલે કેવલિણો, સેસાણ જહાસમાહીએ ॥ ૪૪ ॥

ધ્યાનપ્રતિપત્તિકમો ભવતિ મનોયોગનિગ્રહાદિકઃ ।

ભવકાલે કેવલિનઃ શેષાણાં યથાસમાધિના ॥ ૪૪ ॥ ૧૩૬૧

ગાથાર્થ— ધ્યાનપ્રાપ્તિનો ક્રમ (મોક્ષગમનની અતિ નિકટના) સંસારકાળે કેવળ જ્ઞાનીને મનોયોગ-નિગ્રહ આદિ હોય છે, બાકીનાને સ્વસ્થતાનુસાર (હોય છે.) (૪૪)

આણાવિચયપવાએ, વિવાગસંતાણઓ વિ નાયવ્વા ।

એ ચત્તારિ પયા, ઢાયવ્વા ધમ્મઢાણસસ ॥ ૪૫ ॥

આજ્ઞાવિચયોપાયો વિપાક-સંસ્થાનતોઽપિ જ્ઞાતવ્યાઃ ।

એતે ચત્વાર પદા ધ્યાતવ્યા ધર્મધ્યાનસ્ય ॥ ૪૫ ॥ ૧૩૬૨

ગાથાર્થ— ધર્મધ્યાનના આજ્ઞાવિચય, અપાયવિચય, વિપાકવિચય અને સંસ્થાનવિચય એ ચાર પ્રકારો જાણવા. ધર્મધ્યાનમાં આ ચાર પ્રકારો ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.

વિશેષાર્થ— આ ચાર પ્રકારોનું વિશેષ વર્ણન ભાગ-૨ના પરિશિષ્ટમાંથી વાંચી લેવું. (૪૫)

સુણિઠ્ઠમણાઈનિહણં-ભૂઅહિયં ભૂયભાવણમહગ્ધં ।

અમિયમજિયં મહત્થં, મહાણુભાવં મહાવિસયં ॥ ૪૬ ॥

સુનિપુણામનાદિનિધનાં ભૂતહિતાં ભૂતભાવનામનર્થ્યામ્ ।

અમિતામજિતાં મહાર્થાં મહાનુભાવાં મહાવિષયામ્ ॥ ૪૬ ॥ ૧૩૬૩

ઙ્ઙાઈજ્જા નિરવજ્જં, જિણાણ આણં જગપ્પઈવાણં ।

અનિઠ્ઠણજણદુન્નેયં, નયભંગપમાણગમગહણં ॥ ૪૭ ॥

ધ્યાયેદ્ નિરવદ્ધાં જિનાનામાજ્ઞાં જગત્પ્રદીપાનામ્ ।

અનિપુણજનદુર્જેયાં નય-ભક્ષ-પ્રમાણ-ગમગહનામ્ ॥ ૪૭ ॥ ૧૩૬૪

ગાથાર્થ— (જિનાજ્ઞા સૂક્ષ્મદ્રવ્યાદિ, મત્યાદિની નિરૂપક હોઈ) અત્યંત નિપુણ, (દ્રવ્યાદિ અપેક્ષાએ) અનાદિ અનંત, જીવ કલ્યાણરૂપ, (અનેકાંત બોધક) સત્યભાવક, અનર્થ-અમૂલ્ય (અથવા ઋણહન=કર્મનાશક) હોઈ (અર્થથી) અપરિમિત (યા અમૃત, કેમ કે મીઠી, પથ્થ, અથવા સજીવ યાને ઉપપત્તિક્ષમ) (અન્ય વચનોથી) અજિત, પ્રધાન અર્થવાણી (અવિસંવાદિ, અનુયોગદ્વારાત્મક, નયઘટિત હોઈને ૧. મહાર્થ, યા ૨. મહત્ત્વ મોટા સમક્તિ જીવોમાં રહેલ, યા ૩. મહાસ્થ=પૂજા પામેલ), મહાન અનુભાવ-પ્રભાવ-સામર્થ્યવાળી (ચૌદપૂર્વી સર્વ લબ્ધિસંપન્ન બનતા હોઈને પ્રધાન, તથા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન અને મોક્ષ સુધીનાં પુષ્કળ કાર્ય કરતું હોવાથી પ્રભૂત) મહાન વિષયવાળી, નિરવદ, દોષપાપરહિત, અનિપુણ લોકથી દુર્જેય, તથા નય-ભંગી-પ્રમાણ-ગમ (અર્થમાર્ગો)થી ગહન એવી જગતના દીવા સમાન જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાનું (નિરવદ) ધ્યાન કરે. (૪૬-૪૭)

તત્થ ય મહ્દુબ્બલેણં, તત્ત્વિહાયરિયવિરહો વા વિ ।

નેયગહણત્તણેય ય, નાણાવરણોદણં ચ ॥ ૪૮ ॥

તત્ર ચ મતિદૌર્બલ્યેન તદ્વિધાચાર્યવિરહો વાઽપિ ।

જ્ઞેયગહનત્વેન ચ જ્ઞાનાવરણોદયેન ચ ॥ ૪૮ ॥ ૧૩૬૫

હેઊદાહરણાસંભવે ય સહ સુદ્ધુ જં ન બુદ્ધિજ્ઞા ।

સવ્વન્નુમયમવિતહં તહાવિ તં ચિંતણ મહ્મં ॥ ૪૯ ॥

હેતૂદાહરણાસંભવે ચ સતિ સુષ્ઠુ યદ્ ન બુદ્ધ્યેત ।

સર્વજ્ઞમતમવિતથં તથાપિ તત્ત્વિચ્ચિન્તયેદ્ મતિમાન્ ॥ ૪૯ ॥ ૧૩૬૬

અણુવકયપરાણુગહપરાયણા જં જિણા જગપ્પવરા ।

જિયરાગદોસમોહા, ય નન્નહાવાહણો તેણં ॥ ૫૦ ॥

અનુપકૃતપરાણુગહપરાયણા યદ્ જિના જગત્પ્રવરાઃ ।

જિતરાગ-દ્વેષ-મોહાશ્ચ નાન્યથાવાદિનો તેન ॥ ૫૦ ॥ ૧૩૬૭

ગાથાર્થ—(૧) બુદ્ધિની સમ્યગ્ અર્થવિધારણની મંદતાએ, (૨) સમ્યક્ યથાર્થ તત્ત્વ પ્રતિપાદન કરનાર કુશળ આચાર્ય ન મળવાથી, (૩) જ્ઞેય પદાર્થની ગહનતાને લીધે, (૪) જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય થવાથી, (૫-૬) હેતુ-ઉદાહરણ ન મળવાથી, આ જિનાજ્ઞાના વિષયમાં જો કોઈ સારી રીતે ન સમજાય તો પણ બુદ્ધિમાન પુરુષ આ ચિંતવે કે, ‘સર્વજ્ઞ તીર્થંકરોનું વચન અસત્ય હોય નહિ. કારણ કે ચરાચર જગતમાં શ્રેષ્ઠ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતો, એમના પર બીજાઓએ ઉપકાર ન કર્યો હોય તો ય, એના પર ઉપકાર કરવામાં તત્પર રહે છે. એમણે રાગ-દ્વેષ-મોહ (અજ્ઞાન)ને જીતી લીધા છે, તેથી (અસત્ય બોલવાનાં કારણો જ નહિ હોવાથી) તે અન્યથાવાદી યાને અસત્યભાષી હોય નહિ.’ (૪૮-૪૯-૫૦)

સવ્વનઈણં જા હુજ્જ વાલુયા સવ્વોદહીણ જં ઉદયં ।

ઇત્તો વિ અણંતગુણો, અત્થો ઇક્કસસ સુત્તસસ ॥ ૫૧ ॥

સર્વનદીનાં યા ભવેદ્ વાલુકા સર્વોદધીનાં યદુદકમ્ ।

ઇતોઽપ્યનન્તગુણોઽર્થઃ એકસ્ય સૂત્રસ્ય ॥ ૫૧ ॥ ૧૩૬૮

ગાથાર્થ— સર્વ નદીઓની જેટલી રેતી થાય અને સર્વ સમુદ્રોનું જેટલું પાણી થાય તેનાથી પણ અનંતગણો અર્થ એક સૂત્રનો થાય છે. (૫૧)

જિણવયણમોઅગસસ ડ, રત્તિં ચ દિયા ય યજ્જમાણસસ ।

તત્તિં બુહો ન વચ્ચઈ, હેડસહસોવમૂહસસ ॥ ૫૨ ॥

જિનવચનમોદકસ્ય તુ રત્તિં ચ દિવા ચ લાઘમાનસ્ય ।

તૃપ્તિં બુધો ન વ્રજતિ હેતુસહસોપમૂહસ્ય ॥ ૫૨ ॥ ૧૩૬૯

ગાથાર્થ— હજારો હેતુઓથી યુક્ત અને રાત-દિવસ ભક્ષણ કરાતા જિનવચનરૂપ મોદકથી વિદ્વાન તૃપ્તિને પામતો નથી. (૫૨)

નરનિરયતિરિયસુરાગણસંસારિયસલ્લદુઃખરોગાણં ।

જિણવયણમાગમોસહમપવર્ગસુહલ્લયપ્પલયં ॥ ૫૩ ॥

નર-નિરય-તિર્યક્-સુરાગણસંસારિકસર્વદુઃખરોગાણામ્ ।

જિનવચનાગમૌષધમપર્વગસુલાક્ષયફલદમ્ ॥ ૫૩ ॥ ૧૩૭૦

ગાથાર્થ— મનુષ્યો, નારકો, તિર્યંચો અને દેવસમૂહના સાંસારિક સર્વદુઃખરૂપ યોગોનું ઔષધ જિનવચનરૂપ શાસ્ત્ર છે. એ ઔષધ મોક્ષસુખરૂપ અક્ષયફળને આપનારું છે. (૫૩)

રાગદ્વેસકસાયાસવાઈકિરિયાસુ વટ્ટમાણાણં ।

ઇહપરલોગાવાણ, ઝાઝજ્જા વજ્જપરિવજ્જી ॥ ૫૪ ॥

રાગ-દ્વેષ-કષાય-ડડસ્રવાદિ-ક્રિયાસુ-વર્તમાનાનામ્ ।

ઇહપરલોકપાયાન્ ધ્યાયેદ વર્જ્યપરિવર્જી ॥ ૫૪ ॥ ૧૩૭૧

ગાથાર્થ— રાગ, દ્વેષ, કષાય અને આશ્રવાદિ ક્રિયાઓમાં વર્તતાને આ લોક-પરલોકના અનર્થ (કેવા આવે છે તે) વર્જ્ય (અકૃત્ય)નો ત્યાગી ધ્યાવે-એકાગ્રતાથી વિચારે. (૫૪)

પયઈટિટ્ઠપણુભાવભિન્નં સુહાસુહવિહત્તં ।

જોગાણુભાવજણિયં, કમ્મવિવાગં વિચિંતિજ્જા ॥ ૫૫ ॥

પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-પ્રદેશ-ડનુભાવભિન્નં શુભાશુભવિભક્તમ્ ।

યોગાનુભાવજનિતં કર્મવિપાકં વિચિન્તયેદ્ ॥ ૫૫ ॥ ૧૩૭૨

ગાથાર્થ— પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-પ્રદેશ-અનુભાવના વિભાગથી ભિન્ન ભિન્ન,
(એ દરેક પાછા) શુભ અશુભના વિભાગથી ભિન્ન ભિન્ન, તથા યોગ અને
કષાયાદિથી ઉત્પન્ન કર્મ વિપાકને ચિંતવે. (૫૫)

જિણદેસિયાઈ લક્ષણ-સંઠાણાસણવિહાણમાણાઈં ।

ઉપ્પાયટ્ટિહંભંગાઇપજ્જવા જે અ દવ્વાણં ॥ ૫૬ ॥

જિનદેશિતાનિ લક્ષણ-સંસ્થાના-ડડસન-વિધાન-માનાનિ ।

ઉત્પાદ-સ્થિતિ-ભદ્ગાદિપર્યવા યે ચ દ્રવ્યાણામ્ ॥ ૫૬ ॥ ૧૩૭૩

પંચત્થિકાયમઇયં, લોયમણાઈનિહણં જિણક્ષાયં ।

નામાઇભેયભિણ્ણં, તિવિહમહોલોગભેયાઈ ॥ ૫૭ ॥

પચ્ચાસ્તિકાયમયં લોકમનાદિનિધનં જિનાઁચ્ચાતમ્ ।

નામાદિભેદભિન્નં ત્રિવિધમધોલોકાદિભેદમ્ ॥ ૫૭ ॥ ૧૩૭૪

ચિહ્વલયદીવસાયર-નરયવિમાણભવણાઈસંઠાણં ।

વોમાઇપડટ્ટાણં, નિયયં લોગટ્ટિહિવિહાણં ॥ ૫૮ ॥

ક્ષિતિ-વલય-દ્વીપ-સાગર-નરક-વિમાન-ભવનાદિસંસ્થાનમ્ ।

વ્યોમાદિપ્રતિષ્ઠાનં નિયતં લોકસ્થિતિવિધાનમ્ ॥ ૫૮ ॥ ૧૩૭૫

ઉવઓગલલક્ષણમણાઈ-નિહણમત્થંતરં સરીરાઓ ।

જીવમરૂવિં કારિં, ભોઈં ચ સગસ્સ કમ્પસ્સ ॥ ૫૯ ॥

ઉપયોગલક્ષણમનાદિનિધનમર્થાન્તરં શરીરાદ્ ।

જીવમરૂપિણં કર્તારં ભોક્તારં ચ સ્વકસ્ય કર્મણઃ ॥ ૫૯ ॥ ૧૩૭૬

તસ્સ ય સકમ્મજણિયં, જમ્માઈજલં કસાયપાયાલં ।

વસણસયસાવયમણં, મોહાવત્તં મહાભીમં ॥ ૬૦ ॥

તસ્ય ચ સ્વકર્મજનિતં જન્માદિજલં કષાયપાતાલમ્ ।

વ્યસનશતશ્વાપદવન્તં મોહાવર્તં મહાભીમમ્ ॥ ૬૦ ॥ ૧૩૭૭

અન્નાણમારુઁરિય-સંજોગવિઓગવીઝસંતાણં ।

સંસારસાગરમણોરપારમસુહં વિચિંત્તિજ્જા ॥ ૬૧ ॥

અજ્ઞાનમારુતેરિતસંયોગવિયોગવીચિસન્તાનમ્ ।

સંસારસાગરમનોરપારમશુભં વિચિન્તયેદ્ ॥ ૬૧ ॥ ૧૩૭૮

તત્સ ય સંતરણસહં, સમ્પદંસણસુબંધણમણઘં ।

નાણમયકર્ણધારં, ચારિત્તમયં મહાપોયં ॥ ૬૨ ॥

તસ્ય ચ સન્તરણસહં સમ્યગ્દર્શનસુબન્ધનમનર્ઘમ્ ।

જ્ઞાનમયકર્ણધારં ચારિત્રમયં મહાપોતમ્ ॥ ૬૨ ॥ ૧૩૭૯

સંવરકયનિચ્છિદું તવપવણાવિદ્ભજવણતરવેગં ।

વેરગમગ્ગપડિયં, વિસુત્તિયાવીઙ્ગનિક્કોભં ॥ ૬૩ ॥

સંવરકૃતનિચ્છદ્રં તપઃપવનાવિદ્ભજવનતરવેગમ્ ।

વૈરાગ્યમાર્ગપતિતં વિસ્રોતસિકાવીચિનિક્ષોભ્યમ્ ॥ ૬૩ ॥ ૧૩૮૦

આરોદું મુણિવણિયા, મહ્ગ્ધસીલંગસયણપડિપુણં ।

જહ તં નિવ્વાણપુરં, સિઘ્ધમવિઘ્ધેણ પાવંતિ ॥ ૬૪ ॥

આરુહ્ય મુનિવણિજો મહાર્ઘશીલાઙ્ગરત્પ્રતિપૂર્ણમ્ ।

યથા તદ્ નિર્વાણપુરં શીઘ્રમવિઘ્નેન પ્રાપ્નુવન્તિ ॥ ૬૪ ॥ ૧૩૮૧

તત્થ ય તિરયણવિણિઓગમઙ્ગયમેગંતિયં નિરાબાહં ।

સાહાવિયં નિરુવમં, જહ સુક્કલં અક્કલયમુવિતિ ॥ ૬૫ ॥

તત્ર ચ તિરલ્લવિનિયોગમયમેકાન્તિકં નિરાબાધમ્ ।

સ્વાભાવિકં નિરુપમં યથા સૌખ્યમક્ષયમુપયાન્તિ ॥ ૬૫ ॥ ૧૩૮૨

કિંં બહુણા સલ્લં ચિય, જીવાદ્દપયત્થવિત્થરોવેઅં ।

સલ્લનયસમૂહમયં, દ્ઝાણ્જ્ઞા સમયસલ્ભાવં ॥ ૬૬ ॥

કિંં બહુના ? સર્વમેવ જીવાદિપદાર્થવિસ્તરોપેતમ્ ।

સર્વનયસમૂહમયં ધ્યાયેત્ સમયસદ્ભાવમ્ ॥ ૬૬ ॥ ૧૩૮૩

ગાથાર્થ— (ચોથા ‘સંસ્થાનવિચય’માં શું ચિંતવે ? તો કે) જિનેશ્વર

ભગવાને ઉપદેશેલ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોનાં લક્ષણ, આકૃતિ, આધાર, પ્રકાર, પ્રમાણ અને ઉત્પાદ-વ્યય-પ્રૌવ્યાદિ જે પર્યાય (તે ચિંતવે,

વળી—) (૫૬) જિનોક્ત અનાદિ-અનંત પંચાસ્તિકાયમય લોકને નામાદિ (નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ-પર્યાય-લોક) ભેદથી ૮ પ્રકાર તથા અધો-મધ્ય-ઉર્ધ્વ એમ ત્રણ પ્રકારે (ચિંતવે, એમાં) (૫૭) (ધર્મ-ધમ્મા આદિ સાત પાતાલ) ભૂમિઓ, (ધનોદધિ આદિ) વલયો, (જંબૂદ્વીપ-લવણાદિ અસંખ્ય) દ્વીપો, સમુદ્રો, નારકો, વિમાનો, દેવતાઈ ભવનો તથા વ્યંતરનગરોની આકૃતિ, આકાશ-વાયુ આદિમાં પ્રતિષ્ઠિત શાશ્વત લોકવ્યવસ્થા પ્રકાર (ચિંતવે). (૫૮) (વળી-સાકાર-નિરાકાર) ઉપયોગ સ્વરૂપ, અનાદિ અનંત તથા શરીરથી જુદો, અરૂપી, સ્વકર્મનો કર્તા ભોક્તા જીવ ચિંતવે. (૫૯) (વળી—) જીવનો સંસાર, સ્વકર્મથી જે નિર્મિત, જન્માદિ જળવાળો, કષાયરૂપી પાતાલવાળો, સેંકડો વ્યસનો (વ્યસન-દુઃખો) રૂપી જલચર જીવોવાળો, (બ્રમણકારી) મોહરૂપી આવર્તવાળો, અતિભયાનક, (૬૦) અજ્ઞાન પવનથી પ્રેરિત (ઇંછાનિષ્ઠ) સંયોગ-વિયોગરૂપી તરંગમાળાવાળો, અનાદિ અનંત અશુભ સંસાર ચિંતવે. (૬૧) વળી-તેને તરી જવા માટે સમર્થ, સમ્યગ્દર્શનરૂપી સારા બંધનવાળું, નિષ્પાપ અને જ્ઞાનમય સુકાનીવાળું ચારિત્રરૂપી મહાજહાજ, (ચિંતવે) (૬૨) તે પણ આશ્રવનિરોધાત્મક સંવર (ઢાંકણો)થી છિદ્રરહિત કરાયેલું, તંપરૂપી પવનથી પ્રેરિત અધિકશીઘ્ર વેગવાળું, વૈરાગ્યરૂપી માર્ગે પડેલું અને દુર્ધ્યાનરૂપી તરંગોથી અક્ષોભાયમાન, (૬૩) મહાકિંમતી શીલાંગરૂપી રત્નોથી ભરેલા (તે મહાજહાજ) પર આરૂઢ થઈને મુનિરૂપી વેપારીઓ જે રીતે શીઘ્ર નિર્વિઘ્ને મોક્ષનગરે પહોંચી જાય છે, એ (ચિંતવે) (૬૪) વળી-એ નિર્વાણનગરમાં જ્ઞાનાદિ ત્રણ રત્નના વિનિયોગમય એકાંતિક, બાધારહિત સ્વાભાવિક, અનુપમ અને અક્ષય સુખને જે રીતે પ્રાપ્ત કરે છે, તે (ચિંતવે) (૬૫) વધુ શું કહેવું ? જીવાદિ પદાર્થના વિસ્તારથી સંપન્ન અને સર્વનયસમૂહમય સમસ્ત સિદ્ધાંત-અર્થને ચિંતવે. (૬૬)

સઘ્વપ્પમાયરહિયા મુણઓ ચ્છીણોવસંતમોહા ચ ।

ઙ્ગાયારો નાણધણા, ધમ્મજ્ઞાણસ્સ નિદ્ધિઙ્ગ ॥ ૬૭ ॥

સર્વપ્રમાદરહિતા મુનયઃ ક્ષીણોપશાન્તમોહાશ્ચ ।

ધ્યાતારો જ્ઞાનધના ધર્મધ્યાનસ્ય નિર્દિષ્ટાઃ ॥ ૬૭ ॥ ૧૩૮૪

ગાથાર્થ— સર્વ પ્રમાદથી રહિત મુનિ તથા ક્ષીણ યા ઉપશાંત થવા લાગ્યો છે મોહ જેનો (અર્થાત્ કાપક અને ઉપશામક નિર્ગ્રંથ, ‘ચ’ શબ્દથી બીજા પણ અપ્રમાદી) એવા જ્ઞાનરૂપી ધનવાણાને ધર્મધ્યાનના ધ્યાતા કહેવામાં આવ્યા છે. (૬૭)

एए च्चिय पुव्वाणं, पुव्वधरा सुप्पसत्थसंघयणा ।

दुह्म सजोगाजोगासुक्काणपरण केवलिणो ॥ ६८ ॥

एत एव पूर्वयोः पूर्वधराः सुप्रशस्तसंहननाः ।

द्वयोः सयोगायोगाः शुक्लयोः परयोः केवलिनः ॥ ६८ ॥ ૧૩૮૫

ગાથાર્થ— આ જ અપ્રમાદી મુનિઓ શુક્લધ્યાનના પહેલા બે પ્રકારનાં અધિકારી છે, માત્ર એ પૂર્વધર અને શ્રેષ્ઠ વજ્રઋષભનારાયસંઘયણને ધરનારા હોવા જોઈએ, ત્યારે શુક્લધ્યાનના ‘પરાણ’ પાછલા બે પ્રકારના ધ્યાતા તો સયોગી-અયોગી કેવળજ્ઞાની હોય છે. (૬૮)

झाणोवरमे वि मुणी, निच्चमनिच्चाइचित्तणापरमो ।

होइ सुभावियचित्तो, धम्मज्झाणेण जो पुर्व्वि ॥ ६९ ॥

ध्यानोपरमेऽपि मुनिर्नित्यमनित्यादिचित्तनापरमः ।

भवति सुभावितचित्तो धर्मध्यानेन यः पूर्व्वम् ॥ ६९ ॥ ૧૩૮૬

ગાથાર્થ— જે મુનિએ પૂર્વ ધર્મધ્યાનથી ચિત્તને ભાવિત કર્યું છે તે મુનિ ધ્યાન ચાલ્યું જાય ત્યારે પણ હંમેશા અનિત્યાદિ ભાવનાઓમાં રમે. (૬૯)

हुंति कमविसुद्धाओ, लेसाओ पम्हणीयसुक्काओ ।

धम्मज्झाणोवगयस्स तिब्बमंदाइभेयाओ ॥ ७० ॥

भवन्ति कमविशुद्धा लेश्याः पद्म-पीत-शुक्लाः ।

ધર્મધ્યાનોપગતસ્ય તીવ્રમન્દાદિભેદાઃ ॥ ૭૦ ॥ ૧૩૮૭

ગાથાર્થ— ધર્મધ્યાનમાં રહેલાને તીવ્ર-મંદ યા મધ્યમ પ્રકારવાળી પીત-પદ્મ-શુક્લ લેશ્યા હોય છે. એ ક્રમસર વધતી-વિશુદ્ધિવાળી છે. (૭૦)

आगमउवएसाणा-निसग्गओ जं जिणप्पणीयाणं ।

भावाणं सद्वहणं, धम्मज्झाणस्स तं लिंगं ॥ ७१ ॥

આગમોપદેશજ્ઞાનિસર્ગતો યદ્ જિનપ્રણીતાનામ્ ।

ભાવાનાં શ્રદ્ધાનં ધર્મધ્યાનસ્ય તલ્લિઙ્ગમ્ ॥ ૭૧ ॥ ૧૩૮૮

ગાથાર્થ— જિનેશ્વર ભગવંતે કહેલ (દ્રવ્યાદિ) પદાર્થની આગમ-સૂત્રથી, તદનુસારી કથનથી, સૂત્રોક્ત પદાર્થથી યા સ્વભાવથી શ્રદ્ધા કરવી, એ ધર્મધ્યાનનું જ્ઞાપક ચિહ્ન છે. (૭૧)

જિણસાધુગુણકિત્તણ-પસંસણાદાણવિણયસંપત્તો ।

સુયસીલસંજમરઓ, ધમ્મજ્ઞાણી મુણેયવ્વો ॥ ૭૨ ॥

જિનસાધુગુણકીર્તનપ્રશંસનાદાનવિનયસંપ્રાપ્તઃ ।

શ્રુતશીલસંયમરતો ધર્મધ્યાની જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૭૨ ॥ ૧૩૮૯

ગાથાર્થ— તીર્થંકર દેવ તથા મુનિઓના (નિરતિચાર સમ્યગ્દર્શનાદિ) ગુણોનું કથન, ભક્તિપૂર્વક સ્તુતિ, વિનય, એમને (આહારાદિનું) દાન, એનાથી સંપત્ત અને જિનાગમ, વ્રત, સંયમ (અહિંસાદિ) એમાં ભાવથી રક્ત ધર્મધ્યાની હોય એ જાણવું. (૭૨)

અહં સંતિમહવજ્જવ-મુત્તીઓ જિણમયપ્પહાણાઓ ।

આલંબણાં જેહિં, સુક્કજ્ઞાણં સમારુહહ ॥ ૭૩ ॥

અથ ક્ષાન્તિ-માર્દવા-ડડર્જવ-મુક્તયો જિનમતપ્રધાનાઃ ।

આલમ્બનાનિ યૈઃ શુક્લધ્યાનં સમારોહતિ ॥ ૭૩ ॥ ૧૩૯૦

ગાથાર્થ— હવે (આસન દ્વાર પછી) જિનમતમાં મુખ્ય ક્ષમા-મૃદુતા-નિર્લોભતા એ આલંબનો છે, તેથી શુક્લધ્યાન પર ચઢાય છે. (૭૩)

તિહુયણવિસયં કમસો, સંખિવિડ મણં અણુંમિ છુમ્પત્થો ।

ઝાયઇ સુનિપ્પકંપો, ઝાણં અમણો જિણો હોઇ ॥ ૭૪ ॥

ત્રિભુવનવિષયં ક્રમશઃ સંક્ષિપ્ય મનોઽજૌ છદ્મસ્થઃ ।

ધ્યાયતિ સુનિષ્પ્રકમ્પો ધ્યાનમમના જિનો ભવતિ ॥ ૭૪ ॥ ૧૩૯૧

ગાથાર્થ— છદ્મસ્થ (અસર્વજ્ઞ) આત્મા ત્રિલોકના વિષયમાંથી ક્રમશઃ (પ્રત્યેક વસ્તુના ત્યાગપૂર્વક) મનને સંકોચી પરમાણુ ઉપર સ્થાપિત કરીને અતીવ નિશ્ચળ બનેલો શુક્લધ્યાન ધ્યાવે. (તે પહેલા બે પ્રકારમાં હોય, છેલ્લા બે પ્રકારમાં) જિન વીતરાગ સર્વજ્ઞ મનરહિત બને છે. (૭૪)

જહ સવ્વસરીગયં, મંતેણ વિસં ણિરુંભણ્ઠે કે ।

તત્તો પુણોડવિણિજ્જહ, પહાણતરમંતજોગેણ ॥ ૭૫ ॥

યથા સર્વશરીરગતં મન્ત્રેણ વિષં નિરુધ્યતે ઢઢ્ઠે ।

તતઃ પુનરપનીયતે પ્રધાનતરમન્ત્રયોગેન ॥ ૭૫ ॥ ૧૩૯૨

તહ તિહુયણતણુવિસયં, મણોવિસં મંતજોગબલજુત્તો ।

પરમાણુંમિ નિરુંભહ, અવણેહ તઓવિ જિણવિજ્જો ॥ ૭૬ ॥

તથા ત્રિભુવનતનુવિષયં મનોવિષં મન્ત્રયોગબલયુક્તઃ ।

પરમાણૌ નિરુણદ્ધિ અપનયતિ તત્તોડપિ જિનવૈદ્યઃ ॥ ૭૬ ॥ ૧૩૯૩

ગાથાર્થ—જેવી રીતે આખા શરીરમાં વ્યાપેલું ઝેર મંત્ર વડે (સંકોચીને) ડંખપ્રદેશમાં લાવી મૂકવામાં આવે છે, (અને ત્યાર પછી) શ્રેષ્ઠતર મંત્રના યોગથી ડંખ દેશમાંથી પણ દૂર કરવામાં આવે છે, તેવી રીતે ત્રિભુવનરૂપી શરીરમાં પ્રસરેલું મનરૂપી ઝેર (જિનવચનધ્યાનરૂપી) મંત્રના સામર્થ્યવાળો પરમાણુમાં લાવી મૂકે છે, (અને પછી) જિનકેવળજ્ઞાનીરૂપી વૈદ્ય એમાંથી પણ (અર્થિત્ય પ્રયત્નથી મનોવિષને) દૂર કરે છે. (૭૫-૭૬)

ઓસારિંધંધણભરો, જહ પરિહાહ કમસો હુયાસવ્વ ।

થોવેંધણોવસેસો, નિવ્વાહ તઓડવણીઓ ય ॥ ૭૭ ॥

ઉત્સારિતેન્ધનભરો યથા પરિહીયતે કમસો હુતાશો વા ।

સ્તોકેન્ધનાવશેષો નિર્વાતિ તત્તોડપનીતશ્ચ ॥ ૭૭ ॥ ૧૩૯૪

તહ વિસયેંધણહીણો, મણોહુયાસો કમેણ તણુઅંમી ।

વિસંધંધણે નિરુંભહ, નિવ્વાહ તઓવણીઓ ય ॥ ૭૮ ॥

તથા વિષયેન્ધનહીનો મનોહુતાશઃ કમેણ તનુકે ।

વિષયેન્ધને નિરુધ્યતે નિર્વાતિ તત્તોડપનીતશ્ચ ॥ ૭૮ ॥ ૧૩૯૫

ગાથાર્થ—જેવી રીતે કમશઃ કાઠસમૂહ દૂર થવાથી અગ્નિ ઓલવાતો આવે છે અને થોડાં જ ઈંધણ પર થોડો જ અગ્નિ રહે છે, તો થોડું પણ ઈંધણ દૂર થયે શાંત થઈ જાય છે, એવી રીતે વિષયરૂપી ઈંધણ પણ સંકોચાઈ જાય છે, અને તે થોડા પણ વિષણ-ઈંધણ પરથી ખસેડી લેતાં શાંત થઈ જાય છે. (૭૭-૭૮)

તોયમિવ નાલિયાએ, તત્તાયસભાયણોદસ્થં વા ।

પરિહાઙ કમેણ જહા, તહ જોગિમણોજલં જાણ ॥ ૭૯ ॥

તોયમિવ નાલિકાયાસ્તસાયસભાજનોદસ્થં વા ।

પરિહીયતે ક્રમેણ યથા તથા યોગિમનોજલં જાનીહિ ॥ ૭૯ ॥ ૧૩૯૬

ગાથાર્થ— જેવી રીતે (કાચી) ઘડીમાં અથવા તપેલા લોઢાના વાસણમાં રહેલ પાણી કમશઃ ઓછું થતું આવે છે, તે પ્રમાણે યોગીનું મનરૂપી જળ જાણ. (એ ય અપ્રમાદરૂપી અગ્નિથી તપેલા જીવરૂપી વાસણમાં રહ્યું છતું ઓછું થતું જાય છે.) (૭૯)

एवं चिय वयजोगं, निरुंभङ्ग कमेण कायजोगं पि ।

तो सेलेसुव्व थिरो, सेलेसी केवली होइ ॥ ८० ॥

एवमेव वाग्योगं निरुणद्धि क्रमेण काययोगमपि ।

ततः शैलेश इव स्थिरः शैलेशी केवली भवति ॥ ८० ॥ ૧૩૯૭

ગાથાર્થ— આ વિષ્ણુ આદિ દૃષ્ટાંતોથી વાગ્યોગનો નિરોધ કરે છે, તથા કમશઃ કાયયોગનો પણ (નિરોધ કરે છે.) ત્યારબાદ કેવળજ્ઞાની મેરુની માંકક સ્થિર શૈલેશી બને છે. (૮૦)

उप्यायद्विङ्गभंगाङ्ग-पज्जवाणं जमेगदव्वंभी ।

नाणानयाणुसरणं, पुव्वगयसुयाणुसारेणं ॥ ८१ ॥

उत्पादस्थितिभङ्गादिपर्यायाणां यदेकद्रव्ये ।

नानानयानुसरणं पूर्वगतश्रुतानुસारेण ॥ ૮૧ ॥ ૧૩૯૮

સવિચારમસ્થવંજણ-જોગંતરઓ તયં પઢમસુક્કં ।

હોइ पहुत्तवियक्कं, सवियारमरागभावस्स ॥ ८२ ॥

सविचारमर्थव्यञ्जनयोगान्तरस्तक्तं प्रथमशुक्लम् ।

भवति पृथक्त्ववितर्कं सविचारमरागभावस्य ॥ ૮૨ ॥ ૧૩૯૯

ગાથાર્થ— એક (અણુ-આત્માદિ) દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ-સ્થિતિ-નાશ વગેરે પર્યાયોનું અનેકનયોથી ‘પૂર્વગત’ શ્રુતના અનુસારે જે ચિંતન, તે પણ પદાર્થ દ્રવ્ય શબ્દ (નામ) અને યોગ (મનોયોગાદિ)ના ભેદથી સવિચાર

અર્થાત્ એ ત્રણેમાં એક પરથી બીજા પર સંક્રમણવાળું ચિંતન, એ પહેલું શુક્લધ્યાન છે. એ પણ વિવિધતાએ શ્રુતાનુસારી હોઈ સવિચાર છે, અને તે રાગભાવરહિતને થાય છે. (૮૧-૮૨)

જં પુણ સુનિષ્પકંપં, નિવાયસરણપ્પઈવમિવ ચિત્તં ।

ઉપ્પાયદ્વિઙ્ઘાદિયાણમેગંમિ પજ્જાણ ॥ ૮૩ ॥

યત્ પુનઃ સુનિષ્પ્રકમ્પં નિવાતશરણપ્રદીપ ઇવ ચિત્તં ।

ઉત્પાદસ્થિતિભદ્ધાદીનામેકસ્મિન્ પર્યાયે ॥ ૮૩ ॥ ૧૪૦૦

અવિચારમત્થવંજણ-જોગંતરઓ તયં બિહાસુક્કં ।

પુલ્લગયસુયાલંબણમેગત્તવિયક્કમવિચારં ॥ ૮૪ ॥

અવિચારમર્થવ્યજ્ઞનયોગાન્તરતસ્તકં દ્વિતીયશુક્લમ્ ।

પૂર્વગતશ્રુતાલમ્બનમેકત્વવિતર્કમવિચારમ્ ॥ ૮૪ ॥ ૧૪૦૧

ગાથાર્થ— ત્યારે પવનરહિત સ્થાનમાં રહેલા 'સ્થિરદીવાની જેમ જે ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-નાશ વગેરે પૈકી ગમે તે એક જ પર્યાયમાં સ્થિર ચિત્ત છે, તે બીજા પ્રકારનું શુક્લધ્યાન છે, એ 'અવિચાર' યાને અર્થ-વ્યંજન-યોગના ફેરફારથી (થનારા) સંક્રમણ વિનાનું તથા પૂર્વગત શ્રુતના આલંબને થનારું (તેમજ એકત્વ યાને અભેદવાળું હોઈ) 'એકત્વ-વિતર્ક-અવિચાર' ધ્યાન છે. (૮૩-૮૪)

નિવ્વાણગમણકાલે, કેવલિણો દરનિરુદ્ધજોગસસ ।

સુહુમકિરિયાનિચટ્ટિ, તદ્દયં તણુકાયકિરિયસસ ॥ ૮૫ ॥

નિર્વાણગમનકાલે કેવલિનો ડર્ધનિરુદ્ધયોગસ્ય ।

સૂક્ષ્મક્રિયાનિવર્તિ તૃતીયં તનુકાયક્રિયસ્ય ॥ ૮૫ ॥ ૧૪૦૨

તસ્સેવ ય સેલેસી-ગયસસ સેલુલ્લ નિષ્પકંપસસ ।

વુચ્છિન્નકિરિયમપ્પહિ-વાઈ ઝાણં પરમસુક્કં ॥ ૮૬ ॥

તસ્યૈવ ચ શૈલેશીગતસ્ય શૈલેશ ઇવ નિષ્પ્રકમ્પસ્ય ।

વ્યુચ્છિન્નક્રિયમપ્રતિપાતિ ધ્યાનં પરમશુક્લમ્ ॥ ૮૬ ॥ ૧૪૦૩

ગાથાર્થ— જ્યારે મોક્ષ પામવાનો નજીક અવસર થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાનીને (મનોયોગ-વચનયોગનો સર્વથા નિરોધ કર્યા પછી) કાયયોગ અડધો નિરુદ્ધ થયે છતે સૂક્ષ્મકાયક્રિયા રહે છેતે સૂક્ષ્મક્રિયા-અનિવર્તી નામનું ત્રીજું ધ્યાન હોય છે. એમને જ શૈલેશી પામતાં મેરુની જેમ તદ્દન સ્થિર (નિશ્ચલ આત્મપ્રદેશ) થયે છતે વ્યુચ્છિન્ન ક્રિયા-અપ્રતિપાતી નામનું ચોથું શુક્લધ્યાન હોય છે. (૮૫-૮૬)

પઢમં જોગે જોગેસુ વા મયં બીયમેગજોગંમી ।

તદ્વયં ચ કાયજોગે, સુક્લમજોગંમિ ચ ચતુથં ॥ ૮૭ ॥

પ્રથમં યોગે યોગેષુ વા મતં દ્વિતીયમેકયોગે ।

તૃતીયં ચ કાયયોગે શુક્લમયોગિનિ ચ ચતુર્થમ્ ॥ ૮૭ ॥ ૧૪૦૪

ગાથાર્થ— પહેલું શુક્લ ધ્યાન એક યા સર્વયોગમાં હોય, બીજું એક (જ) યોગમાં હોય, ત્રીજું (સૂક્ષ્મ) કાયયોગ વખતે, અને ચોથું અયોગ અવસ્થામાં હોય. (૮૭)

જહ છઝમ્થસ્ય મળો, જ્ઞાણં ભન્નઇ સુનિચ્ચલં સંતં ।

તહ કેવલિળો કાઓ, સુનિચ્ચલો ભન્નઇ જ્ઞાણં ॥ ૮૮ ॥

યથા છઝમ્થસ્ય મનો ધ્યાનં ભણ્યતે સુનિશ્ચલં સત્ ।

તથા કેવલિનઃ કાયઃ સુનિશ્ચલો ભણ્યતે ધ્યાનમ્ ॥ ૮૮ ॥ ૧૪૦૫

ગાથાર્થ— જેવી રીતે છઝમ્થને મન સુસ્થિર થાય એને ધ્યાન કહે છે, એમ કેવળજ્ઞાનીને સુસ્થિર કાયા એ ધ્યાન કહેવાય છે. (૮૮)

પુવ્વપ્પઓગઓ ચ્ચિય, કમ્મવિણિજ્જરણહેઝઓ યાવિ ।

સદ્ધત્થબહુત્તાઓ, તહ જિણચંદાગમાઓ ચ ॥ ૮૯ ॥

પૂર્વપ્રયોગાદેવ કર્મવિનિર્જરણહેતુતશ્ચાપિ ।

શબ્દાર્થબહુત્વાત્ તથા જિનચન્દ્રાગમાચ્ચ ॥ ૮૯ ॥ ૧૪૦૬

ચિત્તાભાવેવિ સયા, સુહુમોવરયકિરિયાઇ ભન્નંતિ ।

જીવોવઓગસમ્ભાવઓ ભવત્થસસ જ્ઞાણાઇં ॥ ૯૦ ॥

ચિત્તાભાવેઽપિ સદા સૂક્ષ્મોપરતક્રિયયોર્ભણ્યેતે ।

જીવોપયોગસદ્ભાવતો ભવત્થસ્ય ધ્યાને ॥ ૯૦ ॥ ૧૪૦૭

ગાથાર્થ—(અધોગમાં ધ્યાન કેવી રીતે ? તો કે—) (૧) પૂર્વ પ્રયોગના લીધે, યા (૨) કર્મ નિર્જરાનો હેતુ હોવાથી પણ, અથવા (૩) શબ્દના અનેક અર્થ થતા હોવાથી, તથા (૪) જિનેન્દ્ર ભગવાનના આગમનું કથન હોઈને સૂક્ષ્મક્રિયા અને વ્યુચ્છિન્નક્રિયા. અલબત્ત ત્યાં ચિત્ત નથી છતાં પણ જીવનો ઉપયોગ પરિણામ (ભાવમન) હાજર હોવાથી, ભવસ્થ કેવલીને ધ્યાનરૂપ કહેવાય છે. (૮૮-૯૦)

સુક્લજ્ઞાણસુભાવિચિત્તો ચિત્તેઙ્ગાણવિરમે વિ ।

નિયયમણુપ્પેહાઓ, ચત્તારિ ચરિત્તસંપત્તો ॥ ૧૧ ॥

શુક્લધ્યાનસુભાવિત્તચિત્તશ્ચિન્તયતિ ધ્યાનવિરમેઽપિ ।

નિયતમનુપ્રેક્ષાશ્ચત્તશ્ચારિત્તસંપ્રાપ્તઃ ॥ ૧૧ ॥ ૧૪૦૮

ગાથાર્થ—શુક્લધ્યાનથી ચિત્તને જેણે સારું ભાવિત કર્યું છે એ ચારિત્ર-સંપન્ન આત્મા ધ્યાન બંધ થવા પર પણ અવશ્ય ચાર અનુપ્રેક્ષાનું ચિંતન કરે. (૮૧)

આસવદારાવાણ, તહ સંસારાસુહાણુભાવં ચ ।

ભવસંતાણમણંતં, વત્થૂણં વિપરિણામં ચ ॥ ૧૨ ॥

આસ્રવદ્વારાપાયાંસ્તથા સંસારાશુભાનુભાવં ચ ।

ભવસન્તાનમનનંતં વસ્તૂનાં વિપરિણામં ચ ॥ ૧૨ ॥ ૧૪૦૯

ગાથાર્થ—આસ્રવદ્વારો (મિથ્યાત્વાદિ)ના અનર્થ, સંસારનો અશુભ સ્વભાવ, ભવોની અનંત ધારા અને (જડ-ચેતન) વસ્તુનો પરિવર્તન-સ્વભાવ અશાશ્વતતા. (૮૨)

સુક્કાણ લેસાણ, દો તઇયં પરમસુક્કલેસાણ ।

થિરિયાજિયસેલેસં, લેસાઈયં પરમસુક્કં ॥ ૧૩ ॥

શુક્લાયાં લેશ્યાયાં દ્વે તૃતીયં પરમશુક્લલેશ્યાયામ્ ।

સ્થિરતાજિતશૈલેશં લેશ્યાતીતં પરમશુક્લમ્ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪૧૦

ગાથાર્થ—પહેલા બે ધ્યાન શુક્લ લેશ્યામાં, ત્રીજું પરમશુક્લ લેશ્યામાં અને સ્થિરતાગુણથી મેરુને જીતનાર ચોથું શુક્લધ્યાન લેશ્યારહિત હોય છે. (૮૩)

અવહાસમોહવિવેગ-વિઝસગ્ગા તસ્સ હુંતિ લિંગાઈં ।

લિંગિજ્જઈ જેહિં મુણી, સુક્કજ્ઞાણોવગચિત્તો ॥ ૧૪ ॥

અવધા-ડસમોહ-વિવેક-વ્યુત્સર્ગાસ્તસ્ય ભવન્તિ લિંગાણિ ।

લિંગ્યતે યૈર્મુનિઃ શુક્લધ્યાનોપગચિત્તઃ ॥ ૧૪ ॥..... ૧૪૧૧

ચાલિજ્જઈ બીહેઈ વ, ધીરો ન પરીસહોવસગ્ગેહિં ।

સુહમેસુ ન સંમુજ્જઈ, ભાવેસુ ન દેવમાયાસુ ॥ ૧૫ ॥

ચાલ્યતે વિષેતિ વા ધીરો ન પરીષહોપસર્ગૈઃ ।

સૂક્ષ્મેષુ ન સંમુહ્યતે ભાવેષુ ન દેવમાયાસુ ॥ ૧૫ ॥..... ૧૪૧૨

દેહવિવિત્તં પિચ્છઈ, અપ્પાણં તહ ય સવ્વસંજોઈ ।

દેહોવહિવુસ્સગં, નિસ્સંગો સવ્વહા કુણઈ ॥ ૧૬ ॥

દેહવિવિત્તં પશ્યત્યાત્માનં તથા ચ સર્વસંયોગાન્ ।

દેહોપધિવ્યુત્સર્ગં નિઃસઙ્ગઃ સર્વથા કરોતિ ॥ ૧૬ ॥..... ૧૪૧૩

ગાથાર્થ— અવધ-અસંમોહ-વિવેક-વ્યુત્સર્ગ એ શુક્લધ્યાનીના લિંગ છે, જેનાથી શુક્લધ્યાનમાં ચઢેલા ચિત્તવાળા મુનિ ઓળખાય છે. (૧) પરીસહ-ઉપસર્ગોથી એ ધીર મુનિ નથી ચલાયમાન થતા, અને નથી ભય પામતા, (૨) નથી એ સૂક્ષ્મ પદાર્થોમાં મૂંઝાતા, કે નથી એ દેવમાયામાં મૂંઝાતા, (૩) પોતાના આત્માને દેહથી તદ્દન જુદો તેમજ સર્વ સંયોગોને જુદા જુદા છે અને (૪) દેહ તથા ઉપધિનો સર્વથા નિસ્સંગપણે ત્યાગ કરે છે. (૮૪-૮૫-૮૬)

હુંતિ સુભાસવસંવર-વિણિજ્જરામસુહાઈ વિઝલાઈં ।

ઝાણવરસ્સ ફલાઈં, સુહાણુબંધીણિ ધમ્મસ્સ ॥ ૧૭ ॥

ભવન્તિ શુભાસવ-સંવર-વિનિર્જરા-ડમરસુખાનિ વિપુલાનિ ।

ધ્યાનવરસ્ય ફલાનિ શુભાનુબન્ધીણિ ધર્મસ્ય ॥ ૧૭ ॥..... ૧૪૧૪

ગાથાર્થ— ઉત્તમધ્યાન ‘ધર્મધ્યાન’ના ફળ વિપુલ શુભ આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા અને દિવ્ય સુખો હોય છે, તે ય શુભ અનુબંધવાળા હોય છે. (૮૭)

તે અ વિસેસેણ સુહા-સવાદઓણુત્તરામરસુહં ચ ।

દુષ્ઠં સુક્ષ્ણ ફલં, પરિનિવ્વાણં પરિસ્થાણં ॥ ૧૮ ॥

તે ચ વિશેષેણ શુભાસ્રવાદયોઽનુત્તરામરસુહં ચ ।

દ્વયોર્શુક્તયોઃ ફલં પરિનિર્વાણં પરયોઃ ॥ ૧૮ ॥ ૧૪૧૫

ગાથાર્થ— આ જ વિશિષ્ટ પ્રકારના શુભાશ્રવાદિ અને અનુત્તર દેવના સુખ એ પહેલા બે શુક્લધ્યાનનું ફળ છે, અને છેલ્લા બેનું ફળ મોક્ષગમન છે. (૮૮)

આસવદારા સંસારહેયવો જં ન ધમ્મસુક્કેસુ ।

સંસારકારણાદં, તતો ધુવં ધમ્મસુક્કાદં ॥ ૧૯ ॥

આસ્રવદ્વારાણિ સંસારહેતવો યત્ત ધર્મશુક્લયોઃ ।

સંસારકારણાનિ તસ્માદ ધ્રુવં ધર્મ-શુક્લે ॥ ૧૯ ॥ ૧૪૧૬

ગાથાર્થ— આશ્રવના દ્વારો એ સંસારના હેતુ છે જે કારણથી એ સંસારના હેતુ આ ધર્મ શુક્લધ્યાનમાં હોતા નથી, તેથી ધર્મ-શુક્લધ્યાન નિયમા સંસારના પ્રતિપક્ષી છે. (૮૯)

સંવરવિણિજ્જરાઓ, મુક્કલ્લસ પહો તવો પહો તાર્સિ ।

ઙ્ઞાણં ચ પહાણં, તવસ્સ તો મુક્કલ્લહેઝુ ય ॥ ૨૦૦ ॥

સંવર-નિર્જરે મોક્ષસ્ય પન્થાસ્તપઃ પન્થાસ્તયોઃ ।

ધ્યાનં ચ પ્રધાનાઙ્ઞં તપસસ્તત મોક્ષહેતુશ્ચ ॥ ૨૦૦ ॥ ૧૪૧૭

ગાથાર્થ— મોક્ષનો માર્ગ સંવર અને નિર્જરા છે. એ બેનો ઉપાય તપ છે. તપનું પ્રધાન અંગ ધ્યાન છે, તેથી (એ ધ્યાન) મોક્ષનો હેતુ છે. (૧૦૦)

અંબરલોહમહીણં, કમસો જહ મલકલંકપંકાણં ।

સોઙ્ઞાવણયણસોસે, સાહંતિ જલાનલાઇચ્ચા ॥ ૨૦૧ ॥

અમ્બર-લોહ-મહીનાં કમશો યથા મલ-કલઙ્ક-પટ્ટાનામ્ ।

શોધ્યપનયનશોષાન્ સાધયન્તિ જલા-ડનલા-ડડિત્યાઃ ॥ ૨૦૧ ॥ ૧૪૧૮

તહ સોજ્ઞાઇ સમત્થા, જીવંબરલોહમેઙ્ગિગયાણં ।

ઙ્ગાણજલાનલસૂરા, કમ્મમલકલંકપંકાણં ॥ ૧૦૨ ॥

તથા શોધ્યાદિસમર્થા જીવામ્બરલોહમેદિનીગતાનાં ।

ધ્યાનજલાનલસૂરાઃ કર્મમલકલકૂપકૂળાનામ્ ॥ ૧૦૨ ॥ ૧૪૧૯

ગાથાર્થ— જેવી રીતે પાણી-અગ્નિ અને સૂર્ય ક્રમશઃ વસ્ત્ર, લોહું અને પૃથ્વીના મેલ, કલંક અને કીચડનો (યથાસંખ્ય) શોધન, નિવારણ અને શોષણને સાધે છે, એવી રીતે ધ્યાનરૂપી પાણી-અગ્નિ-સૂર્ય એ જીવરૂપી વસ્ત્ર-લોહ-પૃથ્વીમાં રહેલ કર્મરૂપી મેલ-કલંક-પંકના શોધન આદિમાં સમર્થ છે. (૧૦૧-૧૦૨)

તાવો સોસો ભેઓ, જોગાણં ઙ્ગાણઓ જહા નિયયં ।

તહ તાવસોસભેઆ, કમ્મસ્સ વિ ઙ્ગાઇણો નિયમા ॥ ૧૦૩ ॥

તાપઃ શોષો ભેદો યોગાનાં ધ્યાનતો યથા નિયતમ્ ।

તથા તાપશોષભેદાઃ કર્મણોઽપિ ધ્યાયિનો નિયમાદ્ ॥ ૧૦૩ ॥ ૧૪૨૦

ગાથાર્થ— જેવી રીતે ધ્યાનથી (મન-વચન-કાયાના) યોગોનું અવશ્ય તપન, શોષણ અને ભેદન થાય છે તેવી રીતે ધ્યાનીને કર્મનું પણ અવશ્ય તપન-શોષણ-ભેદન થાય છે. (૧૦૩)

જહ રોગાસયસમણં, વિસોસણવિરેઅણોસહવિહીર્હિં ।

તહ કમ્માસયસમણં, ઙ્ગાણાણસણાઇજોગેર્હિં ॥ ૧૦૪ ॥

યથા રોગાશયશમનં વિશોષણ-વિરેચનૌષધવિધિભિઃ ।

તથા કર્માશયશમનં ધ્યાનાનશનાદિયોગૈઃ ॥ ૧૦૪ ॥ ૧૪૨૧

ગાથાર્થ— જેવી રીતે રોગના મૂળ કારણનું નિવારણ લંઘન, વિરેચન અને ઔષધના પ્રકારોથી થાય છે, તેવી રીતે કર્મરોગનું શમન-નિવારણ-ધ્યાન-અનશન આદિ યોગોથી થાય છે. (૧૦૪)

જહ ચિરસંચિયર્મિધણમનલો પવણસહિઓ દુયં ડહ્હ ।

તહ કર્મિધણમમિયં, ય્વણેણ ઙ્ગાણાનલો ડહ્હ ॥ ૧૦૫ ॥

યથા ચિરસંચિતમિન્ધનમનલઃ પવનસહિતો દ્રુતં દહતિ ।

તથા કર્મેન્ધનમમિતં ક્ષણેન ધ્યાનાનલો દહતિ ॥ ૧૦૫ ॥ ૧૪૨૨

ગાથાર્થ— જેમ પવન સહિત અગ્નિ દીર્ઘકાળના પણ એકત્રિત કરેલા ઈંધણને શીઘ્ર ભસ્મીભૂત કરી દે છે, એમ ધ્યાનરૂપી અગ્નિ પણ ક્ષણવારમાં અપરિમિત કર્મઈંધનને બાળી દે છે. (૧૦૫)

જહ વા ઘણસંઘાયા, ખણેણ પવણાહયા વિલિજ્જંતિ ।

ઢાણપવણાવહૂયા, તહ કમ્મઘણા વિલિજ્જંતિ ॥ ૧૦૬ ॥

યથા વા ઘનસંઘાતાઃ ક્ષણેન પવનાહતા વિલીયન્તે ।

ધ્યાનપવનાવદ્રૂતાસ્તથા કર્મઘના વિલીયન્તે ॥ ૧૦૬ ॥ ૧૪૨૩

ગાથાર્થ— અથવા જેવી રીતે પવનથી ધકેલાયેલા વાદળના સમૂહ ક્ષણવારમાં વિનષ્ટ થઈ જાય છે એ રીતે ધ્યાનરૂપી પવનથી હડસેલાયેલા કર્મવાદળો નાશ પામી જાય છે. (૧૦૬)

ન કસાયસમુત્થેહિં, વાહિજ્જઇ માણસેહિં દુક્ખેહિં ।

ઈસાવિસાયસોગાઇઈહિં ઢાણોવગયચિત્તો ॥ ૧૦૭ ॥

ન કષાયસમુત્થૈર્બાધ્યતે માનસૈર્દુઃખૈઃ ।

ઇર્ષ્યા-વિષાદ-શોકાદિકૈર્ધ્યાનોપગતચિત્તઃ ॥ ૧૦૭ ॥ ૧૪૨૪

ગાથાર્થ— ધ્યાનમાં લાગેલા ચિત્તવાળો (આત્મા) કષાયોથી ઉદ્ભવતા માનસિક દુઃખો ઈર્ષ્યા, ખેદ, શોક આદિથી પીડાતો નથી. (૧૦૭)

સીઆયવાઇઈહિં, ય સારીરેહિં સુબહુપ્પગારેહિં ।

ઢાણસુનિચ્ચલચિત્તો, ન વાહિજ્જઇ નિજ્જરાપેહી ॥ ૧૦૮ ॥

શીતાતપાદિકૈશ્ચ શારીરૈઃ સુબહુપ્રકારૈઃ ।

ધ્યાનસુનિશ્ચલચિત્તો ન બાધ્યતે નિર્જરાપેક્ષી ॥ ૧૦૮ ॥ ૧૪૨૫

ગાથાર્થ— ધ્યાનથી સારી રીતે નિશ્ચળ (ભાવિત) ચિત્તવાળો શીત-તાપ આદિ અનેકાનેક પ્રકારના શારીરિક (દુઃખો)થી પીડાતો નથી, ચલાયમાન થતો નથી, કેમ કે એ કર્મનિર્જરાની અપેક્ષાવાળો છે. (૧૦૮)

इय सव्वगुणाधाणं, दिट्ठदिट्ठसुहसाहणं ज्ञाणं ।

सुपसत्थं सद्धेअं, नेअं ज्ञेअं च निच्च्वंपि ॥ १०९ ॥

इति सर्वगुणाधानं दृष्टादृष्टसुखसाधनं ध्यानम् ।

सुप्रशस्तं श्रद्धेयं ज्ञेयं ध्येयं च नित्यमपि ॥ १०९ ॥ ૧૪૨૬

ગાથાર્થ— આ પ્રમાણે ધ્યાન એ સકલગુણોનું સ્થાન છે, દૃષ્ટ અદૃષ્ટ સુખોનું સાધન છે, અત્યંત પ્રશસ્ત છે, માટે એ સર્વકાળ શ્રદ્ધેય છે, જ્ઞાતવ્ય છે, અને ધ્યાતવ્ય છે. (૧૦૯)

॥ આ પ્રમાણે નવમો ધ્યાન અધિકાર પૂર્ણ થયો. ॥

૧૦. મિથ્યાત્વ અધિકાર

ઇહ પુવ્વુત્તચઽક્કજ્ઞાણેસું પઠમદુગિ ખુ મિચ્છતં ।

પુરિમદુગે સમ્મતં, તયપુવ્વં સવ્વણુદ્ધાણં ॥ ૧ ॥

ઇતિ પૂર્વોક્તચતુષ્કધ્યાનેષુ પ્રથમદ્વિકે ખલુ મિથ્યાત્વમ્ ।

પૌરસ્ત્યદ્વિકે સમ્યક્ત્વં તકપૂર્વં સર્વાનુષ્ઠાનમ્ ॥ ૧ ॥ ૧૪૨૭

આથાર્થ— આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત ચાર ધ્યાનોમાં પ્રથમનાં બે આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનમાં જ મિથ્યાત્વ હોય છે. પછીનાં બે ધર્મ-શુકલ ધ્યાનમાં સમ્યક્ત્વ હોય છે. સધળાં અનુષ્ઠાનો સમ્યક્ત્વપૂર્વક કરવાં જોઈએ. (૧)

મિચ્છતં તત્થ દુહા-ણાઇસપજ્જંતમણાઇયમપજ્જં ।

ભવ્વાણમભવ્વાણં, પોયં ખુ વિપજ્જયાઈણં ॥ ૨ ॥

મિથ્યાત્વં તત્ર દ્વિધાઽનાદિસપર્યન્તમનાદિકમપર્યન્તમ્ ।

ભવ્યાનામભવ્યાનાં જેયં ખલુ વિપર્યયાદીનામ્ ॥ ૨ ॥ ૧૪૨૮

આથાર્થ— મિથ્યાત્વ અનાદિ-સાંત અને અનાદિ-અનંત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ભવ્યોને અનાદિ-સાંત અને વિપરીતબોધ આદિથી યુક્ત અભવ્યોને અનાદિ-અનંત હોય છે. (૨)

ભવ્વાણ ભિન્નગંઢીણ, પુણો ભવે જં ચ સાઇપજ્જંતં ।

અટ્ટવિહં મિચ્છતં, પણ્ણતં રૂપીણદોસેર્હિ ॥ ૩ ॥

ભવ્યાનાં ભિન્નગ્રન્થીનાં પુનર્ભવેદ્ યત્ત્વ સાદિ-પર્યન્તમ્ ।

અષ્ટવિધં મિથ્યાત્વં પ્રજ્ઞસં ક્ષીણદોષૈઃ ॥ ૩ ॥ ૧૪૨૯

આથાર્થ— ગ્રંથિનો ભેદ જેમણે કરી દીધો છે તેવા ભવ્યોને સાદિ-સાંત મિથ્યાત્વ હોય. જેમના સર્વ દોષોનો ક્ષય થઈ ગયો છે તેવા જિનોએ મિથ્યાત્વ આઠ પ્રકારનું કહ્યું છે. (૩)

एगंतिय १ संसइयं २, वेणइयं ३ पुव्ववुग्गहं ४ चेव ।

विवरीयरुइ ५ निसग्गं ६, संमोहं ७ मूढदिट्ठिभवं ८ ॥ ४ ॥

एकान्तिकं सांशयिकं वैनयिकं पूर्वव्युद्ग्रहं चैव ।

विपरीतरुचि निसर्गं संमोहं मूढदृष्टिभवम् ॥ ४ ॥ ૧૪૩૦

ગાથાર્થ— એકાંતિક, સાંશયિક, વૈનયિક, પૂર્વવ્યુદ્ગ્રહ, વિપરીતરુચિ, નિસર્ગ, સંમોહ અને મૂઢદષ્ટિથી થનારું એમ આઠ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ છે. (૪)

પદાર્થાનાં જિનોક્તાનાં, તદશ્રદ્ધાનલક્ષણં ।

એકાન્તિકાદિભેદેન, સસંભેદમુદાહતં ॥ ૫ ॥

પદાર્થાનાં જિનોક્તાનાં, તદશ્રદ્ધાનલક્ષણમ્ ।

એકાન્તિકાદિભેદેન, સસંભેદમુદાહતમ્ ॥ ૫ ॥ ૧૪૩૧

ક્ષણિકોઽક્ષણિકો જીવઃ, સર્વથા સગુણોઽગુણઃ ।

ઇત્યાદિભાષમાણસ્ય, તદૈકાન્તિકમુચ્યતે ॥ ૬ ॥

ક્ષણિકોઽક્ષણિકો જીવઃ, સર્વથા સગુણોઽગુણઃ ।

ઇત્યાદિભાષમાણસ્ય, તદૈકાન્તિકમુચ્યતે ॥ ૬ ॥ ૧૪૩૨

સર્વજ્ઞેન વિરાગેણ, જીવાજીવાદિભાષિતં ।

તથ્યં ન વેતિ સંકલ્પૈર્દૃષ્ટિઃ સાંશયિકી મતા ॥ ૭ ॥

સર્વજ્ઞેન વિરાગેણ, જીવાજીવાદિભાષિતમ્ ।

તથ્યં ન વેતિ સંકલ્પૈર્દૃષ્ટિઃ સાંશયિકી મતા ॥ ૭ ॥ ૧૪૩૩

આગમા લિङ્ગિનો દેવા, ધર્મ્માઃ સર્વે સદા સમાઃ ।

ઇત્યેષા કથ્યતે બુદ્ધિઃ, પુંસાં વૈનયિકી જિનૈઃ ॥ ૮ ॥

આગમા લિङ્ગિનો દેવા, ધર્મ્માઃ સર્વે સદા સમાઃ ।

ઇત્યેષા કથ્યતે બુદ્ધિઃ, પુંસાં વૈનયિકી જિનૈઃ ॥ ૮ ॥ ૧૪૩૪

પૂર્ણઃ કુહેતુદૃષ્ટાન્તૈર્ન તત્ત્વં પ્રતિપદ્યતે ।

મળ્ડલશ્ચર્મકારસ્ય, ભોજ્યં ચર્મલવૈરિવ ॥ ૯ ॥

પૂર્ણઃ કુહેતુદૃષ્ટાન્તૈર્ન તત્ત્વં પ્રતિપદ્યતે ।

મળ્ડલશ્ચર્મકારસ્ય, ભોજ્યં ચર્મલવૈરિવ ॥ ૯ ॥ ૧૪૩૫

અતથ્યં મન્યતે તથ્યં, વિપરીતરુચિર્જનઃ ।

દોષાતુરમનાસ્તિક્તં, જ્વરીવ મધુરં રસં ॥ ૧૦ ॥

અતથ્યં મન્યતે તથ્યં, વિપરીતરુચિર્જનઃ ।

દોષાતુરમનાસ્તિક્તં, જ્વરીવ મધુરં રસમ્ ॥ ૧૦ ॥ ૧૪૩૬

દીનો નિસર્ગમિથ્યાત્વ-સ્તત્વાતત્ત્વં ન બુદ્ધ્યતે ।

સુન્દરાસુન્દરં રૂપં, જાત્યન્થ ઇવ સર્વથા ॥ ૧૧ ॥

દીનો નિસર્ગમિથ્યાત્વ-સ્તત્વાતત્ત્વં ન બુદ્ધ્યતે ।

સુન્દરાસુન્દરં રૂપં, જાત્યન્થ ઇવ સર્વથા ॥ ૧૧ ॥..... ૧૪૩૭

દેવો રાગી યતિઃ સંગી, ધર્મઃ પ્રાણિનિશુમ્ભનઃ ।

મૂઢદૃષ્ટિરિતિ બ્રૂતે, યુક્તાયુક્તાવિવેચકઃ ॥ ૧૨ ॥

દેવો રાગી યતિઃ સંગી ધર્મઃ પ્રાણિનિશુમ્ભનઃ ।

મૂઢદૃષ્ટિરિતિ બ્રૂતે યુક્તાયુક્તાવિવેચકઃ ॥ ૧૨ ॥..... ૧૪૩૮

ગાથાર્થ— જિનોક્ત પદાર્થોનું શ્રદ્ધાન ન કરવા રૂપ મિથ્યાત્વ એકાન્તિક આદિ ભેદોથી સાત પ્રકારનું કહ્યું છે. (૫) આત્મા એકાંતે નિત્ય છે, એકાંતે અનિત્ય છે, આત્મા એકાંતે ગુણી છે, એકાંતે નિર્ગુણી છે ઇત્યાદિ બોલનારનું મિથ્યાત્વ એકાંતિક કહેવાય છે. (૬) વીતરાગ સર્વજ્ઞ વડે કહેવાયેલ જીવ-અજીવ આદિ સત્ય છે કે નહિ ? એવા સંકલ્પમાં (=માનસિક વિચારમાં) સાંશયિકી દૃષ્ટિ માની છે. (૭) બધાં શાસ્ત્રો, સાધુઓ અને દેવો સદા સમાન છે, પુરુષની આવી બુદ્ધિને જિનો વૈનયિકી બુદ્ધિ કહે છે. (આવી બુદ્ધિ એ વૈનયિક મિથ્યાત્વ છે.) (૮) ચામડાના ટુકડાઓથી ધરાયેલો કૂતરો ભોજનને સ્વીકારતો નથી તેમ કુહેતુઓ અને કૃદજાંતોથી સંપૂર્ણ જીવ તત્ત્વને સ્વીકારતો નથી. (આ પૂર્વવ્યદ્ગ્રહ મિથ્યાત્વ છે.) (૯) તાવવાળો માણસ મધુર રસને કડવો માને તેમ, દોષોથી પીડિત મનવાળો વિપરીતરુચિ લોક અસત્યને સત્ય માને છે. (૧૦) જેવી રીતે જન્મથી અંધ પુરુષ સુંદર-ખરાબ રૂપને ન જાણી શકે, તેમ દીન એવો નિસર્ગ મિથ્યાત્વી જીવ તત્ત્વ-અતત્ત્વને જાણતો નથી. (૧૧) યુક્ત-અયુક્તનો વિવેક ન કરનાર મૂઢદૃષ્ટિ જીવ રાગીને દેવ, ધનાદિનો સંગ કરનારને સાધુ, જીવોનો વધ કરનારને (=જેમાં જીવોનો વધ થતો હોય તેવા મિથ્યાધર્મને) ધર્મ કહે છે. (૧૨)

एएसिं धम्मरुई, धाउक्खयरोगिणो जहा अन्ने ।

तह जिनधम्मे मिच्छ-द्वित्ति जं मन्नए मिच्छं ॥ १३ ॥

एतेषां धर्मरुचिर्धातुक्षयरोगिणो यथाऽन्ये ।

તથા જિનધર્મે મિથ્યાદદિષિરિતિ 'યદ્ મન્યતે મિથ્યા ॥ ૧૩ ॥..... ૧૪૩૯

ગાથાર્થ— જેવી રીતે ધાતુક્ષયના રોગીને અન્નમાં રુચિ ન થાય, તેવી રીતે આ મિથ્યાદદિષ્ટિઓને જિનધર્મમાં રુચિ ન થાય. મિથ્યા=ખોટું માને છે તેથી મિથ્યાદદિષ્ટિ એમ કહેવાય છે. (૧૩)

सइ पंचरूपभावा, नीली कसिणित्तणं खु नो चयइ ।

દ્રવ્યપરિકર્મ્મણાહિં, તદ્દા અભવ્યા ણ મિચ્છતં ॥ ૧૪ ॥

સતી પञ्चरूपभावा नीली कृष्णत्वं खलु न त्यजति ।

દ્રવ્યપરિકર્મ્મણાભિસ્તથાઽભવ્યા ન મિથ્યાત્વમ્ ॥ ૧૪ ॥ ૧૪૪૦

ગાથાર્થ— જેવી રીતે દ્રવ્યના સંસ્કારોથી નીલી (=ગળી અથવા ગળીથી રંગેલ વસ્ત્ર વગેરે કોઈ વસ્તુ) પાંચ વર્ણવાળી થવા છતાં કૃષ્ણવર્ણનો ત્યાગ કરતી નથી તેમ અભવ્ય જીવો શાસ્ત્રવાંચન, જિનદર્શન, ચારિત્રપાલન વગેરે દ્રવ્ય(=બાહ્ય) સંસ્કારોથી પણ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરતા નથી. (૧૪)

जह पारसफासेण वि, कणयत्तं नो लहिज्ज उवधाऊ ।

एवं जुगोपायाण-मंतराऽभव्वजीवो वि ॥ १५ ॥

યથા પારસસ્પર્શનાપિ કનકત્વં ન લભેતોપધાતુઃ ।

एवं योग्योपादानमन्तराऽभव्वजीवोऽपि ॥ १५ ॥ ૧૪૪૧

ગાથાર્થ— જેવી રીતે (લોઢાનો કાટ વગેરે) હલકી ધાતુ પારસમણિના સ્પર્શથી પણ સુવર્ણપણાને પામતી નથી, એમ યોગ્ય ઉપાદાન વિના અભવ્ય જીવ પણ સમ્યક્ત્વને પામતો નથી.

વિશેષાર્થ— કારણ ઉપાદાનકારણ અને સહકારીકારણ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જે કારણ પોતે જ કાર્યરૂપે પરિણમે (=બની જાય) તે ઉપાદાન

૧. મુદ્રિત પ્રતમાં અહીં ન મન્નમ્ મિચ્છં એવો પાઠ છે. પણ બે હસ્તલિખિત પ્રતોમાં જ મન્નમ્ મિચ્છં એવો પાઠ છે. ન મન્નમ્ મિચ્છં પાઠ પ્રમાણે અર્થ ઘટતો નથી. આથી અહીં જ મન્નમ્ મિચ્છં એ પાઠ લીધો છે. જે કે પ્રતમાં જ છે જ નથી. પણ લેખક દોષથી અનુસ્વાર રહી ગયો હોય એવો સંભવ છે. અથવા પ્રાકૃતમાં અનુસ્વાર હોય તો લોપ કરી શકાય છે, અને ન હોય તો લાવી શકાય છે. - આચાર્ય રાજશેખરસૂરિ.

કારણ. ઉપાદાન કારણને સહાયભૂત થનાર કારણ સહકારી કારણ છે. જેમ કે ઘડો બનવામાં માટી ઉપાદાન કારણ છે, અને ચક્ર વગેરે સહકારી કારણ છે. પ્રસ્તુતમાં આત્મા પોતે જ સમ્યક્દષ્ટિ બને છે માટે સમ્યક્ત્વ રૂપ કાર્યમાં આત્મા ઉપાદાન કારણ છે. શાસ્ત્રવાંચન વગેરે તેમાં સહાયભૂત બને છે માટે શાસ્ત્રવાંચન વગેરે સહકારી કારણ છે. ઉપાદાનકારણ અને સહકારીકારણ એ બેમાં ઉપાદાનની મુખ્યતા છે. ઉપાદાન જો યોગ્ય ન હોય તો સહકારી કારણો મળવા છતાં કાર્ય ન થાય. જો માટી જ યોગ્ય ન હોય તો ચક્ર વગેરે કારણો હોવા છતાં માટીમાંથી ઘડો ન બને. લોહું સુવર્ણ બને તેમાં લોહું ઉપાદાન કારણ છે. પારસમણિ સહકારી કારણ છે. લોહું યોગ્ય હોય (=કટાયેલું ન હોય) તો જ પારસમણિના સ્પર્શથી સુવર્ણરૂપે બને. કટાયેલું લોહું અયોગ્ય છે. તેમ પ્રસ્તુતમાં સમ્યક્ત્વ પામવામાં આત્મા ઉપાદાન કારણ છે. શાસ્ત્રવાંચન વગેરે સહકારી કારણ છે. અભવ્ય જીવનો આત્મા જ અયોગ્ય છે. તેથી શાસ્ત્રવાંચન કરવા છતાં સમ્યક્ત્વ ન પામે. અભવ્ય જીવ દીક્ષા લઈને નવપૂર્વથી પણ અધિક ભણે છે, છતાં સમ્યક્ત્વ ન પામે. (૧૫)

આગમપારસફાસેણ, સિદ્ધત્તં નો લહિજ્જ કઢયાવિ ।

જઙ્ઙ અત્થિ નાણદંસણલક્ષણગુણસંમઓ આયા ॥ ૧૬ ॥

આગમપારસસ્પર્શેન સિદ્ધત્વં ન લભેત કદાપિ ।

યદ્યસ્તિ જ્ઞાન-દર્શનલક્ષણગુણસંમત આત્મા ॥ ૧૬ ॥ ૧૪૪૨

ગાથાર્થ— અભવ્ય જીવ આગમરૂપ પારસમણિના સ્પર્શથી પણ સિદ્ધિગતિને પામતો નથી. જો આત્મા જ્ઞાન-દર્શન સ્વરૂપ ગુણવાળો અભિપ્રેત (=માન્ય) હોય તો સિદ્ધિગતિ થાય. (પણ અભવ્યને તેવો આત્મા અભિપ્રેત નથી.) (૧૬)

આભિણિવેસિયવજ્જં ચઙ્ઙા મિચ્છંપિ મજ્ઝાઓ એસિં ।

જીવાણમણાઙ્ઙિનિહણમણંતપુગ્ગલપરં હુજ્જા ॥ ૧૭ ॥

આભિણિવેશિકર્ત્ત્વં ચતુર્ધા મિથ્યાત્વમપિ મધ્યત એતેષામ્ ।

જીવાનામનાદિનિધનમનન્તપુદ્ગલપરવર્ત ભવેદ્ ॥ ૧૭ ॥ ૧૪૪૩

ગાથાર્થ— પાંચ પ્રકારના મિથ્યાત્વમાંથી આત્મિનિવેશિક મિથ્યાત્વ સિવાય ચારે પ્રકારનું મિથ્યાત્વ (ભવ્ય) જીવોને અનાદિ-સાંત હોય અને અનંત પુદ્ગલ પરાવર્ત સુધી હોય. (૧૭)

અહ અદ્ભુમિચ્છત્તં, દિદ્વિજુયં નામઓ વિણિહિદ્દં ।

તં પુણ ચરમાવત્તંમિ, હવિજ્જ મગ્ગાણુપરિવત્તી ॥ ૧૮ ॥

અથાદ્ભુમિચ્છાત્વં દૃષ્ટિયુતં નામતો વિનિર્દિષ્ટમ્ ।

તત્ પુનશ્ચરમાવર્તે ભવેદ્ માર્ગાણુપરિવર્તિ ॥ ૧૮ ॥ ૧૪૪૪

ગાથાર્થ— આઠમું મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિયુક્ત નામનું કહ્યું છે, અને માર્ગાણુસારી એવું તે મિથ્યાત્વ ચરમાવર્તમાં હોય, અર્થાત્ ચરમાવર્તમાં માર્ગાણુસારી જીવને હોય.

વિશેષાર્થ— અહીં દૃષ્ટિયુક્ત એટલે યોગની આઠ દૃષ્ટિઓમાંથી મિત્રા વગેરે દૃષ્ટિથી યુક્ત સમજવું. (૧૮)

જિણધમ્મં બહુ મન્નઇ, ભાવાયરિયં ણિસેવણ નિયયં ।

આસેવઙ્ગ જમનિયમાઙ્ગિ ગિણ્હઙ્ગ સુહજોયબીયં ચ ॥ ૧૯ ॥

જિનધર્મં બહુમન્યતે ભાવાચાર્યં નિસેવતે નિયતમ્ ।

આસેવઙ્ગ યમનિયમાદિ ગૃહ્ણતિ શુભયોગબીજં ચ ॥ ૧૯ ॥ ૧૪૪૫

ગાથાર્થ— દૃષ્ટિયુક્ત મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ જિનધર્મ ઉપર બહુમાનવાળો હોય, નિયતપણે ભાવાચાર્યની સેવા કરે. યમ-નિયમ આદિ યોગના અંગોનું સેવન કરે અને શુભ યોગબીજોને ગ્રહણ કરે.

વિશેષાર્થ— યોગબીજોનું વર્ણન યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રંથની ગાથા ૨૩ વગેરેમાં કરવામાં આવ્યું છે. (૧૯)

ન ધોરેઙ્ગ વયરદોસં, દવ્વાઙ્ગઅભિગ્ગહાઙ્ગિ ગિણ્હેઙ્ગ ।

નિયપરસત્થસમગ્ગં, ધોરેઙ્ગ મઙ્ગત્થભાવેણ ॥ ૨૦ ॥

ન ધારયતિ વૈરદોષં દ્રવ્યાદ્યભિગ્રહાદિ ગૃહ્ણતિ ।

નિજપરશાસ્ત્રસમગ્રં ધારયતિ મધ્યસ્થભાવેન ॥ ૨૦ ॥ ૧૪૪૬

ગાથાર્થ— તે વૈરદોષને ધારણ કરતો નથી. દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહોને ગ્રહણ કરે છે. સર્વ સ્વ-પર દર્શનના શાસ્ત્રોને મધ્યસ્થભાવથી ધારણ કરે છે. (૨૦)

તિવિહઅવંચકજોગ-કિરિયાફલમાઇઓસહાઈર્હિ ।

દાળવિળયાઇજુતો, નાળગુળવુઢિકરણરઓ ॥ ૨૧ ॥

ત્રિવિધાવજ્રકયોગક્રિયાફલાદિ ઔષધાદિભિઃ ।

દાનવિનયાદિયુક્તો જ્ઞાનગુણવૃદ્ધિકરણરતઃ ॥ ૨૧ ॥ ૧૪૪૭

ગાથાર્થ— તે જીવ ઔષધાદિથી યોગાવંચક, ક્રિયાવંચક અને ફલાવંચક એમ ત્રણ પ્રકારના અવંચકવાળો હોય તથા દાન-વિનય આદિથી યુક્ત હોય, જ્ઞાનગુણને વધારવામાં તત્પર હોય.

વિશેષાર્થ— સુસાધુઓનો યોગ થવો એ યોગાવંચક છે. આત્મહિતના ધ્યેયથી ઔષધપ્રદાન આદિથી સાધુઓની સેવા કરવી તે ક્રિયાવંચક છે. સાધુસેવાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય આદિ ફળની પ્રાપ્તિ એ ફલાવંચક છે. આ ત્રણ અવંચકને વિશેષથી સમજવા યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રંથ ગાથા ૩૪ વગેરે ગાથાઓની સંસ્કૃત ટીકા કે તેનો અનુવાદ વાંચવો જરૂરી છે. (૨૧)

પુવ્વાઇસુયમાહિજ્જઇ ગંથં વિચારં કહેઇ બંધેઇ ।

કેવલમભવ્વમિચ્છે, પુવ્વં ન મુળેઇ નો ગંથં ॥ ૨૨ ॥

પૂર્વાદિશ્રુતમધ્યેતિ ગ્રન્થં વિચારં કથયતિ બધ્નાતિ ।

કેવલમભવ્વમિચ્છ્યાદષ્ટિઃ પૂર્વં ન જ્ઞાનાતિ ન ગ્રન્થમ્ ॥ ૨૨ ॥ ૧૪૪૮

ગાથાર્થ— તે પૂર્વ વગેરે શ્રુતને ભણે છે. શાસ્ત્ર અને વિચાર-વિમર્શ બીજાને કહે છે, શાસ્ત્રનો અને વિચાર-વિમર્શનો પોતાના આત્માની સાથે સંબંધ કરે છે, અર્થાત્ માત્ર બીજાને જ કહે છે, એવું નથી, પોતાના આત્મહિત માટે પણ વિચારે છે. કેવળ અભવ્ય મિથ્યાદષ્ટિ પૂર્વને જાણતો નથી અને શાસ્ત્રને જાણતો નથી.

વિશેષાર્થ— અભવ્ય મિથ્યાદષ્ટિ સાડા નવ પૂર્વ સુધી ભણે છે એવા શાસ્ત્રપાઠો જોવા મળે છે. એથી પૂર્વને અને શાસ્ત્રને જાણતો નથી એ કથન નિશ્ચય દષ્ટિથી સમજવું જોઈએ. જે જ્ઞાનની આત્મા ઉપર જરા ય અસર ન થાય એ જ્ઞાન જ નથી એમ નિશ્ચય નય માને છે. (૨૨)

ગુણિસંગજોગસુકહાકહાપરો ડચિયકિચ્ચતપ્પરઓ ।

કિરિયાઇ અણુવ્વિગ્ગો, જિગ્ગાસા તચ્ચભાવાણં ॥ ૨૩ ॥

ગુણિસન્ગયોગસુકથાકથાપર ડચિતકૃત્યતત્પરકઃ ।

ક્રિયાયામનુદ્વિગ્નો જિજ્ઞાસા તથ્યભાવાનામ્ ॥ ૨૩ ॥ ૧૪૪૯

ગાથાર્થ— તે ગુણી જીવોનો સંગ કરવામાં, યોગની સારી કથાઓનું કથન કરવામાં અને ડચિત કર્તવ્યો કરવામાં તત્પર હોય, આત્મહિતકર ક્રિયામાં ડદ્વિગ્ન ન બને, સત્ય તત્વોની જિજ્ઞાસાવાળો હોય. (૨૩)

ધારિયભવસંતાસો, ભવપાસો મન્નઇ વ પાસસમો ।

સવળસમીહા સચ્ચા, ડજ્જુમઈ ધમ્મનિરવિગ્ધો ॥ ૨૪ ॥

ધારિતભવસંત્રાસો ભવપાશં મન્યતે વા પાશસમમ્ ।

શ્રવળસમીહા સત્યા ઋજુમતિર્ધર્મનિર્વિગ્નઃ ॥ ૨૪ ॥ ૧૪૫૦

ગાથાર્થ— તે ભવના ત્રાસને ધારણ કરનારો હોય, અર્થાત્ ચતુર્ગતિ રૂપ સંસાર ડપર અત્યંત ત્રાસ હોય, ભવરૂપ પાશને(=ફાંસલાને-બંધનને) પાશ સમાન માને, સાચી ધર્મશ્રવણની ઈચ્છાવાળો હોય, સરળ મતિવાળો હોય, અને ધર્મમાં વિઘ્નોથી રહિત હોય=ધર્મમાં આવનારાં વિઘ્નોનો યોગીઓની સેવાથી નાશ થઈ જાય. (૨૪)

ભવપાસમોયળત્થં, સવ્વં કટ્ટં કરેઇ ધળદાણં ।

ગુરુભત્તિખંતિજુત્તો, અદોહભાવેળ ડ્ઙાળબીયધરો ॥ ૨૫ ॥

ભવપાશમોચનાર્થં સર્વં કષ્ટં કરેતિ ધનદાનમ્ ।

ગુરુભક્તિશાન્તિયુક્તોડદ્રોહભાવેન ધ્યાનબીજધરઃ ॥ ૨૫ ॥ ૧૪૫૧

ગાથાર્થ— તે ભવરૂપ પાશમાંથી મુક્ત થવા માટે સર્વ કષ્ટોને કરે છે=સહન કરે છે, ધનનું દાન કરે છે. ગુરુભક્તિ અને ક્ષમાંથી યુક્ત હોય. કોઈના ડપર દ્રોહ કરનારો ન હોય. ધ્યાનરૂપ યોગબીજને ધારણ કરનારો હોય. (૨૫)

આ જીવ અવેઘસંવેઘપદના દોષોથી યુક્ત ન હોય એ જણાવવા માટે અવેઘસંવેઘપદથી યુક્ત જીવો કેવો હોય છે તે જણાવે છે—

દીણો માઈ મચ્છઠાણી કિવણો ભવાહિનંદી ય ।

માણી અહ્લારંભી, અવેજ્જપયદુદ્ધદોસજુઓ ॥ ૨૬ ॥

દીનો માયી મત્સરસ્થાની કૃપણો ભવાભિનંદી ચ ।

માની અફલારમ્ભી અવેદ્યપદદુદ્ધદોષયુતઃ ॥ ૨૬ ॥..... ૧૪૫૨

ગાથાર્થ— અવેદ્યસંવેદ્યપદથી યુક્ત જીવ દીન, માયાવી, મત્સરી, કૃપણ, ભવાભિનંદી, માની અને નિષ્કળ આરંભયુક્ત હોય છે.

વિશેષાર્થ— વેદ્ય-સંવેદ્યપદ— વેદ્ય એટલે વેદવા યોગ્ય=અનુભવવા યોગ્ય. સંવેદ્ય એટલે સંવેદન=અનુભવ. જે વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે હોય તેવા સ્વરૂપે તેનો અનુભવ થવો તે વેદ્ય-સંવેદ્ય છે. જેમ કે—વસ્તુ જેવા સ્વાદવાળી છે તેવા સ્વાદનો જીભથી અનુભવ થવો તે વેદ્ય-સંવેદ્ય. વેદ્ય-સંવેદ્ય પદથી વિરોધી અવેદ્યસંવેદ્ય પદ છે. જે વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે છે તેવા સ્વરૂપે તેનો અનુભવ ન થાય તે અવેદ્યસંવેદ્યપદ. જેમ કે—તાવમાં જીભ બગડી જાય ત્યારે સ્વાદિષ્ટ વસ્તુમાં પણ સ્વાદનો અનુભવ ન થાય. મીઠી વસ્તુ પણ કડવી જેવી લાગે. કમળો થાય ત્યારે ધોળી પણ વસ્તુ પીળી દેખાય છે. આ અવેદ્યસંવેદ્યપદ છે. આની આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ ઘટના આ પ્રમાણે છે—મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવમાં અવેદ્યસંવેદ્યપદ હોય અને સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવમાં વેદ્યસંવેદ્યપદ હોય. કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિને પદાર્થો જેવા સ્વરૂપે છે તેવા સ્વરૂપે દેખાતા નથી=જણાતા નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને જિનવચનના અનુસારે પદાર્થો જેવા સ્વરૂપે છે તેવા સ્વરૂપે દેખાય છે=જણાય છે.

દીન—સદાય અદૃષ્ટ કલ્યાણવાળો. (તેણે ક્યારેય પોતાનું કલ્યાણ ન જોયું હોય. ગુરુનો યોગ મળે, વ્યાખ્યાનાદિ સાંભળે, તો પણ એને આત્મકલ્યાણની ભાવના=શ્રદ્ધા ન થાય. આત્મહિત તરફ લક્ષ ન જ હોય. આવો જીવ સાધુ બને તો ય આત્મહિત ન સાધી શકે.)

માયાવી— પોતાના હૃદયમાં શું છે તેની બીજાને ખબર ન પડવા દે. અંગારમર્દક આચાર્ય વગેરેની જેમ અંદર જુદું હોય અને બહાર જુદું હોય.

મત્સરી—પરના કલ્યાણમાં (=ઉત્કર્ષમાં) દુઃખી થનારો. (એ બીજાનું સારું જોઈ ન શકે. બીજાનું સારું જોઈને ઈર્ષ્યા કરે. આવો જીવ સાધુ

બને તો બીજા સાધુના ઉત્કર્ષને જોઈ ન શકે. તેથી તેને પાછા પાડવાની હલકી પ્રવૃત્તિ કરે.)

કૃપણ— ધન વગેરે ઘણું મળ્યું હોવા છતાં બીજાને આપવાનું મન ન થાય. સદુપયોગ કરવાનું મન ન થાય. આવો આત્મા સાધુ બને તો પણ પોતાના પાત્રા આદિ બીજાને ન આપે.

ભવાભિનંદી—સંસાર ઉપર બહુમાનવાળો હોય. (ભવાભિનંદી શબ્દનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે છે—ભવની=સંસારની અભિનંદી=પ્રશંસા કરવાના સ્વભાવવાળો. અથવા ભવમાં=સંસારમાં અભિનંદી=આનંદ પામવાના સ્વભાવવાળો. ભવાભિનંદી જીવ સંસારમાં વિષયસુખ અનુભવી શકાતું હોવાથી સંસાર સારભૂત છે ઇત્યાદિ રીતે સંસારની પ્રશંસા કરે, તથા વિષયસુખોના કારણે તેને સંસારમાં બહુ જ આનંદ આવતો હોય.)

માની— અહંકારથી યુક્ત હોય. તેનામાં નમ્રતા દેખાય તો પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા બહારથી દેખાવની હોય, અંતરની નહિ.

નિષ્કળ આરંભયુક્ત— ફળ ન મળે તેવી પ્રવૃત્તિ કરનારો. (અહીં આધ્યાત્મિક ફળ સંમજવું. તે વેપાર આદિમાં સફળ બને એવું બને. પણ આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિમાં સફળ ન બને. સાધુધર્મની કે ગૃહસ્થધર્મની જે કોઈ પ્રવૃત્તિ કરે તે નિષ્કળ બને. કારણ કે તે અતત્ત્વમાં અભિનિવેશવાળો હોય.) (૨૬)

અત્તુક્કરિસં અત્તંમિ, ન ધરહ લોગુત્તરંમિ પક્ષવહો ।

પચ્છણુતાવનિરઓ, સાણુક્કોસો ય લોયગુણો ॥ ૨૭ ॥

આત્મોત્કર્ષમાત્મનિ ન ધારયતિ લોકોત્તરે પક્ષવહઃ ।

પચ્છાનુતાપનિરતો સાનુકોશશ્ચ લોકગુણઃ ॥ ૨૭ ॥ ૧૪૫૩

ગાથાર્થ—(વેદસંવેદપદનાં લક્ષણોથી યુક્ત જીવ) આત્મામાં સ્વોત્કર્ષને ધારણ ન કરે, લોકોત્તર ગુણોમાં પક્ષપાત ધારણ કરે, પશ્ચાત્તાપમાં તત્પર હોય, અર્થાત્ પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરનારો હોય, દયાળુ અને જીવોનું હિત કરનારો હોય. (૨૭)

इच्छाङ्गणैगपवयणगुणविहिनिरओ (प)नमणतल्लिच्छे ।

वेज्जपयलिंगजुत्तो, विवरीओऽवेज्जपयजुत्तो ॥ ૨૮ ॥

ઇત્યાદ્યનેકપ્રવચનગુણવિધિનિરતઃ (પ્ર)નમનતત્પરઃ ।

વેદપદલિङ્ગયુક્તો વિપરીતોઽવેદપદયુક્તઃ ॥ ૨૮ ॥ ૧૪૫૪

ગાથાર્થ— શાસ્ત્રોક્ત (સ્વોત્કર્ષનો અભાવ) ઇત્યાદિ અનેક ગુણોને કરવામાં=પાળવામાં તત્પર હોય અને નમવામાં તત્પર હોય. વેદસંવેદપદના લક્ષણોથી યુક્ત જીવ આવો હોય. અવેદસંવેદપદથી યુક્ત જીવ આનાથી વિપરીત હોય.

વિશેષાર્થ— આનો ભાવાર્થ એ છે કે અવેદસંવેદપદ યુક્ત જીવમાં જે દોષો હોય તે દોષો આઠમા દૃષ્ટિયુક્ત નામના મિથ્યાત્વમાં ન હોય. કારણ કે અવેદસંવેદપદથી યુક્ત જીવનાં અહીં જે દોષો જણાવ્યા છે તે દોષવાળો જીવ સમ્યક્ત્વ પામવાને લાયક નથી. જ્યારે આઠમા દૃષ્ટિયુક્ત મિથ્યાત્વવાળો જીવ સમ્યક્ત્વ પામવાને લાયક છે. અલબત્ત, આ જીવ અવેદસંવેદપદમાં જ રહેલો છે. કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિમાં અવેદસંવેદપદ હોય. આમ છતાં તેનામાં અહીં જણાવેલા દોષો ન હોય, આ જીવ વેદસંવેદપદ પામવાની લાયકાત ધરાવે છે. એથી ઉપચારથી અવેદસંવેદપદથી યુક્ત કહી શકાય. (જુઓ યો.દ.સ.૬૭) (૨૮)

इच्छाइच्चयणमइओ, निच्छयववहारपक्खवाओ य ।

चरिमावत्ते चरिमं, करणं कोइ सो दिट्ठी ॥ २९ ॥

इत्यादिचयनमतिको निश्चय-व्यवहारपक्षपातश्च ।

ચરમાવર્તે ચરમં કરણં કરોતિ સ દટ્ઠિઃ ॥ ૨૯ ॥ ૧૪૫૫

ગાથાર્થ— ઇત્યાદિ ગુણોનો સંગ્રહ કરવામાં મતિવાળો અને નિશ્ચય-વ્યવહાર ઉભયનો પક્ષપાતી તે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તમાં ચરમ યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરે છે.

વિશેષાર્થ— જે યથાપ્રવૃત્તિકરણ પછી અપૂર્વકરણ થાય તેને ચરમ યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહેવાય. યથાપ્રવૃત્તિકરણથી અનેકવાર ંચિદેશ સુધી આવી જાય છે, પણ પછી રાગ-દ્વેષની ગાંઠને છેદવાનો પુરુષાર્થ ન કરી શકવાથી ફરી કર્મની સ્થિતિને વધારી દે છે, પણ જે જીવ જે યથાપ્રવૃત્તિકરણ પછી અવશ્ય અપૂર્વકરણ વડે રાગ-દ્વેષની ગાંઠને ભેદે

છે, તે જીવનું તે યથાપ્રવૃત્તિકરણ ચરમ યથાપ્રવૃત્તિકરણ છે. ચરમ એટલે છેલ્લું. છેલ્લું યથાપ્રવૃત્તિકરણ તે ચરમ યથાપ્રવૃત્તિકરણ છે. એકવાર અપૂર્વકરણ થયા પછી જીવને ક્યારેય યથાપ્રવૃત્તિકરણ થતું નથી.

પ્રશ્ન— જીવ ગ્રંથિદેશે કેટલો કાળ રહે ?

ઉત્તર— જીવ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત જેટલા કાળ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય વર્ષો સુધી ગ્રંથિદેશે રહે છે. (બૃહત્કલ્પ ગાથા-૧૦૪) આનો અર્થ એ થયો કે ગ્રંથિદેશે આવેલા જીવનું યથાપ્રવૃત્તિકરણ ચરમ હોય તો પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણ કર્યા પછી તુરત જ રાગ-દ્વેષની ગાંઠને ભેદે એવો નિયમ નથી. પણ ભેદશે અને સમ્યક્ત્વને પામશે એ વાત ચોક્કસ છે. (૨૯)

ઘણરાગદોસગંઠિં, મિદઙ્ પાવેઙ્ તત્ત્વસમ્પત્તં ।

પચ્ચુભ્મ્ભડપાવપરીભવાણુબંધીકિચ્ચાઓ વિરમેઙ્ ॥ ૩૦ ॥

ઘણરાગદોષગ્રંથિ મિનત્તિ પ્રાપ્નોતિ તથ્યસમ્યક્ત્વમ્ ।

પ્રત્યુદ્ભટપાપપરિભવાનુબન્ધિકૃત્યેભ્યો વિરમતિ ॥ ૩૦ ॥ ૧૪૫૬

ગાથાર્થ— ચરમ યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં રહેલો તે જીવ તીવ્ર રાગ-દ્વેષરૂપ ગાંઠને ભેદે છે, અને પારમાર્થિક (ભાવ) સમ્યક્ત્વને પામે છે. હવે તે અતિપ્રબલ પાપોથી જીવનો જે પરાજય=તિરસ્કાર થઈ રહ્યો છે તે પરાજયનો અનુબંધ કરનારાં કાર્યોથી અટકી જાય છે, અર્થાત્ હવે તે પાપનો અનુબંધ કરાવે તેવાં પાપકાર્યો કરતો નથી. (૩૦)

સમ્પત્તંમિ ડ લલ્લે, જઙ્ગિ ગુણા હંતિ નોવિ પુલ્લુત્તા ।

તહ વિ હુ સંવિજ્જપણ, રમઈ મુલ્લુલ્લુમેગ્ગા ॥ ૩૧ ॥

સમ્યક્ત્વે તુ લલ્લે, યદ્દપિ ગુણા ભવન્તિ નાપિ પૂર્વોક્તાઃ ।

તથાપિ લ્લુ સંવેદ્યપદે સ્મતે મોક્ષાર્થમેકાર્થમ્ ॥ ૩૧ ॥ ૧૪૫૭

ગાથાર્થ— જો કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે કોઈ જીવમાં પૂર્વોક્ત ક્ષમા વગેરે (બધા) ગુણો ન પણ હોય, તો પણ તે એક મોક્ષ માટે જ વેદ્યસંવેદ્યપદમાં રમે છે.

વિશેષાર્થ— સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ વેદ્યસંવેદ્યપદમાં રમે છે એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—તેનામાં ક્રોધ વગેરે દોષો હોય એ બદલ હૈયામાં ભારે દુઃખ હોય. દોષોને દૂર ન કરી શકે તો પણ દોષોને દૂર કરવા જેવા જ માને. ગુણોને મેળવી ન શકે તો પણ ગુણોને મેળવવા જેવા જ માને. પાપોને ન છોડી શકે તો પણ પાપોને છોડવા જેવા જ માને. એથી પાપ કરતી વખતે હૃદયમાં દુઃખ હોય. એથી જ રસપૂર્વક પાપ ન કરે. ધર્માનુજ્ઞાનોને ન કરી શકે તો પણ ધર્માનુજ્ઞાનોને કરવા જેવા જ માને. તે સતત મોક્ષની આકાંક્ષાવાળો હોય. ભૌતિક સુખનાં સાધનોને દુઃખનું કારણ માને. આમ તે વેદ્યસંવેદ્યપદમાં રમતો હોય. (૩૧)

પુવ્વુત્તં સત્તવિહં, મિચ્છત્તં પત્તમર્ઘ્યકાલભાવં ।

ભવ્વેહિમભવ્વેહિ-મણંતપુગ્ગલપરદુગયં ॥ ૩૨ ॥

પૂર્વોક્તં સત્તવિધં મિથ્યાત્વં પ્રાપ્તમતીતકાલભાવમ્ ।

ભવ્યૈરભવ્યૈરનન્તપુદ્ગલપરાવર્તગતમ્ ॥ ૩૨ ॥ ૧૪૫૮

ગાથાર્થ— પૂર્વોક્ત સાત પ્રકારનું મિથ્યાત્વ ભૂતકાળમાં ભવ્ય અને અભવ્ય એ બંને પ્રકારના જીવો વડે અનંતપુદ્ગલ પરાવર્તકાળ સુધી પ્રાપ્ત કરાયું છે. (૩૨)

અદુમમિચ્છત્તં પુણ, ભવ્વમિચ્છેહિ ણો અભવ્વેહિ ।

મગ્ગાણુસારિમર્ઘિં, પરમપયદ્વં કિલિદ્વેહિં ॥ ૩૩ ॥

અષ્ટમમિથ્યાત્વં પુનર્ભવ્યમિથ્યાદષ્ટિભિર્નાભવ્યૈઃ ।

માર્ગાનુસારિમતિભિઃ પરમપદાર્થં કિલિષ્ટૈઃ ॥ ૩૩ ॥ ૧૪૫૯

ગાથાર્થ— માર્ગાનુસારિમતિવાળા અને મોક્ષ માટે કષ્ટોને સહન કરનારા ભવ્ય મિથ્યાદષ્ટિઓ વડે આઠમું મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરાય છે. પણ અભવ્યમિથ્યાદષ્ટિઓ વડે પ્રાપ્ત કરાતું નથી. (૩૩)

નો જિણધમ્મેઽહિંસાદાહિણકરુણાઙ્ગુણસમિદ્ધેહિં ।

મંદયરકસાણ્હિં, તેહિમિણં મિચ્છમુજ્જૂઢં ॥ ૩૪ ॥

નો જિનધર્મેઽહિંસા-દાક્ષિણ્ય-કરુણાદિગુણસમૃદ્ધૈઃ ।

મન્દતરકષાયૈસ્તૈરિદં મિથ્યાત્વમુદ્વ્યૂઢમ્ ॥ ૩૪ ॥ ૧૪૬૦

ગાથાર્થ— જિનધર્મ પ્રાપ્ત થયે છતે અહિંસા, દાક્ષિણ્ય અને કરુણા વગેરે ગુણોથી યુક્ત અને અધિક મંદકષાયવાળા તે ભવ્ય મિથ્યાદષ્ટિઓથી આઠમું મિથ્યાત્વ ધારણ કરાયું નથી, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે આ મિથ્યાત્વ ન હોય. (૩૪)

આભિણિવેસિયમિચ્છં, સમ્મં જાણિજ્જ જો કયમ્મેણ ।

તં પુણ અભવ્વજીવેહિં નો પત્તં ભવસમુદ્દમ્પી ॥ ૩૫ ॥

આભિનિવેશિકમિથ્યાત્વં સમ્યક્ જાનીહિ યો કૃતાગ્રસ્તમ્ ।

તત્ પુનરભવ્યજીવૈર્ન પ્રાપ્તં ભવસમુદ્રે ॥ ૩૫ ॥ ૧૪૬૧

ગાથાર્થ— જેણે સંસારનું પરિમાણ કર્યું છે=સંસારનો કાળ પરિમિત કર્યો છે તેને આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ તું જાણ, અર્થાત્ તેને આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ હોય એમ તું જાણ. અહીં તાત્પર્યાર્થ એ છે કે જેણે એકવાર પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હોય તેને જ આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ હોય, અભવ્યજીવોએ તે મિથ્યાત્વ સંસારસમુદ્રમાં પ્રાપ્ત કર્યું નથી. (૩૫)

અટ્ટમમિચ્છત્તંમિ રુઢં ધમ્માઙ્ગરુઢ્ઠિણ હુજ્જ વિત્થારો ।

જઙ્ઘ કહવિ પયટ્ઠિજ્જઙ્ઘ, તહા વિ તસ્સંસણા હુજ્જા ॥ ૩૬ ॥

અટ્ટમમિથ્યાત્વે રુચિર્ધર્માદિરુચીનાં ભવતિ વિસ્તારઃ ।

યદિ કથમપિ પ્રવૃત્યતે તથાપિ તસ્યાંશના ભવેદ્ ॥ ૩૬ ॥ ૧૪૬૨

ગાથાર્થ— આઠમા મિથ્યાત્વમાં (યોગકથારુચિ અને ગુણીજનસંગરુચિ આદિ) જે રુચિ છે તે ધર્મરુચિ વગેરે (દશ પ્રકારના) સમ્યક્ત્વનો વિસ્તાર છે. જો કોઈ પણ રીતે સમ્યક્ત્વ ચાલ્યું જાય તો પણ તેની સત્તા રહે છે.

વિશેષાર્થ— પત્રવણા ઉપાંગ વગેરેમાં ધર્મરુચિ વગેરે દશ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ જણાવ્યું છે. તેમાં ધર્મરુચિવાળો જીવ સમ્યક્ત્વ પામેલો જ હોય એવો નિયમ નથી. પણ તે સમ્યક્ત્વ પામવાને લાયક અવશ્ય હોય આથી ધર્મરુચિવાળા જીવમાં દ્રવ્યથી ધર્મરુચિ સમ્યક્ત્વ હોય. તેવી રીતે આઠમા મિથ્યાત્વમાં યોગરુચિ, યોગકથારુચિ વગેરે પણ ધર્મરુચિ છે, અને તે જીવમાં

૧. અહીં મુદ્રિત પ્રતમાં અને બે હસ્તલિખિત પ્રતોમાં જો કયમ્મેણ એવો પાઠ છે. આ પાઠના આધારે અર્થ બંધબેસતો નથી. એક હસ્તલિખિત પ્રતમાં જો કયમ્મેણ ન એવો પાઠ છે. એના આધારે અર્થ બંધબેસતો થાય છે. ના સ્થળે લેખકની ભૂલ સમજીને જ (તં) એવો પાઠ લીધો છે.

સમ્યક્ત્વ પામવાની લાયકાત હોવાથી દ્રવ્યથી ધર્મરુચિ સમ્યક્ત્વ હોય. માટે અહીં કહ્યું કે આઠમા મિથ્યાત્વમાં રુચિ ધર્મરુચિ વગેરેનો વિસ્તાર છે.

અંશના એટલે અંશ. અંશ એટલે સત્તા. “અંસ ઇતિ સંતકમ્પં મન્નદ”=અંશ એટલે સત્તામાં રહેલું કર્મ. સમ્યક્ત્વ મોહનીયના ઉદયનો અભાવ થાય તો પણ તે સત્તામાં રહે છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ સમ્યક્ત્વ મોહનીય સત્તામાંથી જાય. (૩૬)

પાયમિહ સંપદાયાઓ, યજ્ઞોવસમિયં લહિજ્ઞ સમ્પત્તં ।

યજ્ઞયમવિ કેવિ અહવા, જઙ્ઞ હુજ્ઞા તબ્મવે સિદ્ધી ॥ ૩૭ ॥

પ્રાય ઇહ સંપ્રદાયાત્ ક્ષાયોપશમિકં લભેત સમ્યક્ત્વમ્ ।

ક્ષાયિકમપિ કેઽપ્યથવા યદિ ભવેત્ તદ્ભવે સિદ્ધિઃ ॥ ૩૭ ॥ ૧૪૬૩

ગાથાર્થ— પ્રાયઃ અહીં સંપ્રદાયના (ગુરુપરંપરાગત ઉપદેશના) અનુસારે જીવ (પહેલીવાર) ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામે છે અથવા જો તે જ ભવમાં મોક્ષ થવાનો હોય તો કોઈ જીવો (પહેલી વાર) ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પણ પામે.

વિશેષાર્થ— પહેલી વાર સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ અંગે કાર્મગ્રંથિક અને સૈદ્ધાંતિક એમ બે મત છે. કાર્મગ્રંથિક મતે સૌથી પ્રથમવાર સમ્યક્ત્વ પામે ત્યારે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ જ પામે. જ્યારે સૈદ્ધાંતિક મતે ઔપશમિક કે ક્ષાયોપશમિક એ બેમાંથી ગમે તે એક સમ્યક્ત્વ પામે છે. કાર્મગ્રંથિક અને સૈદ્ધાંતિક એ બંનેના મતે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામતો નથી. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી જીવ જ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે છે. પણ વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય ગાથા ૫૩૧ની કોટ્યાચાર્યની ટીકામાં મિથ્યાદષ્ટિ પણ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે એમ જણાવ્યું છે. આ કથન અહીં જણાવ્યું તેમ “તે જ ભવમાં મુક્તિમાં જનારા કોઈ જીવો પહેલી વાર ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે” એ અપેક્ષાએ હોય એમ સંભવે છે. (૩૭)

ચતુદસ દસ ય અભિન્ને, નિયમા સમ્પં તુ સેસણ મયણા ।

મઙ્ગહિવિવજ્જાસે, હોઙ્ગ મિચ્છં ન સેસેસુ ॥ ૩૮ ॥

ચતુર્દશસુ દશસુ ચાભિન્ને નિયમા સમ્યક્ત્વં તુ શેષકે મજ્ઞાના ।

મત્યવધિવિપર્યાસે ભવતિ મિથ્યાત્વં ન શેષેસુ ॥ ૩૮ ॥ ૧૪૬૪

ગાથાર્થ— સંપૂર્ણ ચૌદપૂર્વધર અને દશપૂર્વધરમાં નિયમા સમ્યક્ત્વ હોય, અન્ય શ્રુતધરોમાં ભજના છે એટલે સમ્યક્ત્વ હોય પણ ખરું અને ન પણ હોય. મતિઅજ્ઞાન અને અવધિ અજ્ઞાનમાં મિથ્યાત્વ હોય. મતિજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાનીઓમાં મિથ્યાત્વ ન હોય. (૩૮)

પુલ્વમળાફલાભે, સમ્મે ઉવસામિયં ભવે ણિયમા ।

પડિવાહસુ ણો ણિયમં, ધ્વાયં ધ્વાઓવસમિયં વા ॥ ૩૯ ॥

પૂર્વમનાદિલાભે સમ્યક્ત્વે ઔપશમિકં ભવેદ્ નિયમા ।

પ્રતિપાતિષુ નો નિયમં ક્ષાયિકં ક્ષાયોપશમિકં વા ॥ ૩૯ ॥ ૧૪૬૫

ગાથાર્થ— પૂર્વે અનાદિકાળથી પ્રાપ્ત નહિ થયેલું સમ્યક્ત્વ જ્યારે પહેલીવાર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે નિયમા ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. ઔપશમિક સમ્યક્ત્વથી પડનારા જીવોમાં નિયમ નથી, અર્થાત્ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વથી પતિત થયા પછી ઔપશમિક જ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય એવો નિયમ નથી, ક્ષાયિક કે ક્ષાયોપશમિક પણ પ્રાપ્ત થાય. (૩૯)

મિચ્છત્તંમિ અઘ્ઘીણે, તિપુંજિણો સમ્મદિટ્ઠિણો નિયમા ।

મિચ્છત્તંમિ ઉઘ્ઘીણે, દુણ્ણપુંજી વ ધ્વાવગો વા ॥ ૪૦ ॥

મિથ્યાત્વેઽક્ષીણે ત્રિપુંજિનઃ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યો નિયમાદ્ ।

મિથ્યાત્વે તુ ક્ષીણે દ્વ્યેકપુંજી વા કષપકો વા ॥ ૪૦ ॥ ૧૪૬૬

ગાથાર્થ— સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વપુંજ ક્ષીણ ન થાય ત્યાં સુધી નિયમા ત્રણ પુંજવાળા હોય અને મિથ્યાત્વપુંજ ક્ષીણ થાય ત્યારે બેપુંજવાળા કે એકપુંજવાળા હોય, અથવા કષપક (=ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ) બને છે.

વિશેષાર્થ— મિથ્યાત્વપુંજનો ક્ષય થતાં મિશ્રપુંજનો ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી બે પુંજવાળો અને મિશ્રપુંજનો ક્ષય થતાં સમ્યક્ત્વ પુંજનો ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી એકપુંજવાળો હોય. સમ્યક્ત્વપુંજનો ક્ષય થતાં જીવ કષપક=ક્ષાયિક સમ્યગ્દૃષ્ટિ બને છે. (બૃ.ક.ભા.ગા.૧૧૭) (૪૦)

ઉવસમવેયગરહિયા, અવિરયસમ્માહસમ્મદિટ્ઠિસુ ।

ઉવસંતમપ્પમત્તા, તહ સિદ્ધંતા જહાકમસો ॥ ૪૧ ॥

ઉપશમ-વેદક-ક્ષાયિકા અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદિસમ્યગ્દૃષ્ટિષુ ।

ઉપશાન્તાપ્રમત્તા તથા સિદ્ધાન્તા યથાક્રમશઃ ॥ ૪૧ ॥ ૧૪૬૭

ગાથાર્થ— ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ વગેરે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોમાં હોય અને અનુક્રમે ઉપશાંતમોહ, અપ્રમત્ત અને સિદ્ધો સુધી હોય.

વિશેષાર્થ— ઉપશમ વગેરે ત્રણ સમ્યક્ત્વ અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ વગેરેમાં હોય, એનો અર્થ એ થયો કે પ્રથમના ત્રણ ગુણસ્થાનોમાં ન હોય. આ ત્રણ સમ્યક્ત્વ ક્યારથી હોય તે કહ્યું. હવે ક્યાં સુધી હોય? એમ જણાવતા કહે છે કે ઉપશમસમ્યક્ત્વ ઉપશાંતમોહ (અગિયારમા) ગુણસ્થાન સુધી હોય. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ અપ્રમત્તગુણસ્થાન સુધી હોય. (આઠમા વગેરે ગુણસ્થાનમાં ઉપશમ કે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હોય.) ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સિદ્ધો (=સિદ્ધાવસ્થા) સુધી હોય. અહીં પરમાર્થ એ છે કે—અવિરત, દેશવિરત, પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત એ ચાર ગુણસ્થાનમાં ત્રણે સમ્યક્ત્વ પૂર્વે જે કહ્યાં તે હોય છે. (જુદા જુદા જીવને આશ્રયી અથવા એક જ જીવને જુદા જુદા કાળ આશ્રયી એ ત્રણે સમ્યક્ત્વ હોય છે.) તથા અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિબાદર-સૂક્ષ્મસંપરાય અને ઉપશાંતમોહ એ ચાર ગુણસ્થાનવાળા જીવો કોઈ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાળા હોય છે, અથવા તો કોઈ ઉપશમ સમ્યક્ત્વવાળા હોય છે, પરંતુ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવાળા હોતા નથી. તથા ક્ષીણમોહ-સંયોગિકેવલી અને અયોગિકેવલી એ ત્રણ ગુણસ્થાનવાળા જીવો તથા સર્વે સિદ્ધપરમાત્મા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાળા જ હોય. (પરંતુ ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વવાળા હોતા નથી.) (૪૧)

વૈમાણિયા ય મણુયા, રચનાઙ્ગિતિનિરઆ અસંખવાસતિરિયા ય ।

તિવિહા સમ્મદ્દિટ્ઠી, વૈયગઙ્ગવસામગા સેસા ॥ ૪૨ ॥

વૈમાનિકાશ્ચ મનુજા રત્નાદિત્રિનિરયા અસંખ્યવર્ષતિર્યઞ્ચશ્ચ ।

ત્રિવિધાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યો વેદકોપશમકાઃ શેષાઃ ॥ ૪૨ ॥ ૧૪૬૮

ગાથાર્થ— વૈમાનિક દેવો, મનુષ્યો, રત્નપ્રત્મા વગેરે ત્રણ નરકના નારકો અને અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યંચો એ ચાર પ્રકારના

જીવો ઔપશમિક, ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક એ ત્રણે પ્રકારના સમ્યક્ત્વવાળા હોય છે. શેષ સર્વ જીવો ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિક એ બે પ્રકારના સમ્યક્ત્વવાળા હોય છે. (૪૨)

અબદ્ધઆઠયાણં, મણુયાણં ખાઙ્ગયં ચુ સેણિગયં ।

તત્ત્થવિયં પરમ્ભવિયં, પુવ્વનિબદ્ધાઠયાણં ચ ॥ ૪૩ ॥

અબદ્ધાયુષ્કાણાં મનુજાનાં ક્ષાયિકં ચલુ શ્રેણિગતમ્ ।

તદ્ભવિકં પરમ્ભવિકં પૂર્વનિબદ્ધાયુષ્કાણાં ચ ॥ ૪૩ ॥ ૧૪૬૯

ગાથાર્થ— જેમણે આયુષ્ય બાંધ્યું નથી તેવા મનુષ્યોને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ક્ષપકશ્રેણિમાં જ હોય. જેમણે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામ્યા પૂર્વે આયુષ્ય બાંધી દીધું છે તેવા મનુષ્યોને તદ્ભવિક=તે જ ભવમાં પ્રાપ્ત થયેલું કે પરભવિક=પરભવમાં પ્રાપ્ત થયેલું ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હોય.

વિશેષાર્થ— મનુષ્યોને જ તદ્ભવિક ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હોય. અન્ય ત્રણ ગતિમાં પરભવિક જ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હોય. કારણ કે મનુષ્યો સિવાય કોઈ જીવો નવું ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામતા નથી. (૪૩)

ભવણવણજોડસંખાઠયસન્નિપર્ણિદિતિરિયજીવાણં ।

પંકાઙ્ગનારયાણં, પરતત્ત્થવખાઙ્ગયં ણત્થિ ॥ ૪૪ ॥

ભવનપતિ-વ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક-સંખ્યાતાયુષ્કસંજિપણ્ણેન્દ્રિયતિર્યગ્જીવાનામ્ ।

પંક્કાઙ્ગનારકાણાં પરતદ્ભવક્ષાયિકં નાસ્તિ ॥ ૪૪ ॥ ૧૪૭૦

ગાથાર્થ— ભવનપતિ, વ્યન્તર અને જ્યોતિષ્ક દેવોને, અસંખ્યાતવર્ષના આયુષ્યવાળા સંજીવન્યેન્દ્રિય તિર્યચોને તથા ચોથીથી સાતમી નરક સુધીના નારકોને પરભવિક કે તદ્ભવિક ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ન હોય. (૪૪)

ઙ્ગબિતિચઠસસણિણ-પર્ણિદિજીવાણમેગમવિ સમ્મં ।

તત્ત્થવિયં ન હવિજ્જઙ્ગ, પરમ્ભવિયં પુવ્વભણિયાણં ॥ ૪૫ ॥

એક-દ્વિ-ત્રિ-ચતુરસંજિપણ્ણેન્દ્રિયજીવાનામેકમપિ સમ્યક્ત્વમ્ ।

તદ્ભવિકં ન ભવતિ પરમ્ભવિકં પૂર્વભણિતાનામ્ ॥ ૪૫ ॥ ૧૪૭૧

ગાથાર્થ—એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય અને અસંજીપંચેન્દ્રિય જીવોને એક પણ સમ્યક્ત્વ તદ્ભવિક ન હોય. પૂર્વે (=પ્રસ્તુત ગાથાની પૂર્વે) કહેલા બધા જ જીવોને પરભવિક સમ્યક્ત્વ હોય.

વિશેષાર્થ—એકેન્દ્રિયથી અસંજીપંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોને પરભવિક પણ ત્રણમાનું એક પણ સમ્યક્ત્વ ન હોય. એથી પૂર્વે કહેલા એટલે પ્રસ્તુત ગાથાની પૂર્વે કહેલા વૈમાનિક દેવો વગેરેને પરભવિક સમ્યક્ત્વ હોઈ શકે છે. (૪૫)

उवसमखायगवेयय, अपुगगलाइं च तह अवेइयाइं ।

पुगगलवेयं खाओवसमं तेणित्ति तदिद्वी ॥ ૪૬ ॥

उपशम-क्षायिक-वेदकानि अपुद्गलानि च तथाऽवेदितानि ।

पुद्गलवेदं क्षायोपशमं तेनेति तददृष्टिः ॥ ૪૬ ॥ ૧૪૭૨

ગાથાર્થ—ઔપશમિક, ક્ષાયિક અને વેદક એ ત્રણ સમ્યક્ત્વ પુદ્ગલથી (=કર્માણુઓથી)^૧ રહિત હોય છે અને તેથી જીવ વડે તેના પુદ્ગલો વેદાયા નથી. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પુદ્ગલોના (=કર્માણુઓના) અનુભવવાળું હોય છે. તેથી જ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્દર્શન વેદક એવી સંજ્ઞાવાળું છે. જીવસમાસની ૭૯મી ગાથાની ટીકામાં વ્યુત્પત્તિસિદ્ધ અર્થ જણાવતાં કહ્યું છે કે જેમાં શુદ્ધ એવા સમ્યક્ત્વ પુંજના પુદ્ગલો વેદાયા=અનુભવાય તે વેદક સમ્યક્ત્વ અર્થાત્ ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. (૪૬)

उवसमपुगगलजणियं, भणियं जं तत्थ सहियसासाणं ।

उभयविहीणं विवागपएसवेयणपसाहिकयं ॥ ૪૭ ॥

उपशमपुद्गलजनितं भणितं यत् तत्र सहितं सास्वादनम् ।

उभयविहीनं विपाकप्रदेशवेदनप्रसाधिकृतम् ॥ ૪૭ ॥ ૧૪૭૩

ગાથાર્થ—સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ ઉપશાંત થયેલા પુદ્ગલોથી ઉત્પન્ન કરાયું હોવા છતાં પુદ્ગલોથી સહિત કહ્યું છે. કારણ કે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ

૧. વેદક સમ્યક્ત્વ ઉદયમાં આવેલા સમ્યક્ત્વ મોહનીયના છેલ્લા પુદ્ગલોની અવસ્થારૂપ છે. (જુઓ સમ્યક્ત્વ અધિકાર ગાથા-૨૧) આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે વેદક સમ્યક્ત્વમાં પુદ્ગલોનું વેદન હોવા છતાં માત્ર એક સમયરૂપ હોવાથી તેની વિવક્ષા નથી કરી એમ સમજાય છે.

પ્રદેશોદય અને વિપાકોદય એ બંનેથી રહિત છે. જ્યારે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ પ્રદેશોદય અને વિપાકોદયને સિદ્ધ કરનાર કર્મથી કરાયું છે.

વિશેષાર્થ— ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં મિથ્યાત્વનો પ્રદેશોદય કે વિપાકોદય હોતો નથી. સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં અનંતાનુબંધી કષાયોનો પ્રદેશોદય અને વિપાકોદય એ બંને હોય છે. (૪૭)

તમ્હા મિચ્છત્તખણ, બંધો દુવિહો હવિજ્જ કમ્માણં ।

મિચ્છ અણનિરણુબંધા, હેઠ્ઠણો સાણુબંધન્ને ॥ ૪૮ ॥

તસ્માદ મિથ્યાત્વક્ષયે બન્ધો દ્વિવિધો ભવેત્ કર્મણામ્ ।

મિથ્યાત્વાનન્તાનુબન્ધિનો નિરનુબન્ધા હેતવઃ સાનુબન્ધા અન્યે ॥ ૪૮ ॥ ૧૪૭૪

ગાથાર્થ— મિથ્યાત્વના કારણે કર્મોનો બંધ સાનુબંધ અને નિરનુબંધ એમ બે પ્રકારનો છે. તેમાં મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી કષાયો સાનુબંધ છે, અર્થાત્ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી કષાયોની વિદ્યમાનતામાં અનુબંધ સહિત કર્મબંધ થાય છે. મિથ્યાત્વનો ક્ષય થયે છે તે બીજા કર્મબંધ હેતુઓ નિરનુબંધ છે, અર્થાત્ મિથ્યાત્વથી રહિત અવિરતિ આદિ કર્મબંધ કર્મબંધહેતુઓથી અનુબંધરહિત કર્મબંધ થાય છે. (૪૮)

જહ વિ હુ અવિરઙ્કસાયજોગાઈયાણ હેઠ્ઠણો બંધો ।

હુજ્જાઽમંદો મંદો મંદયરો તગ્ગુણપ્પભવો ॥ ૪૯ ॥

યદ્યપિ ચ્છલુ અવિરતિ-કષાય-યોગાદિકાનાં હેતોર્બન્ધઃ ।

ભવેદ્રમન્દો મન્દો મન્દતરસ્તદ્ગુણપ્રભવઃ ॥ ૪૯ ॥ ૧૪૭૫

ગાથાર્થ— જો કે અવિરતિ, કષાય અને યોગ વગેરે હેતુઓથી પણ કર્મબંધ થાય છે. પણ સમ્યગ્દર્શન આદિ તે તે ગુણથી અલ્પમંદ, અધિકમંદ અને તેનાથી પણ અધિકમંદ કર્મબંધ થાય છે.

વિશેષાર્થ— મિથ્યાત્વના અભાવમાં સમ્યગ્દર્શનગુણની વિદ્યમાનતામાં અવિરતિથી થતો બંધ મિથ્યાત્વાવસ્થામાં થતા બંધની અપેક્ષાએ મંદ હોય છે, પણ વિરતિમાં કષાયનાં કારણે થતા બંધથી અલ્પમંદ હોય છે. તેનાથી વિરતિમાં કષાયથી થતો બંધ અધિકમંદ હોય છે. તેનાથી પણ

કષાયરહિત યોગોથી થતો બંધ અધિકમંદ હોય છે. આમ કર્મબંધમાં અનેક તરતમતા હોય છે. (૪૯)

તમ્હા પરમં સલ્લં, પરમવિસં પરમબંધપચ્ચડયં ।

અવિતહજોઈહિં સયા, મિચ્છં હેયં સહાવેહિં ॥ ૫૦ ॥

તસ્માત્ પરમં શલ્યં પરમવિષં પરમબન્ધપ્રત્યયિકમ્ ।

અવિતથયોગૈઃ સદા મિથ્યાત્વં હેયં સ્વભાવૈઃ ॥ ૫૦ ॥ ૧૪૭૬

ગાથાર્થ—તેથી મુખ્ય શલ્ય, મુખ્ય વિષ અને પ્રકૃષ્ટ બંધનું કારણ એવું મિથ્યાત્વ સત્ય (=શુભ) યોગોથી અને પોતાના (શુભ) ભાવોથી સદા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. (૫૦)

ભવવિરહ્હેઊ જિણમય-નિસ્સંદં પરમદિટ્ઠિવાયસંપુત્રં ।

ભવ્વાણુભવ્વભાવુય-નંદણવણજલહરં સમ્મં ॥ ૫૧ ॥

ભવવિરહ્હેતુર્જિનમતનિઃસ્યન્દં પરમદ્દિટ્ઠિવાદસંપૂર્ણમ્ ।

ભવ્યાનુભવ્યભાવુકનન્દનવનજલધરં સમ્યક્ત્વમ્ ॥ ૫૧ ॥ ૧૪૭૭

ગાથાર્થ—સમ્યક્ત્વ સંસારવિયોગનું કારણ છે, જિનમતના સારરૂપ છે, શ્રેષ્ઠદિટ્ઠિવાદના સારરૂપ છે, ઉત્તમ અને મુક્તિગમનને યોગ્ય એવા ભાવુક જીવોરૂપનંદનવન માટે વાદળ સમાન છે.

વિશેષાર્થ—જીવો ભાવુક અને અભાવુક એમ બે પ્રકારના છે. જે જીવો ઉપર શુભ-અશુભ નિમિત્તોની અસર થાય તે ભાવુક છે અને તેનાથી વિપરીત જીવો અભાવુક છે. (૫૧)

॥ આ પ્રમાણે દશમો મિથ્યાત્વ અધિકાર પૂર્ણ થયો. ॥

૧૧. આલોચના અધિકાર

નમિકુળ જિણં વીરં, મોહારિનિસૂયણે મહાવીરં ।

આલોચણચક્કનિહણિયકમ્પનિવલ્લજયકેડં ॥ ૧ ॥

નત્વા જિનં વીરં મોહારિનિસૂદને મહાવીરમ્ ।

આલોચનાચક્રનિહતકર્મનૃપલબ્ધજયકેતુમ્ ॥ ૧ ॥ ૧૪૭૮

આરાહણાહિયારો, અહ ભણ્ણઙ સયલપાવકમ્પાણં ।

જીવા દુવિહા વુત્તા, સમ્પદ્ધિદ્ધિવિ મિચ્છા વા ॥ ૨ ॥

આરાધનાધિકારોઽથ ભણ્યતે સકલપાપકર્મણામ્ ।

જીવા દ્વિવિધા ઉક્તાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યોઽપિ મિથ્યાદૃષ્ટ્યો વા ॥ ૨ ॥ ૧૪૭૯

ગાથાર્થ— મોહરૂપ શત્રુનો નાશ કરવામાં મહાપરાક્રમી અને જેમણે આલોચનારૂપ ચક્રથી કર્મરૂપ શત્રુને હણીને જયપતાકા મેળવી છે એવા શ્રીવીરજિનને નમીને સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ એમ બે પ્રકારના જીવો કહ્યા. હવે સર્વપાપકર્મોની આલોચનારૂપ આરાધનાનો અધિકાર કહેવાય છે. (૧-૨)

જા જિણવચણે જયણા, વિહિકરણં દ્રવ્યપમુહજોગેહિં ।

સા ધમ્મારાહણા યલુ, વિરાહણા તાણ પડિસેહો ॥ ૩ ॥

યા જિનવચ્ચે ચતના વિધિકરણં દ્રવ્યપ્રમુખયોગૈઃ ।

સા ધર્મારાધના યલુ વિરાધના તયોઃ પ્રતિષેધઃ ॥ ૩ ॥ ૧૪૮૦

ગાથાર્થ— દ્રવ્ય વગેરેના યોગથી જિનવચનમાં (=જિનવચનના અનુસારે) ચતના કરવી અને વિધિનું પાલન કરવું તે ધર્મારાધના છે અને તે (ચતના અને વિધિનું પાલન) ન કરવા તે વિરાધના છે.

વિશેષાર્થ— દ્રવ્ય વગેરેના યોગથી એટલે આરાધનાને અનુકૂળ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની પ્રાપ્તિથી. ચતના એટલે જીવવિરાધના ન થાય તે રીતે પ્રવૃત્તિ કરવાનો ઉપયોગ અથવા જ્યારે દોષ સેવવો જ પડે ત્યારે અધિકદોષનો ત્યાગ થાય તે રીતે અલ્પદોષ સેવાય તેનો ઉપયોગ. (૩)

હત્યુ ૩ ત્તર ૩ સવળતિગં ૩, રોહિણી ૨ રેવડ ૨ પુળવ્વસૂળ ૨ દુગં
અનુરાહસમં ભળિયા, સોલસ આલોચનારિવ્ત્રા ॥ ૪ ॥

હસ્તોત્તરશ્રવણત્રિકં રોહિણી-રેવતી-પુનર્વસુદ્વિકમ્ ।

અનુરધાસમં ભળિતાઃ ષોડશ આલોચર્નકાઃ (આલોચના-ઋક્ષાઃ) ॥ ૪ ॥ ૧૪૮૧

ગાથાર્થ—હસ્તત્રિક, ઉત્તરાત્રિક, શ્રવણત્રિક, રોહિણીદ્વિક, રેવતીદ્વિક,
પુનર્વસુદ્વિક અને અનુરાધા સહિત સોળ નક્ષત્રો આલોચનાના કલા છે.

વિશેષાર્થ—હસ્તત્રિક—હસ્ત, ચિત્રા અને સ્વાતિ. ઉત્તરાત્રિક—
ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદા અને ઉત્તરાફાલ્ગુની. શ્રવણત્રિક—શ્રવણ,
ધનિષ્ઠા અને શતભિષા. રોહિણીદ્વિક—રોહિણી અને મૃગશીર્ષ.
રેવતીદ્વિક—રેવતી અને અશ્વિની. પુનર્વસુદ્વિક—પુનર્વસુ અને પુષ્ય. (૪)

આલોચનાતિહીઓ, નંદા ભદ્રા જયા ય પુળ્લા ય ।

રવિસસિબુહગુરુસુક્ષ્મા, વારા કરણાણિ વિદ્ધિવિના ॥ ૫ ॥

આલોચનાતિથયો નન્દા ભદ્રા જયા ચ પૂર્ણા ચ ।

રવિ-શશિ-બુધ-ગુરુ-શુક્રા વારા કરણાણિ વિદ્ધિવિના ॥ ૫ ॥ ૧૪૮૨

ગાથાર્થ—નંદા, ભદ્રા, જયા અને પૂર્ણા આલોચનાની તિથિઓ છે.
રવિ, સોમ, બુધ, ગુરુ અને શુક્ર આલોચનાના વાર છે. વિદ્ધિ (=ભદ્રા)
વિના કરણો આલોચનાના છે.

વિશેષાર્થ—નંદા=એકમ, છઠ્ઠ અને અગિયારસ. ભદ્રા—બીજ,
સાતમ અને બારસ. જયા—ત્રીજ, આઠમ અને તેરસ. પૂર્ણા—પાંચમ,
દશમ અને પૂનમ. (આમાં ૪-૯-૧૪ સિવાયની બધી તિથિઓ આવી
જાય છે.) (૫)

સૂરે ધનુર્મીનગા, ગુરુહરિવિદ્ધે ય ગંડવિઙ્ગવા ।

અળ્લે વિ અસુહજોગા, સોહિપયાળે યરિચ્ચાયા ॥ ૬ ॥

સૂર્યે ધનુર્મીનગતે ગુરુહરિવિષ્ટે ચ ગણ્ડ-વ્યતિપાતે ।

અન્યેઽપ્યશુદ્ધયોગાઃ શુદ્ધિપ્રદાને પરિત્યાજ્યાઃ ॥ ૬ ॥ ૧૪૮૩

ગાથાર્થ— સૂર્ય ધનરાશિમાં કે મીનરાશિમાં હોય અને ગુરુએ સિંહ રાશિમાં પ્રવેશ કર્યો હોય ત્યારે આલોચના ન કરવી. ગંડ અને વ્યતિપાતમાં આલોચના ન કરવી. આ સિવાય બીજા પણ કુયોગોનો આલોચના આપવામાં ત્યાગ કરવો. (૬)

વસર્હિ પવેયઙ્ગત્તા, વાસાવાસં તહા વિવર્જિત્તા ।

કયસમ્પત્તિવિસુદ્ધી, જિણગુરુઠવણારિયાણ પુરો ॥ ૭ ॥

વસર્તિ પ્રવેદ્ય વર્ષાવાસં તથા વિવર્જ્ય ।

કૃતસમ્યક્ત્વવિશુદ્ધિર્જિન-ગુરુ-સ્થાપનાચાર્યાનાં પુરઃ ॥ ૭ ॥..... ૧૪૮૪

ગાથાર્થ— વસર્તિનું પ્રવેદન કરીને આલોચના કરે. ચાતુર્માસિને છોડીને આલોચના કરે, અર્થાત્ ચાતુર્માસમાં આલોચના ન કરે. સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ કરીને જિન, ગુરુ કે સ્થાપનાચાર્યની સમક્ષ આલોચના કરે.

વિશેષાર્થ— વસર્તિનું પ્રવેદન કરીને— જે સ્થાનમાં આલોચના કરવાની હોય તે સ્થાનની ચારે બાજુ સો ડગલામાં વસર્તિ જોવી, એટલે કે સો ડગલામાં ક્યાંય હાડકાં, લોહી, મૃતપંચેન્દ્રિયનું મડદું વગેરે અશુદ્ધિ જોવી. હાડકાં વગેરે અશુદ્ધિ હોય તો તેને દૂર કરવી. પછી ગુરુની પાસે આવીને ભગવન્ ! સુદ્ધા વસર્તી=હે ભગવંત ! વસર્તિ શુદ્ધ છે એમ જણાવવું. વસર્તિનું પ્રવેદન કરીને, એટલે કે વસર્તિશુદ્ધ છે, એમ જણાવીને આલોચના કરે. (૭)

આલોચનામિત્તં, ગીયત્થગવેસણા ય ઉક્કોસા ।

જોયણસયાઙ્ગં સત્તં ડ, બારસ વાસાઙ્ગ કાયવ્વા ॥ ૮ ॥

આલોચનામિત્તં ગીતાર્થગવેષણા ચોત્કૃષ્ટા ।

યોજનશતાનિ સત્તં તુ દ્વાદશ વર્ષાણિ કર્તવ્યા ॥ ૮ ॥..... ૧૪૮૫

ગાથાર્થ— આલોચના માટે ગીતાર્થ ગુરુની ઉત્કૃષ્ટથી (ક્ષેત્રથી) સાતસો યોજન સુધી અને (કાળથી) બાર વર્ષ સુધી તપાસ કરવી જોઈએ.

વિશેષાર્થ— અહીં આલોચનાચાર્યના ગુણોથી યુક્ત ગીતાર્થની શોધ કરવી એમ ન કહેતાં ગીતાર્થની શોધ કરવી એમ જે કહ્યું તેનાથી એ જણાવ્યું કે—સઘળા ગુણોથી યુક્ત આલોચનાચાર્ય ન મળે તો જે કેવળ સંવિગ્ન ગીતાર્થ હોય તે પણ આલોચનાચાર્ય છે. (૮)

ગીયત્થો સંવિગ્ગો, અપક્ખવાઓ અવજ્જમીરુ ય ।

મૂલુત્તરગુણસુદ્ધો, મુણિયપવચણરહસ્સો ય ॥ ૧ ॥

ગીતાર્થ: સંવિગ્ગોઽપક્ષપાતોઽવદ્યમીરુશ્ચ ।

મૂલોત્તરગુણશુદ્ધો જ્ઞાતપ્રવચનરહસ્યશ્ચ ॥ ૧ ॥..... ૧૪૮૬

જુગ્ગાજુગ્ગવેસણ-બાલતરુણાઇવુદ્ધસામત્થો ।

જો કુસલો સવ્વત્થે, આલોચણદાયગો સ મુણી ॥ ૧૦ ॥

યોગ્યાયોગ્યવેષણ-બાલતરુણાદિવૃદ્ધસામર્થ્ય: ।

યો કુશલ: સર્વાર્થે આલોચનાદાયક: સ મુનિ: ॥ ૧૦ ॥..... ૧૪૮૭

ગાથાર્થ- ગીતાર્થ, સંવિગ્ન, પક્ષપાતથી રહિત, પાપભીરુ, મૂલગુણ-ઉત્તરગુણોથી શુદ્ધ, પ્રવચનના રહસ્યનો જ્ઞાતા, યોગ્યાયોગ્યની તપાસ કરનાર, અર્થાત્ આલોચના કરવા માટે આ જીવ યોગ્ય છે કે અયોગ્ય એમ પારખવામાં કુશળ, બાલ-તરુણ-વૃદ્ધ વગેરેની વિચારણા કરનાર, અર્થાત્ બાલ આદિને જાણીને તે પ્રમાણે આલોચના આપનાર અને સર્વકાર્યોમાં કુશળ મુનિ આલોચનાદાતા છે=આલોચના આપવાને યોગ્ય છે. (૮-૧૦)

તયભાવે સંવિગ્ગો, ગીયત્થો જો અવજ્જસજ્જગુણો ।

સંભોગી અસંભોગી, તયભાવે હોઇ સારૂવી ॥ ૧૧ ॥

તદભાવે સંવિગ્ગો ગીતાર્થો યોઽવદ્યસજ્જગુણ: ।

સંભોગી અસંભોગી તદભાવે ભવતિ સારૂપી ॥ ૧૧ ॥..... ૧૪૮૮

ગાથાર્થ- તેના (=૮-૧૦ ગાથામાં કહ્યા તેવા ગુરુના) અભાવમાં સંવિગ્ન, ગીતાર્થ અને પાપ ન કરવામાં તત્પરતારૂપ ગુણવાળા, અર્થાત્ સાવધપ્રવૃત્તિથી રહિત ગુરુ આલોચના આપવાને યોગ્ય છે. તેના અભાવમાં સંભોગી, તેના અભાવમાં અસંભોગી, તેના અભાવમાં સારૂપી આલોચના આપવાને યોગ્ય છે.

વિશેષાર્થ- અહીં ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-પહેલાં સ્વગચ્છમાં આચાર્ય વગેરે ગીતાર્થની પાસે આલોચના કરવી જોઈએ. તેમ ન બની શકે તો અન્યગચ્છમાં આચાર્ય વગેરેની પાસે આલોચના કરવી જોઈએ.

અન્યગચ્છના ગીતાર્થ સાંભોગિક અને અસાંભોગિક એમ બે પ્રકારના હોય. સાંભોગિક એટલે સમાન સામાચારીવાળા. અસાંભોગિક એટલે ભિન્ન સામાચારીવાળા. અન્યગચ્છના જે ગીતાર્થ સાંભોગિક હોય તેની પાસે આલોચના લેવી, તેના અભાવમાં અસાંભોગિકની પાસે આલોચના કરવી. તેના પણ અભાવમાં સારૂપિકની પાસે આલોચના કરવી. સારૂપિક તે કહેવાય છે, કે જે સર્વેદ વસ્ત્રધારી હોય, માથે મુંડન કરાવતો હોય, કચ્છ ન બાંધતો હોય (અધોવસ્ત્ર સાધુની જેમ પહેરતો હોય), ઓઘો છોડી દીધો હોય (બાકીનો સાધુવેષ રાખ્યો હોય), અબ્રહ્મચારી (ચતુર્થવ્રતનો વિરાધક હોય) છતાં સ્ત્રી વિનાનો હોય (=ધરબારી ન હોય) અને ભિક્ષાથી જીવન ચલાવનાર હોય. (૧૧)

તથાભાવે પચ્ચક્રકડ-સસિહો વા સિદ્ધપુત્તયસદારો ।

સામાઙ્ગ્ય દાઙ્ગણં, તપ્પુરઓરાહણા કુજ્જા ॥ ૧૨ ॥

તદભાવે પશ્ચાત્કૃતસશિખો વા સિદ્ધપુત્રકસદારકઃ ।

સામાયિકં દત્ત્વા તત્પુરતઃ આરાધનાં કુર્યાદ્ ॥ ૧૨ ॥ ૧૪૮૯

ગાથાર્થ— તેના અભાવમાં ચોટલી રાખનારા ^૧પશ્ચાત્કૃત, તેના અભાવમાં સ્ત્રીવાળો (=ધરબારી) ^૨સિદ્ધપુત્ર આલોચના આપવાને યોગ્ય છે. પશ્ચાત્કૃત આદિની પાસે લેવી હોય ત્યારે તેને (અમુક સમય સુધી) સામાયિક આપીને=ઉચ્ચરાવીને તેની પાસે આલોચના કરે. (૧૨)

તથાભાવે વિ હુ જત્થ ય, જક્ષ્ણાયયણં પુરાણમિજ્જજણં ।

જિણગણહરસાઙ્ગસયા-રિયાઙ્ગ પુવ્વં ઠિયાવાસં ॥ ૧૩ ॥

તદભાવેઽપિ ખલુ યત્ર ચ યક્ષાયતનં પુરાણમાયજનમ્^૧ ।

જિણ-ગણધર-સાતિશયાચાર્યાદિપૂર્વસ્થિતાવાસમ્ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪૯૦

૧. પશ્ચાત્કૃત=દીક્ષા છોડીને તદન ગૃહસ્થ બની ગયેલ. કેટલાક કહે છે કે સિદ્ધપુત્ર એ જ પશ્ચાત્કૃત છે. (જુઓ નિશીથ ઉ. ૧૮. ગાથા-૬૨૬૬)

૨. સિદ્ધપુત્ર સારૂપિક જેવો હોય. તેમાં થોડો ભેદ આ પ્રમાણે છે—મસ્તક મુંડાવે પણ ચોટલી રાખે. સ્ત્રી રાખે કે ન પણ રાખે. (જુઓ નિશીથ ઉદેશો-૧૪, ગાથા-૪૫૮૭)

૩. ગાથામાં યક્ષાયતનનું ઇજ્જજનનં એવું વિશેષણ છે. ઇજ્જ પ્રયોગ સંસ્કૃત આ+ઙ્ગ ધાતુનું છે. ઇજ્જ આવનારા. અહીં આ+ઙ્ગ ધાતુને કર્તા અર્થમાં લિઘાદિભ્યોઽચ્ચ (સિ.હે. ૫-૧-૫૦) એ સૂત્રથી અ પ્રત્યય લાગતાં (આ+ઙ્ગ+અ) આચ રૂપ બને. જેમ લેહીતિ લેહઃ ચાટનાર અર્થ થાય, તેમ આચતીતિ આચઃ આવનાર એવો અર્થ થાય.

ગાથાર્થ— તેના પણ અભાવમાં જિન-ગણધર-અતિશયયુક્ત આચાર્ય આદિએ પૂર્વકાળમાં જ્યાં સ્થિરતા કરી હોય અને જેમાં લોકો આવે છે તેવા જૂના યક્ષમંદિરમા આલોચના કરે.

વિશેષાર્થ— અહીં બહુ જ સંક્ષેપમાં જણાવ્યું છે. અહીં વિસ્તૃત વિગત આ પ્રમાણે છે—આવા સ્થાનમાં શ્રી અરિહંતદેવ તથા ગણધર ભગવંતોથી પ્રાયશ્ચિત્ત અપાતાં અનેકવાર જે શાસનદેવીએ જોયાં હોય (એથી જે આલોચનાના સ્વરૂપને જાણતી હોય), તે શાસનદેવીને અક્રમ વગેરે તપથી આરાધના કરીને તેને પ્રત્યક્ષ કરી તેની સામે આલોચના કરવી. જો તેનું સ્વર્ગનું આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી અવન થયું હોય અને તેને સ્થાને બીજી દેવી ઉત્પન્ન થઈ હોય, તો તેને અક્રમ વગેરે તપથી પ્રત્યક્ષ કરીને પોતાના દોષો કહેવા. તે દેવી મહાવિદેહમાં વિચરતા શ્રી અરિહંત દેવને પૂછીને જે પ્રાયશ્ચિત્ત લાવી આપે તે લેવું. તેમ પણ જો ન બને, તો શ્રી અરિહંતદેવની પ્રતિમા સમક્ષ આલોચના કરી સ્વયં પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારવું. કદાચ પ્રતિમાનો પણ જો યોગ ન હોય, તો પૂર્વોત્તર (ઈશાન) દિશાની સન્મુખ રહીને શ્રી અરિહંતસિદ્ધોની સમક્ષ આલોચના કરવી, પણ આલોચના કર્યા વિના રહેવું નહીં. કારણ કે—શલ્યવાળાને (આલોચના ન કરે તેને) આરાધકપણું રહેતું નથી. (૧૩)

પુવ્વુત્તરદિસિસમુહો, વિદિસં ઉત્તરપુરસ્થિમાભિમુહો ।

પાગડિયસઘ્વસલ્લો, પુરદ્વિઓ ભળઇ વિણયપરો ॥ ૧૪ ॥

પૂર્વોત્તરદિક્સમ્મુખો વિદિશમુત્તરપૌરસ્થ્યાભિમુખઃ ।

પ્રકટિતસર્વશલ્યઃ પુરસ્થિતો ભળતિ વિનયપરઃ ॥ ૧૪ ॥ ૧૪૧૧

ગાથાર્થ— વિનયમાં તત્પર અને આલોચનાદાતાની આગળ રહેલો આલોચક પૂર્વ કે ઉત્તર દિશામાં અથવા ઈશાન વિદિશામાં મુખ રાખીને અપરાધોને કહે અને સર્વદોષરૂપ શલ્યોને પ્રગટ કરે=કંઈ પણ છુપાવે નહિ. (૧૪)

પુત્તી પમજ્જિઝુણં, કાઠ કિઙ્કમ્મચેઙ્ગવંદણયં ।

વાસદ્ધવણપુર્વિ, અઙ્ગારા સઘ્વ ભણિયઘ્વા ॥ ૧૫ ॥

પોતી પ્રમાર્જ્ય કૃત્વા કૃતિકર્મ-ચૈત્યવન્દનકમ્ ।

વર્ષાસ્થાપનપૂર્વમતિચારાઃ સર્વે ધણિતવ્યાઃ ॥ ૧૫ ॥ ૧૪૯૨

ગાથાર્થ— ચૈત્યવંદન અને ગુરુવંદન કરીને મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરીને (સોધિ સંદિસાહું અને અતિયાર આલોઉં એ બે આદેશ માગીને) વર્ષસ્થાપનાની પૂર્વે સર્વ અતિયારો કહેવા.

વિશેષાર્થ— વર્ષસ્થાપન પૂર્વે એટલે ચાતુર્માસ રહેવા માટે દિવસ નિશ્ચિત થાય તે પહેલાં. પૂર્વે આજની જેમ અષાઢ સુદ ચૌદશથી ચાતુર્માસ નિશ્ચિત ન હતું. ચાતુર્માસ પ્રાયોગ્ય ક્ષેત્ર જલદી પ્રાપ્ત ન થાય ત્યારે કલ્પસૂત્રમાં કહ્યા મુજબ અષાઢ સુદ-૧૫ પછી પાંચ પાંચ દિવસ લંબાવે, એમ લંબાવતાં લંબાવતાં ભાદરવા સુદ-૫ આવે ત્યારે અવશ્ય જ્યાં હોય ત્યાં સ્થિર રહે. આ રીતે ચાતુર્માસમાં એક સ્થળે સ્થિર રહેવાનો નિર્ણય થાય તેને શાસ્ત્રની ભાષામાં વર્ષસ્થાપન કહેવાય. વર્ષસ્થાપનની પૂર્વે આલોચના લેવાનું કારણ એ છે કે ચાતુર્માસમાં આલોચના લેવાનો નિષેધ છે. (જુઓ પ્રસ્તુત અધિકારમાં સાતમી ગાથા) (૧૫)

આલોચનાપરિણઓ, પાવં ફેડેડ સયલભવજણિયં ।

જઇ નિસસલ્લગુણેહિ, સસલ્લઓ તં સમજ્જેડ ॥ ૧૬ ॥

આલોચનાપરિણતઃ પાપં સ્ફેટયતિ સકલભવજનિતમ્ ।

યદિ નિઃશલ્યગુણૈઃ સશલ્યકસ્તં સમર્જયતિ ॥ ૧૬ ॥ ૧૪૯૩

ગાથાર્થ— આલોચના કરવાના પરિણામવાળો જીવ જો શલ્યરહિત બનીને આલોચના કરે તો સઘળા ભવોમાં ઉત્પન્ન કરેલાં પાપનો નાશ કરે છે. પણ જો શલ્યસહિત આલોચના કરે તો પાપોને ઉપાર્જે છે=બાંધે છે. (૧૬)

પાયઇ સોય(સ)ઇ પુણં, પાંસઇ ગુંડેડ જીવવત્થં વા ।

પાવસહસ્સ અત્થો, ણિજ્જુત્તિપણ્હિ વિણ્ણેઓ ॥ ૧૭ ॥

પાચયતિ શોષયતિ પુણ્યં પંસયતિ ગુણ્ડયતિ જીવાવસ્થાં વા ।

પાપશબ્દસ્યાર્થો નિર્યુક્તિપદૈર્વિજ્ઞેયઃ ॥ ૧૭ ॥ ૧૪૯૪

ગાથાર્થ— જે પુણ્યને પકાવી દે=સુકાવી દે અને જીવની અવસ્થાને દૂષિત કરે=દૂષણથી ખરડી નાખે તે પાપ. નિર્યુક્તપદોથી પાપ શબ્દનો આ અર્થ જાણવો.

વિશેષાર્થ— પાપ શબ્દમાં પા અને પ એમ બે અક્ષરો છે. તેમાં પા એટલે પકાવવું. પકાવવું એટલે સુકવી નાખવું. પાપ પુણ્યને સુકવી નાખે છે. બીજો શબ્દ છે પ. પ એટલે દૂષિત કરવું. દૂષિત કરવું એટલે જીવની શુદ્ધ અવસ્થાને કર્મરૂપી ધૂળથી ખરડવી. આમ પા અને પ એવા બે અક્ષરોથી નિર્યુક્તિથી થતો અર્થ છે. (૧૭)

લોચાલોચસ્સ મજ્જાયા આત્તિ લોચત્તિ લોચણં તસ્સ ।

અચણત્તિ સંપાદણ-માલોચણસદ્ધણજ્જુત્તી ॥ ૧૮ ॥

લોકાલોકસ્ય મર્યાદા આ ઇતિ લોક ઇતિ લોકનં તસ્ય ।

અચનમ્ ઇતિ સંપાદનમાલોચનશબ્દનિર્યુક્તિઃ ॥ ૧૮ ॥ ૧૪૯૫

ગાથાર્થ— આ એટલે લોકાલોકની મર્યાદા. લોક એટલે લોકાલોકને જોવો. અચન એટલે સંપાદન. આ પ્રમાણે ‘આલોચના’ શબ્દની નિર્યુક્તિ છે=નિર્યુક્તિથી થતો અર્થ છે.

વિશેષાર્થ— પ્રાકૃત આલોચના શબ્દમાં આ, લોક અને અચણ એમ ત્રણ વિભાગ છે. તેમાં આ એટલે મર્યાદા. કોની મર્યાદા? લોકાલોકની મર્યાદા. લોક એટલે જોવું. લોકાલોકની મર્યાદાથી જોવું તે આલોક, અર્થાત્ આલોક એટલે લોકાલોકનું અવલોકન, અચણ એટલે સંપાદન કરવું=સિદ્ધ કરવું. લોકાલોકના અવલોકનને સિદ્ધ કરવું તે આલોકન=આલોચન=આલોચણ. આલોચનાથી સર્વ પાપકર્મોનો નાશ થાય છે. સર્વ પાપકર્મોનો નાશ થતાં કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. કેવળજ્ઞાનથી લોકાલોકને જોઈ શકાય છે. (૧૮)

અગ્ગીઓ ન વિ જાણઙ્, સોર્હિ ચરણસ્સ દેઙ્ ઋણહિયં ।

તો અપ્પાણં આલોચયં ચ પાડેઙ્ સંસારે ॥ ૧૯ ॥

અગ્ગીતો નાપિ જાનાતિ શોર્ધિ ચરણસ્ય દદાત્યૂનાધિકમ્ ।

તત્ત આત્માનમાલોચકં ચ પાતયતિ સંસારે ॥ ૧૯ ॥ ૧૪૯૬

ગાથાર્થ— અગ્ગીતાર્થ (સૂત્ર-અર્થ-ઉત્સર્ગ-અપવાદ-તદુભય-વિધિ-ઉદ્યમ-પ્રશંસા-ભય વગેરેને કહેનારાં તે તે સૂત્રોને તથારૂપે નહિ સમજનાર તથા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ-પુરુષ આદિને નહિ ઓળખનાર)

ચારિત્રની શુદ્ધિને (તે તે દોષમાં કેવું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું વગેરે) સમજી શકતો નથી, તેથી ન્યૂનાધિક પ્રાયશ્ચિત્ત આપતાં તે પોતાને અને આલોચકને એમ બંનેને સંસારમાં ડૂબાડે છે. (ભમાવે છે.) (૧૮)

સસલ્લે જઇ વિ કદતુગ્ગં, ઘોરં વીરં તવં ચરે ।

દિવ્વં વાસસહસ્સં તુ, તઓ વિ તં તસ્સ નિષ્ફલં ॥ ૨૦ ॥

સશલ્યો યદ્યપિ કષ્ટોગ્રં ઘોરં વીરં તપશ્ચરેદ્ ।

દિવ્યં વર્ષસહસ્ત્રં તુ તદાઽપિ તત્ તસ્ય નિષ્ફલમ્ ॥ ૨૦ ॥..... ૧૪૯૭

ગાથાર્થ— શલ્યસહિત જીવ ઉગ્રકષ્ટવાળું, ભયંકર અને પરાક્રમવાળું તપ દિવ્ય હજાર વર્ષો સુધી કરે તો પણ તેનું તે તપ નિષ્ફળ છે. (૨૦)

જઇ સુકુસલો વિ વિજ્જો, અન્નસ્સ કહેઇ અપ્પણો વાહિં ।

એવં જાણંતસ્સ વિ, સલ્લુદ્ધરણં ગુરુસગાસે ॥ ૨૧ ॥

યદિ સુકુસલોઽપિ વૈદ્યોઽન્યસ્ય કથયત્યાત્મનો વ્યાધિમ્ ।

એવં જ્ઞાનતોઽપિ શલ્યોદ્ધરણં ગુરુસકાશે ॥ ૨૧ ॥..... ૧૪૯૮

ગાથાર્થ— અતિશય કુશળ પણ વૈદ્ય પોતાની વ્યાધિ બીજાને કહે છે. એ પ્રમાણે આલોચનાના જ્ઞાતાએ પણ ગુરુની પાસે અપરાધરૂપ શલ્યનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ. (૨૧)

અક્કંઙ્કિયચારિત્તો, વયગહણાઓ ય જો ય ગીયત્થો ।

તસ્સ સગાસે દંસણવયગહણં સોહિકરણં ચ ॥ ૨૨ ॥

અંખિણ્ડિતચારિત્તો વ્રતગ્રહણાચ્ચ યશ્ચ ગીતાર્થઃ ।

તસ્ય સકાશે દર્શનવ્રતગ્રહણં શોધિકરણં ચ ॥ ૨૨ ॥..... ૧૪૯૯

ગાથાર્થ— ચારિત્ર લીધું ત્યારથી જે અખંડ ચારિત્રી હોય અને ગીતાર્થ હોય તેની પાસે સમ્યક્ત્વનો સ્વીકાર અને શુદ્ધિ (=આલોચના) કરવી જોઈએ. (૨૨)

આલોચણાપરિણઓ, સમં સંપટ્ઠિઓ ગુરુસગાસે ।

જઇ અંતરા વિ કાલં, કરિજ્જ આરાહગો તહવિ ॥ ૨૩ ॥

આલોચનાપરિણતઃ સમ્યક્ સંપ્રસ્થિતો ગુરુસકાશે ।

યદ્યન્તરપિ કાલં કુર્યાદારાધકસ્તથાપિ ॥ ૨૩ ॥ ૧૫૦૦

ગાથાર્થ— આલોચના કરવાના પરિણામવાળો આત્મા આલોચના કરવા માટે ગુરુ પાસે જવા નીકળે અને ત્યાં પહોંચતાં પહેલાં રસ્તામાં જ મૃત્યુ પામે, તો પણ તેને આરાધક સમજવો, અર્થાત્ આલોચના નહિ થવા છતાં તે વિરાધક બનતો નથી. (૨૩)

લજ્જાદિગારવેણં, બહુસ્સુયમણ વા વિ દુચ્ચરિયં ।

જો ન કહેઈ ગુરુણં, ન હુ સો આરાહગો ભણિઓ ॥ ૨૪ ॥

લજ્જાદિગૌરવેણ બહુશ્રુતમદેન વાઽપિ દુશ્ચરિતમ્ ।

યો ન કથયતિ ગુરુખ્યો ન સ્વલુ સ આરાધકો ભણિતઃ ॥ ૨૪ ॥ ૧૫૦૧

ગાથાર્થ— જે લજ્જાથી અને ગારવથી=મોટાઈથી અથવા રસગારવ, ઋદ્ધિગારવ અને શાતાગારવમાં આસક્તિથી તપ કરવાની ઈચ્છાના અભાવે કે બહુશ્રુતપણાના મદથી આચરેલા દોષોને ગુરુ આગળ ન જણાવે, તેને આરાધક કહ્યો નથી. (તેને આરાધક ન જાણવો.) (૨૪)

જહ બાલો જંપંતો, કજ્જમકજ્જં ચ ઉજ્જયં ભણઈ ।

તં તહ આલોઙ્ગજ્જા, માયામયવિષ્ણુમુક્કો ય ॥ ૨૫ ॥

યથા બાલો જલ્પન્ કાર્યમકાર્યં ચ ઋજુકં ભણતિ ।

તં તથાલોચયેદ્ માયામદવિપ્રમુક્તશ્ચ ॥ ૨૫ ॥ ૧૫૦૨

ગાથાર્થ— બાળક (અણસમજુ હોવાથી) કાર્ય-અકાર્યનો (સારા-મોટાનો) વિચાર કર્યા વિના જ જેવું જાણે તેવું સરળ ભાવે જેમ બોલે છે, તેમ આલોચકે પણ કપટ-મોટાઈ વગેરે દૂષણોને છોડીને જે અપરાધો જેમ થયા હોય તેમ પ્રગટ જણાવવા જોઈએ. (૨૫)

સંવેગપરં ચિત્તં, કાઠુણં તેહિં તેહિં સુત્તેહિં ।

સસ્ત્રણુદ્ધરણવિવાગ-દંસગાઈહિં આલોએ ॥ ૨૬ ॥

સંવેગપરં ચિત્તં કૃત્વા તૈસ્તૈઃ સૂત્રૈઃ ।

શલ્યાનુદ્ધરણવિપાકદર્શકાદિભિરાલોચયેત્ ॥ ૨૬ ॥ ૧૫૦૩

ગાથાર્થ— શલ્યની શુદ્ધિ નહિ કરવાથી થતા વિપાકોને જણાવનારાં, વગેરે તે તે સૂત્રોથી (આગમ વચનોથી) ચિત્તને સંવેગવાળું (ઉત્સાહી) બનાવીને આલોચના (અવશ્ય) કરવી જોઈએ. (૨૬)

માયાદોસરહિઓ, પડસમયં વઢ્ઢમાણસંવેગો ।

આલોઙ્ગજ્જ અકજ્જં, ન પુણો કાર્હિં તિ નિચ્છયઓ ॥ ૨૭ ॥

માયાદિદોષરહિતઃ પ્રતિસમયં વર્ધમાનસંવેગઃ ।

આલોચયેદકાર્યં ન પુનઃ કરિષ્યામીતિ નિશ્ચયતઃ ॥ ૨૭ ॥ ૧૫૦૪

ગાથાર્થ— માયા-મદ વગેરે દોષોનો ત્યાગ કરીને, સમયે સમયે સંવેગમાં વૃદ્ધિ પામતા આલોચકે ફરી તેવું પાપ નહિ કરવાના નિશ્ચયથી કરેલાં અકાર્યોની આલોચના કરવી.

વિશેષાર્થ— ભાવશલ્યનો ઉદ્ધાર કરવામાં થતા લાભોને દર્શાવનારાં સૂત્રો આ પ્રમાણે છે—

આલોચણાપરિણઓ, સમ્મં કાઠ્ઠણ સુવિહિઓ કાલં ।

ઊક્કોસં તિણિણ ભવે, ગંતૂણ લભેજ્જ નિઘ્વાણં ॥

(ઓઘ નિર્યુક્તિ-૮૦૧)

આલોચનાના પરિણામવાળો સાધુ સમાધિમરણ પામીને ફરી ઉત્કૃષ્ટ=અત્યંત સારી આરાધના કરીને ત્રણ ભવો કરીને મોક્ષ પામે છે. (એક સમાધિમરણવાળો ભવ, બીજો દેવભવ, ત્રીજો અત્યંત સારી આરાધનાવાળો ભવ) આવાં બીજાં પણ સૂત્રો છે. (૨૭)

લહુયા ૧ લ્હાઙ્ગજણણં ૨, અપ્પપરનિવત્તી ૩ અજ્જવં ૪ સોહી ૫ ।

દુક્કરણં ૬ આણા ૭, નિસ્સલ્લત્તં ચ સોહિગુણા ॥ ૨૮ ॥

લઘુતાહ્વાદાદિજનનમાત્મપરનિવૃત્તિરજવં શોધિઃ ।

દુષ્કરણમાજ્ઞા નિઃશલ્યત્વં ચ શોધિગુણાઃ ॥ ૨૮ ॥ ૧૫૦૫

ગાથાર્થ— ભાર ઉપાડનાર ભાર ઉતારીને જેમ હલકો થાય, તેમ આલોચકને પણ શલ્ય નીકળી જવાથી ૧. લઘુતા થાય છે (કર્મ ઓછા થાય છે). આલોચના કરવાથી આત્માને ૨. આહ્વાદાદિ=પ્રમોદ (આનંદ)

આદિ ઉત્પન્ન થાય છે. ૩. આત્મપરનિવૃત્તિ=સ્વ-પર દોષની નિવૃત્તિ થાય છે. એ રીતિએ કે—આલોચકને પોતાના દોષો ટળે છે અને તેને જોઈને બીજાઓ પણ આલોચના કરવા તૈયાર થાય તેથી બીજાઓના પણ દોષો ટળે છે. ૪. આર્જવ=યથાસ્વરૂપમાં દોષો સ્વમુખે કહેનારના ‘માયા-કપટનો નાશ’ થાય છે. ૫. શોધિ=દોષરૂપ મેલ જવાથી ‘આત્માની શુદ્ધિ’ થાય છે. ૬. દુષ્કરણ=દુષ્કર કાર્ય થાય છે, કારણ કે દોષો સેવવા દુષ્કર નથી, એ તો અનાદિના અભ્યાસથી સહુથી થાય છે, પણ આલોચના કરવી અતિદુષ્કર છે, કારણ કે—મોક્ષનો સાધક એવો અત્યંત વીર્યોલ્લાસ પ્રગટયા વિના આલોચના થઈ શકતી નથી. નિશીથયૂષિમાં પણ કહ્યું છે કે—તં ન દુક્કરં જં પડિસેવિજ્જહ, તં દુક્કરં જં સમ્મં આલોઽજ્જહ ત્તિ । અર્થાત્ તે દુષ્કર નથી કે અપરાધ કરવા, દુષ્કર તો તે છે કે—પોતે કરેલા અપરાધને સમ્યક્ રીતિએ સ્વમુખે જાહેર કરવા. માટે જ તે અત્યંતર તપ છે. ‘સમ્યગ્ આલોચના કરવી’ તે ‘માસક્ષમણ’ વગેરે બીજા બાહ્ય અનેક પ્રકારના તપ કરતાં પણ ‘પ્રાયશ્ચિત્ત’ નામનો તપ અતિદુષ્કર છે. ૭. આજ્ઞા=શ્રી જિનેશ્વરદેવની ‘આજ્ઞાનું પાલન’ થાય છે અને ૮. નિઃશલ્યપણું=આત્મા શલ્ય રહિત થાય છે. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં ૨૯મા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—‘આલોચણયાણં ણં ભંતે ! જીવે કિં જણહ ? આલોચણયાણં માયાનિયાણમિચ્છા-દંસણસલ્લાણં અણંતસંસારવહ્નુણાણં ઉદ્ધરણં કરેહ, ઉજ્જુભાવં ચ ણં જણયહ । ઉજ્જુભાવં પડિવત્તે અ ણં જીવે અમાયીં ઇત્થીવેઅં નપુંસગવેઅં ચ ન બંધહ, પુલ્લબદ્ધં ચ ણં નિજ્જરેહ’ ઇતિ । અર્થાત્—હે ભગવંત ! આલોચના કરવાથી જીવ શું મેળવે છે ? ઉત્તરમાં ભગવંત કહે છે કે—આલોચના કરવાથી જીવ અનંતસંસારને વધારનારાં ‘માયા, નિયાણ અને મિધ્યાદર્શન’ એ ત્રણેય શલ્યોનો (ઉદ્ધાર) નાશ કરે છે અને આત્માનો ઋજુ (સરલ) ભાવ પ્રગટ કરે છે. એ ઋજુભાવને પામેલો જીવ તેથી માયારહિત બને છે અને તેથી સ્ત્રીવેદ-નપુંસકવેદ (જેવાં દુષ્ટ) કર્મોને બાંધતો નથી તથા પૂર્વે બાંધ્યા હોય તેની પણ નિર્જરા કરે છે.’ વગેરે આલોચના કરવાથી ઘણા ગુણો થાય છે. (૨૮)

નવિ તં સત્થં ચ વિસં, વ દુપ્પત્તો વ કુણ્ઠ વેયાલો ।

જંતં ચ દુપ્પત્તં, સપ્પો વ પમાયઓ કુલ્લો ॥ ૨૯ ॥

નાપિ તત્ શસ્ત્રં ચ વિષં ચ દુષ્પ્રયુક્તશ્ચ કરોતિ વેતાલઃ ।

યત્રં ચ દુષ્પ્રયુક્તં સર્પશ્ચ પ્રમાદતઃ કુલ્લઃ ॥ ૨૯ ॥ ૧૫૦૬

જં કુણ્ઠ ભાવસલ્લં, અણુદ્ધિયં ઇત્થ સલ્લદુહમૂલં ।

દુલ્લહ્ભોહિયત્તં, અણંતસંસારિયત્તં ચ ॥ ૩૦ ॥

યત્ કરોતિ ભાવશલ્યમનુદ્ધરિતમત્ર સર્વદુઃખમૂલમ્ ।

દુર્લભબોધિત્વમનન્તસંસારિત્વં ચ ॥ ૩૦ ॥ ૧૫૦૭

ગાથાર્થ— દુઃસાધિત શસ્ત્ર, વિષ, દુઃસાધિત (=અવિધિથી સાધેલ)

રાક્ષસ, દુષ્પ્રયુક્ત (=અવિધિથી ઉપયોગ કરેલ) શતઘ્ની વગેરે યંત્ર, છંછેડવાથી ગુસ્સે થયેલો સર્પ જે નુકશાન ન કરે તે નુકશાન પંડિતમરણ સમયે નહિ કરેલો ભાવશલ્યનો ઉદ્ધાર કરે છે. પંડિતમરણ (અનશન) સમયે ભાવશલ્યનો ઉદ્ધાર ન કરવાથી બોધિ (=જિનધર્મની પ્રાપ્તિ) દુર્લભ બને છે, અને અનંત સંસાર થાય છે. સમ્યક્ત્વ સહિત ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ બનેલો જીવ ઉત્કૃષ્ટથી (દેશોન) અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત જેટલા કાળ સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. (૨૯-૩૦)

આલોચનાસુદાણે, લિંગમિણં વિંતિ મુણિયસમયત્થા ।

પચ્છિત્તકરણમુદિયં, અકરણયં ચેવ દોસાણં ॥ ૩૧ ॥

આલોચનાસુદાણે લિંગમિદં બ્રુવન્તિ જ્ઞાતસમયાર્થાઃ ।

પ્રાયશ્ચિત્તકરણમુદિતમકરણં ચૈવ દોષાણામ્ ॥ ૩૧ ॥ ૧૫૦૮

ગાથાર્થ— ગુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું (=અપરાધ નિમિત્તે ગુરુએ જે દંડ આપ્યો હોય તેને ગુરુના કલ્પા પ્રમાણે પૂરો કરવો) તથા જેની આલોચના કરી છે તે દોષોનું ફરી સેવન ન કરવું અને સિદ્ધાંતના અર્થોને જાણનારાઓ સારી રીતે કરેલી આલોચનાનું લક્ષણ કહે છે, અર્થાત્ જે સાધુ ગુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે અને જેની આલોચના કરી છે તે દોષોનું ફરી (ભાવથી) સેવન કરતો નથી, તેણે આલોચના સારી રીતે કરી છે એમ જાણી શકાય છે. (૩૧)

વિશેષાર્થ- પૂર્વપક્ષ- જેનું પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું હોય તે દોષ ફરીફરી પણ સેવે તો એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કુંભારના મિથ્યા દુષ્કૃતની જેમ નકામું ન થાય ? માટે જ વીતરાગસ્તોત્રમાં દુષ્કૃત ગર્હા અંગે કહ્યું છે કે-

મનોવાક્કાયજે પાપે કૃતાનુમતિકારિતૈઃ ।

મિથ્યા મે દુષ્કૃતં ભૂયાદપુનઃ ક્રિયયાન્વિતમ્ ॥ ૧૭-૨ ॥

“હે ભગવન્ ! કરણ-કરાવણ-અનુમોદનથી અને મન-વચન-કાયાથી થનારા દુષ્કૃતન, દુર્ભાષણ અને દુરાચરણરૂપ પાપમાંથી મેં પૂર્વે જે દુષ્કૃતો કર્યા હોય તે ફરી ન થાય તે રીતે મિથ્યા થાઓ.”

“અહીં ફરી ન થાય તે રીતે પાપો મિથ્યા થાઓ.” એનું એ જ પાપ વારંવાર કરે અને વારંવાર એની આલોચના લે એનો શો અર્થ ?

ઉત્તરપક્ષ- પહેલા નંબરમાં તો જેની આલોચના કરી તે દોષનું ફરી સેવન ન થવું જોઈએ. બીજા નંબરમાં જેની આલોચના કરી તે દોષનું ફરી ભાવથી સેવન કરવાની ભાવના ન હોવી જોઈએ. જે દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું હોય તે દોષ તેવા પ્રકારના સંયોગ આદિના કારણે ફરી પણ વારંવાર સેવાય તો પણ જો તે દોષનું ફરી ભાવથી સેવન કરવાની ભાવના ન હોય અને તેથી તીવ્ર-ભાવથી દોષ ન સેવે તો તે પ્રાયશ્ચિત્ત પણ સાચું છે.

જેમ કે-કોઈ વ્યક્તિ કોષ થઈ જવાથી કોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત લે છે, પણ ફરી કોષ થઈ જાય છે, અને ફરી પ્રાયશ્ચિત્ત લે છે. અહીં જો તેને કોષ પ્રત્યે અરુચિભાવ હોય અને આદરભાવ ન હોય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત સાચું છે. આ વિષે ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચયના ચોથા ઉલ્લાસમાં (ગાથા-૨૩) કહ્યું છે-
“કર્મક્ષય માટે તત્પર બનેલા બકુશ નિર્ગ્રંથની નિત્ય વ્યસન સમાન બનેલી ઉત્તરગુણસેવા નિરુપક્રમી તેવા પ્રકારના ચારિત્ર મોહનીય કર્મરૂપ દોષથી કરાયેલી છે, પણ ઉત્કટ ભાવથી કરાયેલી નથી. કારણ કે, બકુશનિર્ગ્રંથને સંજવલનસિવાય અન્ય કષાયનો ઉદય હોતો નથી. (તેથી તેને તીવ્રભાવથી દોષસેવન ન હોય.) આમ, તેની ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવા મંદભાવથી કરાયેલી હોવાથી તેના ચારિત્રનો ધાત કરતી નથી. વળી તેને દોષસેવન પ્રત્યે અનાદર હોય, અર્થાત્ પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા દોષની શુદ્ધિ કરવાના પરિણામ હોય. તેથી પણ ઉત્તરગુણ પ્રતિસેવા “મંત્રશક્તિથી યુક્ત વિષ જેમ પ્રાણનો નાશ કરતું નથી” તેમ ચારિત્રનો ધાત કરતી નથી.

આનો અર્થ એ થયો કે તેવા પ્રકારના સંયોગ આદિને કારણે એક જ દોષ વારંવાર સેવાતો હોય તો પણ તેનું વારંવાર પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું જોઈએ.

જેનું મિથ્યા મિ દુક્કડં આપ્યું તે કે જેનું પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું તે પાપ ફરી ન કરે તો જ મિથ્યા મિ દુક્કડં અને પ્રાયશ્ચિત્ત સાચું ગણાતું હોય તો શ્રાવકનું પ્રતિક્રમણ તદ્દન ખોટું થઈ જાય. કારણ કે, પ્રતિક્રમણ કરનાર શ્રાવક પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી તુરત ઘરે જઈને પાણી, વનસ્પતિ, વાયુ આદિની વિરાધના કરે છે. માટે ફરીવાર પાપ કરે તેટલા માત્રથી મિથ્યા મિ દુક્કડં કે પ્રાયશ્ચિત્ત ખોટું ન થાય. હા, ફરી પાપ કરવાનો ભાવ ન હોવો જોઈએ=રસ ન હોવો જોઈએ. આ વિષે મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે કહ્યું છે કે— (૩૫૦ ગાથાનું સ્તવન, ઢાળ બીજી, ગાથા-૧૮)

મૂલ પદે પડિક્કમણું ભાખ્યું, પાપ તણું અણ કરવું રે ।

શક્તિભાવ તણે અભ્યાસે, તે જસ અર્થે વરવું રે ॥

આનો અર્થ એ છે કે—“ફરીવાર પાપને ન કરવું એ મુખ્ય પ્રતિક્રમણ છે. પણ એ પ્રતિક્રમણ પ્રથમથી જ સિદ્ધ થતું નથી, કિંતુ શક્તિ મુજબ અને ભાવ મુજબ અભ્યાસ કરતાં કરતાં સિદ્ધ થાય છે.

હા, જેઓ માત્ર દેખાવ ખાતર જ પ્રતિક્રમણ કે પ્રાયશ્ચિત્ત કરે, અને ફરી ફરી તે પાપ રસપૂર્વક કર્યા કરે તેનું પ્રતિક્રમણ કે પ્રાયશ્ચિત્ત નિરર્થક છે. આ વિષે મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે ૩૫૦ ગાથાનું સ્તવન ઢાળ-બીજી ગાથા-૧૭ કહ્યું છે કે—

મિથ્યા દુક્કડ દેઈ પાતિક, તે ભાવે જે સેવે રે ।

આવશ્યક સાખે તે પરગટ, માયા મોસને સેવે રે ॥

અહીં ‘તે ભાવે’ એટલે ‘ફરી કરવાના ભાવે’ અથવા ‘ફરી પાપ કરીશું’ અને ફરી મિથ્યા મિ દુક્કડં દઈશું’ એવા ભાવે.

દંભી જીવો જ આવું કરે. અહીં આવા દંભી જીવોની વાત નથી. અહીં તો સરળ જીવોની વાત છે. (૩૧)

अप्यं पि भावसल्लं, अणुद्धियं रायवणियतणार्हं ।

जायं कडुगविवागं, किं पुण बहुयाइं पावाइं ॥ ३२ ॥

अल्पमपि भावशल्यमनुद्धरितं राजवणिक्तनययोः ।

जातं कटुकविपाकं किं पुनर्बहुकानि पापानि ॥ ३२ ॥ ૧૫૦૯

ગાથાર્થ— નહિ ઉદ્ધરેલું અલ્પ પણ ભાવશલ્ય રાજપુત્ર-વણિકપુત્રને
કટુ વિપાકવાળું થયું તો પછી નહિ ઉદ્ધરેલા ઘણાં પાપો માટે તો શું
કહેવું ? (૩૨)

પક્ષિચ્ચ ચાઉમ્માસે, આલોયણા નિયમઓ ય દાયવ્વા ।

ગહણં અભિગ્ગહાણ ય, પુવ્વં ગહિણિ નિવેણ ॥ ૩૩ ॥

પાક્ષિક-ચાતુર્માસે આલોચના નિયમતઃ દાતવ્યા ।

ગ્રહણમભિગ્રહાણાં ચ પૂર્વં ગૃહીતાન્ નિવેદ્ય ॥ ૩૩ ॥ ૧૫૧૦

ગાથાર્થ— ૬૨ પાક્ષિકમાં અને ચોમાસીએ તો ગુરુ પાસે આલોચના
નિયમા આપવી અને તે વખતે પૂર્વે લીધેલા અભિગ્રહોનું પણ નિવેદન
કરીને (પુનઃ વિશેષ) ગ્રહણ કરવા. (૩૩)

નિદ્ધુવિયપાવકમ્મા, સમ્મં આલોઇયં ગુરુસગાસે ।

પત્તા અણંતસત્તા, સાસયસુક્ખં અણાબાહં ॥ ૩૪ ॥

નિષ્ણપિતપાપકર્માણઃ સમ્યગ્ગાલોચ્ય ગુરુસકાશે ।

પ્રાપ્તા અનન્તસત્ત્વાઃ શાશ્વતસુખમનાબાધમ્ ॥ ૩૪ ॥ ૧૫૧૧

ગાથાર્થ— ગુરુની પાસે સારી રીતે આલોચના કરીને સઘળાં કર્મોને
ખપાવી અનંતા જીવો દુઃખરહિત શાશ્વત સુખને પામ્યા છે. (૩૪)

આલોયણા વિ દુવિહા, કયવયકમ્મા અકિચ્ચવયકમ્મા ।

ઇક્કિક્કા વિ ય દુવિહા, સદ્ધાસત્તીવિભેણિ ॥ ૩૫ ॥

આલોચના તુ દ્વિવિધા કૃતવ્રતકર્માઽકૃતવ્રતકર્મા ।

એકૈકાઽપિ ચ દ્વિવિધા શ્રદ્ધા-શક્તિવિભેદાધ્યામ્ ॥ ૩૫ ॥ ૧૫૧૨

ગાથાર્થ— આલોચના કૃતવ્રતકર્મા અને અકૃતવ્રતકર્મા એ બે પ્રકારની
છે. તે એક એક પણ શ્રદ્ધા અને શક્તિ એ ભેદોથી બે બે પ્રકારની છે.

વિશેષાર્થ— આલોચકે વ્રત-નિયમો લીધા હોય તો તેની આલોચના
કૃતવ્રતકર્મા છે. જેણે વ્રતો-નિયમો ન લીધા હોય તેની આલોચના
અકૃતવ્રતકર્મા છે. જે આલોચકમાં તપથી આલોચના પૂર્ણ કરવાની
શક્તિ ન હોય, માત્ર આલોચનાની શ્રદ્ધા હોય તેની આલોચના શ્રદ્ધા

આલોચના છે. જેનામાં તપથી આલોચના પૂર્ણ કરવાની શક્તિ છે. તેની આલોચના શક્તિ આલોચના છે. (૩૫)

નાર્હિ અનાર્હિ, દુહાવિ તિવિહા હવંતિ ઇક્ષિક્ષા ।

અક્ષિદ્વજહન્રમજ્ઞિમ-ભેર્હિ સાવિ ચઠ્ઠરૂવા ॥ ૩૬ ॥

જાતૈરજાતૈર્દ્વિધાઽપિ ત્રિવિધા ભવતિ એકૈકા ।

ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય-મધ્યમભેદૈઃ સાઽપિ ચતૂરૂપા ॥ ૩૬ ॥ ૧૫૧૩

આઽટ્ટિપમાયદપ્પ-કપ્પભેર્હિ સાવિ દુગભેયા ।

ઊસ્સગ્ગવવાર્હિ, સાવિ પુણો હોઙ્ગ ચઠ્ઠરૂવા ॥ ૩૭ ॥

આકુટ્ટિકા-પ્રમાદ-દર્પ-કલ્પભેદૈઃ સાઽપિ દ્વિકભેદા ।

ઉત્સર્ગાપવાદાભ્યાં સાઽપિ પુનર્ભવતિ ચતૂરૂપા ॥ ૩૭ ॥ ૧૫૧૪

દવ્વઓ ચિત્તઓ કાલં, ભાવં પુરિસે પઙ્કચ્ચ પોયવ્વં ।

પચ્છિત્તં નાઠણં, કાયવ્વં ભાવસુદ્ધીએ ॥ ૩૮ ॥

દ્રવ્યતઃ ક્ષેત્રતઃ કાલં-ભાવં પુરુષં પ્રતીત્ય નેતવ્યમ્ ।

પ્રાયશ્ચિત્તં જ્ઞાત્વા કર્તવ્યં ભાવશુદ્ધ્યા ॥ ૩૮ ॥ ૧૫૧૫

ગાથાર્થ— જ્ઞાત અને અજ્ઞાત એ બે ભેદોથી પણ આલોચના બે પ્રકારે છે. તે એક એક પણ ઉત્કૃષ્ટ-મધ્યમ-જઘન્ય એ ત્રણ ભેદોથી ત્રણ પ્રકારે છે. વળી આકુટ્ટિકા, પ્રમાદ, દર્પ અને કલ્પ એ ભેદોથી આલોચના ચાર પ્રકારની છે. વળી ઉત્સર્ગ અને અપવાદ એ ભેદોથી બે પ્રકારની છે. વળી દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ એ ચાર ભેદોથી ચાર પ્રકારની છે. (પુરુષં પઙ્કચ્ચ પોયવ્વં=) આલોચના આપનારે પુરુષને આશ્રયીને પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું, અર્થાત્ દોષ સેવનાર કોણ છે, કેવા સંયોગોમાં દોષનું સેવન કર્યું છે, કેવા ભાવથી દોષનું સેવન કર્યું છે વગેરે જાણીને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું. (પચ્છિત્તં નાઠણં કાયવ્વં ભાવસુદ્ધીએ=) આલોચના લેનારે ગુરુએ આપેલું પ્રાયશ્ચિત્ત જાણીને શુદ્ધ ભાવથી પૂર્ણ કરવું.

વિશેષાર્થ— જે દોષો બીજાએ જાણ્યા હોય તેની આલોચના કરવી તે જ્ઞાત આલોચના છે. જે દોષો બીજાએ ન જાણ્યા હોય તેની આલોચના કરવી તે અજ્ઞાત આલોચના છે. મોટા દોષોની આલોચના ઉત્કૃષ્ટ

આલોચના છે. મધ્યમ દોષોની આલોચના મધ્યમ આલોચના છે. નાના દોષોની આલોચના જઘન્ય આલોચના છે.

આકુટિકા— આકુટિકા એટલે ઈરાદાપૂર્વક દોષ સેવવાનો ઉત્સાહ. **દર્પ**— દર્પ એટલે દોડવું, કૂદવું, ઓળંગવું વગેરે અથવા હાસ્યજનક વ્યનાદિ. **પ્રમાદ**— પ્રમાદ એટલે પ્રતિલેખના-પ્રમાર્જના આદિમાં અનુપયોગ. **કલ્પ**— કલ્પ એટલે પુષ્ટ કારણથી ગીતાર્થ ઉપયોગપૂર્વક યતનાથી દોષને સેવે. (યતિજીતકલ્પ ગાથા-૨૫૦, જીતકલ્પ ગાથા-૭૪) (૩૬-૩૭-૩૮)

ત્રિવિહેણ કરણજોણ, સતંતપરતંતહેઠ નાઠળ ।

વવહારપણગપુલ્લં, જહક્કમં કપ્પભાસાઠ ॥ ૩૧ ॥

ત્રિવિધેન કરણયોગેન સ્વતન્ત્ર-પરતન્ત્રહેતૂન્ જાત્વા ।

વવહારપણકપૂર્વં યથાક્રમં કલ્પભાષ્યાદ ॥ ૩૧ ॥ ૧૫૧૬

ગાથાર્થ— કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું એ ત્રણ પ્રકારના કરણ અને મન-વચન-કાયા એ ત્રણ પ્રકારના યોગ આ નવ ભેદમાંથી કયા ભેદથી દોષ સેવ્યો છે તે જાણીને દોષ સ્વેચ્છાએ સેવ્યો છે કે પરાધીનતાથી સેવ્યો છે એમ દોષ સેવનના હેતુઓને જાણીને અનુક્રમે પાંચ પ્રકારના વ્યવહારપૂર્વક કલ્પભાષ્યના આધારે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું.

વિશેષાર્થ— આગમમાં આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને જીત એમ પાંચ પ્રકારનો વ્યવહાર છે. વ્યવહાર એટલે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાના આચારો. (=રીતો).

આગમ—જેનાથી અર્થો જણાય તે આગમ. કેવલજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, ચૌદ, દશ અને નવ પૂર્વો એ છ આગમ છે. આગમ પ્રાયશ્ચિત્તના વ્યવહારનું કારણ હોવાથી વ્યવહાર કહેવાય છે.

શ્રુત— અંગ અને અંગ સિવાયનું શ્રુતજ્ઞાન. (અર્થાત્ નિશીથ, કલ્પ, વ્યવહાર, દશાશ્રુતસ્કંધ વગેરે શ્રુતગ્રંથોના આધારે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું તે શ્રુતવ્યવહાર.)

આજ્ઞા— એક ગીતાર્થ અન્ય સ્થળે રહેલા ગીતાર્થ પાસે પોતાની આલોચના કરવાની હોય ત્યારે પોતે ત્યાં ન જઈ શકવાથી અગીતાર્થને

ગૂઢ (=સાંકેતિક) ભાષામાં પોતાના અતિયારો કહીને અન્ય સ્થળે રહેલા ગીતાર્થ પાસે જવા આજ્ઞા કરે, તે આચાર્ય પણ ગૂઢ ભાષામાં કહેલા અતિયારો સાંભળીને પોતે ત્યાં જાય, અથવા અન્ય ગીતાર્થને ત્યાં મોકલે, અથવા આવેલા અગીતાર્થને જ સાંકેતિક ભાષામાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહે.

ધારણા— ગીતાર્થ ગુરુએ શિષ્યને દ્રવ્યાદિ, પુરુષ અને પ્રતિસેવનાને જાણીને જે અતિયારોનું જે પ્રાયશ્ચિત્ત અનેકવાર આપ્યું હોય, શિષ્ય તેને યાદ રાખીને તેવા જ દ્રવ્યાદિમાં તેવા જ અપરાધમાં તે જ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત આપે.

જીત— ગીતાર્થ સંવિગ્નોએ પ્રવર્તવેલો શુદ્ધ વ્યવહાર. પૂર્વના મહાપુરુષો જે અપરાધોમાં ઘણા તપથી પ્રાયશ્ચિત્ત આપતા હતા, તે અપરાધોમાં વર્તમાન કાળે દ્રવ્યાદિની અને સંઘયણ-ધીરજ-બળ આદિની હાનિ થવાથી ઉચિત બીજાં કોઈ ઓછા તપથી પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું તે જીતવ્યવહાર. અથવા કોઈ આચાર્યના ગચ્છમાં કારણસર કોઈ અપરાધમાં સૂત્રોક્ત પ્રાયશ્ચિત્તથી જુદું (ઉચિત) પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ હોય, પછી બીજાઓએ પણ તે પ્રમાણે જ ચલાવ્યું હોય તે જીત વ્યવહાર.

અનુક્રમ એટલે જે વખતે જે વ્યવહાર હોય તે વ્યવહારના ક્રમથી. આ વિષે વ્યવહારમાં ઉ.૧૦ (સૂ.૦૩)માં સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—

“પાંચ પ્રકારના વ્યવહારો કહ્યાં છે, તે આ પ્રમાણે—આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા, જીત. તેને (=સાધુને) આગમ હોય, તો તેણે (=સાધુએ) આગમથી વ્યવહાર ચલાવવો. હવે જો તેને (=સાધુને) આગમ ન હોય, શ્રુત હોય તો તેણે શ્રુતથી વ્યવહાર ચલાવવો. હવે જો તેને (=સાધુને) શ્રુત ન હોય, આજ્ઞા હોય તો તેણે આજ્ઞાથી વ્યવહાર ચલાવવો. હવે જો તેને (=સાધુને) આજ્ઞા ન હોય, ધારણા હોય તો તેણે ધારણાથી વ્યવહાર ચલાવવો. હવે જો તેને (=સાધુને) ધારણા ન હોય, જીત હોય તો તેણે જીતથી વ્યવહાર ચલાવવો.

આ પાંચ વ્યવહારોથી વ્યવહાર ચલાવવો. તે આ પ્રમાણે—આગમથી, શ્રુતથી, આજ્ઞાથી, ધારણાથી, જીતથી. તેને જેમ જેમ આગમ, શ્રુત,

આજ્ઞા, પારજ્ઞા અને જીત હોય તેમ તેમ વ્યવહાર ચાલે. હે ભગવંત ! શું કહો છો ? આગમના બળવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથો આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારનો વ્યવહાર કરે છે. જ્યારે જ્યારે જ્યાં જ્યાં જે જે વ્યવહાર હોય ત્યારે ત્યારે ત્યાં ત્યાં તે તે વ્યવહારને રાગ-દ્વેષથી રહિત બનીને મધ્યસ્થભાવથી કરનારા શ્રમણ નિર્ગ્રંથો આજ્ઞાના આરાધક બને છે.”

અહીં કહેલા ક્રમનું ઉલ્લંઘન કરીને વ્યવહાર ચલાવવામાં, એટલે કે આગમ હોવા છતાં શ્રુત ચલાવવામાં, શ્રુત હોવા છતાં આજ્ઞા વગેરે ચલાવવામાં, ‘ચતુર્ગુરુ’ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. (વ્ય.ઉ.૧૦, ગા.૫૩માં) કહ્યું છે કે—“ઉત્ક્રમથી વ્યવહાર કરે તો ‘ચતુર્ગુરુ’ પ્રાયશ્ચિત્ત છે.”

પ્રશ્ન— તો પછી સૂત્ર હોવા છતાં પર્યુષણા તિથિનું પરાવર્તન આદિ જીત વ્યવહાર ચલાવવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત કેમ નહિ ?

ઉત્તર— આ પ્રશ્ન બરોબર નથી. કારણ કે—ઉત્ક્રમનો અર્થ બરોબર તને સમજાયો નથી. ઉત્ક્રમ ન કરવો એનો અર્થ એ નથી કે એક વ્યવહાર હોય ત્યારે બીજો વ્યવહાર ન જ કરવો. એનો અર્થ એ છે કે, શ્રુતધર વગેરે હોવા છતાં તેમને મૂકીને જીતધરની પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે વ્યવહાર ચલાવવામાં જ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. જો એમ ન હોય, એટલે કે એક વ્યવહાર હોય ત્યારે બીજો વ્યવહાર કરવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત આવે એમ હોય, તો આગમ હોય ત્યારે શ્રુત વ્યવહાર વગેરેથી પણ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. બીજું, જીત વ્યવહાર તીર્થ સુધી હોય છે, એટલે કે તીર્થ શરૂ થયું ત્યારથી આરંભી તીર્થ રહે ત્યાં સુધી જીત હોય છે. કારણ કે દ્રવ્યાદિનો વિચાર કરીને વિરોધ ન આવે એ રીતે ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાં પ્રયત્ન કરવો એ જ પ્રાયઃ જીત વ્યવહાર છે. હા, એટલું વિશેષ છે કે સૂર્યના પ્રકાશમાં ગ્રહોનો પ્રકાશ અંતર્ભાવ થઈ જાય તેમ આગમ આદિના સમયે જીતનો આગમ આદિમાં અંતર્ભાવ થઈ જાય છે. એ વખતે તેની પ્રધાનતા રહેતી નથી.

પ્રશ્ન— આમ તો શ્રુત વખતે જે જીત હોય તે પણ તત્ત્વથી શ્રુત જ કહેવાય.

ઉત્તર— આમાં શો દોષ છે ? અર્થાત્ કોઈ દોષ નથી. શ્રુતકાલીન જીતને તત્ત્વથી શ્રુત કહેવામાં જરાય દોષ નથી.

પ્રશ્ન— તો પછી જીતનો ઉપયોગ ક્યારે થાય ? અર્થાત્ આ વ્યવહાર જીત છે એમ ક્યારે કહેવાય ?

ઉત્તર— જ્યારે જીતની પ્રધાનતા હોય ત્યારે. આથી જ હમણાં જેટલા અંશે જીતમાં શ્રુત ન મળતું હોય તેટલા અંશે જીત જ પ્રમાણ છે. આથી જ આગમ વ્યવહારીએ રચેલા સૂત્રમાં ભવિષ્યકાળનો પરામર્શ કરીને જીતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

ભાવાર્થ— પાંચ વ્યવહાર પ્રતિપાદક સૂત્ર શ્રી ગૌતમસ્વામી વગેરેએ બનાવેલ છે. તે વખતે આગમ વ્યવહાર હતો. એટલે તે વખતે પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ જીત વ્યવહાર ન હતો. તો પછી સૂત્રમાં તેનો ઉલ્લેખ શા માટે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે ભવિષ્યમાં જીત વ્યવહારની પ્રધાનતા થશે એ બીનાને લક્ષમાં રાખીને આગમ વ્યવહારીઓએ સૂત્રમાં જીતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આ વિષે વ્યવહારભાષ્યના કર્તા (ઉ.૧૦, ગા.૫૫માં) કહે છે કે—
(૧) “વ્યવહાર પ્રતિપાદક સૂત્ર અનાગત વિષય છે. ભવિષ્યમાં તે કાળ આવશે કે જે કાળમાં આગમનો વિચ્છેદ થશે, તેથી અન્ય વ્યવહારોથી વ્યવહાર થશે. (૨) તથા ક્ષેત્ર અને કાલ પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો. ભાવાર્થ—તે તે કાળે કયો વ્યવહાર ચાલે છે, અને કયા વ્યવહારનો વિચ્છેદ થયો છે એ વિચારીને પૂર્વોક્ત (==વ્યવહારના પાઠમાં કહેલા) ક્રમથી વ્યવહાર કરવો તથા તે તે ક્ષેત્રમાં યુગપ્રધાનોએ અથવા વિશિષ્ટ આચાર્યોએ જે જે વ્યવસ્થા કરી હોય તે તે વ્યવસ્થા પ્રમાણે અનાસક્ત ભાવથી વ્યવહાર કરવો. (૩) પ્રથમના ચાર વ્યવહારો તીર્થ સુધી નહિ રહે, પણ જીત તો તીર્થ સુધી રહેશે. આ ત્રણ કારણોથી આગમ વ્યવહારીએ રચેલા સૂત્રમાં જીતનો ઉલ્લેખ છે.” (૩૯)

જારિસયં જં તિત્થં, મૂલુત્તરગુણગણસ્સ સુદ્ધીર ।

સવ્વે દેસે ચ્ચઽભંગીગમણેણ સદા પયઙ્કિલ્લં ॥ ૪૦ ॥

યાદશકં યત્ તીર્થં મૂલોત્તરગુણગણસ્ય શુદ્ધૌ ।

સર્વસ્મિન્ દેશે ચ્ચતુર્થઙ્ગીગમનેન સદા પ્રવર્તિતવ્યમ્ ॥ ૪૦ ॥..... ૧૫૧૭

ગાથાર્થ— મૂલગુણ-ઉત્તરગુણની શુદ્ધિમાં જેવું જે તીર્થ હોય તે પ્રમાણે તથા સર્વથી ભંગ અને દેશથી ભંગ એની ચતુર્ભંગી જાણીને પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રદાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

વિશેષાર્થ— ચતુર્ભંગી આ પ્રમાણે છે—(૧) મૂલગુણનો સર્વથી ભંગ અને ઉત્તરગુણનો પણ સર્વથી ભંગ. (૨) મૂલગુણનો સર્વથી ભંગ અને ઉત્તરગુણનો દેશથી ભંગ. (૩) મૂલગુણનો દેશથી ભંગ અને ઉત્તરગુણનો સર્વથી ભંગ. (૪) મૂલગુણનો દેશથી ભંગ અને ઉત્તરગુણનો દેશથી ભંગ. (૪૦)

પાણિવહમુસાવાયાદત્તઅબંધપ્પરિગ્ગહનિસાઈં ।

અક્કિદુજહન્નમ્મજ્ઞિમ-દવ્વાઈ ચઽવ્વિહાઽવિરઈં ॥ ૪૧ ॥

પ્રાણિવધ-મૃષાવાદા-ડદતા-ડબ્રહ્મ-પરિગ્રહ-રાત્રિભોજને ।

ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય-મધ્યમદ્રવ્યાદિ ચતુર્વિધાઽવિરતિઃ ॥ ૪૧ ॥ ૧૫૧૮

एवं दुवालसविहा, इक्किक्का अविरईओ विसयरी ।

મૂલગુણે છઢ્ઢાણા, સર્વમિ પડિસેવણા ચઢ્ઢા ॥ ૪૨ ॥

एवं द्वादशविधैकैकाऽविरतयो द्विसप्ततिः ।

મૂલગુણે ષટ્સ્થાનાનિ સર્વસ્મિન્ પ્રતિષેવણા ચતુર્ધા ॥ ૪૨ ॥ ૧૫૧૯

ગાથાર્થ— સર્વવિરતિમાં પ્રાણિવધ, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, અબ્રહ્મ, પરિગ્રહ અને રાત્રિભોજનની ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્યથી તથા દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી એમ પ્રાણિવધ આદિ એક એક અવિરતિ બાર પ્રકારની થાય. બારને છથી ગુણતાં કુલ બોતેર પ્રકારની અવિરતિ છે. સર્વવિરતિમાં મૂલગુણમાં પ્રાણિવધ આદિ છ સ્થાનો છે. એ છ સ્થાનોનું દોષસેવન આકુટિકા, પ્રમાદ, દર્પ અને કલ્પ એમ ચાર પ્રકારે થાય. (૪૧-૪૨)

देसंमि उत्तरगुणे, सत्तण्हं हुंति चुलसी भेयाणं ।

जईण पुण चरणकरणे, नायव्वं आसयगुणेहिं ॥ ४३ ॥

देशे उत्तरगुणे सप्तानां भवन्ति चतुरशीतिर्भेदानाम् ।

યતીનાં પુનશ્ચરણકરણે જ્ઞાતવ્યમાશયગુણૈઃ ॥ ૪૩ ॥ ૧૫૨૦

ગાથાર્થ— દેશવિરતિમાં ઉત્તરગુણોને આશ્રયીને ઉક્ત બાર ભેદો પ્રમાણે અવિરતિના ચોરાશી ભેદો થાય. સાધુઓના આશયગુણોથી ચરણ-કરણનું સ્વરૂપ જાણવું.

વિશેષાર્થ— આશયગુણો— પ્રણિધાન, પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ અને વિનિયોગ એ પાંચ આશયો છે. (૧) પ્રણિધાન=સ્થિરચિત્ત, તે (૧) પ્રસ્તુત અહિંસાદિ ધર્મસ્થાનમાં વિચલિત નહિ થનારું, (૨) નિષ્પાપ ઉદ્દેશવાળું, (૩) હીન ધર્મસ્થાનમાં રહેલા જીવ પર અરુચિવાળું નહિ, કિંતુ કરુણા સંપન્ન અને (૪) જીવનમાં સ્વાર્થ નહિ પણ પરાર્થ (પરોપકાર) સાધવાની મુખ્યતાવાળું હોવું જોઈએ, આવું સ્થિરચિત્ત એ પ્રણિધાન કહેવાય. એના પછી (૨) પ્રવૃત્તિ જોઈએ. એ માટે (૧) પ્રસ્તુત અહિંસાદિ ધર્મસ્થાનમાં પ્રયત્ન ઉત્તરોત્તર વધતો રહે એવો વિશિષ્ટ ઉદ્યમ કરી, ચિત્તને પરિણત કરવું જોઈએ, અને (૨) એ ચિત્તપરિણતિ સ્થિર થવી જોઈએ. (૩) પ્રસ્તુતધર્મકાર્ય સાધવા સિવાય બીજી કોઈ અભિલાષા ન હોવી જોઈએ. આવી પ્રવૃત્તિ સાથે (૩) વિઘ્નજય કરવો જોઈએ. પ્રવૃત્તિમાં બાહ્ય પીડા, આંતર વ્યાધિ અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણ પ્રકારના જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ વિઘ્ન નડે છે. તો જેવી રીતે સુખે પ્રવાસ કરવા માટે (૧) કાંટાળો રસ્તો ત્યજવા દ્વારા કાંટાનું, (૨) આરોગ્ય જાળવવા દ્વારા જવર વગેરેનું અને (૩) ઉત્સાહપૂર્વક સાવધાની રાખવા દ્વારા દિશામોહનું, એમ ત્રણ પ્રકારના વિઘ્નોનું નિવારણ કાર્યસાધક બને છે. એવી રીતે ધર્મસ્થાનમાં સિદ્ધિ કરવા માટે (૧) પરીષદ સહવાની ખડતલતા દ્વારા ઠંડી-ગરમી વગેરેની બાહ્ય પીડા, (૨) આહારાદિના નિયમન અને ત્યાગવૃત્તિ રાખવા દ્વારા જવર વગેરે આંતર વ્યાધિ તથા (૩) શ્રીવીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું વચન અન્યથા હોય જ નહિ એવી અટલ શ્રદ્ધા દ્વારા મિથ્યાત્વ એ ત્રિવિધ વિઘ્નોનો જય કરવો જોઈએ. ત્યારે (૪) સિદ્ધિ આશય પ્રાપ્ત થાય. એ (૧) માત્ર આભ્યાસિક નહિ કિન્તુ અભ્યાસથી શુદ્ધ થયેલ તાત્ત્વિક અહિંસાદિ ધર્મની પ્રાપ્તિરૂપ હોય છે. વળી (૨) આત્મામાં સ્વતઃ જાગેલી અને મૂર્તિમંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ બનેલ અનુભવાત્મક હોય છે. (૩) તેમજ હીન-મધ્યમ-

અધિક જીવો પ્રત્યે કૃપાદિથી યુક્ત હોય છે, અર્થાત્ અહિંસાદિ ધર્મને સિદ્ધ કરનારો નીચી કક્ષાના એટલે કે અહિંસાદિ ધર્મ ન સ્વીકારી શકે એવા જીવો પ્રત્યે કૃપા, અહિંસાદિ ધર્મ લઈ શકે તેવા મધ્યમ કક્ષાના જીવો પ્રત્યે તે આપવાનો ઉપકાર અને અહિંસાદિ સિદ્ધ કરી ચૂકેલા ઊંચી કક્ષાના આત્માઓ પ્રત્યે વિનય એમ કૃપા, ઉપકાર અને વિનય એ ત્રણ ગુણ દાખવનાર હોય. એ પછી (૫) વિનિયોગ આશય જોઈએ. વિનિયોગ એટલે બીજાને અહિંસાદિ ધર્મમાં જોડવાનું કામ કરવું જોઈએ, તેથી તે ધર્મની અવિચ્છિન્ન પરંપરા સિદ્ધ થાય અને એથી મહાફળ અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે. કેમકે સ્વ સાથે પરનો ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિ, એ આગામી અનેક જન્મમાં સતત જાગ્રત રહીને ઉત્કૃષ્ટ ધર્મસ્થાનની પ્રાપ્તિનું કારણ બને છે, એ પછી મહાફળ કેમ સિદ્ધ ન થાય ?

આ પ્રણિધાનાદિ પાંચ એ મુખ્યત્વે વિશિષ્ટ ચિત્તની પરિણતિ રૂપ હોવાથી આશય કહેવાય છે. એ વિનાની ક્રિયા ધર્મ માટે નથી થતી. ચરમાવર્તમાં યાને અંતિમ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળમાં જ આ આશય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. તેમ ત્યાં જ ભવાત્મિનંદીપણું ટળી મોક્ષાભિલાષીપણું પ્રગટી શકે છે. એ માટે અપુનર્બંધક અવસ્થા પ્રાપ્ત થવી જોઈએ. (પરમ તેજ ભાગ-૧, પૃ.૨૨૫માંથી સાભાર)

તત્થ વવહારપણગં, નાઠુણં દિજ્જણં જહાજુગં ।

પુરિસાણં ચઠ્ઠકણં, છકણગં હોઢ ઇત્થીણં ॥ ૪૪ ॥

તત્ર વ્યવહારપણકં જ્ઞાત્વા દીયતે યથાયોગ્યમ્ ।

પુરુષાણાં ચતુષ્કર્ણં ષટ્કર્ણકં ભવતિ સ્ત્રીણામ્ ॥ ૪૪ ॥ ૧૫૨૧

ગાથાર્થ— તેમાં પાંચ વ્યવહારોને જાણીને યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવે છે. આલોચના આપવામાં પુરુષોને ચાર કાન અને સ્ત્રીઓને છ કાન હોય.

વિશેષાર્થ— આલોચનાદાતા અને આલોચના લેનાર પુરુષ એ બેના મળીને ચાર કાન થાય, ગુરુ જો વૃદ્ધ હોય તો એકલા અને આલોચના લેનાર સાધ્વી કે સ્ત્રીવૃદ્ધ હોય તો પણ બીજી સાધ્વીને કે સ્ત્રીને સાથે

રાખે. તેથી ત્રણના મળીને છ કાન થાય. ગુરુ યુવાન હોય તો બીજા સાધુને સાથે રાખીને સાધ્વીને કે સ્ત્રીને આલોચના આપે. આમ ચારના મળીને આઠ કાન થાય. (૪૪)

સાવિ હુ પવયણભક્તા, પવિત્તિળી વા હવિજ્જ તત્તુલ્લ ।

ગુરુપક્ષગુણકરી જા, દક્ષાઽતુચ્છશયા ઇત્થી ॥ ૪૫ ॥

સાડપિ ખલુ પ્રવચનભક્તા પ્રવર્તિની વા ભવેત્ તત્તુલ્લા ।

ગુરુપક્ષગુણકરી યા દક્ષાઽતુચ્છશયા સ્ત્રી ॥ ૪૫ ॥ ૧૫૨૨

ગાથાર્થ— તે (=સાથે રહેનારી) સ્ત્રી પણ શાસનભક્ત, ગુરુપક્ષને ગુણ કરનારી, દક્ષ અને અતુચ્છ આશયવાળી હોવી જોઈએ. અથવા તેના જેવી પ્રવર્તિની (સાથે) હોય.

વિશેષાર્થ— ગુરુપક્ષને ગુણ કરનારી— ગુરુ આગળ સ્ત્રીએ જે મર્યાદા સાચવવી જોઈએ તે મર્યાદાને સાચવનારી. દક્ષ— સાથે રહેનાર સ્ત્રી કુશળ હોય તો આલોચના આપનાર-લેનાર પરસ્પર મર્યાદા ન સાચવે તો તુરત તેને ખબર પડી જાય અને યથાયોગ્ય કરવા જેવું કરે. **શાસનભક્ત—** શાસન પ્રત્યે ભક્તિ હોય એથી શાસનની નિંદા થાય તેવી પ્રવૃત્તિ પોતે કરે નહિ અને તેવી પ્રવૃત્તિ કરનાર બીજાને રોકે. **અતુચ્છ આશયવાળી—** આશય તુચ્છ ન હોય એથી આલોચના લેનારના દોષો જણવા છતાં બીજાને ન કહે અને આલોચના લેનાર પ્રત્યે જરા પણ અરુચિભાવવાળી ન બને. (૪૫)

અપરિસ્સાવી ધીરો, દદ્ધસંઘયણી નિરાસવો હિયઓ ।

પવયણસુત્તત્થોભયવિણ્ણુ વુઢ્ઠો ગુરુ ભણિઓ ॥ ૪૬ ॥

અપરિશ્રાવી ધીરો દદ્ધસંઘયણી નિરાસવો હિતક : ।

પ્રવચનસૂત્રાર્થોભયવિજ્ઞો વૃદ્ધો ગુરુર્ભણિતઃ ॥ ૪૬ ॥ ૧૫૨૩

વિહિયપ્પકયાલોચ-લોચણો સોહણઢ્ઢુગુણજુત્તો ।

ખંતો દંતો સંતો, ણાસંસી ગાહણાકુસલો ॥ ૪૭ ॥

વિહિતપ્રકૃતાલોકલોચનઃ શોધનાઢ્ઢુગુણયુક્તઃ ।

ક્ષાન્તો દાન્તો શાન્તોઽનાશંસી ગ્રાહણાકુશલઃ ॥ ૪૭ ॥ ૧૫૨૪

ગાથાર્થ— (૧) અપરિશ્રાવી— આલોચકે કહેલા અપરાધો બીજાને નહિ કહેનારા. (૨) ધીર. (૩) દંઢસંઘયણવાળા. (૪) નિરાત્રવ— આત્રવોથી રહિત, અર્થાત્ સંયમજીવનમાં અનુચિત કાર્ય કરીને નવાં પાપો ન બાંધનારા. (૫) પરનું હિત કરનારા. (૬) શાસનમાં વિદ્યમાન સૂત્ર, અર્થ અને સૂત્ર-અર્થ ઉભયને જાણનારા. (૭) વૃદ્ધ. (૮) પ્રસ્તુત પ્રાયશ્ચિત્ત સંબંધી જ્ઞાનરૂપનેત્રો જેમણે કર્યા છે તેવા, અર્થાત્ કયા અપરાધમાં કેટલું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે ઇત્યાદિના જ્ઞાતા. (૯) શુદ્ધિજનક આઠ ગુણોથી યુક્ત. (૧૦) ક્ષમાશીલ. (૧૧) મન-ઈંદ્રિયોનું નિયંત્રણ કરનારા. (૧૨) શાંત. (૧૩) અનાશંસી— આલોચકની પાસે પોતાના સ્વાર્થ માટે કોઈ આશા નહિ રાખનારા, અથવા ધર્મના ફળરૂપે સાંસારિક ફળની આશંસાથી રહિત. (૧૪) ગ્રાહણકુશલ— પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરાવવામાં કુશલ, અર્થાત્ અનેક પ્રકારની યુક્તિઓ દ્વારા (કે પ્રેરણા દ્વારા) તપ વગેરે પ્રાયશ્ચિત્ત સુખપૂર્વક ગ્રહણ કરાવી શકે તેવા. આવા ગુરુ આલોચના આપવા માટે યોગ્ય કહ્યા છે.

વિશેષાર્થ— શુદ્ધિજનક આઠ ગુણો આ પ્રમાણે છે—

આચારવમાહારવં, વવહારુલ્લીલણ પકુલ્લી અ ।

અપરિસ્સાવી નિજ્જવ, અવાયદંસી ગુરુ ભણિઓ ॥ ૧ ॥

(શ્રાંજિઁકલ્પ, ગા.૧)

ભાવાર્થ— (૧) ‘આચારવ’=આચારવાન, જ્ઞાન અને ક્રિયા દ્વારા ‘જ્ઞાનાદિ પાંચેય આચારોને પાળનારો’, કારણ કે—એવા ગુણીનું વચન શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય બને. (૨) ‘આહારવ’=‘અવધારણાવાન’, અર્થાત્ યાદ રાખવાની શક્તિવાળો. જે આવો હોય, તે જ આલોચકે કહેલા સર્વ અપરાધોને તેણે કહ્યા હોય તેમ હૃદયમાં ધારણ કરી શકે. (૩) ‘વવહાર’=(મતુલ્ પ્રત્યયનો લોપ હોવાથી) વ્યવહારવાન, અર્થાત્ ‘આગમ-શ્રુત-આજ્ઞા-ધારણા અને જીત’—એ પાંચ પૈકી કોઈ અન્યતર (એક) વ્યવહારનો જાણ, વ્યવહારને જે જાણતો હોય, તે જ યથાયોગ્ય શુદ્ધિ કરી (પ્રાયશ્ચિત્ત આપી) શકે. તેમાં પહેલો ‘આગમવ્યવહાર’ કેવલજ્ઞાનીઓ, મનઃપર્યવજ્ઞાનીઓ, અવધિજ્ઞાનીઓ તથા ચૌદ પૂર્વધરો,

દશ પૂર્વધરો અને નવ પૂર્વીઓને આશ્રયીને (તેઓના કાળમાં) હોય છે. બીજો 'શ્રુતવ્યવહાર' આઠ પૂર્વથી માંડીને ઘટતાં ઘટતાં એક કે અડધા પૂર્વના જ્ઞાનવાળાઓને તથા અગિયાર અંગ અને નિશિથ વગેરે સમગ્ર શ્રુતના જ્ઞાતાઓ માટે હોય છે. ત્રીજો 'આજ્ઞાવ્યવહાર' પરસ્પર દૂર દેશમાં રહેલા બે ગીતાર્થ આચાર્યો (આલોચક અને પ્રાયશ્ચિત્ત દેનારા)ને હોય છે. તેઓ ગૂઢ (સાંકેતિક) પદો (શબ્દો) દ્વારા આલોચના અને પ્રાયશ્ચિત્ત દેનારા-લેનારા હોય છે. અર્થાત્ (સંદેશો લઈ જનાર ન સમજે તેવા) સાંકેતિક શબ્દોમાં ગીતાર્થ આલોચક પોતાના અપરાધો બીજા સાધુ દ્વારા આચોલનાચાર્યને જણાવે અને તેનો જવાબ (તેવા જ) સાંકેતિક શબ્દોમાં આલોચનાચાર્ય મોકલે. એમ તેઓ બે જ સમજે. એ પ્રમાણે આલોચના દેનારા-લેનારાઓને આજ્ઞાવ્યવહાર જાણવો. ચોથો 'ધારણાવ્યવહાર' ગુરુએ નાના-મોટા જે અપરાધોમાં જેવી રીતિએ જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું હોય, તે જાણી-ધારી રાખનારો અંતેવાસી (શિષ્ય) ગુરુના સ્વર્ગવાસ પ્રાપ્તિ તેવા અપરાધવાળાને તે પ્રાયશ્ચિત્ત તેવી રીતિએ આપે તેને, અને પાંચમો 'જીતવ્યવહાર' આગમમાં કહેલું હોય તેથી પણ ઓછું અથવા વધારે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાનું પરંપરાથી જે ચાલુ હોય તે 'જીત' અને તેનાથી ચાલે તે જીતવ્યવહાર સમજવો. વર્તમાનકાળે એ મુખ્ય છે. આ પાંચ પૈકી કોઈ પણ વ્યવહારનો જાણ તે 'વ્યવહારવાન' કહેવાય. (૪) 'ઝઘ્વીલણ'='લજ્જાને દૂર કરાવનાર', અર્થાત્ આલોચક લજ્જાથી દોષોને કહી શક્તો ન હોય તેની લજ્જા દૂર કરાવીને યથાર્થ સ્વરૂપમાં દોષો જણાવવા માટે ઉત્સાહી બનાવનાર. વસ્તુતઃ આ ગુણવાળો આલોચનાચાર્ય આલોચકને અત્યંત ઉપકારી થઈ શકે છે. (૫) 'પકુઘ્વી'='આલોચકે કહેલા અતિચારોનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને તેની અત્યંત શુદ્ધિ કરાવનાર. કોઈ ઉપર કહ્યા તે 'આચારવાન' વગેરે ગુણવાળો છતાં બીજાને શુદ્ધિ (પ્રાયશ્ચિત્ત) ન આપતો હોય, તે આલોચનાચાર્ય ન થઈ શકે—એમ જણાવવા માટે 'પકુઘ્વી' વિશેષણ છે. ('શુદ્ધિ કરવી' એ અર્થમાં 'કુર્વ' ધાતુ આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે, કે જેનું 'વિકુર્વણ' રૂપ બને છે. એ જ ધાતુ ઉપરથી 'પકુઘ્વી' શબ્દ થયો છે.)— 'નિજ્જવ'=(પ્રાકૃતના નિયમ પ્રમાણે 'નિર્વાપક')=આલોચકનો નિભાવ

કરનારો. આલોચકમાં જેવું સામર્થ્ય હોય તેને અનુસારે પ્રાયશ્ચિત્ત આપનારો. (૭) ‘અવાયદંસી’=‘અપાયોનો જાણ’, અર્થાત્ દુષ્કાર, શરીરનું દૌર્બલ્ય વગેરે (આલોચકને દોષ સેવવામાં હેતુભૂત બનેલાં) ઐહિક કારણોને સમજનાર, અથવા બીજો અર્થ ‘અપાયોને દેખાડનાર’ આલોચકને તેણે સેવેલા અતિયારોને યોગે ભાવિકાળે થનારા ‘દુર્લભ બોધિપણું’ વગેરે અપાયોને સમજાવનાર. આ કારણથી જ તે આલોચકને ઉપકારક થાય છે. (૮) ‘અપરિસ્સાવી’=બીજાને નહિ સંભળાવનાર, અર્થાત્ આલોચકે કહેલા દોષો બીજા કોઈને નહિ કહેનારો. આલોચકના દોષો જાણીને જે અન્યને કહે, તે આલોચકની નિન્દા-લઘુતા કરાવનાર થાય. એ આઠ ગુણવાળા ગુરુને શ્રી જિનેશ્વરોએ આલોચનાચાર્ય કહ્યો છે. આ આઠ ગુણોથી યુક્ત આચાર્ય વગેરે આલોચકના અપરાધોની યથાર્થ શુદ્ધિ કરાવે છે. માટે આ આઠ ગુણો શુદ્ધિજનક છે. (૪૭)

આલોચણપડિક્રમણે, મીસવિવેગે તહા વિઝસંગે ।

તવચ્છેયમૂલઅણવ-ઢિયા ય પારંચિયં ચેવ ॥ ૪૮ ॥

આલોચન-પ્રતિક્રમણે, મિશ્ર-વિવેકૌ તથા વ્યુત્સર્ગઃ ।

તપશ્ચેદ-મૂલાનવસ્થાપિતાનિ ચ પારંચિકં ચૈવ ॥ ૪૮ ॥ ૧૫૨૫

ગાથાર્થ— આલોચના, પ્રતિક્રમણ, મિશ્ર, વિવેક, વ્યુત્સર્ગ, તપ, છેદ, મૂલ, અનવસ્થાપ્ય અને પારંચિક એમ પ્રાયશ્ચિત્તના દશ પ્રકારો છે. (૪૮)

આલોઙ્ઙજ્ઙ ગુરુણો, પુરઑ કજ્જેણ હત્થસયગમણે ।

સમિદ્ધપમુહાણ મિચ્છ-કરણે કીરઙ્ પડિક્રમણં ॥ ૪૯ ॥

આલોચ્યતે ગુરોઃ પુરતઃ કાર્યેણ હસ્તશતગમને ।

સમિતિપ્રમુખાણાં મિથ્યાકરણે ક્રિયતે પ્રતિક્રમણમ્ ॥ ૪૯ ॥ ૧૫૨૬

ગાથાર્થ— કાર્ય માટે સો હાથથી દૂર જવામાં ગુરુની સમક્ષ અતિયારોની આલોચના કરાય=અતિયારો પ્રગટ કરાય તે આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત છે, સમિતિ વગેરેમાં અતિયાર લાગે ત્યારે (ગુરુની સમક્ષ આલોચના કર્યા વિના) મિચ્છા મિ દુક્કડં કરવામાં=બોલવામાં પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાય છે. (૪૯)

સદાઇએસુ રાગાદિવિચરણં સાહિતં ગુરુણ પુરો ।

દિજ્જઇ મિચ્છબ્રદુક્કઙ-મેયં મીસં તુ પચ્છિત્તં ॥ ૫૦ ॥

શબ્દાદિકેષુ રાગાદિવિચરણં કથયિત્વા ગુરુણાં પુરતઃ ।

દીયતે મિથ્યાદુષ્કૃતમેતદ્ મિશ્રં તુ પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥ ૫૦ ॥..... ૧૫૨૭

ગાથાર્થ— ૧૭૯ વગેરે વિષયોમાં રાગ વગેરે જે કર્યું તેને ગુરુસમક્ષ કહીને મિથ્યા મિ દુક્કઙ કરાય તે મિશ્ર (=આલોચના+પ્રતિક્રમણ એમ ઉભય) પ્રાયશ્ચિત્ત છે. (૫૦)

કજ્જો અણેસણિજ્જે, ગહિએ અસણાઈએ પરિચ્ચાઓ ।

કોરઘ કાઠસસગ્ગો, દિટ્ઠે દુસ્સુવિણપમહંમિ ॥ ૫૧ ॥

કાર્યોઽનેષણીયે ગૃહીતેઽશનાદિકે પરિત્યાગઃ ।

ક્રિયતે કાર્યોત્સર્ગો દૃષ્ટે દુઃસ્વપ્નપ્રમુખે ॥ ૫૧ ॥..... ૧૫૨૮

ગાથાર્થ— બ્રહ્મ કરેલા દોષિત આહાર આદિમાં દોષિત આહાર આદિનો ત્યાગ કરવો (=વિવેક કરવો) જોઈએ. દુઃસ્વપ્ન વગેરે જોવાયે છે તે કાર્યોત્સર્ગ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાય છે. (૫૧)

નિલ્લિગયાઈ દિજ્જઇ, પુઢવાઙ્ગિવિઘટ્ટણે તવવિસેસો ।

તવદુદ્ધમસ્સ મુણિણો, કિજ્જઇ પજ્જાયવુચ્છે ॥ ૫૨ ॥

નિર્લિપ્ત્યાદિર્દીયતે પૃથ્વીાદિવિઘટ્ટણે તપોવિશેષઃ ।

તપોદુર્દમસ્ય મુનેઃ ક્રિયતે પર્યાયવ્યુચ્છેદઃ ॥ ૫૨ ॥..... ૧૫૨૯

ગાથાર્થ— સચિત્ત પૃથ્વી આદિના સંઘટ્ટામાં નિવિ આદિ તપવિશેષ અપાય છે. તપથી દમ્ભી ન શકાય તેવા મુનિના પર્યાયનો છેદ કરાય છે. (૫૨)

પાણાઙ્ગાયપમુહે, પુણલ્લયારોવણં વિહેયલ્લં ।

ઠાવિજ્જઇ ન વાએસુ, કરાઙ્ગાયપ્પદુદ્ધમણો ॥ ૫૩ ॥

પ્રાણાતિપાતપ્રમુખે પુનર્વ્રતારોપણં વિધાતવ્યમ્ ।

સ્થાયતે ન વ્રતેષુ કરાદિધાતપ્રદુદ્ધમનાઃ ॥ ૫૩ ॥..... ૧૫૩૦

ગાથાર્થ— ઇરાદાપૂર્વક પંચેન્દ્રિય જીવનો વધ વગેરે મોટા દોષોમાં (પૂર્વના સઘળા પર્યાયનો છેદ કરીને) ફરી મહાવ્રતોનું આરોપણ કરવું

જોઈએ. હાથ, મુઠ્ઠી અને લાકડી આદિથી (નિર્દયપણે) મારે તેથી પ્રકૃષ્ટ મનવાળા=દુષ્ટપરિણામવાળા સાધુને (આપેલો તપ પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધી) ફરી વ્રતોમાં સ્થાપન ન કરાય. (આ અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત છે.) (૫૩)

પારંચિયમાવજ્જઇ, સર્લિંગનિવભારિયાઇસેવાહિં ।

અવ્વત્તર્લિંગધરણે, વારસ વરિસાઇં સૂરીણં ॥ ૫૪ ॥

પારાશ્વિકમાપદ્યતે સ્વલિલિંગીનૃપભાર્યાદિસેવાધિઃ ।

અવ્યક્તલિલિંગધરણે દ્વાદશવર્ષાણિ સૂરીણામ્ ॥ ૫૪ ॥..... ૧૫૩૧

ગાથાર્થ— સાધ્વીને કે રાજપત્નીને ભોગવવી (અથવા સાધુ-સાધ્વી કે રાજા વગેરે ઉત્તમ મનુષ્યનો વધ કરવો) વગેરે અપરાધોથી આચાર્યને બાર વર્ષ સુધી પારાંચિક પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. આ પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરે ત્યારે સાધુવેશ અપ્રગટ રાખે=લોકમાં સાધુ તરીકે ન ઓળખાય તેમ રાખે. (૫૪)

નવરં દસમાવત્તીએ, નવમમજ્ઞાવયાણ પચ્છિતં ।

છમ્માસે જાવ તયં, જહન્રમુક્કોસઓ વરિસં ॥ ૫૫ ॥

નવરં દશમાપતૌ નવમમધ્યાપકાનાં પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ।

ષળમાસાન્ યાવત્ તંકં જઘન્યમુત્કૃષ્ટતો વર્ષમ્ ॥ ૫૫ ॥..... ૧૫૩૨

ગાથાર્થ— ઉપાધ્યાયને તો દશમા પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય અપરાધમાં નવમું અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય છે. તે પ્રાયશ્ચિત્ત જઘન્યથી છ મહિના અને ઉત્કૃષ્ટથી વર્ષ સુધી હોય છે.^૧ (૫૫)

દસ તા અણુસજ્જંતી, જાવ ચઝદપુલ્લિ પઢમસંઘયણી ।

તેણ પરં મૂલંતં, દુષ્પસહો જાવ ચારિત્તી ॥ ૫૬ ॥

દશ તાવદનુષજન્તિ યાવચ્ચતુર્દશપૂર્વિપ્રથમસંઘયણી ।

તેન પરં મૂલાન્તં દુષ્પસહો યાવચ્ચારિત્રી ॥ ૫૬ ॥..... ૧૫૩૩

ગાથાર્થ— દશ પ્રાયશ્ચિત્તો ચૌદપૂર્વિઓ અને પ્રથમ સંઘયણવાળા જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી હોય છે. ત્યારબાદ મૂળ સુધીનાં આઠ પ્રાયશ્ચિત્તો શ્રી દુષ્પસભસૂરિજીના કાળ સુધી ચાલશે. (૫૬)

૧. દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તનું વિસ્તૃત વર્ણન ભાગ-૨ના પરિશિષ્ટમાં દશ અંકના વિભાગમાં છે.

ગાથાર્થ—છેદોપસ્થાપનીય (જિનકલ્પ)માં પ્રથમના છ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય. પરિહારવિશુદ્ધિમાં સ્થવિરકલ્પમાં આઠ અને જિનકલ્પમાં છ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય. સૂક્ષ્મ સંપરાયમાં આલોચના અને વિવેક એ બે પ્રાયશ્ચિત્ત હોય.

વિશેષાર્થ—અહીં યથાખ્યાત ચારિત્રમાં પણ આલોચના અને વિવેક એ બે પ્રાયશ્ચિત્ત હોય. અહીં જણાવેલ પ્રાયશ્ચિત્તની સંખ્યામાં અને વ્યવહારસૂત્ર દશમો ઉદ્દેશો વગેરેમાં જણાવેલ જિનકલ્પ આદિની પ્રાયશ્ચિત્તની સંખ્યામાં કોઈ કોઈ સ્થળે ભેદ આવે છે. (૬૦)

इच्चाइतवविसेसा, नाऊण य जो पदेइ जहजुगं ।

न कुणइ जो जहवायं, न सम्ममालोइयं तस्स ॥ ६१ ॥

इत्यादितपोविशेषान् ज्ञात्वा च यः प्रददाति यथायोग्यम् ।

न करोति यो यथावादं न सम्यगालोचितं तस्य ॥ ६१ ॥ ૧૫૩૮

ગાથાર્થ—જે ગુરુ ઈત્યાદિ વિશેષ પ્રકારના તપને (=પ્રાયશ્ચિત્તને) જાણીને પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે તે યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે. ગુરુએ જે પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું હોય તે પ્રમાણે જે કરતો નથી તેણે સારી રીતે આલોચના કરી નથી. (૬૧)

जइ सालंबणसेवी, संकप्पाईण वज्जिओ सययं ।

नहु तस्स दिज्ज एयं, आलोयणपयं पयद्वाओ ॥ ६२ ॥

यदि सालम्बनसेवी संकल्पादीनां वर्जितः सततम् ।

न खलु दद्यादेतदालोचनापदं प्रवृत्तात् ॥ ६२ ॥ ૧૫૩૯

ગાથાર્થ—જો પુષ્ટ આલંબનથી (=કારણથી) દોષ સેવે અને સંકલ્પ આદિથી સતત રહિત હોય તો તેને (પ્રવૃત્તાત્=) જે દોષમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રવૃત્ત થયું હોય તે પ્રવૃત્ત પ્રાયશ્ચિત્તને આશ્રયીને પ્રાયશ્ચિત્ત સ્થાન ન આપે, અર્થાત્ જે પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું હોય તે પ્રાયશ્ચિત્ત ન આપે, ઓછું આપે. (૬૨)

तित्थयराइपयाणं, अणासायणपरस्स सव्वगं ।

पायच्छित्तं दिज्जा, हुज्जा जइ संजमुज्जुत्तो ॥ ६३ ॥

તીર્થઙ્કરુદિપદાનામનાશાતનપરસ્ય સર્વાગ્રમ્ ।

પ્રાયશ્ચિત્તં દદ્યાદ્ ભવેદ્ યદિ સંયમોદ્યુક્તઃ ॥ ૬૩ ॥ ૧૫૪૦

ગાથાર્થ— તીર્થકર વગેરે (પૂજ્ય) પદોની આશાતના કરનાર ન હોય અને જો સંયમમાં ઉદ્યમી હોય તો તેને (સર્વાગ્રમ્=) સંપૂર્ણથી આગળનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપે, અર્થાત્ તેના અપરાધ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તનું જે સ્થાન હોય તે સ્થાનથી આગળનું સ્થાન આપે. જેમ કે આયંબિલ પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું હોય તો નિવિ આપે. અથવા છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું હોય તો તેની આગળનું તપ પ્રાયશ્ચિત્ત આપે. (૬૩)

આયરિયં સાહસયં, તિથ્યયરં ગણહરં મહઙ્કિયં ।

આસાયંતો બહુસો, અણંતસંસારિઓ ભણિઓ ॥ ૬૪ ॥

આચાર્ય સાતિશયં તીર્થઙ્કરં ગણધરં મહધિકમ્ ।

આશાતયન્ બહુશોડનન્તસંસારિકો ભણિતઃ ॥ ૬૪ ॥ ૧૫૪૧

ગાથાર્થ— અતિશયોથી યુક્ત આચાર્ય, તીર્થકર, ગણધર અને મહધિકની (=વૈકિયલબ્ધિ-વાદલબ્ધિ વગેરે લબ્ધિને પામેલા સાધુની) અનેકવાર આશાતના કરનારને અનંત સંસારી કહ્યો છે. (તીર્થકરાદિની આશાતના કરનાર સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોનો ઘાતી બને છે. મિથ્યાત્વાદિ કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. આના કારણે સન્માર્ગથી પરાંમુખ બનેલા તેને ઘણા કાળ સુધી સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ થતી નથી. (૬૪)

સહ સામર્થ્યે પવયણકજ્જે ઝજ્જુત્તે ડ ન તસ્સાવિ ।

પાયચ્છિન્તં જાયડ્, અણાયરેણં કહં કિમવિ ॥ ૬૫ ॥

સતિ સામર્થ્યે પ્રવચનકાર્યે ડહુત્તે તુ ન તસ્યાડપિ ।

પ્રાયશ્ચિત્તં જાયતેડનાચરેણ કથં કિમપિ ॥ ૬૫ ॥ ૧૫૪૨

ગાથાર્થ— સામર્થ્ય હોય અને પ્રવચનના કાર્યમાં પ્રયત્નશીલને પણ થયેલા અપરાધથી કોઈ પણ રીતે કંઈ પણ પ્રાયશ્ચિત્ત થતું નથી. (૬૫)

આગમસુય આણા ધારણા ય જીએ ચ પંચ વવહારા ।

કેવલમણોહિચડદસદસનવપુલ્લાઈ પઢમોડ્થ ॥ ૬૬ ॥

આગમ-શ્રુતા-ડડજ્ઞાધારણાશ્ચ જીતશ્ચ પશ્ચ વ્યવહારઃ ।

કેવલ-મનઃપર્યાયા-ડવધિ-ચતુર્દશ-દશ-નવપૂર્વાણિ પ્રથમોડત્ર ॥ ૬૬ ॥ ૧૫૪૩

ગાથાર્થ— આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને જીત એમ પાંચ વ્યવહારો છે. તેમાં કેવલજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, ચૌદ પૂર્વો, દશ પૂર્વો અને નવ પૂર્વો એ છ પહેલો આગમ વ્યવહાર છે. (૬૬)

કહેહિ સવ્વં જો વુત્તો જાણમાણો વિ ગૂહ્ઠ ।

ન તસ્સ દિતિ પચ્છિત્તં, વિતિ અન્નત્થ સોહય ॥ ૬૭ ॥

કથય સર્વં ય ઉક્તો જાનાનોડપિ ગૂહતિ ।

ન તસ્ય દદતિ પ્રાયશ્ચિત્તં બ્રુવતેડન્યત્ર શોધય ॥ ૬૭ ॥ ૧૫૪૪

ગાથાર્થ— બધા દોષોને કહે એમ આગમવ્યવહારી વડે કહેવાયેલો જે સાધુ જાણવા છતાં દોષોને છુપાવે છે તેને આગમવ્યવહારીઓ પ્રાયશ્ચિત્ત આપતા નથી, અને બીજા પાસે જઈને શુદ્ધિ કર એમ કહે છે. (૬૭)

ન સંભેડે જે દોસા, સબ્બાવા ન ય માયઓ ।

પચ્ચચ્છી સાહા સો ડ, માડ્ઢણો ન ડ સાહા ॥ ૬૮ ॥

ન સ્મરતિ યાન્ દોષાન્ સદ્ભાવાદ ન ચ માયયા ।

પ્રત્યક્ષી કથયતિ સ તુ માયિને ન તુ કથયતિ ॥ ૬૮ ॥ ૧૫૪૫

ગાથાર્થ— જેને માયાથી નહિ કિંતુ સદ્ભાવથી જ દોષો યાદ આવતા નથી તેને જે દોષો યાદ ન આવતા હોય તે દોષો આગમ વ્યવહારી કહે, પણ માયાવીને ન કહે. (૬૮)

આચારપકપ્પાઈ, સેસં સવ્વં સુયં વિણિદ્દિહં ।

દેસંતરદ્વિયાણં, ગૂઢપયાલોચણં આણા ॥ ૬૯ ॥

આચારપ્રકલ્પાદિ શેષં સર્વં શ્રુતં વિનિર્દિષ્ટમ્ ।

દેશાન્તરસ્થિતયોર્ગૂઢપદાલોચનમાજ્ઞા ॥ ૬૯ ॥ ૧૫૪૬

ગાથાર્થ— બાકીનું નિશીથ સૂત્ર વગેરે સઘળું ય શ્રુત વ્યવહાર કહ્યો છે. અન્ય (દૂર) દેશમાં રહેલા બે આચાર્યોની ગૂઢપદોથી થતી આલોચના આજ્ઞાવ્યવહાર છે. (૬૯)

ગીયરથેણં દિણ્ણં, સુદ્ધિં અવહારિકુણ તહ ચેવ ।

દિતસ્સ ધારણા તહ, ઝદ્ધિયપય ધરણરૂવા વા ॥ ૭૦ ॥

ગીતાર્થેન દત્તાં શુદ્ધિમવધાર્ય તથા ચૈવ ।

દદતો ધારણા તથોદ્ધૂતપદધારણરૂપા વા ॥ ૭૦ ॥ ૧૫૪૭

ગાથાર્થ— ગીતાર્થ વડે અપાયેલી શુદ્ધિનું (=પ્રાયશ્ચિત્તનું) અવધારણ કરીને તે જ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત આપનારને ધારણા વ્યવહાર હોય. અથવા ગુરુએ શ્રુતમાંથી ઉદ્ધાર કરીને કહેલા કેટલાક પ્રાયશ્ચિત્ત પદોને ધારી રાખવા અને તે પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું તે ધારણા વ્યવહાર છે. (૭૦)

દવ્વાઈં ચિંતિકુણં, સંઘયણાઈંણ હાણિમાસજ્જ ।

પાયચ્છિત્તં જીયં, રૂઢં વા જં જર્હિ ગચ્છે ॥ ૭૧ ॥

દ્રવ્યાદીન્ ચિન્તયિત્વા સંહનનાદીનાં હાનિમાસાદ્ય ।

પ્રાયશ્ચિત્તં જીતં રૂઢં વા યદ્ યત્ર ગચ્છે ॥ ૭૧ ॥ ૧૫૪૮

ગાથાર્થ— દ્રવ્યાદિનો વિચાર કરીને અને સંઘયણ આદિની હાનિ પામીને ગીતાર્થો જે (ન્યૂન) પ્રાયશ્ચિત્ત આપે તે જીત પ્રાયશ્ચિત્ત છે અથવા જે ગચ્છમાં જે દોષમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત રૂઢ થયું હોય તે જીત પ્રાયશ્ચિત્ત છે. (૭૧)

તત્થ ય ઇમે વિસેસા, આગમવવહારણેહિં દાયવ્વા ।

જત્થ જહાભિપ્પાયવિસેસમુદ્દિસ્સ સોહી ય ॥ ૭૨ ॥

તત્ર ચેમે વિશેષા આગમવ્યવહારણૈર્દાતવ્યા ।

યત્ર યથાઽભિપ્રાયવિશેષમુદ્દિશ્ય શોધિશ્ચ ॥ ૭૨ ॥ ૧૫૪૯

ગાથાર્થ— પાંચ વ્યવહારોમાં આ (=નીચે કહેવાશે તે) વિશેષતાઓ છે. આગમવ્યવહારીઓએ આલોચના કરનારનો જ્યાં જેવો અભિપ્રાય-વિશેષ હોય ત્યાં તે અભિપ્રાયવિશેષને અનુસરીને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું.

વિશેષાર્થ— આગમવ્યવહારીઓ રત્નવણિકના દૃષ્ટાંતથી તુલ્ય પણ અપરાધમાં આલોચકના અભિપ્રાયને માનસિકભાવને જાણીને વધારે-ઓછું પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે. જેમ રત્નોનો જાણકાર વેપારી મહાન પણ કાયમણિનું મૂલ્ય માત્ર કાઢિણી આપે છે. નાના પણ વજ્રરત્નનું મૂલ્ય લાખ રૂપિયા આપે છે, તેમ આગમ વ્યવહારીઓ પણ રાગ-દ્વેષ અલ્પ હોય તો

મોટા પણ અપરાધમાં ઓછું પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે. રાગ-દ્વેષ વધારે હોય તો નાના પણ અપરાધમાં વધારે પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે. આમ આગમવ્યવહારીઓ અભિપ્રાયને=માનસિક પરિણામને અનુસારે પ્રાયશ્ચિત્ત આપે. (૭૨)

સુયથોર્હિ લિંગસ, વવહારાયારમાણસો કપ્પો ।

તત્થ પુલોઙ્ગજ્જ સયા, દાયવ્વા જં જહા સુદ્ધી ॥ ૭૩ ॥

શ્રુતધર્મેલિંગસ્ય વ્યવહારચારમાનસો 'કલ્પઃ' ।

તત્ર પ્રલોકયન્તિ સદા દાતવ્યા યદ્ યથા શુદ્ધિઃ ॥ ૭૩ ॥ ૧૫૫૦

ગાથાર્થ— શ્રુતધરો સદા પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રતિપાદક વ્યવહાર, નિશીથ, બૃહત્કલ્પ વગેરે ગ્રંથોનું નિરીક્ષણ કરે છે. શ્રુતધરોએ એ ગ્રંથોને અનુસરીને જે રીતે આલોચના લેનારની શુદ્ધિ થાય તે રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું. (૭૩)

પુવ્વં યા સંકલિયા, ગૂઢપણસત્થસત્થપઙ્કિબદ્ધા ।

ગીયત્થનિદેસેહિં, દાયવ્વા જે જહા સોહી ॥ ૭૪ ॥

પૂર્વ યા સંકલિતા ગૂઢપ્રદેશાર્થશાસ્ત્રપ્રતિબદ્ધા ।

ગીતાર્થનિર્દેશદાતવ્યા યથા શુદ્ધિઃ ॥ ૭૪ ॥ ૧૫૫૧

જહ જન્મકમ્પનાલ-છિંદણઓ અટ્ટમાઙ્ગ જં બદ્ધં ।

વવહારપણ સોહી, સવ્વત્થોચિયવિસેસેણ ॥ ૭૫ ॥

યથા જન્મકર્મનાલછેદનતોઽટ્ટમાદિ યદ્ બદ્ધમ્ ।

વ્યવહારપદે શુદ્ધિઃ સર્વત્રોચિતવિશેષેણ ॥ ૭૫ ॥ ૧૫૫૨

ગાથાર્થ— પૂર્વે જે સંગૃહીત કરાયેલું છે અને ગીતાર્થોની આજ્ઞાથી ગૂઢ સ્થાનોના અર્થવાળા શાસ્ત્રોમાં પ્રતિબદ્ધ (=નિયત) છે, તે પ્રાયશ્ચિત્ત જે રીતે શુદ્ધિ થાય તે રીતે આપવું. જેમ કે—જન્મકાર્ય (=પ્રસૂતિકાર્ય) કરવામાં અને નાલ છેદવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત વ્યવહારસૂત્રમાં પ્રતિબદ્ધ (=નિયત) થયું છે. સર્વસ્થળે (=જ્યાં વિશેષ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાની જરૂર જણાય ત્યાં) ઉચિત વિશેષ પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધિ કરવી. (૭૪-૭૫)

૧. અહીં અશુદ્ધિ જણાય છે. શબ્દાર્થ મારી સમજમાં આવ્યો નથી. તેથી માત્ર ભાવાર્થ લખ્યો છે.—આ. રાજશેખરસૂરિ

૨. ફજેરાઃ પાદપૂરણે (૮-૨-૨૧૭)=ફ, જે અને ૨ પાદપૂર્તિ માટે વપરાય છે.

સો આણાવવહારો, સામત્રેણિત્થ દિજ્જમાણો વિ ।

ગીયત્થદત્તપાય-ચ્છિત્તં વિણ્ણાય જં બદ્ધં ॥ ૭૬ ॥

સ આજ્ઞાવ્યવહાર સામાન્યેનાત્ર દીયમાનોઽપિ ।

ગીતાર્થદત્તપ્રાયશ્ચિત્તં વિજ્ઞાય યદ્ બદ્ધમ્ ॥ ૭૬ ॥ ૧૫૫૩

તં પુરુઓ કરિજ્જા, સરિસાસરિસેવિ દવ્વપચ્છિત્તે ।

જં દિજ્જઇ લિહિયમત્તં, વવહારો ધારણારૂવો ॥ ૭૭ ॥

તદ્ પુરતઃ કુર્યાત્ સદૃશાસદૃશેઽપિ દ્રવ્યપ્રાયશ્ચિત્તે ।

યદ્ દીયતે લિખિતમાત્રં વ્યવહારો ધારણારૂપઃ ॥ ૭૭ ॥ ૧૫૫૪

ગાથાર્થ— પ્રસ્તુતમાં સામાન્યથી અપાતો=કરાતો પણ તે વ્યવહાર (=શાસ્ત્રમાં નિયત થયેલ વ્યવહાર) આજ્ઞાવ્યવહાર (=જિનાજ્ઞાને અનુસરનારો વ્યવહાર) છે. ગીતાર્થે આપેલા પ્રાયશ્ચિત્તને જાણીને જે બદ્ધ કર્યું હોય (=ધારી લીધું હોય કે લખી દીધું હોય), તે પ્રાયશ્ચિત્તને આગળ કરીને સમાન કે અસમાન દ્રવ્ય (ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ)માં લખ્યું હોય તે પ્રમાણે જે પ્રાયશ્ચિત્ત અપાય તે ધારણા વ્યવહાર છે. (૭૬-૭૭)

જં બહુગીયત્થેહિં, આઇત્તં તં જીયં સમાવણં ।

દેસાઇસવ્વવવહાર, પુરુઓ કારિજ્જ દિજ્જઇ જા ॥ ૭૮ ॥

યદ્ બહુગીતાથૈરચોર્ણં તદ્ જીતં સમાપન્નમ્ ।

દેશાદિસર્વવ્યવહારપુરતઃ કાર્યતે દીયતે યા ॥ ૭૮ ॥ ૧૫૫૫

ગાથાર્થ— ઘણા ગીતાર્થોએ જે આચરેલું હોય તે જીતને પામ્યું છે, અર્થાત્ તે જીતવ્યવહાર કહેવાય છે. દેશાદિના સર્વવ્યવહારોને આગળ કરીને ઘણા ગીતાર્થોની આચારણાથી જે શુદ્ધિ કરાવાય છે કે અપાય છે તે જીતવ્યવહાર છે. (૭૮)

તત્થ ય દુવિહા વિરૂં, દેસે સવ્વે ય ગંઠિખેયપરા ।

અણ્ણા વિરૂંઅવિરૂં-ભવાણુબંધીણ સા હોઇ ॥ ૭૯ ॥

તત્ર ચ દ્વિવિધા વિરતિર્દેશે સર્વસ્મિન્ન ગ્રન્થિભેદપરા ।

અન્યા વિરતિરવિરતિભવાનુબંધિનાં સા ભવતિ ॥ ૭૯ ॥ ૧૫૫૬

ગાથાર્થ—તેમાં (=પ્રાયશ્ચિત્તથી વિશુદ્ધિમાં) દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એમ બે પ્રકારની વિરતિ ગ્રંથિભેદથી ઉત્તમ છે=ગ્રંથિભેદના કારણે ઉત્તમ છે. બીજી=ગ્રંથિભેદથી રહિત વિરતિ અવિરતિના ભવોના અનુબંધવાળા (=જેમને હજી સંસારમાં ઘણું ભ્રમવાનું છે તેવા) જીવોને હોય છે. (૭૮)

જત્ય ય દંસણમૂલા, ઝક્કિદ્દાલોયણા વિ લહુ પયયા ।

જા મિચ્છત્તયમૂલા, લહુ વિ ઝક્કિદ્દુપયકલિયા ॥ ૮૦ ॥

યત્ર ચ દર્શનમૂલા ઉત્કૃષ્ટલોચનાઽપિ લઘુપદકા ।

યા મિથ્યાત્વમૂલા લઘ્વી અપિ ઉત્કૃષ્ટપદકલિતા ॥ ૮૦ ॥ ૧૫૫૭

ગાથાર્થ—સમ્યગ્દષ્ટિ જીવની ઘણી પણ આલોચના થોડી છે (અથવા મોટા અપરાધવાળી પણ આલોચના અલ્પ છે.) મિથ્યાત્વીજીવની થોડી પણ આલોચના ઘણી છે. (અથવા નાના અપરાધવાળી પણ આલોચના ઘણી છે.) (૮૦)

ઝક્કિદ્દુઝક્કિદ્દું ઝક્કિદ્દું મજ્ઝિમં ચ ઝક્કિદ્દું ।

જહણં પુણમિક્કિક્કં, તિવિહં તં નવવિહં હંતિ ॥ ૮૧ ॥

ઉત્કૃષ્ટમુત્કૃષ્ટમુત્કૃષ્ટં મધ્યમં ચોત્કૃષ્ટમ્ ।

જઘન્યં પુનરૈકેકં ત્રિવિધં તદ્ નવવિધં ભવતિ ॥ ૮૧ ॥ ૧૫૫૮

ગાથાર્થ—ઉત્કૃષ્ટ-ઉત્કૃષ્ટ, ઉત્કૃષ્ટ-મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય, ફરી એક એક ત્રણ પ્રકારનું છે. એમ નવ પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે. (૮૧)

દંસણનાણચરિત્તે, સઙ્ગ સામથ્યે તવે ય વીરિયણ્ ।

સવ્વં વિગંચિરૂણં, દાયવ્વં તં બહુસુણ્હિ ॥ ૮૨ ॥

દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રે સતિ સામર્થ્યે તપસિ ચ વીર્યકે ।

સર્વં વિવિચ્ય દાતવ્યં તદ્ બહુશ્રુતૈઃ ॥ ૮૨ ॥ ૧૫૫૯

ગાથાર્થ—(આલોચકમાં) સામર્થ્ય હોય તો દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યાચારમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત થયું હોય તે અલગ કરીને અર્થાત્ દરેક અપરાધના પ્રાયશ્ચિત્તની અલગ અલગ ગણતરી કરીને, બહુશ્રુતોએ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું. (૮૨)^૧

૧. ૮૩ થી ૧૩૧ સુધીની ગાથાઓમાં દર્શવિલ વિવરણ કેવળ સુયોગ્ય ગીતાર્થોને જ જાણવા યોગ્ય હોવાથી અહીં તે ગાથાઓનો અનુવાદ કર્યો નથી. છેલ્લી ૧૩૨ થી ૧૪૦ ગાથાઓનો અર્થ લખ્યો છે.

नाम लिवी आवत्ती, दाणं विस्सोवगओ विन्नेयं ।
 एए पंचद्वाणा, नीवीपुरिमाएसु जोइज्जा ॥ ८३ ॥ १५६०
 पणगं १ मासलहुं २ तह, मासगुरु ३ चउलहुं च ४ चउगुरुयं ५ ।
 छल्लहुयं ६ छगुरुयं ७, कल्लं ८ पणकल्लं ९ मूलं १० च ॥ ८४ ॥ १५६१
 निव्विगयं १ पुरिमहुं २, इगभत्तं ३ च अंबिलि ४ चउत्थं ५ च ।
 छट्ठं ६ च अट्ठमं ७ चिय, दो ८ दस ९ उववास असीइसयं दसम १० ॥ ८५ ॥ १५६२
 पणगं च १ भिन्नमासो २, निव्वीए मुक्कलं च पोह्लयं ।
 दुतिचउआहारेसु, सुहयं दुहयं निराहारं ॥ ८६ ॥ १५६३
 निव्वी य पुरिमेगभत्तं अंबिलखवणं च छट्ठअट्ठमयं ।
 इइ य सत्ततवा जीयद्वाणे ववहरंति ॥ ८७ ॥ १५६४
 भिन्नमास लहुमासो गुरुमासो चउलहुय चउगुरुया ।
 छम्मासलहुय छम्मासे गरुयं निव्वियाईणं सत्ता य ॥ ८८ ॥ १५६५
 निव्वियं तह पणगं पुरिमहुं कुंडलं च मासलहुं ।
 एगासणं च सुणणं मासगुरू हुंति एगद्वा ॥ ८९ ॥ १५६६
 पण कुंडलसुणणंबिल खमणाणं जह कमेण परिमाणं ।
 पायजुएक्क १ । दुअद्धं २ ॥ पण ५ दस १० वीसा २० तहविसोया ॥ ९० ॥ १५६७
 नि १ पु २ ए १ आं १ उ १ कल्लणं पणकल्लणं च हुंति तग्गुणणे ।
 दो आयामा निव्वियाणि तिन्नि चउगुरु मासा ॥ ९१ ॥ १५६८
 दोलहुया दोगुरुया, दोछग तिन्नेव दोवि गुरुलहुया ।
 अद्धदुगाएगभत्ता, दसतिगअवड्ढुबासगं ॥ ९२ ॥ १५६९
 चउवीसं पोरसीया नवकारसीयाण हुंति पणयालं ।
 अट्ठ य मुक्कलनिव्विय, एगोवासेण नायव्वा ॥ ९३ ॥ १५७०
 सुत्तं तह पणवीसा, मुक्कल इगं १ लिपीदुं २ पण ५ तिगा य ३ ।
 चउ ४ चउ ४ धी पण ५ छा ६ ही सग ७ कल्लं ५ पंचकल्लणं २५ ॥ ९४ ॥ १५७१

मज्झणहं पुव्वणहं, कालाइक्कमयं लहं ।
 विलंबो सङ्ककालो य एगद्धा पुरिमवड्डस्स ॥ ९५ ॥ १५७२
 पाओ मुणी सहावो, पाणाहारो सुभोयणं ।
 आरोगं खंतिउक्किठं एगद्धा एगभत्तस्स ॥ ९६ ॥ १५७३
 अरसं विसं लूहं, तिप्पायं साहुक्कम्मिड्डं च ।
 निम्मायं पोह्लयं, एगद्धा निव्विगइयस्स ॥ ९७ ॥ १५७४
 अंबिलनीरसजलं दुप्पायं धाउसोसणं ।
 कामग्धं मंगलं सीयं एगद्धा अंबिलस्सावि ॥ ९८ ॥ १५७५
 मुत्तो समणो धम्मो, निप्पावो उत्तमो अणाहारो ।
 चउप्पाओ भत्तद्धो उववासो तस्स एगद्धा ॥ ९९ ॥ १५७६
 पसमो पत्थो दंतो, चउम्मुहो हियकरो य उक्किद्धो ।
 भदं पुणं सुहीयं, छट्ठभत्तस्स एगद्धा ॥ १०० ॥ १५७७
 धिइबलसुंदरदिव्वं, मीसं नामाणि अट्टमस्सावि ।
 विकिद्धं जूहकामं दसमभत्तस्स नामाइं ॥ १०१ ॥ १५७८
 दुक्कररणं मुक्को, दुवालसभत्तस्स हुंति नामाइं ।
 पूयं जूयं विमलं, चउदसभत्तस्स नामाइं ॥ १०२ ॥ १५७९
 जीवं जीवविसिद्धं, सत्तं भत्तं च सत्तभत्तस्स ।
 वुड्ढी गुणवुड्ढी वा, अट्टमदिणभत्तनामाइं ॥ १०३ ॥ ... १५८०
 अणसणरम्मं तारं, भव्वं नव्वं चऊदसअभत्तद्धे ।
 दिणवुड्ढीए पुव्वं, तवोवमाइं पअंजिज्जा ॥ १०४ ॥ १५८१
 परमन्नं खीरं, दही विकिद्धपरमं विसिद्धविमलं च ।
 मंगलनिहिसंपुण्णं, घोसं अंगं तहा ठाणं ॥ १०५ ॥ १५८२
 वुच्छिन्नं सिद्धधवलं, भोयणसुद्धं तहा य संसुद्धं ।
 दुगसंपुण्णं नंदा-वत्तं मुणिलं (पुलिणं) च णलिणं च ॥ १०६ ॥ १५८३

सोगंधं आवत्तं, सिगं कूडंव सिंहसंदित्रं ।
 तिगसंपुण्णं भमगं, पत्तं छत्तं च पज्जत्तं ॥ १०७ ॥... १५८४
 सन्नाणं परिभासाचउत्थाइ चउतीसभत्तपज्जन्ता ।
 सेहं च सिंहाभूयं, तियचउत्ताहारमणसणयं ॥ १०८ ॥. १५८५
 दंसणनाणायाराणमइयारा मणसि चित्तिया हुज्जा ।
 चारित्ताईयारे, एमाइतवो पयट्टिज्जा ॥ १०९ ॥..... १५८६
 तह नाणदंसणाइण, नट्टे भग्गे गए अणाविकखे ।
 उवगरणाणं सोही, पुणो कए तओ विवेसेहिं ॥ ११० ॥ १५८७
 तह चेइयदव्वभक्खणउवक्खणमणुवरक्खणुवएसे ।
 परिभोगपरिच्चाए, जहजोगं तमुवजोइज्जा ॥ १११ ॥ १५८८
 दुगुणतिगुणाइसेसे, विसोववुद्धीहिं तत्थ दायव्वं ।
 सत्तीए णो कुज्जा, तवो पवज्जाणसणतित्थे ॥ ११२ ॥ १५८८
 एवं नाणस्सावि, अप्पवरद्धं च तत्थ भइयव्वं ।
 तम्हा दक्खे हिंसया, वायाए निरुवबंधिज्जा ॥ ११३ ॥ १५९०
 चरित्तायाराणमईया-रविसुद्धिहेऊणमासज्ज ।
 सत्थिभितरबाहिरयं, तवोवहाणं खु कारिज्जा ॥ ११४ ॥ १५९१
 पडिकुट्टस्स य करणे, किच्चाणमकरणाए य वियहाए ।
 पवयणपरूवणाए, पच्छित्तं दिज्जए जम्हा ॥ ११५ ॥ १५९२
 दुविहंमि वि मिच्छत्ते, लोईयणो उत्तरे य मीसे य ।
 इक्खिक्खे वि य तिविहे, देवयगुरुपव्वगयभेए ॥ ११६ ॥ १५९३
 तव्वुद्धीए करणं, उक्खिहुजहणमझिमा भणिया ।
 विवरीए विवरीया, मूलगहाणीहि नायव्वा ॥ ११७ ॥. १५९४
 बालं पलंबतरुणं, दक्खं परिणयमइय वुड्ढत्तं ।
 जुण्णमबीयं सुण्णपज्जन्तं वयस्स एगट्ठा ॥ ११८ ॥... १५९५

जहजोगं कायव्वा, भंगा दुतिचउपंचछासत्ता ।
 सद्धाणपरद्धाणे, सोहिं तेसिं पयट्टिज्जा ॥ ११९ ॥ १५९६
 दुतिचउपणगपमाणे, पच्छित्तं पणगपायमुक्किट्ठं ।
 अण्णेहिं जहा सुद्धी, सत्तिगुणमुविक्ख दायव्वं ॥ १२० ॥ १५९७
 दंसणनाणाईणं, नासे भंगे उविक्खभोगेसु ।
 पुण तक्करणे सुद्धी, चरणायारंमि होइ तवो ॥ १२१ ॥ १५९८
 अजिणेसु य जिणबुद्धी, असाहुवग्गे सुसाहुबुद्धी य ।
 अचरणधम्मे चरणधम्मोत्ति परूवणा जा सा ॥ १२२ ॥ १५९९
 ताणं चिय पडिवत्ती, करणे लोउत्तरं हवे मिच्छं ।
 नाणाइतिगगहणे, तप्पुरओ होइ पच्छित्ते ॥ १२३ ॥ १६००
 उक्किट्ठं चउसुहगं, मज्झिममारोग्गजहन्नयं पुरिमं ।
 अहवा हुंति विसोया, सद्धाण दंसणजुयाणं ॥ १२४ ॥ १६०१
 वयभंगे पुण एवं, कुतित्थिनमणप्पसंसंथवणे ।
 इच्चाईण विभासा, णायव्वा सम्मदिट्ठीहिं ॥ १२५ ॥ १६०२
 सद्धाणं मुणिभवणे, उक्किट्ठ मज्झिमा दविणचाए ।
 बंभव्वयधरणे पुण, जहन्नया सव्वपच्छित्ते ॥ १२६ ॥ १६०३
 साहूण भत्तपच्च-क्खाणे करणे विगिट्ठवकरणे ।
 विगईण परिच्चाए, नायव्वा ओमजहण्णा य ॥ १२७ ॥ १६०४
 अइयारेसु अइक्कमवइक्कमे तह पुणो अणायारे ।
 मालातुलापलंबापभिइभेएण दायव्वा ॥ १२८ ॥ १६०५
 इगकन्ना दुगकन्ना, तिगकन्ना चउ य पंचकन्ना य ।
 छाकन्नाइकमेणं, मणवयणाइक्कमाईसु ॥ १२९ ॥ १६०६
 नमुपोरिसिपुरिमावड्डुइगदुतिअं खु पोळ्ळं पुण्णं ।
 इच्चाइ चउत्थाइ, दायव्वं तणूण अइकमणे ॥ १३० ॥ १६०७

सांप्रतं जीतव्यवहारे समानां तपसां बहुशः प्रायः
प्रदानं संभवति तद्यन्त्रम्

नामानि	आपत्तयः	संज्ञानिपयः	लिपिन्यासा	विश्वोपका
नीवीमुक्कलं	२५	भिन्नमास	५	१।
पुरिमाद्ध	२७	लघुमास	०	२॥
एकासर्ण	३०	गुरुमास	•	५
आयाम	१०५	चतुर्लघु	०० धि ००	१०
उपवासं	१२०	चतुर्गुरु	•• धी ••	२०
छट्ट	१६५	षट्पलघु	००० हि ०००	४०
अष्टम	१८०	षट्गुरु	••• ही •••	६०
पु० ए०	नी० ५	आं ४	उ० १ कल्या	छट्टद अष्टमद

प्रमादसहितस्येदं व्यवहारचूर्णमभिप्रायेण शानयन्वकम्

	एकेन्द्रिय	द्विन्द्रिय	त्रीन्द्रिय	चतुर्गिन्द्रिय	पञ्चेन्द्रिय
संघट्ट	०	४	४	६	ही ६
परिताप	४	४	६	६	उ ४
उपद्रव	४	६	६	उ ४	उ ५

एतद्वानयन्वकं जीतकल्योक्तं प्रमादसहितस्य

	एकेन्द्रिय	द्विन्द्रिय	त्रीन्द्रिय	चतुर्गिन्द्रिय	पञ्चेन्द्रिय
संघट्ट	०	०	०	०	४
परिताप	४	४	४	४	४
उपद्रव	एक १	क २	क ३	क ४	क ५

	आवृत्तानां	सा.खन.विकल्प	पञ्चेन्द्रिय	सातअज्ञाते
संघट्टे	२५ पणानां	०	०	० उ
आगाढपरि०	०	०	४	४
माकण्डपरि०	०	४	धी	धी
उपद्रव	४	धी ४	एककल्या	एककल्या

દેશે	સ્વસ્થાનં સપ્થક્ષસ્થ	દેશે.	પરસ્થાનં સપ્થક્ષસ્થ	સર્વે	સ્વસ્થાનં ચારિત્રિણાં	સર્વે	પરસ્થાનં સિમિતિના
પ્રાં	આ. પ્ર. દ.	પ્રાં	આ. પ્ર. દ.	પ્રાં	આ. પ્ર. દ.	પ્રાં	આ. પ્ર. દ.
મૂં	આ. પ્ર. દ.	મૂં	આ. પ્ર. દ.	મૂં	આ. પ્ર. દ.	મૂં	આ. પ્ર. દ.
અદં	આ. પ્ર. દ.	અદં	આ. પ્ર. દ.	અદં	આ. પ્ર. દ.	અદં	આ. પ્ર. દ.
મૈં	આ. પ્ર. દ.	મૈં	આ. પ્ર. દ.	મૈં	આ. પ્ર. દ.	મૈં	આ. પ્ર. દ.
પં	આ. પ્ર. દ.	પં	આ. પ્ર. દ.	પં	આ. પ્ર. દ.	પં	આ. પ્ર. દ.
દિં	આ. પ્ર. દ.	દિં	આ. પ્ર. દ.	રાં	આ. પ્ર. દ.	રાં	આ. પ્ર. દ.
ધોં	આ. પ્ર. દ.	ધોં	આ. પ્ર. દ.	જાં	આ. પ્ર. દ.	જાં	આ. પ્ર. દ.
અનં	આ. પ્ર. દ.	અનં	આ. પ્ર. દ.	દં	આ. પ્ર. દ.	દં	આ. પ્ર. દ.
સાં	આ. પ્ર. દ.	સાં	આ. પ્ર. દ.	ચાં	આ. પ્ર. દ.	ચાં	આ. પ્ર. દ.
દેં	આ. પ્ર. દ.	દેં	આ. પ્ર. દ.	તં	આ. પ્ર. દ.	તપં	આ. પ્ર. દ.
પોં	આ. પ્ર. દ.	પોં	આ. પ્ર. દ.	ચીં	આ. પ્ર. દ.	ચીં	આ. પ્ર. દ.
અતિં	આ. પ્ર. દ.	અતિં	આ. પ્ર. દ.		આ. પ્ર. દ.		
	મૂલતઃ ત્રિગુણં નવગુણં ચા		મૂલતઃ અપાવૃત્તી ત્રિગુણં નવગુણં ચા		મૂલતો મૂલં ત્રિગુણં ચા		મૂલાધાવાત્ ત્રિગુણં નવગુણં ચા.

નિરપેક્ષા- નિરપેક્ષા	આચાર્ય- કૃતદ	આચાર્ય- કૃતકરણ	ઉપાધ્યાય કૃતકરણ	ઉપાધ્યાય કૃતકરણ	ગીતાર્થ- કૃતકરણ	ગીતાર્થ- અકૃતકરણ	ગીતાર્થ સ્થિત અકૃતકરણ	અગીતાર્થ સ્થિત- અકૃતકરણ	અગીતાર્થ સ્થિત- કૃતકરણ
ત	પારાંચ	અનવસ્થાપ્ય	મૂલ	મૂલ	મૂલ	મૂલ	છેદ	દી	દી
૦	અનવસ્થાપ્ય	મૂલ	મૂલ	છેદ	દી	દી	દી	દ	દ
છેદ	મૂલ	છેદ	દી	દી	દી	દી	દ	પ્રી	પ્રી
દી	છેદ	દી	દી	દ	દ	દ	પ્રી	૪	૪
દ	દી	દ	દ	પ્રી	પ્રી	પ્રી	૪	૦	૦
પ્રી	દ	પ્રી	પ્રી	૪	૪	૪	૦	૦	૦
૪	પ્રી	૪	૪	૦	૦	૦	૦	૨૫	૨૫

અગીતાર્થ- ઽસ્થિત- કૃતકરણ	અગીતાર્થ- સ્થિત- કૃતકરણ	અગીતાર્થ- અસ્થિત- કૃતકરણ	નિરોપેક્ષી ચિરોપેક્ષા	આચાર્ય- કૃતકરણ	આચાર્ય- અકૃતકરણ	ઉપાધ્યાય કૃતકરણ	ઉપાધ્યાય અકૃતકરણ	ગીતાર્થ- કૃતકરણ સમયસ્ય
દી	દી	ખી	૦	પાત્રીક	અવસ્થાપ્ય	મૂલ	મૂલ	મૂલ
૬	ખી	૪	૦	અવસ્થાપ્ય	મૂલ	મૂલ	છેદ	છેદ
૪	૦	મૂલ	મૂલ	છેદ	છેદ	ખી	દી	દી
૪	૦	૦	દી	૬	૬	૬	ખી	ખી
૦	૦	૨૫	૬	ખી	ખી	ખી	૪	૪
૦	૨૫	૨૦	ખી	૪	૪	૪	૦	૦
૨૦	૧૫	૪	૪	૦	૦	૦	૦	૦

ઉપદાર યંત્ર ૧૪।૬।૫ ડક્રષ્ટાપત્તી ગુરુતમંડલ ૧૨૨।૨।૭।

ડક્રષ્ટાપત્તી લઘુતરં ૧૫ ડક્રષ્ટાપત્તી લઘુક ગુરુતરં મમત૦

દેઘુતરંમપડ ૧૬ લઘુતરંમમડ ૪।

મિથ્યાત્વશુદ્ધિ મળ્યામધ્યમાર્ગનુસારિષ્ટિકલ્પવા.	મિથ્યાત્વમળ્ય પ્રાચીકલ્પવિશેષ	માર્ગનુસારિષ્ટિકલ્પવિશેષ	પ્રયતિતસમ્યક્ત્વતાં સમ્યક્ત્વતાં ચ ॥
૩૫૪ ૧૬૦ ૧ ૩	૩૫૪ ૧૬ ૧ ૩૩	૩૫૪ ૧૬ ૧ ૩૩	૩૫૪ ૧૬ ૧ ૩૩
અકુલસંજ્ઞા	અકુલસંજ્ઞા	અકુલસંજ્ઞા	અકુલસંજ્ઞા

વેશવિરતિપ્રાચીકલ્પવિશેષ	સર્વવિરતિપ્રાચીકલ્પવિશેષ	વેશતાન્યમતોપશમક્રોધી ॥	શ્વક્રોધિગતાનાં લોકપ્રસિદ્ધિસ્થાપના
૩૫૪ ૧૨૫૮ ૧૨૫૮ ૧૬	૩૫૪ ૧૨૫૮ ૧૨૫૮ ૧૬	૩૫૪ ૧૨૫૮ ૧૨૫૮ ૧૬	૩૫૪ ૧૬ ૧૬ ૩૩૦૦
અકુલસંજ્ઞા	અકુલસંજ્ઞા	અકુલસંજ્ઞા	અકુલસંજ્ઞા

સાવધા	અસાવધા	અસાવધા	માન કે	કે કરણ	અતીત કે	સ્વાર્થ	સાવધા	અસાવધા	મનરૂ	કારણ કે	અત્ર યથાયોગ્ય
સારંમ	નિરાંમ	સારંમ	લખન કે	કે કારા	અનાગત કે	પરાર્થ	નિતરાંસાર	નિતરાંસાર	લખન કે	કારાલખા કે	એકવિધ દ્વિવિ-
સાનુબંધ	સાનુબંધ	સાનુબંધ	કાયા કે	અનુમો કે	કર્તમાન કે	ઉપવાર્થ	નિનુબંધ	નિનુબંધ	કાયા કે	અનુમોદિની	શત્રિક્ષાવર્યો
મિથ્યાત્વ	જાલતપઃ	સમ્યક્ત્વ	યોગવર્તા	કરણવર્તા							મંગલકારી
સ્થાનક	પ્રમુતીનાં	વતાય									દોષ્યં ગુણતમં
વર્તિનાં	માર્ગાનુ-	કિતાનાં									અપ ૧૦૩૯લપુ
	સારિણાં										અપ ૮ લકા૦
<p>એતપ્રસક્તો લિખિતં તપઃપ્રદાનં બુદ્ધ્યા પરુણસ્થાનવર્તિનાં તુ યથા ૨ કરણવ્યાપરેવ્યાજમસાદેદસ્સ તુ આગમશ્રુતવ્યવહારિણો ગુરુલઘુપ્રાચલિતપ્રદાનદિવિધાનં સાંપ્રતનુ રૂતાતિચરિણામેય ક્ષવિધ પ્રાચલિતવિદાનં જીતવ્યવહારો યત્રકમ્</p>											મદા.

નિવ.	આ૦	ઉપ	ક૦	મી	મી૭૦	મી૨૦	મી૨૦	મી૨૦	મી૨૦	૧૫	૦ લ	૦ લ	૦	૦	૨૫	૨૫	૦
નિર	આ૦	આ૦	૪૦	૪	૨૫	૨૫	૨૦	૨૫	૨૫	૧૫	૧૦	૦	૦	૦	૨૫	૨૦	૨૦
	૦	૦	૨૫	૨૦	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૦	૧૦	૧૦	૨૫	૨૫	૨૦	૨૦	૨૫	૧૫
	૨૫	૨૫	૨૦	૨૫	૨૫	૨૦	૨૦	૨૦	૨૦	૫	૫	૨૦	૨૦	૨૦	૨૫	૨૦	૧૦
	૨૦	૨૫	૨૦	૨૦	૨૫	૨૦						૧૫	૧૫	૧૦	૨૦	૫	૫
	૧૫	૧૫	૧૦	૧૦	૧૦	૦	૦	૦				૧૦	૧૦	૫			
	૧૦	૧૦	૦	૦	૦							૫					
<p>નિરેક્ષનિરપેક્ષા આચાર્યોપાધ્યાયગીતાર્થા ગીતાર્યકૃતકરણ અગ્રિજ્ઞાદ્ધાનં યંત્રસ્થાપના.</p>																	

નિયપરતિથિયસદ્ધાસદ્ધસહાસહનાયમન્નાઐ ।

જોગમજોગમહા જં, પઝંજિયવ્વં વિસોહિપયં ॥ ૧૩૧ ॥ ૧૬૦૮

અરિહંતસિદ્ધપવયણ-આયરિયા થેરસાહુવજ્ઞાયા ।

ચેડયપડિમાઈણ-મવન્નવાઈ મડ્ઠકુડિલા ॥ ૧૩૨ ॥

અર્હત્સિદ્ધ-પ્રવચના-ડડચાર્યાઃ સ્થવિર-સાધૂપાધ્યાયાઃ ।

ચૈત્ય-પ્રતિમાદીનામવર્ણવાદિનો મતિકુટિલાઃ ॥ ૧૩૨ ॥ ૧૬૦૯

તેસિમાસાયણા આણા-ભંગાઇઅણેગદોસસંકિદ્ધા ।

જે તેસિ પવયણસ્સ ય, બાહિરા એવ પચ્છિત્તં ॥ ૧૩૩ ॥

તેષામાસાસના-ડડજ્ઞાભદ્ધાછનેકદોષસંક્લિષ્ટાઃ ।

યે તેષાં પ્રવચનસ્ય ચ બાહ્યા એવ પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥ ૧૩૩ ॥ ૧૬૧૦

ગાથાર્થ- જે જીવો અરિહંત, સિદ્ધ, પ્રવચન, સ્થવિર, સાધુ, ઉપાધ્યાય, જિનમંદિર અને જિનપ્રતિમાનો અવર્ણવાદ (=નિંદા) કરનારા, વક્ત્રુ મતિવાળા, અરિહંતાદિની આશાતના અને આજ્ઞાભંગ વગેરે અનેક દોષોથી સંકલેશવાળા છે તેમને સંધની બહાર કરવા એ જ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. (૧૩૨-૧૩૩)

ઇચ્છાઇભાવસલ્લં, ઉદ્ધરણં જેહિં ભાવઓ ન કયં ।

તેસિમણુદ્ધાણં પુણ, દવ્વાઇદોસપરિકલિયં ॥ ૧૩૪ ॥

ઇત્યાદિભાવશલ્યોદ્ધરણં યૈર્ભાવતો ન કૃતમ્ ।

તેષામનુષ્ઠાનં પુનર્દ્રવ્યાદિદોષપરિકલિતમ્ ॥ ૧૩૪ ॥ ૧૬૧૧

ગાથાર્થ- ઇત્યાદિ ભાવશલ્યનો ઉદ્ધાર જેમણે ભાવથી કર્યો નથી તેમનું અનુષ્ઠાન દ્રવ્ય આદિ દોષથી યુક્ત જાણવું.

વિશેષાર્થ- તેમનું અનુષ્ઠાન ભાવ અનુષ્ઠાન થતું નથી, કિંતુ દ્રવ્ય અનુષ્ઠાન થાય છે. આદિ શબ્દથી બોધિ દુર્લભતા વગેરે દોષો સમજવા. (૧૩૪)

જે એયં નિસ્સલ્લતં સમ્મં કારુણ સુગુરુપયમૂલે ।

સત્તીએ ભત્તીએ, બહુમાણં જે પઝંજંતિ ॥ ૧૩૫ ॥

યે એતદ્ નિઃશલ્યત્વં સમ્યક્ કૃત્વા સુગુરુપદમૂલે ।

શક્ત્યા ભક્ત્યા બહુમાનં યે પ્રયુજ્ઞન્તિ ॥ ૧૩૫ ॥ ૧૬૧૨

તેસિં નિરાણુબંધી, રાગદ્વેષા હવિજ્જ નિરવજ્જા ।

સુહકયતુદ્ધે પુદ્ધે, પુણ્ણસિયસસ સંસુદ્ધી ॥ ૧૩૬ ॥

તેષાં નિરુબન્ધિનૌ રગ-દ્વેષૌ ભવેતાં નિરવદ્ધૌ ।

શુભકૃતતુષ્ટિઃ પુષ્ટિઃ પુણ્યસ્યેતસ્ય સંશુદ્ધિઃ ॥ ૧૩૬ ॥ ૧૬૧૩

ગાથાર્થ— જે જીવો સુગુરુની પાસે અનુજ્ઞાને સારી રીતે શલ્યરહિત કરીને શક્તિ પ્રમાણે ભક્તિપૂર્વક ગુરુનું બહુમાન કરે છે તેમના રાગ-દ્વેષ અનુબંધરહિત અને વિશુદ્ધ (=અલ્પ પ્રમાણવાળા) બને છે, તથા તેમના શુભ અનુજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે, પુણ્યની પુષ્ટિ થાય છે, અને પાપની સારી રીતે શુદ્ધિ થાય છે=બંધાયેલાં પાપોમાં રસહાનિ વગેરે થાય છે. (૧૩૫-૧૩૬)

જુગ્ગાણં ભવ્વાણં, સંવિગ્ગાણં વિસુદ્ધસમ્માણં ।

સંવિગ્ગપવિઘ્નયાણં, દાયવ્વં સવ્વહા તેસિં ॥ ૧૩૭ ॥

યોગ્યાનાં ભવ્યાનાં સંવિગ્નાનાં વિશુદ્ધસમ્યક્ત્વાનામ્ ।

સંવિગ્નપાક્ષિકાણાં દાતવ્યં સર્વથા તેષામ્ ॥ ૧૩૭ ॥ ૧૬૧૪

ગાથાર્થ— જે જીવો યોગ્ય, ભવ્ય, સંવિગ્ન, વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વવાળા અને સંવિગ્નપાક્ષિક છે તેમને આ પ્રકરણ બધી રીતે (=સૂત્રથી, અર્થથી અને તદુભયથી) આપવું. (૧૩૭)

તમ્મુણવિપવિઘ્નયાણં, તપ્પુરઑ ભાસમાણમિણમં યુ ।

પવ્વયણગુણનીસંદં હુજ્જા પચ્છિત્તમિચ્છત્તં ॥ ૧૩૮ ॥

તદ્ગુણવિપક્ષાનાં તત્પુરતો ભાષમાણમિદં યલુ ।

પ્રવચનગુણિઃસ્યન્દં ભવેત્ પ્રાયશ્ચિત્તં મિથ્યાત્વમ્ ॥ ૧૩૮ ॥ ૧૬૧૫

ગાથાર્થ— પ્રવચનગુણોના ઝરણારૂપ (=સારભૂત) આ પ્રકરણને ઉક્ત ગુણોથી વિરુદ્ધ જીવોની આગળ કહેવામાં આવે તો પ્રાયશ્ચિત્ત અને મિથ્યાત્વરૂપ દોષ થાય. (૧૩૮)

ણિચ્ચં પસંતચિત્તા, પસંતવાહિયગુણેર્હિ મજ્ઝત્થા ।

નિયકુગ્ગહપડિકૂલા, પવયણમગ્ગામિ અણુકૂલા ॥ ૧૩૯ ॥

નિત્યં પ્રશાન્તચિત્તા: પ્રશાન્તવાહિકગુણૈર્મધ્યસ્થા: ।

નિજકુગ્રહપ્રતિકૂલા: પ્રવચનમાર્ગે અણુકૂલા: ॥ ૧૩૯ ॥ ૧૬૧૬

ઇચ્છાઇગુણસમેયા, ભવવિરહં પાવિરુણ પરમપયં ।

પન્ના અણંતજીવા, તેસિમણુમોયણા મજ્ઝ ॥ ૧૪૦ ॥

ઇત્યાદિગુણસમેતા ભવવિરહં પ્રાપ્ય પરમપદમ્ ।

પ્રાપ્તા અનન્તજીવાસ્તેષામનુમોદના મમ ॥ ૧૪૦ ॥ ૧૬૧૭

ગાથાર્થ—પ્રશાન્તરસને વહેવડાવનારા, ગુણોથી સદા પ્રશાન્ત ચિત્તવાળા, મધ્યસ્થ, પોતાના કદાગ્રહથી વિરુદ્ધ, અર્થાત્ પોતાના કદાગ્રહથી રહિત, પ્રવચનમાર્ગમાં (=જૈનસંઘથી કરાતી મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં) અણુકૂળ, ઈત્યાદિ ગુણોથી યુક્ત અનંત જીવો ભવવિરહને પામીને મોક્ષપદને પામ્યા છે તેમની મારી અનુમોદના છે. (૧૩૯-૧૪૦)

॥ ઇતિ શ્રી સંબોધપ્રકરણં તત્ત્વપ્રકાશનામ કૃતં શ્વેતામ્બરાચાર્યશ્રીહરિભદ્રસૂરિભિઃ

યાકિનીમહત્તરાશિષ્યણીમનોહરીયાપ્રબોધનાર્થમિતિ શ્રેવઃ ॥

આ પ્રમાણે તત્ત્વપ્રકાશક નામનું શ્રી સંબોધ પ્રકરણ શ્વેતાંબર આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે યાકિની નામના મહત્તરા (=પ્રવર્તિની) સાધ્વીના શિષ્યા સાધ્વી શ્રી મનોહરાના પ્રબોધ માટે કર્યું છે.

કલ્યાણ થાઓ.

ભાવાનુવાદકારની પ્રશસ્તિ

સુગૃહીત નામધેય પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિરચિત શ્રી સંબોધ પ્રકરણ ગ્રંથનો સિદ્ધાન્ત મહોદધિ સ્વ. પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલંકાર પરમગીતાર્થ સ્વ. પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલંકાર વર્ધમાન તપોનિધિ પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય લલિતશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય પંચસૂત્ર, ધર્મબિંદુ, યોગબિંદુ, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય, વીતરાગસ્તોત્ર, અષ્ટક પ્રકરણ, યોગદષ્ટિ

સમુચ્ચય, પંચવસ્તુક, પંચાશક, પ્રશમરતિ, ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય, શ્રાવકધર્મવિધિ પ્રકરણ, ઉપદેશમાલા (પુષ્પમાલા), ઉપદેશપદ, શ્રાવક પ્રજ્ઞાપ્તિ, નવપદ પ્રકરણ, ચૈત્યવંદન મહાભાષ્ય, યતિલક્ષણ સમુચ્ચય, શીલોપદેશમાલા આદિ અનેક ગ્રંથોના ભાવાનુવાદકાર આચાર્ય શ્રી રાજશેખરસૂરિએ કરેલો ભાવાનુવાદ પૂર્ણ થયો.

પ્રારંભ સમય

પ્રારંભ સ્થળ

વિ.સં. ૨૦૬૩, મા.વ.૫

વિજયરામચન્દ્રસૂરિ જૈન આરાધના ભવન,
શ્રાવક બંગલો, સુભાનપુરા, વડોદરા.

સમાપ્તિ સમય

સમાપ્તિ સ્થળ

વિ.સં. ૨૦૬૩, ફા.વ.૭

જૈન ઉપાશ્રય, મકરપુરા, વડોદરા.

સિદ્ધાંત મર્મજ્ઞ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય રાજશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ
આદિ દ્વારા લેખિત-સંપાદિત-અનુવાદિત પ્રાપ્ય પુસ્તકો

સંપૂર્ણ ટીકાના ભાવાનુવાદવાળા પુસ્તકો	ગુજરાતી વિવેચનવાળા પુસ્તકો
<ul style="list-style-type: none"> - પંચસૂત્ર - ધર્મબિંદુ - યોગબિંદુ - પ્રતિમાશતક - આત્મપ્રબોધ - પાંડવ ચરિત્ર - શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય - આચારપ્રદીપ - શ્રાવક પ્રશ્નમિ - અષ્ટક પ્રકરણ - વીતરાગ સ્તોત્ર - પ્રશ્નમરતિ પ્રકરણ - શ્રાદ્ધવિધિ પ્રકરણ - રૂપસેન ચરિત્ર - યોગદંષ્ટિ સમુચ્ચય - પંચવસ્તુક ભાગ-૧-૨ - ઉપદેશપદ ભાગ-૧-૨ - ભવભાવના ભાગ-૧-૨ - શ્રાવક ધર્મવિધિ પ્રકરણ - ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ભાગ-૧-૨ - ઉપદેશમાલા (પુષ્પમાલા) ભાગ-૧-૨ 	<ul style="list-style-type: none"> - પ્રભુભક્તિ - શ્રાવકના બાર વ્રતો - જેવી દંષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ - શત્રુજય તીર્થ સોહામણું - પરોપકાર કરે ભવપાર - આહારશુદ્ધિથી આત્મશુદ્ધિ - ૪૫ આગમ આરાધના વિધિ - સ્વાધીન રસા-પરાધીન ઉપેક્ષા - ચિત્ત પ્રસન્નતાની જડીબુટ્ટીઓ - આધ્યાત્મિક પ્રગતિનાં પાંચ પગથિયાં - ભાવના ભવ નાશિની (બાર ભાવના) - કથાઓના કટુ વિષાકો ભાગ-૧-૨-૩ - એક શબ્દ ઔષધ કરે, એક શબ્દ કરે ઘાવ - તપ કરીએ ભવજલ તરીએ (બાર પ્રકારના તપ ઉપર વિસ્તારથી વિવેચન)
સૂત્રોના અનુવાદવાળા પુસ્તકો	અભ્યાસી વર્ગને ઉપયોગી પુસ્તકો
<ul style="list-style-type: none"> - સંબોધ પ્રકરણ ભાગ-૧-૨-૩ - ચૈત્યવંદન મહાભાષ્ય - યતિલક્ષણ સમુચ્ચય - હીર પ્રશ્ન 	<ul style="list-style-type: none"> - તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર (વિવેચન) (મહેસાણા પાઠશાળા દ્વારા પ્રકાશિત) - તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર (પોકેટ બુક) - વીતરાગ સ્તોત્ર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ટીકાર્થ) - વીતરાગ સ્તોત્ર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ) - જ્ઞાનસાર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ) - અષ્ટક પ્રકરણ (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ) - પ્રશ્નમરતિ (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ) - સંસ્કૃત શબ્દ રૂપાવલી
સંસ્કૃત પ્રાકૃત પ્રત	શ્રી અરિહંત આરાધક ટ્રસ્ટનું આગામી પ્રકાશન
<ul style="list-style-type: none"> - સંબોધ પ્રકરણ છાયા સહિત - સિરિસિરિવાલકહા - શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય - આત્મપ્રબોધ 	<p>પંચાશક પ્રકરણ ભાવાનુવાદ ભાગ-૧-૨</p>

● પ્રાપ્તિસ્થાન-શ્રી અરિહંત આરાધક ટ્રસ્ટ ●

C/o. હિન્દુસ્તાન મીલ સ્ટોર્સ : ૪૮૧, ગની એપાર્ટમેન્ટ, રતન ટોકીઝ સામે,
મુંબઈ-આશ્રા રોડ, ભિંવંડી-૪૨૧ ૩૦૫. ફોન: (૦૨૫૨૨) ૨૩૨૨૬૬, ૨૩૩૮૧૪

સિદ્ધાંત મર્મજ્ઞ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય રાજશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ
આદિ દ્વારા લેખિત-સંપાદિત-અનુવાદિત પ્રાચ્ય પુસ્તકો

સંપૂર્ણ ટીકાના ભાવાનુવાદવાળા પુસ્તકો

- પંચસૂત્ર
- ધર્મબિંદુ
- યોગબિંદુ
- પ્રતિમાશતક
- આત્મપ્રબોધ
- પાંડવ ચરિત્ર
- શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય
- આચારપ્રદીપ
- શ્રાવક પ્રજ્ઞાસિ
- અષ્ટક પ્રકરણ
- રૂપસેન ચરિત્ર
- વીતરાગ સ્તોત્ર
- વાસુપૂજ્ય ચરિત્ર
- પ્રશમરતિ પ્રકરણ
- શ્રાદ્ધવિધિ પ્રકરણ
- યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય
- પંચવસ્તુક ભાગ-૧-૨
- ઉપદેશપદ ભાગ-૧-૨
- ભવભાવના ભાગ-૧-૨
- શ્રાવક ધર્મવિધિ પ્રકરણ
- ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ભાગ-૧-૨
- ઉપદેશમાલા (પુષ્પમાલા) ભાગ-૧-૨

સૂત્રોના અનુવાદવાળા પુસ્તકો

- સંબોધ પ્રકરણ ભાગ-૧-૨-૩
- ચૈત્યવંદન મહાભાષ્ય
- યતિલક્ષણ સમુચ્ચય
- હીર પ્રશ્ન

સંસ્કૃત પ્રાકૃત ય

- સંબોધ પ્રકરણ છાયા સર્ગ
- સિરિસિરિવાલકહા
- શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય
- આત્મપ્રબોધ

ગુજરાતી વિવેચનવાળા પુસ્તકો

- પ્રભુભક્તિ
- શ્રાવકના બાર વ્રતો
- જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ
- શત્રુંજય તીર્થ સોહામણું
- પરોપકાર કરે ભવપાર
- આહારશુદ્ધિથી આત્મશુદ્ધિ
- ૪૫ આગમ આરાધના વિધિ
- સ્વાધીન રક્ષા-પરાધીન ઉપેક્ષા
- ચિત્ત પ્રસન્નરત્નાની જડીબુટ્ટીઓ
- આધ્યાત્મિક પ્રગતિનાં પાંચ પગથિયાં
- ભાવના ભવ નાશિની (બાર ભાવના)
- કષાયોના કટુ વિષાકો ભાગ-૧-૨-૩
- એક શબ્દ ઔષધ કરે, એક શબ્દ કરે ઘાવ
- તપ કરીએ ભવજલ તરીએ (બાર પ્રકારના તપ ઉપર વિસ્તારથી વિવચન)

અભ્યાસી વર્ગને ઉપયોગી પુસ્તકો

- તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (વિવચન) (મહેસાણા પાઠશાળા દ્વારા પ્રકાશિત)
- તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (પોકેટ બુક)
- વીતરાગ સ્તોત્ર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ટીકાર્થ)
- વીતરાગ સ્તોત્ર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ)
- જ્ઞાનસાર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ)
- અષ્ટક પ્રકરણ (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ)
- અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ

પાવલી

Seering JinShavan

44038

andir@kobatirth.org

આરાધક ટ્રસ્ટનું આગામી પ્રકાશન

૪૨૯૯ ભાવાનુવાદ ભાગ-૧-૨

પંચાશક પ્રકરણ સંસ્કૃત પ્રત

● પ્રાપ્તિસ્થાન - શ્રી અરિહંત આરાધક ટ્રસ્ટ ●

C/o. હિન્દુસ્તાન મીલ સ્ટોર્સ : ૪૮૧, ગની એપાર્ટમેન્ટ, રતન ટોકીઝ સામે,
મુંબઈ-આગ્રા રોડ, ભિવંડી - ૪૨૧ ૩૦૫. ફોન : (૦૨૫૨૨) ૨૩૨૨૬૬, ૨૩૩૮૧૪